ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ; ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ

(ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಪ್ರಬಂಧ)

ಸಂಶೋಧಕರು

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಬಡಿಗೇರ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು

ಡಾ. ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ

ಪ್ರವಾಚಕರು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು,
ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ-ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ,
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ಹಂಪಿ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ-ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ,
ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ, ಹಂಪಿ
ತಾ॥ ಹೊ ಸಪೇಟೆ, ಜಿ॥ ಬಳ್ಳಾರಿ.

೨೦೦೮

ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ; ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ

(ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಪಿಎಚ್,ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಪ್ರಬಂಧ)

ಸಂಶೋಧಕರು.

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಬಡಿಗೇರ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು.

ಡಾ. ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ

ಪ್ರವಾಚಕರು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು.
ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು
ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ.
ಕ.ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ.
ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ.
ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ
೨೦೦೮.

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರ ದೃಢೀಕರಣ ಪತ್ರ

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಬಡಿಗೇರ ಇವರು "ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ; ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ" ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ನನ್ನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಮೊದಲು ಯಾವುದೇ ಪದವಿಗಾಗಿ ಇವರು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲವೆಂದು ನಾನು ಈ ಮೂಲಕ ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸ್ಥಳ : ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ.
ದಿನಾಂಕ: 31/12/2008

ಡಾ. ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ.
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು.
ಪ್ರವಾಚಕರು ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು.
ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು
ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ.
ಕ.ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ.

ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

"ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ: ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ" ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಡಾ. ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ನಾನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ, ಪಿಎಚ್,ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ನಾನು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಮೊದಲು ಯಾವುದೇ ಪದವಿಗಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಬಡಿಗೇರ.
ಸಂಶೋಧಕ.

ಸ್ಥಳ : ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ.
ದಿನಾಂಕ:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಕೃತಯುಗದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಪೌರಾಣಿಕ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿರಿಮೆ-ಗರಿಮೆಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ಅಖಂಡ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ವಿಶೇಷತೆಗಳಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತಿರುವ ಬೆಳಗಾವಿ (ವೇಣು ಗ್ರಾಮ) ಯು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತದೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ನನಗೆ, ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಕೋಟೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡಿ "ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ; ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ" ಈ ವಿಷಯ ಕುರಿತು ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಂಶೋಧನಾ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಇಂದು ಅವಶೇಷಗಳಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವ ಬೆಳಗಾವಿ, ಕಿತ್ತೂರು, ಖಾನಾಪುರ, ಸವದತ್ತಿ, ಹುಕ್ಕೇರಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳು ಪೂರಕ ಸಾಧನಗಳಾಗಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇಡೀ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಲ್ಲಿಯೂ ನನಗೆ ಶ್ರಮ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.

ಈ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸರ್ವವಿಧದಿಂದ ಸಹಕರಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಿಗೆ, ಕುಲಸಚಿವರಿಗೆ, ಅಧ್ಯಯನಾಂಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರಿಗೆ, ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು ಹಾಗೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ ಡಾ. ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ ಅವರಿಗೆ, ನನ್ನ ಮಾತೃ ಸಂಸ್ಥೆಯಾದ ನವಲಗುಂದ ತಾಲೂಕಾ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿಯ ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯವರಿಗೆ, ನವಲಗುಂದದ ಶ್ರೀ ಶಂಕರ ಕಲಾ ಹಾಗೂ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರು, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಮತ್ತು ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ, ಧಾರವಾಡ ಹಾಗೂ ಹಂಪಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳಿಗೆ, ಧಾರವಾಡದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಗ್ರಂಥಾಲಯ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ವಾಚನಾಲಯ, ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಗ್ರಂಥಾಲಯ ಶಾಖೆ, ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ಗ್ರಂಥಾಲಯಕ್ಕೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ಎಲ್ಲ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ ಸಮಸ್ತ ಜನತೆಗೆ ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಬಂಧ ರಚನಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸಹಕರಿಸಿದ ನನ್ನ ಎಲ್ಲ ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಬಡಿಗೇರ.

ಎಂ.ಎ, ಎಂ.ಫಿಲ್, ಡಿಪ್-ಇನ್-ಎಫಿ,
ಡಿಪ್-ಇನ್-ಪ್ರಾಲೇ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು
ಪುರಾತತ್ವ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಭಾಗ,
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ. ಹಂಪಿ.

ಪರಿವಿಡಿ

ಅಧ್ಯಾಯ – ೧

ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ

ಸುಮಾರು ೧೨ ರಿಂದ ೧೫ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ "ಆದಿಕವಿ"ಯೆಂದು ಹೆಸರಾದ ವಾಲ್ಮೀಕಿಮಹರ್ಷಿಯು,"ಶ್ರಿ ರಾಮಾಯಣ" ವನ್ನು ಕಾವ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ "ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ"ದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ತುಸುಮಾತ್ರವೂ ಕುಂದಿಲ್ಲದಂತೆ ಇರುವವು; ಇದರಲ್ಲಿಯ ಸ್ವಭಾವ ಚಿತ್ರಗಳು ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿವೆ.

ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿಯ ಸೃಷ್ಟಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ವರ್ಣನೆ, ಋಶ್ಯಾಶ್ರಮದ ವರ್ಣನೆ, ನದಿ-ಗುಡ್ಡ-ಅರಣ್ಯ, ಫಲ-ಪುಷ್ಪ ಮತ್ತು ವೃಕ್ಷಲತೆಗಳ ವೈವಿದ್ಯಪೂರ್ಣ ವರ್ಣನೆಗಳು; ಸಕಲ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರೇಮಿಗಳನ್ನು ಮುಗ್ಧಗೊಳಿಸುವವು.

"ಅಷ್ಟಾದಶ ಪುರಾಣಗಳಿ"ಗಿಂತಲೂ[೧] ಪುರಾತನವಾದ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು "ತ್ರೇತಾಯುಗ"ದ[೨] ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯು ಬರೆದಂದಿನಿಂದ ಈಗಿನವರೆಗೂ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಮಾತೃಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ, ಆಗಾಗ ಅವತರಿಸಿದ ವರಕವಿಗಳಿಂದ ಭಾಷಾಂತರ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೋ,[೩] ಭಾವಾಂತರವಾಗಿಯೋ ಇದು ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ; ಇಂದಿಗೂ ಬರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಲೇ ಇದೆ. ಭಾರತೀಯ ಕವಿ ಪರಂಪರೆಗೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೇ "ಗುರು" ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಭಾರತೀಯರ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬರುವ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗೆ ಸಹಿತ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೇ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಹೇಳುವುದೇನೆಂದರೆ-

"ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾ ಕಾಂಡ"ದ ಮೊದಲನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ "ಪಂಪಾವರ್ಣನೆ" ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದರೆ ತನ್ನ ಸೊಗಸನ್ನೂ, ಕಾವ್ಯದ ಸೊಗಸನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೇ ಪೋಷಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದೊಂದು ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನ. ವಸಂತ ಋತುವಿನ ವರ್ಣನೆ, ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ: ಉಳಿದ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉಜ್ವಲ ದೃಷ್ಟಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಅದ್ಭುತವಾಗಿದೆ.

"ಅರಣ್ಯ ಕಾಂಡ"ದಲ್ಲಿ ಬರುವ "ಹೇಮಂತದ ವರ್ಣನೆ"ಯಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಪ್ರತಿಭೆ ಮೈದೋರಿದೆ.

"ಸುಂದರಕಾಂಡ"ದ ಮೊದಲನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ, "ಸೀತೆಯನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೊರಟ ಹನುಮಂತನು ಸಾಗರವನ್ನು ಲಂಘಿಸಿದ ಪ್ರಸಂಗ ವರ್ಣನೆ"; ಹನುಮಂತನು ತಾನು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹಾರುವ ಮೊದಲು, ತನ್ನ ವೇಗವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹಸ್ತ-ಪಾದಗಳಿಂದ ನೆಲವನ್ನು ಒತ್ತಿದ ಬಿರುಸಿಗೆ "ಮಹೇಂದ್ರಪರ್ವತವೂ ಚಲಿಸಿದ ಪ್ರಸಂಗದ ವರ್ಣನೆ;[೪]

ಕ್ರಿ.ಶ.ದ ಆರಂಭದಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿರಬಹುದಾದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾವ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಅಮೂಲ್ಯವವಾಗಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೫೦ ರಿಂದಲೂ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯು ಒಂದೆಡೆಯಾದರೆ, "ಕವಿರಾಜ ಮಾರ್ಗ"–"ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ" ಮತ್ತು "ಪಂಪನ ಕೃತಿ"ಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಪುರಾಣಗಳು, ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಹತ್ತನೇ ಶತಮಾನದ ಕವಿಗಳ ಮೇಲೆ ಅಚ್ಚಳಿಯದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದೆ. ಈ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಇನ್ನೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ "ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯ"ದ ಉಗಮ. ಗುಣವರ್ಮನಿಂದ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರಬಹುದಾದ "ಕನ್ನಡ ಚಂಪೂ ಪರಂಪರೆ"ಯು ಪಂಪ, ಪೊನ್ನ, ರನ್ನ, ನಾಗಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ಕವಿಗಳ ಕೃತಿಗಳು ಕಾರಣವಾಗಿ, ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹಿರಿದಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಬರವಣಿಗೆಯು "ಚಂಪೂ" ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ನಡೆದು, ನಂತರ ವಚನ, ರಗಳೆ, ಷಟ್ಪದಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಗತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಬಳಕೆಗೆ ಬಂದುದನ್ನು ನಾವು ಖಚಿತವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳು "ಮಹಾಕಾವ್ಯ"ಗಳ ರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರು. ಕವಿ ಸಮಯಗಳು, ಅಷ್ಟಾದಶ ವರ್ಣನೆಗಳು, ಅಲಂಕಾರಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ನವರಸಗಳಿಂದ ಪ್ರಚಾರಗೊಂಡ ಈ "ಮಹಾಕಾವ್ಯ"ಗಳು ಪಂಡಿತರಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿದವು. ಹೀಗಾಗಿ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನವು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುವರ್ಣ ಅಧ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಘಟ್ಟವಾಗಿದೆ. ಯುಗಧರ್ಮದ ಪ್ರಮುಖ ಲಕ್ಷಣವಾದ "ವೀರರಸ"ವನ್ನು ಪಂಪ ಮತ್ತು ರನ್ನನ ಕೃತಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದಿವೆ. ಪಂಪನ "ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯ" ಮತ್ತು ರನ್ನನ "ಗದಾಯುದ್ಧ" ಇವು ಈ ಮಾತಿಗೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ.[೫]

ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕ, ಕೆರೆಯ ಪದ್ಮರಸರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೮೦ ರಿಂದ ೧೨೫೦ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೭೦ ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ಕ್ರಿಯಾಶೀಲರಾಗಿ ಬದುಕಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹರಿಹರ ಕವಿಯು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿವೆ. ಈತನು ಸುಮಾರು ೧೨೦ ರಗಳೆ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿ ಬರೆದುದಲ್ಲದೆ "ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣ"ವೆಂಬ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿ "ಮಹಾಕವಿ"ಯೆಂದು ಸಾರ್ಥಕ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿರುವನು. ಈತನು ಬರೆದಿರುವ "ಪಂಪಾ ಶತಕ"ವು "ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ"ನ ಸ್ತುತಿಪರವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಈತನ ನೆಚ್ಚಿನ ಶಿಷ್ಯನೂ, ಸೋದರಳಿಯನೂ ಆದ ರಾಘವಾಂಕನು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ "ಷಟ್ಪದಿಯ ನಿರ್ಮಾಪಕ"ನೆಂದು ಶಾಶ್ವತ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವನು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಹರಿಹರ ಕವಿಯು ತನ್ನ "ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣ" ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ– ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹಿಮಾಲಯದ ಪರಿಸರ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುತ್ತ ಅಲ್ಲಿಯ "ಓಷಧಿ ಪ್ರಸ್ತಪುರ"ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ರಾಜಧಾನಿ;

ಅದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಕೋಟೆ-ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ, ಅದರ ಒಡೆಯನಾದ ಗಿರಿರಾಜ-ಹಾಗೂ ಆತನ ಪುಣ್ಯವಲ್ಲಭೆ ಮೇನಾದೇವಿ, ಇವರೆಲ್ಲರ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕವಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿ-ವೈಭವಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ; ಈ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ "ಗಿರಿಜೆ (ಹೈಮವತಿ)"ಯ ಜನನ, ಅವಳ ಶೈಶವ ವರ್ಣನೆ, ಯೌವನೋದಯದ ವರ್ಣನೆ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಪೂಜಾವರ್ಣನೆ, ತಾರಕಾಸುರ ಯುದ್ಧ ವರ್ಣನೆ, ಪಾರ್ವತಿಯ ತಪೋವರ್ಣನೆ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವರ್ಣನೆ, ಪಾರ್ವತಿ-ಪರಮೇಶ್ವರರ ವಿವಾಹ ವರ್ಣನೆ- ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಕವಿಯು ಮನಂಬುಗುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿ, ತನ್ನ ಕವಿತಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಮೆರೆದಿದ್ದಾನೆ.[೬]

ದ್ವಾಪರ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಮಹರ್ಷಿ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಕ್ರಿಸ್ತ ಪೂರ್ವ ೩೧೦೫ ರಲ್ಲಿ "ಅಷ್ಟಾದಶ ಪುರಾಣ" ಮತ್ತು "ಮಹಾಭಾರತ"ಗಳನ್ನು ಬರೆದು, ಶಿವ, ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ತಂದರು.[೭]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೩೦ ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಕವಿಯು "ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾರತ ಕಥಾ ಮಂಜರಿ" ಅಥವಾ "ಗದುಗಿನ ಭಾರತ"ವೆಂಬ, "ಭಾಮಿನಿ ಷಟ್ಪದಿ"ಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ "ಆದಿಪರ್ವ" ಹಾಗೂ "ಸಭಾಪರ್ವ" ಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ ದೃಶ್ಯಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಹಬ್ಬವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಕವಿ ಕನಕದಾಸರು ರಚಿಸಿದ "ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ" ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥವು ಸಹಿತ ಅತ್ಯಂತ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದು, ಓದುಗರಿಗೆ ಅತಿಯಾದ ಸಂತಸವನ್ನು ನೀಡುತ್ತ, ಅಲಂಕಾರಪ್ರಿಯತೆಯು ಜನಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

"ಅಭಿನವ ಕಾಳಿದಾಸ" ಎಂದು ಬಿರುದಾಂಕಿತರಾದ ಶ್ರೀ ಬಸವಪ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು (ಜನನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೪೩ ಇಸ್ವಿ, ಮರಣ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೯೧) ಬರೆದ ಒಟ್ಟು ಆರು ನಾಟಕ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಆರು ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು; ಮೂರು ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮತ್ತು ಎಂಟು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳು. ಅವರು ಬರೆದ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥವಾದ "ದಮಯಂತೀ ಸ್ವಯಂವರ"ದಲ್ಲಿ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕ ವಿವರಗಳು ರೋಮಾಂಚನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ದಮಯಂತಿಯ ಬಾಲ್ಯ-ಯೌವನಾದಿಗಳ ವರ್ಣನೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡಂತಿದೆ; ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಡೀ ಕಾವ್ಯದ ತುಂಬೆಲ್ಲ ವರ್ಣನಾತ್ಮಕ ವಿವರಗಳು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿವೆ. ನಳ-ದಮಯಂತಿಯರ ವಿರಹ ತಾಪ, ರಾಜಹಂಸನ ಮುದ್ದು ಮಾತಿಗೆ ನಳ ಮಹಾರಾಜನ ಕರುಣೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಓದುಗರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಉಪಮಾ, ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ, ರೂಪಕಾಲಂಕಾರಗಳು ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿಯೂ, ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಮೂಡಿ ಬಂದಿವೆ.[೮]

ಇದೇ ರೀತಿ, ವೈವಸ್ವತ ಮನುವಿನ ಎಂಟ (೮)ನೆಯ ಮಗನಾದ ನಾಭಾಗನು, ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಸೂಚನೆಯ ಪ್ರಕಾರ, "ಅಂಗೀರ ಋಷಿಯು ಕೈಕೊಂಡ ದ್ವಾದಶ ಯಜ್ಞ" ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ, ಅನಂತ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದನು. "ನಾಭಾಗ"ನ ಹಿರಿಯ ಮಗನೇ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಅಂಬರೀಷ ಮಹಾರಾಜನು; ಇವನಿಗೆ "ಶ್ರೀಮತಿ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಬ್ಬಳೇ ಮಗಳಿದ್ದಳು. ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರಿಯಾಗಿದ್ದ ಅವಳನ್ನು ಕವಿಯು

ವರ್ಣಿಸಿರುವ ರೀತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅವಳಂಥ "ರೂಪಸುಂದರಿ" ಬೇರೆ ಯಾವಳೂ ಇದ್ದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಬರುವುದು.[೯]

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕವಿ ಡಾ॥ ಕುವೆಂಪು ಅವರು, ತಾವು ಬರೆದ "ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣ ದರ್ಶನಂ" ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನೈಜತೆಯನ್ನು ತುಂಬಿದ್ದಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ–ಇಂದಿನವರೆಗೂ ವಿವಿಧ ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಅನಿಸಿಕೆಗಳನ್ನು– ದೃಶ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ– ವರ್ಣನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತಿದೆ.

ಪೂರ್ವ ಕವಿಗಳ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಕಾವ್ಯಾಂಗಗಳಾದ ಸಮುದ್ರ, ಮೇರುದೇಶ, ಋತು, ಪುರ – ಇವುಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಕವಿಗಳ ಆಶಯದಂತೆ–

ಸಮುದ್ರ ವರ್ಣನೆ :–

"ಸುರರು ತನ್ನನ್ನು ಕಡೆದರೂ ಅವರಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆನು; ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆನು; ಶಿವನಿಗೆ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆನು; ನರರು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೂ ಅವರಿಗೆ ಉಪ್ಪನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಏನನ್ನು ಕೊಡಲಿಲ್ಲ"ವೆಂದು ಕಡಲು ಕಡುನೊಂದು, ಆ ಎಲ್ಲ ನರರನ್ನು ಹಡೆದ "ಪೊಡವಿಯಮ್ಮ"ನಿಗೆ ಉಡಲಿಕ್ಕೆ ಸೀರೆಯಾಯಿತೆಂದು ಕವಿಯು ಹೇಳಿ ಶ್ಲೇಷದಿಂದ ಆ ಕಡಲನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

ಮೇರುಪರ್ವತದ ವರ್ಣನೆ:–

ಯಾವುದನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲ ತಾರೆಗಳು ಸುತ್ತಿ ಬರುವವೋ; ಯಾವುದು ಏಳು ದ್ವೀಪಗಳಿಗೆ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವುದೋ; ಯಾವುದನ್ನು ಕೋವಿದರು ಹೊನ್ನಿಗೆ, ರತ್ನಗಳಿಗೆ ತವರುಮನೆಯೆಂದು ಕರೆಯುವರೋ, ಆ "ಮೇರು ಪರ್ವತ"ವು ಸಮುದ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವುದು.

ಆ ಮೇರು ಪರ್ವತವನ್ನು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿದ ನಡುಗಡ್ಡೆಗಳಲ್ಲಿ "ಜಂಬೂದ್ವೀಪ"ವೊಂದಿರುವುದು. ಆ ಜಂಬೂದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಉರ್ವಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವ ನಮ್ಮ "ಭರತ ವರ್ಷ"ವಿರುವುದು. ಆ ಭರತ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ "ಹಿಮಾಲಯ ಪರ್ವತ"ವುಂಟು. ಅದಕ್ಕೆ ಉನ್ನತಿಯಾದುದು ಮೂಜಗದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲ.[೧೦]

ಜಂಬೂದ್ವೀಪ, ಭರತವರ್ಷ (ಭರತಖಂಡ):–

ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಂಡಲ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ "ಜಂಬೂದ್ವೀಪ" ವನ್ನು ಸಾಗರವು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿದೆಯೆಂದೂ, ಗಂಗಾಮೂಲದಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಶೋಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮವನ್ನು ಜಂಬೂದ್ವೀಪದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತನ್ನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಭರತ ಖಂಡವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈಜಿಪ್ತ, ಕೈರಿನೆ, ಮೆಸೊಪೊಟೇಮಿಯಾ, ಸಿರಿಯಾ, ಕಾರಿಂತ ದೇಶಗಳವರೆಗೂ ಜಂಬೂದ್ವೀಪವು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದಿತೆಂದೂ–

ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಈಗ "ದಕ್ಷಿಣ ಏಶಿಯಾ" ಎಂಬುದಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವ ಭೂಭಾಗಕ್ಕೆ "ಜಂಬೂದ್ವೀಪ" ವೆಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದಿತೆಂದೂ ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ "ಭರತವರ್ಷ" ಅಥವಾ "ಅಜನಾಭವರ್ಷ"ವು ಆಕ್ಸಸ್ ನದಿ ಮತ್ತು ಪಾಮಿರ್-ಹಿಂದೂಕುಷ್ ಪರ್ವತಗಳಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದಿತು.[೧೧]

ಕರ್ನಾಟಕ ದೇಶದ ವರ್ಣನೆ:

ಹಿಮಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಲವು ನಾಡುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ, ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಮಿಗಿಲೆನಿಸಿದ "ಕನ್ನಡ ನಾಡು" ಇದೆ. ಕವಿಗಳಿಗೆ ನಾಡಾದ, ಗಾಯಕರಿಗೆ ಬೀಡಾದ, ಶೂರರಿಗೆ ತವರಾದ, ಧರ್ಮ ಬೋಧಕರಿಗೆ ತಾಯಿಯಾದ, ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಆಗರವಾದ, ನಿರ್ಮಲ ತೀರ್ಥಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಯಾದ ಮತ್ತು "ದಕ್ಷಿಣ ಕಾಶಿ" ಯೆನಿಸುವ ಎಷ್ಟೋ ಪುಣ್ಯ ವಸತಿಗಳಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ "ಕರ್ನಾಟಕ ದೇಶ" (ರಾಜ್ಯ) ವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಎಗ್ಗನೇ ಸರಿ. ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಂಧ್ಯಾದ್ರಿಯಿಂದ ರಾಮೇಶ್ವರವರೆಗೆ ಯಾವತ್ತೂ ದಕ್ಷಿಣ ಹಿಂದುಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಡವಿಯು ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡಿತ್ತೆಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಅಡವಿಗೆ ಆಗ "ದಂಡಕಾರಣ್ಯ" ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಹೆಸರು ಕರ್ನಾಟಕ್ಕೆ ಈಗಲೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ ೧೪೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದನೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವು ಪ್ರಮಾಣಗಳುಂಟು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಈಚೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಲಿವಾಹನನ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ದೇಶಕ್ಕೆ "ಕುಂತಲ" ಎಂಬ ಹೆಸರು "ಕರ್ನಾಟಕ"ಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಯಿತು.

ಇಂತಹ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಗಡಿಯಾಗಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯಿರುವುದು. ಆ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯು ಬಹಳ; ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಉಗಮಿಸಿ ಹರಿಯುತ್ತ ಪೂರ್ವ ಸಮುದ್ರದ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುವ ಹೊಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಭೀಮೆ, ಘಟಪ್ರಭೆ, ಮಲಪ್ರಭೆ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ನದಿಗಳು ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಅದು "ಪೆರ್ದೊರೆ" ಯಾಗಿರುವುದು; "ದಕ್ಷಿಣದ ಗಂಗೆ" ಯೆನಿಸಿದ ಆ ಪೆರ್ದೊರೆಗೆ "ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿ" ಎಂದು ಹೆಸರು.[೧೨]

ಕನ್ನಡದ ಮೇರೆ:

"ಕುಂತಳ ದೇಶ" ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಏಳುವರೆಲಕ್ಷ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪ್ರದೇಶ. "ಕುಂತಳ ಸಪ್ತಾರ್ಧಲಕ್ಷ" ವೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ; ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಆಳುವಾಗ "ರಟ್ಟಪಾಡಿ ಸಪ್ತಾರ್ಧಲಕ್ಷ" ವೆಂದು ಇದನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.[೧೩]

ಕನ್ನಡದ ಮೇರೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಉತ್ತಮ ವಿವರಣೆ ನಮಗೆ ದೊರೆತುದು ಕವಿತಾ ಗುಣಾರ್ಣವ, ಅಮೋಘ ವರ್ಷ ನೃಪತಂಗನ (ಕ್ರಿ.ಶ.೮೧೪-೮೫೭) "ಕವಿರಾಜ ಮಾರ್ಗ" ದಿಂದ

ಕಾವೇರಿಯಿಂದಮಾ ಗೋ-

ದಾವರಿವರಮಿರ್ದ ನಾಡದಾ ಕನ್ನಡದೊಳ್

ಭಾವಿಸಿದ ಜನಪದಂ ವಸು–

ಧಾವಲಯ ವಿಲೀನ ವಿಶದವಿಷಯ ವಿಶೇಷಂ ॥

ಅಂದಿನ ಕರ್ನಾಟಕವು ಉತ್ತರದ ಗೋದಾವರಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಾವೇರಿಯವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿದ ಮಾತು ಚೇತೋಹಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಈ ಬೃಹತ್ ಕನ್ನಡ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚ ಕೆಚ್ಚಿನ ನಾಡನ್ನೂ ಅವನು ಹೇಳದೇ ಇಲ್ಲ; ಕವಿರಾಜ ಮಾರ್ಗವು ಕನ್ನಡಿಗರ ಗುಣ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ಮಧ್ಯಯುಗದಲ್ಲಿಯಂತೂ ಕರ್ನಾಟಕವು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸತ್ಯವಾಗಿದೆ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವು ಕೃಷ್ಣೆಯಿಂದ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯವರೆಗೆ ತನ್ನ ಅಖಂಡ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ವೈಭವದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೂ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯ ಎಲ್ಲ ಭಾಗದ ಜನರನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ವಿಜಯನಗರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ಬೆರಗುಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು.[೧೪] ಮರೆತರೂ ಮರೆಯಲಾಗದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಆಗ "ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ" ವೆಂದು ಹೆಸರಿದ್ದುದು ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಸೊಸೆಯಾದ ಗಂಗಾದೇವಿಯ "ವೀರ ಕಂಪಣರಾಯ ಚರಿತೆ" ಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

"ಕನ್ನಡ"ವು ಭಾರತದ ಗಣ್ಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಎರಡು (೨) ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಉಜ್ವಲವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಿದೆ; ಉನ್ನತವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಹಿತ "ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಜನ" ಒಂದು ಜನಾಂಗವಾಗಿ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಕೆಲವು ಉಲ್ಲೇಖಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿಮಾನಾಸ್ಪದವಾದುದು. ಇಂಥ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠ "ಕನ್ನಡ ಬಾಷೆ"ಗೆ "ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಭಾಷೆಯ" ಸ್ಥಾನ–ಮಾನ ದೊರೆಯಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ; ಅದು ಈ ದೇಶದ ಘನತೆಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠ ಗೌರವವೂ ಆಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ:–

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ವೇಣುಗ್ರಾಮ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರವು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಭವ್ಯಕೋಟೆಗಳು, ರಕ್ಷಣಾ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈಗಾಗಲೇ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಅನೇಕ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನ, ಪರಿಚಯಾತ್ಮಕ ಕೃತಿ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹೊರಬಂದಿವೆಯಾದರೂ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಇರುವ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಕೋಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತಿತ್ತು.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಭೀಮಗಡ, ಪ್ರತಾಪಗಡ. ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಮುದಕವಿ. ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಖನಗಾಂವ್ ಮತ್ತು ಯಾದವಾಡ. ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮುನವಳ್ಳಿ, ಕಠಾರಿಗಡ, ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಗಾಪುರಗಡ, ಹುನ್ನೂರಗಡ, ಯಮಕನಮರಡಿ ಮತ್ತು ನೇರ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳು.

ಹೀಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದೆಡೆ ತಂದು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಆರಂಭದಿಂದ ೧೮ ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಅವಧಿಯವರೆಗೂ ಅನೇಕ ಕೋಟೆ-ಕೊತ್ತಲುಗಳು, ರಕ್ಷಣಾ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು ಮುಂತಾದ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹತ್ತು ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುವ ಕೋಟೆ-ಕೊತ್ತಲುಗಳ ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುವ ಮೂಲಕ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಅಲಕ್ಷಿತ ಕೋಟೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಬುರುಜು, ಕಾವಲುಗೋಪುರ, ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಅರಸರು ತಮ್ಮ ಆರ್ಥಿಕ ಶಕ್ತಿಯು ಇತಿಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳನ್ನು, ಅವುಗಳ ಕಾಲಮಾನ, ರಚನೆ, ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಉದ್ದೇಶ, ತಂತ್ರಗಾರಿಕೆ, ಕೋಟೆಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾದ ದೇವಾಲಯ, ಉಗ್ರಾಣ, ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಮದ್ದು ಸಂಗ್ರಹಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ವಸತಿ, ಬುರುಜು, ಕಂದಕ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವದು ಅಧ್ಯಯನದ ಮುಖ್ಯ ಆಶಯ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಗತವೈಭವವನ್ನು ಈ ನಾಡಿನ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಪರಿಚಯಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭವ್ಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿ, ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಜನರು "ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪ್ರಜ್ಞೆ" ಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ತನ್ಮೂಲಕ ಭಾರತೀಯತೆಯನ್ನು ಬಲಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಕನ್ನಡಾಂಬೆಯ ಅಭಿಮಾನದ ರತ್ನಗಳಾಗಬೇಕೆಂಬುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಾಗಿಯೇ "ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ; ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ" ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಕಾರ್ಯ ಕೈಗೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ :-

ಕನ್ನಡ ನಾಡು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಎಂಬುದು ವಿವಾದಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲದ್ದು. ರೆವರಂಡ ಫಾದರ್ ಹೆರಾಸ್ ಅವರು ಮೊಹೆಂಜೋದಾರೋ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಡಿರುವ ಕೆಲವೊಂದು ಊಹಾಪೋಹಗಳು ನಿಂತರೆ, "ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆ" ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೩೦೦೦ ಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ತ್ರೇತಯುಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಸರಿನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖವಿರದಿದ್ದರೂ, ಅದರ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ದ್ವಾಪರಯುಗದ ಶ್ರೀಮದ್ ಮಹಾಭಾರತದ ಸಭಾಪರ್ವ, ಮತ್ತು ಭೀಷ್ಮ ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ

೭೫೩ ರಿಂದ ೯೭೩), ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೭೩ ರಿಂದ ೧೨೦೦), ಕಲಚೂರಿಗಳು (ಕ್ರಿಶ ೧೧೫೬ ರಿಂದ ೧೧೮೩), ಹೊಯ್ಸಳರು (ಕ್ರಿಶ ೧೦೨೨-೧೩೪೨), ಯಾದವರು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜ ಮನೆತನಗಳವರು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಆಳಿದ್ದಾರೆ. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೦೦ ರಿಂದ ೧೨೫೮), ಸೌಂದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೩೦ ರಿಂದ ೧೨೩೦), ಎಲ್ಬುರ್ಗದ ಸಿಂಧರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೦೦-೧೨೨೦), ಗುತ್ತಲಿನ ಗುತ್ತರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೧೫ ರಿಂದ ೧೨೬೫), ಶಿಲಾಹಾರರು, ಚೋಳರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೭೧-೧೧೭೩), ಆಳುಪರು.[೧೯] ಸೇನವರರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ ರಿಂದ ೧೧ ಶತಮಾನ), ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು,[೨೦] ದೋರಸಮುದ್ರದ ಹೊಯ್ಸಳರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೨೨ ರಿಂದ ೧೩೪೨), ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರು (ಕ್ರಿಶ ? ರಿಂದ ೧೩೧೩), ಮುಂತಾದ ರಾಜವಂಶಗಳವರೂ, ಮತ್ತು ಚೆಂಗಾಳ್ವರು[೨೧] (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೦-೧೫೦೦), ಕೊಂಗಾಳ್ವರು[೨೨] (ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೮೦ ರಿಂದ ೧೫೯೦), ಉಚ್ಛಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರು[೨೩], ನಿಡುಗಲ್ಲಿನ ಚೇಳರು[೨೪] ಮುಂತಾದ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳವರೂ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ವೈಭವದಿಂದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದು ಅವರ ರಾಜಕೀಯ ಬಲ, ಧಾರ್ಮಿಕ ನಿಷ್ಠೆ, ಕಲಾ ಪ್ರೇಮ ಇವುಗಳ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದರ ಪೈಕಿ ಕೊಂಗಾಳ್ವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೮೦ ರಿಂದ ೧೫೯೦ ರವರೆಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅನಂತರ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಕ್ರಿಶ ೧೩೩೬ ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು; ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ೧೧ ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೪೭ ರಲ್ಲಿ ಬಹುಮನಿ ರಾಜ್ಯವು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಬಹುಮನಿ ರಾಜ್ಯಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭ನೇ ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಏಳ್ಗೆ ಹೊಂದಿದವು. ಈ ಅವಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಾಳೇಗಾರರು ಕಟ್ಟಿದ ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ರಾಜ್ಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಧಾನ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಆ ರೀತಿಯ ವಿಕೇಂದ್ರಿತ ಅಧಿಕಾರವು ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಗುಣ ವಿಶೇಷವೇ ಆಗಿದ್ದಿತು.

ಮೇಲಿನ ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ ಈ ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ರಾಜ್ಯಗಳು ಹಲವು ಕಾಲಗಳವರೆಗೆ ಮೆರೆದಿದ್ದು, ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದವು. ಅವು ದೇಶದ ರಾಜಕೀಯ ಜೀವನದ ಸ್ಥಿರತೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು, ತಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆ ಹಾಗೂ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದವು. ಅಲ್ಲದೇ ದೇಶದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದವು. ಅಂಥವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ- ಯಲಹಂಕದ ಪ್ರಭುಗಳು (ಕ್ರಿ.ಶ ೧೪೧೮ ರಿಂದ ೧೭೨೮) (ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಸ್ಥಾಪಕರು), ಕೆಳದಿಯ ರಾಜರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೦ ರಿಂದ ೧೭೬೩), ಸಾಳುವರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೫ ರಿಂದ ೧೫೯೯), ಸಾಂತರರು (ಭೈರರಸರು) (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ), ಬಂಗರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೫೩ ರಿಂದ ೧೭೦೯), ಅಜಿಲರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೧೮ ರಿಂದ ೧೬೨೧), ಚೌಟರು, ಬೀಳಗಿಯ ಒಡೆಯರು[೨೫] (ಶಿರಸಿ ತಾಲೂಕಿನ ಬೀಳಗಿ) (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೦ ರಿಂದ

೧೭೦೦) ಸೋದೆಯ ನಾಯಕರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ ರಿಂದ ೧೮ ಶತಮಾನ) ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು (ಕಿ.ಶ. ೧೩೯೯ – ೧೭೯೬) ಪಾಳೆಯಗಾರರು[೨೬] (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೪೩ ರಿಂದ ೧೮೩೧), ಹೈದರಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೧ ರಿಂದ ೧೭೮೨), ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ (೧೭೮೨ ರಿಂದ ೧೭೯೯ ಮೇ. ೪), ಮರಾಠರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೪ ರಿಂದ ೧೮೩೭), ಪೇಶ್ವೆಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೪ ರಿಂದ ೧೭೯೫) ಈ ಮುಂತಾದ ಅಗಣಿತ ಸಣ್ಣ ಪುಟ್ಟ ರಾಜಮನೆತನಗಳವರು ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವ ನಡೆಸಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಉದ್ದಳತೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ೪೫೦ ಮೈಲು. ಪೂರ್ವ-ಪಶ್ಚಿಮ ಅಗಲಳತೆ ೩೨೫ ಮೈಲು, ಕ್ಷೇತ್ರ ಫಲ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ಚಚ್ಚೌಕ ಮೈಲು ಮತ್ತು ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಸುಮಾರು ಒಂದುವರೆ ಕೋಟಿ ಇದ್ದುದು ೧೯೧೨ ಇಸ್ವಿಯ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವದು.[೨೭]

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ:–

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫) ಪತನದ ನಂತರ ಸುಮಾರು ೨೫೦ ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೀರಶೈವ ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು, ಸ್ವಾದಿ, ಕೆಳದಿ, ಸಿರಸಂಗಿ, ವಂಟಮುರಿ ಮುಂತಾದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಈ ಮನೆತನಗಳು ಅಭ್ಯಸನೀಯ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಾಗಿವೆ. "ದೇಸಗತ್" ಈ ಮರಾಠಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತದ್ಭವವಾಗಿ "ದೇಶಗತಿ" ಎಂದೇ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಆಗ ಕರೆದುದುಂಟು. ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ಉದಯಕ್ಕೆ ವಿಜಾಪೂರದ ಸುಲ್ತಾನರು ಪ್ರಮುಖರಾಗಿದ್ದರು. ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಅಸದ್‌ಖಾನ ಸರದಾರನು ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಂತರದಲ್ಲಿ, ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಮುಖ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ"ವು ಅಗ್ರಗಣಿಯಾಗಿದೆ; ಅದೇ ರೀತಿ "ವಂಟಮುರಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ವು ರಾಜಾಲಖಮನಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯರ ಉದಾರ ದಾನದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. "ಖಡ್ಗ ಹಾಗೂ ಲೆಕ್ಕಣಿಕೆ" ಇವೆರಡಲ್ಲಿಯೂ ಸವ್ಯಸಾಚಿಯಾದ "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ" ಹಾಗೂ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ" ದ ೨೭ ನೇ ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯ ದೇಸಾಯರಾದ ಮಹಾದಾನಿ ಲಿಂಗರಾಜರು. (ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೮೭೨-೧೯೦೬) (ಮರಣ ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ ೨೩ ಅಗಸ್ಟ್ ೧೯೦೬) ಅವರು ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಮಗ್ರ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ನಾಡಿನ ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿ ಆ ಪ್ರಕಾರ "ಇಚ್ಛಾಪತ್ರ" ದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನಮೂದಿಸಿ, ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಭಾಗ್ಯೋದಯದ ಹರಿಕಾರರಾಗಿ, ಜಾಗತಿಕ ನಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಹೆಸರನ್ನು ಅಮರಗೊಳಿಸಿದ ಮಹಾದಾನಿ ಲಿಂಗರಾಜರು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಮರರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಇದ್ದಂತಹ ಅಖಂಡ ಭಾರತದ ೫೬೮ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತೀ ಹಿರಿಮೆ ಪಡೆದು, ಭಾರತದ ದಿವ್ಯಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಉನ್ನತ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ವಿಶೇಷತಃ ಮಹಾದಾನಿ ಲಿಂಗರಾಜರ ಉನ್ನತ ಆದರ್ಶಗಳು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿವೆ.[೨೮]

[illegible]

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳು ಅನೇಕವೆಂಬುದು ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುವುದು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕಸಂಪತ್ತು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಪಡೆಯಿತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಆರಂಭದಿಂದ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯವರೆಗಿನ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ" ವನ್ನು ಈಗ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಒಟ್ಟಾಗಿ ಶಾತವಾಹನರು, ಕದಂಬರು, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಯಾದವರು, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ವಿಜಾಪೂರದ ಆದಿಲಶಾಹಿಗಳು ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ರಾಜವಂಶಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ"ಯು ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು.

ಅಧ್ಯಯನದ ಮಹತ್ವ:-

ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇಂದಿನ ಕ್ಷಿಪಣಿ ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ವೈಮಾನಿಕ ಯುದ್ಧಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆಗಳು" ಅವಶ್ಯವೆನಿಸಿದರೂ, ಈ ಕೋಟೆಗಳು ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಭೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಕಟ್ಟಡ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಬಳಕೆಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ~~ಈ ಕೋಟೆಗಳು~~ ನಮಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಿ ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಲಿವೆ. ತ್ಯಾಗ, ಬಲಿದಾನ, ರಾಷ್ಟ್ರಪ್ರೇಮ, ಧರ್ಮ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೆ ತವರುಮನೆಯಾದ ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರು ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ತನ್ಮೂಲಕ ರಾಜ್ಯ ಕಾರಭಾರ ಮಾಡಿ, ಪ್ರಜಾ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ.

ಡಾ: ಎಂ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಕನ್ನಡಿಗರ ಜನಜೀವನದಲ್ಲಿ ಚಾಗ (ತ್ಯಾಗ)ಕ್ಕೆ ಇರುವಷ್ಟೇ ಮೌಲ್ಯ ಬೀರ (ವೀರತ್ವ)ಕ್ಕೂ ಇದೆ. ಈ ಮಾತು ಕೇವಲ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಸಮಸ್ತ ಭಾರತೀಯರಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದ ಇತಿಹಾಸ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಈ ಮಾತು ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇಂತಹ ವೀರತ್ವವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸತಕ್ಕ ಸ್ಥಳಗಳೆಂದರೆ ರಣರಂಗ, ಕೋಟೆ ಹಾಗೂ ಗರಡಿಮನೆ; ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮುಖಾ ಮುಖಿಯಾದ ರೂಪವೆನ್ನಬಹುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಅಂತರವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಮುಖಾಮುಖಿಯಾದ ಹೋರಾಟವಿದ್ದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪಕ್ಷವು ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಪಡೆದಿದ್ದು ಕೋಟೆಯ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಆಕ್ರಮಣಕಾರಿ ಬಲದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಸಮಾನ ಹೋರಾಟವೇರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳು ವಹಿಸತಕ್ಕ ಪಾತ್ರ ಉಲ್ಲೇಖಾರ್ಹವಾದದ್ದು. ಇಂಥ ಜಯಾಪಜಯಗಳ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕೋಟೆಗಳ ಬಲಿಷ್ಠತೆಯು ಗಣನೀಯವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಹಲವಾರು ಕೋಟೆಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

[illegible]

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕೋಟೆಗಳು ನಮಗೆ ನೋಡಲು ಸಿಗುತ್ತಲಿವೆ. ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ಕಾಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಊರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು; ಊರಿನಲ್ಲಿ ಬರಗಾಲ ಬಿದ್ದಾಗ ಕಾಮಗಾರಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಬೇಕೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಸಾಮಾನ್ಯನು ಹೊಲಮನೆ ಖರೀದಿಗೆ ಹಾಗೂ ಚಿನ್ನ ಒಡವೆಗಳ ಖರೀದಿಗೆ ಹಣ ವ್ಯಯಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅದೇ ರೀತಿ ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಐಷಾರಾಮದ ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಥವಾ ತಮ್ಮ ಹೆಸರು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ಉಳಿಯಲೆಂಬ ಉದ್ಧೇಶದಿಂದಲೂ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಈ ಪ್ರಬಂಧದ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ (ನನಗೆ ಲಭ್ಯವಾದ ಸುಮಾರು ೭೪ ಕೋಟೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ರಕ್ಷಣಾ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳು) ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿದೆ. ಇದೊಂದು ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಅಧ್ಯಯನವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಕೋಟೆ (ಕೋಟೆ ಗೋಡೆ, ಕಂದಕ, ಮಹಾದ್ವಾರಗಳು), ಕೋಟೆಯ ಮುತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ತಂತ್ರಗಳು, ಆಯುಧಗಳು ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಸಂಬಂಧಿತ ವಿಷಯಗಳ ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅಧ್ಯಯನವು ಕೋಟೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಆರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಈ ಕೋಟೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ರಾಜಪ್ರಭುತ್ವ ದೂರ ದೂರದ ಪ್ರದೇಶಗಳವರೆಗೆ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಲು ಹೇಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಯಿತು, ಇವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಈ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲೆ ಕಾಲಗತಿಯಲ್ಲಾದ ಪ್ರಭಾವಗಳು (ಬದಲಾವಣೆಗಳು), ಭೌಗೋಳಿಕ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಕೋಟೆ, ಕೋಟೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದವು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದೇ ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಮಹತ್ವವಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ:-

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಮುನ್ನ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಕುರಿತು ಇದುವರೆಗೂ ನಡೆದಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿ, ತಜ್ಞ, ವಿದ್ವಾಂಸರೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿ "ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ: ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ" ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು.

ಈ ಅಧ್ಯಯನವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಪೂರಕವೆಂಬಂತೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಶಾಸನಗಳು, ವಿವಿಧ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವರದಿಗಳು, ಇದುವರೆಗೂ ಪ್ರಕಟಣೆಗೊಂಡ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಸಚಿತ್ರ ಲೇಖನಗಳು, ಲಂಡನ್ನಿನ ಬ್ರಿಟೀಶ್ ಮ್ಯೂಜಿಯಂನಿಂದ ತರಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಮಾಹಿತಿಗಳು, ಪರಿಣಿತರ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯರಿಂದ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸಿ, ಟಿಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ಆಕರಗಳನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ-ಕೊತ್ತಲು, ಕಾವಲುಗಾರರ ವಾಸಸ್ಥಾನ, ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನಿಡುತ್ತಿದ್ದ ಉಗ್ರಾಣ, ನೀರಿನ ಪೂರೈಕೆಗೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಾವಿ, ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ), ಕೋಟೆಯ ದಿಕ್ಕು, ವಿಸ್ತೀರ್ಣ, ಪರಿಸರ, ಕಾಲಮಾನ, ಕೋಟೆಯ ತಲನಕ್ಷೆ (ಕೆಲವು ಕೋಟೆಗಳ ತಲನಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿಸಲಾಯಿತು) ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಯಿತು.

ಹೀಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿ, ತಾಲೂಕಾವಾರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಆಯಾ ತಾಲೂಕಿನ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ, ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲ, ಕೋಟೆಯ ಲಕ್ಷಣ, ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ, ಐತಿಹ್ಯಗಳು ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಮಾಹಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದ ಶೀರ್ಷಿಕೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ವಿಷಯ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಆರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಅವು ಇಂತಿವೆ.

ಅಧ್ಯಾಯ:– 1: ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಾಗಿದ್ದು, ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಮಹತ್ವ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಅಧ್ಯಾಯ:– 2: ಈ ಅಧ್ಯಾಯವು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೌಗೋಳಿಕ, ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಅಧ್ಯಾಯ:– 3: ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ

ಈ ಅಧ್ಯಾಯವು ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಇತಿಹಾಸ, ಭಾರತದಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಇತಿಹಾಸ, ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳು, ಕೊತ್ತಲುಗಳು, ಕೋಟೆಯ ಮಹತ್ವ, ಭದ್ರತೆಯ ಅಂಶಗಳು, ನಿವೇಶನ, ಜಲಪೂರೈಕೆ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಅಧ್ಯಾಯ:– 4: ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳು.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹತ್ತು ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿಯ ಸುಮಾರು ಎಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು (74) ಕೋಟೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಈಗ ನನಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿದ್ದು, ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿವೆ; ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತೀ ಹೆಚ್ಚು ಅಂದರೆ ಹನ್ನೊಂದು (11) ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕು ಪ್ರಥಮವಾಗಿದೆ; ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಪಡೆದ ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕು 10 ಕೋಟೆಗಳನ್ನು; ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು 10 ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕು 10 ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿವೆ. ಅಥಣಿ

ತಾಲೂಕು 8 ಕೋಟೆಗಳನ್ನು, ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು 8 ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ತೃತೀಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿವೆ. ತದನಂತರ ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕು 6 ಕೋಟೆಗಳನ್ನು, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕು 6 ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕನೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿವೆ. ಇದಾದ ನಂತರ ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕು 4 ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಸಮಾಧಾನಕರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು ರಾಯಭಾಗ ತಾಲೂಕು ಅತೀ ಕಡಿಮೆ ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಒಂದು (1) ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸಾಧಾರಣ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದಿದೆ. ಕೋಟೆಗಳ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಛಾಯಾ ಚಿತ್ರಗಳು, ನೀಲನಕ್ಷೆ, ವಂಶಾವಳಿಗಳು ಮುಂತಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಅಧ್ಯಾಯ:– 5: ರಕ್ಷಣಾ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ.

ಈ ಅಧ್ಯಾಯವು ರಕ್ಷಣಾ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾದ ಕೊತ್ತಲುಗಳು, ವೀಕ್ಷಣಾಗೋಪುರ ಅಥವಾ ನಿರೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು, ಕಂದಕ, ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಅಧ್ಯಾಯ:– 6: ಸಮಾರೋಪ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದ ಸಮಾರೋಪವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವದರ ಮುಖಾಂತರ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದಾಯ್ದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅಂತರ್‌ಶಿಸ್ತೀಯ ಅಧ್ಯಯನದ ಮೂಲಕ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಚರ್ಚೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು:

೧ **ಅಷ್ಟಾದಶ (೧೮) ಪುರಾಣಗಳು:**

೧) ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರಾಣ, ೨) ಪದ್ಮ, ೩) ವಿಷ್ಣು, ೪) ವಾಯು, ೫) ಭಾಗವತ, ೬) ನಾರದ, ೭) ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ, ೮) ಅಗ್ನಿ, ೯) ಭವಿಷ್ಯ, ೧೦) ಬ್ರಹ್ಮಕೈವರ್ತ, ೧೧) ಲಿಂಗ, ೧೨) ವಾರಾಹ, ೧೩) ಸ್ಕಂದ, ೧೪) ವಾಮನ, ೧೫) ಕೂರ್ಮ, ೧೬) ಮತ್ಸ್ಯ, ೧೭) ಗರುಡ, ೧೮) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ. ಪುರಾಣಗಳು.

೨ **ಯುಗಗಳು:** ಒಂದು ಮಹಾಯುಗದ ಅವಧಿಯು ೪೩,೨೦,೦೦೦ ವರ್ಷಗಳು. ಒಟ್ಟು ೪ ಯುಗಗಳು.

೧) ಸತ್ಯ (ಕೃತ) ಯುಗ: ೧೭ ಲಕ್ಷ ೨೦ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು.

೨) ತ್ರೇತಾಯುಗ: ೧೨ ಲಕ್ಷ ೯೬ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು.

೩) ದ್ವಾಪರಯುಗ: ೮ ಲಕ್ಷ ೬೪ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು.

೪) ಕಲಿಯುಗ: ೪ ಲಕ್ಷ ೩೨ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು.

ಆಧಾರಗಳು:

೩ ಅ) "ಸೃಷ್ಟಿ" ಸಂ॥ ಆನಂದಕುಮಾರ್ ಎಚ್.ಆರ್. ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರಪ್ಪ.ಟಿ.
ಪ್ರ॥ ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಭ್ಯುದಯ– ವಿಶ್ವಕರ್ಮಯುವಕ ಸಂಘ, ದಾವಣಗೆರೆ– ಜನೇವರಿ ೨೦೦೧ ಇಸ್ವಿ

ಬ) "ಶ್ರೀ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ" ಲೇ॥ ಕಲಮದಾನಿ ಗುರುರಾಯರು. ಪ್ರ॥ ಎ.ಎಮ್. ಕರಡಿ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ. ಸ್ಟೇಶನ್ ರೋಡ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ೧೯೭೩ ಇಸ್ವಿ

೪ "ಸಮಾಲೋಕನ" ಲೇ॥ ತೀ.ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ. ಶಾರದಾಮಂದಿರ–ರಾಮಯ್ಯರ್ ರಸ್ತೆ, ಮೈಸೂರು–೪. ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ ೧೯೫೮ ಇಸ್ವಿ

೫ "ಮಹಾಕವಿ ರನ್ನ" ಲೇ॥ ಡಾ: ಎಸ್.ಪಿ. ಪಾಟೀಲ. ಮೇ–೧೯೯೫. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ.

೬ "ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣ ಸಂಗ್ರಹ" ಸಂ॥ ಡಾ: ಶಿ.ಚೆ. ನಂದೀಮಠ. ಎಂ.ಎ.ಪಿ.ಹೆಚ್.ಡಿ(ಲಂಡನ್),
ಪ್ರ॥ ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ– ಶಿವಾಜಿ ಬೀದಿ, ಧಾರವಾಡ. ದಿನಾಂಕ: ೨೮ ಮೇ ೧೯೬೮ ಇಸ್ವಿ

೭ "ಸೃಷ್ಟಿ" ಸಂ॥ ಆನಂದಕುಮಾರ್ ಎಚ್.ಆರ್. ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರಪ್ಪ.ಟಿ.
ಪ್ರ॥ ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಭ್ಯುದಯ– ವಿಶ್ವಕರ್ಮಯುವಕ ಸಂಘ, ದಾವಣಗೆರೆ– ಜನೇವರಿ ೨೦೦೧ ಇಸ್ವಿ

೮ ಬಸವಪ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ "ದಮಯಂತೀ ಸ್ವಯಂವರ" ಗದ್ಯಾನುವಾದ– ಕೆ.ಆರ್. ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತಯ್ಯ.
ಪ್ರ॥ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು–ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವ. ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೭೭ ಇಸ್ವಿ

೯ "ಸಂಪೂರ್ಣ ರಾಮಾಯಣ" ಲೇ॥ ಭೀ.ಶಂ. ಪೂಜಾರ. ಪ್ರ॥ ಮೆ: ಪಿ.ಸಿ. ಶಾಬಾದಿಮಠ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ. ಗದಗ.

೧೦ "ಲಿಂಗರಾಜ ವಿಜಯಂ" (ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ) ಲೇ॥ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪ ರೈನಾಪೂರ. ಬಿ.ಎ, ೧೯೪೮ ಇಸ್ವಿ

೧೧ "ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ" ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕ– ಕೆ.ವಿ. ಪುಟ್ಟಪ್ಪ. ಎಂ.ಎ. ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ–ಮೈಸೂರು–೧೯೫೪ ಇಸ್ವಿ

೧೨ "ಲಿಂಗರಾಜ ವಿಜಯಂ" (ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ) ಲೇ॥ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪ ರೈನಾಪೂರ. ಬಿ.ಎ, ೧೯೪೮ ಇಸ್ವಿ

೧೩ "ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ" ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಗಳು. ಪುಟ–೧೩೪. ಸಂ॥ ಡಾ: ಆರ್.ಸಿ. ಹಿರೇಮಠ ಮತ್ತು ಡಾ: ಎಂ.ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿ. ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ. ಧಾರವಾಡ–೧೯೬೮ ಇಸ್ವಿ

೧೪ "ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಜೀವನ" ಲೇ॥ ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ. ಜುಲೈ–೧೯೩೯.

೧೫ "ಸಜೀವ ಸಾಹಿತ್ಯ" – ಲೇ॥ ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯ. ಗೀತಾ ಬುಕ್ ಹೌಸ, ಮೈಸೂರು. ೧೯೬೫ ಇಸ್ವಿ

೧೬ "ಗೆಝೆಟೀಯರು" – ಲೆ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ, ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು. ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪೂರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ಏಶಿಯನ್ ಎಜ್ಯುಕೇಶನಲ್ ಸರ್ವಿಸ್, ಹೊಸದೆಹಲಿ. ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ (ಮೊದಲ ಆವೃತ್ತಿ) ೧೯೮೪ ಇಸ್ವಿ (ದ್ವಿತೀಯ ಆವೃತ್ತಿ.)

೧೭ "ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳು" ಸಂಪುಟ–೧. (ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ) ಲೇ॥ ನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣರಾಯರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ರಾ.ಸ್ವಾ. ಪಂಚಮುಖಿ. ಪ್ರ॥ ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಂಡಲ,ಧಾರವಾಡ. ೧೯೪೬

೧೮ "ಪೂರ್ವ ಮೈಸೂರು ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಆಂಧ್ರ ಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯೆ ಏಳೂವರೆ ಲಕ್ಷ ಪ್ರಾಂತವನ್ನು "ಮಹಾವಲಿ" ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ "ಬಾಣರು" ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. "ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರಂಪರೆ" ಸಂಪುಟ–೧. ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು. ೧೯೭೦ ಇಸ್ವಿ

೧೯ "ಆಳುಪರು ೧೫ ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ರಾಜವಂಶ". "ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರಂಪರೆ"–೧. ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೭೦ ಇಸ್ವಿ

೨೦ "ಮಾಂಡಲೀಕ" ಪದವಿಗಿಂತ ಅಂತಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪದವಿಯವರು; "ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ ನಿಷ್ಠವಾಗಿ ಕೆಲವು ಮಂಡಳಗಳನ್ನು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಆಳುವವನು".
ಡಾ॥ ಆರ್.ಸಿ. ಹಿರೇಮಠ ಮತ್ತು ಡಾ॥ ಎಂ.ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿ. "ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ". ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ–೧೯೬೮.

[illegible]

೨೧ ಇವರು ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಭೂಭಾಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಕೊಡಗನ್ನು ಬಹುಕಾಲ ಆಳಿದ ರಾಜವಂಶೀಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಇಂದಿನ ಹುಣಸೂರು ತಾಲೂಕು ಅವರ ಮೂಲ ನಿವಾಸವಾಗಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರಂಪರೆ, ಸಂಪುಟ–೧. ೧೯೭೦ ಇಸ್ವಿ

೨೨ ಇವರು ಅರಕಲಗೂಡು ತಾಲೂಕು ಮತ್ತು ಕೊಡಗಿನ ಏಳುಸಾವಿರ ಸೀಮೆ ಸೇರಿದಂತೆ ಇದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.

೨೩ ಅವರು ಮೂಲತಃ ಸಪ್ತ ಕೊಂಕಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ "ಹೈವೆ"ಯನ್ನು ಶಿಶುಗಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.

೨೪ ಅವರು ೮ ರಿಂದ ೧೨ ನೇ ಶತಮಾನಗಳವರೆಗೆ ಹೇಮಾವತಿ ಮತ್ತು ನಿಡುಗಲ್ಲುಗಳ ನಡುವಿನ ಸಣ್ಣ ಭೂಭಾಗವನ್ನು ಪೆಂಜೇರು ಅಥವಾ ಹೆಂಜೇರು ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. "ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ"–೧. ೧೯೭೦ ಇಸ್ವಿ

೨೫ "ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ" ಸಂಪುಟ ೨, ೧೯೭೦ ಇಸ್ವಿ ಪ್ರ॥ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ.

೨೬ "ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ" ಸಂಪುಟ ೨, ೧೯೭೦ ಇಸ್ವಿ ಪ್ರ॥ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ.

೨೭ (ಅ) "ಸಿದ್ಧರಾಮ ಸಂಪದ" (ವೀರಶೈವ ಅರಸರ ವೀರಶೈವ ರಾಜಗುರುಗಳು) "ಸಂಸ್ಮರಣ ಗ್ರಂಥ" ಸಂ॥ ಡಾ: ಬಿ.ವಿ. ಶಿರೂರ. ಶ್ರೀ ಶಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ಪ್ರಕಾಶನ. ಯಲಬುರ್ಗಿ–೧೯೯೫ ಇಸ್ವಿ

(ಬ) "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ". ಪಿ.ಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾ ಪ್ರಬಂಧ. ಲೇ॥ ಡಾ: ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ. ಸವದತ್ತಿ–೧೯೮೮.

೨೮ "ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇತಿಹಾಸವೂ" ಪ್ರ॥ ಮಂಗಳೂರು ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ ಬುಕ್ ಮತ್ತು ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟ ಡಿಪೋಜಿಟರಿ. ಸನ್ ೧೯೧೨.

ಅಧ್ಯಾಯ – ೨

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೌಗೋಳಿಕ, ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ.

ಅ) ಭೌಗೋಳಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ:

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ವರೂಪ:

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನಾವರಿಸುವ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯವು ಸುಮಾರು ೩೨೦ ಕಿ.ಮೀ. ಕರಾವಳಿ ತೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ರಾಜ್ಯವು ಉ.ಅಕ್ಷಾಂಶ ೧೧°.೩೦' ಮತ್ತು ಉ.ಅ. ೧೯° ಹಾಗೂ ಪೂ.ರೇಖಾಂಶ ೭೪° ರಿಂದ ಪೂ.ರೇಖಾಂಶ ೭೮°.೩೦' ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ. ಇದರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಹಾಗೂ ಗೋವಾ ರಾಜ್ಯಗಳು, ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡು ರಾಜ್ಯಗಳು, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕೇರಳ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡು, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಅರಬ್ಬಿ ಸಮುದ್ರ ಇವು ಮೇರೆಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಜ್ಯದ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೧,೯೧,೭೩೩ ಚ.ಕಿ.ಮೀ. ನೆಲದ ಮೇಲ್ಮೈ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಭೂಸ್ವರೂಪದ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ನೀರ ಹರಿವನ್ನೂ ನದಿಜಾಲಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ನದಿ ಜಾಲಗಳ ಪದರವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ವಿಭಾಗಗಳ ಪರಿಚಯ ಹಾಗೂ ಮೇಲ್ಮೈ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಮತ್ತು ಮಲೆನಾಡು.

೨. ಪಶ್ಚಿಮದ ಕರಾವಳಿ ತೀರದ ಬಯಲು.

೩. ಪೂರ್ವದ ವಿಶಾಲ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿ ಪಸರಿಸಿ, ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದ ಗಡಿಗಳಾಚೆಗೂ ಹಬ್ಬಿರುವ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮೈದಾನ, ಬಯಲು ಸೀಮೆ, ಬೆಳವಲ ಅಥವಾ ತಪ್ಪಲು ಎಂದೂ ಕರೆಯುವರು. ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಪೂರ್ವದ ಕವಲಿನಂತಿರುವ ಬಾಬಾಬುಡನ್ ಬೆಟ್ಟವು (ಚಂದ್ರದ್ರೋಣಗಿರಿ) ಈ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವ ವಿಭಾಗ ರೇಖೆಯಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ವಿಭಾಗವು ದಕ್ಷಿಣ–ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದ್ದು ಸುಮಾರು ೯೧೫ ರಿಂದ ೯೭೫ ಮೀ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರದ ಭಾಗವು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ೩೬೫ ರಿಂದ ೬೧೦ ಮೀ ಎತ್ತರವಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ಕಡಿಮೆ ಮಳೆಯ ಹಾಗೂ ಅಭಾವ ಪೀಡಿತ ಪ್ರದೇಶದ ಬಹುಭಾಗವು ಇಲ್ಲಿದೆ.

"ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ"ಯೇ ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಕಾವೇರಿ, ಕೃಷ್ಣಾ, ಭೀಮಾ, ಮುಂತಾದವುಗಳ 'ಉಪ ನದಿಗಳ' ಜಲಾನಯನ ಭೂಮಿಯು ಈ "ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯೇ" ಆಗಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸ್ವರೂಪ:

ಮೇರೆಗಳು: ಭಾರತದ ೨೨ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವು ಅನೇಕ ಭವ್ಯಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಾಜ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯ ೨೭ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯು ಒಂದಾಗಿದೆ. ಈ

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಗೋವೆ, ವಾಯುವ್ಯ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯಗಳಿವೆ; ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಜಾಪುರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು; ನೈರುತ್ಯ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿವೆ.

ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆ: ಬೆಳಗಾವಿಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತರದ ಮಣ್ಣು – ಮಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ದೃಗ್ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಯುವ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಹತ್ತು ತಾಲೂಕುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರದಾ ಏಳುನೂರಾ ಐವತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳು ಮತ್ತು ಹದಿನೈದು ದೊಡ್ಡ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ ೧೫°.೨೩" ದಿಂದ ೧೬°.೫೮" ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವರೇಖಾಂಶ ೭೪°.೦೫" ದಿಂದ ೭೫°.೨೩" ಇದೆ; ಇದು ಸಮುದ್ರ ಪಾತಳಿಯಿಂದ ೨೪೧೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಭೌಗೋಳಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ ೧೩,೪೬,೩೮೨ ಹೆಕ್ಟೇರು ಅಥವಾ ೧೩,೪೧೦ ಚದರ ಕಿಲೋ ಮೀಟರ ಭೂಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ನದಿಗಳು:

ಗಂಗೆಯ ಕೃಪೆಯನ್ನು ಐದು ಮುಖವಾಗಿ ಪಡೆದ ಪಂಚನದಿಗಳ ನಾಡು ಪಂಜಾಬ. ಅದರಂತೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಕೂಡಾ ಕೃಷ್ಣಾ, ಮಾರ್ಕಂಡೆಯ, ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ, ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಮಲಪ್ರಭಾ ಈ ಐದು ನದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಡಾಗಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾ: ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯು ಆ ನದಿಯ ಜಾಲದೊಳಗಿನ ಪ್ರಮುಖ ಉಪನದಿಗಳಿಂದಾಗಿ, ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜೀವನದಿಯಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ನದಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿ "ಜಾಲ"ವು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದೆ.

ಪುರಾಣ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ "ಕೃಷ್ಣವೇಣಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ನದಿಯು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಸಾತಾರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಹಾಗೂ ಸಮುದ್ರ ಮಟ್ಟದಿಂದ ೧,೪೦೦ ಮೀಟರ ಎತ್ತರವಿರುವ ಮಹಾಬಳೇಶ್ವರದ ಹತ್ತಿರ ನಿರಂತರ ನೀರು ಉಕ್ಕಿ ಬರುವ ಚಿಲುಮೆ (ಸೆಲೆ)ಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಉಗಮವಾಗಿದೆ. ಅದು ಸಾತಾರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ಮಿರ್ಜಿ, ಸಾಂಗ್ಲಿ, ಕುರಂದವಾಡ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಗ್ನೇಯ ಮುಖವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತ ಸಾಗಿದಂತೆ, ಅದರ ಬಲಬದಿಯಿಂದ ಕೋಯನಾ, ವರುಣಾ ಮತ್ತು ಪಂಚಗಂಗಾ ಎಂಬ ಉಪನದಿಗಳು ಕೆಲವು ಮೀಟರ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಾಯುವ್ಯ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಡೊಂಕು ಡೊಂಕಾಗಿ

ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ವಿಜಾಪೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಹುನಗುಂದ ತಾಲೂಕುಗಳ ಉತ್ತರ ಮೇರೆಯಾಗಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ನಿಜಾಮನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ) ಸೇರುತ್ತದೆ. ಆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು ಕೃಷ್ಣೆಯು ಪೂರ್ವ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ (ಬಂಗಾಲ ಉಪಸಾಗರಕ್ಕೆ) ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಉಗಮದಿಂದ ಮುಖದವರೆಗೆ ೭೦೦ ಮೈಲುಗಿಂತ ಇದರ ಉದ್ದಳತೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಕಪ್ಪು ಮಣ್ಣಿನ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಅದರ ತಳದ ಮತ್ತು ದಂಡೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಮರಳು(ಉಸುಕು) ಕಪ್ಪಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ನದಿಯ ನೀರು ಕಪ್ಪು ಕಾಣುವುದರಿಂದ "ಕೃಷ್ಣೆ" ಎಂಬ ಅದರ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಇದರ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಗಲಿ, ಕುರಂದವಾಡ, ಐನಾಪೂರ, ಗಲಗಲಿ, ಕುಡಚಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ.

ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ "ಕೃಷ್ಣೆ"ಯೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ದೊಡ್ಡ ನದಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ನದಿಗೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ, ಮಲಪ್ರಭಾ, ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ಮುಂತಾದ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದರ ಪ್ರವಾಹವು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋದ ಹಾಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗುತ್ತ ಸಾಗಿದೆ. ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣೆಗೆ ಪಂಚಗಂಗಾ, ವೇದಗಂಗಾ, ದೂಧಗಂಗಾ ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ನದಿಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ.[೧]

ಘಟಪ್ರಭಾ : ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಮಲಪ್ರಭಾ ಇವೆರಡೂ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯನ್ನು ಬಲಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡುವ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉಪನದಿಗಳು. "ಘಟಪ್ರಭಾ" ನದಿಯು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ "ರಾಮಘಾಟ್" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ("ಸುಂದರಗಡ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಗಮವಾಗಿ), ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹರಿದು, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ದಾಟುತ್ತ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೂ-ಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಹರಿದು ವಿಜಾಪೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಳಗಿನ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ "ಕೂಡಲಸಂಗಮ"ದ ಹತ್ತಿರ ಕೃಷ್ಣೆಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಗೋಕಾಕ ಸಮೀಪ ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತೆರಡು ಮೀಟರ ಎತ್ತರದಿಂದ ಬೀಳುವ ಒಂದು ಸುಂದರ ಜಲಪಾತವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಜಲಪಾತವು "ಘಟಪ್ರಭೆಯ ಜಲಪಾತ" ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.[೨] ಈ ನದಿಗೆ ಧೂಪದಾಳದ ಹತ್ತಿರ ಹಾಗೂ ಹಿಡಕಲ್ ಹತ್ತಿರ ದೊಡ್ಡ ಆಣೆಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಗೆ ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿ, ಹರಣಕಾಶಿ (ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ಇದು ಬಡಕುಂದ್ರಿ ಹತ್ತಿರ ಕೂಡುತ್ತದೆ) ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ಹೊಳೆಗಳು ಕೂಡಿವೆ; ಅದೇ ರೀತಿ ಗೋಕಾಕದ ಹತ್ತಿರ "ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ" ಎಂಬ ಹೊಳೆಯು ಇದಕ್ಕೆ ಕೂಡಿದೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದಳತೆಯು ಉಗಮದಿಂದ ಕೂಡಲಸಂಗಮದವರೆಗೆ ಒಂದು ನೂರು (೧೦೦) ಮೈಲು ಇದೆ.[೩]; ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ೨೮೮ ಕಿ.ಮೀ ಉದ್ದವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕ, ಮುಧೋಳ, ಕೊಣ್ಣೂರ, ಕಲಾದಗಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ.

ಮಲಪ್ರಭಾ: ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ, ತುಂಗಾ ಮೊದಲಾದ ನದಿಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವಂತೆ "ಮಲಪ್ರಭಾ" ನದಿಯು ಪುರಾಣ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಶೃಂಗ,

ಜಮದಗ್ನಿ, ಚ್ಯವನ, ವಶಿಷ್ಠ ಮುಂತಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಈ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮಹತ್ತರ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಳಕುಂಬಿ (ಕಣಕುಂಬಿ) ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ಅಂದರೆ ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ ಐವತ್ತುಮೂರು ಕಿ.ಮೀಟರ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ "ಚೋರ್ಲಾ ಘಾಟ"ದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ,[೪] ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹರಿದು, ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ತಾಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ "ಮಲಪ್ರಭಾ"-ಈ ತಾಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ನದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಮತ್ತೆ ಮಲ್ಲೂರಿನ ಬಳಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗಮಿಸಿ, ಯಕ್ಕುಂಡಿ ಬಳಿ ದಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಮತ್ತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಹಡಗಲಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಮತ್ತೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ, ನವಿಲುತೀರ್ಥದ ಮೂಲಕ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಪ್ರವಹಿಸಿ, ಅನಂತರ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಭಂಡಾರಹಳ್ಳಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ವಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ, ಕೂಡಲಸಂಗಮದ ಹತ್ತಿರ "ಕೃಷ್ಣಾ" ನದಿಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ.[೫] ಇದರ ಉದ್ದವು ಉಗಮದಿಂದ (ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕು) ಕೂಡಲಸಂಗಮದವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು – ೧೬೦–ಮೈಲು ಇದೆ.

ಮುನ್ನೋಳಿ (ಮುನವಳ್ಳಿ)ಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೨೦ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದ "ಸೊಗಲ"ದಲ್ಲಿ ಈ ನದಿಯ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಒಂದು ರಮಣೀಯವಾದ "ತಡಸಲು" ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಯುವ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಸರುವುಗಳೆಲ್ಲ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಬೆಣ್ಣಿ ಹಳ್ಳ ಮತ್ತು ಹಿರೇಹಳ್ಳ ಎಂಬ ಎರಡು ಕವಲು ಹೊಳೆಗಳು ಈ "ಮಲಪ್ರಭೆ"ಯನ್ನು ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನವಿಲುತೀರ್ಥದ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಆಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ.

"ಮಲಪ್ರಭಾ" ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಾಂತ್ರಿಕ ಮತ್ತು ಭೂಗರ್ಭಶಾಸ್ತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಿಂದ ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರೆ ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಾಯ್ದು ಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಷವೆಲ್ಲಾ ಈ ನದಿಯ ನೀರು ಕೆಸರಾಗಿರುತ್ತದೆಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡು ಬಂದ ಅನುಭವ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮಣ್ಣು ಕಲ್ಲಿನ ಸವೆತದಿಂದ ಉಂಟಾದುದು. ಕರಿಯ ಹುಡಿಯಾದ ಮಣ್ಣು ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಘಟಕ.[೬]

ಮಳೆಗಾಲದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೂಸು ಮಣ್ಣು ಈ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಹೋಗುತ್ತದೆ; ಮತ್ತು ಹೊಳೆಯ ನೀರು ಯಾವಾಗಲೂ ಮಣ್ಣು ಅಥವಾ ರೇವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕಾರಣ ಮಣ್ಣಿನ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಣ್ಣು ಅಥವಾ ಮಣ್ಣಿನ ತೋರಿಕೆಯೇ ಬಹುಶಃ "ಮಲಾಪಹಾರಿ" ಅಂದರೆ ಕೆಸರನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದು ಎಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಮೂಲವಾಗಿರಬಹುದು.

ಈ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಖಾನಾಪೂರ, ಮುಗುಟಖಾನಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಕೆಂಗಾನೂರ, ಜಾಲಿಕೊಪ್ಪ, ಮುನ್ನೋಳಿ, ಸವದತ್ತಿ, ರಾಮದುರ್ಗ, ಆಲೂರ, ಕಮತಗಿ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳಿವೆ.

ಅರಣ್ಯ: ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪೂರ ಹಾಗೂ ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ೮೨೦ ಚಚ್ಚೌಕು ಮೈಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅರಣ್ಯವು ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ತೊಲೆಗಳಾಗುವಂಥ ಮರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಹಲವಾರು ಜಾತಿಯ ಮರಗಳಿವೆ. ಅಳಲೆ ಕಾಯಿಯಿಂದಾಗಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಹಾಗೂ ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕುಗಳಿಂದ ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಸನ್ ೧೮೮೨ – ೮೩ ರಲ್ಲಿ ೨೭,೦೦೦/– ರೂಪಾಯಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದಾಯವಾಗಿದೆ; ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅರಣ್ಯದ ಆದಾಯವು ೧,೪೨,೧೫೦/– ರೂಪಾಯಿ ಆಗಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಾಡು (ಅರಣ್ಯ)ಗಳಲ್ಲಿ ತೇಗು, ಮತ್ತಿ, ನಾಣಿ, ಮತ್ತು ಉಲಮಿ ಮರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಬಿದಿರು ಮಳೆಗಳು ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೆಟ್ಟ – ಗುಡ್ಡಗಳು: ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೂಮಿಯು ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿದೆ. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಸಾಲುಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಭಾಗವು ಮಲೆನಾಡಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯವೂ ಬೆಳೆದಿರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಗುಡ್ಡಗಳು ಕಡಿಮೆ; ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಹೆಚ್ಚು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು ಫಲವತ್ತಾದ ಬಯಲು ಸೀಮೆಯೆನಿಸಿದೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳೂರ ಗುಡ್ಡ, ವೈಜನಾಥನ ಗುಡ್ಡ, ಹಂಡೀ ಬಡಗನಾಥನ ಗುಡ್ಡಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ, ಅಲ್ಲದೇ ಕಠಾರಿಗಡ ಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಯಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡ್ಡ ಇವೂ ಹೆಸರಾಗಿವೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಪ್ರದೇಶವು ಮಲೆನಾಡು. ಪೂರ್ವ ಪ್ರದೇಶವು ಬಯಲು ಸೀಮೆಯಾದುದರಿಂದ ಬೆಳವಲನಾಡು, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ತೋಟಗಾರಿಕೆ ಬೆಳೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ. ರಾಯಬಾಗ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮರಡಿಭೂಮಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಕಡಿಮೆ. ಈ ಭಾಗವು ಎರೆ ಸೀಮೆ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ.[೭]

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಣ್ಣು ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಇದು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಖನಿಜಗಳು:

ಕಬ್ಬಿಣ: ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಲೋಂಡಾದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಅದಿರಿನಲ್ಲಿ ನೂರಕ್ಕೆ ೫೫ ರಿಂದ ೫೮ ರವರೆಗೆ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅಂಶವು ಇರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

ಮ್ಯಾಂಗನೀಜ: ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಮೇರೆಯ ಅಂಚಿಗೂ, ಗೋವಾ ಅಂಚಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೂರಕ್ಕೆ ೬೦–ರಷ್ಟು "ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ" ಸಿಗುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಗೋವಾದಿಂದ M.M.T.C. ಏಜನ್ಸಿಯ ಮುಖಾಂತರ ಜಪಾನ್ ಮುಂತಾದ ಪರದೇಶಗಳಿಗೆ ರಫ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಾಯ್ನಾಕ್ಲೇ: ಖಾನಾಪುರದಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ "ಚಾಯ್ನಾಕ್ಲೇ"ದಿಂದ ಪೋರ್ಸಲೆನ್ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ಪು, ಬಸಿ, ಭರಣಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಈ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಬಾಕ್ಸಾಯಿಟ್: ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ "ನೇವಗಿ" ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ "ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಂ"ಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಬಾಕ್ಸಾಯಿಟ್ ಎಂಬ ಮಹತ್ವದ ವಸ್ತು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಯುಮಿನಿಯಂಗೆ ಬೇಕಾದ ವಸ್ತು, ಬಾಕ್ಸಾಯಿಟ್‌ದಲ್ಲಿ ನೂರಕ್ಕೆ ೫೫ ರಷ್ಟು ಇರುವುದಾಗಿ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.[೮]

ಉಸುಕು: (ಮಳಲು): ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ ಪಾರಿಶವಾಡದಲ್ಲಿ ಅತೀ ಉತ್ತಮ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಉಸುಕು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ನವಿಲುತೀರ್ಥ, ಇನಾಮಹೊಂಗಲ, ಸಿರಸಂಗಿ, ಚುಂಚನೂರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಉಸುಕು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ರಾಮದುರ್ಗ ನಗರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಕಟ್ಟಡದ ಕಲ್ಲುಗಳು: ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕು, ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕು, ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು, ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸವದತ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಉತ್ತಮ ಕಲ್ಲುಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಿನ ದೇಶನೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಿಳೇ ಕಲ್ಲಿನ ಖಣಿಗಳಿವೆ. ಗೋಕಾಕ ಮತ್ತು ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲು, ಸಾಣೆ ಕಲ್ಲುಗಳು, ಡೋಣಿಗಳು, ಗಾಣದ ಒರಳುಗಳು, ರಥದ ಗಾಲಿಗಳು, ರಸ್ತೆಯ ಮೇಲೆ ಎಳೆಯುವ ರೂಲುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಗೋಕಾಕ ಹಾಗೂ ಯಾದವಾಡದಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲುಗಳು (ಹರಳುಗಳು) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಕ್ಕೆ ೫೩ ರಷ್ಟು ಸುಣ್ಣದ ಅಂಶವಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದಿದೆ. ಇವು ಒಂದನೇ ವರ್ಗದ ಸುಣ್ಣದ ಕಲ್ಲುಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.[೯] ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗುಡ್ಡಗಳ ಓರೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಮಣ್ಣು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಸಂಪಗಾವಿಯ ಹತ್ತಿರ, ಮಲಾಪಹಾರಿಗೆ ಕೂಡುವ ಪ್ರವಾಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಿನ್ನದ ರಜಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಗೋಕಾಕದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ (ನೆರೆಯಲ್ಲಿ) ಕರೇ ಅಭ್ರಕವು ಮಧ್ಯಮತರದ್ದು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಖಾನಾಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ರಂಗೋಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಬೆಳಗಾವಿಯ ನೆಲದೊಳಗೆ "ಜಂಬೂರಿ ಇಟ್ಟಂಗಿ" ಎಂಬ ಮಿದುವಾದ ಕ್ಲಲಿನಂಥ ಥರವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಇಟ್ಟಂಗಿಗಳನ್ನು ಕೊರೆದು ಅವುಗಳಿಂದ ಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವರು. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲದೊಳಗೆ ಕರೆಕಲ್ಲುಗಳೂ ದೊರೆಯುವವು.

ಪಶು ಮೃಗಾದಿಗಳು:

ಅ) ಸಾಕು ಪ್ರಾಣಿಗಳು: ಎತ್ತು, ಆಕಳು, ಕೋಣ, ಎಮ್ಮೆ, ಕುದುರೆ, ಕತ್ತೆ, ಕುರಿ, ಆಡು, ಹಂದಿಗಳಿವೆ.

ಬ) ವನ್ಯ ಪ್ರಾಣಿ (ಮೃಗ)ಗಳು: ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರಡಿ, ಕಾಡುಕೋಣ, ಕಾಡುನಾಯಿ, ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೋಳಗಳು; ಖಾನಾಪುರ, ಗೋಕಾಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಗಿನಬೆಕ್ಕು ಮುಂತಾದವುಗಳು.

ಇದು ಅಲ್ಲದೆ ಪುನಗಿನ ಬೆಕ್ಕು, ಯೇದು, ಕಾಡು ಹಂದಿ, ಚಿಗರೆ, ಅಡವೀ ಕುರಿ, ಪಿಸಾಯಿ ಮುಂತಾದ ಕಾಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವೆ.

ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಳೆ, ಬೆಳೆ, ಹವಾಮಾನ: ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹವೆ ತಂಪು; ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಸೆಕೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಾವಿಯು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ೭೬೨ ಮೀ. ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ ಹವೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಂಪಾಗಿರುವದು. ಉಷ್ಣತಾಮಾನವು ೧೪° ಸೆಂ. ನಿಂದ ೩೫° ಸೆಂ.ವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂಗಾರು, ಹಿಂಗಾರು, ಎರಡೂ ಮಳೆಗಳು ಬೀಳುತ್ತವೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಊರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಗುಡ್ಡಗಳಿರುವದರಿಂದ ಮಳೆಯು ಬಹಳ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರಾಸರಿ ಮಾನದಿಂದ ವರ್ಷದೊಳಗೆ ೫೦ ಇಂಚು ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹವೆಯು ಆರೋಗ್ಯದ್ದಿರುತ್ತದೆ. ಮಳೆಗಾಲದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಚಳಿಜ್ವರದ ಉಪದ್ರವ ಬಹಳ. ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿಗೂ-ಸಂಜೆಗೂ ಮಂಜು ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಹೊರಗಿನಿಂದ ಬಂದವರಿಗೆ ಹವೆಯು ಮಾನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸೀಗೆ, ಅಂಟವಾಳ, ಆಳಲಿ, ತಾರಿ ಮುಂತಾದ ಉಪಯುಕ್ತ ಕಾಯಿಗಳು ಮಲೆನಾಡಿನ ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಭತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ, ಗೋಧಿ, ಹತ್ತಿ, ಕಬ್ಬು, ಶೇಂಗಾ (ನೆಲೆ-ಗಡಲೆ), ಬೇಳೆಯ ಕಾಳುಗಳು, ಮೆಣಸಿನ ಕಾಯಿ ಮತ್ತು ತಂಬಾಕು ಇವು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳು. ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ತಂಬಾಕವು ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ತರಗತಿಯದೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ವೀಳೆದೆಲೆಗೆ ಬಹಳ ಬೆಲೆ.

ಕೃಷ್ಣಾ ತೀರದ ಕುಡಚಿ ಬದನೆಕಾಯಿ, ಘಟಪ್ರಭಾ ತೀರದ ಮೆಳವಂಕಿ ಬದನೆಕಾಯಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು ಪೈಕಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸಮೀಪದ ಗ್ರಾಮವಾದ "ಅವರಾದಿ" ಬದನೆಕಾಯಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ಕಿತ್ತೂರಿನ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರಸರ ಕಾಲಾವಧಿಯಿಂದಲೂ ಇವು ಬಹಳೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣಮಟ್ಟದ "ಬದನೆಕಾಯಿ"ಗಳೆಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತುತ "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ"ದಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ದಾಖಲೆಯಾಗಿದೆ. ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಬೀಡಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ತೆಂಗು, ಬಾಳೆಹಣ್ಣು, ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಬಹಳ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಗೋಕಾಕ, ಕಲ್ಲೊಳ್ಳಿ, ಮೂಡಲಗಿ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, ಬಾಳೆ, ತೆಂಗು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅತೀ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ; ಅದೇ ರೀತಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಿನ ಬೈಲಹೊಂಗಲ, ಬೆಳವಡಿ, ಕೆಂಗಾನೂರ, ನಯಾನಗರ, ಪಟ್ಟೀಹಾಳ, ಖೊದಾನಪುರ, ಅವರಾದಿ, ಕಿತ್ತೂರ, ತಿಗಡೊಳ್ಳಿ, ದೇಗಾವಿ, ದೇಗಲೊಳ್ಳಿ, ಮುಗಟಖಾನಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬು, ಭತ್ತ, ಕಡಲೆ, ಅವರಿ, ಮುಂತಾದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ "ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರಖಾನೆಗಳು" ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಲೆ ಎತ್ತಿವೆ.

ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ:

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುರಾಣಗಳಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣ-ಮಹಾಭಾರತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾದ ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅವಶೇಷಗಳು ಈ ನಾಡಿನ ತುಂಬೆಲ್ಲ ಹರಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲದ ಶೂರ ಧೀರ ಪುರುಷ ಪರಶುರಾಮನ ತಂದೆಯಾದ ಜಮದಗ್ನಿ ಋಷಿಯ ತಪೋಭೂಮಿ. ತಾಯಿ ರೇಣುಕಾಂಬೆಯ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಿರುವುದು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೆ. ಬೆಳಗಾವಿಯ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ವಡಗಾಂವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಿ ಪ್ರಾಕೃತದ ಯೂಪಸ್ತಂಭ (ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕಂಬ) ಶಾಸನ ದೊರೆತಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಶ್ಯಪ ಗೋತ್ರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅನೇಕ ಕೃತುಗಳನ್ನೂ ಮೂರು ಸಲ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಕಬ್ಬಿಣಯುಗ, ತಾಮ್ರಯುಗ, ಶಿಲಾಯುಗದ ಅವಶೇಷಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ ದೊರಕಿವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಡವಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೈಲ ಗೃಹಗಳು ಅಂದರೆ ಪಾಂಡವರ ಮನೆಗಳು ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತವೆ. ಹಲಸಗಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನಗಳ ಬುನಾದಿಯು ಜೈನಮತದ ಕದಂಬರು ಬರೆಸಿದವುಗಳು. ಲಿಪಿಯು ೫ನೇ ಶತಮಾನದ್ದು. ಹೀಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಪುರಾಣ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಕೂಂಡಿ' ಹಾಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳೂ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ಅವರ ಮಾಂಡಲಿಕರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ನೂರಾರು ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲಕ್ಕೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೭೪) ಬೆಳಗಾವಿ ಸಹಿತ ಬಹಳಷ್ಟು ಭಾಗ ಅವರ ಕೈತಪ್ಪಿ ಹೋಯಿತು. ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯ ಮತ್ತು ಅವರ ಮಾಂಡಲಿಕರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು-ಹನ್ನೆರಡು ಮಾತ್ರ ಒಳ್ಳೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಉಳಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿನಾಶದ ಗಡಿಯನ್ನು ತಲುಪಿವೆ.

ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಪುಲವಾಗಿವೆ; ಅವೆಲ್ಲವುಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಈ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕೆಲವೊಂದು ಅತೀ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪದರಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದೆಂದು ನನ್ನ ಭಾವನೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ:

ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕು:-

ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಮಲ ಬಸದಿ (ರಚನೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೪) ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದಿಂದ ೭ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವೈಜನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ಮಂದಿರ, ಕಣಬರಗಿಯ ರಾಮತೀರ್ಥದಲ್ಲಿಯ "ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ", ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ "ಕಪಿಲೇಶ್ವರ"

ದೇವಾಲಯ, ಕಾಗತಿ (ಬೆಳಗಾವಿ) ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ "ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ" ದೇವಸ್ಥಾನ, ಅಮ್ಮಣಗಿಯ "ಮಲ್ಲಯ್ಯ" ದೇವಸ್ಥಾನ.[೧೦]

ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕು:-

ಹಲಸಿ: ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ "ಹಲಸಿ" ಗ್ರಾಮದ ಬಳಿಯ 'ರಾಮತೀರ್ಥ' ದಲ್ಲಿಯ "ಶ್ರೀ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ" ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಹಲಸಿಯು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ "ಭೂವರಾಹ ನರಸಿಂಹ" ದೇವಸ್ಥಾನವು ಅತ್ಯಂತ ಭವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶಿಖರದ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಇದು, ಸುಂದರವೂ, ಭವ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ "ಶಂಕರ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ" ಇತ್ಯಾದಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಹಲಸಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಸಿದರೆ, ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಾನೇಕ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತುಗಳು ಸಿಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. 'ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ' ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಈಗ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ಎಂದು ಪರಿಚಿತವಾಗಿರುವ "ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ"ವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೬೦ ರಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಶಿವಚಿತ್ತನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಚಾವಯ್ಯನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು. "ಅಸೋಗಾ" ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು:-

ಸಂಕೇಶ್ವರದಲ್ಲಿಯ ಶಂಕರಮಠದಲ್ಲಿರುವ "ಶಂಕರ ದೇವಾಲಯ" ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ, ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯವು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಆಕರ್ಷಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಅದರ ಪರಿಸರವು ತೀರ ಹೊಲಸಾಗಿದೆ.

ಅಮ್ಮಣಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ಜಿನಾಲಯವಿದ್ದು, ಇದು ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ್ದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಾಗಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ೧೨೮೩ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಪೈಕಿ ೧೦೦೦ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಿನಾಲಯಗಳಿವೆ.[೧೧]

ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕು:-

ಯಡೂರ: ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯಿಂದ ೨೭ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವಂಥ "ಯಡೂರ" ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ "ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ" ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದು ೧೪೫ ಅಡಿ ಚಚ್ಚೌಕಾದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುಣ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದು ಯಾದವರ ಕಾಲದ ದೇವಸ್ಥಾನ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಈ ದೇವರ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುವದು.

ಕಬ್ಬೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಘನಗಾತ್ರದ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಈ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಮೂರು ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶಿಖರಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ರಟ್ಟ ಅರಸು ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ೧೧೨೬ ಇಸ್ವಿಯ ಒಂದು

ದಾನ ಶಾಸನವಿದೆ. ಹೀಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ನೂರಾರು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯೊಂದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಬಿತ್ತರಿಸಿ, ಭಕ್ತ ಜನರನ್ನು ಪಾವನಗೊಳಿಸುತ್ತಲಿವೆ.

ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು:–

ಕೊಕಟನೂರ ಎಲ್ಲಮ್ಮ: "ಕೊಕಟನೂರ" ಗ್ರಾಮವು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಹೊಂದಿದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೦೦–೧೯೧೦ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜತ್ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರಾದ "ಢಪಳೆ" ಎಂಬವರು "ರೇಣುಕಾ ದೇವಿ"ಯ ಭಕ್ತರು, ಪ್ರತಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆ–ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗೊಮ್ಮೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಜತ್ತದಿಂದ ಕೊಕಟನೂರ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬರಿಗಾಲಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ದೇವಿಯು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಬಂದು, ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ "ಢಪಳೆ" ಅವರು ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯ ಹಣವನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿ, ಕೊಕಟನೂರಿನಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಈ "ಕೊಕಟನೂರ" ಗ್ರಾಮವು ಪ್ರಸ್ತುತ "ಕೊಕಟನೂರ–ನವಲಗುಂದ–ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ" ಆರಾಧ್ಯ ದೇವಿಯೂ ಅಹುದು.[೧೨] ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದ ಮಂಗಸೂಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ "ಮಲ್ಲಯ್ಯ" ದೇವಸ್ಥಾನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದವರು "ಖಂಡೋಬಾ" ಎಂದು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ತಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣು ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ[೧೩], ಉಗಾರ ಖುರ್ದ ಗ್ರಾಮದ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ "ಉಗ್ರೇಶ್ವರ" ದೇವಾಲಯ (ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿ) ಗಳು. ನಂದಗಾವ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಭವ್ಯಮಂದಿರ, ಕೊಕಟನೂರಿನಲ್ಲಿಯ ಪಾಪನಾಶಿನಿ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ಮಂದಿರ, ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯೇ ಇದೆ.

"ರಾಮತೀರ್ಥ"ವು ಅಥಣಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ೨೯ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪ ಮಾದರಿಯ "ಉಮಾ–ರಾಮೇಶ್ವರ" ದೇವಾಲಯವಿದೆ. "ಸಪ್ತ ಸಾಗರ" ಗ್ರಾಮವು ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ "ಮಹಾಭಾರತದ ಕೊನೆಯ ಅರಸು ಜನಮೇಜಯ ರಾಜನ" ಸರ್ಪಯಾಗದ ಕುರಿತು ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಯಿದ್ದು ಅದರ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಕುರಿತ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.

ರಾಯಬಾಗ ತಾಲೂಕು:–

ಪ್ರಾಚೀನ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾದ ರಾಯಬಾಗದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ "ಸೋಮನಾಥ ಮಂದಿರ"ವಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕಿನ "ಚಿಂಚಲಿ" ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ "ಮಾಯಕ್ಕದೇವಿ"ಯ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಇದು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದೆ.[೧೪]

ಒಟ್ಟಾಗಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ, ದೇಗುಲಗಳಿಗೆ ಕೊರತೆಯಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯೆಂದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜಿಲ್ಲೆ" ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾವು ಊಹಿಸಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ರಾಜಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವೆಲ್ಲವೂ ಜನರಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ–

ನೈತಿಕ ನೆಲೆಗಟ್ಟನ್ನು ಭದ್ರಗೊಳಿಸಲು ಪೂರಕವಾಗಿವೆ. "ದೇಶ ಹಾಗೂ ಧರ್ಮ ಸಂಘಟನೆಗೆ" ಇವು ಆಶ್ರಯದ ತಾಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕು:–

ಗೋಕಾಕ: ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಗೋಕಾಕ ನಗರದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಲಪಾತದ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು, ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. "ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಕಲಾ" ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ತನ್ನದೇ ಆದ ವಿಶೇಷತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ರಟ್ಟರ ಅರಸ ೩ನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಬಗ್ಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಗೋಕಾಕ ಸಮೀಪದ ಕಲ್ಲೊಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀ ಹನುಮಂತ ದೇವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಾಗೃತ ದೇವಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ.

ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕು:–

ಗೊಡಚಿ: ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ೧೪ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ "ಗೊಡಚಿ" ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ "ಶ್ರೀ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ" ವಿದ್ದು, ಇದು ವಿಜಯನಗರದ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯ ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ವೀರಭದ್ರನು ಸಂಹರಿಸಿ, ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿದನೆಂದು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನ ಅತ್ಯಂತ ಜಾಗೃತವಾಗಿದ್ದು, "ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರನ ಮಹಿಮೆ" ಅಪಾರವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಡಿಶೆಂಬರ–ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಭಕ್ತರು ಇಲ್ಲಿ ದೇವರ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. "ಕಟಕೋಳ" ಗ್ರಾಮದ "ಪಾರ್ವತೀಶ್ವರ" ದೇವಾಲಯವು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ರಚಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯಾಗಿದೆ. ಅದರ ಕದಂಬರ ನಾಗರ ಶಿಖರವು ಕುಸಿದಿದೆ.

ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕು:–

ಸೊಗಲ: ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ "ಸೊಗಲ" ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯ, ಎರಡು ಜಲಪಾತಗಳು, ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪ್ರಾಚೀನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕೋಟೆ–ಕೊತ್ತಲುಗಳು, ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು, ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆ, ಇವು ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಆಧಾರಗಳಾಗಿವೆ. ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯ, ಕಲೆ, ಇತಿಹಾಸ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಶಾಸನ, ಪುರಾಣ, ದಂತಕಥೆಗಳೆಲ್ಲ ಸೊಗಲದ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಯು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತದ ಪ್ರಾರಂಭದಷ್ಟು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಯುತ್ತದೆ. "ದಕ್ಷಿಣದ ಕಾಶಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಪುರಾಣ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಮುಂದುವರೆದು ಬಂದಿದೆ, ಪರಮ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿವಭಕ್ತನಾದ ರಾವಣನ ನೆಚ್ಚಿನವರಾದ ಮಾಲಿ, ಸುಮಾಲಿಯವರಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸೊಗಲ ಸೋಮೇಶ್ವರ (ಸುವರ್ಣಾಕ್ಷಿ) ದೇವರು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. "ಶಿವ ಪಾರ್ವತಿಯರು" ವಿವಾಹವಾದ ಸ್ಥಳವು ಇದೇ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಶಿವನನ್ನು

ಕುರಿತು ಪಾರ್ವತಿಯು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ ಈ ಸ್ಥಳವೇ "ಸೂಜಿಗಲ್ಲು" ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹಿಮೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರ ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಮೊತ್ತದ ಹಣವನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಿರಸಂಗಿ: ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯು "ಸಿರಸಂಗಿ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಇದೆಯೆಂಬುದು" ಶ್ರೀ ರಾಮಾಯಣ ಕುರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮೊದಲುಗೊಂಡು, ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದಿತವಾಗುವುದು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಂಡಕ ಮುನಿ, ಋಷ್ಯ ಶೃಂಗ (ಶಿರಃಶೃಂಗ ಋಷಿ) ಇವರ ಶೃಂಗಾರ ಕಥೆಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಸಿರಸಂಗಿಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೨೧ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕಗ್ರಾಮವಾಗಿದೆ.

ಪುರಾಣಗಳು ಯಾವುದೇ ಜನಾಂಗದ ಹಂತ ಹಂತದ ವಿಕಾಸದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ. ಅವು ಜನಾಂಗದ ಚರಿತ್ರೆಗೆ ಆಕರಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಅಜ್ಞಾತ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತವ ಸಂಗತಿಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಿರಸಂಗಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮತ್ತು ಸಿರಸಂಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು, ಅಲ್ಲಿಯ "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ; ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯಾದ ಶ್ರೀ ಉಡಚಮ್ಮದೇವಿ, ಪಂಡಿತರು, ಪರಿಸರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಸಂಗತಿಗಳು, ಐತಿಹ್ಯಗಳು ನಮಗೆ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಸಿರಸಂಗಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪೌರಾಣಿಕ ಅಂಶಗಳು ತಲೆ ತಲಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಚಲಿತಗೊಂಡು ಅಲ್ಲಿಯ "ಶಿಲಾಶಾಸನ"ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದಾಖಲೆಗೊಂಡಿರುವುದು ವಾಸ್ತವ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೇ ಶಾಸನದ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೪೮. ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಲತಃ "ಕಾಳಿಕಾದೇವಸ್ಥಾನ" ವಿದ್ದು, ಆನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೪೮ ರಲ್ಲಿ "ಕಮಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ" ಮತ್ತು ಆಮೇಲೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೮೬ ರಲ್ಲಿ "ಕಾಲ ಭೈರವ ದೇವಾಲಯ" ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ನಂತರ ಸಿರಸಂಗಿ ಕಾಳಿಕಾ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೮೬ ಇಸ್ವಿಯ ಎರಡನೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಋಷ್ಯ ಶೃಂಗಪುರದ ಸ್ಥಳ ಪುರಾಣವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವಿಭಾಂಡಕ ಋಷಿ ಹಾಗೂ ಋಷ್ಯಶೃಂಗ ಇವರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ರಾಮಾಯಣ ಕಾಲದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಂದಿಸಿದ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಂಶದ ಪ್ರತ್ನ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ವಿಭಾಂಡಕ ಋಷಿಯ ಮಗನು. ಪ್ರತ್ನ ಗೋತ್ರದವರ ದೇವತೆ "ಇಂದ್ರ". ಹೀಗಾಗಿ ಸಾವರ್ಣಿಕ ಮನ್ವಂತರದ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನು ಸರ್ವ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕಥಾ ವಿವರಣೆಗಳು ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಶಾಸನ ಪದ್ಯವು ಒಂದು ನೂರು ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿಯ ೮೪ ರಿಂದ ೮೭ ರವರೆಗಿನ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ "ಭಗವತಿ" ಎಂಬ ಶಬ್ದವು "ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ"ಯ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ.[೨೫] ಪ್ರೊ॥ ಕೆ.ಜಿ. ಕುಂದಣಗಾರ ಅವರು ೧೯೩೯ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ

ಇಂಗ್ಲಿಷದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. "ಭಗವತೀದೇವಿ" ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "Goddess Durga" (ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪ "ದುರ್ಗಾ") ಎಂದು ಅವರು ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದ್ದುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಹಬ್ಬೇಶ್ವರ (ಕಾಲಭೈರವ) ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಈ "ಕಾಳಿಕಾ ದೇವಸ್ಥಾನ"ವು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಈ ಶಬ್ದ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪುಷ್ಟಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ದೊಡ್ಡ ಶಾಸನವು ಚಿಕ್ಕ ಚಂಪೂ ಕಾವ್ಯದಂತಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರದ ವಿಷಯಕವಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆಂಧ್ರ ಮತ್ತು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ವರ್ತಕರು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸಿರಸಂಗಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಓದುಗರ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೆರಳಿಸುತ್ತದೆ.[೧೬]

ಸಿರಂಸಗಿಯಲ್ಲಿಯ "ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾದೇವಸ್ಥಾನ" ಮತ್ತು "ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾ ಮೂರ್ತಿ" ಇವುಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು, "ಕಾಲಭೈರವ ದೇವಸ್ಥಾನ" ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹಬ್ಬೆಯ ನಾಯಕನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೮೬ ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು.

"ಸಿರಸಂಗಿಯ ಕಾಳಿಕಾ ಮಂದಿರದ ವಿನ್ಯಾಸ ವಿಶಿಷ್ಟ; ಇಲ್ಲಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಚಿರಸುಂದರ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸ ಹಾಗೂ "ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟೀಯರಿನ" ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಡಾ॥ ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಒಟ್ಟಾಗಿ ಕೃತಯುಗದ ಕೊನೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ರೇಣುಕಾ (ಯಲ್ಲಮ್ಮ) ದೇವಿಯು ಈಗಿನ ಸವದತ್ತಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆದೋರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಸಿರಸಂಗಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ "ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾ ದೇವಿಯು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆದೋರಿ, ಶೃಂಗ ಋಷಿಗಳ ವಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲಸಿದಳೆಂಬುದು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿಯ ಕಥೆಗಳ ಮೂಲಕ, ಹಾಗೂ "ಸ್ಕಂದ ಪುರಾಣ"ದ ಪಶ್ಚಿಮ ಖಂಡದಲ್ಲಿಯ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇದಲ್ಲದೇ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಅಂಕುಶೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಪುರದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಮುರಗೋಡದಲ್ಲಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ, ಸಿರಸಂಗಿಯ ಕಾಳಿಕಾ ದೇವಾಲಯ[@], ಹೂಲಿಯಲ್ಲಿಯ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ,[#] ಸಿರಸಂಗಿಯ ಕಮತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ,[$] ಮುನವಳ್ಳಿಯ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಇವೆಲ್ಲವೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಮೂಲ್ಯವಾಗಿವೆ.

ಸವದತ್ತಿ ಯಲ್ಲಮ್ಮ: ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಗೆ ಮಹತ್ವ ಬಂದಿರುವುದು ಎಲ್ಲಮ್ಮಾ ದೇವಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದಾಗಿ. ಸವದತ್ತಿಯ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೮ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಸಿದ್ಧನಕೊಳ್ಳ, ಸಂಗನಕೊಳ್ಳ ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಐದು ಕೊಳ್ಳಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಎತ್ತರವಾದ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಬರುವ ಸರಸ್ವತಿ ತಟಾಕದ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ರೇಣುಕಾ (ಯಲ್ಲಮ್ಮ) ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ.[೧೭] ಈ ಎಲ್ಲಮ್ಮದೇವಿಗೆ "ಏಳು ಕೊಳ್ಳದ ಯಲ್ಲಮ್ಮ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಸವದತ್ತಿ ಯಲ್ಲಮ್ಮನಗುಡ್ಡದ ಸುತ್ತಮುತ್ತ

ಮುರಗೋಡ ಗುಡ್ಡ, ಸೊಗಲದ ಗುಡ್ಡ, ನವಿಲುತೀರ್ಥ ಗುಡ್ಡ, ಮುನವಳ್ಳಿಯ ಗುಡ್ಡ, ಸವದತ್ತಿಯ ಗುಡ್ಡ, ಮತ್ತು ಪರಸಗಡ ಗುಡ್ಡಗಳಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.[೧೮]

ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡ್ಡವು ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲದ ಪರಶುರಾಮ, ಆತನ ತಂದೆ ಜಮದಗ್ನಿ, ತಾಯಿ ರೇಣುಕೆಯರ ತಪೋಭೂಮಿಯೆಂದು ನಂಬಿಕೆ,[೧೯] ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಲ್ಲೂ ಜಾತ್ರೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬನದ ಹುಣ್ಣಿಮೆ, ಭಾರತ ಹುಣ್ಣಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಾವಧಿ ಭಕ್ತರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆಗಮಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೪ಳ ಇಸ್ವಿಯ ಶಾಸನವೊಂದು ಮಂದಿರದ ಮಂಟಪದ ರಚನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು, ಇಲ್ಲಿನ ಮಂದಿರವು ಎರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಿನದೆಂದು; ರಚನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದು ಏಳು ಅಥವಾ ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಶಿಶುನಾಳ ಶರೀಫ ಸಾಹೇಬರು ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತಮ್ಮ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಉಪಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮ ಮಾಮನಿ ಅವರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು "ತಿರುಪತಿ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ" ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸರಕಾರದಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಮೊತ್ತದ ಹಣವನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿಸಿದ್ದು, ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅವರ ನಿಧನ ನಂತರವೂ ಅವರ ಅಣ್ಣನ ಮಗನಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ರಾಜಣ್ಣ ಮಾಮನಿ, ಶಾಸಕರು ಮತ್ತು ತದನಂತರ ಅವರ ಸ್ವಂತ ಚಿರಂಜೀವರಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಆನಂದ ಚಂ ಮಾಮನಿ ಅವರು ಮುಂದುವರೆಸಿದ್ದಾರೆ; ಈಗ ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಸಾಕಷ್ಟು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಲಿದೆ.

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು:-

ಈ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲಭಾವಿ, ಮುಗುಟಖಾನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ಜಿನಾಲಯಗಳಿವೆ. ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ದೇಗಾವಿಯಲ್ಲಿಯ "ಕಮಲ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ" (ರಚನೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೭೪ಳ) ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸಮೀಪದ "ಅವರಾದಿ" ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ (ಪ್ರಾಚೀನ 'ಚಟ್ಟೇಶ್ವರ' ದೇವಾಲಯ) ವಾಗಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೭೩ ರಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬ ಜಯಕೇಶಿ ಹಾಗೂ ಅವನ ರಾಣಿ ಮೈಳಲದೇವಿ ಇದಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದಾಗಿ ಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಇದೇ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ದೇವರ ಸೀಗಿಹಳ್ಳಿಯ ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಶಿವಾಲಯದ ಎದುರಿನ ಗುಡಿಯ "ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪ" ಅಪೂರ್ವವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೯೩ ರ ಶಾಸನವು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು, "ಮಹೇಶ ನಿಲಯ" ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದೆ. ಬೈಲಹೊಂಗಲದ "ಕರಿಗುಡಿ" (ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ) ಸುಂದರ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿಯ ಆನಿಗೋಳದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಬೆಳವಡಿಯ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅತ್ಯಂತ

ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು, ಸುಂದರ ವಾಸ್ತು-ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಇಂದಿಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಣಿಯಾದ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಇವಳು ತನ್ನ ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಾದ ನಾಗಭೂಷಣನ ವಿವಾಹವನ್ನು ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿ, ಆ ಬಗ್ಗೆ ದಾನಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆಸಿದ್ದಾಳೆ.[೨೦]

ರಾಜಕೀಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ:

ಕರ್ನಾಟಕವು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ರೂಪಗೊಂಡಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ "ಕರ್ಣಾಟಾಃ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಿಕಾ" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಇವೇ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಥಮ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು, ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವ ಇತರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕೃತಿಗಳೆಂದರೆ ಶೂದ್ರಕನ ಮೃಚ್ಛಕಟಿಕ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ವರಾಹಮಿಹಿರನ ಬೃಹತ್‌ಸಂಹಿತ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕವು ಕುಂತಲನಾಡೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದರ ಅಂಗವೆನಿಸಿದ "ಕುಹುಂಡಿ ಮೂರು ಸಾವಿರ" (ಕುಹುಂಡಿ-೩೦೦೦) ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಿಂದ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ಫೆಬ್ರುವರಿ) ಕಾಲದವರೆಗೆ, ನಂತರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇಸಗತಿ (ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ)ಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೂ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ವಡಗಾಂವ-ಮಾಧವಪುರ ಜನವಸತಿ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಿತಿವೆ.[೨೧] ಆದಿಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲಸಿಯು ಎರಡನೇ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಅವರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು.[೨೨] ಕದಂಬರ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲಸಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳು, ಶಾಸನಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ.

ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಂಶದ I ನೇ ಪುಲಕೇಶಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೪೦–೫೬೬) ಹಾಗೂ ಆತನ ಮಗ I ನೇ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೬೬–೫೯೬) ಸೈನ್ಯ ಬಲ ಸಂಘಟಿಸಿ, ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಣ ನಡೆಸಿ ಅವರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಹೀಗಾಗಿ ಕದಂಬರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಲ್ಲವು "ಚಾಲುಕ್ಯ" ಅರಸರ ಆಡಳಿತ ಕಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದುದು ನಿಸ್ಸಂದೇಹ.[೨೩] ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಅಲ್ಪಾವಧಿ ಆಡಳಿತದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆ" ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೨೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೫೩–೯೭೩) ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಬಳಿಕ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹಿಂದಿನ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಂಶಜರೇ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಹೀಗೆ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ

ವಂಶಜರನ್ನು "ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ"ರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬೆಳಗಾವಿಯು "ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ" ಆಡಳಿತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಗ "ಕುಂತಳ ದೇಶ"ವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಬೆಳಗಾವಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೊರೆ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನು-ಕುಂದರಾಜನ ವಿನಂತಿ ಮೇರೆಗೆ ಸ್ವಯಂಭು ಕಲಿದೇವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಯನ್ನು, ಶಿವಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೨೪] ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೯೨೫ ರಿಂದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಗೋವೆ ಕದಂಬರು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ ನೇ ಶತಕದಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬ ಅರಸರು ಬರೆಸಿದ್ದೊಂದು ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ "ವೇಣು ಗ್ರಾಮ" ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುತ್ತದೆ. ಸನ್ ೧೧೬೦ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯು ೭೦ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಗ್ರಾಮವಾಗಿ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು.[೨೫]

ಕಲ್ಹಣನ "ರಾಜತರಂಗಿಣಿ" ಯಲ್ಲಿ "ರಟ್ಟರು" ಕರ್ನಾಟಕದವರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸು ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿದ್ದ ಹಾಗೂ ಅಚ್ಚಕನ್ನಡ ಅರಸರಾದ ರಟ್ಟರು ಮೂಲತಃ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೆಂಬುದು ಅಭಿಮಾನದ ಸಂಗತಿ.

ರಟ್ಟರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದವು. ಮೊದಲನೆಯದು 'ಮೆರದ' ಎಂಬುವನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸವದತ್ತಿಯು ಅವರ ಮೊದಲನೇ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇವನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದೊರೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೭೫ ರಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯನ್ನು ಜೈನ ಗುಡಿಗೆ ದಾನಕೊಟ್ಟ ಶಿಲಾಲೇಖವು "ರಾಯಲ್ ಏಶಿಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿಯ" ಮುಂಬಯಿ ಶಾಖೆಯ "ಇಂಡಿಯನ್ ಆ್ಯಂಟಿಕ್ವೆರಿ" ಎಂಬ ಮಾಸ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಹತ್ತನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿತವಾಗಿರುವದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪೃಥ್ವೀರಾಮನ ನಂತರ ಮಗ ಶಾಂತಿವರ್ಮನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦ ರಲ್ಲಿ ಸೌಂದತ್ತಿಯನ್ನು ಜೈನ ಗುಡಿಗೆ ದಾನಕೊಟ್ಟ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನವುಂಟು. ಇವನು ತೈಲಪ ದೇವನ ಮಾಂಡಲಿಕ ಅರಸನಾಗಿದ್ದನು.[೨೬] ನಂತರ ರಟ್ಟರ ಎರಡನೇ ಶಾಖೆ "ನನ್ನ" ಎಂಬುವನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಜೈನರಾಗಿರುವದರಿಂದ "ರಟ್ಟರು" ಜೈನ ಮತವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು. "ಕೇತಕಿ" (ಕೇದಗಿ) ಹೂವು ಈ ರಟ್ಟ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದಿತು.[೨೭] ಒಟ್ಟಾಗಿ ರಟ್ಟರು ಮೊದಲು ಮಾನ್ಯಖೇಟದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೫೩-೯೭೫), ತರುವಾಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೭೩-೧೧೮೯), ಅನಂತರ ಕಲ್ಯಾಣದ ಕಲಚೂರ್ಯರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೫೬-೧೧೮೪) ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಸವದತ್ತಿ ಅವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೮] (II ನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವರಸನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೨೪ ರ ಶಾಸನ) ನಂತರ ರಟ್ಟರ IIIನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಯಿತು[೨೯] ಎಂದು ಹನ್ನೀಕೇರಿ ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೩೦]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೩೦ ರಲ್ಲಿ ರಟ್ಟರು 'ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವ' ರಿಂದ ಸೋತರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೦ ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರು ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೪೭-೧೪೭೨ ರವರೆಗೆ ವಿಜಯ ನಗರದ ಅರಸರ ಮಾಂಡಲಿಕರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದವೆಂದು ಇತಿಹಾಸಕಾರ ಫೆರಿಸ್ತಾ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೩೧] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೭೨ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆಯು ವಿಕ್ರಮರಾಯನೆಂಬ ವಿಜಯನಗರದವರ (ದೊರೆ ವಿರುಪಾಕ್ಷನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ) ಕಿಲ್ಲೇದಾರನ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಗೋವೆಯನ್ನು ಬಹಮನಿಯ ಮಹ್ಮದ್‌ಶಾಹನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಅದನ್ನು ಪುನಃ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವಿಕ್ರಮ ರಾಯನು ಬಂಕಾಪುರದ ಹಿಂದೂ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ, II ನೇ ಮಹ್ಮದ್ ಷಾನ ರಾಜ್ಯಪಾಲ "ಬಹದ್ದೂರ ಗಿಲಾನಿ" ಬೆಳಗಾವಿ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಮತ್ತು ಗೋವಾ ಗೆದ್ದನು. ಸಂಕೇಶ್ವರವನ್ನು ತನ್ನ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ನಂತರ ಬೆಳಗಾವಿಯ ವಿಜಾಪೂರದ ಯುಸೂಫ್ ಆದಿಲ್‌ಷಾನ ವಶವಾಯಿತು. ಅವನು ಬಹಮನಿಯ ಐನ-ಉಲ್-ಮುಲ್ಕನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹುಕ್ಕೇರಿಗೆ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಿ, ಅಸದ್‌ಖಾನ್‌ನನ್ನು ಬೆಳಗಾವಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲನನ್ನಾಗಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ರಲ್ಲಿ) ನೇಮಿಸಿದನು.[೩೨] ನಂತರ ಬೆಳಗಾವಿಯು ಮೊಗಲರ ವಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು. ಔರಂಗಜೇಬನ ಮಕ್ಕಳಾದ "ಶಾಹೂ ಮತ್ತು ಮುಆಜಂ"ರು ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಹೂ ನಗರ ಮತ್ತು ಆಜಂ ನಗರಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಇಂದಿಗೂ ಈ ನಗರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಮೊಘಲರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಪ್ರಬಲರಾದರು. ಶಿವಾಜಿಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗಡಿಭಾಗವಾದ "ಪನ್ನಾಳಗಡ"ವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೩ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನು.[೩೩] ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ, ಹಲಸಿ, ರಾಯಬಾಗ, ಬೆಳವಡಿ ಮತ್ತು ಧಾರವಾಡ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಕೆಲಕಾಲ ಮರಾಠಾ ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದವು. ಮುಂದೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೪ ರಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆಯ ದಂಡಿನವರು ಇದನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೮ ರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು, ಗೋಕಾಕ, ಸವದತ್ತಿ ಮತ್ತು ನರಗುಂದ ಮುಂತಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಹೈದರ ಅಲಿಯ ಆಡಳಿತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದವು. ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೮ ರಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ ಮನ್ರೋ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನು. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಈ ಗೆಲುವಿಗೆ ಕಿತ್ತೂರಿನ ದೇಸಾಯರು ಸಹಾಯ-ಸಹಕಾರ ನೀಡಿದ್ದರು.[೩೪] ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಶರು "ದತ್ತು ಪುತ್ರರಿಗೆ ಹಕ್ಕಿಲ್ಲ" ಎಂಬ ನೀತಿಯನ್ನು ಜಾರಿಗೆ ತಂದು, ಈ ಭಾಗದ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಮತ್ತು ಕಿತ್ತೂರಿನ ನಡುವೆ ಯುದ್ಧಗಳಾಗಿ ದಿನಾಂಕ ೨೩-ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೮೨೪ ರಲ್ಲಿ "ಥ್ಯಾಕರೆ" ಎಂಬ ಬ್ರಿಟಿಷ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಯುದ್ಧ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಲ್ಲಲಾಯಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಚೆನ್ನಮ್ಮನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟರು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ವಂಟಮೂರಿ, ಚಚಡಿ, ರುದ್ರಾಪುರ, ತಲ್ಲೂರ, ಸಿರಸಂಗಿ ಮತ್ತು ಬೆಳವಡಿ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥಾನ (ದೇಸಗತಿ) ಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮ.

ಭಾರತಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದ ಬ್ರಿಟಿಷರು ತಮ್ಮ ಕುತಂತ್ರಗಳಿಂದ ಈ ದೇಶದ ಅಂತಃ ಕಲಹಗಳನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಬಂಡವಾಳವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಗೆದ್ದರು. ಇವರನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯ ರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ ರಲ್ಲಿ ಬಿದನೂರಿನ ಧೋಂಡಿಯಾ, ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ವಿಫಲನಾದನು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೪ ರಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೀಷರ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡಾಯವಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೮ ರಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪಳದ ವೀರಪ್ಪನೂ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೦ ರಲ್ಲಿ ಬೀದರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇಶಮುಖರೂ ಬ್ರೀಟಿಷರನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಅವರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಸೋತರು.

ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ೧೮೨೪ ಇಸ್ವಿಯ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಇತಿಹಾಸವು ರಕ್ತರಂಜಿತವಾದುದು. ಸಾತ್ವಿಕ ಜೀವನದ ಚಿರಂತನ ಮೌಲ್ಯಗಳಾದ ಸ್ವಾಭಿಮಾನ, ಸ್ವಾರ್ಥ ವಿರೋಧ, ಸ್ವಾರ್ಥ ತ್ಯಾಗ, ದೇಶ ಪ್ರೀತಿ, ದೇಶ ಸೇವೆ, ಸ್ವಾಮಿ ಭಕ್ತಿ ಇವು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವವೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಮತ್ತು ಅವಳ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ಇತಿಹಾಸವು ಅಮರ. ಅಶೋಕ ಜಠಾರ ಎಂಬವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಹೆಸರೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ನಿಷ್ಠೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿಯ ನೆಪದಲ್ಲಿ ತಾಯಿ ಕೆಂಚವ್ವನ ಅವಮಾನ ಮಾಡಿದ ಕುಲಕರ್ಣಿ ಬಾಳಪ್ಪನ ರುಂಡವನ್ನು ಚೆಂಡಾಡಿದ ರಾಯಣ್ಣನು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ನಾಂದಿಯನ್ನು ಹಾಡಿದನು. ಅವನು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಪರಮ ವೈರಿಯಾದನು. ತನ್ನ ಮರಣದವರೆಗೆ ಅವರನ್ನು ಕಾಡಿದನು. ಬ್ರಿಟಿಷ ಸರಕಾರವೇ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕುಸಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಬಿರುಗಾಳಿಯಂತೆ ಸಂಚರಿಸಿ ಜನಜಾಗೃತಿ ಮಾಡಿದನು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ರಾಯಣ್ಣನು ಕೈಕೊಂಡ ಬಂಡಾಯ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನು ದಿನಾಂಕ ೦೭ ಮತ್ತು ೦೮ ಜನೇವರಿ ೧೮೩೦ ರಂದು "ಖಾನಾಪುರ ದಾಳಿ" ಮಾಡಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೯ ಜೂನ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಸ್ತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದ್ದು,[೩೫] ಕ್ರಿಶ ೧೮೩೦ ಜನೇವರಿ ೧೨ ರಂದು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಸಂಪಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಧಾಂದಲೆ ಮಾಡಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೦ ಫೆಬ್ರುವರಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕೊನೆಯ ರಾಣಿ ವೀರವ್ವನು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ, ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಜೈಲಿನಿಂದ ೪೫೫ ರೂಪಾಯಿ ಕಳಿಸಿದ್ದು; ಅಮಟೂರ ಬಾಳಪ್ಪ, ಗಜವೀರ, ಸರದಾರ ಗುರುಸಿದ್ದಪ್ಪ, ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣ ಈ ಮುಂತಾದ ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ವೀರರ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಅವರು ನಾಡಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಾಡಿದ್ದನ್ನು ಸ್ವತಃ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಚಾಪ್ಲಿನ್‌ನೇ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದುದು, ಕಿತ್ತೂರಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅಧಿಕೃತವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ.[೩೬]

ಕೊಡಗಿನ ಚಿಕ್ಕವೀರರಾಜ, ಅಪರಂಪಾರ ಸ್ವಾಮಿ, ಕಲ್ಯಾಣ ಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಂಗರಾಜನೂ ಬ್ರಿಟಿಶರನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಹೋರಾಡಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೭ ರಲ್ಲಿ ಹಲಗಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ,

[illegible]

ಕ್ರಿ.ಶ ೧೮೫೮ ರಲ್ಲಿ ಸುರಪುರದಲ್ಲಿ ಬಂಡಾಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾರಸ್ಥಾನದಿಂದ ವಿಫಲವಾದವು. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಇವು ನಾಂದಿಯಾಗಿವೆ.

ಲಾರ್ಡ ಡಾಲಹೌಸಿಯು "ಖಾಲಸಾ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು" (Doctrine of Laps) ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿ ತರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕಥೆ ಜರುಗಿತು. ಅಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅನೇಕ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಗಳಾದವೇನೋ. ಪ್ರಚಾರದ ಕೊರತೆಯಿಂದ ಮಹಾರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಈ ಹೋರಾಟದ ಕಥೆ ದೇಶಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ. ಇತ್ತೀಚಿಗಷ್ಟೇ ಅದು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರನ್ನು ತಲುಪಿದೆ. ಅದರ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರಕಾರವು ಈ ರಾಣಿಯ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ಅಂಚೆ ಚೀಟಿಯನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿತು. (೧೫೦ ವರ್ಷಗಳ ವಿಜಯೋತ್ಸವದ ಸ್ಮರಣೆಗೆ). ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಕನ್ನಡನಾಡು "ಮಹಿಳಾ ದಿನಾಚರಣೆಯನ್ನು ದಿನಾಂಕ ೨೩ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೬೫ ರಂದು ಆಚರಿಸಿತು.[೩೭]

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರವು ದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆಯ "ಪಗಡೀ ಬಜಾರ" (ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು ಕೂಡಿದ ಸ್ಥಳ = ಪಗಡೀ ಬಜಾರ) ದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಅರ್ಧ ಪ್ರಮಾಣದ ಕಂಚಿನ ಪುತ್ಥಳಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿತು. ತದ ನಂತರ ಬೆಳಗಾವಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ದೆಹಲಿ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದವು.

ಇಂದಿನವರೆಗೂ ಝಾಂಸೀ ರಾಣಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿಯೇ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಮೂಲ ಕರ್ತೃವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಿ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೭ ನೇ ವರ್ಷವು ನಮ್ಮ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ೩೩ ವರ್ಷಗಳ ಮೊದಲೇ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಳು ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಎದುರಿಸಿ, ಚೆಂಡಾಡಿ, ತನ್ನ ಕ್ಷಾತ್ರತೇಜಸ್ಸನ್ನು ತೋರಿದ್ದಾಳೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈಗ ನಮ್ಮ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಹೋರಾಟದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ, ಸತ್ಯ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ. ಅದು ನಮಗೆ, ತನ್ನ ಸತ್ವವನ್ನು ಬೀರುತ್ತಲಿದೆ. ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಅಂದರೆ, ______ ಇಸ್ವಿಯಂದು ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕನ್ಯಾ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಉದ್ಘಾಟಿಸಿ, ಭಾರತದ ಅಂದಿನ ಪ್ರಧಾನಿ ಇಂದಿರಾ ಗಾಂಧಿಯವರು ಬರೆದ "High among the Names of those who fought the establishment of British rule in India, is that of the brave Karnataka Queen Rani Channamma of kittur. Long will she be remembered and continue to inspire our young people. ____ I salute the heroine"

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಹೋರಾಟವು ನಂತರದ ಅನೇಕ ಹೋರಾಟಗಳಿಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೯ ರಲ್ಲಿ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ ಹೋರಾಟ, ೧೮೫೮ ರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ದತ್ತು ಪುತ್ರನ ಬಂಡಾಯ; ನಂತರದಲ್ಲಿ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಚಳುವಳಿಗಳು, ಈ ಹೋರಾಟವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಕರಮಚಂದ ಹಾಗೂ ಪುತಳೀಬಾಯಿ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ದಿನಾಂಕ ೨ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೮೬೯ ರಂದು ಜನಿಸಿದ ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ, ಅಹಿಂಸಾ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಗ್ರಹವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದರು; ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾದ ೧೦೦ ವರ್ಷಗಳ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೨೪ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ಸಿನ ೩೬ನೇ ಅಧಿವೇಶನವು ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ೧೯೨೪ ರಲ್ಲಿ ಕೂಡಿತು. ಡಾ॥ ಹರ್ಡೀಕರ ಅವರು ಹದಿನೇಳು ನೂರು ಸ್ವಯಂ ಸೇವಕರ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಎಲ್ಲ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೧೯ ಜಾಲಿಯಾನ್ ವಾಲಾಬಾಗ ದುರಂತವು ಜನರಲ್ ಡಾಯರನು ಕೈಕೊಂಡ ಕ್ರೂರ ಹತ್ಯಾಕಾಂಡವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೩೭ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಂತವೂ ಕಾಂಗ್ರೆಸ್ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಹೋರಾಟಕ್ಕೆ ಬೆಂಬಲ ನೀಡಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೪೨ ರಲ್ಲಿ "ಬ್ರಿಟಿಷರೇ ಭಾರತ ಬಿಟ್ಟು ತೊಲಗಿರಿ" ಎಂದು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರೊಡನೆ ಮೈಸೂರಿನ ದೇಶಪ್ರೇಮಿಗಳೂ ದನಿಗೂಡಿಸಿದರು. ಈ ಚಳುವಳಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿ (ಹೂಲಿ) ಯವರಾದ ವೆಂಕರಡ್ಡಿ ಹೂಲಿ ಇವರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ದತ್ತೋಪಂತ ಅಧ್ಯಾಪಕ ಅವರ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಗಾವಿಯ ಚೆನ್ನಪ್ಪ ವಾಲಿ, ಅಣ್ಣೂ ಗುರೂಜಿ, ಬಸಪ್ಪಣ್ಣ ಅರಗಾವಿ, ಹಿರೇಕುಂಬಿಯ ಗವಿಸಿದ್ದಪ್ಪ ಬೆಳವಡಿ, ಜಯದೇವರಾವ ಕುಲಕರ್ಣಿ, ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಅಪ್ಪಣ್ಣಗೌಡ ಪಾಟೀಲ ಇನ್ನೂ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕಾರಿ ಸದಸ್ಯರು ಹೋರಾಟವನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಚನ್ನಪ್ಪ ವಾಲಿ ಅವರು ಈ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಮ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ರಾಯನಗೌಡ ಪಾಟೀಲ. ಸಾ॥ ತಲ್ಲೂರ, ಪುಂಡಲೀಕಜಿ ಕಾತಕಡೆ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ-(ಹೊಸೂರಿ)ನ ಪದ್ಮರಾಜ ಬೋಗಾರ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದುದು ಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೪೭ ರಲ್ಲಿ ಭಾರತವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಯಿತು. ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಯಿತು. ಭಾರತದ ಪ್ರಥಮ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದಿನದಂದು ಗಗನದೆತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಕುರುಹಾಗಿ ಉಳಿದಿದ್ದ ಮೂರು ತ್ರಿವರ್ಣ ಧ್ವಜಗಳು ನಾಪತ್ತೆಯಾಗಿದ್ದು, ಆ ಮೂರರ ಪೈಕಿ ೧೯೪೭ರ ಅಗಷ್ಟ ೧೪-೧೫ ರ ರಾತ್ರಿ ಆಗಿನ ಪ್ರಧಾನ ಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಪಂಡಿತ್ ಜವಾಹರಲಾಲ ನೆಹರೂ ಅವರು ಸಂಸತ್ ಭವನದ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಹಾಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಥಮ ಧ್ವಜಾರೋಹಣ, ಆನಂತರ ದಿನಾಂಕ ೧೫-೦೮-೧೯೪೭ ರಂದು ಮುಂಜಾನೆ ೮:೩೦ ಕ್ಕೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಇಂಡಿಯಾ ಗೇಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಎರಡನೇ ಧ್ವಜಾರೋಹಣ ಹಾಗೂ ದಿನಾಂಕ ೧೬ ರಂದು ಕೆಂಪು ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಮುಂಜಾನೆ ೮:೩೦ ಕ್ಕೆ ಮಾಡಿದ ಮೂರನೇ ತ್ರಿವರ್ಣ ಧ್ವಜಾರೋಹಣ. ಈ ಮೂರು ಐತಿಹಾಸಿಕ ತ್ರಿವರ್ಣ ಧ್ವಜಗಳು ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ನಾಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆಯೆಂಬ ವರದಿ ಬಂದಿದೆ.[೩೮] ಈಗ ಈ ಮೂರು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಧ್ವಜಗಳು ಎಲ್ಲಿವೆಯೆಂಬುದು ಈವರೆಗೂ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ದೇಶದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಅನಂತರದ ಆರಂಭಿಕ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿನ ನಡೆದ ರಾಜ್ಯಗಳ ವಿಲೀನೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟ

ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ವಿಲಿನೀಕರಣಗೊಳಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತಗಳ ರಚನೆಯು ಮೂರನೆಯ ಗಮನಾರ್ಹ ಘಟ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಬೈಲಹೊಂಗದಲ್ಲಿ ೧೯೪೮ ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ "ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ" ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲವು ಆಗ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು. ೪–೫ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿತು; ನಂತರ ಅದರ ಕಾರ್ಯ ಸ್ಥಗಿತವಾಯಿತು. ಪ್ರೊ॥ ಗ.ಸ. ಹಾಲಪ್ಪ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಗುಂಪು ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು. ಆಗ ಸರಕಾರವು ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿತು. ಪ್ರಥಮ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಚರಿತ್ರೆಯು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೫೬ ರಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ರಾಜಪ್ರಭುತ್ವ ಕೊನೆಗೊಂಡು "ಕರ್ನಾಟಕದ ಏಕೀಕರಣ" ವಾಯಿತು.

ಸುಧಾರಣೆಯ ಭಾಗ್ಯ:

ಭರತ ಖಂಡದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಹೋರಾಟದ ನೆಲವೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದ್ದರೂ ಕಿತ್ತೂರು ಪಟ್ಟಣ ನಿರೀಕ್ಷಿತ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬೆಳೆಯದೇ ಇರುವುದು ನೋವಿನ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ರಾಜಧಾನಿಯೇ ಆಗಿದ್ದ ಕಿತ್ತೂರು ಪಟ್ಟಣವು ಈಗ ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ರೂಪಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯವಿದೆ.

"ಕಿತ್ತೂರು ಉತ್ಸವ" ರಾಷ್ಟ್ರ ಮಟ್ಟಕ್ಕೇರಬೇಕೆಂಬ ಕಿತ್ತೂರಿಗರ ದಶಕಗಳ ಕೂಗು, ರಾಜ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರ ಸರಕಾರಗಳ ಸದ್ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟಬೇಕು. "ಕಿತ್ತೂರು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ" ರಚಿಸುವ ನಿರ್ಧಾರ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದುದು ಸ್ವಾಗತಾರ್ಹ.[೩೯] ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದ್ದರ ಫಲವಾಗಿ, ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ "ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು" "ಗಂಡು ಮೆಟ್ಟಿನ ನಾಡು" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ.

ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ತನ್ನನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ, ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯ ರಾಯಣ್ಣನ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ "ಕ್ರಿಯಾ ಯೋಜನೆಗಳು ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅವು ತಕ್ಷಣವೇ ಕಾರ್ಯ ರೂಪಕ್ಕೆ ಬರುವುದೂ ಅಷ್ಟೇ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.[*] ಬ್ರಿಟಿಷ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿದ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ "ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಬೆಳ್ಳಿ ಚುಕ್ಕಿ" ಯಾಗಿ ಮೂಡಿದ ನೆಲವೇ "ಕಿತ್ತೂರು". ವಿಶ್ವದ ಆಡಳಿತ ಗಾರ್ತಿಯರಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಸ್ಥಾನಮಾನ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಒಂದು ಕೋಟಿ ಐವತ್ತು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವೆಚ್ಚದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದುದು, ಈ ನಾಡಿನ "ಸುವರ್ಣಯುಗ"ವೆಂದು ಹೇಳಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ–ಎಂಬುದು ಮೈಸೂರು ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಇಲಾಖೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕ ಶ್ರೀ ಎಚ್.ಎಸ್. ರತ್ನಾಕರ ಅವರು ದಿನಾಂಕ ೧೭ ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೬ ರಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದುದು–ನಾಡಿನ ಜನತೆಗೆ ಗೌರವದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ.[*] ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಪ್ರಗತಿಗಳಿಗೆ ಪೂರಕ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ, ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ

ಕೀರ್ತಿಯು ದಿವಂಗತ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪ ರುದ್ರಪ್ಪ ಕಂಠಿ, (ಜನನ ದಿನಾಂಕ ೨೧ ಡಿಶೆಂಬರ ೧೯೦೮) ಮಾನ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರ ಅವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೬೫ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕೋಟೆಯ ಹಾಗೂ ಅರಮನೆಗಳ ಕುರಿತು ಉತ್ಖನನ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಕೋಟಿಗಟ್ಟಲೆ ಹಣ ಖರ್ಚು ಮಾಡಿ, "ಕಿತ್ತೂರಿನ ಗತ ವೈಭವ" "ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೇವಿ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ"ಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೇಶಾಭಿಮಾನ, ಶೌರ್ಯ, ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ, ಶಕ್ತಿ, ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಲಿಂಗೈಕ್ಯ (ಮರಣ ದಿನಾಂಕ: ೨೪ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೬೯) ಶ್ರೀ ಎಸ್.ಆರ್. ಕಂಠಿ ಅವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಅದೇ ರೀತಿ "ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕೋಟೆಯ " ಕೆರೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ೧೫ ವರ್ಷಗಳ ಬಾಡಿಗೆ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ದರ್ಶನ್ ಉದ್ಯೋಗ ಸಮೂಹದವರಿಗೆ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಡಾ॥ ಶಾಲಿನಿ ರಜನೀಶ ಅವರು ೬೦ ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಕೋಟೆ ಕೆರೆಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಗುತ್ತಿಗೆ ಆಧಾರವಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದುದು ಹಾಗೂ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಕ್ರಮ ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದುದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ.[೪೦]

ಆಧಾರಗಳು:

೧ "ಭೂಮಂಡಲ ಬೋಧಿನಿ" ಭಾಗ-೧ ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೧೨ ಇಸ್ವಿ

೨ "ಗೆಜೆಟಿಯರು"-ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು.
ಲೇ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ, ಧಾರವಾಡ. ಕನ್ನಡ ಆವೃತ್ತಿ-೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ

೩ "ಕರ್ನಾಟಕದ ನದಿಗಳು" ಲೇ॥ ಎಂ.ವಾಸುದೇವ ರಾವ್

೪ "ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಚಿತ್ರ"; "ಮಧುರ ವೇಣು" - ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ ಪುಟ-೧೪,
ಲೇ॥ ಪ್ರೋ॥ ವ್ಹಿ.ಎಸ್.ಬಂಗಾರಿ. ಫೆಬ್ರುವರಿ - ೧೯೮೦ ಇಸ್ವಿ

೫ "ಕರ್ನಾಟಕ - ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ" - ಬೆಲೆ ರೂ ೧೦೦/- ಪುಟ-೧೪೭೮.
ಪ್ರ॥ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ-ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ - ೧೯೭೯ ಇಸ್ವಿ

೬ "ನವಿಲು ತೀರ್ಥ" ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ; ಸವದತ್ತಿ ೧೯೮೧ ಇಸ್ವಿ

೭ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ; ದರ್ಶನ" ಲೇ॥ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪುರಾಣಿಕ. IBH ಪ್ರಕಾಶನ-ಬೆಂಗಳೂರು. ೧೯೭೭

೮ "ಭೂಮಂಡಲ ಬೋಧಿನಿ" ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೧೨ ಇಸ್ವಿ

೯ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ; ದರ್ಶನ" - ಲೇ॥ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪುರಾಣಿಕ. IBH ಪ್ರಕಾಶನ ಗಾಂಧೀನಗರ ಬೆಂಗಳೂರು-೯. ೧೯೭೭ ಇಸ್ವಿ

೧೦ "ಬಯಲ ಸಿರಿ" ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ- ಬೈಲಹೊಂಗಲ ೨೦೦೧ ಇಸ್ವಿ

೧೧ "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ- ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ. ಸಂ॥ ಡಾ: ಎಸ್.ಆರ್. ಗುಂಜಾಳ. ಪ್ರ॥ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು-ಬೆಂಗಳೂರು ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

೧೨ "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ೧೨ ಡಿಸೆಂಬರ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿ ಲೇಖನ: "ಭಕ್ತರ ಆರಾಧ್ಯದೇವತೆ ಕೊಕಟನೂರ ಯಲ್ಲಮ್ಮಾ"

೧೩ "ಕರ್ಮವೀರ" ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ-೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ

೧೪ "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

೧೫ A) "Inscriptions in Northern Karnataka and the Kolhpur State" 5th May 1939. By- Prof. K.G. Kundanagar.

B) "Karnataka Inscriptions" Volume-I. Edited by- R.S. Panchmukhi. Director of Kannada Research at Kannada research office Dharwar. Dated 1941 A.D

೧೬ 'ಚಂದ್ರಭಾಗ್ಯ" – ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಕಾಂತ ಸುಳ್ಳದ ಅವರ ಅಭಿನಂದನಾ ಗ್ರಂಥ. ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು: ಡಾ॥ ಎಸ್.ಕೆ. ಜೋಷಿ, ಧಾರವಾಡ. ಫೆಬ್ರುವರಿ ೨೦೦೫ ಇಸ್ವಿ

*) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ಮಂಗಳವಾರ ೨೭ ಜುಲೈ ೧೯೯೯.

@) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ಮಂಗಳವಾರ ೦೪ ಜುಲೈ ೧೯೮೯.

#) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ಮಂಗಳವಾರ ೧೧ ಜುಲೈ ೧೯೮೯.

$) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ಮಂಗಳವಾರ ೧೮ ಜುಲೈ ೧೯೮೯.

೧೭ "ಕರ್ನಾಟಕ–ಕನ್ನಡ–ವಿಷಯ–ವಿಶ್ವಕೋಶ" ಪ್ರ॥ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನಪೀಠ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ೧೯೭೯ ಇಸ್ವಿ

೧೮ "ಸವದತ್ತಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮ" ಲೇ॥ ಡಾ॥ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರ ೧೯೭೨ ಇಸ್ವಿ. IBH ಪ್ರಕಾಶನ–ಅಗಷ್ಟ್, ಬೆಂಗಳೂರು

೧೯ "ಋಗ್ವೇದ" ಲೇ॥ ಎಂ.ಎ.ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ೧೯೭೪ ಇಸ್ವಿ

೨೦ "ವೀರರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಬೆಳವಡಿ" ೩ನೇ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ. ಬೆಳವಡಿ ೧೬೭೮–೧೯೭೮ ದಿನಾಂಕ: ೧೯೭೯ ಇಸ್ವಿ

೨೧ A two thousand year old town and its Architecture in Vadagaon-Madhavapur. By-A.Sundar. Belgaum-1981.

೨೨ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶದ ಇತಿಹಾಸ–"ವೇಣು ಸಂಪದ" ಪು–೬೬, ಬೆಳಗಾವಿ–೧೯೯೭ ಇಸ್ವಿ

೨೩ "ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರು"–ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ. ಡಾ॥ ಪಾಂಡುರಂಗರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ. ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೭೩.

೨೪ "ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತು"– ವೇಣು ಸಂಪದ. ಪು–೫, ಬೆಳಗಾವಿ ೧೯೯೭.

೨೫ "ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರು"– ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು. ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ಅನುವಾದ– ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ. ಧಾರವಾಡ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದು. ಮುಂಬಯಿ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ–೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ. ಪುನರ್ಮುದ್ರಣ– ಏಶಿಯನ್ ಎಜ್ಯುಕೇಶನಲ್ ಸವಿಸಸ್– ಹೊಸದೆಹಲಿ. ೧೯೩೪ ಇಸ್ವಿ

೨೬ "ಕರ್ನಾಟಕ ಗತವೈಭವ" ಆಲೂರ ವೆಂಕಟರಾಯರು. ಪುಟ–೧೫೮.

೨೭ "ಸವದತ್ತಿ ಏಳು ಕೊಳ್ಳದ ಎಲ್ಲಮ್ಮ" ಜಾನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ದರ್ಶನ. ಭಾಗ–೨. ಲೇಖನ– ಸವದತ್ತಿ ಯಲ್ಲಮ್ಮಾ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳ ವಿವರ. ಡಾ॥ ಅ.ಸುಂದರ. ಕ.ವಿ.ವಿ. ಧಾರವಾಡ–೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

೨೮ South Indian Inscriptions-XX & Karnataka Inscriptions Vol-I, PageNo 80.

೨೯ "ಬೆಳಗಾವಿ ರಟ್ಟರು" ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು, ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ. ಬೆಳಗಾವಿ-೨೦೦೩. ಲೆ॥ ಡಾ: ಎಸ್.ಬಿ. ಪಾಟೀಲ.

೩೦ "ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟೀಯರ್" ಪು-೫೫೭. ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್-ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೮೭.

೩೧ "ಬೆಳಗಾವಿಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ", ನಂದಾದೀಪ- ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ. ಲೆ॥ ಪ್ರೋ: ಸಿ.ವ್ಹಿ. ಮಠದ. ಪುಟ-೧೩. ಸನ್ ೧೯೭೧ ಇಸ್ವಿ

೩೨ "ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರು"- ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು. ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ಅನುವಾದ- ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ. ಧಾರವಾಡ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದು. ಮುಂಬಯಿ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ-೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ. ಪುನರ್ಮುದ್ರಣ- ಏಶಿಯನ್ ಎಜ್ಯುಕೇಶನಲ್ ಸರ್ವಿಸಸ್- ಹೊಸದೆಹಲಿ. ೧೯೩೪ ಇಸ್ವಿ

೩೩ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗಾಜೆಟಿಯರ್", ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೮೭. ಪುಟ-೧೧೩.

೩೪ "ವೇಣು ಸಂಪದ" ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳುವಳಿ. ಬೆಳಗಾವಿ ೧೯೯೭.

೩೫ "Minutes" ದಿನಾಂಕ: ೨೩-ಜೂನ-೧೮೨೯. "ಬ್ರಿಟಿಷ ದಾಖಲೆಗಳು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ. ಲೇ॥ ಡಾ: ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಹಾವನೂರ. "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ. ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

೩೬ "ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ" ಏಳು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು. ಪ್ರ॥ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ. ಧಾರವಾಡ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೭೬.

೩೭ "ಮಹಿಳಾದಿನ ಸವಿನೆನಪು" ೨೩ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೬೫, ಮೈಸೂರ ಸರಕಾರದ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಡೈರೆಕ್ಟರ ಅವರಿಂದ. ಬೆಂಗಳೂರು.

೩೮ "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ಮಂಗಳವಾರ ೧೫ ಅಗಸ್ಟ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿ

೩೯ *) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ೨೩ ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿ
*) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ೧೭ ನವಂಬರ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿ
*) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ೨೮ ನವಂಬರ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿ
*) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ೦೩ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೭ ಇಸ್ವಿ
*) "ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ೧೮ ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿ
*) "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ೧೫ ಅಗಸ್ಟ್ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿ

೪೦ "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ೦೫ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೭ ಇಸ್ವಿ

ಅಧ್ಯಾಯ – ೩

ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ.

ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಲೆಯೇ "ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ". ಇದು ಪ್ರಯೋಜನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಮುಂದುವರಿದ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಸಂಕೇತವೂ ಹೌದು. ವಾಸಿಸುವ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಮನೆ, ಅರಮನೆಗಳೇ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳಾದವು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡ ಕಟ್ಟುವ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತು ಎಂದರೆ ವಾಸಿಸಲು ಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೂಮಿ, ಕಟ್ಟಬೇಕಾದ ಮನೆ, ಮಂದಿರ ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ. ಈ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರವು ಯುಗಯುಗಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ತ್ರೇತಯುಗದ ಲಂಕಾ ಪಟ್ಟಣ, ದ್ವಾಪರಯುಗದ ಮಯನಿರ್ಮಿತ ಭವನ, ದ್ವಾರಕಾಪಟ್ಟಣ, ಇಂದ್ರಪ್ರಸ್ಥ ಮುಂತಾದ ವಾಸ್ತು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಕಟ್ಟಡಗಳ ಮೂಲಕ ರಸಭಾವ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದೇ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ವಿಶೇಷತೆ. ಕಟ್ಟಡವು ವಾಸಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರಬೇಕಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಬಹಳಷ್ಟು ದಿನ ಬಾಳುವಂತಹುದಾಗಿದ್ದು ನೋಡಲು ಸುಂದರವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಲೆಯೇ "ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ". ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಲೆಗೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ಇತಿಮಿತಿಗಳು ಇವೆ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಗೂ ಹಲವು ಸೂತ್ರಗಳಿವೆ, ಇತಿಹಾಸಗಳಿವೆ. ಅದು ವಿಜ್ಞಾನವೂ ಹೌದು–ಕಲೆಯೂ ಹೌದು. ಉತ್ತಮವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ದೇಶ, ಕಾಲ, ಪದಾರ್ಥ ಮೊದಲಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ.

"ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ" ಎಂಜನೀಯರಿಂಗ್‌ನ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಭಾಗ. ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಮನುಷ್ಯನ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬಳಸುವುದು ಎಂಜನೀಯರಿಂಗ್. ಹೀಗಾಗಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಒಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಉದ್ಯಮ.

ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬಹುಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಕಲೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಪುರಾತನಾರ್ಯರು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಂಟಪಗಳನ್ನು, ಯಾಗಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರ, ಶುಲ್ವಸೂತ್ರಗಳೆಂಬ ಸೂತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಪೂ ೩ನೇ ಸಹಸ್ರಾಬ್ದಿಯಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಸಹಸ್ರಾಬ್ದಿಯ ಆರಂಭದವರೆಗಿನ ಭಾರತದ ಅತ್ಯಂತ ಪುರಾತನ ನಗರಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಕೊಂಡಾಗ ಬಹಳೇ ಮಹತ್ವದ ಅಂಶಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಲಕ್ಷಾಂತರ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಜನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಕಾಲದ ಜನರ ಜೀವನದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಗುರುತುಗಳಿವೆ. ಭಾರತದ ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜನರನ್ನು ವರ್ಗಗಳಾಗಿ ವಿಭಜಿಸಿದುದೂ, ಮೊದಲ ರಾಜ್ಯಗಳು ರೂಪಿತವಾದುದೂ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಮೊದಲನೇ ಸಹಸ್ರಾಬ್ದಿಯಲ್ಲಷ್ಟೇ ಎಂದು ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೆ

ವಿದ್ವಾಂಸರು ನಂಬಿದ್ದರು. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೩೦ ಇಸ್ವಿಗಿಂತ ಮೊದಲು, ಪುರಾತತ್ವ ಶೋಧಕರು ಸಿಂಧೂ ನದಿ ಕಣಿವೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೩ನೇ ಹಾಗೂ ೨ನೇ ಸಹಸ್ರಾಬ್ದಿಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ನಗರಗಳ ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿದರು.

ಈ ನಗರಗಳ ರಸ್ತೆಗಳು ವಿಶಾಲವಾಗಿ ನೇರವಾಗಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ಅಂತಸ್ತಿನ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಮನೆಗಳಿದ್ದವು. ಇವುಗಳ ಒಳಭಾಗಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಈಜುವ ಕೊಳಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಇತರ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಡಜನರ ಗುಡಿಸಲುಗಳಿದ್ದವು. ನಗರದ ಮೇಲೆ ಗುಡ್ಡದ ಎತ್ತರವಾದ ದಿನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ "ಕೋಟೆ" ಎದ್ದು ನಿಂತಿದ್ದಿತು; ಕೋಟೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪೇದೂರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡದಾದ "ಧಾನ್ಯದ ಕಣಜ" ಇದ್ದಿತು. ಸಿಂಧೂನದಿಯ ಕಣಿವೆಯ ಜನರು, ಧಾನ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ಹತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು; ಕಾಲುವೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹೊಲಗದ್ದೆಗಳಿಗೆ ನೀರು ಹಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು; ಅವರು ಪಶುಪಾಲನೆಯಲ್ಲೂ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ನಗರಗಳು ವ್ಯಾಪಾರ ಹಾಗೂ ಕೈಕೆಲಸಗಳ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು; ಕೈಕೆಲಸಗಾರರು ತಾಮ್ರ, ಕಂಚು ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣದಿಂದ ಉಪಯುಕ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಮೆಸೋಪೊಟೇಮಿಯಾಕ್ಕೂ ರಫ್ತು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಪುರಾತತ್ತ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು "ಸಿಂಧೂನದಿಯ ಕಣಿವೆ"ಯ ಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಎಲುಬಿನ ಮೊಹರುಗಳನ್ನೂ ಕಂಡು ಹಿಡಿದರು; ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಸಾಕುಪ್ರಾಣಿಗಳ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯಲಾಗಿದ್ದಿತು; ಸಂಕೇತ ಲಿಪಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರಹವೂ ಇದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಈ ಅತ್ಯಂತ ಆದಿಕಾಲದ ಭಾರತೀಯ ಬರಹದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇದುವರೆಗೂ ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಲಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಶೋಧನೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ವಸ್ತುಗಳಷ್ಟೇ ನಮಗೆ "ಸಿಂಧೂನದಿ ಕಣಿವೆಯ ಜನಜೀವನ"ದ ಬಗೆಗೆ ತಿಳುವಳಿಕೆ ನೀಡುವ ಏಕೈಕ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ.

ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨ ನೇ ಸಹಸ್ರಾಬ್ದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ನಿವಾಸಿಗಳು ತಮ್ಮ ನಗರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತೆರಳಿದರು. ಏಕೆ ಎಂಬುದು "ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿಜ್ಞಾನ"ಕ್ಕೆ ಇದುವರೆಗೂ ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಗ್ರಂಥಗಳು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮಾನಸಾರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೦ ರಿಂದ ೨೦೦ ಸಿ.ಕೆ. ಆಚಾರ್ಯ) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪರತ್ನ, ವಾಸ್ತುವಿದ್ಯಾ, 'ಮಯಮತ', (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯ ರಿಂದ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನ) ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಮಹಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲೂ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣ ಕುರಿತ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವನೇ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿ. ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಲ್ಲವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಟ್ಟಡದ ನಕಾಶೆ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಯಾಮಿತಿ, ದ್ಯುತಿಶಾಸ್ತ್ರ, ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಜ್ಞಾನ, ಕಾನೂನು, ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿನ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವೂ

ಅವನಿಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಕಲ್ಪನಾ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. "ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿ" ರಹಸ್ಯವೆನಿಸುವ ಆದಿಭೌತಿಕ ತತ್ವಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಬಲ್ಲ. ಅವನು ತಂತ್ರಜ್ಞಾನಿಯಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಕಲಾ ಪಂಡಿತನೂ, ಹೌದು. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ದೈವಜ್ಞ, ಮಾನಸಾರ, ದೀಪ್ತ, ಮಾರೀಚಿ, ವೈಖ್ವಾನರ, ಕೌಂಡಿಣ್ಯ, ಭೃಗು, ಕಶ್ಯಪ, ಭಾರ್ಗವ, ಆಗಸ್ತ್ಯ, (ಕ್ರಿ.ಶ. ೪ ಅಥವಾ ೫ನೇ ಶತಮಾನ) ಅತ್ರಿ, ವಸಿಷ್ಠ, ಮಯ, ನಗ್ನಜೀತ (ಕ್ರಿ.ಪೂ ೪೦೪), ಗೌರಾದಿ ಋಷಿ, ಬೋಧಕಯವನ, ಪರಾಶರ, ನಾರದರೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೆಂಟು ಮಂದಿ ವಾಸ್ತು ಉಪದೇಶಕರನ್ನು ಹೆಸರಿಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಋಷಿಗಳು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತೀ ಪ್ರವೀಣರಿದ್ದರು. ಅವರು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೇಲೆ ೩೨ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರು. ದೇವತೆಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ. ಈತನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆಚಾರ್ಯನು; ಎಲ್ಲ ದೇವರುಗಳಿಗೂ ಈತನು "ಲಿಂಗ" ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರನ ವಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವನು. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇವನದು ದೊಡ್ಡ ಹೆಸರು. ಇವನು ವಿಮಾನ, ಯಂತ್ರ, ದುರ್ಗ, ಸುವರ್ಣರಥ, ರತ್ನದ ಅಲಂಕಾರ ಶಿಲ್ಪ, ಆಯುಧ ಶಿಲ್ಪ, ಯಜ್ಞ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ದೂರ ವೀಕ್ಷಣ ಯಂತ್ರ, ಪುಷ್ಪಕ ವಿಮಾನ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ-ಬೆಳೆಸಿದನು, ಎಂಬುದು "ಮಾನಸಾರ" (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೦-೨೦೦, ಸಿ.ಕೆ. ಆಚಾರ್ಯ) ವೆಂಬ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ: ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮತೀಯರ ಆರಾಧ್ಯದೈವವಾದ, ಮೂಲ ಪುರುಷನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಪ್ರಥಮ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು, ಪ್ರಥಮ ಧರ್ಮದರ್ಶಿಯು, ಜಗದಾಚಾರ್ಯನು ಮತ್ತು ಜಗದ್ಗುರುವು. ಇದೆಲ್ಲವೂ ಋಗ್ವೇದದ ದಶಮ ಮಂಡಲದ ೮೧-೮೨ ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಾದ "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸೂಕ್ತ" ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.[೧]

"ವಿಶ್ವಕರ್ಮ"ನ ಕುರಿತು, "Journal of India Art and Industry" (A Paper by Dr Pulney Andy, in No -50) ಇದರಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ-

"The Kammalar and descendants of Aryans who entered India across the Punjab in Early times, when they were known as Vishwa or Deva Brahmins or Deva kammalar. They spread gradually towards or the south and thence reached Ceylon, Burma, Siam and Java. The Kammalar claims to have been at one time spiritual guides and priests to the whole people, of which position a trace survives in the saying "the kammalar is Guru to the world!" The kammalar trace their is ancestry to the five sons of Vishwakarma of whom the First born Manu worked in Iron ; the second Maya in wood ; the third Tvashtam in Bross, Copper and Alloys; the forth shilpi in stone; and fifth Vishvajna was a gold and Silversmith

and Jeweller. The five occupational sects from one compact community and are not mutually exclusive ; etc. ಇದರ ಕನ್ನಡ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಅಥವಾ ದೇವಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುವಂತಹ ಯಾವ ಆರ್ಯ ಜನರು ಪಂಜಾಬ ದಾಟ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದರೋ, ಅವರದೇ ವಂಶಜರು "ಕಮ್ಮಾಲರನಿಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ". ನಿಧಾನವಾಗಿ ಅವರು ದಕ್ಷಿಣ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪಸರಿಸಿ, ನಂತರ ಸಿಲೋನ, ಬ್ರಹ್ಮದೇಶ, ಸಿಯಾಮು, ಜಾವಾ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗೆ ಸಂಚರಿಸಿದರು. "ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅವರು ಎಲ್ಲ ಜನರಿಗೆ (ಜಗತ್ತಿಗೆ) ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು" ಇದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ "ಕಮಾಲಿಯನರು ಜಗದ್ಗುರು" ಎಂಬ ಮಾತು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಅವರ ಜಾತಿಯ ಆಚಾರ್ಯರಿದ್ದಾರೆ. ಕಮ್ಮಾಲನಿಯರು ತಾವು "ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ವಂಶಜ"ರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮೊದಲನೆಯ ಪುತ್ರ "ಮನು"ವು ಲೋಹಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನಿದ್ದನು; ಈತನಿಗೆ ಋಗ್ವೇದ ಪಾರಾಯಣ; ಎರಡನೇ ಪುತ್ರ "ಮಯ"ನು ಕಾಷ್ಠಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಿದ್ದನು. ಇವನಿಗೆ ಯಜುರ್ವೇದ ಪಾರಾಯಣ; ಮೂರನೇ ಪುತ್ರ "ತ್ವಷ್ಟಾ" ಇವನು ತಾಮ್ರ, ಕಂಚು, ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನಿದ್ದನು ಸಾಮವೇದ ಪಾರಾಯಣ; ನಾಲ್ಕನೇ ಪುತ್ರನು "ಶಿಲ್ಪಿ" ಇವನು ಪಾಷಾಣ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನಿದ್ದನು; ಇವನಿಗೆ ಅಥರ್ವಣ ವೇದ ಪಾರಾಯಣ ಮತ್ತು ಐದನೆಯ ಪುತ್ರನಾದ "ವಿಶ್ವಜ್ಞ"ನು ಸುವರ್ಣ, ರಜತ, ರತ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನಿದ್ದನು. ಈತನಿಗೆ ಪ್ರಣವವೇದ ಪಾರಾಯಣ ಕೆಲಸ ಈ ಐದು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರದು ಕೂಡಿ "ಒಂದು ಜಾತಿ" ಇದೆ. ಈ ಐವರು ಕೂಡಿ ಇವೇ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದಾದರೆ ಜನರ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ವೇದ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ಈ ಐವರ ಪೈಕಿ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಯಾವುದೇ ಕರ್ಮ ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತದೆ. "ಕಮ್ಮಾಲಿಯನ್ ಜನರಿಗೆ ಮೈಸೂರಲ್ಲಿ "ಪಂಚಾಳ > ಪಂಚಾಲ" ರೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ.[೨]

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಧರ್ಮದ ಮುಖ್ಯ ತತ್ತ್ವವೆಂದರೆ "ಆತ್ಮಾರ್ಪಣ ತತ್ತ್ವ". ಅಂದರೆ ಜಗತ್ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಜೀವನವನ್ನೇ ಸವೆಯಿಸುವುದು. ಇದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಸರ್ವಮೇಧಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನೇ ತಾನು ಹೋಮ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಆದರ್ಶದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ವೇದಕಾಲದ ಮಾತು. ಅವನು ಪುರಿ ಜಗನ್ನಾಥನ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಅದರ ಸ್ಥಳ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ–ಶುಕ್ಲ ಯಜುರ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈತನೇ "ವಾಚಸ್ಪತಿ" ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಜುರ್ವೇದ ಹಾಗೂ ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ" ಪ್ರಭುವಿಗೆ ಪಂಚಮುಖಗಳು; ಇವೇ ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಗಳಾಗಿವೆ. ಅವು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ. ಆತನ ಮೊದಲನೇ "ಸದ್ಯೋಜಾತ" ಮುಖದಿಂದ ಸಾನಗ ಋಷಿ (ಮನುಬ್ರಹ್ಮ); ಎರಡನೇ "ವಾಮದೇವ" ಮುಖದಿಂದ ಸನಾತನ ಋಷಿ (ಮಯಬ್ರಹ್ಮ); ಮೂರನೇ "ಅಘೋರ" ಮುಖದಿಂದ "ಅಹಭುನ" ಋಷಿ (ತ್ವಷ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮ); ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ "ತತ್ಪುರುಷ" ಮುಖದಿಂದ "ಪ್ರತ್ನಋಷಿ" (ಶಿಲ್ಪ ಬ್ರಹ್ಮ) ಮತ್ತು ಐದನೆಯದಾದ "ಈಶಾನ ಮುಖದಿಂದ"

ಸುವರ್ಣ ಋುಷಿ (ವಿಶ್ವಜ್ಞ ಬ್ರಹ್ಮ). ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪಂಚಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ "ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮಋುಷಿ"ಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಅವರಿಂದ ೧೨೫ ಜನ ಋುಷಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣರಾದರು. ಅವರು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯುಗದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿ ರಕ್ಷಣ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ತತ್ಪರ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಅವರು ಮಾನವ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿ ಸಾಧನೆಯಿಂದ, ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಿಂದ, ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಪ್ರವರ್ತಕರು, ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ಋುಷಿಯ ವಂಶಜರೇ ಇಂದಿನ "ಪಂಚಾಳರು" ಅಥವಾ "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ" ಜನಾಂಗವಾಗಿದೆ.[೩] ಸ್ಥಪತಿಗೆ "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ" ಎಂಬ ನಾಮಾಭಿದಾನವೂ ಉಂಟು. ಅಲ್ಲದೆ "ಮನು, ಮಯ, ತ್ವಷ್ಟಾ, ಶಿಲ್ಪಿ, ವಿಶ್ವಜ್ಞ ಈ ಐವರು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪುತ್ರರು; ಇವರ ಪುತ್ರ – ಪೌತ್ರರಿಗೇ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ "ಶಿಲ್ಪಿ" ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಅವರು "ಪಾಂಚಾಲ" ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧನಾಗಾರ್ಜುನನು ಇ.ಸ. ೧೦೦ ಸುಮಾರಕ್ಕೆ ಬರೆದ ಲೇಖನದ ಮೂಲಕ "ರುದ್ರಯಾಮಲು" ಗ್ರಂಥದಿಂದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವದೇ "ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ" ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ.[೪] ವಿಶ್ವತೋಮುಖ, ವಿಶ್ವತೋಬಾಹು, ವಿಶ್ವಪಾದ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವವನೇ "ವಿಶ್ವರೂಪ"ನು, ಸಮಸ್ತ ಸೃಷ್ಟಿತೋರುವುದು ಮತ್ತು ಅಡಗುವುದು ಅವನಲ್ಲಿಯೇ; ತಪಸ್ವಿಗಳು, ಯೋಗಿಗಳು ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಕಾಣಬಲ್ಲರು.

ವಶಿಷ್ಠ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಶೌನಕ ಋುಷಿಗೆ "ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಕುರಿತು" ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು "ವಶಿಷ್ಠ ಪುರಾಣ" ದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಸಾನಗ, ಸನಾತನ, ಅಹಭೂನ, ಪ್ರತ್ನ, ಸುಪರ್ಣ ಈ ಐವರು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮುಖೋದ್ಭೂತರಾದ ಪಂಚಬ್ರಹ್ಮರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇವರು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಸದ್ಯೋಜಾತ, ವಾಮದೇವ, ಅಘೋರ, ತತ್ಪುರುಷ, ಈಶಾನಗಳೆಂಬ ಮುಖಗಳಿಂದ ಸಾನಗ, ಸನಾತನ, ಅಹಭೂನ, ಪ್ರತ್ನ, ಸುಪರ್ಣರೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಭವಿಸಿದರೆಂದು, "ವಶಿಷ್ಠ ಪುರಾಣ"ದ ೧೪, ೧೫, ೧೬ ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶಿವನ ಮುಖಗಳಿಗೆ ಕೂಡ, ಈ ಸದ್ಯೋಜಾತಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. "ಮೂಲಸ್ತಂಭ" ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕೂಡ ಶಿವ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಇವರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿವೆ, "ಪರಶಿವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ" ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ "ಪರಶಿವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಗಮ" ಎಂಬ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವು ಕೂಡ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ತಂಜಾವುರು ಪ್ರಾಚ್ಯಲಿಖಿತ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಿಂದ ಸ್ವರ್ಣಸುಬ್ರಮಣ್ಯ ಕವಿಗಳು ಬರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವರು; ಆದರೆ ಅದು ಮುದ್ರಣವಾಗದೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಸ್ಕಂದ ಪುರಾಣ ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬಹದಾಗಿದೆ.

ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಪಂಚ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ತ್ವಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯ, ತಿರೋಧಾನ ಮತ್ತು ಅನುಗ್ರಹವೆಂಬ ಪಂಚಕೃತ್ಯಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಚಬ್ರಹ್ಮರೆಂದರೆ ಇನ್ನಾರಿಗೂ ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಮಹಾನವಮಿ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಜನಪದ ಗೀತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೆ ಬೇರೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಈಜಿಪ್ತನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ. ೪ನೇ ಸಹಸ್ರಾಬ್ದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು. ಸೈನ್ಯ ದಳಗಳು, ಕಾವಲು ಪಡೆಗಳು, ವಧಕರು ಹಾಗೂ ಸೆರೆಮನೆಗಳು, ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಆಧರಿಸಿದ ರಾಜರ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಈಜಿಪ್ತಿನ ರಾಜರುಗಳನ್ನು "ಫೇರೋ" ಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಫೇರೋನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಅಪರಿಮಿತ ಶಕ್ತಿ ಇದ್ದಿತು. ಅವನು ಈಜಿಪ್ತಿನಾದ್ಯಂತ ಜನರ ಮೇಲೂ, ಭೂ ಮತ್ತು ಜಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಪ್ರಭುತ್ವ ಹೊಂದಿದ್ದನು. "ಫೇರೋ" ಸತ್ತಾಗ ಅವನ ಅಧಿಕಾರ ಅವನ ಮಗನಿಗೆ ಅಥವಾ ಮತ್ತಾರಾದರೂ ಅವನ ಬಂಧುವಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಫೇರೋ ಜೋಸೆರ್‌ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ. ೨೮೦೦ ರಲ್ಲಿ ಈಜಿಪ್ತಿಯನ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಗಣನೀಯ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಿತು.

ಪಿರಮಿಡ್ಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ:

ಜೋಸೆರ್‌ನೂ ಅವನ ನಂತರ ಆಳಿದ ಫೇರೋಗಳೂ ಪಿರಮಿಡ್ಡುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದರು. ಪಿರಮಿಡ್ಡುಗಳು ಬಹುಭಾರೀ ಆಕಾರದ ಕಲ್ಲಿನ ಸಮಾಧಿ ಮಂದಿರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ "ಫೇರೋ"ಗಳ ಶವಗಳನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡ ಪಿರಮಿಡ್ಡನ್ನು "ಫೇರೋಹ್ಯೋಪ್ಸ"ನು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ ೨೬೦೦ ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಇದು ಸುಮಾರು ೧೫೦ ಮೀಟರುಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರವಿದೆ. ಪಿರಮಿಡ್ಡಿನ ಸುತ್ತ ಹೋಗಿ ಬಂದರೆ ಒಂದು ಕಿ.ಮೀ. ನಡೆದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ೨೩ ಲಕ್ಷ ಕಲ್ಲಿನ ಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಲ್ಲಿನ ಚಪ್ಪಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣದೇ ಎರಡುವರೆ ಟನ್ ತೂಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಪಿರಮಿಡ್ಡಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಪುರಾತನ ಚರಿತ್ರೆಕಾರನಾದ ಹೆರೊಡೋಟಸ್ ಎಂಬುವನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಜನ ಕಾವಲು ಪಡೆಯವರು ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ರೈತರನ್ನೂ, ಗುಲಾಮರನ್ನು ಒತ್ತಾಯದಿಂದ ಎಳೆದು ತಂದು ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿದರು. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಜನ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪಿರಮಿಡ್ಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲವರು ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಸಿಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇತರರು ಅವುಗಳನ್ನು ಜಾರುಬಂಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ತರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇತರ ಕೆಲವರು ಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಗೆ ಮೆರಗು ನೀಡಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲಸಗಾರರು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಂತೆ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರು ಅವರನ್ನು ಛಡಿಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು, ಪ್ರತಿ ಮೂರು ತಿಂಗಳಿಗೊಮ್ಮೆ ಹೊಸ ಕೆಲಸಗಾರರನ್ನು ತರುತ್ತಿದ್ದರು, ಕಠಿಣ ಶ್ರಮ ಹಾಗೂ ಛಡಿ ಹೊಡೆತಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿ ಕೆಲಸಗಾರರು ಸಾಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಂದೊಂದು ಪಿರಮಿಡ್ಡನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಗಣಿಯಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಮೂವತ್ತು (೩೦) ವರ್ಷಗಳು ಹಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದವು.

[illegible]

ಇಂದಿಗೂ ಪಿರಮಿಡ್ಡಗಳು ಫೇರೋಗಳ ಹಿಡಿತ ಮೀರಿದ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಮೌನ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಮರಳುಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತಿವೆ. ಸಣ್ಣ ಪ್ರವೇಶ ಮಾರ್ಗವೊಂದು ಪಿರಮಿಡ್ಡಿನ ಒಳಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕೋಣೆಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಫೇರೋನ ಮೃತದೇಹವಿರುವ ಶವ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೫]

ಹೀಗೆ ಬಹು ಹಿಂದಿನವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಪಂಚದ ಅತಿಶಯಗಳೆನಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಅವು ಬಹುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಬಾಳಿವೆ. ಮಳೆ ಗಾಳಿಗಳಿಂದ ತಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಪುರಾತನ ಈಜಿಪ್ತನವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಪಿರಮಿಡ್‌ಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿದರ್ಶನ. ಇವು ಗೋಪುರಾಕೃತಿಗಳು. ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷಕ್ಕೂ ಮೊದಲಿನವುಗಳು, ಗೋಪುರದ ಉದ್ದವೂ ೨೩೦ ಮೀಟರುಗಳು–ತ್ರಿಕೋನಾಕಾರದವು. ಈ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಕೆಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಬಳಸಿದ ಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ೨೦ ಟನ್ನ್‌ಗಳು, ಭಾರವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಎತ್ತಲು, ಇಂದು ನಾವು ಬಳಸುತ್ತಿರುವ ಕ್ರೇನ್‌ನಂತಹ ಯಂತ್ರಗಳಿಲ್ಲದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹೇಗಾದರೂ ಎತ್ತಿ ಇರಿಸಿದರೊ? ಇಲ್ಲಿನ ಅದ್ಭುತ ಕೋಣೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾದರೂ ಹೇಗೆ? ಎಂಬುದೇ ಎಂಜನಿಯರುಗಳಿಗೆ ಸಮಸ್ಯೆಯ ಅಂಶ.

"ಮರಣದ ನಂತರ ಜೀವನ" ದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಈಜಿಪ್ತಿಯನ್ನರ ನಂಬಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ, "ಮೃತರ ಶರೀರ"ವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಇರಿಸಿದ್ದಲ್ಲಿ "ಆತ್ಮ" ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದ್ದಿತು. ಈ ಗುರಿಯಿಂದಲೇ, ಮೃತದೇಹದ ಕರಳುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ, ಶರೀರವನ್ನು ಉಪ್ಪು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿ, ಅದರ ಸುತ್ತ ರಾಳದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದ ಜಿಳಿ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸುತ್ತಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂತಹ ಶರೀರ ಕೊಳೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಒಣಗುತ್ತಿದ್ದಿತು, ಹೀಗೆ ಒಣಗಿದ ಶರೀರಗಳನ್ನು "ಮಮಿ" (ಬತ್ತಿಹೋದ ದೇಹ) ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಇಂತಹ ಮಮಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ತುಂಬ ಖರ್ಚಿನ ಕೆಲಸವಾಗಿದ್ದಿತು. ಶ್ರೀಮಂತರಷ್ಟೇ ಅಷ್ಟು ಖರ್ಚು ಮಾಡಬಲ್ಲವರಿದ್ದರು.

ರೋಮನ್ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದದ್ದು. ರೋಮನ್ನರು ಗ್ರೀಕ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳ ಸಾಧನೆಗಳ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ನಿರ್ಮಾಣ ಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದರು. ಇದೇ ರೀತಿ ಭಾರತೀಯರು ವಾಸ್ತು ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರದು ಬಹುದೊಡ್ಡ ಸ್ಥಾನ. ಅವರ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಷ್ಟಿತ್ತೋ ಅದನ್ನು ರಚಿಸಿ ತೋರಿಸುವ ಸಾಹಸವೂ ಇತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿರುವಷ್ಟು "ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ" ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು.

ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಒಬ್ಬನ ಅಥವಾ ಒಂದು ಗುಂಪಿನ ಕೋರಿಕೆಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇಡಿಕೆ ಇಲ್ಲದೇ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಲ್ಲ ಜನಸಮುದಾಯದ ಅಭಿಲಾಷೆ, ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಅದರ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಸಮಾಜ ರೂಪಗೊಂಡಿರುವದನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲೂ

ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಕೇವಲ ಗೃಹ, ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಷ್ಟೇ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವಲ್ಲ, ಪಟ್ಟಣ ನಿರ್ಮಾಣ ಯೋಜನೆ, ಜಲಾಶಯ, ಕಾಲುವೆ, ರಸ್ತೆ, ಉದ್ಯಾನವನ, ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳು ಇಂಥ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು 'ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ' ಪದದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ, ನೃತ್ಯ, ನಾಟಕ, ಸಂಗೀತ ಕಲೆಗಳಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬೆಳೆದುಬಂದ ಕಲೆ "ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ."

ಭರತಖಂಡದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಅತೀ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಮಾದರಿಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

(೧) ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾದರಿ.

(೨) ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾದರಿ.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂರ್ವದ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೇ ದೇವಮಂದಿರಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೂ ಆಳರಸರು ಮಂದಿರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದರು. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವು ಹೆಚ್ಚು ಭರದಿಂದ ಸಾಗಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಐಹೊಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ನಿರ್ಮಾಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ನಡೆಯಿತು. ಸಾವಿರಾರು ಮಂದಿರಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಸುರಕ್ಷಿತ, ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಹಾಗೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಹದಿಯನ್ನುಳ್ಳವು. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಐಹೊಳೆಯು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ಶಾಲೆಯೇ ಆಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಶಿಲಾವಿನ್ಯಾಸ ಎಂತಹವನನ್ನು ಮೂಕನನ್ನಾಗಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದೂ ಕಲೆಯ ಸುಂದರ ಮಾದರಿ; ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಕೃತಿ. ವೈಭವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆಮಾಡಿದ ಅರಸರು ತಮ್ಮಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ವೈಭವ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು, ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಭಿನ್ನತೆಯೂ ಕಾಣಬರುತ್ತಿದ್ದು ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೊಸ ರೀತಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ, ಪರಾಕಾಷ್ಠತೆಯನ್ನು ತಲುಪಿದ್ದುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡಿದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ರಚನೆಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಅಧ್ಯಯನವೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಸಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ.[೬] ಮುಂದೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರಿಮಿತ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಬಾವಿ, ಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು. ವಾಸ್ತು ವಿದ್ಯಾಪಾರಂಗತನೂ ದಕ್ಷನೂ ಆದ ಪ್ರಧಾನ ಸ್ಥಪತಿಯೊಬ್ಬನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಕಲ್ಲಿನ ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನಾರಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು ಪರಿಣಿತಿಯ ಮಾರ್ಗದ ಸೂಚನೆಯಾಗಿತ್ತು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳು ನಾಡಿನ ಅಮೂಲ್ಯ ಆಸ್ತಿ. ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ಅಲಕ್ಷ್ಯ ತೋರಬಾರದು. ಮನೆಯೇ ಇರಲಿ, ಅರಮನೆಯೇ ಇರಲಿ, ದೇವಸ್ಥಾನವೇ ಇರಲಿ, ದುಷ್ಪರ ಹಾವಳಿಗೆ ತತ್ತರಿಸಿದ ಕೋಟೆ ಇರಲಿ, ಸ್ತಂಭವಿರಲಿ, ಗುಂಬಜ್ ಇರಲಿ, ಇವು ರಕ್ಷಿಸಿಡಬೇಕಾದ ಸೊತ್ತು. ಪ್ರತಿ ವಿದ್ಯಾವಂತನೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಕಲಿಯಬೇಕಾದ ಎಷ್ಟೋ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ವಿಷಯಗಳಿವೆ. ಹೊಸ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಗೆ ಅವು ಎಂದೂ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯ ಸೆಲೆಗಳು. ಪುರಾತನ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಧರ್ಮತತ್ವದ ಪ್ರತೀಕಗಳು. ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರ, ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರ, ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳ ಬಗೆಗೆ ತಿಳುವಳಿಕೆ ನೀಡುವ ಜ್ಞಾನಕೋಶಗಳು.

ವಿಜ್ಞಾನದ ದೃಷ್ಟಿ ಇತರ ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ. ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಒಂದು ಮಾರ್ಗವೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜ್ಞಾನ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೊರಗೆಡುವುತ್ತದೆ. ಸಣ್ಣ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಪ್ಪು ತಪ್ಪಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಲು ಅದು ಬಿಡುವದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುವಿನ ರಚನೆ, ಚಲನೆ, ಕ್ರಿಯೆ, ಶಕ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಮುಖ್ಯ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಭೌತಶಾಸ್ತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಗಣಿತಶಾಸ್ತ್ರ, ಖಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಪೋಷಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಯೋಜನದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಾಸ್ತುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾದರೂ ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಯುಕ್ತತೆ ಹಾಗೂ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗುಣವಾಗಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

೧) ಮನೆಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ (Domestic Architecture)

೨) ಧಾರ್ಮಿಕ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ (Religious Architecture)

೩) ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ (Defence Architecture)

೪) ಮನರಂಜನಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ (Recreational Architecture)

೫) ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ (Educational and Welfare Architecture)

೬) ವಾಣಿಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೈಗಾರಿಕಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ (Commercial and Industrial Architecture)

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತ ವಿಖ್ಯಾತ ಮಹಾರಾಜರು ಇದ್ದರು. ಇತ್ತೀಚಿನ ವರುಷಗಳವರೆಗೆ ಯದುವಂಶವರಾದ ಮೈಸೂರರಸರು ಆಳಿದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಗಳನ್ನು, ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅರಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವಾದ ಮರದ ರಚನೆಗಳು ಬಹಳಷ್ಟು ನಾಶವಾದವು. ಕಲ್ಲಿನ ರಚನೆಗಳಾದ ಕೋಟೆಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಇವೆ. ಶಿಥಿಲವಾದರೂ ಅವುಗಳ ರಚನಾಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮನೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಆವರಣ (Compound) ವನ್ನು ಸಿಮೆಂಟ್, ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಗೋಡೆಯನ್ನೋ ಅಥವಾ ಮುಳ್ಳಿನ ಬೇಲಿಯನ್ನೋ ಹಾಕಿದಂತೆ, ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆಗೆಂದು ಅರಮನೆ, ಮುಖ್ಯನಗರಗಳು ಸೇರಿದಂತೆ ಊರಿನ ಸುತ್ತ ಬಲವಾದ ಗೋಡೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಲವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆ ಕೋಟೆ, ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಹೊರಗಿನಿಂದ ಜನ ಬರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆ ಮೇಲಿನ ಬುರುಜೇ ಕೊತ್ತಳ. ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಮುಂಜಾಗ್ರತೆ ವಹಿಸಲು ಕೋಟೆ ಜನರಿಗೆ ಸದಾ

ಸಾಧ್ಯವಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಗುಪ್ತಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬಿಜಾಪುರ, ರಾಯಚೂರು, ಕಿತ್ತೂರು, ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದವು. ಇಂದೂ ಅವುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಆಳವಾದ ಕಂದಕದಿಂದ ಅಂದಿನ ಕಾಲದವರು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಭದ್ರತೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಗಮನೀಯ. ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲೂ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನರ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದ್ದು ಕಾರಾಗೃಹಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದ ಈ ಕೋಟೆ ಇಂದಿಗೂ ಭದ್ರ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಕೊಡುಗೆ ಗಮನೀಯ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಿಂದೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿತೋ ಹಾಗೆ ಮುಸ್ಲೀಂರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ತವರುಮನೆಯಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಗಾಂಭಿರ್ಯವೂ ಇದೆ. ಮಹಮ್ಮದೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅರಬರ ಖಲೀಪ ಮತ್ತು ಮೊಗಲ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಾಯಿತು. ಅರಬರ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ವರ್ಣರೇಖೆಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಸ್ಲಾಂ ಮತದ ಪ್ರಚಾರವೇ ಅಲ್ಲಿನ ಗುರಿ. ಮಸೀದಿ ಮುಸ್ಲೀಂರಿಗೆ ಹಿಂದೂಗಳ ದೇವಸ್ಥಾನದಂತೆ. ಮಸೀದಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಛಾವಣಿಯಿಲ್ಲದ ಸಮಾನಾಂತರ ಚತುರ್ಭುಜಾಕಾರದ ವಿಶಾಲಾಂಕಣದ ರೂಪ. ನಡುವೆ ಕೈಕಾಲು, ಮುಖ ತೊಳೆಯಲು ಒಂದು ಪುಟ್ಟ ಕೊಳ, ಸುತ್ತಲೂ ಕಂಬಗಳು, ಅಕ್ಕಪಕ್ಕ ಕೈಸಾಲೆ, ಬಂದವರು ಗುರು ಮಹಮ್ಮದರ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ಹಜಾರ. ಹಜಾರದ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ಗೋಡೆಗೆ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಯಾತ್ರಾ ಸ್ಥಳ ಮೆಕ್ಕಾಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾದ ಮಿಹಿರಬ್. ಮಸೀದಿಯಲ್ಲಿ ಖಾಜೀ ಆಸೀನನಾಗಲು ಮಿಂಟಾರ್ ಕಟ್ಟೆ, ಕಟ್ಟಡದ ಎರಡು ತುದಿಗಳಲ್ಲಿ ದುಂಡನೆಯ ಅಥವಾ ಅಷ್ಟ ಕೋನಾಕಾರದ ಬುರುಜು. ಇದು ಮಸೀದಿಯೊಂದರ ಸ್ಥೂಲ ವಿವರಣೆ.

ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ರಕ್ಷಣಾ ಕ್ರಮಗಳು ಅಗತ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಬೆಂಕಿ, ಮಿಂಚು, ಭೂಕಂಪ, ನೀರು ಇಳಿಯುವುದು ಇಂತಹವುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಅಪಾಯವಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ರಚನೆಯೂ ಅಂತೆಯೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲವು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಸೂತ್ರಗಳು ಇಂತಹ ಕಡೆ ನೆರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಧುನಿಕ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ನಿರ್ಮಾಣ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಗಮನಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಇಂದು ಸುರಂಗ (ಮಾರ್ಗ) ಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯುವುದು, ಸುರಂಗದ ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಕಾಂಕ್ರೀಟ್ ಹೊದಿಕೆ ಕೊಡುವುದು ಇವೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಕೋಟೆಗಳ ಉಗಮ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸ:

ಡಾ॥ ಹಾಜರಾ ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೩೦೦–೮೦೦ ರವರೆಗೆ 'ಪುರಾಣಗಳ ಕಾಲ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದು, ಬಹಳಷ್ಟು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಮತ್ಸ್ಯ, ವಾಯು, ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು

ಧರ್ಮೋತ್ತರದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೋಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಸ್ತೃತ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ.[೭]

ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ:

ರಕ್ಷಣಾವರಣವಿರುವ ಪ್ರದೇಶ, ದಿಬ್ಬ ಹಾಗೂ ಗುಡ್ಡಗಳ ಅಗ್ರಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವದು ರೂಢಿ, ಕೋಟೆಗಳು ಎತ್ತರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಶತ್ರುವಿನ ವಿರುದ್ಧ ಸಹಜವಾಗಿ ಒದಗುವ ರಕ್ಷಣೆ, ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ವಿಸ್ತಾರ, ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಲಭಿಸುವ ಪ್ರಭುತ್ವ ಈ ಮುಂತಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳು ಲಭಿಸುತ್ತವೆ.

ಕೋಟೆಯ ರಚನಾಕ್ರಮವು ನಿವೇಶನದ ಏರು-ತಗ್ಗುಗಳು, ಸಮಭೂಮಿ ಮತ್ತು ಪರ್ವತ ಪ್ರದೇಶ ಮುಂತಾದ ಗುಣಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತ ಮತ್ತು ತಾತ್ಪೂರ್ತಿಕ ರಚನೆಗಳೆಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ದೇಶದ ಗಡಿನಾಡು, ಪುರದುರ್ಗ, ರೈಲುಸಂಧಿ, ಅಸ್ತ್ರಶಾಲೆ, ಪರ್ವತ ಕಣಿವೆ, ಸಮುದ್ರ ತೀರ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲುಗಳು ಸ್ಥಿರ ರಚನೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾಲಾವಧಿಯ ಕಟ್ಟಡ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಅಗತ್ಯ. ಹೀಗಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಶಾಂತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಾರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಎತ್ತರದ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಗಳು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಮಂಗೋಲಿಯದ ದಾಳಿಕಾರರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಚೀನಿಯರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರದ ಗೋಡೆಯು ಕ್ರಿಪೂ ೨೨೧ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳಲು ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿ ಹಿಡಿಯಿತು. ಅದು ಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿ ಶಿಖರಗಳ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ಆಳವಾದ ಕಣಿವೆಗಳನ್ನು ಹಾಯ್ದು ೨೦೦೦ ಮೈಲುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಉದ್ದಕ್ಕೆ ಚಾಚಿದೆ. ಅದರ ಎತ್ತರ ೧೫', ೨೦' ಅಗಲ, ಬುಡದಲ್ಲಿ ೨೫' ಮೇಲೆ ೧೫', ೨೦'.

ಯೂರೋಪಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ಪೂ ೨೦೦೦ ಕ್ಕಂತ ಹೆಚ್ಚು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ನಿನೇವಾ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಎತ್ತರ ೧೫೦ ಅಡಿಗಳು ಮತ್ತು ದಪ್ಪ ೩೦ ಅಡಿಗಳಷ್ಟಾಗಿತ್ತು ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತಳತೆ ೫೦ ಮೈಲುಗಳಷ್ಟಾಗಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತುಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೋಮ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ರೈನ್ ಮತ್ತು ಡಾನ್ಯೂಬ್ ನದಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಗಡಿನಾಡನ್ನು ಆವರಿಸಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸ ಗೋಡೆಯು ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ರೋಮನ್‌ರು ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರ (ಕಾರ್ಯ) ದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಅವನತಿಯ ತರುವಾಯ ಕೋಟೆಯ ಕಲೆ ಮತ್ತು ಮುತ್ತಿಗೆ ತಂತ್ರಗಳು ನಾಶವಾಗಿ "ದುರ್ಗ" ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಗತಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ.

೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ "ಲಂಡನ್ ದುರ್ಗ" ಎಂಬ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸಮಚತುಷ್ಕೋನ ಗೋಪುರವು ಇಂಗ್ಲೆಂಡ್ ರಾಜನ ಅರಮನೆಯಾಗಿಯೂ, ಅನಂತರ "ಯುದ್ಧಾಯುಧ ಸಂಗ್ರಹ ಶಾಲೆ" ಯಾಗಿದೆ. ೧೪ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಫಿರಂಗಿ ಗುಂಡುಗಳು ಬಂದು ಈ ಗಿರಿದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಒಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

೧೫ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕು, ಫಿರಂಗಿಗಳು ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಎತ್ತರದ ಕಲ್ಲು ಗೋಡೆಗಳು ಗುಂಡಿನೇಟಿಗೆ ಗುರಿಯಾದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೋಟೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳ ತಿದ್ದುಪಡಿಗಳಾದವು. ಸೈನಿಕ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಕೋಟೆಗಳ ರಕ್ಷಣಾ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ರೇಖಾಗಣಿತ ಶಾಸ್ತ್ರದ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ, ಬಗೆಬಗೆಯ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, "ಬುರುಜು ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ೫-೬ ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಿಗೆ "ನಕ್ಷತ್ರ ಕೋಟೆ" ಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಅತೀ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇಂಜನೀಯರುಗಳ ಶ್ರೇಣಿಯವನಾಗಿದ್ದ ವಾಬನ್ (ಫ್ರೆಂಚ್) ಎಂಬುವನು ೧೭ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬುರುಜು ಕೋಟೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದನು.[೮] ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಜಾಣ ಫ್ರೆಂಚ್ ಇಂಜನೀಯರ್ ಮೊಂಟಾಲೆಂಬರ್ಟ್ ಎಂಬುವನು "ಬಹುಭುಜ ಕೋನ" ಗಳ ಆಕೃತಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನು.[೯] ಜರ್ಮನರು, ಪರ್ಶಿಯನ್‌ರು ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರು. ಚತುರರಾದ "ಡಚ್" ಇಂಜನೀಯರಗಳೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳ ಗಡಿನಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯೂಹ ಯುಕ್ತಿಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ, ಸಮುದ್ರ ತೀರಗಳಲ್ಲೂ "ಬುರುಜು ಕೋಟೆ" ರಚಿತವಾದವು.

ಫ್ರೆಂಚ್ ವಲಸೆಗಾರರು, ಬ್ರಿಟಿಷ ವಲಸೆಗಾರರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಸೇಂಟ್ ಲಾರೆನ್ಸ್ ಮತ್ತು ಓಹಾಯೋ ನದಿಗಳ ದಡದಲ್ಲಿ ಬಲವಾದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು.

ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣ:

ಕ್ರಿಪೂ ೪ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ರಾಜಕಾರಣಕ್ಕೆ ಹೊಸ ತಿರುವು ಕೊಟ್ಟ ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಬರೆದ 'ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ' ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಕೋಟೆಗಳನ್ನಾಗಿ ವರ್ಗೀಕರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೇ ಅವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಸ್ಥಳದ ಆಧಾರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

೧. ಔದಕ: ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳು. ನಡುಗಡ್ಡೆ ಮತ್ತು ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದಿರುವದು. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಕಂದಕಗಳಿದ್ದಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ.

೨. ಪಾರ್ವತ: ಬೆಟ್ಟಗಳ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವದು ಮತ್ತು ವಿಶಾಲಾಕಾರದ ಗವಿ ಅಥವಾ ಗುಹೆ ಮಾದರಿ ಕೋಟೆ.

೩. ಧಾನ್ವನ: ನೀರಿಲ್ಲದ ಮರಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಒಣ ಮರಳು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದುದು ಮತ್ತು ಕುರುಚಲು ಗಿಡಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟೆ.

೪. ವನ: ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದಾವೃತವಾದ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಜವುಗು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆ.

ಕ್ರಿ.ಪೂ ೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಮೌರ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿ ಹುದ್ದೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೌಟಿಲ್ಯನು "ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ" ವೆಂಬ ರಾಜನೀತಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು.[೧೦] ತನ್ನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ ಏಳು ಅಂಗಗಳಾದ (ಸಪ್ತಾಂಗ) ರಾಜ, ಅಮಾತ್ಯ, ರಾಜಧಾನಿ, ಕೋಶ, ದುರ್ಗ, ಸೈನ್ಯ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಸೈನ್ಯ ಮತ್ತು ಕೋಶ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದರೆ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಬೇಕಾದುದು ಅನಿವಾರ್ಯವೆಂದು, ರಾಜ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಿಪಡೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲು ಸೂಕ್ತವಾದ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕೋಟೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಕೊತ್ತಲುಗಳಿರಬೇಕು. ಅವು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಎರಡು ಕೊತ್ತಲುಗಳ ನಡುವಿನ ಅಂತರ ಮೂವತ್ತು ೩೦ (ಒಂದು ದಂಡ ಅಂದರೆ ೬) ದಂಡಗಳಾಗಿರಬೇಕೆಂದು, ಕೊತ್ತಳಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿ, ಉಗ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಾಗಾರ ಮನೆ, ಆನೆಲಾಯ, ರಥಬೀದಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮನುಸ್ಮೃತಿ (ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೦೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೦೦)

ಮನುಸ್ಮೃತಿ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗೆ ನಿಗದಿತ ಸ್ಥಳ, ಕಟ್ಟಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಾಮಗ್ರಿ ಮತ್ತು ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ವಿಧಾನಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಆರು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧೧]

೧) ಧನು: ಕಾಡು ಮತ್ತು ನೀರಿಲ್ಲದ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಮರಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆ.

೨) ಮಹೀ: ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆ.

೩) ಆಲ: ಆಳವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವದು.

೪) ವೃಕ್ಷ: ಎತ್ತರವಾದ ಕಾಡುಮರಗಳು, ಮುಳ್ಳುಗಿಡಗಳು, ವಿವಿಧ ಜಾತಿಯ ಬಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ.

೫) ನರ: ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ರಥ ಮತ್ತು ಕಾಲ್ದಳವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಚತುರ್ಬಲಗಳಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ.

೬) ಗಿರಿ: ನೀರು ಮತ್ತು ಫಲ ನೀಡುವ ಮರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹತ್ತಲು ಕಷ್ಟಕರವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ಕೋಟೆ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಆರು ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ನೋಡಬಹುದು.

"ಧನದುರ್ಗಂ ಮಹಿದುರ್ಗಂ ಅಪ್‌ದುರ್ಗಂ ವೃಕ್ಷಮೇವ ।
ಗಿರಿದುರ್ಗ ನೃರದುರ್ಗಂ ವಾಸಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಏಸೇತ್ಪುರಮ್ ॥[೧೨]

ಮನು ಗಿರಿದುರ್ಗವನ್ನು ಬಹಳ ಕಷ್ಟಕರ ಶ್ರಮದಿಂದ ಮಾತ್ರ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅತ್ಯುತ್ತಮವೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಕಾಣಬಹುದು.

"ಸರ್ವೇಷು ಪ್ರಯತ್ನೇವ ಗಿರಿದುರ್ಗಂ ಸಮಾಶ್ರುಯೇತ್ ।
ಏಷಾಂ ಹಿ ಬಾಹುಗುಣೇನ ಗಿರಿದುರ್ಗ ವಿಶೇಷತೆ ॥

ಕಾಮಂದಕನ ನೀತಿಸಾರ

ಕಾಮಂದಕನು ತನ್ನ ನೀತಿಸಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಐದು (೫) ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೧೩]

೧) ಔದಕ: ನೀರಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರವಂತಹದ್ದು.

೨) ಪಾರ್ವತ: ಗುಡ್ಡ, ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು.

೩) ಧಾನ್ವನ: ನೀರಿಲ್ಲದ ಒಣ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವಂತಹದ್ದು.

೪) ವನ: ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದದ್ದು.

೫) ಐರಣಿ: ಕಲ್ಲು, ಮುಳ್ಳು ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಹಳ್ಳಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆಯಟ್ಟಿದ್ದು.

ಶುಕ್ರ ನೀತಿಸಾರ:

ಶುಕ್ರ ನೀತಿಸಾರದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು (೯) ಬಗೆಯ ಕೋಟೆಗಳ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.[೧೪]

೧) ಐರಿಣ: ಕಲ್ಲು, ಮುಳ್ಳು, ಹಳ್ಳಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ.

೨) ಪರಿಖ: ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಕಂದಕಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದದ್ದು.

೩) ಪರಿಘ: ಕಲ್ಲು, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಅಥವಾ ಮಣ್ಣಿನ ಎತ್ತರವಾದ ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ.

೪) ವನ: ಸುತ್ತಲೂ ಮುಳ್ಳಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗುಂಪು ಗುಂಪಾಗಿರುವ ಮರಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿರುವಂತಹದ್ದು.

೫) ಧನ್ವ: ನೀರಿಲ್ಲದ ಒಣ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟೆ.

೬) ಜಲ: ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ನಾಲ್ಕೂ ಬದಿ ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತವರೆದುದು.

೭) ಸೈನ್ಯ: ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿ ಪಡೆದ ಸದೃಢವಾದ ಸೈನಿಕರಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ.

೮) ಸಹಾಯ: ಬಂಧುಗಳು ಮತ್ತು ಆಪ್ತ ಸ್ನೇಹಿತರ ಮನೆಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವದು.

೯) ಗಿರಿ: ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವಂತದು.

ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆ.

ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು (೩) ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆಗಳ ವಿವರಣೆ ಕಾಣಬಹುದು.[೧೫]

೧) ಗಿರಿದುರ್ಗ: ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವ ಕೋಟೆ.

೨) ಸಲಿಲದುರ್ಗ: ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ.

೩) ಆಲ್ವೇಕ್: ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೋಟೆ.

ಮಾನಸಾರ: [ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೫೦-೫೫೦]

ಮಾನಸಾರದಲ್ಲಿ ಎಂಟು (೮) ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆಗಳ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.[೧೬]

೧) ದಂಡಕ: ಪಟ್ಟಣವು ಚತುರ್ಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಗೋಡೆಗಳು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕೂ ಮೂಲೆಗೆ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು, ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಶಿವನ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಚಾಮುಂಡಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

೨) ಸರ್ವತೋಬದ್ರ: ಕೋಟೆಯು ಚತುರ್ಮುಖ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ದೊಡ್ಡ ಹಾಗೂ ಚಿಕ್ಕ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಪ್ರತಿ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವಂತದ್ದು.

೩) ಸಂಧ್ಯವರ್ತಿ: ಕೋಟೆಯು ದೀರ್ಘ ಚತುಷ್ಕೋನವಾಗಿದ್ದು, ಒಳಗೆ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಮೂರರಿಂದ ಏಳು ಬೀದಿಗಳು ಇರುವಂತಹ ಕೋಟೆ.

೪) ಪದ್ಮಕ: ದೊಡ್ಡದಾದ ಗೋಡೆ, ಆಳವಾದ ಕಂದಕ, ಇದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಎಂಟು ಅಥವಾ ಹದಿನಾರು ಮೂರ್ತಿಗಳಿದ್ದು ಅದನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಚೌಕಾಕಾರ ಅಥವಾ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವಂತದ್ದು.

೫) ಸ್ವಸ್ತಿಕ: ಕಂದಕ ಗೋಡೆಯಿದ್ದು, ಎರಡೆರಡು ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವಂತದ್ದು.

೬) ಪ್ರಸ್ತರ: ಕೋಟೆಯು ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿರದೇ ಚೌಕ ಅಥವಾ ಆಯತಾಕಾರದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಮಧ್ಯದ ಬಾಗಿಲುಗಳಿರಬೇಕು.

೭) ಕರಮುಖ: ಅರ್ಧವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿರುವಂತಹ ಕೋಟೆ.

೮) ಚತುರ್ಮುಖ: ನಾಲ್ಕು ಮುಖದ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಇವು ಚೌಕ ಅಥವಾ ಆಯತಾಕಾರದಲ್ಲಿರಬಹುದಾದಂತಹವು.

ಇದೇ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ, ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಆಯಾ ಊರುಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿ ಪುನಃ ಎಂಟು (೮) ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ.

೧) ಶಿಬಿರ: ರಾಜನ ಬೀಡು.

೨) ವಾಹಿನೀಮುಖ: ಯುದ್ಧ ಭೂಮಿಯಿಂದ ದೂರವಿರುವ ಸೈನ್ಯ ನೆಲೆ.

೩) ಸ್ಥಾನೀಯ: ರಾಜಧಾನಿ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳೀಯ ಕೋಟೆ.

೪) ದ್ರೋಣಕ: ನೀರಿನಿಂದ ಸಮೀಪವಿರುವ ಕೋಟೆ.

೫) ಸಂವಿದ್ಧ: ಜಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತದ್ದು.

೬) ಕೋಲಕ: ಪರ್ವತಮಯ ಪ್ರದೇಶ ಅಥವಾ ಕಾಡಿನಂತ ದುರ್ಗಮವಾದುದು.

೭) ನಿಗಮ: ಕಾವಲುಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುವಂತದ್ದು.

೮) ಸ್ಕಂದಾವರ: ಸೈನ್ಯಬೀಡು.

ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸೈನಿಕ ವಾಸ್ತು ದೃಷ್ಠಿಯಿಂದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಏಳು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಭಜಿಸುತ್ತದೆ.

೧) ಗಿರಿದುರ್ಗ: ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟೆ.

೨) ವನದುರ್ಗ: ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆ.

೩) ಜಲದುರ್ಗ: ಸುತ್ತುಕಡೆ ನೀರು ಆವೃತ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿರುವುದು.

೪) ಪಂಕದುರ್ಗ: ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವ ಕೋಟೆ.

೫) ರಥದುರ್ಗ: ಯುದ್ಧ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ರಥಗಳ ಕೋಟೆ.

೬) ದೇವದುರ್ಗ: ಮಂತ್ರ ಮೂಲಕ ದೇವರು ರಕ್ಷಿಸುವ ಕೋಟೆ.

೭) ಮಿಶ್ರದುರ್ಗ: ಈ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಕೋಟೆ.

ಭೋಜನಯುಕ್ತಿ ಕಲ್ಪತರು:

ಭೋಜನಯುಕ್ತಿ ಕಲ್ಪತರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೭]

೧) ಕೃತ್ತಿಮ: ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಕೋಟೆ, ಮಾನವ ನಿರ್ಮಿತ.

೨) ಅಕೃತ್ತಿಮ: ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಕೋಟೆ, ಪ್ರಕೃತಿ ನಿರ್ಮಿತ.

ಸೋಮದೇವ ಸೂರಿಯ ನೀತಿ ವಾಕ್ಯಾಮೃತ:

ನೀತಿ ವಾಕ್ಯಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆ ವಿವರಣೆಯಿದೆ.

೧) ಸ್ವಾಭಾವಿಕ: ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತವಾದಂತಹ ಬೆಟ್ಟ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತಹದ್ದು.

೨) ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕ: ಕೋಟೆಗೆಬೇಕಾದ ಎತ್ತರವಾದ ಗೋಡೆಗಳು, ಆಯುಧಗಳು, ಸೈನಿಕರು, ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವದು.

ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಪಂಚತಂತ್ರ (೧೧ನೇ ಶತಮಾನ) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನಾದ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಜಯಸಿಂಹನ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿದ್ದ ಕವಿ ದುರ್ಗಸಿಂಹನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ "ಪಂಚತಂತ್ರ"ವನ್ನು ಬರೆದನು.[೧೮] ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು (೮) ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

೧) ಜಲದುರ್ಗ : ಅ) ಅಂತರ್ದ್ವೀಪ : ಎರಡು ನದಿಗಳ ಸಂಗಮದ ಮಧ್ಯದ ಕೋಟೆ.

ಬ) ಮಹಾಸ್ಥಳ : ದೊಡ್ಡಕೆರೆ, ಮುಳ್ಳುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಸರೋವರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದ ಕೋಟೆ.

೨) **ಗಿರಿದುರ್ಗ :** ಅ) ಗುಹ್ಯ : ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಗಳು ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆಯಿದ್ದು, ಒಂದೇ ಬಾಗಿಲುಳ್ಳ ಕೋಟೆ.

ಬ) ಪ್ರಸ್ತರ : ಎಲ್ಲಿಯೂ ಒಳ್ಳೆಯ ದಾರಿಯಿಲ್ಲದೆ, ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವೆ ನೀರು ಬೀಳುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಿರಿದಾದ ದಾರಿ ಹೊಂದಿರುವ ಕೋಟೆ.

೩) **ಸ್ಥಳದುರ್ಗ :** ಅ) ಉದಕಸ್ತಂಭ : ನೀರು, ಗಿಡ, ಮರ, ಹುಲ್ಲು, ಬಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಕೋಟೆಯ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿರದೇ ಒಳಗೆ ಮಾತ್ರ ಹುಲ್ಲು ನೀರು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿರುವಂತಹ ಕೋಟೆ.

ಬ) ವೈರಿಣಿ : ದುರ್ಗದ ಹೊರಗೆ ಉಪ್ಪು ನೀರು ಕುಡಿಯಲು ಬಾರದ ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪವೇ ನೀರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕೋಟೆ.

೪) ವನದುರ್ಗ: ಅ)ಕರ್ದಮೋದಕ: ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತ ನೀರು ತುಂಬಿದ ಜಲಾಶಯವಿದ್ದು, ಭಯಾನಕ ಕೆಸರುಳ್ಳಂತಹ ಕೋಟೆ.

ಬ) ಸ್ತಂಭಾಗಹನ:ಅನೇಕ ಮರಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತವಾಗಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಹುಲ್ಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳೆದಿರುವಂತಹ ಕೋಟೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಅಥವಾ ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ :

ಕಲ್ಯಾಣದ ದೊರೆ III ನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೨೭-೧೧೩೮) ರಚಿಸಿದ ತನ್ನ ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಒಂಭತ್ತು (೯) ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧೯]

೧) ಜಲದುರ್ಗ : ಆಳವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ.

೨) ಗಿರಿದುರ್ಗ : ದುರ್ಗಮವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಕೋಟೆ.

೩) ಪಾಷಾಣ ದುರ್ಗ : ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ರಚಿಸಿದ ಕೋಟೆ.

೪) ಇಷ್ಟಿಕಾದುರ್ಗ : ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟೆ.

೫) ಮೃತ್ತಿಕಾಮಯಮ್ : ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೋಟೆ.

೬) ವನದುರ್ಗ : ದಟ್ಟವಾದ, ಮುಳ್ಳುಗಿಡ, ಮರಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದದು.

೭) ಮರುದುರ್ಗ : ಮರುಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿ, ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಕೋಟೆ.

೮) ದಾರುಮಯ ದುರ್ಗ : ಮರ ಮತ್ತು ಬಂಬುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆ.

೯) ನರದುರ್ಗ : ಸುತ್ತಲೂ ಶಸ್ತ್ರಸಜ್ಜಿತರಾದ ಯೋಧರನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವ ಕೋಟೆ.

ಪುರಾಣಗಳು :

ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣ, ವಾಯುಪುರಾಣ, ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ ಕೋಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಮತ್ಸ್ಯಪುರಾಣವು[೨೦] ಆರು (೬) ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

೧) ಧನದುರ್ಗ : ಕಾಡು ಮತ್ತು ನೀರಿಲ್ಲದ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದ, ಮರಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವಂತಹ ಕೋಟೆ.

೨) ಮಹಿದುರ್ಗ : ಕಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕೋಟೆ.

೩) ನರದುರ್ಗ : ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ರಥ ಹಾಗೂ ಕಾಲ್ದಳಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ರಕ್ಷಣಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವಂತಹದು.

೪) ವೃಕ್ಷದುರ್ಗ : ಎತ್ತರವಾದ ಮರಗಳು, ಗಿಡಗಳು ಸುತ್ತುವರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವು.

೫) ಜಲದುರ್ಗ : ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೀರಿನಿಂದ ಆವರಿಸಿರುವ ಕೋಟೆ.

೬) ಗಿರಿದುರ್ಗ : ದಟ್ಟವಾದ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಆವರಿಸಿದ ಕೋಟೆ.

ಇವುಗಳಲ್ಲದೇ ಮಹಾಭಾರತದ ಶಾಂತಿಪರ್ವ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ವೋತ್ತರ ಪುರಾಣ, ವಿಷ್ಣುಧರ್ಮ ಸೂತ್ರ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಬಗೆಯ ಕೋಟೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾಗವತ ಪುರಾಣ ಶಾಸ್ತ್ರದುರ್ಗದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುವದಲ್ಲದೇ ಜಲ, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅನಿಲ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ದುರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ನರದುರ್ಗವೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವೆಂದು ಮಹಾಭಾರತ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಮಯಮತ :

ಈ ಗ್ರಂಥವು ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ೧೪ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತದೆ.

೧) ಗ್ರಾಮ	೬) ರಾಜಧಾನಿ	೧೧) ಸ್ಥಾನೀಯ.
೨) ಖೇಟಕ	೭) ಪಟ್ಟಣ	೧೨) ಪಹಂಬಿಕಾ.
೩) ಕರ್ವಕ	೮) ದ್ರೋಣಕ.	೧೩) ನಿಗಮ.
೪) ದುರ್ಗ	೯) ಶಿಬಿರ.	೧೪) ಸಕಾನಗರ
೫) ನಗರ	೧೦) ಸ್ಕಂದವರ.	

ಇದೇ ಮಯಮತದ ಗ್ರಂಥವು ಆಕಾರದ ದೃಷ್ಠಿಯಿಂದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಐದು (೫) ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪುನರ್ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತದೆ.[೨೧]

೧) ಚತುರಸ್ರ.

೨) ದೀರ್ಘ ಚತರಸ್ರ

೩) ವೃತ್ತಾಯತ.

೪) ವೃತ್ತ.

೫) ಗೋಲವೃತ.

ಇದೇ ಗ್ರಂಥ ಗಾತ್ರದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮೂರು ವಿಧದ ಕೋಟೆಗಳ ಗಾತ್ರವನ್ನು ವರ್ಗೀಕರಿಸುತ್ತದೆ.

೧) ಚಿಕ್ಕದು : ೬೦೪ ದಂಡ ಅಳತೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕು.

೨) ಮಧ್ಯಮ : ೭೦೪ „ „ .

೩) ದೊಡ್ಡದು : ೭೬೮ „ „ .

[ಒಂದು ದಂಡ = ೬ ಘೂಟು]

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥವು ಕೋಟೆಯ ಪ್ರಾದೇಶಿಕತೆ, ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೨]

೧) ಗಿರಿದುರ್ಗ : ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವಂತದ್ದು, ಗಿರಿಸನು, ಗಿರುಮರ್ಧ್ಯ ಮತ್ತು ಗಿರಿಮರ್ದಿನಿ ಇದರ ಮೂರು ವಿಧಗಳು.

೨) ವನದುರ್ಗ : ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವದು, ಊರ್ಧ್ವ, ಭೂದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಅಂತಸ್ತವನದುರ್ಗದ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳು.

೩) ಜಲದುರ್ಗ : (ಸಲಿಲ ದುರ್ಗ) ಸುತ್ತಲೂ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವದು.

೪) ಐರಣಿ : ಸುತ್ತಲೂ ಮರಳಿನಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಕೋಟೆ.

೫) ದೈವತ : ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತವಾದ ಕಣಿವೆ ಹಾಗೂ ಕಂದಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು.

೬) ಪರ್ವತ : ಗಿರಿದುರ್ಗದ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುವಂತಹದ್ದು.

ದ್ವಾರದ ಆಧಾರ : ಏಕ ಮುಖದ್ವಾರ. ದ್ವಿಮುಖದ್ವಾರ, ಕರಮುಖ (ಬಿಲ್ಲಿನಾಕಾರ), ಚತುರ್ಮುಖ ದ್ವಾರ.

ತಾಂತ್ರಿಕತೆಯ ಆಧಾರ :

(ಅ) ಪ್ರಭುದುರ್ಗ : ಈ ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆಯು ಬೆಟ್ಟದ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತದ್ದಾಗಿದೆ. ಸುಲಭವಾಗಿ ಯಾರೂ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗದಂತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಕಂದಕವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಬಾಗಿಲು ಮತ್ತು ೧೨ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಒಳಗಡೆ ಕಾವಲು ಗೋಪುರ ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯು ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

(ಬ) ಯುದ್ಧ ದುರ್ಗ: ಸುರಕ್ಷಿತವಾದಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುವಿನ ಮೇಲೆ ಬಾಳಿ ಮಾಡುವುದು ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಆರು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಸೂಕ್ತವೆಂದು ಈ ಗ್ರಂಥ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಿಲ್ಪ ರತ್ನವಾಸ್ತು ಗ್ರಂಥ: ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಸ್ಥಳ ಮತ್ತು ಆಕಾರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹತ್ತು (೧೦) ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಇದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೨೩]

೧. ಗಿರಿದುರ್ಗ: ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವದು.

೨. ಅರಣ್ಯದುರ್ಗ: ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆ.

೩. ಜಲದುರ್ಗ: ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವದು.

೪. ದೈವಿಕದುರ್ಗ: ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಗುಹಾ, ಜಯಂತ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದುದಾಗಿದೆ.

೫. ಧಾನ್ವದುರ್ಗ: ನೀರಿಲ್ಲದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆ.

೬. ಕೃತ್ರಿಮದುರ್ಗ: ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಕೋಟೆ.

ಆಕಾರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಕೆಳಗಿನ ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಅ) ತ್ರಿಕೋನಾಕರ.

ಬ) ಚೌಕಾಕಾರ.

ಕ) ವೃತ್ತಾಕಾರ.

ಡ) ಆಯತಾಕಾರ.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪೀಠಿಕಾ:

ಶೈವ ತಂತ್ರದ ಭಾಗವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪೀಠಿಕಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು (೮) ಪ್ರಕಾರದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೪]

೧) ಗಿರಿದುರ್ಗ.

೨) ವನದುರ್ಗ.

೩) ಗಹ್ವರ ದುರ್ಗ.

೪) ಜಲದುರ್ಗ.

೫) ಕರ್ದಮದುರ್ಗ.

೬) ಮಿಶ್ರದುರ್ಗ.

೭) ನರದುರ್ಗ.

೮) ಕಾಷ್ಟದುರ್ಗ.

ಗಿರಿದುರ್ಗದಲ್ಲಿಯ ಎಂಟು ಪ್ರಕಾರಗಳು:-

೧) ಭದ್ರಮ್: ಎತ್ತರವಾದ ವೃತ್ತಾಕಾರದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಸಾಕಷ್ಟು ಗುಹೆಗಳು ಮತ್ತು ನೀರನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಒಂದೇ ಒಂದು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೨) ಅತಿಭದ್ರಮ್: ಅತೀ ಎತ್ತರವಾದ ಅಗಲವಾದ ಗುಹೆಗಳು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ನೀರಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವಂತಹದು.

೩) **ಚಂದ್ರ:** ತಳದಲ್ಲಿ ದಂಡಾಕಾರದ ಅತೀ ಅಗಲವಾದ ತುದಿ ಚಂದ್ರನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸಾಕಷ್ಟು ನೀರನ್ನು ಆವರಿಸುತ್ತದೆ.

೪) **ಅರ್ಧಚಂದ್ರ:** ಅರ್ಧ ಚಂದ್ರಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಎತ್ತರ ಹೆಚ್ಚು ಅಲ್ಲ ಕಡಿಮೆಯೂ ಅಲ್ಲದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಗುಹೆಗಳು ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ನೀರನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ.

೫) **ನಾಭ:** ಕೆಳಮಟ್ಟದ ತಳದಲ್ಲಿ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದ್ದು, ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಗಲವಾಗುತ್ತದೆ.

೬) **ಸುನಾಭ:** ತಳದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು, ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತಾ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕಿರಿದಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ಕೋಟೆ.

೭) **ರುಚಿರಮ್:** ಸೋಪಾನ ಮಾರ್ಗದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಅಗಲದಲ್ಲಿ ಸಮಾಂತರವಾಗಿದ್ದು, ಕೋಟೆ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ.

೮) **ವರ್ಧಮಾನಮ್:** ಕೋಟೆಯು ಮೃದಂಗ ಅಥವಾ ಮುದ್ದಳೆ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ವಿವಿಧ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗಂಥಗಳು, ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಪುರಾಣಗಳು, ಕೋಟೆಯ ಆಕಾರ ಗಾತ್ರ, ಸೈನಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಪ್ರದೇಶ ಯುದ್ಧ, ತಾಂತ್ರಿಕತೆಯ ಆಧಾರದಿಂದ ಹಲವು ರೀತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಪುರಾತತ್ವ ಆಕರಗಳಾದ ಶಾಸನಗಳು ಸಹ ಕೋಟೆಗಳ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರದ ದುರ್ಗ (ಕೋಟೆ) ಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

೧) ಗಿರಿದುರ್ಗ: ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವದು.

೨) ವನದುರ್ಗ: ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದ ಮಧ್ಯವಿರುವ ಕೋಟೆ.

೩) ಜಲದುರ್ಗ: ಸುತ್ತವರೆದ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವಂತದ್ದು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೩೧ ರ ಕಾಲದ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನು ಗಿರಿದುರ್ಗ, ವನದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಜಲದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೨೫]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೬೩೪ ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಪುಲಕೇಶಿಯ ಸೇನಾ ಸಮುದ್ರವು ಸುತ್ತುವರಿದುದರಿಂದ ಸ್ಥಳದುರ್ಗವಾದ ಬನವಾಸಿಯು ಜಲದುರ್ಗವಾಯಿತೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಕೋಟೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು, ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಬಾಗಿಲು ಮತ್ತು ದಿಡ್ಡಿಗಳೆಂದು ವರ್ಗೀಕರಿಸಿರುವದು ಶಾಸನಾಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಯ ರಚನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಹರಿಹರನ 'ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣ'[೨೬] ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ವಿವರ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ.

"ಪಳಕಿನ ಕೋಂಟೆ ಬಟ್ಟದೆನೆ ಬೇವಿನ ದಂಡೆ ನಭಕ್ಕೆ ಮೀರುವ
ಟ್ಟಳೆ ನಿಮಿರ್ದೇರು ಪಾರುವ ಪತಾಕೆ ವಿರಾಜಿತ ಗೊಂಟು ಗೊಂತಿನೋಳ್
ಬಳಸಿದ ಕೊತ್ತಳಂ ಸೊಗಯಿಪಾಳ್ವೆರಿ ಡೆಂಕಣಿ ಸಾರಮಾರಿಯ
ಗ್ಗಳಲಿಸುವ ಗೋಪುರಂ ಪುಲಿಮೊಗಂ ಮೆರುಗಂ ಪುರದೊಳ್ ನಿರಂತರ॥

ಶಿವತತ್ವ ರತ್ನಾಕರ:

ಕೆಳದಿಯ ಅರಸು ಬಸವರಾಜನು ರಚಿಸಿದ "ಶಿವತತ್ವ ರತ್ನಾಕರ" ದಲ್ಲಿಯೂ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸದ ವರ್ಗೀಕರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ವರ್ಗೀಕರಣ ಹಾಗೂ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಕೋಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರು ನಡೆಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಅರಿವಾದೀತು.

ಈ ವರ್ಗೀಕರಣ ಇಂತಿದೆ:

೧) **ಜಲದುರ್ಗ**: ಆಳವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆ (ಬಹುಶಃ ನದಿ, ಸಮುದ್ರ ಹಾಗೂ ಕಂದಕದಿಂದ) ಎರಡು ನದಿಗಳ ಸಂಗಮದ ಮಧ್ಯದ ಕೋಟೆ, ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳಿಂದಲೂ ಒರಟು ಮುಳ್ಳುಗಳಿಂದಲೂ ಹಾಗೂ ತುಂಬಿದ ಸರೋವರಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಕೋಟೆ.

೨) **ಗಿರಿದುರ್ಗ**: ಎತ್ತರವಾದ, ಕಡಿದಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾದ ಕೋಟೆ. (ಉದಾ-ಕವಲೆದುರ್ಗ) ಬಹಳ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಗಳು ನಾಲ್ಕು ಕಡೆ ಇದ್ದು, ಒಂದೇ ಬಾಗಿಲುಳ್ಳ ದುರ್ಗ-ಗುಹ್ಯ (ಗೋಪ್ಯ) (ರಹಸ್ಯ) ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಒಳ್ಳೆಯ ದಾರಿಯಿಲ್ಲದೇ ಬೆಟ್ಟಗಳ ನಡುವೆ ನೀರು ಅಬ್ಬಿಯ ಹಾಗೆ ಬೀಳುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಿರಿದಾದ ದಾರಿ ಇರುವುದು.

೩) **ಪಾಷಾಣದುರ್ಗ**: ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಕೋಟೆ. (ಉದಾ: ರಾಯಚೂರ ಕೋಟೆ) ಇಷ್ಟಿಕಾದುರ್ಗ- ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿ, ಸುಣ್ಣ ಬಳಿದ ಚೊಕ್ಕವಾದ ಕೋಟೆ. (ಉದಾ: ಸನ್ನತಿ ಕೋಟೆ).

೪) **ಮೃತ್ತಿಕಾದುರ್ಗ**: ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆ.

೫) **ವನದುರ್ಗ**: ದಟ್ಟವಾದ ಮುಳ್ಳಿನ ಮರಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆ.[೨೭] ಸುತ್ತ ನೀರು ತುಂಬಿದ ಜಲಾಶಯ, ಹೆದರಿಸುವಷ್ಟು ತಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯ ಎನಿಸುವಷ್ಟು ಅತೀ ಶೀತಲವಾದ ಕೆಸರುಳ್ಳದ್ದು (ಕರ್ದರೋಧಕ) [ಉದಾ: ವನದುರ್ಗ, ತಾ: ಶಹಾಪೂರ, ಜಿ: ಕಲಬುರ್ಗಿ]

೬) **ಮರುದುರ್ಗ**: ಮರಭೂಮಿಯಿದ್ದು, ಹೊರಗಡೆ ವೈರಿಗೆ ನೀರು ಸಿಗದಂತೆ ಹಾಗೂ ಒಳಗಡೆ ಸಮೃದ್ಧ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುವಂತೆ ರಚಿತವಾದ ಕೋಟೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಕೋಟೆ ಇಲ್ಲ.

೭) **ದಾರುಮಯ ದುರ್ಗ**: ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಬಂಬುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆ, ಇಂತ ಕೋಟೆಗಳ ಜೀವಿತಾವಧಿ ಅತ್ಯಲ್ಪ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂಥ ಕೋಟೆಗಳ ಇತಿಹಾಸವಾಗಲಿ ಅವಶೇಷವಾಗಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಲ್ಲ.

೮) ನರದುರ್ಗ: ಸಶಸ್ತ್ರ ಯೋಧರನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆ. ಇದು ಕೇವಲ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ.

ಈ ರೀತಿ ಎಂಟು ಬಗೆಯ ದುರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಜಲದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಗಿರಿದುರ್ಗಗಳು ಉತ್ತಮ, ದಾರುಮಯ ದುರ್ಗ, ನರದುರ್ಗಗಳು, ಅಧಮ ಮತ್ತು ಉಳಿದವುಗಳು ಮಧ್ಯಮವೆಂದು ಅವುಗಳ ಉಪಯುಕ್ತತೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವತತ್ವ ರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶ, ಮಲೆನಾಡು, ಬೆಳವಲ ಎಂದು ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಲದುರ್ಗ, ಗಿರಿದುರ್ಗ, ವನದುರ್ಗ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಲ ದುರ್ಗಗಳೆಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿಯು ಜಲದುರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವಾದರೆ, ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಗಿರಿದುರ್ಗ ಮತ್ತು ವನದುರ್ಗಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ, ಪೂರ್ವದ ಬೆಳವಲನಾಡು ಸ್ಥಳದುರ್ಗಗಳ ಬೀಡಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಪರಿಚಯ. (ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ).

"ಕೋಟೆಗಳನ್ನು" ಕುರಿತು ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ, "ವಸ್ತುಕ ಕಾವ್ಯ ಕರ್ತೃ" ಗಳು ಅವಕಾಶದ ಅಭಾವದಿಂದಲೋ, ಪರಿಚಯ ಅಭಾವದಿಂದಲೋ ಕೋಟೆಯ ಆರೇಳು ಮುಖ್ಯ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಯ್ದುಕೊಂಡಿರುವದು. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ೧) ಪರಿಖಾ (ಅಗಳು), ೨) ಪೊಂಗೋಟೆ, ೩) ಕೊತ್ತಳ, ೪) ಮುಗಿಲಟ್ಟಳೆ (ಗೋಪುರ), ೫) ಕೋಟೆಯ ತೆನೆ, ೬) ಪಳಯಿಗೆ, ೭) ಪ್ರಾಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಇವುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಲ್ಲದೆ, ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಕಲ್ಪನೆ ನಮಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಲಭ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಭಿನವ ಪಂಪ ಅಥವಾ ನಾಗಚಂದ್ರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೦೫) ನು ತನ್ನ "ರಾಮಚಂದ್ರ ಚರಿತ ಪುರಾಣ" ದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಅಂಗಾಂಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಅಗಳು (ನಿರ್ಗಾದಿಗೆ)

"ಬಡ ಬಾನಲಿಗೆ ಹೆದರಿದ ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರವು, ಅಮರ ಶೈಲವನ್ನು ಶರಣು ಹೊಕ್ಕಿರುವುದೇನೋ ಎಂಬಂತೆ" ನಿರ್ಗಾದಿಗೆ ಯು "ಹೊನ್ನ ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು". (ಆಶ್ವಾಸ-೧, ಪದ್ಯ-೧೧೩)

ಅಮರಶೈಲ ಎಂದರೆ ಮೇರು ಪರ್ವತ; ಅದು "ಬಂಗಾರ" ದ್ದೆಂದು ಕವಿ ಸಮಯ. ಇಲ್ಲಿಯ ಎತ್ತರವಾದ ಕೋಟೆಯೂ ಬಂಗಾರದುದು.

ಪಳಯಿಗೆ, ಅಂಬುಗಂಡಿ, ಮುಗಿಲಟ್ಟಳೆ.

"ಮುಗಿಲನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದ" ಮುಗಿಲಟ್ಟಳೆಗಳ ಪಕ್ಕದ 'ಅಂಬುಗಂಡಿ' ಗಳೊಳಗಿಂದ ನುಸುಳಿ ಮುಂದುವರಿದ ಸೂರ್ಯನ ಕುದುರೆಗಳು, 'ಪಳಯಿಗೆ' (ಧ್ವಜ) ಗಳ ತಂಗಾಳಿಯ ತೀಟದಿಂದ ದಾರಿಯ ದಣಿವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುವು. (ಆಶ್ವಾಸ-೧, ಪದ್ಯ ೧೧೬)

"ಅಗ್ಗಳ" ಕವಿ (ಕ್ರಿಶ ೧೧೮೯) ಯು ತನ್ನ "ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಪುರಾಣ" ದಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಕುರಿತು ನಾಗಚಂದ್ರ ಕವಿಗಿಂತಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿರುವನು;

ಕೋಟೆ:

"ಬ್ರಹ್ಮದೇವನು ಮೇರು ಪರ್ವತವನ್ನೇ ಅಗಲವಾಗಿ ಜಗ್ಗಿ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಪರದೆಯನ್ನಾಗಿ ಸುತ್ತಿರುವನೇನೋ-ಎಂಬಂತೆ ನವಹಾಟಿಕ ನಿರ್ಮಿತಮಪ್ಪ ಕೋಂಟೆ" ಮುಗಿಲಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ನಿಂತುದರಿಂದ, ಸೂರ್ಯನ ರಥಕ್ಕೆ ದಾರಿಯಿಲ್ಲದೆ ಹೋಯಿತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸೂರ್ಯನು ಕೋಟೆಯ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಬರಹೋಗಲಾರಂಭಿಸಿದನು; ಹೀಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆತನಿಗೆ ಉತ್ತರಾಯಣ-ದಕ್ಷಿಣಾಯಗಳೇತಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದವು?

ಇದೇ ರೀತಿ ಈ ಕವಿಯು ಪರಿಖೆ (ಅಗಳು) (ಆಶ್ವಾಸ-೧, ಪದ್ಯ-೧೧೫), ಮುಗಿಲಟ್ಟಳೆ (ಆಶ್ವಾಸ-೧, ಪದ್ಯ-೧೧೭), ತೆನೆ ಪಳಯಿಗೆ (ಆಶ್ವಾಸ-೧, ಪದ್ಯ-೧೧೮), ಪ್ರಾಕಾರ (ಆಳ್ವೇರಿ) (ಆಶ್ವಾಸ-೧, ಪದ್ಯ-೧೧೯) ಇವುಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಮನಂಬುಗುವಂತೆ ವಿವರಿಸಿ, ವಿಶದೀಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಜನ್ನಕವಿ: (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೨೦-೧೩೩೦)ಯು ತನ್ನ "ಅನಂತನಾಥ ಪುರಾಣ" ದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ವಿವಿಧ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವನು ಕೋಟೆಗಾಳೆಗದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ವಾಸ್ತವವೆನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವನಾದರೂ "ಕೋಟೆಯ ವರ್ಣನೆ"ಯನ್ನು ಕವಿ ಸಮಯಗಳಿಂದಲೇ ಹೆಣೆದು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಮೇಲೆ "ಮುಗಿಲಟ್ಟಣೆ (ಆಶ್ವಾಸ-೧-ಪಧ್ಯ-೧೦೦)", "ಕೋಟೆ; ಕೊತ್ತಳ, ತನೆ (ಆಶ್ವಾಸ-೧-ಪಧ್ಯ-೧೦೧)," ಪ್ರಾಕಾರ (ಆಶ್ವಾಸ-೧-ಪಧ್ಯ-೧೦೨)".

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ಕೋಟೆಯ ವರ್ಣನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಇನ್ನು ವರ್ಣಕ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದ ಒಂದೆರಡು ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ ಕುರಿತ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಕನಕದಾಸನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೫೦) ತನ್ನ "ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ" ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ "ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣರಾಯನ"-ದ್ವಾರಕೆಯನ್ನೂ 'ಬಾಣ"ನ ಶೋಣಿತ ಪುರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ, ಅವುಗಳ ಕೋಟೆಯ ಅಂಗಾಗಳನ್ನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತಹ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಆತನ ಸಾಂಗತ್ಯದ ಭಾಷೆಯು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸ್ವಲ್ಪ ಪರಿಚಯವಿದ್ದವರಿಗೂ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತನು ವಿವರಿಸಿದ ಕೋಟೆ, ಕೊತ್ತಳ, ಹುಲಿಮೊಗ (ಕೋಟೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು), ಕೋಟೆಯ ಕದ, ಮುಗಿಲಟ್ಟಣೆ, ಕಳಸ, ಅಗಲು, ಡೆಮಕಣಿ, ಮರುಳ್ಗೈ, ಬಾಳಿ, ಬಿಲ್ಲು, ಪೆಟಿಲು, ಪೆರ್ಗದ, ಲಾಳವಿಂಡಿಗೆ, ದ್ವಾರಾಷ್ಟಕ, ದಿಡ್ಡಿ, ಬಿಲದ್ವಾರ, ಆಳ್ವೇರಿ, ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ಆತನು ರಚಿಸಿದ ಈ ಕುರಿತ ಸಾಂತ್ಯ ಪದಗಳನ್ನು ಓದಿಯೇ ಅನುಭವಿಸಬಹುದು, ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೮) ತನ್ನ "ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜೇಂದ್ರ ವಿಜಯ" ಎಂಬ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ "ಕೋಟೆ" ಯ ವರ್ಣನೆಯು, ಕನಕದಾಸನ "**ಕೋಟೆ**"ಯ ವಿವರಣೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಾಸ್ತವತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಆತನು ವಿವರಿಸಿದ ಕೋಟೆ, ತೆನೆ, ಕೊತ್ತಳ, ಮುಗಿಲಟ್ಟಣೆ, ಡೆಂಕಣಿ, ಪಟ, ಅಗಳು, ಆಳುವೇರಿ, ಹುಲಿಮುಖ, ಬಾಗಿಲ ಸೆಜ್ಜೆ (ಅಗಸೆಯ ಮೇಲಿನ ಗೋಪುರ), ಶತಘ್ನಿ, ಫಿರಂಗಿ, ಫಿರಂಗಿಗಳ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳು, ಕೋವಿಗಳು (ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತೋಫುಗಳು) ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಮೇಲಿನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಉಪಕರಣಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ವರ್ಣಕ ಕವಿಗಳು ಹೇಳಿದ "ಕೋಟೆ" ಯ ವಿವರಣೆಯ ಮಾದರಿಗಳಿವು. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳು "ಯುದ್ಧ" ವಿಲ್ಲದಾಗಿನ ಬರಿಯ ಕೋಟೆಯ ವರ್ಣನೆಯಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಬಹುದಾದಾಗ ಕೋಂಟೆಗಾಳೆಗದ ಸಂವರಣೆ (ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧತೆ) ಯನ್ನು ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂಬುದನ್ನು, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಕವಿಗಳ ಮಾತುಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಜನ್ನ ಕವಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೨೦-೧೨೩೦) ಯು ತನ್ನ "ಅನಂತನಾಥ ಪುರಾಣ" ದಲ್ಲಿ "ವಸುಷೇಣ" ರಾಜನು ಚಂಡಶಾಸನದ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಮಾಣಿಕ್ಯ ನಗರಿಗೆ ಹಾಕಿದ ಮುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸುಂದರವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವನು.

ಎರಡನೇ ಗುಣವರ್ಮನು: (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೩೦) ತನ್ನ "**ಪುಷ್ಪದಂತ ಪುರಾಣ**" ದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನವರ ಸಂವರಣೆಗಳನ್ನು (ಪೂರ್ವ ಸಿದ್ಧತೆ) ವಿವರಿಸಿರುವನಲ್ಲದೇ, "ಕಕ್ಕಡೆ" ಎಂಬ ಆಯುಧದ ಹೆಸರು, ಕವಣೆಗಲ್ಲಿನ ಹೆಸರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಮೂರನೇ ಮಂಗರಸನು: (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೯) ತನ್ನ "**ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ ಕೌಮುದಿ**" ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ "ಲಗ್ಗೆದಾರ" ನ ಸಾಹಸವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನಲ್ಲದೆ ಗ್ರಂಥದ ೮ನೇ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಕ ಕವಿಗಳ ರೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೋಟೆಗಾಳಗದ ವಿಶೇಷ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಕಾಲವೆಂದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಕಾಲ; ಊರೂರಿಗೆ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಿರುವ ಕಾಲ.

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತನು: (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೪) ತನ್ನ "**ಚನ್ನ ಬಸವ ಪುರಾಣ**" ದಲ್ಲಿ "**ಕೋಟೆಯ ಸಂವರಣೆ**" ಯನ್ನು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡವನಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. "ತಾರಕಾಕ್ಷನ ಕೋಟೆ" ಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ಸಿದ್ಧತೆಯನ್ನು ಕವಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತನು ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹದಿನಾರನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬದುಕಿದ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತನಿಗೆ ಕೋಟೆಗಾಳೆಗ ಅರಿಯದ ವಿಷಯವೇನಲ್ಲ. ಕೋಟೆಗಾಳೆಗದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಗವನ್ನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದವನೆಂದರೆ ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಕವಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತನು ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಶ್ರೀರಂಗ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳಿದ ಮೈಸೂರು ದೊರೆ ಶ್ರೀ ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾದ ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೮) ತನ್ನ "ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜೇಂದ್ರ ವಿಜಯ"

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಕಂಠೀರವ ನರಸರಾಜರ ಕಾಲವೆಂದರೆ ಅದು ನಾಡಿನಲ್ಲಿಯ ತುಂಬ ಅಶಾಂತಿಯ ಕಾಲ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ದೊರೆಯ ಚರಿತ್ರವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಸಣ್ಣ ದೊಡ್ಡ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದಲೇ ತುಂಬಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡವನಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು.

ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನವರ ಸಿದ್ಧತೆಯನ್ನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೇಳಿ–ಕೇಳಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾವ್ಯವಿದು. ಅದರಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆ ಕನ್ನಡಿಗರದು; ಕೋಟೆಯ ಸಂವರಣೆಯ ರೀತಿ ನೀತಿಗಳೆಲ್ಲ ಕನ್ನಡಿಗರದು; ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆತನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕೃತಕ ಕಲ್ಪನೆಯ ಅಂಶ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಇರದೆ, ಕೇವಲ ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡ ನೈಜ ಚಿತ್ರಣವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇತ್ತೀಚಿನವನಾದ ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯನ "ಕೋಟೆಗಾಳೆಗದ ಕತೆ"ಯು ನಮಗೆ ಅಳತೆಗೋಲೂ, ಒರೆಗಲ್ಲೂ ಆಗಿ ನಿಂತಿದೆ; ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಂತೂ ಹೊಸ ಹೊಸ ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಬಂದಿವೆ.

ಪಾಳೆಯ ಸಂರಕ್ಷಕ ಸಾಧನೆಗಳಾಗಿ, ಜನ ತಮ್ಮ ಪಾಳೆಯದ ಸುತ್ತಲೂ "ತಳಿ"–"ಮುಳವೇಲಿ"ಗಳನ್ನು ಬಲಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಮಾತು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಣಕ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. "ಪಡಿಗೋಂಟೆ"ಯ ವಿಚಾರವು ವಸ್ತುಕ ವರ್ಣಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದು.

"ಪಡಿಗೋಂಟೆ" ಎಂದರೆ "ಪ್ರತಿದುರ್ಗ" ಎಂದರೆ ರಚನೆ ಮಾಡಿದ "ಕೃತ್ರಿಮದುರ್ಗ" ಇವು ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಏರಿನಿಂತು ಯುದ್ಧಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಬೇಕೆಂದೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದುವಲ್ಲದೆ, ಸೈನ್ಯದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವಾಗುತ್ತಿರಬಹುದು. ಈ "ಪಡಿಗೋಂಟೆ"ಯೇ ಮುಂದೆ ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ "ಮೇರುವೆ" ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು; ವರ್ಣಕ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ "ನಡೆಗೋಟೆ"ಯ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ "ನಡೆಗೋಟೆ"ಗಳು 'ತಳಿ', "ಮುಳುವೇಲಿ" ಗಳಂತೆ ಪಾಳೆಯದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. 'ನಡೆಗೋಟೆ', 'ಪಡಿಗೋಟೆ' ಗಳ ಸುತ್ತಲೂ "ಪಡಿಯಗಳ" ನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಕವಿಯು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೩೦) ತನ್ನ "ಮಹಾಭಾರತ"ದ 'ಭಿಷ್ಮ ಪರ್ವ' ದಲ್ಲಿ, ಪಾಳೆಯ ಸಂರಕ್ಷಕ ಸಾಧನಗಳ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಮಹಾಭಾರತ ಕಾಲ: ಕೌರವ ಪಾಂಡವರ ಯುದ್ಧವಾಗಿ ಸುಮಾರು ૩೦೦೦ ವರ್ಷ ಆಗಿ ಹೋಗಿವೆಯೆಂದು, ಒಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಭಾರತೀಯ ಜನಸಮೂಹದ ಖಂಡಿತ ಮತ ಇದ್ದು, ಅನೇಕ ಸಂಶೋಧಕರು ಹಾಗೂ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಧಾರವಾಡ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಿಲಾಲೇಖಗಳ ಆಧಾರದ ಪ್ರಕಾರ ಭಾರತ ಯುದ್ಧವಾಗಿ ೩೭೩೦ ವರ್ಷ ಆಗಿ ಹೋದದ್ದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಲಿಯುಗದ ಆರಂಭ ಶಕ ಪೂರ್ವ ೩೧೭೯ ದ ಚೈತ್ರ ಪರಂಪರೆಗೆ ಆಯಿತು. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ಅಂದರೆ ಶ.ಪೂ ೩೧೮೦ ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ "ಭಾರತಯುದ್ಧ" ವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.[೨೮]

ಅದೇ ರೀತಿ, ಕವಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೩೦); ಗೋವಿಂದ ವೈದ್ಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೮) ಇವರು ಸಹಿತ "ಪಾಳೆಯ ಸಂರಕ್ಷಕ ಸಾಧನೆಗಳ" ಬಗ್ಗೆ ಮನಂಬುಗುವಂತೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡು, ಮನದುಂಬಿ ಬಣ್ಣಿಸಿದ ಪರದೇಶಗಳ ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಅನೇಕರು; ಅವರೆಲ್ಲ ವಿಜಯ ನಗರದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ದಿನ ಇದ್ದು ಹೋದವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಇಟಲಿಯ ಪ್ರವಾಸಿಯಾದ ನಿಕೋಲೋ ಕೋಂಟಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೧), ಇರಾನ್‌ದಿಂದ ರಾಯಭಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದ ಅಬ್ದುಲ್‌ರಜಾಕ್ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೩), ಇಟಲಿಯ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪ್ರವಾಸಿಯಾದ ವರ್ಥೇಮ್ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೫), ಪೋರ್ಚುಗೀಜ್ ಪ್ರವಾಸಿಗಳಾದ ಬಾರ್ ಭೋಸಾ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೪), ಡಾಮಿಂಗೊ ಪಾಯೆಸ್ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೦), ಹಾಗೂ ಫರನಾವೋ ನೂನಿಜ್ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೫-೧೫೩೭) ಇವರೆಲ್ಲ ಬರೆದಿಟ್ಟ ವಿಜಯನಗರದ ವರ್ಣನೆಗೆ ಕನಕದಾಸರ "ವಿಜಯನಗರ" ರಾಜಧಾನಿಯ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ, ಕನಕದಾಸರು ಹೇಳಿದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ದ್ವಾರಕಾವತಿಯು, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ವಿಜಯನಗರ ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗದೇ ಇರದು; ಅದರಂತೆಯೇ ದ್ವಾರಕಾವತಿಯಲ್ಲಿ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ ದೇಶವು ಕರ್ನಾಟಕವೇ ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕನಕದಾಸರು ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರು, ಅವರು ಹುಟ್ಟಿದ-ತೀರಿದ-ಕಾಲವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. ಕ್ರಿಶ ೧೫೦೯ ರಿಂದ ೧೫೨೯ ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ ವಿಜಯನಗರದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಂದ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದು, ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಆತನ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರೆಂದು ಇತಿಹಾಸವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಕನಕದಾಸರು ಕ್ರಿಶ ೧೪೮೫ ರಲ್ಲಿಯೋ ೧೪೮೬ ರಲ್ಲಿಯೋ, ಅದಕ್ಕೂ ಒಂದೆರಡು ವರ್ಷ ಹಿಂದೋ ಮುಂದೋ ಜನಿಸಿರಬಹುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕನಕದಾಸರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ, ಅಚ್ಯುತ ದೇವರಾಯನ, ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನ ಸಂಪತ್ ಪ್ರಪೂರ್ಣವಾದ ಆಳ್ವಿಕೆ, ಸುತ್ತ ಜ್ವಾಲಾಮುಖಿಯಂತಿದ್ದ ಸಂಕ್ರಮಣ ಕಾಲದ ಆಡಳಿತ ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯದಾದ ವೀರ ಪ್ರತಾಪದ ಆಡಳಿತಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದಾರೆ; ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು, ಸಮಾಜ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ಕನಕದಾಸರು ಕಣ್ಣಾರೆ ಕಂಡಿದ್ದಾರೆ.[೨]

ಕನಕದಾಸರು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದಲೇ "ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವರ್ಣಕ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ವಯಸ್ಸಿನ ೩೦-೩೫ ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೫-೧೫೨೦ನೇ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದರೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರು ಕಾವ್ಯ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರಕಾರ ವಿಜಯನಗರವನ್ನು ಆ ಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ತದನಂತರ "ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದ ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ನೋಡಿ ಅದರ "ಕೊತ್ತಳ ನಿಚಯ", 'ತೆನೆ', 'ಹುಲಿಮೊಗ', 'ಹೊನ್ನಗಸೆ', 'ಕವಾಟ', ಇವುಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ..

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಮುಗಿಲನ್ನು ಮುಟ್ಟುವಂತಹ ಕೋಟೆ, ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು, ಒಳಹೊಕ್ಕು ನೋಡಿದರೆ ಮಕರ, ತೋರಣ, ಮಣಿನಿಕರ, ಹೊಂಗುಬ್ಬಿ

[illegible]

ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯ ಪಡೆದ "ಮುತ್ತಿನ ಚಾವಡಿ" ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ವೈಭವದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ ತಲುಪಿದ್ದಾರೆ. "ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ" ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥವು "ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ"ದ ಸುವರ್ಣ ವೈಭವವನ್ನು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸೂರೆ ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ "ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಹಿರಿಮೆ" ಯನ್ನು ಜಾಗತಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ.[೩೦]

ಕೋಟೆಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟಕರವಾದರೂ ಮೊಹೆಂಜೋದಾರೊ ಮತ್ತು ಹರಪ್ಪ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಐದು ಸಾವಿರವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವೇದವ್ಯಾಸ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಕೋಟೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರ ಪ್ರಸ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದ **"ಪಾಂಡವರ ಕೋಟೆ"**ಯ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಮಾಯುನ್ ಬಾದಶಹನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೨೮ರಲ್ಲಿ ಶಹಜಹಾನನು ಕಟ್ಟಲಾರಂಭಿಸಿದ **"ಕೆಂಪುಕೋಟೆ"**ಯು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳಲು ೩೦ ವರ್ಷಗಳು ತಗುಲಿದವು. **"ಆಗ್ರಾದ ಕೋಟೆ"**ಗೆ ಅಕ್ಬರನು ದೆಹಲಿದ್ವಾರವನ್ನೂ, ಷಹಜಹಾನನು ಅಮರಸಿಂಗ್ ದ್ವಾರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಫತೇಪುರ ಸಿಕ್ರಿಯ **"ಲಾಹೋರ್‌ಕೋಟೆ"**ಗೆ ಅಕ್ಬರನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದ್ವಾರವು ಇಡೀ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರದ್ದು, ಲಾಹೋರ್‌ಕೋಟೆಯು ರಚನಾ ವಿನ್ಯಾಸ, ಕೆಲಸಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿ ಮತ್ತು ಆಗ್ರಾಗಳ "ಕೆಂಪು ಕೋಟೆ"ಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿದೆ. ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜಿಯ "ಸಿಂಹಗಡ", "ರಾಯಗಡ" (ರಾಜಗಡ) ದುರ್ಗಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವುಗಳು, ಕಡಲುಗಳ್ಳರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಗುಜರಾತ ಸುಲ್ತಾನನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೨ ರಲ್ಲಿ **"ಬೇಸೆನ್ ಕೋಟೆ"**ಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.

ಸ್ಕಾಂತ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ : ಸಿಲೋನದಲ್ಲಿಯ ಅರಸನ ವಸತಿ ಸ್ಥಾನವಾದ "ಮಾಂಧ" ಎಂಬ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ "ವಿಶ್ವಬ್ರಹ್ಮ ವಂಶಸ್ಥರು"(ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು). "ಸ್ಕಾಂತ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ"-ಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಐವತ್ತಾರು (೫೬) ದೇಶಗಳ ಅರಸುಗಳಿಗೂ ಕಬ್ಬಿಣ, ಕಟ್ಟಿಗೆ, ಕಂಚು, ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣ ಎಂಬ ಐದು ಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ ಅವರವರಿಗೆ ಬೇಕಾದುದ್ದನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಮಾಂಧ ಶಹರದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು "ಲೋಹ ಚುಂಬಕದ ಕೋಟೆ"ಯಿಂದ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಿಲೋನದ ಮೊದಲನೇ ವಿಜಯ ರಾಜನ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕ ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ. ೫೪೩ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಯಿತು.[೩೧] ಮತ್ತು ಆ ಸಮಾರಂಭಕ್ಕೆ ಹಿಂದೂಸ್ಥಾನದಿಂದ ಶ್ರೀ ಪ್ರಕ್ರಮ, ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣ, ಶ್ರೀ ದೇವನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಐವರು ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಹೋಗಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆಲ್ಲ ರಾಜನು ಬಹಳೇ ಸನ್ಮಾನ ಮಾಡಿದನು.[೩೨]

ಒಮ್ಮೆ ಅವರು ಒಬ್ಬ ಅರಸನಿಗೆಬೇಕಾದ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಬರುವ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸನೆಂಬವನು (ಮಾರ್ಗಸಹಾಯಾಚಾರಿ ವ್ಯಾಸ ಭಗವಾನರು) ಭರ್ತೃಲಹರಿ ಎಂಬ ರಾಜನಿಗೂ, ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಶ್ವಬ್ರಹ್ಮ ವಂಶಸ್ಥರಿಗೂ ಮಿತ್ರಭೇದ ಮಾಡಿ, "ಸ್ಕಾಂತ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ಹಾಗೆ

ಮಾಡಿದನು. ಭರ್ತೃಲಹರಿ ರಾಜನು ರಥ, ಗಜ, ತುರಗ, ಪದಾತಿದಳ (ಚತುರಂಗದಳ)ದೊಂದಿಗೆ ಬಂದು, ವಿಶ್ವಬ್ರಹ್ಮ ವಂಶಸ್ಥರೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದನು; ಅವರು (ವಿಶ್ವಬ್ರಹ್ಮವಂಶಸ್ಥರು) ಹಗಲುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಕಾಂತವನ್ನು ತೋರಿಸಿಯೂ, ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಕಾಂತವನ್ನು ತೋರಿಸಿಯೂ ಬಂದಂಥ ಚತುರಂಗದಳವನ್ನು ಅಧೋಗತಿ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ, ರಾಜನು ವ್ಯಸನ ಪಡುವಾಗ, ವ್ಯಾಸಭಗವಾನನು ರಾಜನಿಗೆ, "ಮೋಸದ ಮಾರ್ಗ" ಉಪದೇಶಿಸಿ, ಕೊನೆಗೆ ಆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಾಜನು ಗೆದ್ದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗಾಗಿ "ಸ್ಕಾಂತ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ"ಯು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಂಶಸ್ಥರ ಕೈಬಿಟ್ಟು ಹೋಯಿತು.[೩೩]

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಇತಿಹಾಸ:

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವಂತಹ **"ಸನ್ನತಿ ಕೋಟೆ"**ಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨-೩ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳೆಂದು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ. ಇದನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಕಾಲನ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ನಗ್ನೀಕರಣಗೊಂಡಿದೆ. ಈಗ ಕೇವಲ ಅವಶೇಷಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದು ಶಾತವಾಹನರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆ. ಕಾಲದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಂತರದ ಕೋಟೆ **"ಬನವಾಸಿಯ ಕೋಟೆ"**. ಇದು ಭಾಗಶಃ ಜೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕದಂಬರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆ. ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹಾನಗಲ್ಲ ಕೋಟೆಯು ಈ ಎರಡು ಕೋಟೆಗಳ ಸಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೬ ರಿಂದ ೮ನೇ ಶತಮಾನ) ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೪೩ ರಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಪುಲಕೇಶಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಭದ್ರವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಪ್ರಥಮ ಕೋಟೆ: ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ ರಿಂದ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನ), ನಂತರ ಬಂದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ ರಿಂದ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನ), ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಗಂಗರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಗಳ ಸುತ್ತಲು ಮತ್ತು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇವೆಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳು ನಂತರ ಆಳಿದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಮತ್ತು ಬಹಮನಿ ಮತ್ತಿತರ ಮುಸ್ಲೀಂ ಸುಲ್ತಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡವು. ನಂತರ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ ಮತ್ತು ಮರಾಠರು ಹಲವಾರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿದರು ಅಥವಾ ಪುನಾರಚನೆ ಮಾಡಿದರು.

ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಏಳುಸುತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಜಯನಗರದ ಕೋಟೆ ಅದ್ಭುತವಾದದ್ದು, ಅವರು ಮೈಸೂರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆಗಳು ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಂದಲೂ ಅನಂತರ ಹೈದರ್ ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪುಸುಲ್ತಾನ ಇವರ ಫ್ರೆಂಚ್ ಇಂಜನೀಯರುಗಳಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು.[೩೪]

ಡಣಾಯಕ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ಹೆಬ್ಬಾರ್ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೫೪ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅದ್ಭುತ **"ದ್ವೀಪಕೋಟೆ"**ಯನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಫ್ರೆಂಚ್ ಎಂಜನೀಯರಗಳು ಬಲಪಡಿಸಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯ ರಲ್ಲಿ

[illegible]

ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಜನರಲ್ ಹ್ಯಾರಿಸ್ ಹಾರಿಸಿದ ಫಿರಂಗಿ ಗುಂಡಿನ ಹೊಡೆತ ಈಗಲೂ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಿಂದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಯುದ್ಧ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು – ಬಾಣಗಳೇ ಪ್ರಧಾನ ಅಸ್ತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದು, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲ ಬರುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಮುಸ್ಲೀಂರು ಮದ್ದುಗುಂಡು ಮತ್ತು ತೋಪುಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಣಶಿಲೆ, ಬೆಸಾಲ್ಟ, ಗಟ್ಟಿಗೊಂಡ ಮರಳುಗಲ್ಲಿನ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಅಳತೆಯ (೪೦ ಅಡಿ ಉದ್ದ, ೨ ಅಡಿ ದಪ್ಪ, ೨ ಅಡಿ ಅಗಲ) ಕಣಶಿಲೆಯ ಅಳತೆ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕಡಿಮೆ ಉದ್ದದ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೩೦ ಅಡಿ ಉದ್ದದ ಅಳತೆಯ ಕಲ್ಲನ್ನು ಹಲವು ಕೋಣಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮತ್ತು ಸನ್ನಿಗಳಿಂದ ಸಾಗಿಸುತ್ತಿರುವ ರೇಖಾ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದೊಂದು ಅತ್ಯಂತ ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ಹಾಗೂ ತಾಂತ್ರಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತೀ ಮಹತ್ವದ ಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇಸಾಯರು, ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ದೊರೆಗಳು. ತಮ್ಮ ವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಎತ್ತರದ ಗೋಡೆಗಳಿರುವ ವಾಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದು. ಒಂದು ನಗರ ಅಥವಾ ಊರಿನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕೋಟೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಅವಶ್ಯಕವೆನಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಕೋಟೆಗಳ ರಚನೆ ನಿಂತು ಹೋಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಬ್ರಿಟಿಷರು ನಮ್ಮ ಇಡೀ ದೇಶವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಆಧುನಿಕ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬಳಕೆಗೆ ತಂದರು. ಸುಮಾರು ೩೦೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು, ಅವಶ್ಯಕತೆಗಳನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಈ ನೂರಾರು ಕೋಟೆಗಳ ವಿವರಣೆ ಒಂದೆರಡು ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾಗ್ರಿಯಾದೀತು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕವೆನಿಸುವ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ: ಪಾವಗಡದಲ್ಲಿ ಏಳುಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ, ಮಧುಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ಎರಡು ಪಾಗಾರ ಮತ್ತು ಎರಡು ಕಂದರುಗಳ ಕೋಟೆ, ಮಡಿಕೇರಿಯ ಸುತ್ತುಮುತ್ತು ಮಾರ್ಗಗಳಿರುವ ಷಟ್ಕೋನದ ಕಲ್ಲು ಕೋಟೆ, ನಿಡುಗಲ್ ದೇವರಾಯನ ದುರ್ಗ, ಸಾವನದುರ್ಗ, ನಂದಿಬೆಟ್ಟ ಕೋಟೆಗಳು, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನರಗುಂದ ಕೋಟೆ ಮುಂತಾದವು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಬೀದರ ಕೋಟೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಕೋಟೆ, ಮುದಗಲ್ ಕೋಟೆ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಕೋಟೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಕೋಟೆ, ಬಿಜಾಪುರ ಕೋಟೆ, ಬಸವರಾಜ ದುರ್ಗ, ಬಾದಾಮಿ ಕೋಟೆ, ಜಲದುರ್ಗ ಕೋಟೆ, ಟಿಪ್ಪು ಕೋಟೆ, ರಾಯಚೂರ ಕೋಟೆ, ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕೋಟೆ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಭವ್ಯ ಕೋಟೆ" ಹಾಗೂ ರಟ್ಟ ಅರಸರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ "ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ" ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದುವುಗಳಾಗಿವೆ.[೩೫]

ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ:

ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಶ್ರೀ ಚಿದಾನಂದ ಗುರುವರ್ಯ ಚರಣ ಪದ್ಮದ್ವಿರೇಫ ಶ್ರೀ ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತ ವಿರಚಿತ "ಶ್ರೀದೇವಿ ಮಹಾತ್ಮೆ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ" ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೦೦-೧೮೦೦ ಇಸ್ವಿಯ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಗುರು ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತರು, "ಜ್ಞಾನಸಿಂಧು, ದೇವೀ ಮಹಾತ್ಮೆ, ಕಾಮವಿಡಂಬನ, ಬಗಳಾಂಬ ಸ್ತೋತ್ರ, ಚಿದಾನಂದ ವಚನ, ಪಂಚೀಕರಣ, ತತ್ತ್ವಚಿಂತಾಮಣಿ, ನವಚಕ್ರಕುಲ ರೇಖಾ ಲಕ್ಷಣ" ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. "ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತ" ಎಂಬುದು ಕವಿಯ ನಿಜವಾದ ಹೆಸರಲ್ಲ; ಅದು ಕಾವ್ಯನಾಮ, ಕವಿಯ ಮೂಲಹೆಸರು "ಝುಂಕಪ್ಪ" ಎಂಬುದು. ಈತನು ಗುರುಕೃಪೆಯಿಂದ ಚಿದಾನಂದನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನಗೊಳ್ಳುವನು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಸಿಂಧು, ದೇವೀಮಹಾತ್ಮೆ, ಮತ್ತು ಬಗಳಾಂಬ ಸ್ತೋತ್ರ ಇವು ತುಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಶ್ರದ್ಧಾವಂತರ ಅಧ್ಯಯನದ, ಪಾರಾಯಣದ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಮೂಲ ಸಂಸ್ಕೃತದ "ದೇವೀ ಮಹಾತ್ಮೆ"ಯ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದಿತ ಕೃತಿಯೇ"ದೇವೀ ಮಹಾತ್ಮೆ" ಗ್ರಂಥವಾಗಿದೆ. ಭಾಮಿನೀಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ೧೮ ಸಂಧಿಗಳಿವೆ, ೭೦೬ ಪದ್ಯಗಳಿವೆ. ಕರ್ಮಕಾಂಡ, ಉಪಾಸನಾಕಾಂಡ, ಜ್ಞಾನಕಾಂಡ, ಮತ್ತು ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಕಾಂಡಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಇವೆ. "ಚತುರ್ವಿಧ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳ ಸಾಧನೆ ದೇವೀ ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯ"ವೆಂಬ ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತರ ವಿಚಾರವು ಗಮಾನರ್ಹವಾಗಿದ್ದು, ಇದು ಪಠಣ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕೃತಿಯೆಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದೊಂದು ಪುಣ್ಯಚರಿತೆ. ಪಾರ್ವತಿಯ ಮಹಿಮಾತಿಶಯವು ಇದರ ವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಸೂತ ಪುರಾಣಿಕನು ಶೌನಕ ಮುಂತಾದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದನಂತೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಶಿವನು ನಂದಿಗೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಥೆಯು ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಿಯ ಮಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು "ಸ್ಕಂದ ಪುರಾಣ"ದ "ರೇಣುಕಾ ಖಂಡ"ದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಧಿದೇವತೆಗಳು ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ತೊಂದರೆಗೊಳಗಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ "ಜಗಜ್ಜನನಿ ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ"ಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದರ ಸತ್ಫಲವೇ ಅನೇಕಾನೇಕ ದೈತ್ಯರ, ರಾಕ್ಷಸರ ಸಂಹಾರ" ಎಂಬುದು ದೇವೀ ಪುರಾಣದ ಮೂಲಕ ನಮಗೆ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಆಸುರೀ ಶಕ್ತಿಗಳ ದಮನವೇ ಈ "ದೇವೀ ಮಹಾತ್ಮ್ಯ" ಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಪಾರ್ವತಿಯ ವಿವಿಧ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದುದು ವಿದಿತವಾಗುವುದು. ಇವಳ ಮಹಾತ್ಮ್ಯೆಯನ್ನು ನಿತ್ಯವೂ ಪಠಣ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಸಕಲೈಶ್ವರ್ಯಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ, ವಂಶಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ, ಆಯುರಾರೋಗ್ಯ ಅಧಿಕವಾಗುವದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.[೩೬]

ಪ್ರಸ್ತುತ "ಶ್ರೀದೇವೀ ಮಹಾತ್ಮೆ" ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ "ಶಿವಪುರದ ವರ್ಣನೆ' ಮಾಡುತ್ತಾ.-

ಪದ್ಯ-೩ ಎಸೆದುದೈ ಶಿವಪುರವು ಬಹಳಾ। ಶಶಿಯಕಾಂತದ ಶಿಲೆಗಳಿಂದಲಿ। ಅಸಮಶೈಲದ ಗುಂಡುಗಳು ಅರೆಬಂಡೆಗಲ್ಲುಗಳೂ ॥ ಮುಸುಕಿರುವ ತಪ್ಪಲಲಿ ಕೊಳದೋ। ಳ್ಬಸಿವ ನೀರೂಟೆಗಳ ತೃಣಗಳ । ಕೆಸರುಗಳ ಹಾಂಸೆಗಳಲಿಂದೆಸೆದಿತ್ತು ರಜತಾದ್ರೀ॥ ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ "ಬೆಳ್ಳಿಯ ಪರ್ವತ"ದ ಶೋಭೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತ್ರತವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದುವರಿದು "ರಜತಾದ್ರಿ"ಯಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಕೋಟೆ, ಒಳಕೋಟೆ, ಸೆಜ್ಜೆ, ಕಂದಕ, ಕೊತ್ತಳ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಸಮಗ್ರ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಸದ್ಗುರು ಚಿದಾನಂಧಾವಧೂತರ ಈ ಮುಂದಿನ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಂಬಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪದ್ಯ-೯ ಲಕ್ಷದಶಗಾವುದವು ಕೋಟೆಯು । ಲಕ್ಷದಶವರೆಯದುವೇ ಪೇಟೆಯು । ಲಕ್ಷವೈದರಲಿಹುದು ನಡು ಮಧ್ಯದಲಿ ಒಳಕೋಟೆ ॥ ಲಕ್ಷವರ್ಧದೊಳಿರುವ ಸೆಜ್ಜೆಯು । ಲಕ್ಷಗಿರ್ಧದೊಳಿರ್ದ ನಿಜಗೃಹ । ವೀಕ್ಷಿಸಲಿಕರಿದೆನಲು ಮೆರೆವುತಲಿತ್ತು ರಜತಾದ್ರೀ

ಅರ್ಥ- ಹತ್ತು ಲಕ್ಷ ಗಾವುದ ಕೋಟೆಯು, ಐದು ಲಕ್ಷಗಾವುದ ಪೇಟೆಯು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಳಕೋಟೆಯು ಐದು ಲಕ್ಷಗಾವುದ; ಅರ್ಧಲಕ್ಷ ಗಾವುದದಲ್ಲಿರುವ ಶಯ್ಯಾಗೃಹವು; ಒಂದು ನಾಲ್ಕಾಂಶ ಲಕ್ಷ ಗಾವುದದಲ್ಲಿರುವ ಮನೆಯು, ಈ ಪ್ರಕಾರ ಆಶ್ಚರ್ಯವೆನಿಸಿ ರಜತಾದ್ರಿಯು ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು.

ಪದ್ಯ-೧೦ ಒಂದುಸಾವಿರ ಗಾವುದ್ದರವಿನ । ಕಂದಕಂಗಳು ಮೂರು ಕೊತ್ತಳ । ಒಂದು ನೂರ್ಯೋಜನವು ಕೊತ್ತಳದಗಲ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೂ ॥ ಮುಂದೆ ಹೊರಗ್ಗದಿನ್ನೆದು ಸಾವಿರ । ಹಿಂದೆ ಒಳಸುತ್ತೇಳು ಸಾವಿರ । ದಂದ ಹೇಳ್ವೆನದೇನ ಬೆಳಗುತಲಿತ್ತು ರಜತಾದ್ರೀ ॥

ಅರ್ಥ- ಒಂದು ಸಾವಿರ ಗಾವುದದ ಅಗಲತೆಯ ಮೂರು ಕಂದಕಗಳು; ಒಂದುನೂರು ಯೋಜನ ಎತ್ತರದ ಕೋಟೆಯು; ಕೊತ್ತಲದ ಅಗಲವು ಹೊರಗೆ ಹದಿನೈದು ಸಾವಿರ, ಒಳಸುತ್ತು ಏಳುಸಾವಿರ, ಈ ರೀತಿಯ "ರಜತಾದ್ರಿ" ಪ್ರಕಾಶಸುತ್ತಿತ್ತು.[೩೭]

ಪದ್ಯ-೧೧ ಹುಲಿಮುಖದ ವಿಸ್ತಾರ ಯೋಜನ । ದಳವು ಮೂರೇನೂರು ಕೋಟೆಯ । ನಿಲುವು ನೂರ್ಯೋಜನವು ತೆನೆ ಯೋಜನವು ತಾನ್ನೆದೂ ॥ ಬಳಿಕ ನವರತುನಗಳ ಕಟ್ಟಡ । ಹೊಳೆವ ಮುತ್ತಿನ ಸೂಸಕದಲಿಂ । ಥಳ ಥಳಾಮಯವಾಗಿ ರಂಜಿಸುತ್ತಿತ್ತು ರಜತಾದ್ರೀ.॥

ಅಡಿ ಟಿಪ್ಪಣಿ :- ಹುಲಿಮುಖ (ಹುಲಿಮೊಗ) ಕೋಟೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಲಿಗೆ "ಹುಲಿಮೊಗ" ಅಥವಾ "ಹುಲಿಮುಖ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಇದು ರೂಪಕ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದ, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹುಲಿಗೆ ಇರುವ ವೀರಸ್ಥಾನವು ದೊಡ್ಡದು. ಕೋಟೆಯ ಭವ್ಯತೆ-ಭೀಕರತೆಗಳ ಮೂಲಕ ಅದನ್ನು ದೊಡ್ಡದಾದ ಹುಲಿಯೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಅದರ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲನ್ನು "ಹುಲಿಮೊಗ"ವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಶತ್ರುಸೈನಿಕರು ಹುಲಿಯ ಬಾಯಿಗೆ ಬಿದ್ದಂತೆಯೇ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಉಂಟಾಗುವಷ್ಟು ಅಲ್ಲಿ ಜಾಗೃತವಾದ ಕಾವಲೂ, ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು.

ಶಬ್ದಾರ್ಥ: ಪದ್ಯ-೩,೯,೧೦,೧೧

ರಜತಾದ್ರಿ; ಬೆಳ್ಳಿಯ ಪರ್ವತ; ಗಾವುದ-೪ ಹರದಾರಿ ಅಂತರ(೧೨ ಮೈಲು); ದಶಲಕ್ಷ - ಹತ್ತುಲಕ್ಷ, ಲಕ್ಷದಶವರೆ - ಐದುಲಕ್ಷ; ಸೆಜ್ಜೆ - ಶಯ್ಯಾಗೃಹ, ಮಲಗುವ ಮನೆ (ಕೋಣೆ), ಕಂದಕ-ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲಿನ ತಗ್ಗು; ಯೋಜನ - ೧೨ ಮೈಲು, ಯೋಜನ - ಗಾವುದ; ಮೂರು ಹರದಾರಿ; ನಿಲವು-ಎತ್ತರ; ತೆನೆ-ಗುಮ್ಮಟ; ಸೂಸಕ-(ಮೂಸಕ) ಜಾಲರಿ.

ಅರ್ಥ (ಪದ್ಯ ೧೧):- ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯ ವಿಸ್ತಾರ ಮೂರುನೂರು ಕೋಟಿ ಯೋಜನದ ಅಗಲಳತೆಯು; ಎತ್ತರ ನೂರು ಯೋಜನವು, ಗುಮಟ ಐದು ಯೋಜನವು; ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಮುತ್ತಿನ ನುಣ್ಣದಿಂದ ನವರತ್ನಗಳ ಕಟ್ಟಡವು ಹೊಳೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿತ್ತು.[೩೮]

ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದಂಥ "ಶಿವಪುರ"ವನ್ನು ಸೇರುವವರು ಮಹಾಪುಣ್ಯವಂತರು ಎಂದೆನಿಸಿತ್ತು ರಜತಾದ್ರಿ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು (ಆದಿಶಕ್ತಿ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯನ್ನು) ಆರಾಧಿಸುವ ಭಕ್ತರು ಮಾತ್ರ "ಶಿವಪುರ'ವನ್ನು ಸೇರುವರು ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂಥ "ರಜತಾದ್ರಿ"ಯಲ್ಲಿ "ಶಿವಪುರ ಪಟ್ಟಣ" (ಕೈಲಾಸ)ವು ಶೋಭಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಕಟ್ಟಲಾದ ಕೋಟೆಗಳ ವಿಶೇಷತೆಯೇನೆಂದರೆ ರಾಜರು ವೈಭವಪೂರ್ಣವಾದ ಜೀವನದ ಸ್ಥಿರತೆ ಮತ್ತು ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದಾಗ ಕೋಟೆಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ರಚನಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೊಸ ಆಯಾಮ ಬಂದಿತು. ಗೃಹವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಅಂತಃಪುರ, ರಾಣಿಯರ ಸ್ನಾನಗೃಹ, ಅರಮನೆ, ಸಭಾಭವನ, ಮಂತ್ರಾಲಯ, ಆನೆ ಕುದುರೆಗಳ ಲಾಯ, ಆಟದ ಮೈದಾನ, ಕಾವಲುಗಾರರ ವಸತಿಗೃಹಗಳು, ಮಂದಿರ, ಮಸೀದಿ, ಚರ್ಚುಗಳು, ಬಜಾರುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ರಚನೆಯಾಗಿ ಸಿರಿವಂತಿಕೆಯ ಮತ್ತು ತಾರ್ಕಿಕ ಹಿರಿಮೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾದವು.

ಇಂದಿನ ಕ್ಷಿಪಣಿ ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ವೈಮಾನಿಕ ಯುದ್ಧಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ 'ಕೋಟೆಗಳು' ಅವಶ್ಯಕ ಎನಿಸಿದರೂ, ಈ ಕೋಟೆಗಳು ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಭೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಕಟ್ಟಡ ವಿಜ್ಞಾನ, ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಬಳಕೆಯ ವಿನ್ಯಾಶಗಳನ್ನು ಈ ಕೋಟೆಗಳು ನಮಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ.

ಕೋಟೆಯ ಮಹತ್ವ:

ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದ ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾದ, ರಾಜ್ಯದ ಏಳು ಮೂಲ ಅಂಗಗಳಾದ (ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಾದ) ಸ್ವಾಮಿ ಈತನು ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. **ಅಮಾತ್ಯ** ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. **ರಾಷ್ಟ್ರ** ಇದು ಸಂಸ್ಥಾನ, **ದುರ್ಗ** ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕೋಟೆ, **ಕೋಶ** ರಾಜ್ಯದ ಖರ್ಚುವೆಚ್ಚಿನ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಖಜಾನೆ ಯಾಗಿತ್ತು. **ದಂಡ** ಆಯಾ ರಾಜ್ಯದ ಸೈನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಕೊನೆಯದಾಗಿ **ಮಿತ್ರ**-ಇದನ್ನು ಮಿತ್ರಾಜ್ಯವೆಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮಿತ್ರವೆಂದರೆ ತನ್ನ ನೆರೆಯ ರಾಜ್ಯ ಕಷ್ಟ ಕಾರ್ಪಣ್ಯದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಹಾಯ ಮಾಡುವದಾಗಿತ್ತು. ಈ ಏಳು ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಹತ್ವ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಉಳಿದ ಅಂಗಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವದು ಅಸಾಧ್ಯಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳಾದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಅವುಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಮತ್ತು ಮಹತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ

ಕೃತಿಗಳಾದ ಜನ್ನನ ಅನಂತ ಪುರಾಣ, ಕುಮಾರರಾಮ ಚರಿತೆ, ಶಿವತತ್ವ ರತ್ನಾಕರ, ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ, ಲಿಂಗಣ್ಣನ ಕೆಳದಿನೃಪವಿಜಯ, ಚಾಮರಸನ ಪ್ರಭುಲಿಂಗ ಲೀಲೆ ಮುಂತಾದ ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ದೊರೆಯುವ ಎಲ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜನಾದವನು ತನ್ನ ರಾಣಿ, ಮಕ್ಕಳ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟುವದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೆಂದು ರಾಜನೀತಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸಾವಿರಾರು ಆನೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಾಂತರ ಕುದುರೆಗಳೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲಾಗದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೇವಲ ಒಬ್ಬ ರಾಜ ಒಂದು ಬೃಹದಾಕಾರದ ಕೋಟೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಬಹುದೆಂದು ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[೩೯] ಒಬ್ಬ ಬಿಲ್ಲುಗಾರ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯ ರಕ್ಷಣೆ ಪಡೆದು ನೂರಾರು ಬಿಲ್ಲುಗಾರರು, ಮತ್ತು ಸಾವಿರ ಶತ್ರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಬಹುದೆಂದು ಮನು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಗಿಡಮರಗಳು, ಪೊದರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕ್ರೂರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾದ, ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ, ನೀರಿನಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಶುಕ್ರ ನೀತಿಸಾರ ಹೇಳುತ್ತದೆ.[೪೦]

ಕೋಟೆಯಿಲ್ಲದ ರಾಜನನ್ನು ವಿಷರಹಿತವಾದ ಹಾವಿನಂತೆ ಅಥವಾ ಮದರಹಿತವಾದ ಆನೆಯಂತೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂದು ಶಿವತತ್ವ ರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ[೪೧] ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಷಹೀನೋ ಯಥನಾಗೋ ಮದಹೀನೋ ಯಥಾಗಜಃ ।
ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಶ್ಯತಾಂ ಯತಿದುರ್ಗ ಹೀನ ಸ್ಥಥಾ ನೃಪಃ ॥

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೋಟೆಗಳು ಅಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದವು, ರಾಜನ ಹುಟ್ಟು ಮತ್ತು ಸಾವುಗಳಿಗೆ ಕೋಟೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಕಾರಣಗಳಾಗಿದ್ದವು. ರಾಜನು ಕೋಟೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಸದಾ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಮತ್ತು ಅಪಾರವಾದ ಹಣವನ್ನು ವೆಚ್ಚ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ರೀತಿ ಕೋಟೆಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದ್ದವು.

ಕೋಟೆಯು ರಾಜ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಜನೀತಿ ತಜ್ಞರಿಂದ ನಮೂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಏಳು ಮೂಲ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಾಂಗಗಳು: ಸ್ವಾಮಿ (ಪ್ರಭು), ಅಮಾತ್ಯ (ಮಂತ್ರಿ), ರಾಷ್ಟ್ರ (ಸಂಸ್ಥಾನ), ದುರ್ಗ (ಕೋಟೆ), ಕೋಶ (ಖಜಾನೆ), ದಂಡ (ಸೈನ್ಯ) ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರಾಜ್ಯ.

ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಅವಶ್ಯವಿರುವ ಏಳು ಮೂಲ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ (ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ) ದುರ್ಗ(ಕೋಟೆ) ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಜನು ತನ್ನ ರಾಣಿಯ ತನ್ನ ಜನರ ಮತ್ತು ಸಂಪತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಭದ್ರವಾದ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಬಾಗಿಲುಳ್ಳ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲೇಬೇಕೆಂದು ರಾಜನೀತಿ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ವಚನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೪೨]

ಸಾವಿರಾರು ಆನೆಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಾಂತರ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲಾಗದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಒಬ್ಬ ರಾಜ ಕೋಟೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಬಲ್ಲನು ಎಂದು ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.[೪೩]

ಕೌಟಿಲ್ಯನು ತನ್ನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯ ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ತಡೆಯಲು ಸೂಕ್ತವಾದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.[೪೪]

ಒಬ್ಬ ಬಿಲ್ಲುಗಾರ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯ ಮರೆ (ರಕ್ಷಣೆ)ಯಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಶತ್ರುಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಮನು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ.[೪೫]

ಕೊತ್ತಲುಗಳು:

ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಕೋಟೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಡೀ ಕೋಟೆಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವಲ್ಲಿ ಕೊತ್ತಲಗಳು ಅತೀ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಕೊತ್ತಲಗಳಿಲ್ಲದ ಕೋಟೆ ನಮಗೆ ಕಾಣಸಿಗುವದಿಲ್ಲ. ಕೊತ್ತಲ ಅಥವಾ ಕೊತ್ತಳವೆಂದರೆ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗ, ಸೈನಿಕರು ಕೋಟೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ನುಗ್ಗದಂತೆ ಕಾಯುವ ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶ ಅಲ್ಲದೇ ಕೊತ್ತಳಕ್ಕೆ ಬುರುಜು, ಕೊತ್ತಲ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಕಾವಲುಗೋಪುರವೆಂದು ವಿವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಕೊತ್ತಳದ ಸಮೀಕರಣವು ಆಗಿದೆ. ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡುವದಾಗಿತ್ತು. ಇವು ಎತ್ತರದ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯುವ ಸನ್ನಿವೇಶ ಎದುರಾದಾಗ ಇವು ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವು ಆಯಕಟ್ಟಿನ ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದು ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಿದ್ದ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶದ ಕಂದಕದ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೂರದಿಂದಲೇ ಶತ್ರು ಸೈನ್ಯದ ಆಗಮನವನ್ನು ಕಂಡು ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಜ್ಜಾಗಿ ಕಾದಾಡಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇವು ಅನುಕೂಲಕರ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು.

ಕೋಟೆಯ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥ "ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ"ದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತ ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಕೋಟೆಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡು ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಎರಡು ಕೊತ್ತಲುಗಳ ನಡುವಿನ ಅಂತರ ೩೦ ದಂಡ (ಮೂವತ್ತು ದಂಡ) ಗಳಿರಬೇಕು. (೧ ದಂಡ = ೬ ಅಡಿ, ೩೦ ದಂಡ= ೫೪ ಮೀಟರ ಅಥವಾ ೧೮೦ ಅಡಿ) ಕೊತ್ತಳದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿ, ಬೆಳಕು ಹಾಯುವಂತೆ ಭಾವಣಿ ಹಾಕಿರಬೇಕೆಂದು ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.[೪೬] ಭೀಮ ಕವಿಯು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥ

ಬಸವಪುರಾಣ[೪೭] ದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಂದಿಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಭದ್ರವಾದ ಕೊತ್ತಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ[೪೮] ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಮುಗಿಲು ಮುಟ್ಟುವಂತಿರಬೇಕು. ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಬಲವಾದ ಶಿಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿರಬೇಕು. ವೈರಿಗಳಿಗೆ ಕಷ್ಟದಾಯಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ವಿವರಣೆ ದೊರಕುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೋಟೆಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುತ್ತ ವೈರಿ ಶತ್ರು ಪಡೆಗಳಿಗೆ ಕಂಟಕಪ್ರಾಯವಾದ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಕೊತ್ತಲವಿಲ್ಲದ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆನ್ನುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಇಂತಹ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆಯಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳು ನಾಶವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಯಾವುದೇ ರೀತಿ ನಾಶಹೊಂದದೆ ಹಾಗೆ ನಿಂತಿರುವ ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ. ಆಯಾ ತಾಲೂಕಿನ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಈ ಎಲ್ಲ ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭದ್ರತೆಯ ಅಂಶಗಳು:

ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ಸಾಮಗ್ರಿ, ಕೋಟೆಯ ನಿವೇಶನ, ಕೋಟೆಯೊಳಗಡೆ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದಿರುವ ಕಂದಕದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಸಂಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಪೂರೈಕೆ ಈ ಅಂಶಗಳು ಕೋಟೆಯ ಭದ್ರತೆ ಮತ್ತು ಉಪಯುಕ್ತತೆಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಭೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅಧ್ಯಯನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿವೇಶನ:

ಕೋಟೆಯ ನಿವೇಶನದ ಆಯ್ಕೆಯು ಕೋಟೆಯ ಭದ್ರತೆ ಮತ್ತು ಉಪಯುಕ್ತತೆಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶ. ಕೋಟೆಯ ನಿವೇಶನ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವೈರಿಗಳ ಆಘಾತದಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗೋಡೆಯು ತುಂಬಾ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾಗಿರಬೇಕು. ದೊಡ್ಡ ಅಳತೆಯ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಟ್ಟಬೇಕು. ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಹಾಗೂ ಅಗಲವಾದ ಕಂದಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲೇಬೇಕು. ರಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪೂರ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ನಿವೇಶನವು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಗುಡ್ಡವಾದರೆ ವೈರಿಗಳಿಗೆ ದುರ್ಗಮವಾಗುತ್ತದೆಯಲ್ಲದೇ, ವೈರಿ ಸೈನ್ಯದ ಚಲನವಲನವನ್ನು ದೂರದಿಂದಲೇ ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ನೀರಿನ ಸಂಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಸರಬರಾಜಿಗೆ ಕೊಂಚ ಜಾಣ್ಮೆಯಿಂದ ಭೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಬೀದರ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಗುಡೆಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕವಲುದುರ್ಗ ಕೋಟೆಗಳು ಇಂತಹ ನಿವೇಶನಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಬಹುದು.[೪೯]

ಜಲ ಪೂರೈಕೆ:

ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಕಂದಕಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದ ಕೆರೆ ಅಥವಾ ಹರಿವನದಿ ಅಥವಾ ಹಳ್ಳದಿಂದ ನೀರನ್ನು ತಿರುಗಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮುದ್ಗಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ವಾಸಿಸುವ ಜನರ ಮತ್ತು ಜಾನವಾರುಗಳಿಗಾಗಿ ನೀರು ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯಕ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾವಿಗಳನ್ನು ತೋಡಿ ಅಂತರ್ಜಲವನ್ನು ಪೂರೈಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಿಜಾಪುರ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿರುವ ಚಾಂದ್‌ಬಾವಡಿ ಮತ್ತು ತಾಜ್‌ಬಾವಡಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಅಂತರ್ಜಲದ ಲಭ್ಯತೆ ಇರದಿದ್ದರೆ (ಗುಡ್ಡದ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ) ನಿಸರ್ಗವು ಶಿಲೆಯೊಳಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿವಿಧ ಅಳತೆಯ ಮತ್ತು ವಿವಿಧ ಆಕಾರದ ಗಟಾರಗಳನ್ನು ಮಳೆ ನೀರಿನ ಸಂಗ್ರಹಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಬಳ್ಳಾರಿ ಕೋಟೆಯ ಶಿಖರದಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಖರದಲ್ಲಿರುವ ಗಟಾರಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಕೋಟೆ ತುಂಬಾ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದರೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳವೇ ಹರಿಯುತ್ತಿರಬಹುದು. ಸೂಕ್ತ ಜಲಾನಯ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದರೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕೆರೆಯನ್ನೇ ನಿರ್ಮಿಸಬಹುದು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿರುವ ಗೋಪಾಲ ಸ್ವಾಮಿ ಹೊಂಡ ಇಂಥ ಒಂದು ಕೆರೆ, ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಮದ್ದಿನ ಮನೆ, ಗುಡಿಗಳು, ಮಸೀದಿಗಳು, ವ್ಯಾಯಾಮಶಾಲೆ, ರಾಜವಾಡೆ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮನೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕೃತಕವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಬಹುದು.

ಆಧಾರಗಳು:

೧. "Essays on Indo-Aryan Mythology" –ಎರಡು ಸಂಪುಟಗಳು,
ಲೇ॥ ಬಿಂಡಿಗನವಿಲೆ ನಾರಾಯಣ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್ಯ. – ೧೮೯೮ ಇಸ್ವಿ

೨. ಶ್ರೀ. ನಾ.ಭಾ. ಕೃತಿ ಸಂಪುಟ (ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಿಚಾರ ಸಂಪುಟ) ಭಾಗ ೧,
ಪ್ರ॥ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಮಯ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಸಾರ ಸಮಿತಿ. ವಿದ್ಯಾನಗರ– ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ೨೧ ಮೇ– ೨೦೦೨

೩. "ವಿಶ್ವಬ್ರಹ್ಮ ಕುಲೋತ್ಸಾಹ–ಸಂಗ್ರಹ" ಅಥವಾ "ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಇತಿಹಾಸ"೮;
ಲೇ॥ ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ. ಬಾಳಾಶಾಸ್ತ್ರಿ, ರಾವಜಿಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕ್ಷೀರಸಾಗರ ಸಾ॥ ಪುಣೆ, ೧೯೭೩ ಇಸ್ವಿ

೪. "ಜ್ಞಾನಸಿಂಧು" ಶ್ರೀ ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತ ವಿರಚಿತ; – ಸಂ॥ ಡಾ ॥ ಜಿ. ಎಸ್. ಕಾಪಸೆ ಮತ್ತು
ಪ್ರೊ॥ ಆರ್. ಬಿ. ಕಂಠಿ; ಪ್ರಕಾಶಕರು – ಶ್ರೀ ಹುರಕಡ್ಲಿ ಅಜ್ಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ ಧಾರವಾಡ. ೧೯೯೦

೫. "ಪುರಾತನ ಜಗತ್ತಿನ ಇತಿಹಾಸ" ಲೇ॥ ಎಫ್. ಕರೋವ್‌ಕಿನ್ – ೧೯೮೧ ಇಸ್ವಿ ಪ್ರಗತಿ ಪ್ರಕಾಶನ–
ಸೋವಿಯತ್ ಒಕ್ಕೂಟ–ಮಾಸ್ಕೋ (ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ)–೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ ನವಕರ್ನಾಟಕ
ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್ಸ್ ಪ್ರೈವೆಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್, ಬೆಂಗಳೂರು.

೬. "ಸೃಷ್ಟಿ" ಸಂ॥ ಶ್ರೀ ಆನಂದಕುಮಾರ ಆಚಾರ್ ಎಚ್. ಅರ್. ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರಪ್ಪ. ಟಿ.
ಪ್ರ ॥ ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಭ್ಯುದಯ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಯುವಕ ಸಂಘ – ದಾವಣಗೆರೆ.
ಜನವರಿ ೨೦೦೧ ಇಸ್ವಿ

೭. "Defense Architecture in Early Karnataka" By Dr. S.K. Joshi Sandeep Prakashan, Delhi-1985.

೮. "ಪುರಾತನ ಜಗತ್ತಿನ ಇತಿಹಾಸ" ಲೇ॥ ಎಫ್.ಕರೋವ್ಕಿನ್. ಪ್ರಗತಿ ಪ್ರಕಾಶನ. ಸೋವಿಯತ್
ಒಕ್ಕೂಟ. ಮಾಸ್ಕೋ.೧೯೮೧. ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ: ಕೆ.ಎಲ್. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾವ್–೧೯೮೭.

೯. "ಪುರಾತನ ಜಗತ್ತಿನ ಇತಿಹಾಸ" ಲೇ॥ ಎಫ್.ಕರೋವ್ಕಿನ್. ಪ್ರಗತಿ ಪ್ರಕಾಶನ. ಸೋವಿಯತ್
ಒಕ್ಕೂಟ. ಮಾಸ್ಕೋ.೧೯೮೧. ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ: ಕೆ.ಎಲ್. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾವ್–೧೯೮೭.

೧೦. "ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ", ರಂಗರಾಜನ್ ಎಲ್.ಎನ್.ಪುಟ ೧೮೪–೧೮೫. ೧೯೮೭–ಇಸ್ವಿ

೧೧. "ಲಾಸ್ ಆಫ್ ಮನು" ಲೇ॥ ಬುಲ್ಲೇರ.ಜಿ. ಎಸ್.ವಿ.ಇ, ಸಂಪುಟ ಮಾಲೆ–೨೫, ಪುಟ ೨೨೭–೨೮

೧೨. "ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ", ರಾಧಾಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ.
ಸಂ–೦೬, ಪುಟ –೧೫೭–೬೦, ೧೯೯೧ ಇಸ್ವಿ

೧೩. "ನೀತಿಸಾರ ಆಫ್ ಕಾಮಂದಕ", ಗಣಪತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿ. ಓ. (ಸಂ), ಪುಟ–೫೭.

೧೪. "ಶುಕ್ರನೀತಿ", ಭಾಗ-೪, ಬಿ.ಎಸ್. ಸರಕಾರ, ಪುಟ-೧೭೩

೧೫. "ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತಾ". ಶಾಸ್ತ್ರೀ ಸುಬ್ರಹಮಣ್ಯ ವಿ., ಪುಟ-೧೭೪.

೧೬. "ಮಾನಸಾರ ಆ್ಯನ್ ಎನ್‌ಸೈಕ್ಲೋಪಿಡಿಯಾ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್". ಪಿ.ಕೆ. ಆಚಾರ್ಯ, ಪುಟ-೫೩, ಅಲಹಾಬಾದ್.

೧೭. "ರಾಯಚೂರ ಹಾಗೂ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳು": ಸುಜಾತಾ ಮಲ್ಲನಗೌಡ, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ. ಕ.ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ. ಪುಟ-೯೫.

೧೮. "ಪಂಚತಂತ್ರ" ರಾಮಾನುಜ ಅಯ್ಯಂಗಾರ", ಪುಟ ೨೧೫ – ೧೬

೧೯. "ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ". ಶ್ಯಾಮ್‌ಶಾಸ್ತ್ರಿ. ಆರ್. (ಸಂ) ಪುಟ-೯೫.

೨೦. "ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ". ರಾಧಾಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ. ಪುಟ-೧೫೯. ೧೯೯೧.

೨೧. "ಟೌನ್ ಪ್ಲಾನಿಂಗ ಇನ್ ಆ್ಯನಿಸಿಯಂಟ್ ಇಂಡಿಯಾ". ದತ್ತ. ಬಿ. ಬಿ.

೨೨. "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಾಸ್ತು". ಶಾಸ್ತ್ರಿ ವಾಸುದೇವ.ಕೆ. ಪುಟ ೧೮೮.

೨೩. "ಟೌನ್ ಪ್ಲಾನಿಂಗ್ & ಹೌಸ್ ಬಿಲ್ಡಿಂಗ್ ಇನ್ ಆ್ಯನಿಸಿಯಂಟ್ ಇಂಡಿಯಾ". ರಂಗಾಚಾರಿ.ಕೆ, ಪುಟ. ೮೧೩-೨೩.

೨೪. "ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ". ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ., ಸಂ: ೦೬, ಪುಟ: ೧೬೦-೬೧, ೧೯೯೧ ಇಸ್ವಿ

೨೫. "ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳು", ಸಂ-೦೧. ಪಾಟೀಲ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ, ಕ.ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ, ಪುಟ-೦೪.

೨೬. "ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ". ಎಂ.ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ, ಪುಟ-೩೧೮.

೨೭. "ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳು", ನೀ.ಕೃ. ರಾಮಶೇಷನ್, ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ್ ಬೆಂಗಳೂರು, ವರ್ಷ ೧೯೮೦.

೨೮. "ಕರ್ಮವೀರ" ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ, ೧೯೮೬. (ಭಾರತ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧಕ ಮಂಡಳ, ದ್ವಿತೀಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ವೃತ್ತ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೬ ಇಸ್ವಿ)

೨೯. "ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಜೀವನ" : ಲೇ॥ ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ. ಮೊದಲ ಆವೃತ್ತಿ ಜುಲೈ ೧೯೫೯, ಧಾರವಾಡ. ಮೂರನೇ ಆವೃತ್ತಿ. ದಿನಾಂಕ ೦೧ ಎಪ್ರೀಲ್ ೧೯೭೧.

೩೦. "ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಜೀವನ" – ಲೇ॥ ಬೆಟಗೇರಿ. ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಜುಲೈ ೧೯೫೯ ಧಾರವಾಡ.

೩೧. "ವಿಶ್ವಬ್ರಹ್ಮಕುಲೋತ್ಸಾಹ" ಅಥವಾ "ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಗ್ರಹ ಲೇ॥ ಬಾಳಶಾಸ್ತ್ರೀ ರಾವಜೀಶಾಸ್ತ್ರೀ ಕ್ಷೀರಸಾಗರ ಪುಣೆ. ೧೯೭೪ ಇಸ್ವಿ

೩೨. "ಸೃಷ್ಟಿ":- ಸಂ ॥ ಆನಂದಕುಮಾರ ಆಚಾರ್ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಯುವಕ ಸಂಘ - ದಾವಣಗೆರೆ. ಜನೇವರಿ-೨೦೦೧.

೩೩. "ಚಿತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಅದಾಲತ್ತು ಕೋರ್ಟುತೀರ್ಪು" ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೮ ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ - ವಿಪ್ರರಿಗೂ ನಡೆದ ವಿವಾದ ಲೇ॥ ಪಂಡಿತ ಶ್ರೀ ಮಾರ್ಗಸಹಾಯಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರ॥ ಡಿ.ವ್ಹಿ. ಶೇಷಾಚಾರ್ - ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦೦೫೩ ದಿನಾಂಕ : ೧೦-೧೦-೧೯೮೦.

೩೪. "ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ" ಭಾಗ-೧, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ-೧೯೭೭

೩೫. "ಪ್ರಜಾವಾಣಿ", ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ - ೨೦೦೦,

೩೬. "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಂದೇಶ" (ಕಾಳಿಕಾ ಪ್ರಭ) ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ ಯುಗಾಧಿ ಮಹೋತ್ಸವ, ದಿನಾಂಕ ೧೯ ಮಾರ್ಚ ೨೦೦೭, ವಿಶ್ವಶಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರ ಸಿರಸಂಗಿ. (ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ) (ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ).

೩೭. ಅ) "ಶ್ರೀ ದೇವೀ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಗ್ರಂಥವು"- ಶ್ರೀ ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತ ವಿರಚಿತ, ಪ್ರಕಾಶಕರು ಶ್ರೀ. ಬಿ.ಜಿ. ಸಂಕೇಶ್ವರ. ವಕೀಲಚಾಳ. ಶ್ರೀ ಮೃತ್ಯುಂಜಯ ನಿಲಯ ಗದಗ- ೧೧ನೇ (ಹನ್ನೊಂದನೇ) ಆವೃತ್ತಿ-೧೯೯೬.

ಬ) "ಶ್ರೀ ದೇವೀ ಮಹಾತ್ಮೆಯ" ಟೀಕಾ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಸಹಿತ ಗ್ರಂಥವು.

ಪ್ರಕಾಶಕರು ಪಿ.ಸಿ.ಶಾಬಾದಿಮಠ. ಬುಕ್ ಡಿಪೋ - ಗದಗ.

೩೮. "ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಜಿವನ" ಲೇ॥ ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮಾ. ಧಾರವಾಡ ಜುಲೈ ೧೯೫೯

೩೯. "ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ". ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ. ಸಂ-೦೬, ಪುಟ-೧೫೮, ೧೯೯೧ ಇಸ್ವಿ

೪೦. "ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೋಟೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ". ಡಾ॥ ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್ ಅಭಿನಂದನಾ ಗ್ರಂಥ. ಜೋಶಿ. ಎಸ್.ಕೆ., ಪುಟ-೧೪೬-೧೫೨. ಬೆಂಗಳೂರು.

೪೧. "ಶಿವತತ್ವ ರತ್ನಾಕರ". ಮಲ್ಲೇಪುರಂ ಜಿ. ವೆಂಕಟೇಶ. (ಸಂ). ಕ.ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ. ಪುಟ-೨೬೮-೨೬೯, ೧೯೯೮ ಇಸ್ವಿ

೪೨. "ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳು" ಲೇ॥ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ. ಪಾಟೀಲ. ಕ.ವಿ.ವಿ.ಹಂಪಿ - ೧೯೯೯.

೪೩. "ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೈಫಿಯತ್ತಗಳು" ಲೇ,ಡಾ॥ ಎಂ.ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಕ.ವಿ.ವಿ.ಹಂಪಿ.

೪೪. - ಅದೇ -

೪೫. "ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳು" ಲೇ॥ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ. ಪಾಟೀಲ. ಕ.ವಿ.ವಿ.ಹಂಪಿ - ೧೯೯೯.

೪೬. "ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ", ರಂಗರಾಜನ್ ಎಲ್. (ಸಂ). ಪುಟ: ೩-೪. ಇಸ್ವಿ ೧೯೮೭.

೪೭. “ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ” ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ. ರಾಧಾಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ಸಂ–೦೬. ಪುಟ: ೧೫–೨೦. ೧೯೯೧ ಇಸ್ವಿ

೪೮. “ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ” ಕೋತಿನ. ಎಸ್.ಎಸ್. ಕ.ಸಾ.ಪ. ಬೆಂಗಳೂರು. ಪುಟ: ೪೫, ೧೯೮೪ ಇಸ್ವಿ

೪೯. “ಪ್ರಜಾವಾಣಿ”: ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ ೨೦೦೦. “ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ” ಲೇ: ಡಾ॥ ಎಚ್. ಚಂದ್ರಶೇಖರ.

ಅಧ್ಯಾಯ – ೪

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳು.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳು:

ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಪುಟಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲುಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಇನ್ನಾವುದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗದು. ಬೆಳಗಾವಿಯ ವೀರ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮ ಸಾಕ್ಷ್ಯವೂ ಸಿಗದು.

ಕರ್ನಾಟಕವು ಕುಂತಲನಾಡೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾಗ ಅದರ ಅಂಗವೆನೆಸಿದ "ಕುಹುಂಡಿ ಮೂರು ಸಾವಿರ" (ಕುಹುಂಡಿ-೩೦೦೦) ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಿಂದ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೯ ಫೆಬ್ರುವರಿ) ಕಾಲದವರೆಗೆ, ನಂತರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇಸಗತಿ (ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ)ಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೂ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಆಳಿದ ಮೊದಲ ಅಚ್ಚಕನ್ನಡ ಅರಸರಾದ ರಟ್ಟರು ಅಥವಾ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮೂಲಸ್ಥಾನವೂ ಹೌದು. ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳನ್ನು ತಿರುವಿ ನೋಡಿದಾಗ ಶಾತವಾಹನ, ಆದಿಕದಂಬ, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಆದಿಲಶಾಹಿಗಳು, ಮೊಘಲರು, ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟೀಪ್ಪು, ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಇವರೆಲ್ಲರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹತ್ತು ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ೭೪ ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಆಧಾರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಎಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳು ಶಾತವಾಹನರ (ಕ್ರಿಪೂ ೧೮೭) ಕಾಲದಿಂದ ೧೯ ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂತಹ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕು :

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಆರ್ಯ-ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ, ಕಮಲ ಬಸದಿ, ಚೆನ್ನಮ್ಮರಾಣಿ ಹಾಗೂ ಸಂಗೊಳ್ಳಿರಾಯಣ್ಣನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು, ಮಹಾದೇವ ಮಂದಿರ, ಮಾಳ ಮಾರುತಿ, ವೈಜನಾಥನ ಗುಡ್ಡ, ಅಸದ್‌ಖಾನನ ದರ್ಗಾಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯವಾಗಿವೆ.

ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ೭ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಕಣಬರಗಿ ಗ್ರಾಮವಿದ್ದು, ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮತೀರ್ಥವು ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ತೀರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಸಾಂಬ್ರಾ ವಿಮಾನ ನಿಲ್ದಾಣದ ಹತ್ತಿರ ಪಂತ ಬಾಳೇಕುಂದ್ರಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂತ ಮಹಾರಾಜರ ಮಠ ಹಾಗೂ ಮಂದಿರಗಳಿವೆ; ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಅಪೂರ್ವ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಕಟ್ಟಡಗಳು, ಕೋಟೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿದ್ದು, ನಾಡಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುವ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿರಿಮೆ-ಈ ತಾಲೂಕಿಗೆ ಇದೆ. ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು (೧೦) ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

೧) ವಡಗಾಂವ – ಮಾಧವಪುರ ಹಳೇ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆ (ಮೃತ್ತಿಕಾ ದುರ್ಗ)

ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ವಡಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿಯ ಮಣ್ಣಿನ ಪುರಾತನ ಕೋಟೆಯು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದವರ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಮೋಹೆಂಜೋದಾರೋ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಮೀಪದ್ದೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಡಾ॥ ಅ. ಸುಂದರ. ಅವರ ನಿರ್ದೇಶನದ ಮೇರೆಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೭೨–೧೯೭೮ ರವರೆಗೆ ವಡಗಾಂವ – ಮಾಧವಪುರದಲ್ಲಿ (ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ) ಕೈಕೊಂಡ ಉತ್ಖನನ ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಶೈವ ಹಾಗೂ ಇತರ ಮತಧರ್ಮದ ಅವಶೇಷಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದವು.[೧] ಈ ಅವಶೇಷಗಳೆಲ್ಲ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮಬಾರಿಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ರಾಜವಂಶವಾಗಿದ್ದ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.[೨]

ಇದೀಗ ಕೋಟೆಯ ಹೊರ ಆವರಣ ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಹೋಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಅರಮನೆ (ಒಳ ಆವರಣ) ಇದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತ್ತೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.[೩] ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಂಗಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮನೆಯ ಭಾಗ, ಎರಡು ಬಾವಿಗಳು, ಒಂದು ಕುಸ್ತಿಯ ಅಖಾಡದ ಅವಶೇಷ ಇಂದು ನಾಮಾವಶೇಷವಾಗಿವೆ. ಸಂಶೋಧನೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣಿನ ಒಡೆದ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಕಾಜಿನ ಬಳೆಗಳು, ಸತುವಿನ ನಾಣ್ಯಗಳು, ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಣಿಯಾಕಾರದ ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಹಾಗೂ ೨" x ೧ ೧/೨ " ಉದ್ದಗಲ ಹಸ್ತಿದಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿಗ್ರಹ, ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ದೊರೆತವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.[೪] ಅಲ್ಲದೇ ಗಣೇಶ, ಶಿವಲಿಂಗ, ಮತ್ತು ಗೂಳಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ನೆಲೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೧೫ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.[೫]

ಯದುಗ್ರಾಮ, ವೇಣುಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಇಕ್ಷುಗ್ರಾಮವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ವಡಗಾಂವಿಯಲ್ಲಿ (ಹಳೆಯ ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ) ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ ೨೨೫ ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಜಕ್ಕದೇವನೆಂಬ ಜೈನ ಅರಸನು ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದನು.[೬] ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರನ ಧರ್ಮತತ್ವಗಳ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ೧೦೮ ಜೈನ ಮುನಿಗಳು ಆಗಮಿಸಿದ್ದರು. ಅವರ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಜಕ್ಕದೇವ, ರಾಣಿ ಜಕ್ಕಲಾದೇವಿ ಮತ್ತು ರಾಜಪರಿವಾರದವರು ಆಗಮಿಸಿ ರಾತ್ರಿಯಕಾಲ ಹಿಂತಿರುವಾಗ ಸೈನಿಕರ ಪಂಜು ದೀಪದ ಉರಿಯು ಕಾಡಿಗೆ ತಗುಲಿ, ಜೈನ ಮುನಿಗಳೆಲ್ಲ ಸಜೀವ ದಹನಗೊಂಡರು. ಈ ಘಟನೆಗೆ ತಾನೇ ಕಾರಣನೆಂದು ಜಕ್ಕದೇವ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಟ್ಟು, ಅವರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ೧೦೮ ಬಾವಿಗಳು ಮತ್ತು ೧೦೮ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಇತಿಹಾಸ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಇತಿಹಾಸ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ದಂಡಕಾರಣ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗವೆನಿಸಿ ದಟ್ಟವಾಗಿ ವೇಣು (ಕೊಳಲು ಮಾಡುವ ಬಿದಿರು) ಮೆಳೆಗಳು ಬೆಳೆದಿರಬಹುದಾದ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ "ವೇಣು ಗ್ರಾಮ" (ಬೇಳು ಗ್ರಾಮ – ಬೆಳಗಾವ) ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ವಡಗಾಂವ-ಮಾಧವಪುರದಲ್ಲಿ ಶಾತಾವಾಹನರ ಕಾಲದ ಗೋಡೆಗಳು, ಉಗ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಈ ಜನವಸತಿ ನೆಲೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯಿತ್ತೆಂದು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದ ಕೀರ್ತಿ ಡಾ. ಅ.ಸುಂದರ, ಗೌರವ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಮೈಸೂರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ೧೯೭೨-೧೯೭೮ರವರೆಗೆ ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಜನವಸತಿ ನೆಲೆ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಮಹತ್ವದ ಕೋಟೆಯಿದಾಗಿದ್ದು, ಡಾ. ಅ.ಸುಂದರವರಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ಶ್ರೀ ಆರ್ ಎಸ್ ಪಂಚಮುಖಿ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಶೋಧಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ೧೯೭೨-೧೯೭೮ ರವರೆಗೆ ಸತತ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಡಾ. ಅ. ಸುಂದರವರ ಉತ್ಖನನದಿಂದಾಗಿ ಮನೆಗಳ ತಳಪಾಯ, ಗೋಡೆಗಳು, ನೀರಿನ ನಾಲೆಗಳು, ಉಗ್ರಾಣ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಿದ್ದುದು, ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲ (ಕ್ರಿ.ಶ.೨೦೦)ದಲ್ಲಿದ್ದ ಜನವಸತಿ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಶೋಧಿಸಿದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ವಡಗಾಂವ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಸತಿಗೃಹಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಉತ್ಖನನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಗೋಡೆಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಡಲಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ.

೨) ಬೆಳಗಾವಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ :

ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಪುಟಗಳಲ್ಲೂ ಬೆಳಗಾವಿ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲುಗಳು ರಾಜ್ಯದ ಇನ್ನಾವುದೇ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗದು. ಬೆಳಗಾವಿಯ ವೀರ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮ ಸಾಕ್ಷ್ಯವೂ ಸಿಗದು. ಕುಂತಲನಾಡು, ಕುಹುಂಡಿ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಪ್ರದೇಶ ಎಂದು ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಬೆಳಗಾವಿ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಆಳಿದ ಮೊದಲ ಅಚ್ಚಕನ್ನಡ ಅರಸರಾದ ರಟ್ಟರು[೭] ಅಥವಾ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಮೂಲಸ್ಥಾನವೂ ಹೌದು. ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳನ್ನು ತಿರುವಿ ನೋಡಿದಾಗ ಶಾತವಾಹನ, ಆದಿಕದಂಬ, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಆದಿಲಶಾಹಿಗಳು, ಮೊಘಲರು, ಹೈದರ್ ಮತ್ತು ಟೀಪ್ಪು, ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಇವರೆಲ್ಲರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಮುಖ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯು ಪ್ರಮುಖ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇಂದ್ರ ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣದ

ಸಮೀಪವಿರುವ ಕೆರೆಯ (ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ) ಎದುರಿಗೆ ಬೃಹತ್ತಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶದ ಚರಿತ್ರೆ ಮೊಹೆಂಜೋದಾರೋ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದು ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಯದುಗ್ರಾಮ, ವೇಣುಗ್ರಾಮ, ಇಕ್ಷುಗ್ರಾಮ, ಆಜಮ್‌ಗರ, ಮುಸ್ತಫಾಬಾದ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿಪೂ. ೨೨೫ ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ನಡೆದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಘಟನೆ ಜಕ್ಕದೇವನೆಂಬ ಜೈನದೊರೆ ೮೦೦ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿ ಯದುಗ್ರಾಮ (ಹಳೆಯ ಬೆಳಗಾವ)ದಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಿಸಿ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ.[೮] ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರನ ತತ್ವಗಳ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ೧೦೮ ಜಿನಮುನಿಗಳು ಈತನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದರು. ಮುನಿಗಳ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಜಕ್ಕದೇವ, ರಾಣಿ ಜಕ್ಕಲಾದೇವಿ ರಾಜ ಪರಿವಾರದೊಂದಿಗೆ ಬಂದು ಭೇಟಿಯಾಗಿ, ರಾತ್ರಿ ಅರಮನೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗ ಸೈನಿಕರ ಪಂಜು ದೀಪಗಳ ಬೆಂಕಿ ಕಾಡಿಗೆ ತಗುಲಿ, ಮುನಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಜೀವ ದಹನವಾದರು. ಅವರ ಸಾವಿಗೆ ತಾನೇ ಕಾರಣ ಎಂದು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಪಟ್ಟು ಜಕ್ಕದೇವ ಜೈನ ಮುನಿಗಳ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ೧೦೮ ಬಸದಿ, ೧೦೮ ಬಾವಿ ಹಾಗೂ ೧೦೮ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ಐತಿಹ್ಯಗಳಿವೆ. ಜಕ್ಕದೇವನೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಈ "ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ" ಕಟ್ಟಿಸಲು ಕಾರಣವಾದನೆನ್ನಲು ಸಂಬಂದಿಸಿದ ಈ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಕರಣ ಕುತೂಹಲಕರವಾಗಿದೆ. ಡಾ. ಅ. ಸುಂದರ ಅವರ ಭೂ-ಉತ್ಖನನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.[೯]

ಕದಂಬರು ಹಲಸಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಎರಡನೇ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ, ಅವರ ಆಡಳಿತ ಬೆಳಗಾವಿಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿತ್ತು.[೧೦] ನಂತರ (ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ) ರಟ್ಟರ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂತಳ ನಾಡಿನ ಅಂಗವೆನಿಸಿದ್ದ ಕುಹುಂಡಿ-೩೦೦೦ ಪ್ರದೇಶ ರಟ್ಟರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ರಟ್ಟರ ಮೊದಲನೇ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಸುಗಂಧವರ್ತಿಯಿಂದ (ಸವದತ್ತಿ) ಎರಡನೇ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೭೦ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರ ಮಾಡಲಾಯಿತು.[೧೧]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೯ ರ ನಂತರ, ಬೆಳಗಾವಿಯ ನಾಡು (ಕುಹೂಂಡಿ ಮಂಡಲ) ರಟ್ಟ ಅರಸರ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆಗೊಮ್ಮೆ ಈಗೊಮ್ಮೆ ಕೆಲವು ಮಾಂಡಲಿಕರು ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವ ಪಡೆದರೂ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ಹೆಸರಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಟ್ಟ ಅರಸು ನಾಲ್ಕನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು ಬೆಳಗಾವಿ ನಾಡನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೨ ರಿಂದ ೧೨೨೦ ರವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ೧೮ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅತ್ಯಂತ ವೈಭವದಿಂದ ಆಳಿರಬಹುದೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗಿದೆ. ಆತನು ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಜಿನಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುಹೂಂಡಿ ಮಂಡಲಾಚಾರ್ಯನಾದ ಶುಭಚಂದ್ರ

ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯರು, ರಾಜಗುರುಗಳೂ ಆದ "ಮುನಿಚಂದ್ರ"ರಿಗೆ ಈ ಅರಸನು ಕೆಲವು (೧೨) ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಈ ರಾಜಗುರು (ಬೆಳಗಾವಿ ಶಾಖೆ) ವಾದ ಮುನಿಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಅಮಾತ್ಯರನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ನಾಲ್ವರು ಕವಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವನದು ಅಸಾಧಾರಣ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಕರಣಾಗ್ರಗಣ್ಯ ಸಚಿವೈಕ ಶಿರೋಮಣಿ "ಬೀಚಿರಾಜ"ನಿಂದ "ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಬಸದಿ"ಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಗಳಾದ "ಬಾಳಚಂದ್ರ ಕವಿಚಂದ್ರ ಕಂದರ್ಪ" ಹಾಗೂ ಪಾರ್ಶ್ವ ಪಂಡಿತರಿಂದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕೊರೆಯಿಸಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿದ್ದಾನೆ.

"ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆ"ಯಲ್ಲಿ ಈ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೪ ರಲ್ಲಿ ಬಾಳಚಂದ್ರ ಕವಿಕಂದರ್ಪನಿಂದ ಬರೆದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೫ ರಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವ ಪಂಡಿತನಿಂದ ಬರೆದ ಒಂದು ಶಾಸನ. ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಲಂಡನ್ನಿನ ಬ್ರಿಟಿಷ ಮ್ಯೂಜಿಯಂನಲ್ಲಿವೆ. (Epigraphia Indica XIII 14-36) ಮೂರನೆಯದು ಬಾಂಬೆ ಬ್ರ್ಯಾಂಚ ರಾಯಲ್ ಏಶಿಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಜರ್ನಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಉಧೃತವಾಗಿದೆ. (Volume X, 2-0) ಈ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವೂ ಮಾದಿರಾಜನಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೨೯ ರಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಸೌಂದತ್ತಿಯ ಶಾಸನ ಇದೇ ಜರ್ನಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೪ ರಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಎರಡೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು ಶ್ರೀ ಕರಣಾಗ್ರಗಣ್ಯ ಬೀಚಿರಾಜನಿಂದ ವೇಣುಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಈಗಿನ ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ರಟ್ಟ ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಂತೆಯೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಅರಸನೂ-ಉಳಿದವರೂ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಬಗ್ಗೆಯೂ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೧೨]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೩೦ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯು ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರ ವಶಕ್ಕೆ ಹೋಯಿತು. ಆದರೆ ಬೇಗನೇ ಅಲ್ಲಾವುದ್ದೀನ ಖಿಲ್ಜಿಯ ಸರದಾರನಾದ ಮಲಿಕಾಫರನ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ, ಸಂಪೂರ್ಣ ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರ ರಾಜ್ಯ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಕೈಸೇರಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೧೨-೧೩೧೩ ರಲ್ಲಿ ಯಾದವರ ಶಂಕರದೇವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಮಲಿಕಾಫರನು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವನ್ನು ತಾನೇ ವಹಿಸಿಕೊಂಡನು. ಆಗ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗಾವಿಯೂ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಕೈಸೇರಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೫ ರಿಂದ ೧೪೭೨ ರವರೆಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಹಾಗೂ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಬಹಮನಿ ಸುಲ್ತಾನರ ಮತ್ತು ವಿಜಾಪುರದ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯು "ಮುಸ್ತಫಾ" ಎಂಬುವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ (ಬೆಳಗಾವಿಗೆ) "ಮುಸ್ತಫಾ ಬಾದ್" ಎಂಬ ಹೆಸರುಂಟಾಯಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೭೨-೭೩ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ "ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕೋಟೆ" ಯು ವಿಜಯನಗರದವರ ಕೈತಪ್ಪಿ ಬಹಮನಿ ಮತ್ತು ನಂತರ ವಿಜಾಪುರದವರ ಕೈಸೇರಿತು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಹಮನಿ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಮಹಮ್ಮದ ಗವಾನನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ "ಬಹಮನಿ ಸೈನ್ಯ" ವು "ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧-೧೫೪೯ ರವರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತ ವಿಜಾಪೂರ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿಗಳ ಸರದಾನಾದ ಅಸದ್‌ಖಾನ್ (ಖುಸ್ರು ಟರ್ಕ್) ನಿಗೆ ದೊರೆಯಿತು. ಅಸದ್‌ಖಾನ್‌ನನ್ನು ಬೆಳಗಾವಿಯ

ರಾಜ್ಯಪಾಲನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ ನಂತರ, ಮಳೆಯಿಂದ ಕುಸಿದು ಬಿದ್ದ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿದ ವಿಷಯ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸದ್‌ಖಾನನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಬಂದ ನಂತರ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ರೂಪವು ಬಂದಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.[೧೩]

ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರ ಬದಿಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಪರ್ಶಿಯನ್ ಭಾಷೆಯ ಶಿಲಾಫಲಕವೊಂದು ಹಿಜರಿ ೯೩೭ ಅರ್ಥಾತ್ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೦ ರಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯ ಪೂರ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದೂ, ಯಾಕೂಬ ಅಲ್ಲಿಖಾನನು ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು, ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೨ ದಲ್ಲಿ ಅಬ್ದುಲ್ ಹುಸೇನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಲಾಯಿತೆಂದೂ ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂದಿಅಲೀ ಎಂಬುವನು ಕೋಟೆಯ ಅಗಸೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.[೧೪]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೯ ರಲ್ಲಿ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳ (ಬಿಜಾಪುರ) ಅವನತಿಯಾದ ನಂತರ, ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರವು ಔರಂಗಜೇಬನ ಎರಡನೇ ಮಗನಾದ "ಮುಆಜಂ"ನ ಕೈಸೇರಿ "ಆಝುಮ್‌ನಗರ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ಮೇಲೆ ಮೊಗಲರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಸರದಾರನಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೨೪ ರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಿಜಾಮ-ಉಲ್-ಮುಲ್ಕ (ಈತನ ಮರಣ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೮ ಇಸ್ವಿ) ಮುಖಾಂತರ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಆಧಿಪತ್ಯ ಸವಣೂರಿನ ನವಾಬನ ವಶವಾಯಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೪ ರಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆ ಸೈನಿಕರು ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದರು, ಕೊನೆಗೆ ಬ್ರಿಟೀಷ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದ ಜನರಲ್ ಮನ್ರೊ ೧೮೧೮ ಮಾರ್ಚ ೧೫ ರಂದು ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೪೭ ರಂದು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸಿಗುವವರೆಗೂ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಹಲವಾರು ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಧೀನದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿದಿದ್ದುದು ಸರ್ವ ವಿದಿತವಾಗಿದೆ.

ಈಗ ದೊರೆತ ಖಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಂದ "ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆ" ಯಲ್ಲಿ ರಟ್ಟ ಅರಸರ ಪಾತ್ರವು ಪ್ರಾಚೀನತಮವಾದರೂ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವದ್ದು ಆಗಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೂ "ಕನ್ನಡದ ಉಸಿರು" ಆಡುತ್ತಿದೆ. "ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕೋಟೆ" ಯು ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಕನ್ನಡದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸಾರಿ ಹೇಳುವ "ಕನ್ನಡದ ವೀರಶ್ರೀ" ಯ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಅನುದಿನವು ತಲೆಯೆತ್ತಿ ನಿಲ್ಲುವುದು.[೧೫]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ಕೇಂದ್ರ ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣದ ಬಳಿಯಿರುವ ಕೆರೆಯ (ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ) ಎದುರಿಗೆ ಸದೃಢವಾದ, ಎಂಟು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಅದರ ಎದುರಿಗಿರುವ ಕೆರೆಯಿಂದಲೇ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಆಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಆಳವಾದ (ಸು.೩೦-೩೫) ಅಡಿ ೫೦ ಅಡಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಅಗಲವಾದ

ಕಂದಕಕ್ಕೆ ಈ ಕೆರೆಯಿಂದ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕೋಟೆಯು ವಿವಿಧ ರಾಜವಂಶಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಕಂಡರೂ ಇಂದಿಗೂ ಬಲಿಷ್ಠವಾಗಿದ್ದು, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ (ಸು. ೨೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೨೫ ಅಡಿ ಅಗಲ), ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ೧೦೦ ಅಡಿ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿ, ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಕಿಂಡಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದೆ. ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬಲಬದಿಯಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ, ರಕ್ಷಣಾ ವಾಸ್ತು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿರುವದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದಾಗ ರಸ್ತೆಯ ಬಲ ಹಾಗೂ ಎಡಬದಿಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಡಗಳಿವೆ.

ಅನಿಯಮಿತ ಅಂಡಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕಮಲಬಸದಿ, ಸಫಾಮಸೀದಿ, ದುರ್ಗಾದೇವಿ, ಶಿವಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಸು. ೧೦೦ ಏಕರೆಯಷ್ಟು ಕೋಟೆಯು ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆ (ಕ್ಷೇತ್ರ) ಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅದರ ಸುತ್ತಳತೆ ೧ ಮೈಲು ೫ ಫರ್ಲಾಂಗುಗಳಷ್ಟಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಮೂರು ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗ (ಬಂಡೆಗಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ) ಆದಿ ಕದಂಬರ ರಚನಾ ಶೈಲಿ, ಮಧ್ಯಭಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಚನಾ ಶೈಲಿ, ಮೇಲ್ಭಾಗವು ರಟ್ಟರ ರಕ್ಷಣಾ ಶೈಲಿ, ನಂತರ ವಿಜಾಪುರ ಆದಿಲಶಾಹಿಗಳ ರಚನಾ ಶೈಲಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯ ಎತ್ತರ ೩೦ ರಿಂದ ४೫ ಅಡಿಗಳವರೆಗೂ, ಅಗಲಳತೆಯು ೭ ರಿಂದ ೧೦ ಅಡಿಗಳವರೆಗೂ ಇದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಗೋಡೆ ಪೂರ್ವ-ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಸುಮಾರು ೭೫೦ ಮೀಟರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಸುಮಾರು ೧೦೦೦ ಮೀಟರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೆಲ ಮಾರ್ಗವಿದ್ದು, ಅದು "ಯಳ್ಳೂರು ಕೋಟೆ"ಗೆ ಹೋಗುವ ಗುಪ್ತಮಾರ್ಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳು ಸುಮಾರು ೫೦ ರಿಂದ ೭೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಇವೆ; ಈ ಬುರುಜುಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಕಿಂಡಿಗಳು ಅಥವಾ ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕದಂಬ ಅರಸರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಈ "ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ"ಯು "ಬಲವಾದ ಕೋಟೆ" ಯೆಂದೆನಿಸಿಕೊಂಡಿತು.

ಕಮಲ ಬಸದಿ :- ಅನಿಯಮಿತವಾಗಿ ಅಂಡಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಬೆಳಗಾವಿಯ "ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ"ಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಗುಡಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು ಎಂದು ಜನ ಸಾಮಾನ್ಯರ ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಅಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಮೂರು ಪ್ರಾಚೀನ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಗ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಉಳಿದ ಒಂದು ಗುಡಿ "ಕಮಲ ಬಸದಿ" ಯು ಉತ್ತಮ

ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟ ಅರಸನಾದ ನಾಲ್ಕನೇಯ ಕಾರ್ತವೀರನು (ಆಳ್ವಿಕೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೨-೧೨೨೦) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೪ ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟ "ರಟ್ಟ ಜಿನಾಲಯ (ಕಮಲ ಬಸದಿ)"ವು ರಟ್ಟರ ಸೇನಾನಿ "ಬೀಚಿರಾಜನು" (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೪ರಲ್ಲಿ) ಕಟ್ಟಿದ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸುಂದರ ಸ್ಮಾರಕವಾದ ಇದನ್ನು "ಶಾಂತಿನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರ"ನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಸಲುವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ, ಕಮಲದ ಹೂವಿನ ಆಕಾರದ ಪಕಳೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಒಟ್ಟು ಒಂದು ಸಾವಿರದಾ ಎಂಟು (೧೦೦೮) ಜಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಈ ಮಂದಿರದ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ.

ಈ ಮಂದಿರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಿರಾಮಿಡ್ಡಿನ ಆಕಾರದ ಒಟ್ಟು ಎರಡು ಗೋಪುರ (ಶಿಖರ) ಗಳಿದ್ದು, ಒಂದು ಶಿಖರವು ಮುಖಮಂಟಪದ ಮೇಲೆ ಇದೆ. ಮೇಲ್ಮಾಳಿಗೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಲ್ಲಿನ ತೊಲೆಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾದ, ನಯವಾದ ಅತ್ಯಂತ ನುಣುಪಾದ ಹಾಗೂ ಥಳಥಳ ಹೊಳೆಯುವ ಹದಿನಾಲ್ಕು (೧೪) ದುಂಡು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಮನೋಹರವಾದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿದ್ದು, ಕೆಲವೊಂದು ಮೂರ್ತಿಗಳು ಈಗ ಕಾಣೆಯಾಗಿವೆ. ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಅಷ್ಟಸ್ರಾಕಾರದ ಕಲ್ಲಿನ ತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು (೭೨) ಜಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶಿಖರವಿದೆ.[೧೬] ಇದು ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾದ ಪುರಾತನ ಬಸದಿಯಾಗಿದೆ.

ಮೇಲಿನ ಪರಿಚ್ಛೇದದಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಿದ ಮುಖ ಮಂಟಪವು ಷಟ್ಕೋನಾಕಾರದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಆಳವಾಗಿ ಕೊರೆದು ಕೆಳಗೆ ಜೋತು ಬಿದ್ದಿರುವ ಅಪೂರ್ವ ಘನಗಾತ್ರದ ಭವ್ಯ ಪುಷ್ಪವಿನ್ಯಾಸವಿದ್ದು, ಅದರಿಂದಾಗಿ ಇದು "ಕಮಲ ಬಸದಿ (ಬಸ್ತಿ)" ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡವು ಶಿಲ್ಪ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಖರವು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿದ್ದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಫೂಟು ಎತ್ತರದ "ನೇಮಿನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ"ಯ ಶಿಲಾಪ್ರತಿಮೆಯ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ, ಎರಡು ವಲಯಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಿದ್ದು ಒಳಗಿನ ವಲಯದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯು ಕಲಾಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಚಿತಗೊಂಡಿದೆ. ಪೀಠದ ಬೆನ್ನು ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಒರಗು ದಿಂಬು ಮತ್ತು ಎರಡೂ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಮರ ಬೀಸುತ್ತಿರುವ ರಾಜ ಪುರುಷರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪೀಠದ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.[೧೭] ಮೂರ್ತಿಯ ಎದುರಿಗೆ ತೀರ್ಥಂಕರರ ನವಗ್ರಹಗಳಿರುವ ಶಿಲಾಫಲಕವೊಂದಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಇದ್ದ ಶಿಖರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈಗ ಖಾಲಿಯಾಗಿರುವ ಒಂದು ಜಿನಾಲಯವಿದ್ದು, ಇದರ ಮುಂಭಾಗದ ಕಟಾಂಜನವು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ವಿನ್ಯಾಸದ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು

[illegible]

ಹೊಂದಿದೆ.[೧೮] ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಕಮಲ ಬಸದಿಯು ಮುಖ ಮಂಟಪ, ಸಭಾಮಂಟಪ, ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಜೊತೆಗೆ ಛತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ವಿಶಾಲವಾದ ನಾಭಿಛಂದದೊಂದಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾದ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಬಸದಿಯ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣದಂತಾಗಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿವೆ.

"ಕಮಲ ಬಸದಿ" ಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಸನಗಳಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಪುರಾತತ್ವ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯವರು ಇದನ್ನು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಇಡಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಸಂತಸದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ಸಫಾ (ಸೋಫಾ) ಮಸೀದಿ :– ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ "ಕಮಲ ಬಸದಿ"ಯನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಎರಡು ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು, ಒಂದು ಹಿಂದೂಗಳ "ಶಿವದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು "ಸೋಫಾ (ಸಫಾ) ಮಸೀದೆ" ಇವೇ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಗೆ ಒಳಪಡುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು. ಸಮಸ್ತ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಮತ್ತು "ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ" ಇವು ಸೈನ್ಯಾಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಎರಡು ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಓಡಾಟಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ "ಸೋಫಾ ಮಸೀದೆ" ಹಾಗೂ ಒಂದು "ಸುಂದರ ಹಿಂದೂ ಶಿವ ದೇವಾಲಯ" ಇವೆರಡು ಮಿಲಿಟರಿ ಕಚೇರಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಂದ ದೂರವಾಗತೊಡಗಿವೆ.

ವಿಜಾಪುರದ ಕಟ್ಟಡಗಳಂತೆ ಕಾಣುವ ಈ "ಮಸೀದೆ"ಯ ಒಳ ಆವರಣದ ತುಂಬೆಲ್ಲ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಶಿಲಾಲೇಖನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ಕಲಾತ್ಮಕ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಆಡಳಿತಗಾರರು ಉರ್ದು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ತಮ್ಮ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೆತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದೊಂದು ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಎರಡೆರಡು ಭಾಷೆಯ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಈ ಮಸೀದೆ ಕಂಬಗಳ ಗಣಪತಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ದೇವತಾ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಜನರು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಹೊರಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬಾವಿಯೊಂದನ್ನು ತೋಡಲಾಗಿದ್ದು, ಕಾಲುಗಳನ್ನು ತೊಳೆದುಕೊಳ್ಳಲು ವಿಶಾಲವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಜೋಡಣೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಚಿತ್ರವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಬಾವಿಯು ಈಗಿನ "ಕೊಳವೆ ಬಾವಿ" ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದು, ಇಂದಿಗೂ ನೀರು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದೆ. ಮಸೀದೆ ಎದರು ವಿಶಾಲವಾದ "ನೀರಿನ ಕೊಳ" ಮತ್ತು ನೀರು ಹಾಕಿ ಇಡಲು "ಪಂಚಶಿಲೆಯ ಪಾತ್ರೆ" ಯೊಂದನ್ನು ಇಡಲಾಗಿದೆ.[೧೯]

ಒಂದೇ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ ಇಲ್ಲಿಯ ಸರಪಳಿ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಜೋತು ಬಿಟ್ಟ ಗುಂಡು ಇವು ಗೋಳಗುಮ್ಮಟದ ನೆನಪು ತರುವದು. ಬಲಬದಿಯ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೋನಾಕಾರದ ತಗ್ಗೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಇದು "ಯಳ್ಳೂರ ಕೋಟೆ"ಗೆ ಹೋಗುವ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೮ ರಲ್ಲಿ ಅಸದ್‌ಖಾನನು ಖ್ವಾದರಿ ನಿಜಾಮ್ ಉದ್‌ಧ್ವಾನಿ ಮುಂತಾದವರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ "ಸೂಫಾ ಮಸೀದೆ"ಯು ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿದ್ದು, ಕಮಾನಿನಾಕಾರದ ಮೂರು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು. ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಆತನ ಅರಮನೆ, ದಿವಾನ್‌ಖಾನೆಗಳಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಮಸೀದಿಯೊಳಗೆ ಅಸದ್‌ಖಾನನ ಚಿಲಕತ್ತು, ಕಬ್ಬಿಣ ಸೀಸುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕಾಲು ಜೋಡುಗಳು, ಅವನು ಓದುತ್ತಿದ್ದ ಕುರಾಣದ ಪುಸ್ತಕ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವನ ಕತ್ತಿಯೂ (ಖಡ್ಗ)ವೊಂದು ಇತ್ತು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಸನ್ ೧೮೫೭ ರಲ್ಲಿ ವೊಬ್ಬ ಸೋಜಿರನು ಕದ್ದನು. ಸನ್ ೧೮೫೭ ರ ಬಂಡಾಯದವರೆಗೆ ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಈ ಮಸೀದಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಸರಕಾರದ ಹುಕುಮ (ಆಜ್ಞೆ) ದಿಂದ ಮಸೀದಿಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಸದ್‌ಖಾನ ದರ್ಗಾ :- ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ರಿಂದ ೧೫೪೯ ರವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೩೮ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ತನ್ನ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು, ಅತ್ಯಂತ ಶೂರನೂ, ಪಂಡಿತನೂ, ಧರ್ಮಭೀರುವೂ ಆಗಿ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದನು. ಈತನು ಬೆಳಗಾವಿಯ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ ಇರುವ "ಮಂಡೋಳಿ"ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ತೀರಿಕೊಂಡನು. ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕ್ಯಾಂಟೋನ್ಮೆಂಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈತನ ಸಮಾಧಿಯಿದ್ದು, ಹಿಂದುಗಳಿಗೂ ಮುಸಲ್ಮಾನರಿಗೂ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ; ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದಾಗಿದೆ.[೨೦]

ಕೋಟೆಯ ಸದ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಬೆಳಗಾವಿಯ "ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ"ಯು ಕ್ರಮೇಣ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿರುವುದು ವಿಷಾದದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸರಕಾರ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆ, ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತಗಾರರು ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿಯ ಜನತೆ ಎಲ್ಲರೂ ಈ ದುಃಸ್ಥಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.

ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆ ಕಲ್ಲುಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ಸಾಕಷ್ಟು ಕರಗಿದ್ದು, ಅಳಿದುಳಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಗಿಡಮರಗಳು ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇದೇನು ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯೋ ಅಥವಾ ಅರಣ್ಯವೋ ಎನ್ನುವಂತಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ಬೃಹತ್ ಕಂದಕವು ಈಗ ಹಾಳು ಬಿದ್ದಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿಯ ನೀರಿನ ಸೆಲೆಗಳು ಬತ್ತಿಲ್ಲ; ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪುಟ್ಟ ಪುಟ್ಟ ಕೆರೆಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡರೂ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯು ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಇದೀಗ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಮಳಿಗೆಗಳು ಹಾಗೂ ಗುಡಿಸಲುಗಳು ತಲೆಯೆತ್ತ ತೊಡಗಿದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಾವುಗನ್ನಡಿಯಿಂದ ಹುಡುಕಿದರೂ ಸಿಗುವುದೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಸ್ತು ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಬಸದಿಯ ಸುತ್ತ ಮಾತ್ರ ಉದ್ಯಾನವನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದೆ; ಇಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ಬುರುಜುಗಳು ವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಗಲೀಜುಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿ ವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ಮುಂದಾಗಿಲ್ಲ.

ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಗೆ ಬಂದರೆ ಎದುರು ಇರುವ ಪವಿತ್ರ ಮಸೀದೆ ಬಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಮಾರಕದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಬೇಕಾದಷ್ಟು ಜಾಗವು ಖಾಲಿ ಇದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಉದ್ಯಾನವನವು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಳ್ಳದಿರುವುದು ವಿಷಾದಕರವೆನ್ನಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ನೀರು ಹಾಗೂ ಜಾಗೆಯು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು "ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆ"ಯು ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ ಹರಿಸದೇ ಇದ್ದುದು ದುರದೃಷ್ಟಕರ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತರ ಬದಿಯ ಮಹಾದ್ವಾರದಲ್ಲಿ "ದುರ್ಗಾದೇವಿ"ಯ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಇದು ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿಗೇ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದೆ; ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನಿಂದಲೇ ವಾಹನಗಳು ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಭಕ್ತರು ಎರಡು ಕ್ಷಣವೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿಂತು, ಕೈಮುಗಿಯುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಗಡೆ ಹಲವಾರು ಕಚೇರಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಹನಗಳ ಓಡಾಟ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಮಂಗಳವಾರ ಮತ್ತು ಶುಕ್ರವಾರ ದಿವಸಗಳಂದು, "ಶ್ರೀ ದುರ್ಗಾದೇವಿ"ಯ ಗುಡಿಗೆ ಬರುವ–ಹೋಗುವ ಭಕ್ತರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆ"ಯ ಇನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಾಹನಗಳ ಓಡಾಟಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತವಾಗಿಟ್ಟು, ಇಲ್ಲಿಯ ಸಂಭವನೀಯ ಅಪಘಾತಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಭಕ್ತ ಜನರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಆಗಿದೆ.[೨೧]

೩) ಶಹಾಪುರ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಕೋಟೆಗಳಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಹಾಪುರ ಕೋಟೆಯು ಹಳೆ ಬೆಳಗಾವಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಶಹಪುರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಶಹಾಪುರ ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯು ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆಯಾದರೂ, ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಮುಂಬೈ ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್ ೧೮೯೩ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ಶಹಾಪುರದ ಸುತ್ತಲೂ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿತ್ತೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೨೨] ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ಬೆಳ್ಳಿ ಮಾರಾಟದ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಜ್ರ, ಮುತ್ತು, ರತ್ನ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸದ ಚಿನ್ನದ ವಡವೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ,

ಮಾರಾಟಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇಂತಹ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ೧೫೫೦ ಕ್ರಿ.ಶ. ಸರದಾರ ಶೇರಖಾನ ಸಧೃಡವಾದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನು.[೨೩]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಈಗಿನ ಶಹಾಪುರ ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪದ್ಭರಿತವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಕಳ್ಳರು ಮತ್ತು ದರೋಡೆಕೋರರಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರದ ಸುತ್ತಲೂ ಭದ್ರವಾದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಸರದಾರ ಶೇರಖಾನ್ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲೆಗಳು ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶಹಾಪುರ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರ, ಮಾಣಿಕ, ನೀಲ ಹರಳು, ಮುತ್ತು ರತ್ನಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ರೀಮಂತ ನಗರದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೆನ್ನಲಾದ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಸಧ್ಯ ಕೋಟೆಯಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಸತಿ ಗೃಹಗಳು, ಬೃಹತ್ ವಾಣಿಜ್ಯ ಮಳಿಗೆಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನ ಕೈಗೊಂಡಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಸಾಕ್ಷಾಧಾರರಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

೪) ಕಾಕತಿ ಕೋಟೆ :

ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ (ಬೆಳಗಾವಿ-ಸಂಕೇಶ್ವರ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ-೪) ಸುಮಾರು ೧೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಕತಿ ಗ್ರಾಮ ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೦ ರಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಕತಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು "ಕಾಕತಿಯ ಬಾಡ"[೨೪] ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಯಾದವ ದೊರೆ ಕನ್ನರದೇವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನವೊಂದು ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಮಮದಾಪೂರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.

ಕಾಕತಿ ದೇಸಗತಿ : ಸಾಂಗಲಿಯ ಪಟವರ್ಧನ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಶಹಪೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿದ್ದ "ಕಾಕತಿ ದೇಸಗತಿ"ಯು ಮಡೆ ಮಾಮಗೌಡನಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡಿತ್ತು. ವಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಭಾಗದಿಂದಲೇ ವಲಸೆ ಬಂದ ಮೂರನೇ ತಲೆಮಾರಿನ "ಖಾನಗೌಡ" ಎಂಬುವನು, ಅಂಕಲಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿಯ ಸರದಾರನೊಬ್ಬ ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಗೆ ಬಹಳ ತೊಂದರೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಸರದಾರನನ್ನು ಕೊಂದನು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪೇಶ್ವೆ ಪಟವರ್ಧನನು ಖಾನಗೌಡನಿಗೆ ಕಾಕತಿ ದೇಸಗತಿಯನ್ನು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಈತನ ಸಮೀಪದ ಸಂಬಂಧಿ "ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ ಬಂಬರಿಗೆ" ಕಡೋಲಿ ಭಾಗದ ಒಡೆತನ ಹೊಂದಿದ್ದ, ನಂತರ ಈ ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ ಕಾಕತಿ (ದೇಸಗತಿ)ಯನ್ನು ಆಳಿದನು. ಈತನ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದಾದ ಕೋಟೆಯೊಂದು ಈಗಿನ ಕಾಕತಿ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಜೀವದ ಹಂಗು ತೊರೆದು ನಾಡಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋರಾಡಿದ ಧೀರಮಹಿಳೆ "ಚೆನ್ನಮ್ಮ" ಈ ದೇಸಗತಿಯ ಕೊಡುಗೆ[೨೫]

ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ದೊರೆಯಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಕಿರಿಯ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಾಕತಿ ದೇಸಗತಿಯ ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿ ಹಾಗೂ ಪದ್ಮಾವತಿ ದಂಪತಿಗಳ ಒಬ್ಬಳೇ ಮಗಳು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೮ ರಲ್ಲಿ ಇವಳ ಜನನವಾಯಿತು.[೨೬] ಈ ಮನೆತನದವರ "ಕಲ್ಲುಮಣ್ಣಿನ ಒಂದು 'ವಾಡೆ'ಯಿದೆ". ಈಗ ಇದರ ಗೋಡೆಗಳು ಕುಸಿದು ಬಿದ್ದು ಕಟ್ಟಡದ ಉಳಿದ ಭಾಗವು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದೆ.[೨೭] ಕಿತ್ತೂರಿನ ದೊರೆ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರು. ರುದ್ರಮ್ಮ ಹಾಗೂ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ. ಮೊದಲನೇ ರಾಣಿ ರುದ್ರಮ್ಮಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಾಯರ ಮಗಳು; ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯು ಕಾಕತಿ ದೇಸಾಯರ ಮಗಳು. ರುದ್ರಮ್ಮ ರಾಣಿ ಶೂರಳೂ, ಯುದ್ಧ ನೀತಿ ನಿಪುಣಳೂ ಆಗಿದ್ದಳು. ದೇಸನೂರಿನ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟಿಸಲಾಯಿತು.[೨೮]

ಕಾಕತಿಯಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ–ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಮೊದಲ ಭೇಟಿ, ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಭೇಟಿ ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಂಡ ಪ್ರಸಂಗ ಅನೇಕ ಕಾವ್ಯ ಹಾಗೂ ಜಾನಪದ ಹಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಲವಾರು ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ರಾಜರುಗಳಿಗೆ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನೇ ನೇತಾರನಾಗಿದ್ದ. ಈತನ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಪೇಶ್ವೆಯರು ನಿರಂತರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಸಣ್ಣ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು ತೊಂದರೆಗೀಡಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಬ್ರಿಟೀಷರು ಇದರ ಸದುಪಯೋಗ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಪರಿಹಾರ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಎಲ್ಲ ದೇಸಾಯರನ್ನು ಒಂದು ಗೂಡಿಸಿ, ಬ್ರಿಟೀಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಲು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ, ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಎಲ್ಲ ವಿಶ್ವಾಸಿಕ ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಭೇಟಿಯಾಗಲು ಪ್ರವಾಸ ಕೈಗೊಂಡು, ಬೆಳಗಾವಿ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯ ಕಾಕತಿಗೆ ಬಂದನು. ಆಗ ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿ ಪ್ರಬಲನಾಗಿದ್ದ, ಆಗ "ಕಾಕತಿ"ಯು ಸಾಂಗಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿತ್ತು.

ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡನ ಭೇಟಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ಕಾಕತಿಗೆ ಬಂದ ವಿಷಯ ತಿಳಿದ ಹಲವು ಹಳ್ಳಿಯ ಜನರು ತಮ್ಮ ದನಕರುಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದ ಹುಲಿಯ ಬೇಟೆಯಾಡಿ ಪರಿಹಾರ ದೊರಕಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಬಳಿ ಬಂದು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಂಡರು. ಈ ನಿಮಿತ್ಯ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ಹುಲಿಯನ್ನು ಬಾಣದಿಂದ ಹೊಡೆದುಕೊಂದನು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧೂಳಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯ ಒಬ್ಬಳೇ ಮಗಳಾದ "ಚೆನ್ನವ್ವ"ಳ ಭೇಟಿಯಾಯಿತು. ಅವಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ರೂಪ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಕ್ಷಾತ್ರ ತೇಜಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡನು. ಅವಳು ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿಯ ಮಗಳೆಂಬುದು ಆತನಿಗೆ ತಿಳಿಯಿತು. ಈ ಘಟನೆಯ ಮರುದಿನವೇ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನು ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿಯ ಮನೆಗೆ ಬಂದು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ತನ್ನ ಯೋಜನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚೆ ಮಾಡಿ, ಬ್ರಿಟೀಷ, ಫ್ರೆಂಚ್, ಪೋರ್ಚುಗೀಸರ ವಿರುದ್ಧ ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು ಒಂದಾಗಿ ಹೋರಾಡುವ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸಿದನು. ನಂತರ ಆತನ ಮಗಳ ಆಕಸ್ಮಿಕ

ಭೇಟಿಯ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿ, ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿದ್ದರೆ ವಿವಾಹವಾಗುವದಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಕತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಕರೆತಂದನು.

ನಂತರ ಮೊದಲನೇ ರಾಣಿ ರುದ್ರಮ್ಮನನ್ನು ಅಕ್ಕನಂತೆ, ರುದ್ರಮ್ಮನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಶಿವಲಿಂಗರುದ್ರಸರ್ಜ (ಬಾಪುಸಾಹೇಬ) ಮತ್ತು ವೀರರುದ್ರಸರ್ಜ (ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬ) ಅವರನ್ನು, ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಮಗನಾದ ಶಿವಬಸವರಾಜ (ಬಾಳಾಸಾಹೇಬ) ನನ್ನು ಕಾಣುವಷ್ಟೇ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಳು. ಶಿವಬಸವರಾಜ ರೋಗಗ್ರಸ್ತನಾಗಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ನಂತರ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ತರುವಾಯ ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು.[೨೯]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಸಂಕೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ-೪ ರಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಾಕತಿ ಗ್ರಾಮ (ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಬಲಬದಿಗೆ) ದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಯೊಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕಾಕತಿ ದೇಸಗತಿಯ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವ ಈ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ವಾಡೆಯನ್ನು ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬುದು ಸ್ಥಳೀಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸ್ಥಳೀಯ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಬೇಗನೇ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ತ್ರಿಕೋನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಮೂರು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರತಿಶತ ೯೦% ರಷ್ಟು ಕೋಟೆಯು ನಾಶವಾಗಿದ್ದು. ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಬುರುಜು ಸುಮಾರು ೪೦ ಅಡಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರವಿದ್ದು, ಒಳಭಾಗದಿಂದ ಮೇಲೇರಲು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಬಾವಿ, ಸೈನಿಕ ನೆಲೆಯ ಇತರ ಕಟ್ಟಡಗಳು, ನೀರಿನ ಹೊಂಡ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಗಿರಿದುರ್ಗವಾಗಿರುವ ಈ ಕೋಟೆ ಈಗ ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಅರಮನೆ (ವಾಡೆ): ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ) ಇದೆ. ಅದು ಈಗ ನೆಲಸಮವಾಗಿದೆ. ಅದು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯು ಜನಿಸಿದ ಮನೆಯಾಗಿದ್ದು, ಈ ವಾಡೆಗೆ ಕೋಟೆಯಿಂದ ನೆಲಮಾರ್ಗವಿತ್ತೆಂದು, ಆದರೆ ಅದು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಒಂದೂವರೆ ಎಕರೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಈ ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ) ಇದ್ದು ಸಧ್ಯ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಇದರ ಗೋಡೆಗಳು ಕುಸಿದು ಬಿದ್ದು, ಇದರ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕಟ್ಟಡದ ಉಳಿದ ಭಾಗವು ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದೆ. ಸಧ್ಯ ಒಂದು ಭಾಗದ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕೆಡವಿ ಕಲ್ಲನ್ನೆಲ್ಲ ದೋಚಿಕೊಂಡೊಯ್ದಿದ್ದಾರೆ.

ಇವರು ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವ ಹೊಂಡ, ಭಾವಿ, ಪಾಯಖಾನೆಯ ಗುರುತುಗಳಿವೆ. ನಾಲ್ಕು ಫೂಟು ಅಗಲ,ಎಂಟು ಫೂಟು ಉದ್ದದ ಕಲ್ಲಿನ ಡೋಣಿ ಅಲ್ಲೇ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹೂತಿವೆ. ಈ ಡೋಣಿ ನೋಡಿದರೂ

ಸಾಕು. ಈ ಮನೆತನದ ವೈಭವದ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಈ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ, ಕೊನೆಯ ಪಕ್ಷ ಈ ಕಟ್ಟಡದ ತಳ ವಿನ್ಯಾಸವಾದರೂ ದೊರೆಯಬಹುದು.

"ಕಾಕತಿಯಲ್ಲಿ "ಕಿತ್ತೂರಿನ ರಾಣಿ" ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ವಾಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳ ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೮೪-೮೭ ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಡಾ॥ ಅ.ಸುಂದರ, ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ ಅವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದರು. ಇದರ ಸತ್ಫಲವೇ ಇಂದು "ಕಾಕತಿ" ದೇಸಗತಿಯ ಸುದೀರ್ಘ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ನೆರವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದರ ಕುರಿತು ಸಂಶೋಧನೆ-ಸುಧಾರಣೆ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಘನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರ ಹಾಗೂ ಸಧ್ಯ ಅಂದರೆ ೨೦೦೬ ಎಪ್ರೀಲ್, ಮೇ, ಜೂನ, ಜುಲೈ ತಿಂಗಳುಗಳ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಡಾ॥ ಶಾಲಿನಿ ರಜನೀಶ್ ಅವರು ಕೈಕೊಂಡು, ಕಾರ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿರುವದು "ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ" ಯ ಘನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂದ ಗೌರವವಾಗಿದೆ.

"ಈ ಕೋಟೆಯು ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ವಂಶಜರ ಮಾಲೀಕತ್ವದಲ್ಲಿದೆ. ಇವರು, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ "ಇಟಗಿ" ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದರಂತೆ. ಇವರನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸಿ, ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸರಕಾರ ಕೂಡಲೇ ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನಂತರ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ನಂತರದ ಯೋಚನೆ-ಯೋಜನೆ, ಆದರೆ ಒಂದು ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ ಈಗ ಅಳಿದುಳಿದ ವಾಡೆಯ ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡು, ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನರಿಯಲು ಸಂಶೋಧಕರಿಗೆ-ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೆ ನೀಡಲು ಹಾಗೇ ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾಡೆಮಿಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀ ವ್ಹಿ.ಸಿ. ಮಾಲಗತ್ತಿ (ಸದಾಶಿವ ನಗರ-೭೫, ಬೆಳಗಾವಿ) ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದುದು ತುಂಬ ಸ್ತುತ್ಯವಾಗಿದೆ.[೨೦] ಸಧ್ಯ ಮೂರನೇ ಖಾನಗೌಡರ ಮೊಮ್ಮಗ ೪ನೇ ಖಾನಗೌಡರ ಈ ದೇಸಗತಿಯ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾಕತಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ: ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದಿಂದ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಮೈಲು ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಕತಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಆದಿಗುರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರುಗಡೆ ಮೂರು ಸಮಾಧಿ ಸ್ಥಳಗಳಿದ್ದು, ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಭಗ್ನವಾದ ಶಿಲಾ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಮಹಾಸತಿ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಬಿದ್ದುಕೊಂಡಿವೆ. ಧೂಳಪ್ಪ ದೇಸಾಯರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಕಾಗತಿಯು ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ತವರು ಮನೆಯಾಗಿದೆ. ಓರಂಗಲ್ಲಿನ ಕಾಕತಿಯರು ಇದೇ ಮೂಲದವರೆಂದು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ: ಕಾಕತಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರ ಬಹುದಿನಗಳ ಕನಸಾಗಿದ್ದ "ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಕಂಚಿನ ಪುತ್ಥಳಿ"ಯನ್ನು ಅದೇ ಗ್ರಾಮದ "ಶಾಲಾ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಾರ, ದಿನಾಂಕ ೨೪ ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೫ ರಂದು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ೧೨-೦೦ ಗಂಟೆಗೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಟಿ.ಎನ್.

[illegible]

ಚತುರ್ವೇದಿ ಅವರು ಅನಾವರಣಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಸಚಿವ ಪ್ರಕಾಶ ಹುಕ್ಕೇರಿ, ಸಂಸದ ಸುರೇಶ ಅಂಗಡಿ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿ ಡಾ॥ ಶಾಲಿನೀ ರಜನೀಶ, ಮಾಜೀ ಮೇಯರ್ ಸಿದ್ದನಗೌಡ ಪಾಟೀಲ, ಗ್ರಾಮ ಪಂಚಾಯತ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳು, ಗಣ್ಯರು, ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿಮೆ ರೂಪಿಸಲು ಜಿಲ್ಲಾಡಳಿತ ಹತ್ತು (೧೦) ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ಸಹಾಯ ಧನವನ್ನು ನೀಡಿದೆ.[೩೧]

೫) ರಾಜ ಹಂಸಗಡ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೯ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಖಾನಾಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆಯ ಎಡಬದಿಗೆ ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗಿರಿದುರ್ಗ (ಕೋಟೆ) ಯಿದೆ. ಈ ಗಡವು ಸಮುದ್ರದ ಸಪಾಟಿಯಿಂದ ೩೩೬೫ ಫೂಟು ಎತ್ತರಿರುತ್ತದೆ.[೩೨] ಈ ಕೋಟೆಯು ಯಳ್ಳೂರ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ರಾಜಹಂಸಗಡ ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಮೀಪವಿದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಯಳ್ಳೂರಗಡ ಅಥವಾ ರಾಜಹಂಡಗಡ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆಯು ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆಯ ಕಾಲದ್ದು; ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಅಸದ್‌ಖಾನನು ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪುನರ್ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದನು. ಗೋವಾ ಮತ್ತು ಕಾರವಾರ ಭಾಗದಿಂದ ಆಗುವ ಶತ್ರುಗಳ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಅರಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗಡಿ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಠಾಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ರಾಜಹಂಸಗಡ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಯುದ್ಧಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದವು. ಸವಣೂರು ನವಾಬರು ಮತ್ತು ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ, ಟಿಪ್ಪು ಮತ್ತು ಪೇಶ್ವೆ ಹಾಗೂ ಭೀಮಗಡ ರಾಜಹಂಸಗಡ ಅಧಿಪತಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯುದ್ಧ ನಡೆದವು.[೩೩] ಈ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗಲು ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವೊಂದಿದ್ದು ಸಧ್ಯ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಖಾನಾಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೯ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆಯ ಎಡಬದಿಯ ಅತೀ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಯು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರಾಜ ಹಂಸಗಡ ಅಥವಾ ಎಳ್ಳೂರಗಡ ಕೋಟೆ. ಅತೀ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಅತೀ ಎತ್ತರದ (ಸುಮಾರು ೩೦-೩೫ ಅಡಿ) ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕುಸಿದಿದೆ. ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಢವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಬುರುಜಿನಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕಿನಿಂದ ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ, ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ೨೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ, ಮುಂಭಾಗ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ಒಳಭಾಗ ಕಮಾನಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಅದರ ಎದುರಿಗೆ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಎಡಬದಿಗೆ ಮತ್ತು ಬಲಬದಿಗೆ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಶಿವದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ

ದೇವಾಲಯದ ಎಡಬದಿಗೆ ಅಂದರೆ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಗಿಡಕಂಟಿಗಳು ಬೆಳೆದಿವೆ. ಬಹುಶ ಇದರಲ್ಲಿ ಮಳೆ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಬದಿಗೆ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದರ ಬದಿಗೆ ಚೌಕಾಕಾರದ ೪೦ ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳುಳ್ಳ ಬಾವಿಯಿದೆ. ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವಿದೆ.

ಅಂಡಾಕಾರದ ಆಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ (ಗಿರಿದುರ್ಗ) ಕೋಟೆಯು ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ೧೩ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ೨೫-೩೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವುಳ್ಳವಾಗಿವೆ. ಎಲ್ಲ ಬುರುಜುಗಳು ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದಾಗ ಸುಮಾರು ೫-೧೦ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದ ಪ್ರದೇಶವು ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಒಳಭಾಗ ೫ ರಿಂದ ೧೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಒಳಭಾಗದ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷ ಮತ್ತು ಬಾವಿಯಿರುವ ಸ್ಥಳದ (ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ) ಹಿಂಬದಿಯ ಒಳಭಾಗದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ೮'x೧೨' ಅಳತೆಯ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಗೆ ಚಿಕ್ಕ ಕಿಂಡಿ (ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ)ಯಿದ್ದು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೊರಭಾಗಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತದೆ. (೩ ೧/೨ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ೩ ಅಡಿ ಅಗಲ). ಈ ಕೋಟೆಯು ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ) ಕಂದಕವಿಲ್ಲ, ಈ ಭಾಗ ಸಂಪೂರ್ಣ ಇಳಿಜಾರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಗಚ್ಚನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಸುಮಾರು ೭೦೦ ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆರಡು ತೃಟಿತಗೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

೬) ಮಹಿಪಾಲಗಡ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು.೨೦ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ೩೦೦ ಘೂಟು ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈ ಗಿರಿದುರ್ಗವೊಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೧೪೦೦ ಘೂಟು ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ೬೦೦ ಘೂಟು ಅಗಲವಿದೆ. ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮನೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಚೌಕಾಕಾರದ ಬಾವಿಯಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿಯ ಬಾಂಬೆ ಗೆಜೆಟೀಯರನಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದ್ದರೂ, ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.[೩೪]

೭) ಗಂಧರ್ವಗಡ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು.೪೪ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುನೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ "ಮಣ್ಣಿನ ಹಾಳು ಕೋಟೆ"ಯಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಾಡಿಯ ಖೇಮ ಘೋಂಡ ಸಾವಂತನ ಮಗನಾದ ನಾಗ ಸಾವಂತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೨೪ ರಲ್ಲಿ ಈ ಗಂಧರ್ವಗಡ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ಕೋಟೆಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಸೀಮೆಗೆ ಇದೆ. ಈಗ ಜನರ ವಸತಿ ಇಲ್ಲ, ಇದು ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವು ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ್ಯ ರಚನೆ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಚಂದಗಡ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ.[೩೫] ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹಿಚ್ಚಿನ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳ ವೀಕ್ಷಣೆಯ ಸಂಧರ್ಬದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಸು. ೨-೩ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗೋಡೆಗಳು ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದವು.

೮) ಕಾಳಾನಂದಿಗಡ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. ೪೦ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಎತ್ತರವಾದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ೧೩೫೦ ಫೂಟು ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ೮೨೫ ಫೂಟು ಅಗಲವಾದ ದುರ್ಗ (ಕೋಟೆ) ವಿದೆ[೩೬] ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಗ್ಯಾಜೇಟಿಯರನಲ್ಲಿದೆ, ಆದರೆ ದಿನಾಂಕ ೨೨ ಡಿಸೆಂಬರ ೨೦೦೭ ರಂದು ಸ್ಥಳವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಹೋದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಜನರ ವಸತಿಯಿಲ್ಲ ಕೋಟೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ವಸತಿ ಗೃಹಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

೯) ಚಂದಗಡ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ೨೨ ಮೈಲು ದೂರದ ಮೇಲೆ "ಚಂದಗಡ" ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರವಳನಾಥನ ಗುಡಿಯು ದೊಡ್ಡದಿದೆ. ಸಣ್ಣದಾದ "ಗಡಿ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮಣ್ಣಿನ ಹಾಳು ಕೋಟೆಯೊಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇದೆ.[೩೭]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ (೧) ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, (೨) ಅಥಣಿ, (೩) ಹುಕ್ಕೇರಿ, (೪) ಗೋಕಾಕ, (೫) ಬೆಳಗಾವಿ, (೬) ಸಂಪಗಾಂವ (ಬೈಲಹೊಂಗಲ) (೭) ಖಾನಾಪುರ, (೮) ಪರಸಗಡ (ಸವದತ್ತಿ) ಎಂಬುದಾಗಿ ಎಂಟು (೮) ತಾಲೂಕುಗಳಿದ್ದು, (೧) ಚಂದಗಡ ಮತ್ತು (೨) ಮುರಗೋಡ ಇವು "ಪೇಠೆಗಳು" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವು.[೩೮]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೫೬ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ ರಚನೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ "ಚಂದಗಡ"(ಪೇಠೆ)ವು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಗಿದೆ.[೩೯]

೧೦) ಪಾರಗಡ ಕೋಟೆ :

ಭಾಷಾವಾರು ಪ್ರಾಂತ್ಯ ರಚನೆಗಿಂತ ಮುನ್ನ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸಂಬಧಿಸಿದ್ದ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಸಾವಂತವಾಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನ ಇವುಗಳ ಮೇರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪಾರಗಡ ಕೋಟೆ ಸಧ್ಯ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೊಳಪಡುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೭೦ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸು. ೨೦೦೦ ಘೂಟು ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಭವ್ಯವಾದ ೪೦ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ "ಪಾರಗಡ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಜನರ ವಸತಿಯಿಲ್ಲ, ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ಹಾಳಾಗಿವೆ. ಶಿವಾಜಿಯ ಮರಣದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ಗಿರಿದುರ್ಗವು ಅವನ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂದು ಗ್ಯಾಝೇಟಿಯರನಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ "ಪಾರಗಡ"ವನ್ನು ಯಾರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆ ಶಿವಾಜಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೪೦]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿಯ "ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಗೆಝೇಟೀಯರನಲ್ಲಿ ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ – ೫೧೦–೫೧೧ ರಲ್ಲಿ "ಪರಸಗಡ" ಎಂಬುದಾಗಿ ನಮೂದಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ೧೯೧೨ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ "ಭೂಮಂಡಲ ಬೋಧನೆ" – ಭಾಗ – ೧ (ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು) ಇದರಲ್ಲಿ "ಪಾರಗಡ" ಎಂದು ನಮೂದಿಸಲಾಗಿದೆ.

[illegible]

[illegible]

ಆಧಾರಗಳು:

೧ "A Two thousand year old town and its architecture in Vadgonv – Madhavapur." By – A.Sundar, Belgaum 1981.

೨ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಸಂ॥ ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ, ಪು–೫೫೭, ಬೆಂಗಳೂರು – ೧೯೮೭.

೩ ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಪುಟ–೯, ಮಂಗಳವಾರ–ಮೇ ೩೦–೧೯೮೯.

೪ "ಮಧುರ ವೇಣು"–ಸ್ಮರಣಸಂಚಿಕೆ, ಬೆಳಗಾವಿ–೧೯೯೦, ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರ ಚರಿತ್ರೆ, ಲೇ॥ ಎಸ್.ಎಮ್. ಹರದಗಟ್ಟಿ.

೫ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶದ ಕೋಟೆಗಳು. ಅರುಣ ಕಲ್ಲೋಳಿಕರ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ ೨೦೦೫.

೬ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ– ಮನೋಜ ಪಾಟೀಲ. ಬೆಳಗಾವಿ–೧೯೮೭.

೭ (ಅ) ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ A miny Gezetter of Belgaum District ಸಂ। ಮನೋಜ ಪಾಟೀಲ. ಪ್ರಕಾಶಕರು–ಪವನ ಪ್ರಕಾಶನ. ಟಿಳಕವಾಡಿ ಬೆಳಗಾವಿ. ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

(ಬ) "ವೇಣು ಸಂಪದ" – ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಾ ಪ್ರಥಮ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ. ಡಿಶೆಂಬರ ೧೯೯೭. ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಕನ್ನಡದ ಧ್ವಜ. ಲೇ॥ ಪ್ರೊ, ಭುಜೇಂದ್ರ ಮಹೀಶವಾಡಿ.

೮ (ಅ) ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟೀಯರ್. ಡಾ। ಸೂರ್ಯನಾಥ. ಕಾಮತ್. ಬೆಂಗಳೂರು ಪುಟ ೫೫೭ ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

(ಬ) "ಮಧುರವೇಣು" – ಬೆಳಗಾವಿನಗರ ಚರಿತ್ರೆ, ಲೇ॥ ಎಸ್.ಎಂ.ಹರದಗಟ್ಟಿ, ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ಬೆಳಗಾವಿ. ಫೆಬ್ರುವರಿ ೧೬೮೦ ಪುಟ–೨೩

೯ A Two thousand year old town & its Architecture in vadagonv-madhavapur. By- A.Sundar. Belgaum 1981.

೧೦ "ವೇಣು ಸಂಪದ", ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶದ ಇತಿಹಾಸ. ಡಾ॥ ಎಂ.ಬಿ. ನೇಗಿನಹಾಳ. ಪುಟ–೬೬. ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಾ ಪ್ರಥಮ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ. ಬೆಳಗಾವಿ–೧೯೭೭.

೧೧ "ಬೆಳಗಾವಿ ರಟ್ಟರು" ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು. ಪುಟ-೭೯. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ-೨೦೦೩.

೧೨ "ವೇಣು ಸಂಪದ", ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕು ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ. ಡಿಸೆಂಬರ ೧೯೯೭.

೧೩ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರ್ಶಿಯನ್, ಅರೇಬಿಕ್ ಮತ್ತು ಉರ್ದು ಶಾಸನಗಳು. ಸಂ॥ ಸೀತಾರಾಮ್ ಜಹಗೀರದಾರ್ ಮತ್ತು ಯಾಕೂಬ್ ಖುದಾಸಿ.

೧೪ (ಅ) "ಮಧುರವೇಣು". (ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರ ಚರಿತ್ರೆ ಹಾಗೂ ಇಂದಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆ). ಲೆ॥ ಎಸ್.ಎಂ. ಹರದಗಟ್ಟಿ, ಬೆಳಗಾವಿ -೧೯೮೦ ಇಸ್ವಿ, ಪುಟ-೨೪.
(ಬ) "ಗ್ಯಾಜೇಟಿಯರು". ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಸಹಿತ ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪುರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ,
ಅನುವಾದ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ, ಧಾರವಾಡ. ಮುಂಬಯಿ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೊ.

೧೫ "ವೇಣು ಸಂಪದ", ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕು ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ. ಬೆಳಗಾವಿ. ದಿನಾಂಕ ೫&೬ ಡಿಶಂಬರ ೧೯೯೭.

೧೬ "ಮಧುರ ವೇಣು" ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ. ಬೆಳಗಾವಿ. ಫೆಬ್ರುವರಿ ೧೯೮೦ ಇಸ್ವಿ

೧೭ "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ಮಂಗಳವಾರ ೨೦ ಜೂನ ೧೯೮೯.

೧೮ "ಕರ್ಮವೀರ" ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ. ಲೇ॥ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಲೇಖಕರು: ಡಾ॥ ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್.

೧೯ "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನ ಪತ್ರಿಕೆ, ಮಂಗಳವಾರ ೩೦ ಮೇ ೧೯೮೯.

೨೦ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್ – ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ೧೮೯೩.

೨೧ "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಗುರುವಾರ ೧೮ ಮೇ ೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ

೨೨ (ಅ) "ಮಧುರ ವೇಣು" ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರ ಚರಿತ್ರೆ ಮತ್ತು ನಗರ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಲೇ॥ ಎಸ್.ಎಂ.ಹರದಗಟ್ಟಿ, ಪುಟ-೨೪. ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ಬೆಳಗಾವಿ. ೧೯೮೦ ಇಸ್ವಿ
(ಬ) ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ ಲೇ॥ ಮನೋಜ ಪಾಟೀಲ ಬೆಳಗಾವಿ ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ. ಪುಟ-೧೮೧.

೨೩ (ಅ) "ಸವದತ್ತಿ ಉಕ್ಕಿನ ಕೋಟೆ". ಲೇ॥ ಯ.ರು. ಪಾಟೀಲ ಪ್ರ. ದಿನೇಶ ಪ್ರಕಾಶನ, ಸುಭಾಸನಗರ ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೦ ಇಸ್ವಿ

(ಬ) "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು". ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಳುವಳಿ ಕೋಟೆಗಳು. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ, ಪುಟ ೪೯ ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

೨೪ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್. ಪುಟ–೮೯೮.

೨೫ "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು". ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ. ಪುಟ–೧೦೦. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ. ಬೆಳಗಾವಿ–೨೦೦೩.

೨೬ "ವೀರರಾಣಿ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ". ಲೇ॥ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪುರಾಣಿಕ, ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ. ಬೆಂಗಳೂರು.

೨೭ "ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ". ಸಂ॥ ಜಿ.ವ್ಹಿ. ಕೊಂಗವಾಡ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಬೆಳಗಾವಿ–೧೯೯೮.

೨೮ "ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ". ಲೇ॥ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರಮಾಲೆ. ನಿರ್ದೇಶಕರು, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಗ್ರೀನ್‌ಪಾರ್ಕ, ಹೊಸದೆಹಲಿ. ಮೊದಲನೇ ಮುದ್ರಣ ೧೯೮೧. ಎರಡನೇ ಮುದ್ರಣ ೧೯೯೧.

೨೯ "ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ". ಲೇ॥ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ. ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಹೊಸದೆಹಲಿ. ಎರಡನೇ ಮುದ್ರಣ. ೧೯೯೧.

೩೦ "ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ". ಲೇ॥ ಜಿ.ವಿ. ಕೊಂಗವಾಡ. ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ. ೧೯೯೮ ಇಸ್ವಿ

೩೧ ಸೋಮವಾರ ೨೪ ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೫ "ಪ್ರಜಾವಾಣಿ". ದಿನಪತ್ರಿಕೆ– ಮತ್ತು ಮಂಗಳವಾರ 25 ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೫ "ಪ್ರಜಾವಾಣಿ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ.

೩೨ ಗ್ಯಾಝೆಟೀಯರು, ಮುಂಬೈ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಸಹಿತ. (ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪುರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು) ಅ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ, ಧಾರವಾಡ. ಪ್ರ॥ ಮುಂಬಯಿ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ–೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ

೩೩ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಳುವಳಿ ಕೋಟೆಗಳು"– ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು. ಲೇ॥ ಯ.ರು. ಪಾಟೀಲ, ಪುಟ–೪೯. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಬೆಳಗಾವಿ.

೩೪ ಗ್ಯಾಜೇಟಿಯರು. ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ೧೮೯೩.

೩೫ (ಅ) ಗ್ಯಾಝೇಟಿಯರು, ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು. (ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಸಹಿತ) ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪುರ, ಕಾನಡಾ, ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ಅ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ ಧಾರವಾಡ. ಮುಂಬಯಿ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ – ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿ

(ಬ) "ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲೊಂದು ಕನ್ನಡ ತಾಲೂಕು". ಲೇ॥ ಯ.ರು. ಪಾಟೀಲ, ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೨ ಇಸ್ವಿ

(ಕ) "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಳುವಳಿ ಕೋಟೆಗಳು". ಲೇ॥ ಯ.ರು. ಪಾಟೀಲ "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಬೆಳಗಾವಿ. ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

(ಡ) ಸ್ಥಳ ವೀಕ್ಷಣೆ ಡಿಸೆಂಬರ್ ೨೨ ೨೦೦೭.

೩೬ (ಅ) ಗ್ಯಾಝೇಟಿಯರು ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು (ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಸಹಿತ) ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪುರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ಅ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ ಧಾರವಾಡ. ಮುಂಬಯಿ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬುಕ್‌ಡಿಪೋ. ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿ

(ಬ) "ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲೊಂದು ಕನ್ನಡ ತಾಲೂಕು". ಲೇ॥ ಯ.ರು. ಪಾಟೀಲ. ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೨ ಇಸ್ವಿ

೩೭ ಗೆಜೆಟೀಯರು– ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿ

೩೮ "ಭೂಮಂಡಲ ಬೋಧಿನಿ".ಭಾಗ–೧, ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೧೨ ಇಸ್ವಿ

೩೯ "ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇತಿಹಾಸವೂ". ಮಂಗಳೂರು. ಬಾಸೆಲ್‌ಮಿಶನ್ ಬುಕ್ ಆ್ಯಂಡ ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟ ಡಿಪೋಜಿಟರಿ–೧೯೧೨ ಇಸ್ವಿ

೪೦ ಗ್ಯಾಜೇಟಿಯರು, ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದ್ದು, (ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಸಹಿತ) ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪುರ, ಕಾನಾಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ಅ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ ಧಾರವಾಡ. ಮುಂಬಯಿ ಗವರ್ನ್‌ಮೆಂಟ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ, ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿ

ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕು :

ಕ್ರಿ.ಶ.ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಮನೆತನದ "ಕದಂಬರ ರಾಜಧಾನಿ"ಯಾಗಿ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ "ಬನವಾಸಿ"ಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕದಂಬರ ರಾಜ ಮೃಗೇಶವರ್ಮನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. 477 ರಿಂದ ಕದಂಬರ ಎರಡನೇ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ "ಖಾನಾಪುರ" ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿಯ "ಹಲಸಿ" ಗ್ರಾಮವು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಿರ್ಲಕ್ಷಿತಗೊಂಡು ಅವಸಾನದ ಅಂಚನ್ನು ತಲುಪಿದೆ. ಕದಂಬರ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳಕು ಮೂಡಿಸುವ "ಹಲಸಿ" ಗ್ರಾಮವು ಈಗ ಯಾರ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೂ ಬಾರದಿರುವುದು ವಿಷಾದಕರ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬಸದಿ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು "ಸ್ಮಾರಕ ಅವಶೇಷಗಳ ಅಧಿನಿಯಮ"ದ ಪ್ರಕಾರ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾಗಿವೆ. ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಕದಂಬರ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ "ಕದಂಬೋತ್ಸವ" ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ಈಗ "ಹಲಸಿ" ಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿ, ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕದಂಬೋತ್ಸವದ "ಸಮಾರೋಪ ಸಮಾರಂಭ"ವನ್ನಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ "ಕದಂಬೋತ್ಸವ" ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಬಲ್ಲದು. ಇಂಥ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಹಲಸಿಯಿಂದಾಗಿ "ಖಾನಾಪೂರ" ತಾಲೂಕಿಗೂ– "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ"ಗೂ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಘನತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಂತಾಗುವುದು. ಸಹ್ಯಾದ್ರಿಯ ಮಡಿಲಲ್ಲಿ, ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದ ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವ "ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕು" ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಘನತ್ತವೆತ್ತದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ.

"ಗಂಗಿಸೆಟ್ಟಿ" ಎಂಬ ಜಿನಭಕ್ತನು ಕ್ರಿ.ಶ 1176 ರಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲೂಕಿನ "ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ"ಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಸದಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿಯು "ಗೋವಾ ಕದಂಬ"ರ ಎರಡನೇ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಮಲೆನಾಡಿನ ಸೆರಗಿನಲ್ಲಿರುವ "ಅಸೋಗಾ" ಗ್ರಾಮವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದ್ದು, ಗಿರಿಧಾಮವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಜಲಪಾತವು ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ನಂದಗಡ ಪಟ್ಟಣವು ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ "ಜೀವಂತ ಸ್ಮಾರಕ"ದಂತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇರುವ ರಾಯಣ್ಣ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆ ನೆಟ್ಟಂತಹ ಆಲದ ಮರವು, ಕನ್ನಡದ ಕ್ಷಾತ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯ ನೆಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು (೧೦) ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದು, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅನೇಕ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು, ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯಿಂದ ಮತ್ತಿಷ್ಟು ಘನತೆ ಹೊಂದಿವೆ. ಇದು "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ" ಘನತೆ– ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಹಾಗೂ ಬಾಂಧವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಹತ್ತು ಕೋಟೆಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲು ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯತ್ನ ಕೈಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದ್ದು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

೧) ಹಲಸಿ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಖಾನಾಪೂರ ಒಂದು ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೫ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ "ಹಲಸಿ" ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ಹಲಸಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ "ಪಲಾಸಿಕಾ", "ಪಲಸಿಗೆ", "ಪಲಸಿಗೆನಾಡು" ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[೧] ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಆವರಿಸಿದ ಹಾಗೂ ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮವು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಪಲಾಸಿಕಾ' ಹಾಗೂ ಇಂದು 'ಹಲಸಿ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಪಲಾಸಿಕಾ ಪನ್ನಿಚ್ಛಾಸಿರ' ವೆಂದೂ ಮತ್ತು "ಧರ್ಮಾಸಕ್ತರಾದ ಭಕ್ತರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಕಾಶಿ" ಎಂದೂ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿರುವ ಈ ಗ್ರಾಮವು, "ಕರ್ನಾಟಕದ ದಕ್ಷಿಣಕಾಶಿ" ಎಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿರುವ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.[೨] ಕ್ರಿ.ಶ. ೫ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವು ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರ ಎರಡನೇ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೧೦ ರಿಂದ ೧೨೫೦ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾದ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹಲಸಿ ೧೨೦೦೦ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಭಾಗವಾದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲಸಿಯು ವೈಷ್ಣವ, ಜೈನ ಮತ್ತು ಶೈವ ಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು, ಆದಿಕದಂಬರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಜನವಸತಿ ನೆಲೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಮಣ್ಣಿನ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಣ್ಣಿನ ರಕ್ಷಣಾಗೋಡೆಯು ಹಲಸಿ ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತಲೂ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ವಾಯವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚೌಕಾಕಾರದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಗೋಡೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಳಿಜಾರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶವಿದೆ. ಅದು ಕಂದಕವಾಗಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಲಸಿ ಗ್ರಾಮವು ಸಹ್ಯಾದ್ರಿ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ, ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ವರ್ತುಲಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಡಾ॥ಎಸ್.ಕೆ.ಜೋಶಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕುರುಹುಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಸುಮಾರು ೮೦ ರಿಂದ ೧೦೦ ಎಕರೆಯಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜನರು ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣವೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಚೀನ ಸ್ಮಾರಕಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ವರಾಹನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ, ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಸುವರ್ಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಟಂಕಸಾಲೆಗಳಿದ್ದವೆಂದು ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದ ಹಲಸಿಯು ಸುಮಾರು ೨೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕದಂಬರ ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಅನಂತರ ಗೋವಾ ಕದಂಬರ ಆಡಳಿತದ ಪ್ರಮುಖ ನಗರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಕದಂಬರ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಕೇಶಿಗೆ ಆರನೇ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೨೬-೧೧೪೭) ಮಗಳಾದ ಮೈಳಲಾದೇವಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡಿದಾಗ ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಲಸಿಯನ್ನು ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು.[೩] ಮುಂದೆ ಹಲಸಿಯು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ನಂತರ ಮುಸ್ಲೀಂರ ವಶವಾಯಿತು.

"ಪಲಾಸಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರ" ದಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಶ್ರೀ ಭೂಹರಾಹ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ: "ಗ್ರಾಮ ದೇವತೆಯ ಗುಡಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ಪ್ರಮುಖ ಮೂಲ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೩೬ ರಿಂದ ೫೪೭ರವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಹರಿವರ್ಮನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ತನ್ನ ತಾಯಿ ಸೂಚನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಧಾನಿ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಿಗಳ ಒಪ್ಪಿಗೆಯೊಂದಿಗೆ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನೃಸಿಂಹ ದೇವಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಜಂಬೂರಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಶಾಲವಾದ ಪೌಳಿ ಇದೆ. ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಪೌಳಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀ ನೃಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದ ಕಡೆಗೆ ಗುಡಿಯ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಬದಿಗೆ (ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣ ಮೂರ್ತಿ) ವಿಷ್ಣುವು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಎಡ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೂಡ್ರಿಸಿಕೊಂಡ ಸರ್ವಾಲಂಕಾರದ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಗುಡಿಯ ಪ್ರವೇಶದ ಮೆಟ್ಟಲಿನ ಮೇಲೆ "ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟ ಮಥ್ರಪುಷ್ಪ" ಎಂದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹೊರಗಿನ ಮಗ್ಗಲು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಒಡಗೂಡಿದ್ದು ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲಾಗಿ, ನೋಡಿದರೆ ಆನೆ ಗಾತ್ರದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಹಜಾರ ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಹಜಾರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಮೆ ಇದೆ. ಅದರ ಎಡ ಬಲಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ-ಚಕ್ರಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿ ಶಿಲಾಲೇಖದ ಕಲ್ಲು ಇದೆ.[೪]

ಶಿಲಾ ಶಾಸನ : ಶಿಲಾಶಾಸನದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನೃಸಿಂಹ, ಗರುಡ ಹಾಗೂ ಆಕಳು ಕರುವಿನ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ನಡುವಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆದ ಲೇಖನವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಜಯಂತ (ತ್ರಿಲೋಚನ) ಜನ್ಮ ಮತ್ತು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ವಂಶ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹನ್ನೆರಡನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಭಟ್ಟ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಈ ದೇವರ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಗಾರದ ಹಾಗೂ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಅಭರಣಗಳನ್ನು ಕಳ್ಳತನ ಮಾಡಿದನು. ಅದನ್ನು ಭಕ್ತ ಜನರು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಿ ಮತ್ತೆ ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದರು, ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಶಾಪ ಕೊಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

"ಸ್ವದತ್ತಾಂವ ಪರದತ್ತಾಂವ ಯೋ ಹರೇತ ವಸುಂಧರಾ ಷಷ್ಟಿವರ್ಷ ಸಹಸ್ರಾನಿ ವಿಷ್ಟಾಯಾಂ ಜಾಯತೆ ಕ್ರಿಮಿಃ" ಎಂದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ತಾನು ಕೊಟ್ಟದ್ದು- ಮಂದಿ ದಾನ

ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಯಾವನು ಸಂಪತ್ತು ಅಪಹರಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಅರವತ್ತು ಸಾವಿರ ವರ್ಷ ಶೌಚದಾಗಿನ ಕ್ರಿಮಿಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಶಾಪ ಕೊಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆಗಿನ ಜನರು ಅಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಅಂಜುತ್ತಿದ್ದರು ಹಾಗೂ ಧರ್ಮದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುವುದು.

ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮಂತ್ರ ಪುಷ್ಪ ಹಾಗೂ ಇತರ ಉತ್ಸವ ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಸಹಿತ ಈ ಶಿಲಾ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಜಾರದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ, ಸುಖನಾಸಿ ಗರ್ಭ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ವಿಶಾಲವಾದ ಎರಡು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕಪ್ಪುಶಿಲೆಯ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನ ಪದ್ಮಾಸನ ಹಾಕಿದ ನಗುಮುಖದ ಸುಂದರವಾದ ಐದು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಮೂರ್ತಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನ ಪದ್ಮಾಸನ ಮೂರ್ತಿ: ಇವನು ಭಗವಾನ್ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲ, ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಂಠೀಸರ, ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಸರ, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸುಂದರವಾದ ಕಿರೀಟ, ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ; ಎರಡನೇ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಆಶೀರ್ವದಿಸುವಂತೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಮೂರ್ತಿಯ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ದಶಾವತಾರದ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ, ನೃಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ಪರಶುರಾಮ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕಿ. ಆಯಾ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಭಗವಂತನು ಅವತರಿಸಿ, ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ಅವತಾರಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿ ಶ್ರೀ ನೃಸಿಂಹನ ಒಂದೂವರೆ ಅಡಿ ಎತ್ತರದಷ್ಟು ಸ್ವಯಂಭೂ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ.[೫] ದಡ ಮನುಷ್ಯನದು, ಮೋರೆ (ಮುಖ) ನರಸಿಂಹನದು ಇದೆ, ಇದು ಕದಂಬ ಅರಸರ ಲಾಂಛನ. ಹಜಾರದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ನೋಡಿದರೆ ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ದರ್ಶನವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಉಸುಕು ಕರಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಜಾಗೃತ ಮೂರ್ತಿ ಇದಾಗಿದೆ.

೨) ಖಾನಾಪುರ ಕೋಟೆ:

ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ ೧೫°-೩೭'; ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ ೭೪°-೩೪' ಹೊಂದಿದ ಖಾನಾಪುರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕೋಟೆ ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿದೆ.[೬] ಈ ಕೋಟೆ ಬಗ್ಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿಯ ಮುಂಬಯಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಗೆಜೆಟೀಯರನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ "The Place Khanapur is said to be named after a Bijapur Officer "Khan Bahadur". The place had a Fort which has now completely vanished. The place has a Jain Basti.[@] ಎಂಬುದಾಗಿ ೧೯೮೭ ರ ಇಸ್ವಿಯ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂಗ್ಲೀಷ ಗೆಜೇಟಿಯರಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯ ಕುರಿತು ವಿವರವಾದ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ; ಹೀಗಾಗಿ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಹಲವಾರು ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿ, ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆ, ಹಾಗೂ ಅವರ ವಂಶವೇ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸುಂದರ ಅಭಯಾರಣ್ಯ ಹಾಗೂ

ಜಲಪಾತಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಈ ತಾಲೂಕು ಪ್ರವಾಸಿಗರ ಪ್ರೀತಿಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ "ಪಂಚಮುಖ ಈಶ್ವರ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ "ಬಿಳಿ ಅಮೃತ ಶಿಲೆಯ ಶಿವಲಿಂಗ"ವು ತುಂಬ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವುಗಳು. "ಮಣ್ಣಿನ ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ಕುಂಬಾರಿಕೆ ಕಲೆಯು ತುಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ".

೩) ಹನಮಂತಗಡ ಕೋಟೆ

ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲಸಿ ಗ್ರಾಮ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡೆದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು. ಹಲಸಿ (ಪಲಾಸಿಕಾ) ಕದಂಬ ದೊರೆಗಳ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಲಸಿ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಕೇವಲ ೫ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮಾಚಿಗಡ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ಮಾಚಿಗಡ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಗಿಡ, ಕಂಟಿಗಳಿಂದ (ಅರಣ್ಯ) ಆವರಿಸಿದ ಅತಿ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟ (ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗಿರುವ ಗುಡ್ಡ) ದ ಮೇಲೆ "ಹನುಮಂತಗಡ" ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಮಾಚಿರಾಜ ಎಂಬುವನು ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಸ್ಥಳಿಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನ ಮೂರ್ತಿ ಕಂಡುಬರುವುದು, ಇದು ಕದಂಬ ಅರಸರ ಲಾಂಛನ ಇದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕದಂಬ ಅರಸರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಹನುಮಂತಗಡ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮಾಚಿರಾಜ ಎಂಬುವನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬುದು ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆಯಾಗಿದ್ದರೂ, ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಯಾರು? ಯಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ? ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಆಧಾರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

ಅರಮನೆ: ಪಲಾಶಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಅರಮನೆಗಳಿದ್ದವು. ಅವು ಈಗ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ದೃಷ್ಟಿ ಬೀರಿದರೆ "ಪಲಾಶಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರ"ದಲ್ಲಿಯ ಎಲ್ಲ ಗುಡಿಗಳ ದರ್ಶನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂಜಾನೆ ಸಂಜೆ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಗಾರಿ – ನೌಬತ್ತುಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವೈರಿಗಳು ಬರುವುದನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಎತ್ತರವಾದ ಬುರುಜು ಇತ್ತು. ರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂಜಾನೆ – ಸಂಜೆ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಹಲಸಿ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಕೇವಲ ೫ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಚಿಗಡ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗಿರುವ ಅತೀ ಎತ್ತರವಾದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ೨ ಏಕರೆ ವಿಸ್ತಿರ್ಣ ಹೊಂದಿರುವ ಹನುಮಂತಗಡ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತುಮತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಸುಮಾರು ೧ ಕಿ.ಮೀ ಏರಿ ಮೇಲೆ ಹೋದಾಗ, ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನೇರೆ ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದಾಗ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮುಖ ಮಾಡಿರುವ ಮುಖ್ಯ

ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬೂದು ಬಣ್ಣದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಕೋಟೆಯು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎದುರಿಗೆ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ (ಹನಮಂತ) ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಗೆ ಸಾಗಿದಾಗ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು ಗಿಡ–ಕಂಟಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುವದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನವೀಕೃತ ಶಕ್ತಿದೇವಿ ಮಂದಿರವೊಂದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಎದುರು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡದ ತಳಪಾಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಬಲ ಮತ್ತು ಎಡಭಾಗದ ಗೋಡೆಗಳು ತೃಟಿತಗೊಂಡಿದ್ದು ಸುಮಾರು ೧೫–೨೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೬–೮ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಕೊರೆದು ಮಾಡಿದ (೧೨ ಅಡಿ ಉದ್ದ, ೭ ಅಡಿ ಅಗಲ, ೫ ಅಡಿ ಆಳ) ನೀರು ಸಂಗ್ರಾಹಕಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಲು ಮಾಡಿರುವ ಚಿಕ್ಕದಾದ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಇಕ್ಕಟ್ಟದಾದ ದಾರಿಯಿರುವ ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ೩ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಚೌಕಾಕಾರದ (ಬಂಡೆಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರೆದ) ನೀರು ಸಂಗ್ರಾಹಕವಿದೆ. ಅದರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ತಗ್ಗು (ಬಾವಿ) ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದಾಗ ಹಲಸಿಯ ರಾಮತೀರ್ಥ (೩ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದ) ಬೆಟ್ಟವು ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆಯಲ್ಲದೇ ಸುಮಾರು ೮–೧೦ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ಒಟ್ಟು ೪ ತೃಟಿತಗೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಎತ್ತರದ ಕಲ್ಲು ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ತೃಟಿತಗೊಂಡಿರುವ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಹನಮಂತಗಡ ಕೋಟೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಕಪ್ಪು ಅಥವಾ ಬೂದು ಬಣ್ಣದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಬೇಗನೆ ನಾಶವಾಗಿದೆ.

೪) ಪ್ರತಾಪಗಡ ಕೋಟೆ:

ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಾಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಸು. ೧೬ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಂದಗಡ ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಕಿತ್ತೂರಿನ ದೊರೆ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನು (ಆಳ್ವಿಕೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨–೧೮೧೬) ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ ಈ ಗ್ರಾಮವು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಆತನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಾಣಿಜ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ನಂತರ ಅದು ಮರಾಠರ ವಶವಾಯಿತು.

ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದೇಸಗತಿ. ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನಾಳಿದ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು (೧೨) ಜನ ದೇಸಾಯರಲ್ಲಿ (ಈ ವಂಶದ) ಹನ್ನೊಂದನೇ (೧೧)ಯ ದೊರೆಯೇ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಪತಿ "ಮಲ್ಲಸರ್ಜ (ಆಳ್ವಿಕೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨–೧೮೧೬ ಇಸ್ವಿ) ಒಳ್ಳೆಯ ಜಾಣನೂ

ಸಮರ್ಥನೂ, ಸಾಹಸಿಯೂ ಆದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜಗೆ – ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಂದ "ಪ್ರತಾಪಪರಾವ್ ಸರದೇಸಾಯಿ ಸಮಶೇರ ಜಂಗಬಹದ್ದೂರ" ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದವು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨ ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟವೇರಿದ ಈತನ ದೇಸಗತಿಯಲ್ಲಿ ೨೮೫ ಹಳ್ಳಿಗಳು ೭೯ ಕರಿಯಾತ್‌ಗಳು ಇದ್ದವು. ಪೇಶ್ವೆಯವರು ಕೊಟ್ಟ "ಪ್ರತಾಪರಾವ್" ಎಂಬ ಬಿರುದಿನ ನೆನಪಿಗೋಸ್ಕರ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆಯು ನಂದಗಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.[೭] ಅದರ ಹೆಸರು "ಪ್ರತಾಪಗಡ ಕೋಟೆ" ಎಂಬುದು. (ನಂದಗಡ ಗ್ರಾಮವು ಈಗಿನ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ)[೮] ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯಿಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉತ್ಪನ್ನ ಐದು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳಿದ್ದು, ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಗೆ ಎಪ್ಪತ್ತೈದರಿಂದ ತೊಂಭತ್ತು ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳವರೆಗೆ ಕಪ್ಪ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ದಿನ ಇದನ್ನು ಎರಡನೇ ಬಾಜೀರಾಯನು ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಎಪ್ಪತ್ತೈದು ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಏರಿಸಿದನು[೯] ಪ್ರತಾಪಗಡ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದಗಡ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ನೇಣು ಹಾಕಿದ ಸ್ಥಳ ಹಾಗೂ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಈ ಗ್ರಾಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.[೧೦]

ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ ರಾಣಿಯ ಮಗನಾದ ಶಿವಬಸವರಾಜ (ಬಾಳಾ ಸಾಹೇಬ)ನು ತನ್ನ ತಮ್ಮನಾದ ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜನನ್ನು ಗಾದಿಗೆ ಕೂಡ್ರಿಸಿ, ತಾನು "ಭೈರವ" ನಾದನು. ಪ್ರತಾಪಗಡ (ನಂದಗಡ) ಕೋಟೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ತಿಗಡಿ ಕರಿಯಾತನ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸಂತೃಪ್ತನಾದನು; ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೮ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕೋಟೆಗಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೂ–ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಗೂ ಉಂಟಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸೈನ್ಯವು ಭಾಗವಹಿಸಿದಾಗ, ಸ್ವತಃ ಶಿವಬಸವರಾಜನೇ ಆ ಸೈನ್ಯದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯ ಲಭಿಸಿದರೂ ಶಿವಬಸವರಾಜನು ಪ್ರಾಣಾಂತಿಕ ಗಾಯಗಳಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ಅವನ ಸಮಾಧಿಯು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕಲ್ಮಠದಲ್ಲಿದೆ. ಆತನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ "ಶಿವ ಬಸವರಾಜನ ಕೆರೆ" (ಶಿವಬಸಪ್ಪನ ಕೆರೆ) ಯು ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ನಂದಗಡ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಸುಮಾರು ೫–೬ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದ ಎತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ "ಪ್ರತಾಪಗಡ" ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ದಟ್ಟ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಗಿರಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಾಲ್ನಡಿಗೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ೧ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಚೌಕಾಕಾರದ ೪೫' x ೫೦' ಗಾತ್ರದ ನೀರು ತುಂಬಿದ ಬಾವಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿಯ ನೀರನ್ನು ಕೋಟೆಗೆ ಸರಬರಾಜು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಂತರ ಪೂರ್ವಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ದ್ವಾರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ನಮಗೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಕೋಟೆ ಆವರಣ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ಗೋಡೆಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು ೧೫–೨೦ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೮ ಅಡಿ ಅಗಲಳತೆ ಹೊಂದಿವೆ.

ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ದ್ವಾರವಿದೆ. ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೂ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ದ್ವಾರ (೪' x ೪' ಅಳತೆ)ವಿದ್ದು ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ೨೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶ ವಿಸೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆ ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ. ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಗಳು ನಾಶವಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಕೆಲವಡೆ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ತೋಪುಗಳನ್ನು ಬಳಸಲು ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಧ್ಯ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತಿದ್ದು ಇನ್ನುಳಿದವುಗಳು ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನವೀಕರಣಗೊಂಡ ದುರ್ಗಾದೇವಾಲಯ, ಬಸವಣ್ಣ, ಹನುಮಾನ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದಾಗ ಸುಮಾರು ೬-೭ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದ ಪ್ರದೇಶ ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಸಮೀಪದ ಯಳ್ಳೂರಗಡ (ರಾಜಹಂಸಗಡ) ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಾಪಗಡಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆಗೂ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಂದಗಡ ಗ್ರಾಮದ ಜನರು ಮೊದಲು ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, ನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತೊರೆದು ಈಗಿನ ನಂದಗಡ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು.

ಈ ಪ್ರತಾಪಗಡ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಸೇರಿದ ಅರೆಕಾಲಿಕ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಇಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕೋಟೆಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನೆಲಮಾರ್ಗ ಸಧ್ಯ ಗಿಡಕಂಟಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿವೆ. ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿವೆ. ಆದರೆ ಸುತ್ತಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಳು ನೈಸರ್ಗಿಕ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿದ ಪಂಜು ಯಳ್ಳೂರಗಡ ಕೋಟೆಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಫಿರಂಗಿಗಳೊಂದಿಗೆ (ಬ್ರಿಟೀಶ) ಹೋರಾಡಿದ ಕ್ರಾಂತಿವೀರ ಸಂಗೊಳ್ಳಿರಾಯಣ್ಣ ಇದೇ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದನು. ಸಧ್ಯ ಈ ಕೋಟೆಯು ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಗಚ್ಚನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೊಂದು ಗಿರಿದುರ್ಗವಾಗಿದೆ.

೫) ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ :

ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರು ಸಮೀಪದ "ಬೀಡಿ" ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಮೈಲಿನ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ "ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ" ಗ್ರಾಮವು ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಸುಮಾರು ೨೫ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. "ಕಿರು ಸಂಪಗಾಡಿ" ಎಂಬುದು ಇದರ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ಗೋವೆ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಗೋವೆ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೬೦) ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು "ಕಿರು ಸಂಪಗಾಡಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಕದಂಬ ಅರಸ ವಿಷ್ಣುಚಿತ್ತನ ರಾಣಿ ಹಂಪಾದೇವಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಾಮಲೇಶ್ವರ, ರಾಮಲಿಂಗ, ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಎಂಬ ಗುಡಿಗಳು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲದವಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹನ್ನೆರಡನೇ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಶತಮಾನದ ಲಿಪಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟಿಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಮೂಲತಃ ಜೈನ ಬಸದಿಯಾಗಿದ್ದು, ನಂತರ ಶೈವ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೬೦ ರ ಕಾಲದ (ಶಿವಚಿತ್ತ)ಶಾಸನವೊಂದು ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಎರಡನೇ ಜಯಕೇಶಿಯ ರಾಣಿ ಮೈಲಳಾದೇವಿ ಮತ್ತು ಆಕೆಯ ಮಗ ಪೆರ್ಮಾಡಿದೇವನು ಜೈನ ಬಸದಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಾಸನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದು ಎಂದು ಊಹಿಸಲಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯೊಂದು ನಾಶವಾಗಿದ್ದು ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ೨೦ ಅಡಿ ಅಗಲದ ಕಂದಕದ ಕೆಲವು ಕುರುಹುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಎದುರಿಗಿರುವ ಸರ್ಕಾರಿ ರಸ್ತೆಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ವೀರಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಹಾಸತಿ ಕಲ್ಲುಗಳು ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯಿದೆ.

ಬುಧವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೯ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಹೋದದ್ದಾಗಿದೆ. ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆಯಲ್ಲದೇ ಈ ಕೋಟೆಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಮತ್ತು ಸು.೨೫ ರಿಂದ ೩೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನಾಶವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ನಾಶವಾಗುತ್ತಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಈಗ ಗಿಡ ಕಂಟಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿವೆ, ಉಳಿದ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಜನರು ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹತ್ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಈ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ವೀರಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಾಸ್ತಿಕಲ್ಲುಗಳು[೧೧] ದೊರೆತಿರುವದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಯುದ್ಧಗಳಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

೬) ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆ :

ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೫ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ 'ತನಾಲಿ' ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗೋವಾ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಡಿ ಭಾಗವಾದ ಈ 'ತನಾಲಿ' ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ೧೫-೨೦ ಮನೆಗಳಿವೆ. ತನಾಲಿ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೦೮ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ "ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆಯಿದೆ". ಈ ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಶಿವಾಜಿಯು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆಯಲ್ಲದೆ, ಶಿವಾಜಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿ ಮತ್ತು ಆತನ ಮಗ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ತಂಗಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಖಾನಾಪುರ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ೧೫ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ 'ತನಾಲಿ' ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೮ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ "ಭೀಮಗಡ" ಎಂಬ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ತನಾಲಿ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗಲು ದಟ್ಟವಾದ

ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು ಕೇವಲ ಕಾಲ್ದಾರಿ. ಸತತವಾಗಿ ಸುಮಾರು ೩ ರಿಂದ ೪ ತಾಸುಗಳವರೆಗೆ ನಡೆದುಕೊಂಡೇ ಹೋಗಬೇಕು. ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಮಾರ್ಗಗೊತ್ತಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ ಪರಿಶ್ರಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತೀ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆರಲು ಕೂಡ ಕಠಿಣ ಮಾರ್ಗದ ಮುಖಾಂತರವೇ ಸಾಗಬೇಕಾಗುವದು. ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸ್ಥಳೀಯ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ೨ ರಿಂದ ೩ ಏಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಷ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯು ಸುಮಾರು ೧೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದರಬಹುದಾದರೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ೪ ರಿಂದ ೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಗೋಡೆಯ ಅಗಲಳತೆ ೩ ರಿಂದ ೫ ಅಡಿಯವರೆಗಿದೆ. ಈ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜು ೧೦ ರಿಂದ ೧೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣವೆಲ್ಲ ಗಿಡಮರಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಗೆ ೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲಳತೆಯ ಕಂದಕ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ತಗ್ಗು ಇದೆ. ಪೊದರು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಹೆಯಿದೆ. ಇದರ ಒಳಭಾಗದ ಚೌಕಾಕಾರದ ಸನ್ನಿಧಿಯ ಮೇಲೆ ಪೂಜಾ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು (ಇತ್ತೀಚಿನ) ಕಂಡುಬಂದವು. ಈ ಗುಹೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಪೊದರುಗಳ ನಡುವೆ ಕಿಂಡಿವೊಂದಿದ್ದು, ಬಹುಶಃ ಸಿಡಿಲು ಬಡಿದುದ್ದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಕಿಂಡಿಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಗುಹೆಯ ಗೋಡೆಯೊಳಗೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ೩ ಅಡಿ ಅಗಲ ೧ ೧/೨ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾದ ಆಯತಾಕಾರದ ಕಿಂಡಿಯಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಎಸೆದರೆ ಖಾಲಿ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಬಾರಿಸಿದಂತಹ ಧ್ವನಿ ಕೇಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವಂತೆ ಕೂಡ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವಲ್ಲದೇ ಕಟ್ಟಿಗೆ ತೊಲೆಗಳು (೧೫ ರಿಂದ ೨೦ ಅಡಿ ಉದ್ದ, ೨ ಅಡಿ ದಪ್ಪ), ಕಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಬದ (೩ ರಿಂದ ೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ) ಅವಶೇಷಗಳು, ಉತ್ತಮ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಮಣ್ಣಿನ ೨ ೧/೨ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗಡಿಗೆ ಮುಂತಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿವೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಕೋಟೆಯು ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಣೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ಶಿವಾಜಿ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯು ತನ್ನ ಮಗನೊಂದಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ಕಾಡುಮೃಗಗಳಿಗೆ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಿರುವ ಪ್ರದೇಶ ಎಷ್ಟೊಂದು ದಟ್ಟವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ ಗೋವಾ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹೆಲಿಕ್ಯಾಪ್ಟರ್ ಈ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಪಘಾತಕ್ಕೀಡಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಹುಡುಕಲು (ತಪಾಸಣೆ ಮಾಡಲು) ಐದು (೫) ದಿನಗಳು ಬೇಕಾದವು. ಈ ಕಾಡಿನ (ಅರಣ್ಯದ) ದಟ್ಟತೆಗೆ ಇದೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

೭) ಕಣಕುಂಬಿ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ೩೮ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರವಿರುವ (ಕುಳಕುಂಬಿ) ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾರ್ಗಮವೇ ಆದ ಆದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ಪರಿಸರದ "ಕಣಕುಂಬಿ" ಗ್ರಾಮವಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ.[೧೨]

ಇಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಣಕುಂಭೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಾವುಲಿದೇವಿ ಎರಡು (೨) ದೇವಾಲಯಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಮಾವುಲಿದೇವಿಯು ಗುಡಿಯು ದೊಡ್ಡದಿದ್ದು ಮಲಪ್ರಭೆಯ ಉಗಮಸ್ತಾನವಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ "ಮಲಪ್ರಭಾ" ನದಿಯ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಮೂಢರಾದ ಭಾವುಕ ಜನರು ಹೇಳುವ ಕಥೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನ ಹೆಂಡತಿಯು ಬಹು ಸುಂದರಿಯೂ, ಪತಿವ್ರತೆಯೂ ಇದ್ದಳಂತೆ; ಆಕೆಯ ಮೇಲೆ ಅವಳ ಗಂಡನು "ಜಾರಕರ್ಮ"ದ ಆರೋಪವನ್ನು ಇಟ್ಟನು; ಮನನೊಂದ ಅವಳು ತಕ್ಷಣವೇ ಒಂದು ಮಡುವಿನಲ್ಲಿ ಧುಮುಕಿ, ಆಗಿಂದಾಗಲೇ "ಹೊಳೆ"ಯಾಗಿ ಹರಿಯ ಹತ್ತಿದಳು ಎಂಬುದು, ಧನರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಗುರು ಇರುವಾಗ ಈ ಉಗಮ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಭಾಗಿರಥಿ ಬರುತ್ತಾಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಜನರು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವರು. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಹಳೆಯದಾದ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ; ಈ ಕೋಟೆಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ರಚನೆ; ಕಾಲ; ಅರಸರು ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಮಾಹಿತಿ ಇದುವರೆಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ ಗೆಝೆಟೀಯರನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ (ಪುಟ-೫೦೬).

ಇಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಹಾದೇವ ಮಂದಿರದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಇದು ಜಂಬಿಟಗೆ (ಮರಳು ಲ್ಯಾಟರೈಟ್‌ನ) ರಚನೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹದ ನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳೂ ಕುಂಬಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ಇರುವ ಭಾರಿಗಾತ್ರದ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು, ಇದು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶೈಲಿಯ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ದೀರ್ಘಾಕಾರದ ರಂಗವು ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯದೇ ಮುಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಒಳಛಾವಣಿಯು ಕಮಾನಿನಂತೆ ಇದ್ದು, ಕಾರ್ಲೆ ಗುಹಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಒಳಗಡೆ ಜಂಬಿಟ್ಟಿಗೆಯ ಉಬ್ಬು ತೊಲೆಗಳಿಂಥ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ಉರುಳಿಯಾಕಾರವಾಗಿವೆ. ಇದೇ ಊರಲ್ಲಿ ಇರುವ "ರಾಮೇಶ್ವರ"ವೂ ಇಂಥದೇ ರಚನೆ.[೧೩]

೮) ಹುಲಿಹಳ್ಳಿಯ ಕೋಟೆ :

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೪ ಇಸ್ವಿಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು, ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾವಿ, ಕಾರವಾರ ಹಾಗೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪಗಾಂವ, ಬೀಡಿ, ಕಿತ್ತೂರು, ಖಾನಾಪುರ, ಕಲಘಟಗಿ, ಮನೋಳಿ ಮತ್ತು ನರಗುಂದ ಈ ಊರುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಆಗ ಅದರ ಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ೨೮೬ ದೊಡ್ಡ ಊರುಗಳು, ೭೨

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಇದ್ದವು. ಈ ಹಳ್ಳಿಗಳು "ಕರಿಯಾತು"ಗಳೆಂಬ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವು. ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಥ ೧೪ ಕರಿಯಾತುಗಳು ಇದ್ದವು ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದಿತು.

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗವು ಕಾಡಿನಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಗುಡ್ಡಗಾಡು ಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಅದರಲ್ಲಿ ಖಾನಾಪುರದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗುಡ್ಡಗಳು ಬಹಳ ಎತ್ತರವೂ, ಕಲ್ಲು ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವೂ ಅಗಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲದೇ "ಕಿತ್ತೂರು", ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅತೀ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದೆ. ಅದರಂತೆ "ಹುಲಿ ಹಳ್ಳಿಯ ಕೋಟೆ" ಯದೂ ಸಹಿತ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟದ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಭಾಗವು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಂಪನಿಯ ರಕ್ಷಣಾ ರಹಿತ ಗಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಇದು ಒಂದು ಭದ್ರ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸುವ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಮೇರೆಯು "ತಾವರಗಟ್ಟಿ"ಯವರೆಗೆ ಇದ್ದು, ಮಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿಯ ದೇಸನೂರ, ಸುಪಾ, ದಾಂಡೇಲಿ ಮತ್ತು ಉಳವಿ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊನೆಯ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಮಳೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು; ಹಾಗೂ ಬೇಸಿಗೆ ಕಾಲವು ಅಷ್ಟೊಂದು ಪ್ರಖರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಕೋಟೆಯ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿ ಕಾರವಾರ, ಮತ್ತು ಬಿದನೂರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ "ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ"ವು ದೊರಕಿದಂತಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೪ ಇಸ್ವಿಯ ಮೇ ತಿಂಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕಂಪನಿಯ ಆಧೀನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತು. ಕಾರವಾರದ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿ ಮುಂಬೈ–ಪುಣೆಯಲ್ಲಿಯ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯಗಳು ತಮ್ಮ ಆಹಾರ ಮತ್ತು ಇತರ ಜೀವನಾವಶ್ಯಕ ಅನುಕೂಲತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದಿತು.

ಆಂತರಿಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ಪೂರ್ಣ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೪ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆಯರು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಉತ್ಕರ್ಷ ಮತ್ತು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಭಯಗ್ರಸ್ಥರಾಗಿ ಜನರಲ್ ಅರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲಸ್ಲಿಗೆ "ಕಿತ್ತೂರಿನ ಅರಸನಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯಿ"ಯನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ತಳ್ಳಿ, ಅವನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಲಹೆ ನೀಡಿದರು. ಆ ಸಲಹೆಯನ್ನು ವೆಲ್ಲಸ್ಲಿ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಆ ಸಲಹೆಗೆ ತಾನು ಒಪ್ಪದೇ ಇರುವ ಕಾರಣವನ್ನು ವೆಲ್ಲಸ್ಲಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೪ ಇಸ್ವಿಯ ಮೇ ತಿಂಗಳು ೬ ನೇ ದಿನಾಂಕದಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಪೇಶ್ವೆಗೆ ಬರೆದ ಪತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿರುವನು. ಈ ಪತ್ರ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಜನತೆಯ ಗುಣ ಹಾಗೂ ಸ್ವಭಾವಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರಬಲ್ಲದು. ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ವೆಲ್ಲಸ್ಲಿ ಅವರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೇಳುವುದು ಸೂಕ್ತವಾದದ್ದು; ಪತ್ರದ ಒಕ್ಕಣಿಕೆಯು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

"ನಾನು ಕಿತ್ತೂರು ರಾಜರೊಡನೆ ಕದನಕ್ಕಿಳಿಯಲು ಹಿಂಜರಿಯುತ್ತೇನೆ. ಅದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಅಂಥ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ನಾನು ಕಿತ್ತೂರಿನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧ. ವೈನಾಡು, ಕೂರ್ಗ, ಬಲ್ಲಂ, ಬೈಂದೂರು, ಸೊಂಡ

(ಸ್ವಾದಿ)ಗಳಂತೆ ಕಿತ್ತೂರು ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಸಾಲಿನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅತೀ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯದು ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಕಷ್ಟದ ಸ್ಥಳ; ಅಲ್ಲಿಯವರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಜನರೂ ಶೂರರು. ಇವರೊಂದಿಗೆ ಮಾಡುವ ಯಾವುದೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸಾವು ನೋವುಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಆಗುವುದು ಖಚಿತ. ಈ ಭಾಗವು ಕಂಪನಿಯ ರಕ್ಷಣಾ ರಹಿತ ಗಡಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಹುಲಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಸೈನ್ಯವಿಲ್ಲ; ಯಾಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಸೈನ್ಯದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಗೋವಾದ ಸೈನ್ಯ ಬಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ತಿರುಗಿ ತಕ್ಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. "ಹುಲಿಹಳ್ಳಿಯ ಕೋಟೆ" ಕಿತ್ತೂರಿನ ವಶವಾದರೆ ಕಿತ್ತೂರು ಅರಸನಿಗೆ ಒಂದು ಭದ್ರ ರಕ್ಷಣೆಯ ಕೋಟೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅದರ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿ ಕಾರವಾರ ಹಾಗೂ ಬಿದನೂರುಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ದೊರಕಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅವು ಎರಡೂ ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ರಕ್ಷಣಾ ರಹಿತವಾಗಿ ನಮ್ಮ ಮುಂಬಯಿ-ಪುಣೆಯಲ್ಲಿಯ ಸೈನ್ಯಗಳು ತಮ್ಮ ಆಹಾರ ಹಾಗೂ ಇತರ ಜೀವನಾವಶ್ಯಕತೆ ಅನುಕೂಲತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವವು. ಕಿತ್ತೂರಿನ ಬಗೆಗೆ ಬಂದ ವರದಿಗಳು ನಿಮಗೆ ಆಧಾರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಂಬಲು ಅರ್ಹವಾದ ಸಂಗತಿಗಳಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಿದಾಗ, ಈ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ "ಕಿತ್ತೂರು ರಾಜ್ಯ"ವನ್ನು ಪದಚ್ಯುತಗೊಳಿಸುವ ಯತ್ನವನ್ನು ಕೈಬಿಡುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಕಿತ್ತೂರು ಅರಸನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅಸಹಾಯಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಬಲ, ಶಕ್ತಿ, ಯುಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಅನುಕೂಲತೆಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ನಾವು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವುದೇ ಒಳ್ಳೇಯದು" ಎಂಬುದು.[೧೪]

ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಕಾಲ, ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅರಸರ ವಿವರ, ಕೋಟೆ ರಚನೆಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಈ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ದುರ್ಲಭವಾಗಿದೆ. ಅತೀ ದಟ್ಟವಾದ-ಭಯಾನಕವಾದ ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿಕೊಂಡ ಈ ಕೋಟೆಯು ಭದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

೯) ಶಮಸೇರಗಡ ಕೋಟೆ :

ಬ್ರಿಟಿಷ ಸರಕಾರದವರು ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯ ರಾಯಣ್ಣನ ಹೋರಾಟವನ್ನು "ಕಿತ್ತೂರು ವಿಪ್ಲವ'ದ್ದೇ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರು. ಅವರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ "ಕಿತ್ತೂರು ದಂಗೆ"ಯು ಕ್ರಿಶ. ೧೮೨೪ ರಿಂದ ೧೮೩೦ ರ ವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ರಾಯಣ್ಣ ಹಾಗೂ ಇತರ ಹೋರಾಟಗಾರರ ಸಾವಿನ ಶಿಕ್ಷೆಯವರೆಗೆ ನಡೆಯಿತು.

ಆಸ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ ಹಕ್ಕನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು, ಜಹಗೀರದಾರರು ತಮ್ಮ ಒಡೆತನದ ಗ್ರಾಮಗಳ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಜಮೀನಿನ ಉಪಭೋಗದ ಹಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಜನರನ್ನು ತಮ್ಮ ಒಡೆತನದ ಕೊಟ್ಟು, ಜನರನ್ನು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಸ್ತಿಯ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಮೇಲಿನ ಹಕ್ಕನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಅನೇಕರು ಮುಂಬಯಿಯವರೆಗೆ ತಮ್ಮ ಅರ್ಜಿಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. ಅಂಥ ಅನೇಕ ಜನರ ಪೈಕಿ ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯ ರಾಯಣ್ಣನೂ ಒಬ್ಬನಿದ್ದನು; ಅವನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೯ ಜೂನ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಸ್ತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದನೆಂಬುದು ಒಂದು ದಾಖಲೆ (Minutes-Dated 23-June-1829-A.D.).

ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ವೀರರಾಣಿ ಚೆನ್ನವ್ವ ದೇಸಾಯಿಣಿಯ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಸೇವಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದ ಹಾಗೂ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಶೇತಸನದಿ (ಹಳಬ) (Watchman) ಯಾಗಿದ್ದ "ರಾಯಣ್ಣ"ನ ಜೊತೆಗೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಜನರ ಪಡೆ (ಸೈನ್ಯ)ಯೇ ಇದ್ದಿತು. ದಿನಾಂಕ ೨೨ ಜೂನ ೧೮೨೯ ರಂದು ಅವನು ವಾಣಿಜ್ಯಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ "ನಂದಗಡ" ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥರು ಅವನಿಗೆ ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳ ದೇಣಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರು, ಅವನು ದಿನಾಂಕ ೦೭-ಜನವರಿ-೧೯೩೦ ರಂದು "ಖಾನಾಪುರ" ಎಂಬವನು ವರದಿ ಮಾಡಿರುವಂತೆ, ರಾಯಣ್ಣನಿಗೆ ಅಗಾಧ ಜನಬೆಂಬಲವಿದ್ದಿತು. ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ "ಶಮಸೇರ ಗಡ" ಪಾಲಯದಲ್ಲಿ ರಾಯಣ್ಣನಿಗೆ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಿಗಳ ಬೆಂಬಲವಿದ್ದಿತು; ಇದು ಐದು ಸಾವಿರದವರೆಗೂ ಮುಟ್ಟಿದ್ದುದು ದಾಖಲೆಯಿದೆ. ದಿನಾಂಕ ೦೭-ರ ನಡುರಾತ್ರಿ ಇಲ್ಲವೆ ೦೮-ಜನೇವರಿ-೧೮೩೦ ರ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ರಾಯಣ್ಣನು ಕೈಕೊಂಡ "ಖಾನಾಪುರ ದಾಳಿ"ಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಅವನು ಆ ದಾಳಿಯು ಮುಗಿದ ತಕ್ಷಣವೇ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ "ಶಮಸೇರ ಗಡ" ಕೋಟೆಯ ನೆರೆಯ ಅಡವಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ಕಾಂ ಮಾಡಿದನೆಂಬುದು ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಪಷ್ಟದಾಖಲೆಯಿದೆ.[೧೫]

ಬಡವರು-ಶ್ರೀಮಂತರು ಎನ್ನುವ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಊಟ ಹಾಗೂ ಧನದೊಂದಿಗೆ ಜನರು ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು ಬೆಂಬಲಿಸಿದರು; ನಂತರ ದಿನಾಂಕ ೧೨-ಜನವರಿ-೧೮೩೦ ರಂದು, ಕಚೇರಿಯನ್ನು ಸುಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರು.

ಇಲ್ಲಿ "ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ-ಶಮಸೇರ ಗಡ" ಎಂಬುದು ಮತ್ತೊಂದು ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. ದಿನಾಂಕ ೧೬-ಡಿಶಂಬರ-೧೮೩೦ ರಂದು "ನಂದಗಡ"ದಲ್ಲಿ ರಾಯಣ್ಣನಿಗೆ ಗಲ್ಲುಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸಲಾಯಿತು.

ಮೇಲಿನ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, ಇದರ "ಅನ್ವೇಷಣೆ" ಯನ್ನು ನಾನು ಕೈಕೊಂಡಾಗ ತಿಳಿದು ಬಂದ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವದ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ, ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದಾಗಿ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ವಿಷಯವು ವಿದಿತವಾಯಿತು; ಅದು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ-

"ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ" ಒಟ್ಟು ೨೩೯-ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಇಬ್ಭಾಗಿಸಿದಾಗ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫ ರಿಂದ ೧೯೬೦ರ ಕಾಲಾವಧಿಯನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೊದಲ ಘಟ್ಟ (ಉತ್ತರಾರ್ಧ) ಹೀಗೆ ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ಈ ಮೇಲಿನ ಪರಿಚ್ಛೇದದಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ "ಪೂರ್ವಾರ್ಧ"ದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ, ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಹಿರಿಯ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ (ಈತನ ಜನನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೦ ಇದ್ದಿರುವ

[illegible]

ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ) ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಬಣಜಿಗ ಸೋದರರು (ಇವರ ಪೂರ್ವಜರ ವಂಶಾವಳಿ ನಮಗೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲವಾದರು, ಲಭ್ಯವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಪ್ರಕಾರ) ಇವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತಾರರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ರ ನಂತರದಲ್ಲಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಸೀಮೆಯಿಂದ, ವಿಜಾಪುರದ ಎರಡನೇ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲಶಹನ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಚಿನಿವಾರರಂತೆ[೧೬] (ಚಿನಿವಾರ-ಜನರಿಗೆ ಸಾಲಕೊಡುವವ) ಬಂದು "ಸಂಪಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದರು. (ಇಲ್ಲಿ ಕಾಲಗಣನೆ ಸರಿಯಾಗಿ ದೊರೆತಿಲ್ಲ). ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ ಮತ್ತು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕೆಲಸಗಾರನೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದ "ಹಿರೇಮಲ್ಲ ಶೆಟ್ಟಿ"ಯು ಬಾದಶಹನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮ ತೋರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತ (ವಿಜಾಪುರದ) ಬಾದಶಹನು ಅವನಿಗೆ "ಶಮಸೇರ ಜಂಗ ಬಹದ್ದೂರ" ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟನಲ್ಲದೆ (ಮುಗುಟಖಾನ –?) ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಸರದೇಸಮುಖಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು, ಹಿರಿಯ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿಯ ಆಡಳಿತ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫ ರಿಂದ ೧೫೯೧) ಎಂಬುದು ಒಂದು ದಾಖಲೆ.

ತದನಂತರ, ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಸ್ಥಾನದ "ಉತ್ತಾರಾರ್ಧ"ದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕೂಲಂಕುಷವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ ವಿದಿತವಾಗುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸಂಗತಿಯು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

"ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ದೊರೆಯಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ಸರದೇಸಾಯಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨ ರಿಂದ ೧೮೧೬ ರ ವರೆಗಿನ ಒಟ್ಟು ೩೪ ವರ್ಷಗಳ ತನ್ನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ; ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ "ನಂದಗಡ'ದಲ್ಲಿ "ಒಂದು ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು, ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಹತ್ತಾದ ಒಂದು ಕುಡಿಯುವ ನೀರಿನ "ಕೆರೆ"ಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.[೧೭] ಈ ಕೆರೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೭ ಎಕರೆ-೨೮ ಗುಂಟೆ ಇದೆ. ಪುಣೆಯ ಪೇಶ್ವೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೯ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಇತನಿಗೆ "ಪ್ರತಾಪರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ" ಹಾಗೂ "ಶಮಸೇರ ಜಂಗ ಬಹದ್ದೂರ" ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೯ ರಿಂದ ೧೮೧೬ ಇಸ್ವಿಯ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ, ನಂದಗಡ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು "ಕೋಟೆ"ಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ "ಆನಂದಗಡ" ಎಂತಲೂ "ಪ್ರತಾಪರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ" ಎಂಬ ಬಿರುದು ಪಡೆದ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ, "ಪ್ರತಾಪಗಡ" ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ "ಶಮಸೇರ ಜಂಗ ಬಹದ್ದೂರ" ಎಂಬ ಬಿರುದು ತನಗೆ ದೊರೆತಿದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ಥಾಪಕರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗನಾದ "ಹಿರಿಯ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ"ಗೆ, ವಿಜಾಪುರ ಎರಡನೇ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲಶಾಹನಿಂದ (ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫-೧೬೨೬) "ಶಮಸೇರ ಜಂಗ ಬಹದ್ದೂರ" ಎಂಬ ಬಿರುದು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಇಬ್ಬರು ದೇಸಾಯರಿಗೆ ದೊರಕಿದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತಿಷ್ಟು ಆನಂದತುಂದಿಲನಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆಯು ನಂದಗಡದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತುಸು ದೂರದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಭೀಮಗಡದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಅತೀ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ "ಶಮಸೇರ ಗಡ" ಕೋಟೆ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿರಬಹುದಾಗಿದೆ.

[illegible]

"ಆನಂದ ಗಡ"> ಇದರಲ್ಲಿಯ "ಆ" ಸ್ವರವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ "ನಂದಗಡ" ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅತೀ ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಡುಮೃಗಗಳ ಹಾವಳಿ ಬಹಳವಾಗಿರುತ್ತದೆ; ಅರಣ್ಯದ ಪರಿಚಯವಿದ್ದವರು ಮಾತ್ರ "ಅರಣ್ಯ"ವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆಯಾದರೂ, ಅಲ್ಲಿಯ ಕಾಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನಾಗಲೀ, ವಿಷಪೂರಿತ ಕ್ರೂರ ಜಂತುಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಎದುರಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಾನು, ದಿನಾಂಕ: ೦೯-ಜನವರಿ-೨೦೦೮ ರಂದು ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಕೈಕೊಂಡಾಗ, ಶ್ರೀ ಯಾಸೀನ್.ಫಕ್ರುದ್ದೀನ ಚಾಪಗಾಂವಕರ್ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಅನುಭವಿಕ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿಗಳನ್ನು (ಅವರು ತಮ್ಮ ಸಂಗಡ ಕೆಲವು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಬಂದಿದ್ದರು.) ನನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದೆನು; ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಇದೊಂದು ಭಯಾನಕ ಸನ್ನಿವೇಶವಾಗಿದ್ದಿತು; ಆದರೂ ಕುತೂಹಲದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು.[೧೮]

೧೦) **ಸದಾಕೋಟೆ :**

ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸದಾ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯು ಇದೆ.[೧೯] ಈಗ ಇದು ತೀರ ಹಾಳಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ, ಆದರೂ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ದಾಖಲೆಗಳೂ ಲಭ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜಕೀಯ ದಾಳಿಗಳಿಗೆ ಸಿಲುಕಿ, ಈ ಕೋಟೆ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿರುವುದೇ ಇದರ ಇಂದಿನ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಆಧಾರಗಳು:

೧ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ – ಪುಟ–೬೨೬

೨ “ಪಲಾಸಿಕಾ”. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಧಾಮ –ಸ್ಮಿತಾ ಸುರೇಬಾನಕರ, ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು, ಪುಟ – ೬೨– ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

೩ ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ, ಸಂ–೧, ಪುಟ – ೩೫೮.

೪ “ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರ, ದಕ್ಷಿಣದ ಕಾಶಿ ಹಲಸಿ” (ಪಲಾಸಿಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರ) ಲೇ॥ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ. ಈಶ್ವರಪ್ಪ. ಜ್ಯೋತಿ, ಪ್ರಧಾನ ಗುರುಗಳು. ಸರಕಾರಿ ಹಿರಿಯ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಾಲೆ, ಹಲಸಿ. (ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕು) ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ದಿನಾಂಕ ೧ ಜನವರಿ ೧೯೮೮.

೫ ಅದೇ

೬ “ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು”. ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ. ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೩. ಸಂ॥ ಡಾ: ಎಸ್.ಆರ್. ಗುಂಜಾಳ.

@ “Karnataka State Gazetteer”. Belgaum District. Page-905. Chief Editor: Dr. Suryanath Kamat. Govt of Karnataka Publication-1987.

೮ ಕಿತ್ತೂರು ಬಂಡಾಯ–ಪುಟ ೩೭–೩೮.

೮ ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ– ಸಂ॥ ಜಿ.ವ್ಹಿ. ಕೊಂಗವಾಡ. ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಬೆಳಗಾವಿ. ೧೯೯೮ ಇಸ್ವಿ

೯ “ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಯುದ್ಧ”–೧೮೫೭. ಸಂ॥ ರಂಗನಾಥ ದಿವಾಕರ. ಬೆಂಗಳೂರು. ದ್ವಿತೀಯ ಮುದ್ರಣ–೧೯೬೦ ಇಸ್ವಿ

೧೦ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್– ಪುಟ ೯೨೨.

೧೧ (ಅ) ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟೀಯರ್ ಪುಟ – ೮೮೨

(ಬ) ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರು ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭಾಗದ್ದು; ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪುರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕೂ ಜಿಲ್ಲೆಗಳದು. ಲೇ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ, ಸಾ॥ ಧಾರವಾಡ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ

೧೨ “ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು”. ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ ಬೆಳಗಾಂವಿ ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

೧೩ “ಕರ್ಮವೀರ”. ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ ೧೯೮೫ ಪುಟ ೧೭೭ ರಿಂದ ೧೮೩.

೧೪ ಅ) “ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ”. ಲೇ॥ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ್–೧೯೮೧ ಇಸ್ವಿ, ನ್ಯಾಶನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ. ನಿರ್ದೇಶಕರು. ಎ–೫, ಗ್ರೀನ ಪಾರ್ಕ, ಹೊಸದೆಹಲಿ–೧೧೦೦೧೬. ಇವರಿಂದ ಪ್ರಕಟಿತ.

ಬ) “ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ”. ಏಳು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ. ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೭೬ ಇಸ್ವಿ

೧೫ “ಬ್ರಿಟಿಶ್ ದಾಖಲೆಗಳು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ ಕ್ರಾಂತಿ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ”. ಲೇ॥ ಡಾ: ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಹಾವನೂರ.

೧೬ “ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು”. ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ– ಅಖಿಲಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ. ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ.

೧೭ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದವರು– ಯಾಸಿನ, ಫಕರುದ್ದೀನ, ಚಾಪಗಾಂವಕರ. ಸಾ॥ ನಂದಗಡ (ಕಾಲೇಜು ರಸ್ತೆ). (ದಿನಾಂಕ ೦೯ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದದ್ದು).

೧೮ “ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ”. ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ಸೋಮವಾರ ೦೫ ನವೆಂಬರ ೨೦೦೭ ಇಸ್ವಿ

೧೯ “ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಳುವಳಿ ಕೋಟೆಗಳು”. ಲೇ॥ ಯ.ರು. ಪಾಟೀಲ. ಬೆಳಗಾವಿ. “ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು” ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ– ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ–೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ.

ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕು :

ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ೪೯೩ ಕಿ.ಮೀ. ಮತ್ತು ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯ ೮೮ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೧,೫೮,೧೪೬ ಹೆಕ್ಟೇರ ಇರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂದಾಯ ವೃತ್ತಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ೧೨೩ ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ.

ಸವದತ್ತಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೩೦ ರಿಂದ ೧೨೩೦ ರವರೆಗೆ ರಟ್ಟ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೧೦ ರಲ್ಲಿ ವೇಣುಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾವಿಯು ರಟ್ಟರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ನಂತರ ಸವದತ್ತಿಯು ತನ್ನ ಆಡಳಿತದ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಆದರೂ ಕೂಂಡಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ "ಸುಗಂಧವರ್ತಿ"ಯೆಂಬ ೧೨ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗವೆನಿಸಿ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೭೫ ರಿಂದ ೧೨೨೯ ರ ಅವಧಿಯೊಳಗಿನ ಜೈನ ಮಂದಿರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ರಟ್ಟ ಅರಸರ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೬ ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು "ಪರಸಗಡ ಜಿಲ್ಲೆ"ಯನ್ನು ಸವಣೂರ ನವಾಬನಿಂದ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡರು. ಪೇಶ್ವೆ ರಘುನಾಥ ರಾಯನ ದತ್ತು ಪುತ್ರ ಅಮೃತರಾಯನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೨ ರಲ್ಲಿ "ಪರಸಗಡ ಜಿಲ್ಲೆ"ಯನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೧ ರಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಧೀನದಲ್ಲಿ ಪರಸಗಡ ವಿಭಾಗದ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದಿತು.[೧]

ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ "ಸಿರಸಂಗಿಯ ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾ ದೇವಸ್ಥಾನ", "ಸವದತ್ತಿಯ ಶ್ರೀ ರೇಣುಕಾ ಯಲ್ಲಮ್ಮಾ (ಏಳುಕೊಳ್ಳದ ಯಲ್ಲಮ್ಮ) ದೇವಸ್ಥಾನ" ಮತ್ತು "ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಶ್ರೀ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ" ಇವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಮೂರು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕೃತಯುಗ, ತ್ರೇತಯುಗ, ದ್ವಾಪರಯುಗ ಮತ್ತು ಕಲಿಯುಗ ಎಂಬುದಾಗಿ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಯುಗಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ "ಕೃತಯುಗ"ದ ಅವಧಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಿದ್ದುದು ನಮಗೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀ ಮನ್ನಾರಾಯಣನು ತನ್ನ ಹತ್ತು ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿಯ ಮೊದಲಿನ ಆರು ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅವತಾರವೇ "ಪರಶುರಾಮಾವತಾರ". ಈ ಅವತಾರದ ನಂತರ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ "ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರ"ನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಪುರಾಣಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ರಾಮಾಯಣ–ಮಹಾಭಾರತ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲಿನವನಾದ, ಜಮದಗ್ನಿ ಋಷಿಯ ಮಗನಾದ 'ಪರಶುರಾಮ'ನ ಕಾಲನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಜೈನ–ವೀರಶೈವ–ವೈದಿಕ ಪುರಾಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಚರಿತ್ರೆಗಳೇ ಆಗಿರುವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವಾದಂತಾಗಿದೆ.[೨]

ಪರಶುರಾಮನ ತಾಯಿಯಾದ ರೇಣುಕಾದೇವಿಯ ಜನನಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ, ಶಿರಃಶೃಂಗ ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಪಃ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಈಗಿನ ಸಿರಸಂಗಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ಅವಳು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು "ಪುಣ್ಯ ಸ್ಥಳ"ವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ರೇಣುಕಾ ಮಹಾತ್ಮೆಗಿಂತ ಮೊದಲೇ "ಸಿರಸಂಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರ"ದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾಳೆಂಬುದನ್ನು ಸಕಲರೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.[೩]

ಒಟ್ಟಾಗಿ "ಸವದತ್ತಿ ಯಲ್ಲಮ್ಮ", "ಸಿರಸಂಗಿ ಕಾಳಮ್ಮ" ಈ ಎರಡೂ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದೇನೆಂದರೆ– ಈ ಎರಡೂ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ "ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ"ಗಳಾಗಿವೆ; ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೊನೆಯ ದೊರೆಗಳಾದ ಮಹಾದಾನಿ ಲಿಂಗರಾಜ ಸರದೇಸಾಯರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೦೬ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಖಂಡ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನೇ, "ನಾಡಿನ ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ"ಗಾಗಿ ದಾನಮಾಡಿ ಅಮರರಾಗಿದ್ದಾರೆ; ಸೂರ್ಯ–ಚಂದ್ರರಿರುವವರೆಗೂ ಅವರ ಹೆಸರು ಹಾಗೂ ಸಿರಸಂಗಿಯ ಹೆಸರು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿವೆ. ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರವಂತೂ "ಶಿವ–ಪಾರ್ವತಿಯರ ವಿವಾಹ" ಅಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಿದೆಯೆಂಬುದು ಪುರಾಣಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ. ಹೀಗಾಗಿ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕು ಮತ್ತಷ್ಟು ಪಾವನವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಘನತೆ ಹೊಂದಿದ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಈಗ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು "ಕೋಟೆಗಳು" ಕುರಿತು, ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯ ಕೈಕೊಂಡು ವಿವರವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಾದರಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧) ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ 'ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ' (ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ)

ಸವದತ್ತಿ ನಗರದಿಂದ ಸುಮಾರು ೩ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಈಗಿನ ಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ 'ಸಿದ್ಧಾಚಲ ಪರ್ವತ' ವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗೂ ಈಗಿನ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ 'ಗುಡ್ಡ' ವೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 'ರಟ್ಟ' ಅರಸರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ' ಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಧ್ಯಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಕೊಳ್ಳಕ್ಕೆ "ಸಿದ್ಧನ ಕೊಳ್ಳ" ಎಂತಲೂ, ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಗುಹೆಗೆ "ಸಿದ್ಧನ ಗವಿ" ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರುಗಳ ಮೂಲಕ ನೀರು ಬೀಳುವ ಪ್ರಕೃತಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯ, ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಕೋಟೆ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಗಗನ ಚುಂಬಿ ಬೃಹತ್ ಕಲ್ಲು ಬಂಡೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ನಾವು ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

'ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ' ಅಥವಾ 'ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ' ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಎರಡು ದಾರಿಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರ ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮೊದಲು ಅಂದರೆ ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆಗೆ ಒಂದು ಡಾಂಬರೀಕಣ ಮಾಡಿದ ರಸ್ತೆ ಇದೆ. ಆ ರಸ್ತೆ ಗುಂಟ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಕಿ.ಮೀ ದೂರ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರೆ ಈ "ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ" ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಎರಡನೆಯ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ದಾರಿ ಎಂದರೆ ಸವದತ್ತಿ ನಗರದಿಂದ ಐದು ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ "ಯಡ್ರಾವಿ" ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಏರುಗುಡ್ಡವನ್ನು ಹತ್ತಿದರೆ, "ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ" ತಲುಪಬಹುದು. ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಏರಿಹೋಗುವ ದಾರಿಯು ಅಂದಾಜು ೩೨೫ ಘೂಟ ಉದ್ದ ಇರುತ್ತದೆ.

ರೂಪರೇಷೆಗಳು : ಯಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡ್ಡದ ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸಮೀಪದ ದಾರಿಯಿಂದ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರೆ "ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ"ಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿಗೆ ತಲುಪುತ್ತೇವೆ. ಕೋಟೆ ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ, ಕೋಟೆಯ ಕಡೆಗೆ ಪಕ್ಷಿನೋಟ ಬೀರಿದಾಗ, ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಬುರುಜುಗಳು ಇವೆ. ಎಡ ಭಾಗದ ಬುರುಜುಗಳು ನೋಡಲು ಸ್ವಲ್ಪ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾಗಿದ್ದು, ಬಲಬದಿಯ ಬುರುಜುಗಳು ಶಿಥಿಲವಾಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಮೂಲಕ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ, ಗೋಡೆಗಳಿಂದ ಬಿದ್ದ ಕಲ್ಲಿನ ರಾಶಿ, ಶಿಥಿಲಗೊಂಡ ಗೋಡೆಗಳು ಮತ್ತು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡ ಕೋಟೆಯಿದಾಗಿದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ವರ್ಣರಂಜಿತ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ.

ಉತ್ತರದಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ೫೦೦ ಮೀಟರ್ (೧೫೦೦ ಘೂಟು) ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ೩೦೦ ಮೀಟರ್ (೧೦೦೦ ಘೂಟು) (೧೫೦೦' ಉದ್ದ x ೧೦೦೦' ಅಗಲ) ಅಳತೆ ಇರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ರಟ್ಟರ ಅರಸರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿವೆ. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯೊಂದು ಗುಡ್ಡದಮೇಲೆ ಇರುವುದರಿಂದ "ಪಾರ್ಶ್ವ" ಇದ್ದದ್ದು "ಪರುಷ"ವಾಗಿ ತದನಂತರ "ಪರುಷಗಡ" > "ಪರಸಗಡ" ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲೂ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆಗೆ "ಕಾರ್ತಿಪುರ" ವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.[೪]

ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಭವ್ಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸವದತ್ತಿ ಮಹಾನಗರಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಪೂರ್ಣ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಂದಿನವರೆಗೂ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷತಃ ಸವದತ್ತಿ ಮಹಾಜನತೆಗೆ ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ವಿಶೇಷತೆಯಿದೆ.

ಶಿಥಿಲಗೊಂಡ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ "ರಾಮತೀರ್ಥ" ದ ಕಡೆಗೆ ಸಾಗಿದರೆ "ರಸ್ತೆ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಗುಡ್ಡದ ಕಡಿದಾದ ಹಾಗೂ ಇಳಿಜಾರಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟೆಚ್ಚರದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತ ಹೋಗಬೇಕು. ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ರಮಿಸಿದರೆ ನಮಗೆ ಸಿಗುವುದೇ "ರಾಮತೀರ್ಥ". ಇದು ೩೦ ಮೀಟರ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ಆರು ಮೀಟರ್ ಅಗಲವಿದ್ದಂತಹ ಒಂದು ಕೆರೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ರಾಮತೀರ್ಥದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗುಹೆ ಇದ್ದು ಇದನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ "ದೇವಸ್ಥಾನ" ವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೇಣುಕಾ, ಜಮದಗ್ನಿ, ಪರಶುರಾಮ, ಎಕ್ಕಯ್ಯ ಮತ್ತು ಜೋಗಯ್ಯ ಇವರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ.

ಈ ಗುಹೆಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಂಡೆಗಲ್ಲಿಗೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಕಟ್ಟಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ, ರಾಮ, ಸೀತೆ ಹಾಗೂ ಬಸವಣ್ಣ ಇವರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜಾ ವಿಧಾನಗಳು

ನಡೆಯುತ್ತಿವೆ. ೧೮೮೨-೮೩ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ "ಮುಂಬೈ ಗೆಜೆಟಿಯರ್" (ಕನ್ನಡ ಆವೃತ್ತಿ) ಯಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಲಾದ ಪ್ರಕಾರ "ಈ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಜನರ ವಸತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ."[೫] ಆದರೆ ಇತ್ತಿತ್ತಲಾಗಿ ಜನರು ಅತಿಕ್ರಮಣ ಮಾಡುತ್ತ ಈ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವರುಗಳ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಅಂದಗೆಡಸುತ್ತಿರುವುದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಖಂಡನೀಯವಾಗಿದೆ.

ಮಾರುತಿ (ವಿಗ್ರಹ) ದೇವಸ್ಥಾನ : ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾರುತಿ ದೇವರ ದೇವಸ್ಥಾನವು ಇದ್ದಿತು. ಹಾಳುಬಿದ್ದ ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ದುಷ್ಕರ್ಮಿಗಳು, ನಿಧಿ ಹುಡುಕುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಾವರಣದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಾಪಟ್ಟೆಯಾಗಿ ಅಗೆದು, ಸಿಕ್ಕ ನಿಧಿಯನ್ನು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಿಧಿ ಇದೆಯೆಂದು ಅನೇಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ನಿಧಿ ಹುಡುಕುವ ಭರಾಟೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರುತಿ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹಾಳುಗೆಡವಿದ್ದು, ಮಾರುತಿಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಚೆಲ್ಲಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದರು.

ಮಲಪ್ರಭಾ ಆಣೆಕಟ್ಟಿನ ರಚನೆಯಿಂದಾಗಿ ಮುಳುಗಡೆಯಾದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂತ್ರಸ್ಥರಿಗೆ ಸವದತ್ತಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಬದಿಯಲ್ಲಿಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರದವರು ನೀಡಿದ್ದು, ಈಗ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮನೆಗಳು ತಲೆ ಎತ್ತಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಈಗ ರಾಮಾಪೂರ ಸೈಟ್ (ಚಿದಂಬರನಗರ-ಗುರ್ಲಹೊಸುರ) ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮಿನಿವಿಧಾನಸೌಧದ ಮುಂದಿನ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಯು ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಸಾಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದು, ಕ್ರೀಡಾಂಗಣಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ತಿರುವಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾರುತಿ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ" ಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅನಾಥವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಈ ಮಾರುತಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನೇ ತಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರು ಪ್ರಾಚೀನ ಅವಶೇಷವಾದ ಈ ಮಾರುತಿ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ಪೂಜಿಸಿ, ಆತ್ಮೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದು ಸಂತಸದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಸವದತ್ತಿ ಮಹಾನಗರ ಜನತೆ ಈ "ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ"ಯ ಮೂಲಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಧಕ್ಕೆ ಬಾರದಂತೆ ಸೂಕ್ತ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು, ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಬಹಳೇ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನತೆ : ಸೌಂದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಂಶಜರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ೩ನೇ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕುಂತಳ ನಾಡಿನ " ಕೂಂಡಿ - ೩೦೦೦" ನಾಡನ್ನು ಇವರು ಆಳುತ್ತಿದರು. ರಟ್ಟರು ಸೌಂದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಯಾವ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದ ರಟ್ಟರ ಮೊದಲನೇ ಶಾಖೆಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೭೬೦ ಇಸ್ವಿಯ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೩೦ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗಿನ ೧೭೦ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೆರದ, ಆತನ ಮಗನಾದ ಪ್ರಥ್ವಿರಾಮ, ನಂತರ ಆತನ ಮಗ ಪಿತ್ತುಗ, ತದನಂತರ ಪಿತ್ತುಗನ ಮಗನಾದ ಶಾಂತಿವರ್ಮ ಇವರು ಸೌಂದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರು. ಶಾಂತಿವರ್ಮನು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾಪಕನ ಸಾಮಂತನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೊದಲನೇ ಶಾಖೆಯು ಬಹು ಕಾಲ

ಬಾಳಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ರಟ್ಟರು ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.

ರಟ್ಟರು "ಸೊಗಲ" ಗ್ರಾಮವನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿಸಿ ಮೊದಲು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದಂತೆ ಶಾಸನಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೬] "ನನ್ನ" ಎಂಬ ಅರಸನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ರಟ್ಟರ ಎರಡನೇ ಶಾಖೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೨೦-೧೨೩೦ ರವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೩೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜ್ಯವಾಳಿತು. ಇವರ ರಾಜ್ಯವು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗದಗ ತಾಲೂಕಿನ ಬಹಳಷ್ಟು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. "ನನ್ನ" (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೩೦) ಎಂಬ ಅರಸ ಹಾಗೂ ಒಂದನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ (ಕತ್ತ) (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦) ಇವರು "ಸೋವಿ" ಅಥವಾ "ಸೋವಲ" (ಸೊಗಲ)ದಲ್ಲಿ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ಚಾಲುಕ್ಯ ಎರಡನೇ ತೈಲಪನ ಮಾಂಡಲಿಕ ಅರಸರಾಗಿದ್ದರು. ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು ಕೆಲವು ಕಾಲ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಂಡಲಿಕನಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦ ರ ನಂತರ ಈ ಅರಸರು 'ಸೊಗಲ' ಗ್ರಾಮ ಬಿಟ್ಟು 'ಸವದತ್ತಿ' (ಸೌಂದತ್ತಿ) ಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುವ ಉದ್ದೇಶ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಒಂದನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ನಂತರ ದಾಯಿಗ(ರಾಯಿಮ), ಒಂದನೇ ಕಣ್ಣಕೈರ ಎರಗ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೦) ಹಾಗೂ ಅಂಕ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೮) ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರಾಜ್ಯವು ಪ್ರವರ್ಧನಮಾನವಾಗಹತ್ತಿತಲ್ಲದೆ, ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಸುದೀರ್ಘ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭದ್ರ ಹಾಗೂ ಭವ್ಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಕೆಲಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಅಳಿದುಳಿದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ತಿಳಿದುಬರುವದೇನೆಂದರೆ, ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ೪-೬ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಕನಿಷ್ಠ ೧೦ ರಿಂದ ೨೦ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಾದರೂ ತಗಲಿರಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೨೦ ರಿಂದ ೧೦೪೮ ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಂಕ ಅರಸನು ದಕ್ಷಿಣದ ಚೋಳರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ತನ್ನ ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡನಲ್ಲದೆ, ಸೌಂದತ್ತಿ> ಸವದತ್ತಿ> (ಸುಗಂಧವರ್ತಿ)ಯನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೯ ರಿಂದಲೇ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಹೀಗೆ ಸವದತ್ತಿಯು ರಟ್ಟ ಅರಸರ ಸಂಪದ್ಭರಿತ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಶೋಭಿಸಹತ್ತಿತ್ತು.[೭] ಅಂಕ ಅರಸನ ನಂತರ ಒಂದನೇ ಸೇನ, ಎರಡನೇ ಕಣ್ಣಕೈರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೮೮), ಎರಡನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೯೦ ರಿಂದ ೧೧೯೩) ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸವದತ್ತಿಯನ್ನೇ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು "ಕೂಂಡಿ-೩೦೦೦" ನಾಡನ್ನು ವೈಭವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಳಿದರು. ಇವರೆಲ್ಲರ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಇವರ ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ; ಇತರ ಭವ್ಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು, ಇಂದ್ರನ ಅಮರಾವತಿಯನ್ನು ನಾಚಿಸುವಂತೆ ಇದ್ದಿರಲೇಬೇಕೆಂಬುದು "ರಟ್ಟರ" ಭವ್ಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಅಧ್ಯಯನಿಸಿದಾಗ ಓದುಗರ-ಸಂಶೋಧಕರ ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಗೆ ಗರಿ ಮೂಡಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಕನ್ನಡಿಗರ ಭಾಗ್ಯ. ಹೀಗಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯವರೆಗೂ ರಟ್ಟರ ಈ "ಕೋಟೆ" ಸುಭದ್ರವಾಗಿರಲೇಬೇಕೆಂಬುದು ಖಚಿತ.

ರಟ್ಟ ಅರಸರೆಲ್ಲರೂ ಮಹಾಶೂರರಾಗಿದ್ದರು. ಒಂದನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೭೦ ರಿಂದ ೧೧೯೦ ಕಾಲಾವಧಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೮೪ ರಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರಿಂದ ವೇಣು (ವೇಳು) ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಅಂದರೆ ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ಸ್ವತಂತ್ರ ಅರಸನಾಗಿ ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ "ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ" ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದನು.[೮] ಹೀಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೮೪ ರ ಕೊನೆವರೆಗೂ "ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ" ಅತ್ಯಂತ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾದುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ರಟ್ಟರ ೧೩ನೇ ಅರಸನಾದ ೪ನೇ (ನಾಲ್ಮಡಿ) ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೯೯), ೧೪ ನೇ ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯ ಅರಸನಾದ ಎರಡನೇ (ಇಮ್ಮಡಿ) ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೨೮) ಇವರು ಸಹಿತ ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿಯ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸುಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು.

ರಟ್ಟರ ಅವನತಿಯ ನಂತರದ ಕಾಲಾವಧಿಗಳಲ್ಲಿ ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆಯ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ:-

ಆದರೆ ದುರ್ದೈವವಶಾತ್ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೨೦ ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸೇವುಣರ ಸಿಂಘಣನಿಂದಾಗಿ, ರಟ್ಟ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅವನತಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂಬುದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೩೮ ಇಸ್ವಿಯ "ತಿಳವಳ್ಳಿ" ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವದು.[೯]

ಕ್ರಿ ಶ. ೧೨೨೮ ರಿಂದ ೧೨೫೦ ರ ವರೆಗೆ :- ಸಿಂಘಣನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಆತನ ಶೂರ ಸೇನಾಪತಿಯಾದ ಬೀಚಣ್ಣನು ರಟ್ಟ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಏರಿಬಂದನು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವನು ಸೋತನು. ಆದರೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯಿದ್ದ ಎರಡನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವನು ರಾಜಕೀಯದಿಂದ ಸನ್ಯಾಸ ತಕ್ಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಿಗಾದರೂ ಹೋಗಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ತದನಂತರ ರಟ್ಟರ "ಕೂಂಡಿ ನಾಡು" ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೇವುಣರ ಕೈಸೇರಿತು. ಎರಡನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವನ ನಂತರ ಯಾವುದೇ ರಟ್ಟ ಅರಸರ ಹೆಸರೂ ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಇತನೇ ಕೊನೆಯ ರಟ್ಟ ಅರಸನಾಗಿರಬಹುದು. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೦ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೂ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ "ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ" ಯು ಅತ್ಯಂತ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಲೇಬೇಕೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುವದು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೦ ರವರೆಗೆ ದೇವಗಿರಿಯ[೧೦] ಯಾದವರು ಸವದತ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ "ಕೂಂಡಿ ನಾಡು" ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವ ಸಾಧಿಸಿದರು. ಈ ಅವದಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ "ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ" ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಬಹಳವಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೦ ರಿಂದ ೧೩೩೬ ರವರೆಗೆ :- ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೦ ರಲ್ಲಿ ಮುಬಾರಕ ಖಿಲ್ಜಿಯೂ ಯಾದವರನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ಅವರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನು. ನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೮ ರಲ್ಲಿ ಮಹ್ಮದ ಬಿನ್ ತುಘಲಕ್ ಮುಂತಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವಶಕ್ಕೆ ಹೋಯಿತೆಂದು

ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿರಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬ ರಿಂದ ೧೫೬೫ ರವರೆಗೆ :- ತದನಂತರ ಈ "ಕೂಂಡಿ-೩೦೦೦" ಪ್ರದೇಶವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೭೬ ರವರೆಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ "ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ"ಯು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಅಂತಃಕಲಹ, ಹೋರಾಟ, ಏರಾಟಗಳ ಕಾರಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ವಿಜಯನಗರದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು; ಇವನು ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ರಾಯಬಾಗದವರೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿಸಿದನು. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಂದ ರಾಯಬಾಗದಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬೊಮ್ಮಪ್ಪನೆಂಬುವವನು ಸೈನಿಕ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಈ ಬಗ್ಗೆ ಸವದತ್ತಿ ಸಮೀಪದ ಉಗರಗೋಳ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರ ದೊರೆತ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಲೇಖ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೪-೧೫೧೫) ದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಸೈನಿಕ ಅಧಿಕಾರಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆಯು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಇದ್ದಿರಲೇಬೇಕು. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಈ ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿತು.[೧೧]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ರಿಂದ ೧೬೭೩ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯು ಅವರಾಧಿಯ ವಿಟ್ಟಪ್ಪಗೌಡನ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ "ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ"ಯೂ ವಿಟ್ಟಪಗೌಡನ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ನಿಖರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಟ್ಟಪ್ಪಗೌಡನು ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ.[೧೨] ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಳರಸರ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ "ಕೂಂಡಿ-೩೦೦೦" ನಾಡು ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳ ಅಧಿಕಾರ ಕಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮರಾಠರ - ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೪ ರಿಂದ ೧೬೮೬ :- ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೪-೭೮ ರಲ್ಲಿ ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜನು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದನಲ್ಲದೇ "ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ" ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಜೊತೆಗಿನ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರಾಭವ ಹೊಂದಿದರೂ, ಅವಳೊಂದಿಗೆ ಒಪ್ಪಂದದ ಮೂಲಕ, ಬೆಳಗಾವಿಯ ಬಹಳಷ್ಟು ಭಾಗವು ಶಿವಾಜಿಯ ಅಧಿಕಾರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಹೋಯಿತು. ಆತನು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದರ ಸಲುವಾಗಿ ೩೬೦ ಬಲವಾದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವೆಂದರೆ ಪರಸಗಡ, ಕಠಾರಿಗಡ ಮತ್ತು ಹೂಲಿ. ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರ ದರ್ಪವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಿವಾಜಿಯು ಈ ಕೋಟೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸುಸಜ್ಜಿತ ಆಯುಧ ಹಾಗೂ ಸೈನಿಕರಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದನು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸುತ್ತಲಿನ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ "ಗಡ ಪಟ್ಟಿ" ಯನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆವಿಧಿಸಿದ್ದನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಗೆಝೆಟಿಯರುಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧೩] ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ವಿಷಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸುವುದೆಂದರೆ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ "ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ"ಯನ್ನು ಶಿವಾಜಿಯು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿ, ಅದು ರೇಣುಕಾ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಕೆಯ ಮಗನಾದ ಪರುಶರಾಮನ

ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ (ಪರಶು > ಪರಸ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿ) ಅದಕ್ಕೆ "ಪರಸಗಡ (ಗಡ=ಕೋಟೆ)" – ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನೆಂಬುದು ಐತಿಹ್ಯ.[೧೪] ಈ ಕಾರಣವೇ ಹೆಚ್ಚು ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯು ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಗಮನಿಸಲೇಬೇಕಾದುದು ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೬ ರಿಂದ ೧೮೧೮ :– ಬಿಜಾಪೂರ ಸುಲ್ತಾನರ ಪತನದ ನಂತರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೬ ರಲ್ಲಿ) ಮೊಘಲರು ಈ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಆಳತೊಡಗಿದರು. ತದನಂತರ ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೮ ಇಸ್ವಿಯ ಮಾರ್ಚ ೧೫ ರಂದು ಬ್ರಿಟಿಶರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಮಧ್ಯಂತರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೦ ರಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರಿಗೆ ಸವಣೂರು ನವಾಬನು "ಸವದತ್ತಿ"ಯನ್ನು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದುದು ಸರ್ವವಿದಿತ. ಆದರೆ ಈಗಾಗಲೇ ಸಾಕಷ್ಟು ಹಾಳಾದ "ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಮಾಡುವದೂ ಈ ನವಲಗುಂದ ದೇಸಾಯಿರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಮಾತಾಗಿರಬಹುದು ಹಾಗೂ ನುಂಗಲಾರದ ತುತ್ತೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಬಿಟ್ಟು ನವಲಗುಂದ ದೇಸಾಯರು ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವ ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿರಬಹುದು.

ಗತಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸ ಹೊಂದಿದ 'ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ" (ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ) ಯನ್ನು ಚಿರಕಾಲ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇಡುವ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ಯಾವ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವಿಷಾದನೀಯ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಸವದತ್ತಿ ನಗರದ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿಗಿರುವ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ (ರಟ್ಟರ ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ) ಯೊಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಸವದತ್ತಿ ನಗರದಿಂದ ಸು. ೫ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲು, ಕೆಂಪುಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಕೋಟೆಯು ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ರೇಣುಕಾಮಂದಿರ (ಯಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡ್ಡ)ಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಸ್ತೆಯ ಬಲಬದಿಗಿರುವ ಹೆಲಿಪ್ಯಾಡ್ ಮೈದಾನದ. ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಸಾಗಿದಾಗ ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಾಲವಾದ ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಸು. ೪೫–೫೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಭವ್ಯವಾದ ಕೋಟೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಗಿರಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಸು. ೯ ಬುರುಜುಗಳಿವೆ ಈ ಬುರುಜುಗಳಲ್ಲಿ ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಈ ಐದನೇ ಬುರುಜಿನ ಸಮೀಪ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ ಚಿಕ್ಕದ್ವಾರವಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರದಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿ ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದರೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ ೨೦'x೧೦' ಗಾತ್ರದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದವಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮುಂಭಾಗ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಒಳಭಾಗ ಕಮಾನಿನಾಕಾರದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಚಿಕ್ಕ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು,

ಆಂಜನೇಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸವದತ್ತಿ ನಗರದ ಕ್ರೀಡಾಂಗಣ (ಗುರ್ಲಹೊಸೂರ) ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಗಿದೆ ಹಾಗೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಬಹುಶಃ ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಸೀದಿಯೊಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಎದುರಿಗೆ ನೀರಿನ ಹೊಂಡವೊಂದಿದೆ. ಈ ಹೊಂಡದಿಂದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನಿಳಿದು ರಾಮತೀರ್ಥ ಹೊಂಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಸದಾಕಾಲ ಈ ಹೊಂಡ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆ ಒಳಆವರಣದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿತರ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು, ಅರಮನೆ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಎರಡು ನಾಶವಾದ ಬುರುಜುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಒಂದು ಎಕರೆಯಷ್ಟಿದೆ. ಅರಮನೆ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜುಗಳು ಸುಮಾರು ೪೫ ಅಡಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ.

ಅರಮನೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹೊರಭಾಗದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಗೋಡೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳಿವೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯು ೧೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಮತ್ತು ೮ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಗಳು ಬಹುತೇಕ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೪೫ ಎಕರೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿರುವದು ಗಮನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯು ೧೫೦೦ ಅಡಿ ಉದ್ದ, ೧೦೦೦ ಅಡಿ ಅಗಲ ಈ ವಿಶಾಲವಾದ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲಿಂದ ನಿಂತು ನೋಡಿದಾಗ ೪೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ (ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ) ಧಾರವಾಡ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಬೆಳವಡಿ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನವೀಲುತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನರಗುಂದ ಹೀಗೆ ಸುತ್ತಲಿನ ೪೦ ಕಿ.ಮೀ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

೨) ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ"

ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ :ಸವದತ್ತಿ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಗತಿಪರ ರೈತನಾಗಿದ್ದ "ಕಲ್ಲಪ್ಪ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವೀರಶೈವ ಕುಡುವೊಕ್ಕಲಿಗ ಸಮಾಜದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನು "ಸಿದ್ದಪ್ಪಜ್ಜ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅನಾಥ ವಯೋವೃದ್ಧನೊಬ್ಬನಿಗೆ ವಾಸ್ತವ್ಯಕ್ಕಾಗಿ, ಸವದತ್ತಿಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿನ್ನೆಯ ಮೇಲಿರುವ (ಅಂದರೆ ಈಗಿನ ಕೋಟೆಯ) ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು "ಗುಡಿಸಲು" ಕಟ್ಟಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು. (ಇದು ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೬೨೦ ರಿಂದ ೧೬೨೫ ರೊಳಗಿನ ಘಟನೆ) "ಸಿದ್ದಪ್ಪಜ್ಜನ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕಲ್ಲಪ್ಪನಿಗೆ ದಿನೇ ದಿನೇ ಸುಖವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿದ್ದರಿಂದ "ಈತನು ಸಾಕ್ಷತ್ ಸಿದ್ಧಗಿರಿಯ ಕಾಡಸಿದ್ದೇಶ್ವರನೇ ಸರಿ" ಎಂದು ಮನಗಂಡು, ಆ ಗುಡಿಸಲಿನ ಜಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಕಲ್ಲಪ್ಪನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೫ ರಿಂದ ೧೬೩೮ ರ" ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಗುಡಿಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ "ಕಾಡಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಗುಡಿ" ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಹತ್ತಿದನು. (ಈ ಒಳಗಾಗಿ ಆ ಸಿದ್ದಪ್ಪಜ್ಜನು ಎಲ್ಲಿಯೋ ಹೊರಟು ಹೋಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನು.) ಈ ಗುಡಿಯ ಆಗಿನ ಕಟ್ಟಡ ರಚನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಆತನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿದ್ದರ ಅಂದಾಜು ವೆಚ್ಚದ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರವಾದ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

ಅವರಾದಿ ವಿಟ್ಟಪ್ಪಗೌಡನಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾಪಿತವಾದ "ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ" ೧೨ನೇ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಒಂದನೇ ಜಾಯಗೌಡನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೨೦ ರಿಂದ ೧೬೩೮ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ದೇಸಾಯಿಯ ನಂತರದ ತಲೆಮಾರಿನ ೧೭ನೇ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಹಿರೇಲಿಂಗಪ್ಪಗೌಡನ ಹಿರಿಯ ಪತ್ನಿ ವಿಧವೆ ಚೆನ್ನವ್ವ ದೇಸಾಯಣಿ ಹಾಗೂ ಅವಳ ಸವತಿಯಾದ ಲಿಂಗವ್ವ ದೇಸಾಯಣಿಯ ಮಗನಾದ ಎರಡನೇ ಜಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಜನನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೬) ಗೆ ಸವಣೂರ ನವಾಬನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೦ ರಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿ, ಹಂಚಿನಾಳ, ಗುರ್ಲಹೊಸೂರ, ಕರೀಕಟ್ಟಿ ಹಾಗೂ ಧಾರವಾಡದ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಚೆನ್ನವ್ವ ದೇಸಾಯಿಣಿಯು ನಿಯಮಿಸಿದ ಗುರುಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಈ ಜಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು ಕನ್ನಡ, ಸಂಸ್ಕೃತ, ಕಾವ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ೬೪ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾದನು. ಹತ್ತು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾದ ಈತನು ಅಶ್ವವಿದ್ಯೆ, ಬಿಲ್ಲುವಿದ್ಯೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಣಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಅದೇ ರೀತಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೦ ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪೂರದ ಮಹಾರಾಜ ಸಂಭಾಜಿಯು, ಈ ತಾಯಿ ಮಗನಿಗೆ ಪರಸಗಡ ತಾಲೂಕಿನ ಸಂಗ್ರೇಶಕೊಪ್ಪ, ಬಸರಗಿ, ಬೆನಕಟ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ಎಷ್ಟೋ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಚೆನ್ನವ್ವ ದೇಸಾಯಿಣಿಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೩ರವರೆಗೂ ಅಂದರೆ ಜಾಯಪ್ಪ (ಜಾಯಗೊಂಡ) ದೇಸಾಯಿಯು ಸುಮಾರು ೧೮ ವರ್ಷದವನಾಗುವವರೆಗೂ ತಾನೇ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನಾಳಿದಳು; ಜನತೆಯ "ಭಾಗ್ಯದೇವತೆ" ಎನಿಸಿಕೊಂಡಳು. ಜಾಯಗೊಂಡನು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾದ ಕೂಡಲೇ, ತಾಯಿ ಚೆನ್ನವ್ವ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೩೪ ರಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಪಟ್ಟಗಟ್ಟಿ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ, ತಾನು ಬೆಂಬಲವಾಗಿ ನಿಂತಳು. ಆತನು ತನ್ನ ಕ್ಷೇತ್ರದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ, ಕಂಡು ಬಂದ ಕೊರತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಹಿರಿಯ ತಾಯಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ತಡಮಾಡದೇ ಸರಿಪಡಿಸಿದನು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೯ ರಿಂದ ಜಾಯಗೊಂಡನು ಕೈಕೊಂಡ ಮಹತ್ವದ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಕ್ಷಣೆ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು.

ಈಗಾಗಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ "ಶ್ರೀ ಕಾಡಶಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಗುಡಿ"ಯನ್ನು ತಾಯಿಯ ಸೂಕ್ತ ಸಲಹೆಯೊಂದಿಗೆ, ಈ ಜಾಯಗೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೯ ರಿಂದ ೧೭೪೨ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಘನತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸುಧಾರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ಬಗ್ಗೆ ಆತನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಿದ ಅಂದಾಜು ವೆಚ್ಚದ ನಿಖರ ಮಾಹಿತಿ ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ.[೧೫] ಹಿರಿಯ ತಾಯಿ ಚೆನ್ನವ್ವ ದೇಸಾಯಿಣಿಯ ಸೂಕ್ತ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಂತೆ ಜಾಯಗೊಂಡನು ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸುತ್ತಲೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೩ ರಿಂದ ೧೭೫೧ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗಿನ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎರಡು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು

[illegible]

ಖರ್ಚುಮಾಡಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ಹಾಗೂ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದ ಬಿಳಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತನು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ "ಕೋಟೆ" ಕಟ್ಟಸಲು ಇದೇ ಪ್ರಬಲವಾದ ಹಾಗೂ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

ತದನಂತರ ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡನೇ ಜಾಯಗೊಂಡ ದೇಸಾಯಿಯು ಸುಂದರವಾದ ಅರಮನೆಯನ್ನು, ಅರಮನೆಯ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮಾರುತಿ ಗುಡಿಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಅದರ ಎಡ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕೋಟೆಯ ಎರಡನೇ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಬಲ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ಒಂದು ನೀರಿನ ಹೊಂಡ (ಕೋಳ)ವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ದೇಸಾಯಿಯು ಧರ್ಮನಿಷ್ಠ, ಕವಿ, ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನಾಗಿದ್ದು, ಪೇಷ್ವೆಯವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದನು. ತನ್ನ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಯ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತರ ಸಂಸ್ಕೃತ "ಕುವಲಯಾನಂದ" ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ (ಭಾಮಿನೀ ಷಟ್ಪದಿಯಲ್ಲಿ) ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಭಾನುದತ್ತನ "ರಸಮಂಜರಿ"ಯನ್ನು "ಶೃಂಗಾರತಿಲಕ" ಅಥವಾ "ರಸಮಂಜರಿ" ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿ, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಐದು ಜನ ಪತ್ನಿಯರು, ಮೂವರು ಪುತ್ರರು ಸುಖ ಸಂಸಾರದ ಜಾಯಗೊಂಡನ ಜೀವನ ಎಲ್ಲ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಸಂಸ್ಥಾನ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕವಾದುದು; ಫಲಪ್ರದವಾದುದು. ಜಾಯಗೊಂಡನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೮ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆ ೧೬೮೦ ಬಹುಧಾನ್ಯ ಸಂವತ್ಸರದ ಕಾರ್ತಿಕ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ತೃತೀಯಾ ಶುಕ್ರವಾರ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನರಗುಂದದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದನು. ಆತನ ಅಂತ್ಯವಿಧಿ ನವಲಗುಂದದ ವಾಡೆಯಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿತು.[೧೬]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಈ ಎರಡನೇ ಜಾಯಗೊಂಡ ದೇಸಾಯಿಯು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹತ್ತು (೧೦) ಎಕರೆ ನಾಲ್ಕು (೪) ಗುಂಟೆ ಇದ್ದು, ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕಂದಾಯ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ ನಮೂದಿತವಾದ ಪ್ರಕಾರ ಸರ್ವೇ ನಂಬರ ೧ ಇದೆ. ಹಿಸ್ಸಾ "ಅ".

ಇದು ಸುಮಾರು ३೦೦ ಘೂಟು ವ್ಯಾಸವುಳ್ಳ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯುಳ್ಳ ಕೋಟೆಯಾಗಿದೆ. ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನೂ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಕಿರಿದಾದ ಕಂದಕವಿದೆ. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಏರಿಕೆಯ ಭೂಮಿಯುಂಟು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಬೇರೆ ಎರಡು ಸಣ್ಣ ದಿಡ್ಡಿಗಳಿವೆ.[೧೭]

ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಹಾಗೂ ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಬಲವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಆ ಗೋಡೆಗಳು ಸುಮಾರು ಅರವತ್ತು (೬೦) ಘೂಟ ಎತ್ತರವಾಗಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಭದ್ರವಾದ (೮) ಎಂಟು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದ ಎರಡು ಬದಿಯ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಅತೀ ಸುಂದರವಾಗಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಆ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ೨'–೪" x ೧'–

೪" ಅಳತೆಯ ಎರಡು ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಹೊರಗಿನ ಎದುರಿನ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತ್ರತವಾಗಿ ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಆ ಒಂದೊಂದು ಕಿಂಡಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಡಿಜೈನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಕಿಂಡಿ ಕಮಾನುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಬಹುದೂರದ ದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ವೈರಿಗಳ ಆಗಮನಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಿಂಡಿ ಕಮಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಬರಲು ಒಳಗಡೆಯಿಂದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿಂದ ಬುರುಜುಕ್ಕೆ ಹತ್ತಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬುರುಜಕ್ಕೆ (೧೦) ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳು ೪೦' ನಿಂದ ೭೫' ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಸುಮಾರು ೩೨೫', ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ ಸುಮಾರು ೪೫೦' ಇದ್ದು ಮುಖ್ಯ ಬಾಗಿಲು ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಮುಖ್ಯ ಬಾಗಿಲು ಸುಮಾರು ೧೨' ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ೧೩' ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು, ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗಿನ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ೧೫' ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ೧೨' ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಮುಂಭಾಗದ ಸುಂದರವಾದ ಗೋಡೆಯು ಸುಮಾರು ೧೪೭' ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಅಜಮಾಸ ೫೫' ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಟ್ಟು ಸುತ್ತಳತೆ ಅಂದಾಜು ೧೩೩೫' ಇದೆ.[೧೮] ಕೋಟೆಯ ಕೆಲಸಕ್ಕೆಬೇಕಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಾಧನಗಳನ್ನು, ಕದಗಳಿಗೆಬೇಕಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಾಮಾನುಗಳು, ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಡಲು ಜಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯೇ ಸೊನ್ನ ಹಾಗೂ ಸುಳ್ಳ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಮಾಜದ ಕಂಬಾರಿಕೆ ಕೆಲಸಗಾರರನ್ನು ಸವದತ್ತಿಗೆ ಕರೆಸಿದ್ದಂತೆ. ಅವರು ಅಗ ಮಾಡಿದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಾಮಾನುಗಳ ಕೆಲವು ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ನಾವು ಈಗ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ, ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆ ಮನೆತನದವರೇ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಈಗಿನ "ಸೊನ್ನದ" ಹಾಗೂ "ಸುಳ್ಳದ" ಕುಟುಂಬದವರು.

ಈ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟುವಾಗ ಬೇಕಾದ ಕಲ್ಲುಗಳ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ಉಪ್ಪಾರರಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳು, ಬಂಡಿ ಕೆಲಸ (ಚಕ್ಕಡಿ ಹೊಡೆಯುವ ಕೆಲಸ) ಗಾರರಿಗೆ ಬೇರೆ ಓಣಿಗಳು. ದೀವಟಿಗೆ ಹಿಡಿಯುವ ಕೆಲಸದವರಿಗೆ ಬೇರೆ ಓಣಿಗಳನ್ನು ಜಾಯಪ್ಪಾ ದೇಸಾಯರು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಂತೆ. ಆ ಓಣಿಗಳ ಹೆಸರೇ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲ ಓಣಿ, ಬಂಡಿ ಓಣಿ, ದೀವಟಗೇರ ಓಣಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಇವೆಯಂತೆ, ಅದೇ ರೀತಿ ಆಕಳುಗಳನ್ನು ಕಾಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಮಮದಾಪೂರ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಕೆಲವರನ್ನು ಜಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯವರು ಕರೆತಂದಿದ್ದರಂತೆ, ಆ ಮನೆತನದವರು ಈಗಲೂ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.[೧೯]

ಈ "ಕೋಟೆಯ" ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಗುಪ್ತ ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹೋಗುವ ಗುಪ್ತ ಬಾಗಿಲು ಅಳವಾದ ತಗ್ಗಿನಲ್ಲಿದೆ. ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಹೋಗಲು ಒಳಗಡೆಯಿಂದ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಇಳಿದು ಬಾಗಿಲು ತಲುಪಬಹುದು. ಬಾಗಿಲು ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು (೪) ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ಮೂರು(೩) ಅಡಿ ಅಗಲದ ಆಕಾರ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಬಾಗಿಲು ದಾಟಿದರೆ ಕೊತ್ತಲಕ್ಕೆ ಸಂಪರ್ಕ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಕೊತ್ತಲದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಲು ಮತ್ತಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಬಾಗಿಲು ಇದ್ದು ಈ ಚಿಕ್ಕ ಬಾಗಿಲು ದಾಟಿದ ನಂತರ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತೇವೆ. ಕೊತ್ತಲವು ಭಯಾನಕವಾಗಿದ್ದು

ಸುಮಾರು ೧ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದ್ದು ಅಂಡಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕೊತ್ತಲದ ಗೋಡೆ ಎತ್ತರ ಸುಮಾರು ೧೦ ಅಡಿ ಇದ್ದು ಗೋಡೆಯ ದಪ್ಪ ಸುಮಾರು ೮ ಅಡಿ ಇದೆ. ಕೊತ್ತಲದ ಒಳ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು ಶಿಥಿಲವಾಗಿವೆ.

ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಇರುವ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬಾಗಿಲು ನೆಲದಿಂದ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಾಗಿಲನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಎಡಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ, ನಂತರ ಬಲಕ್ಕೆ ನಡೆದರೆ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೇವೆ.

೧೭ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ೧೯ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಮರಾಠರೊಂದಿಗಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಬಂಧಗಳು ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಅವು ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೭ ರಿಂದ ೧೭೫೮ ರವರೆಗೆ "ತಟಸ್ಥಅನುಮತಿ ಹಾಗೂ ಎರಡನೆಯ"ದಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೮ ರಿಂದ ೧೮೭೨ ರವರೆಗೆ "ಚುರುಕಾದ ಪ್ರತಿಭಟನೆ" – ಈ ಎರಡೂ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಒತ್ತಡ ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಒಕ್ಕೂಟ ರಚನೆಗಾಗಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಒಂದುಗೂಡುವಿಕೆಗಾಗಿ "ಒಂದೇ ತೆರನಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದು ನೈಸರ್ಗಿಕವಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ.[೨೦]

ಮೇಲಿನ ಪರಿಚ್ಛೇದದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ "ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ" ಯಿಂದಾಗಿ ಸವದತ್ತಿ ಕೋಟೆಯ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಂದ ಚೆಂದ, ಭದ್ರತೆ, ಅರಮನೆ, ದೇವಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ನಂತರದ ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಮನವರಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ೧೮೭೨ರ ನಂತರದ ರಾಜಕೀಯ ವೈಪರೀತ್ಯದ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೭೫ ರಲ್ಲಿ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಸಾಕುಸಾಕಾಗಿ, ಕೊನೆಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದಾಗಿ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಬದುಕುವುದೇ ದುಸ್ಸಹವಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೭೫ ರಿಂದ ೧೯೦೬ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗಿನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ "ಸವದತ್ತಿ ಕೋಟೆ" ಬಗೆಗಿನ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣವು ನಮಗೆ ಮಸಕು ಮಸಕಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಸನ್ ೧೮೨೭ ಹಾಗೂ ೧೮೪೨ ಇಸ್ವಿಯ ಇನಸ್ಪೆಕ್ಷನ್ ಕಮೀಟಿಯ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸವದತ್ತಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೮೫ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದ ಬೆಳಗಾವಿ ಸಮೀಪದ "ಎಳ್ಳೂರ ಗಡವು" ಆಕಾಶವು ನಿರಭ್ರವಾಗಿದ್ದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಿನಿಂತು ನೋಡಿದಾಗ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿತ್ತಲ್ಲದೆ ಪರಸ್ಪರ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ಸಹಿತಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ಹೇಳಿಕೆ.

ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೊನೆಯ ದೇಸಾಯರಾದ ಮಹಾದಾನಿ ಲಿಂಗರಾಜರು ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ ೨೩ ಅಗಷ್ಟ ೧೯೦೬ ರಂದು ನವಲಗುಂದದ ತಮ್ಮ ಹಳೆಯ ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ)ಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾದರು. ನಂತರ ಅವರ ೬ನೇ (ಆರನೇ) ಪತ್ನಿ ಸುಂದರಾಬಾಯಿಯವರು ಕೋರ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಜ್ಯ ಹೂಡಿದರು;

ಲಿಂಗರಾಜರ ಮೃತ್ಯು ಪತ್ರವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿ, ಲಂಡನ್ನಿನ ಪ್ರಿವ್ಹಿ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ನ್ಯಾಯಮಂಡಳಿಯು ಮಂಗಳವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೫ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೧೮ ರಂದು ಅಂತಿಮ ನಿರ್ಣಯ ನೀಡಿತು. ಲಿಂಗರಾಜರ ಮೃತ್ಯು ಪತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಮಸ್ತ ಆಸ್ತಿಯು ಶನಿವಾರ ದಿನಾಂಕ ೨೫ ಅಗಷ್ಟ ೧೯೦೬ ರಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿಯ "ನವಲಗುಂದ – ಸಿರಸಂಗಿ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಫಂಡನ" ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದಿನಿಂದ ಇಂದಿನವರೆಗೆ (ಈ 'ಕೋಟೆ' ಯನ್ನೊಳಗೊಂಡು) ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಸಾಗಿದೆ. ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಸಾರದ ಮಹತ್ತರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದೆ.

ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಒದಗಿದ ರಾಜಕೀಯ ವಿಪತ್ತುಗಳು : ಎರಡನೇ ಜಾಯಗೊಂಡನ ಮರಣಾಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಏರುಪೇರುಗಳಾದವು. ಪೇಶ್ವೆಯವರು, ಸವಣೂರು ನವಾಬರು, ಹೈದರ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ ಇವರ ಅನೇಕ ದಾಳಿಗಳಿಂದಾಗಿ, ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನವು ತತ್ತರಿಸಿತು.

ಲಿಂಗೈಕ್ಯ ಎರಡನೇ ಜಾಯಗೊಂಡ ದೇಸಾಯಿಯ ಎರಡನೇ ಮಗನಾದ ಲಿಂಗಗೌಡನಿಂದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೯–೧೭೮೭) ಹೈದರ ಅಲಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ ೧೭೭೭ ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಹೊನ್ನ ಕಪ್ಪವೆತ್ತಿದನು. ನಂತರ ಸತತ ಮೂರು ವರ್ಷ (ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೦ ರವರೆಗೆ) ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಸಾರಿ ಲಿಂಗಗೌಡನಿಂದ ಹೈದರನು ಗಣನೆಗೆ ನಿಲುಕದಷ್ಟು ಧನವನ್ನು ಸೆಳೆದುಕೊಂಡನು.

ದಿನಾಂಕ ೦೭–ಡಿಸೆಂಬರ ೧೭೮೨ ರಲ್ಲಿ ಹೈದರನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ತದನಂತರ ಅಂದರೆ ದಿನಾಂಕ ೩೧ ಡಿಸೆಂಬರ ೧೭೮೨ ರೊಳಗಾಗಿಯೇ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಲಿಂಗಗೌಡನಿಂದ ಐವತ್ತುಸಾವಿರ ಹೊನ್ನ ವಸೂಲ ಮಾಡಿದ್ದನಲ್ಲದೇ ನೇರವಾಗಿ "ಸವದತ್ತಿ ಕೋಟೆ"ಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ, ಅಲ್ಲಿ ಕಾರಭಾರಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ, ಶ್ರೀರಂಗ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಬಾಕಿಯಾದ ಅರವತ್ತು ಸಾವಿರ ಹೊನ್ನ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನು. ಆತನು "ಸವದತ್ತಿ ಕೋಟೆ"ಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಉಂಟಾದ ತೋಪಿನ ಹೊಡೆತದ ಗುರುತುಗಳು ಈಗಲೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿವೆ. ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೩ ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಐವತ್ತು ಸಾವಿರ ಹೊನ್ನ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೪ ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಎಪ್ಪತ್ತೈದು ಸಾವಿರ ಹೊನ್ನು ಲಿಂಗಗೌಡನಿಂದ ವಸೂಲ ಮಾಡಿದುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೫ ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪುವು ಪುನಃ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಆ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ನವಲಗುಂದ ದೇಸಾಯರ ಕಾರಕೂನನನ್ನು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಒಯ್ದು ಕೈದಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೭ ರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಹೊನ್ನ ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೭ ರಲ್ಲಿ ಮುಂಬೈ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಿನ ದುರ್ಭಿಕ್ಷದಿಂದ ಭೀಕರ ಬರಗಾಲ ಉಂಟಾಯಿತು. ಲಿಂಗಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೭ ರಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕಲಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದನು. ಇದರ ದುರ್ಲಾಭ ಪಡೆದು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೮, ೧೭೮೯, ೧೭೯೦ ಈ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಠಾಣೆಗಳಾದ ನವಲಗುಂದ, ಸವದತ್ತಿ,

ಕುಸುಗಲ್ಲ ಇವುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡನು. ಇಂಗ್ಲೀಷರು, ಮರಾಠರೂ, ನಿಜಾಮನೂ ಕೂಡಿ ಮೂರನೇ ಆಂಗ್ಲೋ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧ (೧೭೮೨-೧೭೯೨) ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೋಲಿಸಿ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಆ ಪ್ರಕಾರ ಪುಣೆಯ ದಳಪತಿಯಾದ ಪರಶುರಾಮ ಭಾವು ಪಟವರ್ಧನನು ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡನು. ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವು ಈ ದೇಸಾಯಿಯರ ಕೈ ತಪ್ಪಿ ಹೋಯಿತು. ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೧ ರಲ್ಲಿ "ಡವಗಿ ಬರ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಭೀಕರ ಬರಗಾಲ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ಉಂಟಾಯಿತು.[೨೧] ಹೀಗಾಗಿ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ಥಿತಿ ಶೋಚನಿಯವಾಯಿತ್ತಲ್ಲದೆ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣೆ ಅಭದ್ರವಾಯಿತು.

ಅರಮನೆ : ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಏರುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಧ್ಯದ ಹಾಳು ಅರಮನೆ. ನವಲಗುಂದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಸಮೀಪದ ಕುಸುಗಲ್ಲ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಅರಮನೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಎರಡನೇ ಜಾಯಗೊಂಡ ದೇಸಾಯಿಯು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಆತನದು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಾಧನೆಯ ಯುಗ. ಆದ್ದಂರಿದಲೇ ಆತ ನವಲಗುಂದ ಸವದತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕುಸುಗಲ್ಲ ಈ ಮೂರು ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೯ ರಿಂದ ೧೭೫೧ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಗಳನ್ನು, ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದುದು ಆತನ ಘನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂದ ಗೌರವವಾಗಿದೆ. ಆತನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅರಮನೆಗಳು ಒಂದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅತ್ಯಂತ ಭವ್ಯವಾಗಿಯೂ, ಸುಂದರವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದವು. ನವಲಗುಂದದಲ್ಲಿ ಸಧ್ಯ ನಾವು ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಅರಮನೆಯಂತೆಯೇ ಸವದತ್ತಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಅರಮನೆಯೂ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದಿತ್ತು.

ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯ ಒಂದೊಂದು ಕಂಬಗಳು ಸಹಿತ ನಮ್ಮ ಎರಡು ಕೈಗಳಿಂದ ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಷ್ಟು ದಪ್ಪವಾಗಿ ಇದ್ದವು,[೨೨] ಮಜಬೂತಾದ ದಪ್ಪನೆಯ ಮತ್ತು ಕುಸರಿ ಕೆಲಸ ಹೊಂದಿದ ಕಂಬಗಳು ಇವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ಕಂಬಗಳು ಸುಮಾರು ೨೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಷಡ್ಬುಜಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲಾಗಿದ್ದತು. ಅರಮನೆಯ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಉತ್ತಮ ಜಾತಿಯವಾಗಿದ್ದವು ಅರಮನೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದಿತು.

ಸುಮಾರು ೬೦ ಅಡಿ x ೮೦ ಅಡಿ ಆಕಾರದ ಸಭಾಂಗಣವಿದ್ದಿತು. ಅರಮನೆ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ದರ್ಬಾರ ಹಾಲ್" ಆಗಿದ್ದಿತು. ಅರಮನೆಯ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮುಖ್ಯಬಾಗಿಲು ಇದ್ದಿತು. "ದರ್ಬಾರ ಹಾಲ್" ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅರಸನ ಸಿಂಹಾಸನ ಇಡಲಾಗಿದ್ದಿತು.

ಈ ಅರಮನೆಯ ಎಲ್ಲ ಬಾಗಿಲುಗಳು, ಕಿಟಕಿಗಳು ಹಾಗೂ ಕದ ಗಳು ಮತ್ತು ಕಂಬಗಳು ಸಾಗವಾನಿ ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದವುಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ತೊಲೆಗಳಿಗೆ ಸುಂದರವಾದ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದ್ದಿತ್ತು. ಅರಮನೆಯು ಮಹಡಿ ಹೊಂದಿದ್ದು ಕೆಳಗಿನದು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ

[illegible]

ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದರೆ, ಮಹಡಿಯು ಮಣ್ಣಿನ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದುದು, ನಮಗೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲ್ ಮಹಡಿಗೆ ಹೋಗಲು ಕಲ್ಲು ಮಣ್ಣುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಲಾಗಿ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅರಮನೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಇದ್ದಂತೆ ೩೦ ಅಡಿ x ೧೫ ಅಡಿ ಅಳತೆಯ ಕೋಣೆಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡು "ಕುದುರೆಯ ಲಾಯ" ವಿದ್ದಿತು.

ಈ ಅರಮನೆಯು ನೆಲಮಾಳಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಈ ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ತಿಳಿಯದು. ಸಿರಸಂಗಿಯು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದರೂ, ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು ಈ ಹವಾಮಾನಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ೨೭ನೇ ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯ ದೇಸಾಯರಾದ ಲಿಂಗರಾಜರ ನಾಲ್ಕನೇ ಪತ್ನಿಯಾದ ಗಿರಿಜಾಬಾಯಿಯವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೫ ಇಸ್ವಿಯ ಅಕ್ಟೋಬರ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮೊದಲನೇ ಗಂಡು ಮಗುವಿಗೆ ಜನ್ಮ ನೀಡಿದ್ದರೆಂಬುದು ಉಲ್ಲೇಖನಿಯ, ಈ ಅರಮನೆ ಕಾಯಲು ಒಬ್ಬ ಕಾವಲುಗಾರ ಯಾವಾಗಲು ಇರುತ್ತದ್ದನಲ್ಲದೆ. ಕೋಟೆಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಉಸ್ತುವಾರಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು "ಕಾರಭಾರಿಗಳನ್ನು" ತಲಾಂತರದಿಂದ ನೇಮಿಸಲಾಗಿದ್ದಿತಂತೆ.

ಕಾಡಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ : ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೬೩೫–೧೬೩೮ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ "ಕುಡು ವೊಕ್ಕಲಿಗ ಸಮಾಜದ "ಕಲ್ಲಪ್ಪ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನಿಂದ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ "ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಗುಡಿ" ಯನ್ನು ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೯ ರಿಂದ ೧೭೪೨ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಜಾಯಗೊಂಡನು ಪುನರ್ ನವೀಕರಣ ಮಾಡಿ, ತನ್ನ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಘನತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಅದರ ನಿರ್ಮಾಣದ ವೆಚ್ಚದ ನಿಖರ ಮಾಹಿತಿ ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ. ತದನಂತರ ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸುತ್ತಲೂ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಒಳಾವರಣದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯನ್ನೂ ಮಾರುತಿ ಗುಡಿ, ನೀರಿನ ಹೊಂಡ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಆತನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದುದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಆತನು "ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಗುಡಿ" ಯನ್ನು ಪುನರ್ ನವೀಕರಣ ಮಾಡಿದ್ದುದರ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಆತನ ಜನ್ಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ "ಸಿದ್ಧಗಿರಿಯ ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಮಠದ" ಆಶ್ರಯ, ಮಹಿಮೆ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಆತನಿಗೆ ದೊರೆತ ಸಂಸ್ಕಾರ ಬಲ ಇವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. "ಕೊಕಟನೂರ – ನವಲಗುಂದ – ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ವನ್ನಾಳಿದ ದೇಸಾಯಿಯರೆಲ್ಲರೂ "ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರ" ಅಪ್ಪಟ ಭಕ್ತರಾಗಿದ್ದುದು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. "ಸಿರಸಂಗಿ" ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ರಾಜಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದ ಸಿದ್ಧಗಿರಿಯ ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಮಹಿಮೆ – ಉನ್ನತ ಆದರ್ಶಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚಾರಿತ್ರ್ಯದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸುತ್ತಳತೆ ಒಟ್ಟು ೪೭೯' ಇದೆ. ಇದರ ಆವರಣ ಗೋಡೆಯ ಹಿಂಭಾಗದ ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಇದೂ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಈ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳ ಪೈಕಿ ಗುಡಿಯ ಬಲಭಾಗದ ಬುರುಜಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರಿಯ ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೂಡ್ರಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಅದು ನಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಆ ಬುರುಜದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಣೆಯು ಇದ್ದು, ಅದನ್ನು ಅಗೆದು ನೋಡಿದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಒಂದು ಸಂಪತ್ತು ಇರಬಹುದೆಂದು ಅಥವಾ ಏನಾದರೂ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಂಪತ್ತುಗಳು ದೊರೆಯಬಹುದೆಂದು ಈ ಬಗ್ಗೆ ತಾವು ಬಹಳ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ವೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಶ್ರೀ ರೇವಣಸಿದ್ದಪ್ಪ ಮಮದಾಪೂರ. ಮಾಸ್ತರರು ದಿನಾಂಕ ೨೫-೦೨-೧೯೮೧ ರಂದು ಸವದತ್ತಿಯ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗುಡಿಯ ಆವರಣದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ೫೧ – ಅಂಕಣಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಕಣದ ಮೇಲಿನ ಹೊರಭಾಗದ ತಳಾವರಣದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ರಂಗವಲ್ಲಿಯ ನಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ವರ್ಣಸಂಯೋಜನೆ ಮಾಡಿದ್ದುದು, ಆಗಿನ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ದೇವಸ್ಥಾನವು ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಒಳಗೆ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಲಿಂಗವು ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಒಳಭಾಗದ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿಯ ನಕ್ಷೆಗಳು ಅತೀ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಆ ನಕ್ಷೆಗಳಿಗೆ ತುಂಬಿದ ವಿವಿಧ ವರ್ಣ ಸಲಯೋಜನೆಯ ಮಸುಕು ಮಸುಕು ನೋಟ ಇನ್ನೂ ನಮಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಎರಡನೇಯ ಜಾಯಗೊಂಡನು ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗರ್ಭ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ಗುಡಿಯ ಮುಂಭಾಗವನ್ನು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಜಾತಿಯ ಸಾಗವಾನಿ ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನಗಾರ ಖಾನೆಯನ್ನು (ಗೋಪುರ) ಶಿಖರ – ಹಾಗೂ ಕಳಸ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲು ಎರಡನೇಯ ಜಾಯಗೊಂಡನಿಗೆ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೮ ರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ, ತನ್ನ ವಯಸ್ಸಿನ ೪೨ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದನು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೮ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೩೦ ಇಸ್ವಿಯ ಮಧ್ಯಂತರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ವಿಶೇಷ ರಾಜಕೀಯ ವೈಪರಿತ್ಯಗಳ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಸವದತ್ತಿಯ ಕೋಟೆ, ಅಲ್ಲಿಯ ಅರಮನೆ, ಶ್ರೀ ಕಾಡಶಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ರಕ್ಷಣೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ನಮಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ನಿದರ್ಶನಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒದಗಿದ ದುರ್ಗತಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೧೮ – ೧೯೨೦ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಪ್ರಸಂಗ : ಸಧ್ಯ ಸವದತ್ತಿಯ ಕಲವಪೇಟ ಓಣಿಯಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀ ಶಿವಪುತ್ರಪ್ಪ. ಬೆಲ್ಲದ ಇವರ ಮನೆಯ ಎಡಬದಿಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ದರಾಮಪ್ಪ. ಪಂಕ್ತಿ ಇವರ ದೊಡ್ಡಪ್ಪನಾದ ಶ್ರೀ ಮಡ್ಡೆಪ್ಪ. ಪಂಕ್ತಿ ಇವರ ಒಂದೇ ಎತ್ತು ಸ್ಪರ್ಧೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಅತೀ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ವಿಜಯಶಾಲಿಯಾದುದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಶ್ರೀ ಮಡ್ಡೆಪ್ಪ ಅವರು ಅತ್ಯಂತ ವೈಭವದಿಂದ ಆ ಎತ್ತಿನ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡುತ್ತ ರಾತ್ರಿ

ದೀಪೋತ್ಸವದೊಂದಿಗೆ ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಭಕ್ತ ಸಮೂಹದೊಂದಿಗೆ ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಕೊಬ್ಬರಿ ಬಟ್ಟಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ಪೂರ ಹಚ್ಚಿ ಇಟ್ಟು, ನಂತರ ತಮ್ಮ ಮನೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದರು. ದೇವರ ಗರ್ಭ ಗುಡಿಯನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂಭಾಗವು ಕಟ್ಟಿಗೆಯದು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಕಟ್ಟಿಗೆಯವು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಕರ್ಪೂರದ ಉರಿಯು ಆ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ತಟ್ಟಿ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂಭಾಗ ಇವು ಬೆಳಗಾಗುವದರೊಳಗಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸುಟ್ಟುಬಿದ್ದವು. ಆ ಮೇಲೆ ಹಲವಾರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ದೇವಸ್ಥಾನದ ದುರಸ್ತೆ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮಳೆಯು ಆದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ನೀರು ಗುಡಿಯ ಒಳಗೇ ಬೀಳುತ್ತಿತ್ತು. ಕಟ್ಟಡವೆಲ್ಲ ಸುಟ್ಟು ಕೇವಲ ಗಚ್ಚಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲಿಂದ ಕಟ್ಟಡ ನಿಂತಿದ್ದಿತು. ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಊರ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರತಿ ದಿನ ಬರುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಕಟ್ಟಡವು ಯಾವಾಗ ಬಿದ್ದು ಜನರಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಹಾನಿಯಾದೀತ್ತೆಂಬುದು ನೇಮವಿದ್ದಿಲ್ಲ.

ದೇವಸ್ಥಾನದ ಪುನರ್ ನವೀಕರಣ : "ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗರ್ಭ ಗುಡಿಯು ಕಲ್ಲಿನದು ಇದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಶಿಖರ ಇದ್ದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ದಿನಾಂಕ ೩೦ ಜುಲೈ ೧೯೩೦ ಇಸ್ವಿಯಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೊದಲು ಪೂಜ್ಯ ಶ್ರೀ ಬ್ರಹದಾರಣ್ಯಸ್ವಾಮಿ, ಗುರುಸಿದ್ಧಾರೂಢಸ್ವಾಮಿ ಅವದೂತ ಮಹಾರಾಜರು ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಸಾ॥ಸವದತ್ತಿ, ತಾ॥ ಪರಸಗಡ ಇವರು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಖರ್ಚಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದುದಾಗಿ ಬರೆದು, ಅದರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡುವ ಕುರಿತು ದಿನಾಂಕ ೩೦ ಜುಲೈ ೧೯೩೦ ರಂದು ಮೆ॥ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಸಾಹೇಬರು ಬೆಳವಿಗೆ ಅರ್ಜಿ ಮಾಡಿ ಇವರಿಗೆ ವಿವರಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಸವದತ್ತಿಯ ಊರು ದೈವದ ಜನರು ಅದೇ ದಿನಾಂಕದಂದು ಮೆ॥ ಕಲೆಕ್ಟರ ಬಹಾದ್ದೂರ ಬೆಳಗಾವಿ ಅವರಿಗೆ ಅರ್ಜಿ ಮಾಡಿ ವಿನಂತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಆ ಅರ್ಜಿಗೆ ಹದಿನೇಳು ಪ್ರಮುಖ ಜನರ ಸಹಿಗಳಿವೆ.[೨೨] ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಭೂಪಾಲಪ್ಪ ರೇವಣಸಿದ್ದಪ್ಪ ಮಮದಾಪೂರ, ಬಸಪ್ಪ ಷಣ್ಮುಖಪ್ಪ ಚಚಡಿ ಅವರ ಹೆಸರುಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ.

"ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರು" ಸವದತ್ತಿ ಊರಿನ ಜನರಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ದೇವರು ಇದ್ದು ಸದರಿ ದೇವಸ್ಥಾನವು ಕೋಟೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಪೈಕಿ ಇದೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಟ್ರಸ್ಟಿನ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲ. ಸರಕಾರದ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಣ ಸಂಗ್ರಹಣೆಯಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸವದತ್ತಿ ಪ್ರಜೆಗಳು ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು" ಎಂದು ಮೆ॥ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ವ ಆಡ್ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಟರ್, ಸಿರಸಂಗಿ ಟ್ರಸ್ಟ ಬೆಳಗಾವಿ ಇವರು ಸವದತ್ತಿ ರೈತ ಜನರ ೩೦ ಜುಲೈ ೧೯೩೦ ರ ಉತ್ತರವಾಗಿ ದಿನಾಂಕ ೨ ಸಪ್ಟಂಬರ ೧೯೩೦ ರಂದು ಉತ್ತರ ಬರೆದು ಸವದತ್ತಿಯ ಲೋಕಲ್ ಕಾರಭಾರಿಗಳಿಗೆ ಲಿಖಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಂ ವ್ಹಿ.ಎ. ೩೯)[೨೪]

ಮೆ॥ ಕಲೆಕ್ಟರ ಸಾಹೇಬರು ಬೆಳಗಾವಿ ಇವರ ಲಿಖಿತ ಉತ್ತರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, ಗೌರವಿಸಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೩೪-೩೫ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾದ ಶ್ರೀ ಅಡಿವೆಪ್ಪ ನಾಗಗೊಂಡ ಎಂಬುವವರು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ

ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವಂತ ಖರ್ಚಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಗೋಪುರಕ್ಕೆ ಕಳಸವನ್ನೂ ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರತಿ ವರ್ಷ ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವರ ಜಾತ್ರೆಯನ್ನು ವೈಭವದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೩೫ ಇಸ್ವಿಯಿಂದ ೧೯೮೮ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗಿನ ಸುಮಾರು ೫೩ ವರ್ಷಗಳ ಸುದೀರ್ಘ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಸ್ಥಾನವು ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ದುರಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾರತವು ೧೯೪೭ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೊಂದಿದ ನಂತರವಾದರೂ ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ದುರಸ್ತಿ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರು ಲಕ್ಷ್ಯವಹಿಸಿದ್ದಿಲ್ಲವೇನೋ ಎಂಬ ಅನುಮಾನ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೮೮ ಇಸ್ವಿಯ ನಂತರದ ಅವಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿ ಮತಕ್ಷೇತ್ರದ ಶಾಸಕರಾಗಿದ್ದ ದಿ॥ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮಾಮನಿ ಹಾಗೂ ಸದ್ಯದ ಶಾಸಕರಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಸುಭಾಷ ಕೌಜಲಗಿ ಅವರು ಈ ಕೋಟೆ, ದೇವಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಸುಧಾರಣೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದುದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಅತುಲಕುಮಾರ ತಿವಾರಿ ಅವರು ಇವುಗಳ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಹಳೇ ಆಸಕ್ತಿ ವಹಿಸಿ ಹತ್ತು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಹಣ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿಸಿ; ಸೂಕ್ತ ಕ್ರಮ ಕೈಕೊಂಡಿರುವದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತಸದ ಅಭಿಮಾನದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ಅರಮನೆಯೇ "ಪ್ರಥಮ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರ" : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೧ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯು ಬ್ರಿಟೀಷರ ಆಧೀನದಲ್ಲಿ "ಪರಸಗಡ ವಿಭಾಗದ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನ"ವಾದ ತಕ್ಷಣ, ಬ್ರಿಟೀಷರು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ, ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ "ಅರಮನೆಯನ್ನೇ ಕಲೆಕ್ಟರ ಬಂಗ್ಲೆ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಹತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೭ ಇಸ್ವಿಯಿಂದ ಇದೇ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ "ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಿಗಾಗಿ ಆಂಗ್ಲೋ ವರ್ನಾಕ್ಯುಲರ ಶಾಲೆ"ಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ಬ್ರಿಟೀಷ ಸರಕಾರದವರು ಅನುಮತಿ ನೀಡಿದರಲ್ಲದೇ, ಅಂದಿನಿಂದ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಗತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸವದತ್ತಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರೂ ೯೪ ವರ್ಷಗಳ ವಯೋವೃದ್ಧರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ರೇವಣಸಿದ್ದಪ್ಪ ಭೂಪಾಲಪ್ಪ ಮಮದಾಪೂರ ಅವರು ತಾವು ೧೯೧೮ ಇಸ್ವಿಯಿಂದ ೧೯೨೦ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೀಷ ಮೂರು ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕನೇ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಕಲಿತಿದ್ದುದಾಗಿ, ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತ ಕನ್ನಡ ಉಪನ್ಯಾಸಕರಾದ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ (ಸಧ್ಯದ ವಯಸ್ಸು ೬೮ ವರ್ಷ) ಅವರಿಗೆ ದಿನಾಂಕ ೨೪ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೧೯೮೧ ಹಾಗೂ ೨೫ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೧೯೮೧ ರಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಮೂರು ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕನೇ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ಇದೇ ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದ ಶ್ರೀ ರೇವಣಸಿದ್ದಪ್ಪ ಮಮದಾಪೂರ ಅವರು ನಂತರ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಹೈಸ್ಕೂಲು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಹೋದರಂತೆ.

ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೩೫ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ "ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ" ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ "ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆ" ಯನ್ನು ಊರಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸಂಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿದರು. ಪರ್ವತರಾವ್ ಮಾಸ್ತರರೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾಗಿದ್ದು, ಈ ಶಾಲೆಯ ಮುಖ್ಯ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು.

ಆರ್.ಎಸ್. ಹಿರೇಮಠ (ಅಧಿಕಾರವಧಿ ೧೬-೨-೧೯೩೫ ರಿಂದ ೨೬-೮-೧೯೩೭) ಅವರು ಈ ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಾಲೆಗಾಗಿ ಸರ್ವ ರೀತಿಯ ಸಹಾಯ ಸಹಕಾರ ನೀಡಿದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಶ್ರೀ ವ್ಹಿ.ಎಸ್. ಮಳೀಮಠ ಮಾಸ್ತರರು ಮುಖ್ಯ ಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೀ ಉಪನಾಳ ಮಾಸ್ತರರು ಇತಿಹಾಸ ವಿಷಯ, ಶ್ರೀ ಕಟಗೇರಿ ಮಾಸ್ತರರು ಗಣಿತ ವಿಷಯ, ಶ್ರೀ ಬಿ.ಎಸ್. ನರಗುಂದರವರು ವಿಜ್ಞಾನ ವಿಷಯ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ಹೊಳಬಸಯ್ಯನವರಮಠ ಎಂಬುವರೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಶಂಕರೆಪ್ಪನವರು ಕಪ್ಪಣ್ಣವರ ಅವರಿಂದ ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು.

"ಉರಿಮನೆ "ಯಾದ "ಅರಮನೆ" : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೪೨ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೂ ಈ "ಅರಮನೆ" ಯಲ್ಲಿಯೇ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಈ "ಅರಮನೆ ಶಾಲೆ" ಯಲ್ಲಿ ಕಲಿತವರೆಲ್ಲರೂ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅವರು ಭಾಗ್ಯಶಾಲಿಗಳು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವರು ಮಹಾತ್ಮ ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ನೇತ್ರತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ "ಚಲೇಜಾವ್ ಚಳುವಳಿ"ಯ ಬಿಸಿ ದೇಶಾದ್ಯಂತ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದು, ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಭರದಿಂದ ಸಾಗಿದ್ದಿತು; ಈ ತಾಲೂಕಿನ ರಾಜಕೀಯ ಮುಖಂಡರ ನೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ, ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧದ ಚಳುವಳಿಯ ಉಗ್ರತೆ ಪ್ರಖರವಾಗಿದ್ದಿತಲ್ಲದೆ, ೧೯೪೨ ಇಸ್ವಿಯ ಸಪ್ಟಂಬರ ೧೫ ರಂದು ರಾತ್ರಿ ಚಳುವಳಿಗಾರರು ಸುಂದರವಾದ ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ್ದರಿಂದ, ಕೋಟೆಯ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂದರೆ ಕಾಡಶಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಎದುರಿಗೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ ನಿಂತಾಗ ನಮಗೆ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಗುಪ್ತ "ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ" ದಾಟಿ ಒಳಗೆ ಬಂದು ಆ ಅರಮನೆಗೆ ಬೆಂಕಿ ಇಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಗಳು ಅತಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅರಮನೆಗೆ ಹತ್ತಿದ ಉರಿಯು ಹೊರಗಿನವರಿಗೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಅರಮನೆಗೆ ಹತ್ತಿದ ಉರಿಯಿಂದ ಹೋಗೆಯು ಎದ್ದುದು, ಮರುದಿವಸ ಮುಂಜಾನೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯ ಊರಿನ ಜನರಿಗೆಲ್ಲ ಗೊತ್ತಾದದ್ದು. ತಕ್ಷಣ ಊರ ಜನರೆಲ್ಲರು ಕೂಡಿ ಅದನ್ನು ನಂದಿಸಲು ಸಂಜೆಯ ನಾಲ್ಕು ಗಂಟೆಯವರೆಗೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಅದರ ಮರು ದಿವಸ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ೧೨ ಗಂಟೆ ಸುಮಾರಿಗೆ ಆ ಅರಮನೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸುಟ್ಟು ಬಿದ್ದು ಬಿಟ್ಟಿತು. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯ "ಹೈಸ್ಕೂಲಿಗೆ" ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳು, ಡೆಸ್ಕು, ಮುಂತಾದ ಫರ್ನಿಚರ ಸಾಮಾನುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸುಟ್ಟು ಬೂದಿಯಾಗಿದ್ದವು. ಒಟ್ಟಾಗಿ ಅರಮನೆಯ ಎಲ್ಲ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳು ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮವಾಗಿದ್ದವಲ್ಲದೇ, ಕೇವಲ "ಕಿಟೆಲ್ ಡಿಕ್ಸನರಿ" ಯು ಸುಡದೇ ಉಳಿದಿದ್ದಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಕಟಗೇರಿ ಮಾಸ್ತರರು ಅದನ್ನು ಓದುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಒಯ್ದಿದ್ದರೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಡಿಕ್ಸನರಿಯೂ ಉಳಿದಿದ್ದಿತು. ಅದು ಈಗ ಸವದತ್ತಿಯ "ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಪದವಿಪೂರ್ವ ಕಾಲೇಜಿನ" ವಾಚನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದು ನಮಗೆ ಕಂಡು ಬರುವುದು.[೨೫]

ಕೋಟೆಯ "ಸುಧಾರಣೆಯ ಭಾಗ್ಯ" : ಇಮ್ಮಡಿ ಜಾಯಗೊಂಡ ದೇಸಾಯಿಯು, ತನ್ನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ, ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೩ ರಿಂದ ೧೭೫೧ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ "ಕೋಟೆ"ಯು ಸವದತ್ತಿ ನಗರದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ದಿನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದೆ. ಈಗ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸುಧಾರಣೆಯ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪ್ರೇಕ್ಷಣೆಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯಾಗಿ ಪ್ರಥಮಬಾರಿಗೆ ದಿನಾಂಕ: ೮-ಮಾರ್ಚ್-೧೯೮೫ ರಲ್ಲಿ ಪರಸಗಡ ಮತಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ ವಿಧಾನಸಭೆಗೆ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮ ಮಾಮನಿ, ಅವರನ್ನು ದಿನಾಂಕ: ೧೫ ಮಾರ್ಚ್ ೧೯೮೮ ರಂದು, ಸವದತ್ತಿಯ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ.ಬಡಿಗೇರ ಅವರು ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗಿ, "ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು" ರಕ್ಷಿಸುವ ವಿಷಯ ಕುರಿತು, ಲಿಖಿತವಾಗಿ ವಿನಂತಿಸಿಕೊಂಡರು; ನಂತರ ವಿನಂತಿಯನ್ನು ಕೂಲಂಕುಷವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ ಮಾಮನಿ ಅವರು ದಿನಾಂಕ: ೨೯-ಎಪ್ರಿಲ್-೧೯೮೮ ರಂದು "ಸವದತ್ತಿ ಕೋಟೆಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಚುಕ್ಕೆ ಗುರುತಿನ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಆಗಿನ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಎಸ್.ಆರ್.ಬೊಮ್ಮಾಯಿ ಅವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಕೋಟೆ ದುರಸ್ತಿ ಸಲುವಾಗಿ ಎರಡು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಮಂಜೂರಾತಿಗಾಗಿ ಭರವಸೆ ಪಡೆದರು. ನಂತರ ೧೯೮೮-೮೯ ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಿಂದ, ಈ ಕೋಟೆಯ ದುರಸ್ತಿಗಾಗಿ ೧,೯೦,೦೦೦/- ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗೆ ಅಂದಾಜು ಪತ್ರ ತಯಾರಿಸಿ, ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿಸಿದರು; ಆ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಸ್ತುತ ಹಣದಿಂದ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣ ಮತ್ತು ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆವರಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದರು.

ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೮೯ ರಿಂದ ೧೯೯೪ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯ ಶಾಸಕರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಸುಭಾಸ. ಸಿ. ಕೌಜಲಗಿ ಅವರು ೧೯೯೩-೯೪ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡ ಗೋಡೆಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಇವುಗಳಿಗಾಗಿ ಸುಮಾರು ೪ ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳ ಮಂಜೂರ ಪಡೆದು ಆ ಹಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

ಇದಾದ ನಂತರ, ಎರಡನೇ ಸಾರೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಸಭೆಗೆ ಶಾಸಕರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ. ಮಾಮನಿ ಅವರು ದಿನಾಂಕ: ೮ ಜುಲೈ ೧೯೯೬ ರಂದು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ "ಉಪಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷ"ರಾಗಿ ಅಧಿಕಾರ ವಹಿಸಿಕೊಂಡರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಂದರೆ "ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತದ ಸುವರ್ಣಮಹೋತ್ಸವ"ದ ಅಂಗವಾಗಿ ದಿನಾಂಕ: ೧೫ ಅಗಷ್ಟ ೧೯೯೭ ರಂದು ಮಾಮನಿ ಅವರು ಸವದತ್ತಿಯ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದೀಪಾಲಂಕಾರ ಮಾಡಿಸಿ, "ಕೋಟೆಯ ಹಾಗೂ ಸಿರಸಂಗಿ

ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಗತವೈಭವವನ್ನು ಜನತೆಗೆ ಬಿಂಬಿಸಿ, ಕೃತಾರ್ಥರಾಗಿದ್ದಾರೆ; ಅದೊಂದು ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯ ಘಟನೆಯಾಗಿದೆ.

ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮಾಮನಿ ಅವರು ದಿನಾಂಕ: ೧೪ ಜನವರಿ ೧೯೯೮ ರಂದು ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ, ಹೃದಯಾಘಾತದಿಂದ ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾದ ನಂತರ, ೧೯೯೮ ರಿಂದ ೨೦೦೩ ಸಾಲಿಗಾಗಿ ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಸುಭಾಸ ಕೌಜಲಗಿ ಅವರು ಎರಡನೆಯ ಬಾರಿಗೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಸದಸ್ಯರಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾದರು. ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವರು ದಿನಾಂಕ ೧೪-ಡಿಸೆಂಬರ-೧೯೯೯ ರಂದು ರಾಜ್ಯ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಸಚಿವರಿಗೆ ಪತ್ರ ಬರೆದು, ಈ ಕೋಟೆಯ ಮಹತ್ವ ವಿವರಿಸಿ, ಇದರ ರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸೂಕ್ತ ಅನುದಾನ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲು ವಿನಂತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇದರ ನಂತರದ ಘಟನೆ ಚೇತೋಹಾರಿಯಾಗಿದೆ; ಸವದತ್ತಿಯ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ ಅವರು ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ದಿನಾಂಕ: ೨೦ ಜನವರಿ ೨೦೦೦ ರಂದು ಅಪಘಾತಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ, ತೀವ್ರತರವಾಗಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮಿತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ಯ. ರು. ಪಾಟೀಲ ಸಾ॥ ಬೆಳಗಾವಿ ಅವರನ್ನು ಕರೆಸಿ, ಅವರಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡಿ, ಅವರಿಂದ "ಸವದತ್ತಿ ಉಕ್ಕಿನ ಕೋಟೆ" ಕೃತಿ ಬರೆಯಲು ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡಿದರು; ತತ್ಫಲವಾಗಿ ರಚಿತವಾದ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು "ಸವದತ್ತಿಯ ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಡುಗಡೆ" ಮಾಡಿಸುವ ಘನ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಅತುಲಕುಮಾರ ತಿವಾರಿ ಅವರನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸಿ, ವಿನಂತಿಸಿಕೊಂಡಾಗ, ಅವರು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು, ದಿನಾಂಕ: ೨೪ ನವಂಬರ ೨೦೦೦ ಇಸ್ವಿಯಂದು ಸಾಯಂಕಾಲ ೭-೦೦ ಗಂಟೆಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಬಿಡುಗಡೆ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಅದ್ದೂರಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರು ಈ ಕೋಟೆಯ ಮಹತ್ವ ಅರಿತುಕೊಂಡವರಾಗಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ "ಹತ್ತು ಲಕ್ಷ" ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಈ ಕೋಟೆಯ ದುರಸ್ತಿ - ರಕ್ಷಣೆ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಅನುದಾನ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಘೋಷಣೆ ಮಾಡಿದರು; ಅಲ್ಲದೆ ಅದೇ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಎ.ಎನ್.ನದಾಫ, ಸ್ಥಳೀಯ ಪುರಸಭೆಯ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಎ.ಎನ್.ಪೂಜಾರ ಮತ್ತು ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಉಪವಿಭಾಗಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಎಸ್.ಎಂ.ಸೊನ್ನದ, ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೆ, ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಲು ಆದೇಶಿಸಿದರು. ಅವರ ಸೂಕ್ತ ಸಲಹೆ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಕಾರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ತಂದದ್ದರ ಫಲವಾಗಿ, ಇಂದು ಈ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ"ಯು ಸಕಲ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದುರಸ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಗತಿಸಿ ಹೋದ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ವೈಭವವನ್ನು ಪುನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ವಾತಾವರಣವು ಈಗ "ನಂದನ ವನ"ವಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಸುಧಾರಣೆಯ ಸಕಲ ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ; ಪಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇದೆ.

ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೮೮ ಇಸ್ವಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಈ ಕೋಟೆಯ ದುರಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯಗಳು ಡಿಸೆಂಬರ ೨೦೦೮ ರ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷಗಳ

ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ರೀತಿಯಿಂದ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯತ್ನಗಳೊಂದಿಗೆ ಮುಂದುವರಿದುದು ಮತ್ತು ಇದರ ಉಸ್ತುವಾರಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ, ಸ್ಥಳೀಯ "ಸವದತ್ತಿ ಯಲ್ಲಮ್ಮ ಪುರಸಭೆ"ಯ ಸ್ತುತ್ಯಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ, ಇದುವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರವು ವಿಶೇಷ ಹಣವನ್ನು ನಿಡಿ, "ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾದ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಕಾಯಕಲ್ಪ" ನೀಡಿರುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತರ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ.

೩) ಪೂವಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ :

ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ರಾಮದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ೧೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದ ಮೇಲೆ "ಹೂಲಿ" ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇದು ಈ ಮೊದಲು ಕಾರ್ತಿವೀರ್ಯಾರ್ಜುನನೆಂಬ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವೀರ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದಿತಂತೆ. ಸಮರ್ಥ ಆಡಳಿತಗಾರನೂ, ರಸಿಕನೂ ಆಗಿದ್ದ ಆತನನ್ನು ಶ್ರೀ ರೇಣುಕಾ ದೇವಿಯ ಮಗನಾದ ಪರಶುರಾಮನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಕಾರ್ತಿವೀರ್ಯಾರ್ಜುನ ಹಾಗೂ ಹೂಲಿಯ ಕೋಟೆ ಇವುಗಳ ಇತಿಹಾಸವು ಕೃತಯುಗದ ರೇಣುಕಾದೇವಿಯ ಚರಿತ್ರೆಯೊಂದಿಗೆ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿದೆ.[೨೬]

"ದಕ್ಷಿಣದ ವಾರಣಾಸಿ" ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ "ಹೂಲಿ" ಗ್ರಾಮವು "ಬೆಳ್ವೊಲ-೩೦೦ (ಮುನ್ನೂರು) ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದ್ದು" ಅದಕ್ಕೆ ತಿಲಕ ಪ್ರಾಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಊರ್ಜಿತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಈ ಊರಿನ ಪುರಾತನ ದಾಖಲೆಯು "ತಾಮ್ರ ಪತ್ರ" ದಲ್ಲಿದ್ದು, ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು "ಪೂಲಿಗ್ರಾಮ" "ಪುಲಿಪುರ" "ಪೂವಲ್ಲಿ" ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ "ಹೂಲಿ" ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರೂ, ರಟ್ಟರು, ಯಾದವರು, ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಸಹಿತ ಆಳಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಇಂದಿನ "ಹೂಲಿಯೇ" "ಕಾರ್ತಿವೀರಪುರ" ಇರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಿಜವಾದ ಕಾರ್ತಿವೀರಪುರ ಯಾವುದೆಂಬುದು ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯದು. ಇಲ್ಲಿ ಐದನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೧೮-೧೦೮೨) ಮತ್ತು ಎರಡನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ (ಕ್ರಿ.ಶ ೧೦೬೮-೧೦೭೫) ರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಹೂಲಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಎರಡನೂರು (೨೦೦) ಫೂಟು ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದೊಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯುಂಟು. ಅದರ ಅಳತೆ ಒಂದನೂರಾ ಐವತ್ತು (೧೫೦) ಫೂಟು x ಒಂದನೂರು (೧೦೦) ಫೂಟು ಇದ್ದು, ಕೋಟೆಯ ಒಟ್ಟು ಕ್ಷೇತ್ರ ೫ ಎಕರೆಗಳಷ್ಟಿದೆ. ಅದರ ಉತ್ತರದ ಗೋಡೆ ಮಾತ್ರ ಹೊರತಾಗಿ ಕೋಟೆಯು ಭದ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ

ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯು ಮೂರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರ ಬಿಡಾರ, ಧಾನ್ಯದ ಗೋದಾಮು, ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗಲು ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲ. ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವೈಭವವನ್ನು ನೆನೆಯುತ್ತ ಕಾಲನ ದಾಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಜನರ ಅನಾದರಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸಬಹುದಾದ ಈ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯ ವೈಭವವು ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ಒಂದು ದಂತಕಥೆಯಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ.

ಬಿಜಾಪೂರದಿಂದ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಆದಿಲ್ ಶಹನ ಸರದಾರನಾದ ಅಸದಖಾನನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರಾಂತವನ್ನು ತನ್ನ ಕೈವಶಮಾಡಿಕೊಂಡ ನಂತರ, ತನ್ನ ಸರದಾರನಾದ ಮುಗುಟಖಾನನನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಸೇನೆಯೊಂದಿಗೆ ಸವದತ್ತಿ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಲು ಕಳಿಸಿದನು. ಆ ಮುಗಟಖಾನನು ಹೂಲಿಯ ದೇಸಗತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ "ಹೂಲಿಯ ಕೋಟೆ"ಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದನು. ಆಗ ಬೊಮ್ಮರಾಯ ಎಂಬ ದೇಸಾಯಿಯೂ ಅವನ ಪರಿವಾರದವರೂ ಆ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಮುಗುಟಖಾನನು ಸೋತು ಓಡಿ ಹೋದನು. ಹೂಲಿಯ ದೇಸಗತಿಯು ಆಗ ಒಳ್ಳೆಯ ಉನ್ನತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ಇಸ್ವಿಯ "ತಾಳಿಕೋಟೆಯ ಕದನ"ದಲ್ಲಿ ಅವರಾದಿಯ ಎರಡನೇ ವಿಟ್ಟಗೌಡನು, ತಾನು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯಿಂದಾಗಿ, ವಿಜಾಪೂರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಯಿಂದ, ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡನಲ್ಲದೆ, ತೇರದಾಳ ಹಾಗೂ ಯಾದವಾಡ ಉಪವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಸತ್ತಿಗೇರಿ, ಗೋವನಕೊಪ್ಪ, ಯಕ್ಕುಂಡಿ, ಮುರಗೋಡ, ಅಸುಂಡಿ ಮತ್ತು ಹೂಲಿ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ "ಹೂಲಿಯ ಕೋಟೆ"ಯು "ನವಲಗುಂದ" ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಂಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಎರಡನೇ ವಿಟ್ಟಗೌಡನ ವಶಕ್ಕೆ (೧೫೬೫–೧೫೭೩ ಕ್ರಿ.ಶ) ಬಂದು, ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೪ ರಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜ ಶಿವಾಜಿಯ ವಶವಾದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಾಜಿಯು ಆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿದನೆಂದೂ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೂ "ಕೋಟೆ"ಯು ಅವನ ಬಲವಾದ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೨೭]

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ನಿವೇದಿಸಿದರೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಲಾರದೆಂದು ನನ್ನ ಅನಿಸಿಕೆ.

ಬೆಳವಡಿಯಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಪ್ರಭುರಾಯನು ಆಳಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಹೂಲಿಯಲ್ಲಿ "ಗವಿಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ" ಎಂಬುವನು ಬಹಳೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದನು. ಈಶ್ವರ ಪ್ರಭುರಾಯನ ಪತ್ನಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ಬೆಳವಡಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ "ಗವಿಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ"ಯು ತನ್ನ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬಂದು (ಶಾ.ಶಕೆ ೧೬೦೦ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೮ ರಲ್ಲಿ) ಅವಳಿಗೆ ಸಹಾಯ

ಮಾಡಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ "ಗವಿಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು" ವೀರಮರಣ ಹೊಂದಿದನು.

ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ದೊರೆಯೂ, ಮಹಾಮುತ್ಸದ್ಧಿಯೂ (ದುರಭಿಮಾನಿಯೂ ?) ಆಗಿದ್ದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನು ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಿದನೆಂಬುದಾಗಿ "ತುರುಕಾರಿ ಪಂಚಮರ ಇತಿಹಾಸ" ದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇವನ ಸೊಕ್ಕು ಮುರಿಯುವದಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹದಿನೆಂಟು ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ, ಅಳಿದುಳಿದ ದೇಸಾಯಿ ಬೊಮ್ಮಪ್ಪನು ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆಗೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು. ಈ ಬೊಮ್ಮಪ್ಪನ ಜೊತೆಗೆ ಹೂಲಿ ದೇಸಗತಿಯ "ಸಿದ್ಧ ಬಸಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ", ಹಿರೇಕೊಪ್ಪದ ಶಿಲೇದಾರ ಕೆಂಚಪನಾಯಕ, ಹಿರೇಕುಂಬಿಯ ಗವಿಯಪ್ಪಗೌಡ, ಆಯಟ್ಟಿಯ ಅದೃಶಪ್ಪಗೌಡ, ಹಂಚಿನಾಳದ ರುದ್ರಗೌಡ-ಮುಂತಾದವರು ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದು, ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಸೊಕ್ಕು ಇಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದ್ದುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಬೊಮ್ಮಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೊನೆಯ ದೊರೆ. ಈತ ಜೀವಿತದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಷಗಳನ್ನು ಮುಳಕೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಳೆದನು.

ಸವಣೂರ ನವಾಬನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೂ ಒಳಪಟ್ಟ ಈ "ಹೂಲಿಯ ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೬ ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠರು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡರು. ಹೈದರ ಅಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ ಇವರು ಸವದತ್ತಿಯ "ಶಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ"ಯ ಮೇಲೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ "ಹೂಲಿಯ ಕೋಟೆ" ಮೇಲೆಯೂ ದಾಳಿ ಮಾಡಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ರಘುನಾಥರಾಯ ಪೇಶ್ವೆಯ ದತ್ತು ಪುತ್ರನಾದ ಅಮೃತರಾಯನು (ಎರಡನೇ ಬಾಜೀರಾಯನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೫-೧೮೧೫) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೬ ರಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನು.[೨೮] ಇದಾದ ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಕಿತ್ತೂರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚೆನ್ನಮ್ಮರಾಣಿಯು ಥ್ಯಾಕರೆ ಸಾಹೇಬನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ, ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ಇಸ್ವಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ "ಹೂಲಿ" ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಮುಖರ ಪಾತ್ರವೂ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.

ಹೆಸರಾಂತ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದ ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತರಾದ ಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಹಾಜನಗಳಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನವೀಕರಣಗೊಂಡ "ಬನಶಂಕರಿ ಗುಡಿ" ಇದ್ದು, "ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ" ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದ "ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವರ" ಸುಂದರವಾದ ಮಂದಿರ ಇಲ್ಲಿದ್ದು, ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನೂರೊಂದು ಬಾವಿಗಳು, ನೂರೊಂದು ಲಿಂಗಗಳು ಇವೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.[೨೯]

"ಹೂಲಿಯ ಕೋಟೆ"ಯು ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿಯ ಪುರಾಣ ಪುರುಷನಾದ ಸಹಸ್ರಬಾಹು ಕಾರ್ತವೀರ್ಯಾರ್ಜುನ ಎಂಬ ಅರಸನದೆಂದು ನಂಬುವದಂತೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಮಾತು; ಯಾಕೆಂದರೆ ಇದು

[illegible]

ಕಲಿಯುಗ; ಇಷ್ಟು ಸುದೀರ್ಘದ ಮಧ್ಯಂತರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕೋಟೆಯು ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಯಾರಾದರೂ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.[೩೦]

ಇನ್ನು ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯವಾಳಿದ ಅರಸರ ವಂಶವೃಕ್ಷವಂತೂ ನಮಗೆ ದೊರೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿಕೊಂಡ ಈ ಕೋಟೆಯ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣ ನಮಗೆ ದೊರಕುವುದು ದುಸ್ತರವಾಗಿದೆ.

ಹೂಲಿಯೂ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಮೆರೆದ ಊರು. "ಹೂಲಿಯ ಕೋಟೆ"ಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೨೯ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೂ ಭದ್ರವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ಸ್ಥಳೀಯರು ಈ ಕೋಟೆಗೆ "ಜೋಡಗಡ" ಎಂದು ಕರೆಯುವರು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಾಂತ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದ ಈಗಿನ ಹೂಲಿ ಗ್ರಾಮ (ಪೂವಲ್ಲಿ) ದ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾಶವಾದ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದೆ. ಗಿರಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾದ ಈ ಕೋಟೆಯು ೮ ರಿಂದ ೧೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಬಲಬದಿಗೆ ನಾಶವಾದ ಬುರುಜು ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ನಾಶವಾದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳು (ಸುಮಾರು ೧೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಮತ್ತು ೦೮ ಅಡಿ ಅಗಲ) ಮತ್ತು ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳು ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು, ನೀರು ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಚೌಕಾಕಾರದ ನೀರು ಸಂಗ್ರಾಹಕ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಗಚ್ಚನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗ ಹಾಗೂ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಧಿ ಆಶೆಗಾಗಿ ದುಷ್ಕರ್ಮಿಗಳು ಹಲವಾರು ತಗ್ಗು ಗುಂಡಿಗಳನ್ನು ತೋಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಿದ್ದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಸುಮಾರು ೨೦ ಕಿ.ಮೀ ಪ್ರದೇಶ ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಲಬದಿ (ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ) ಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ (ಸುಮಾರು ೨ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರ) ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ೩೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವೀಕ್ಷಣಾ (ಬುರುಜು) ಗೋಪುರವಿದೆ. ಇದನ್ನು "ಒಂಟಿಗಡ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರದ ಮೇಲೇರಲು ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೬ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಈ ಬುರುಜಿನ ಸುತ್ತಲಿನ ಗೋಡೆಗೆ ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಈ ಬುರುಜಿನ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ನೋಡಿದಾಗ ಸುಮಾರು ೧೨ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ "ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಶಿರಸಂಗಿ ಜಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆ" ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಗುಡ್ಡದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ) ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳು (ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾದ ೧೫ ರಿಂದ ೨೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಕೆರೆಯೊಂದು ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

೪) ಸಿರಸಂಗಿ ಕೋಟೆ :

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ನಮ್ಮ ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ೫೬೮ ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ವಿಶೇಷತಃ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ದೇಸಗತಿಗಳು, ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಕೆಲವು ದೇಸಗತಿಗಳು, ಇನಾಮದಾರ ಮನೆತನಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೨೨ ಇಸ್ವಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ೧೨೦ ಇದ್ದುದಾಗಿ ಅಧಿಕೃತ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೮] ಅಂಥ ಅನೇಕ ದೇಸಗತಿಗಳಲ್ಲಿ "ಕೊಕಟನೂರ, ನವಲಗುಂದ – ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಗತಿ"ಯೂ ಒಂದು. ಇದು ವೀರಶೈವ ಕುಡುವೊಕ್ಕಲಿಗ ರಾಜಮನೆತನ ಈ ದೇಸಗತಿಯನ್ನು "ಸಂಸ್ಥಾನ"ವೆಂದು ಕರೆಯುವದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚರಿತ್ರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೧ ಇಸ್ವಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ; ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೧ ರಿಂದ ೧೯೦೬ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೩೨ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು (ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಜನ ದೇಸಾಯರು ಹಾಗೂ ಐದು ಜನ ದೇಸಾಯಿಣಿಯರು) ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿ ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ಆರುನೂರು ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಅಖಂಡ ಭಾರತದ ಸಮಗ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅತೀ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹಿರಿಮೆ ಪಡೆದು, ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೊನೆಯ ದೊರೆಗಳಾದ ಮಹಾದಾನಿ ಲಿಂಗರಾಜರ ಮಹಾದಾನದ ಮೂಲಕ ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹೆಸರನ್ನು ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ಇರಿಸುವಲ್ಲಿ, ಭಾರತದ ದಿವ್ಯ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಉನ್ನತ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಪಾತ್ರ" ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ಮಧ್ಯಂತರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಅಂಶಗಳೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೮ ರಲ್ಲಿ "ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನ'ವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪೇಶ್ವೆಯವರ ವಶವಾದ ತಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಾರುಸುದಾರರು ಹಾಗೂ ಹಿತೈಷಿಗಳು "ನಾನಾ ಫಡನವೀಸ"ನ ಮಧ್ಯಸ್ಥಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆಯವರೊಂದಿಗೆ ಶತ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೫ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ "ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನ"ಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಹತ್ತು (೧೦) ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ೨೮೫ ಮಾರ ಜಮೀನು ಕೊಡುವದಾಗಿ ಹೇಳಿ ಪೇಶ್ವೆಯು ಆಜ್ಞಾಪತ್ರ ಕೊಟ್ಟನು. ಅದರ ಪ್ರಕಾರ

೧) ಸಿರಸಂಗಿ, ೨) ಕಲ್ಲಾಪುರ ೩) ಗೋವನಕೊಪ್ಪ, ೪) ಬೆಳ್ಳೇರಿ (ಬೇವೂರ), ೫) ಹೂಲಿಕಟ್ಟಿ
೬) ಕುರುವಿನಕೊಪ್ಪ, ೭) ಹೊಸಬಾಳ, ೮) ಕೆಂಚಲಾರಕೊಪ್ಪ, ೯) ಚಿಕ್ಕ ಉಳ್ಳಿಗೇರಿ, ೧೦) ಹೊಂಗಲ.

ಹೀಗೆ ಈ ೧೦ ಗ್ರಾಮಗಳು ಸವಾಯಿ ಮಾಧವರಾವ್ ಪೇಶ್ವೆಯಿಂದ, ಬಾಲಕನಾದ ೩ನೇ ಜಾಯಪ್ಪಾ ದೇಸಾಯಿಗೆ ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ದೊರೆತವು. ಈ ಹತ್ತು ಊರುಗಳ ಪೈಕಿ "ಸಿರಸಂಗಿ'ಯು ಕೃಷಿ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನುಕೂಲವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ

ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈ ದೇಸಾಯರು ಜೀವಿಸಹತ್ತಿದ್ದರಿಂದ, ಅಂದಿನಿಂದ "ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಗತಿ" ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು.

ಅರಮನೆ : ೧೦ ಹಳ್ಳಿಗಳ ದೇಸಗತಿ ಒಡೆತನ ದೊರೆತ ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಪೇಶ್ವೆ ರಘುನಾಥರಾಯನ ದತ್ತು ಪುತ್ರ ಅಮೃತರಾಯನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೨ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ "ಪರಸಗಡ ಜಿಲ್ಲೆ'ಯನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ವರ್ಗಾಯಿಸಿದನು. ತದನಂತರ ವಾಸ್ತವ್ಯದ ಅನುಕೂಲತೆಗಾಗಿ "ಸಿರಸಂಗಿ'ಯಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು "ಅರಮನೆ"ಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕುರಿತು, ದೇಸಗತಿಯ ವಾರಸುದಾರರು ಹಾಗೂ ಹಿತೈಷಿಗಳು ಸೂಕ್ತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು, ತೊರಗಲ್ಲ ದೇಸಗತಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಗತಿಯ ಕಾರಕೂನರಾದ ಶಿವಾಜಿ ನರಸಿಂಗರಾವ್, ೩ನೇ ಜಾಯಪ್ಪಾ ದೇಸಾಯಿಯ ಸಂರಕ್ಷಕರಾದ ಇಂಗಳೇಶ್ವರದ ಜಾಯಪ್ಪಗೌಡ ಪಾಟೀಲ, ಕಾರಭಾರಿಯಾದ ಬಾಬೂರಾವ್ ಪಾಟೀಲ ಗೋರೆಕರ , ದೇವಪ್ಪಾ ಬಿರಾದಾರ ಮೌಜೆ ಇಂಗಳೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ದೇವಜಿ ನಾರಾಯಣ ಈ ಮುಂತಾದ ಹಿರಿಯರ ಹಾಗೂ ಹಿತೈಷಿಗಳ ಸೂಕ್ತ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ[೩೧] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೭ ರಿಂದ ೧೮೧೪ ರ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನ ಸುಂದರವಾದ ಅರಮನೆಯನ್ನು ೩ನೇ ಜಾಯಪ್ಪಾ ದೇಸಾಯಿಯು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಆಗ ಆತನ ವಯಸ್ಸು ಕೇವಲ ೨೦ ವರ್ಷಗಳಾಗಿದ್ದವು. ವಾಸ್ತವ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಅರಮನೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಬಹಳವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅರಮನೆಯ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಮಣ್ಣು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು, ಕಂಬ, ತೊಲಿ, ಜಂತಿ ಇವು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಜಾತಿಯ ಸಾಗವಾನಿ ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಹೂದೋಟವಿದ್ದಿತು. ಈ ಅರಮನೆಯು ಸವದತ್ತಿ ಹಾಗೂ ನವಲಗುಂದದಲ್ಲಿಯ ಅರಮನೆಗಳ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ಏಳೆಂಟು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇಸಾಯಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೭ ರಲ್ಲಿ ಜಮುಖಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದನು.[೩೨]

ನಂತರ ಈತನ ಮಗನಾದ ೩ನೇ ಲಿಂಗಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೩–೧೮೩೮) ಮಂಗಳವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೦ ಎಪ್ರಿಲ್ ೧೮೩೮ ರಂದು ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದನು.[೩೩] ಈತನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ; ಹೀಗಾಗಿ ನಂತರದಲ್ಲಿ ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಈತನ ತಾಯಿ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗವ್ವ ಮತ್ತು ಹೆಂಡತಿ ಚೆನ್ನಾಂಬೆ ಇವರು ಪರಸ್ಪರ ವಿಚಾರ ವಿನಿಮಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇನಾಮ್‌ಹೊಂಗಲ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ ಆಪ್ತರಾದ ಸರದೇಸಾಯರ ಮಗನ್ನು ದತ್ತಕ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಈತನು ೪ನೇ ಜಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ಎಂದು ನಾಮಾಂಕಿತನಾದನು. (ಈತನ ಜನನ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೫) ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗುವ ವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೪ ರವರೆಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ ಸರಕಾರದ ಆಧೀನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು, ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಮಹಿಳೆಯರೇ ದೇಸಗತಿಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡರು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಸುಂದರವಾದ ಅರಮನೆಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ, ಅರಮನೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಭದ್ರವಾದ ಕೊಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದ್ದಿತು. ಸಂಸ್ಥಾನದ ೨೬ನೇ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಈ ೪ನೇ ಜಾಯಾಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು ಕ್ರಿಶ. ೧೮೫೪ ಇಸ್ವಿಯಿಂದ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು; ತನ್ನ ವಯಸ್ಸಿನ ೨೭ನೇ ವರ್ಷದ ಪ್ರಭುದ್ಧಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಿರಿಯ ದತ್ತಕ ತಾಯಿಯಾದ ಚೆನ್ನಾಂಬೆ, ಅಜ್ಜಿಯಾದ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗವ್ವ ಮತ್ತು ದೇಸಗತಿಯ ಗುಮಾಸ್ತನಾದ ದೇವಜಿ ಮುಂತಾದವರ ಅನುಭವ ಪೂರ್ಣ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಿಂದ, ಸುಂದರವಾದ ಅರಮನೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕ್ರಿಶ. ೧೮೬೨ ರಿಂದ ೧೮೬೭ ಇಸ್ವಿಯ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ; "ಸಿರಸಂಗಿ ಕೋಟೆ"ಯು ಸುಮಾರು ೯೯,೯೧೫ ಚದುರ ಅಡಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.[೩೪] ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ "ಸಿದ್ಧಗಿರಿಯ ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ"ವನ್ನು ಸಹಿತ ತಮ್ಮ ಅರಮನೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಈತನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ –ಬಾಯಿ ಸಾಹೇಬರ ಸಲುವಾಗಿ ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಜಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯೇ "ಬಾಯಿಸಾಹೇಬರ ವಾಡೆ"ಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಚೌಸಪ್ಪಾ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ; ಇದು ನಾದುರಸ್ತ ಆಗಿದ್ದರಿಂದ, ಮೆ॥ ಕಲೆಕ್ಟರ ಸಾಹೇಬರ ಆಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಕಾರ ದಿನಾಂಕ ೨೫ ನವಂಬರ ೧೯೨೨ ರಂದು ೯೪೮೧ ರೂ ಗಳಿಗೆ ಮಾರಾಟ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

ಈತನಿಗೆ ಮೂರು ಜನ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದು ಕಿರಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಉಮಾಬಾಯಿಯಿಂದ ಒಂದು ಗಂಡು ಮಗುವು ಜನಿಸಿದ ನಂತರ ಸೋಮವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೧ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೮೬೯ ರಂದು ಆತನು ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ನಂತರ ಆತನ ಗಂಡು ಮಗುವು ಬುಧವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೪-೧೦-೧೮೭೧ ರಂದು ಮರಣಹೊಂದಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನವು ಅಪುತ್ರಕವಾಯಿತು. ಈ ಅನಾಥ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರವಿವಾರ ದಿನಾಂಕ ೨ ಜೂನ ೧೮೭೨ ರಂದು ವಾರಸುದಾರರಾಗಿ ಬಂದವರು "ಲಿಂಗರಾಜ"ರು. ಸಾವಿರ ಉಳಿಯ ಪೆಟ್ಟಿನಿಂದ ಒಂದು ವಿಗ್ರಹ ತಾನೇ ಎಂಬಂತೆ, ಲಿಂಗರಾಜರು ತಾವು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಉತ್ತಾರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಂದಂದಿನಿಂದ ನಂತರ ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ ೨೫ ಅಗಷ್ಟ ೧೯೦೬ ಇಸ್ವಿಯ ಗಣೇಶ ಚತುರ್ಥಿಯ ದಿನದಂದು (ಅವರು) ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾಗುವವರೆಗಿನ ಕಾಲಾವಧಿಯು ಅಂದರೆ ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಒಟ್ಟು ೩೪ ವರ್ಷ ೩ ತಿಂಗಳು ೨೧ ದಿನಗಳು "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯ ಎರಡನೇ ಘಟ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಘಟ್ಟವು ತ್ಯಾಗ ಹಾಗೂ ದಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಸಂಘರ್ಷಣೆ, ಅನಿರೀಕ್ಷಿತ ತಿರುವು, ವಿಕಾಸ, ಹಾಗೂ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮಹತಿಯನ್ನು ಸಾರುವಂಥದ್ದಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೇ ಘಟ್ಟ "ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಾಧನೆಯ ಯುಗ" ವಾದರೆ, ಎರಡನೆಯ ಘುಟ್ಟ "ಲಿಂಗರಾಜರ ದಾನದ ಯುಗ" ವಾಗಿದೆ.

[illegible]

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರೂ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು ಇದ್ದರೂ ಯಾವನೂ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ತನ್ನ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ" ವನ್ನು ದಾನವಾಗಿತ್ತಿದ್ದುದು ಲಿಂಗರಾಜರ ಹೊರತಾಗಿ ಬೇರೆ ಯಾವನೂ ಇಲ್ಲ. ಜಗತ್ತಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ "ಸಿರಸಂಗಿ" ಹಾಗೂ "ಲಿಂಗರಾಜ"ರ ಹೆಸರು ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕವಾಗಿ ಉಳಿಯುವಂಥದ್ದಾಗಿದೆ; ಅವರು ತಾವು ಬರೆದಿಟ್ಟ "ಇಚ್ಛಾಪತ್ರ" (ದಾನಪತ್ರ) ದ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಅಖಂಡ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ಥಿರ – ಚರಾಸ್ತಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನಾಡಿನ ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದುದು ಇಡೀ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿಗೆ ಹೆಮ್ಮೆಯ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.[೩೫]

ಕಾಲಧರ್ಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ, ಇಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳೂ ಅಳಿದು ಹೋಗಿವೆ; ಆದರೆ ಸಿರಸಂಗಿಯದು ಮಾತ್ರ ಭೌತಿಕವಾಗಿ ಅಳಿದರೂ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವ ನಮ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಏಕೈಕ ಸಂಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿದೆ. ಜಂಗಮಕ್ಕಳಿವಿಲ್ಲ" ಎಂಬ ತತ್ತ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಬದುಕಿರುವ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಚರಿತ್ರೆಯು ಸಕಲ ಮನುಕುಲದ ಭಾಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಕೊನೆಯ ದೊರೆಗಳಾದ ಮಹಾದಾನಿ ಲಿಂಗರಾಜರು "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ವು ಪಡೆದ ಹಾಗೂ ಕಂಡಂಥ ಅಪರೂಪದ ಅನರ್ಘ್ಯ ರತ್ನವಾಗಿದ್ದಾರೆ.[೩೬]

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ : (ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸರಕಾರದ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ) ಸಿರಸಂಗಿಯ ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳು.

ಲಿಂಗರಾಜ ದೇಸಾಯರು ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ ೨೩ ಅಗಷ್ಟ ೧೯೦೬ ಇಸ್ವಿಯಂದು, ನವಲಗುಂದದಲ್ಲಿಯ ತಮ್ಮ ಹಳೆಯ ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ) ಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾದರು. ಅವರ ಅಂತ್ಯವಿಧಿಯನ್ನು ನವಲಗುಂದದ ಥಡೀಮಠದಲ್ಲಿ, ಅವರ ಹಿರಿಯರ ಸಮಾಧಿಗಳ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಲಾಯಿತು. ನಂತರ ಅವರ ಕೊನೆಯ ಪತ್ನಿ ಶ್ರೀಮಂತ ಸುಂದರಾಬಾಯಿ ಸಾಹೇಬರು ಸುಮಾರು ಮೂರು(೩) ವರ್ಷ, ಐದು (೫) ತಿಂಗಳುಗಳವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಿರಸಂಗಿಯ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡರು; ಆ ಮೇಲೆ ರವಿವಾರ ದಿನಾಂಕ ೩೦ ಜನವರಿ ೧೯೧೦ ಇಸ್ವಿಯಂದು ತಮ್ಮ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಪರಿಚಾರಕರನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು, ಸಿರಸಂಗಿಯಿಂದ ಹೊರಟು ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಕ್ಯಾಂಟೋನಮೆಂಟ ಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿಯ ತಮ್ಮ ಬಂಗ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡರು.

ಲಿಂಗೈಕ್ಯ ಲಿಂಗರಾಜ ದೊರೆಗಳ "ಇಚ್ಛಾಪತ್ರ' (ದಾನಪತ್ರ)ದ ಎಂಟ(೮)ನೇ ಪರಿಚ್ಛೇದದಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ, ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿಯ ಕಿಲ್ಲೆ-ಮಂದಿರ ಇವುಗಳನ್ನು ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇಡುವ ಸಲುವಾಗಿ "ನವಲಗುಂದ ಸಿರಸಂಗಿ ಟ್ರಸ್ಟ ಫಂಡ" -ಬೆಳಗಾವಿಯ ಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಿರಸಂಗಿಯ ಅರಮನೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸುಣ್ಣಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಇಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಅರಮನೆಯ ದುರಸ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಮೆ॥ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಕಮೀಶನರ್ ಸಾಹೇಬರು ದಿನಾಂಕ ೩೦ ಅಗಷ್ಟ ೧೯೧೪ ರಂದು, ರೂ ೨೭೦-೦೦ ಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತ ಸುಂದರಾಬಾಯಿ ಸಾಹೇಬರವರಿಗೆ

ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದ್ದು, ದಿನಾಂಕ-೮-ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೧೪ ರಂದು ಚೆಕ್ ಕಳಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಆ ಚೆಕ್ ನಂಬರ - ೫೩೩೪/೧೦೭ ರ ಪ್ರಕಾರ ಸನ್ ೧೯೧೪-೧೯೧೫ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ "ನವಲಗುಂದ - ಸಿರಸಂಗಿ ಟ್ರಸ್ಟ ಫಂಡ[೩೭] ವತಿಯಿಂದ ಅರಮನೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ; ಮತ್ತು ಚೆಕ್ ನಂಬರ ೫೩೪೧/೧೦೭ ದಿನಾಂಕ-೧೧-ಮೇ ೧೯೧೫ ನೇದ್ದರಿಂದ ರೂಪಾಯಿ ೧೦೦೪-೦೦ ಖರ್ಚು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಅರಮನೆಯ ಗೋಡೆಗಳಿಗ ದಿನಾಂಕ ೧೬ ಮೇ ೧೯೧೭ ರಂದು ಮೂರು (೩) ಸೇರು ಸುಣ್ಣ ಹಚ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೮] (ದರ ಒಂದು ಸೇರು ಸುಣ್ಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಆಣೆ).

ಆ ನಂತರ ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಸನ್ ೧೯೨೫-೨೬ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಗ ಇದಕ್ಕೆ ಐದು (೫) ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಖರ್ಚು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಚೆಕ್ ನಂ - ೧೪೬೪೭೧/೨೯೩೦, ದಿನಾಂಕ ೨೮ ಜೂನ ೧೯೨೬ ಇಸ್ವಿ[೩೯]

ಲಿಂಗರಾಜರ ಮರಣಾನಂತರ ಈ ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆ ಇವು ಅತ್ಯಂತ ದೈನ್ಯಾವಸ್ಥೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಪರಿಚ್ಛೇದಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ ಬೆಳಗಾವಿಯ "ನವಲಗುಂದ ಸಿರಸಂಗಿ ಟ್ರಸ್ಟ ಫಂಡನ" ಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಎರಡು ಮೂರುಸಾರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿ, ಸುಣ್ಣಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆಯಾದರೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಇಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಅರಮನೆಯ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯ ಎರಡು ನಕಾಶೆಗಳು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಇತರ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ದಿನಾಂಕ ೨೮ ಎಪ್ರಿಲ್ ೧೯೨೮ ರಂದು ಶ್ರೀ. ಬಿ.ಸಿ. ಶಿಗ್ಗಿ ಲೋಕಲ್ ಕಾರಭಾರಿ, ಸಿರಸಂಗಿ ಅವರು ಮೆ॥ ಕಲೆಕ್ಟರ್ ಸಾಹೇಬರು ಬೆಳಗಾವಿ ಅವರ ಆಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಮಂತ ಸುಂದರಾಬಾಯಿ ಸಾಹೇಬರ ಪತ್ರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಅವರ ಸಿಪಾಯಿ ಕೃಷ್ಣಾಜಿ ರಾವಜೀ ಶೇಳಕೆ, ಎಂಬವನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟು ಕಳಸಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಆತನು ಸುಂದರಾಬಾಯಿ ಸಾಹೇಬರಿಗೆ ದಿನಾಂಕ ೪ ಮೇ ೧೯೨೮ ರಂದು ಮುಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ; ಆದರೆ ಈ ಬಂಗ್ಲೇದ ಎರಡು ನಕಾಶೆಗಳು ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಶೇಷತಃ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ತೀರ ಇತ್ತೀಚಿನ ಅಂದರೆ ಇಂದಿಗೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೦೦೮ ಇಸ್ವಿಯ ನವಂಬರವರೆಗಿನ) ಸುಮಾರು ೧೪೧ ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಿರಸಂಗಿಯ ಸುಂದರವಾದ ಈ ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಗಳು ಕ್ಷಣದಿಂದ ಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತ, ಇಂದೋ ನಾಳೆಯೋ ಕುಪ್ಪರಿಸಿ ಬೀಳುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಅರಮನೆಯಂತೂ ತೀರ ಜೀರ್ಣವಾಗಿದ್ದು, ಸಾಕಷ್ಟು ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿತ್ತು. ಶನಿವಾರ ದಿನಾಂಕ ೨೪ ಸಪ್ಟಂಬರ ೨೦೦೫ರ ದಿನ ಇದರ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ನಾನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇದು ಅಸ್ಥಿಪಂಜರದಂತಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದು, ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳಂತೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದವು. ಇವು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ

ನಾಶವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರೆ "ನವಲಗುಂದ - ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಗತವೈಭವವು ಕೇವಲ ಸ್ಮರಣೆಯಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದಲ್ಲದೆ, ಮಹಾದಾನಿ ಲಿಂಗರಾಜರ ಘನವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನೇ ಇಲ್ಲದಾಗಿಸಿ, ಅವರ ಹೆಸರು ಸಹಿತ ಮುಂದಿನ ತಲೆಮಾರಿನವರಿಗೆ ಕೇವಲ "ದಂತಕಥೆ"ಯಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತಿತ್ತು.

ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಕುರಿತು ಅಂದರೆ ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ" ಮತ್ತು ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿಯ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ" ಇವೆರಡು ಕೋಟೆಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸೂಕ್ತ ಕ್ರಮ ಕೈಗೊಳ್ಳಲು ಸಂಶೋಧಕರೂ, ಸಾಹಿತಿಗಳೂ ಆದ ಸವದತ್ತಿಯ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ ಅವರು, ಸವದತ್ತಿ ಮತಕ್ಷೇತ್ರದ ಜನಪ್ರಿಯ ಶಾಸಕರು ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನ ಸಭೆಯ ಉಪಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದ ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮಾಮನಿ ಅವರನ್ನು ದಿನಾಂಕ ೧ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೯೬ ರಂದು ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಲಿಖಿತ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿನಂತಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಮಾನ್ಯ ಮಾಮನಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಪತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ : ಉ.ಸ.ಕವಿಸ.ಪ್ರ-೯೬-೯೭/೨೭೯ ದಿನಾಂಕ ೩-೧೦-೧೯೯೬ರಂದು ಬೆಳಗಾವಿಯ "ನವಲಗುಂದ-ಸಿರಸಂಗಿ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಫಂಡ"ನ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿದ್ದ ಮಾನ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಕೋರಿಕೆಯ ಮೂಲಕ "ಸೂಚನಾ ಪತ್ರ" ಬರೆದು ಕಳಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೆಲಸವು ಆಗ ಮುಂದುವರಿಯಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವಿಷಾದನೀಯ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರದಿಂದ "ಕೋಟೆಯ ಸಂರಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯಗಳು" : ತದನಂತರ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಡಾ॥ ಶಾಲಿನೀ ರಜನೀಶ ಅವರು ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಹಾಗೂ ಅರಮನೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ಇವುಗಳ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬುಧವಾರ ದಿನಾಂಕ: ೧೫ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿಯಂದು ಐದು (೫) ಕೋಟೆ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.[೪೦] ಪ್ರಸ್ತುತ ಹಣದಿಂದ ಈಗ "ಸಿರಸಂಗಿ ಕೋಟೆ - ಅರಮನೆ" ಇವುಗಳನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹಣವನ್ನು ವೆಚ್ಚಮಾಡಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಸನ್-೨೦೦೬-೨೦೦೭ ಹಾಗೂ ಸನ್ ೨೦೦೭-೦೮ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಮಾನ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ, ಎಂ.ಈ.ಶಿವಲಿಂಗಮೂರ್ತಿಯವರು ಸೂಕ್ತ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ಮತ್ತೆ ಸುಮಾರು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಮಂಜೂರು ಮಾಡಿರುವುದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ; ಅದೇ ರೀತಿ ಈಗ ಅಂದರೆ ಜುಲೈ - ೨೦೦೮ ರಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾಗಳಾಗಿ ಬಂದಂಥ ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ. ಡಾ॥ ಜೆ. ರವಿಶಂಕರ ಅವರು ಸಹಿತ "ನವಲಗುಂದ-ಸಿರಸಂಗಿ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಫಂಡಿ"ನ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಸ್ತುತ ಸವದತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸಿರಸಂಗಿ ಕೋಟೆಗಳ ಸುಧಾರಣೆ ಹಾಗೂ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸೂಕ್ತ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತಿರುವುದು "ಮಹಾದಾನಿ ಸಿರಸಂಗಿ ಲಿಂಗರಾಜ" ದೊರೆಗಳ ಕೀರ್ತಿ ಶಿಖರವನ್ನು ಗಗನದೆತ್ತರಕ್ಕೆ ತಲುಪಿಸುತ್ತಿರುವಂತಾಗಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಮಾನ್ಯ ಶಾಸಕರು ಹಾಗೂ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳೆಲ್ಲರ ಸಹಾಯ-ಸಹಕಾರಗಳಿಂದಾಗಿ, ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿಯ ಅರಮನೆ ಪುನಃ ತನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ; ಮತ್ತು

[illegible]

ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸಹಿತ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಗೌರವವನ್ನು ತಂದು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದುದು, ನಾಡಿನ ಭಾಗ್ಯವಾಗಿದೆ.

೫) ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ :

ಮುನವಳ್ಳಿಯು ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೪ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿ-ಗೋಕಾಕ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭೆಯ ಎಡದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಈ ಊರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಸರದಾರ ಸಿಂಧೆ (ಪಟವರ್ಧನ) ಮನೆತನದವರಿಂದ ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಕೋಟೆಯಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಮೊದಲು ಸಾಮಂತರು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹನುಮಂತ, ಉಡಚವ್ವ ಎಂಬ ಎರಡು ಪುರಾತನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಉಡಚವ್ವ ಗುಡಿ ಈಗ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಸಿಂಧೆ ಮನೆತನದವರ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ "ಸಿಂಧೆ ಮುನವಳ್ಳಿ" ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಐದನೂರು (೫೦೦) ಚಚ್ಚೌಕು ಯಾರ್ಡ ಇದೆ. ಈ ಕೋಟೆ ಒಟ್ಟು ೨೨ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಉಡಚವ್ವನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರ ಅರಸು ೭ನೇ ಕೃಷ್ಣನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೪೬-೧೨೬೦) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೨ ರಲ್ಲಿ ಬರೆಸಿದ್ದೊಂದು ಶಾಸನ ಲಿಪಿಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಮಾರುತಿ ಗುಡಿಯನ್ನು ಸಿಂಧೆ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು, ಮರಾಠಿಗರ ಕುಶಲತೆಯು ಗುಡಿಕಟ್ಟುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತಿದೆ. ಹನುಮಂತ (ಮಾರುತಿಯು) ಒಂದು ಮೀಟರ ಎತ್ತರವಿದ್ದು, ವಿಜಯನಗರದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ವೈಜಯಂತಿ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ.[೯೧] ಕೋಟೆಯ ಒಂದು ಬದಿಗೆ ಮಲಪ್ರಭೆಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ "ಕಟ್ಟೆ" ಎನ್ನುವ ಸ್ಥಳವಿದ್ದು ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ವ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ ಅಡವ್ಯಾಚಾರ್ಯ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುತೀರ್ಥರು ಇಲ್ಲಿ ಕಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಮುನವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಆ ಜಾಗೆಯಲ್ಲಿ ಉಡಚವ್ವನ ಗುಡಿ ಇದ್ದು, ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸಿಂಧೆ ಮನೆತನದವರು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮರಾಠಾ ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೪-೧೬೮೦) ದಿನಾಂಕ ೦೬ ಜೂನ ೧೬೭೪ ರಲ್ಲಿ ರಾಯಗಡದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡ ನಂತರ ಕ್ರಿಶ ೧೬೭೭-೭೮ ರಲ್ಲಿ ಬಿಜಾಪುರ ವಿರುದ್ಧ ಕೈಕೊಂಡ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮರಾಠಾ ಸರದಾರರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಮುಖನಾದ ಸಾತಾರಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶೆಂಧೆ-ಬೆಂದ್ರಿ ಪಾಟೀಲನಾದ ಮುರಾರಿರಾವ್ ಸಿಂಧಿಯಾ ಎಂಬವನು ಪಟ್ಟಂಥ ಪರಿಶ್ರಮ ಅಪಾರವಾದುದು. ಆತನಿಗೆ ನರಸೋಜಿರಾವ್, ಜೀವಾಜಿರಾವ್ ಮತ್ತು ಸುಲ್ತಾನಾರಾವ್ ಎಂಬ ಮೂವರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ಆ ಮೂವರು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಂತೆಯೇ ಸಮರ್ಥ ಮುಂದಾಳುಗಳು, ಮೂಲತಃ ನರಸೋಜಿರಾವ್ ಹಾಗೂ ಜೀವಾಜಿರಾವ ಇವರು ಶಿವಾಜಿಯ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾಪೂರ್ಣ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದವರಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ನಂತರ ಮೊಘಲ ಚಕ್ರವರ್ತಿ

[illegible]

ಔರಂಗಜೇಬನು ಮರಾಠರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಭೀಬತ್ಸ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನೆಸಗಿ ಇಡೀ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವನ್ನೇ ನಡುಗಿಸಿದನು. ಆಗ ಮುರಾರಿರಾವ್ ಸಿಂಧಿಯಾ ತನ್ನದೇ ಆದ ಸೈನ್ಯ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹಾವಳಿಯನ್ನೆಬ್ಬಿಸಿದನು. ಸಮರ್ಥರಾದ ಆತನ ಮೂವರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳ ಪೈಕಿ ಮೊದಲನೆಯವನಾದ ನರಸೋಜಿರಾವನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೯ ರಿಂದ ೧೬೮೯ರ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತೊರಗಲ್ಲನ್ನು ಜಹಗೀರನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ, ನಂತರ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದನಲ್ಲದೆ, ಈ ವರೆಗೆ ತಾನು ಗೆದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಒಡೆಯನಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೦ ರಲ್ಲಿ ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿ ತೊರಗಲ್ಲನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು.

ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈತನ ತಮ್ಮನಾದ ಜೀವಾಜಿರಾವ್ ಸಿಂಧೆ ಈತನು ಮುನವಳ್ಳಿ ಜಹಗೀರನ್ನು ಹಾಗೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ತಮ್ಮನಾದ ಸುಲ್ತಾನರಾವ್ ಸಿಂಧೆ ಈತನು "ನೇಸರಿ" ಜಹಗೀರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡರು. ಜೀವಾಜಿರಾವ ಸಿಂಧೆ ಈತನಿಗೆ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಈತನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಛ್‌ತ್ರಪತಿ ಮನೆತನದೊಂದಿಗೆ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಬೆಳೆಸಲು ಹಾಗೂ ಬೆಂಬಲಗಳಿಸಲು ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಲು ಬಯಸಿ ತನ್ನ ಅಣ್ಣನಾದ ನರಸೋಜಿಯ ಒಬ್ಬಳೆ ಮಗಳಾದ ಜೀಜಾಬಾಯಿಯನ್ನು ತಾನೇ ದತ್ತಕ ಮಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದು ನಂತರ ಛ್‌ತ್ರಪತಿ ಸಂಭಾಜಿಯೊಡನೆ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೦ ರಲ್ಲಿ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿದನು. ಸಂಭಾಜಿಗೆ ಇವರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಅರಿವು ಸಾತಾರದ ಛತ್ರಪತಿಯ ಯುದ್ಧದ ಮೂಲಕ ಗೊತ್ತಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಜೀಜಾಬಾಯಿಯೊಡನೆ ವಿವಾಹವಾಯಿತು.

ಜೀವಾಜಿರಾವ್ ಸಿಂಧೆಯ ನಂತರ ಆತನ ವಂಶಜರು ತಮ್ಮ ಮುನವಳ್ಳಿ ಜಹಗೀರನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು.[೪೨] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೬ ರಲ್ಲಿ ಪಟವರ್ಧನ ಮನೆತನದ ಪರಶುರಾಮ ಭಾವು ತೊರಗಲ್ಲ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಿಂದ ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದನು.[೪೩]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೩ ಇಸ್ವಿಯ ಒಂದು ತಾಳೇ ಬಂಧದ ಪ್ರಕಾರ, ಪೇಶ್ವಯವರ ಕಾಲಕ್ಕೆ "ಕಿತ್ತೂರ ತಾಲೂಕು" ಆಬಾಜಿ ಬಾನುರಾವ್ ಎಂಬುವನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಆಗಿನ ಕಿತ್ತೂರು ತಾಲೂಕು ಒಂದು ಕಸಬಾ ಮುಗಟಖಾನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕರಿಯಾತು. (ಡಿವಿಜನ್). (ಹತ್ತರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಗ್ರಾಮಗಳ ಒಂದು ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಆಗ ಒಂದು ಕರಿಯಾತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು) ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಆ ೧೦-೧೨ ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ಮುನವಳ್ಳಿಯೂ ಒಂದಾಗಿತ್ತು. ಅಂದರೆ ಮುನವಳ್ಳಿಯು ಆಗ ಕಿತ್ತೂರು ಅರಸರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು.[೪೪] ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕರಿಯಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಚಿದ ಒಟ್ಟು ೨೮೩ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಹಾಗೂ ೭೪ ಕೊಪ್ಪಗಳು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದವು. ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಗ ಹನ್ನೊಂದನೇ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ಪ್ರತಾಪರಾವ್ ಸರದೇಸಾಯಿಯು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨-೧೮೧೬) ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು.

ನಾನಾ ಫಡಣವೀಸನು (ಜನನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೧) ಪುಣೆಯ ದರ್ಬಾರಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ಇರುವವರೆಗೆ ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯು ಇಂಗ್ಲೀಷರ ಕೈಸೇರಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಆತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ ರಲ್ಲಿ ಮರಣ

ಹೊಂದಲಾಗಿ ಸಾತಾರೆ–ಕೊಲ್ಹಾಪುರಗಳ ಅರಸರು ಪೇಶ್ವೆಯವರ ರಾಜ್ಯದೊಳಗೆ ಕೊಲೆ ಸುಲಿಗೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಆ ದಾಳಿಗಳನ್ನು ಮುರಿಯುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ರಘುನಾಥರಾಯನ ಮಗನಾದ ಎರಡನೇ ಬಾಜೀರಾಯನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೫–೧೮೧೮) ಪರಶುರಾಮಭಾವು ಪಟವರ್ಧನ ಎಂಬ ಶೂರನನ್ನು ಕಳಿಸಲಾಗಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಹತ್ತಿರ ದೊಡ್ಡ ಕಾಳಗವಾಗಿ ಆತನು ಕೊಲ್ಹಾಪುರದವರ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕನು. ಅವನನ್ನು ಅವರು ಬಹು ಕ್ರೂರತನದಿಂದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೧ ರಲ್ಲಿ) ಕೊಂದರು. ತಕ್ಷಣವೇ ಬಾಜಿರಾಯನು ಪಟವರ್ಧನನ ಸೀಮೆಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಸಿದ್ದೋಜಿ (ಅಪ್ಪಾ ಸಾಹೇಬ) ನಿಂಬಾಳಕರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ದೇಸಾಯಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಧೋಂಡಜಿ ವಾಘ ಎಂಬ ಪುಂಡನು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳೇ ಪುಂಡತನವನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ ನಿಂಬಾಳಕರನು ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಕೂಡಿ, ಆತನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂದು ಹಾಕಿದರು. ಈ ಅಲ್ಪಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮೆಚ್ಚಿದ ಬಾಜಿರಾಯನು ನಿಪ್ಪಾಣಿಕರನಿಗೆ (ಅಂದರೆ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ ನಿಂಬಾಳಕರ ದೇಸಾಯಿಗೆ) ಮುನವಳ್ಳಿ, ಎಕ್ಕೇರಿ ಮುಂತಾದ ಆರು ಲಕ್ಷ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಈ ನಿಂಬಾಳಕರನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕೂಡ್ರಿಸಿದರು. ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಹಾಗೂ ಸಾತಾರೆ ಮನೆತನದವನಾದ ಈ ನಿಂಬಾಳಕರನು ಮಹಾಕ್ರೂರನು, ನೀಚನೂ ಆಗಿದ್ದನು.[೪೫] ತಲ್ಲೂರಿನ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಚಂದ್ರಪ್ಪನ ಮೇಲಿನ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿಂಬಾಳಕರನು ತಲ್ಲೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ, ತಲ್ಲೂರಿನ ಅಗಸೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಹೊತ್ತೊಯ್ದು, ತಲ್ಲೂರಿನಿಂದ ೧೪ ಮೈಲೂದೂರದ ಮುನವಳ್ಳಿಯ ಅಗಸೆಗೆ ಹಾಕಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.[೪೬] ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದೇ ಆತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೪೮ ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ, ಈಗಾಗಲೇ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೭ ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸನೊಡನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಮುನವಳ್ಳಿ ಪರಗಣೆಯನ್ನು ಇಂಗ್ಲೀಷರು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರಲ್ಲದೇ, ಅವನ ಮೊದಲಿನ ದೇಸಗತಿಯ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಯಾವತ್ತೂ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು.[೪೭]

ಇದರ ಮೇಲಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದೇನೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ರಿಂದ ೧೮೪೮ ರವರೆಗೆ ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯು ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ (ಸಿದ್ದೋಜಿ) ನಿಂಬಾಳಕರ ಈತನ ವಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಸವದತ್ತಿ ಮತಕ್ಷೇತ್ರದ ಜನಪ್ರಿಯ ಶಾಸಕರಾದ ಮಾನ್ಯ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮಾಮನಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಪತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ ಶಾ.ಸ.೯೫–೯೬ ದಿನಾಂಕ ೮ ಜುಲೈ ೧೯೯೫ ರಂದು ಮಾನ್ಯ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಅರಮನೆ ಆವರಣ, ಮೈಸೂರು–೫೭೦೦೦೧ ಅವರಿಗೆ ಈ ಕೋಟೆಯ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಕುರಿತು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಸೂಚಿಸಿ ವಿನಂತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಒಕ್ಕಣಿಕೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ;

ಹೊಂದಲಾಗಿ ಸಾತಾರೆ–ಕೊಲ್ಹಾಪುರಗಳ ಅರಸರು ಪೇಶ್ವೆಯವರ ರಾಜ್ಯದೊಳಗೆ ಕೊಲೆ ಸುಲಿಗೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಆ ದಾಳಿಗಳನ್ನು ಮುರಿಯುವದಕ್ಕೊಸ್ಕರ, ರಘುನಾಥರಾಯನ ಮಗನಾದ ಎರಡನೇ ಬಾಜೀರಾಯನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೫–೧೮೧೮) ಪರಶುರಾಮಭಾವು ಪಟವರ್ಧನ ಎಂಬ ಶೂರನನ್ನು ಕಳಿಸಲಾಗಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಹತ್ತಿರ ದೊಡ್ಡ ಕಾಳಗವಾಗಿ ಆತನು ಕೊಲ್ಹಾಪುರದವರ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕನು. ಅವನನ್ನು ಅವರು ಬಹು ಕ್ರೂರತನದಿಂದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೧ ರಲ್ಲಿ) ಕೊಂದರು. ತಕ್ಷಣವೇ ಬಾಜಿರಾಯನು ಪಟವರ್ಧನನ ಸೀಮೆಗಳನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಸಿದ್ದೋಜಿ (ಅಪ್ಪಾ ಸಾಹೇಬ) ನಿಂಬಾಳಕರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ದೇಸಾಯಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಧೋಂಡಜಿ ವಾಘ ಎಂಬ ಪುಂಡನು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳೇ ಪುಂಡತನವನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ ನಿಂಬಾಳಕರನು ಹಾಗೂ ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಕೂಡಿ, ಆತನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂದು ಹಾಕಿದರು. ಈ ಅಲ್ಪಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮೆಚ್ಚಿದ ಬಾಜಿರಾಯನು ನಿಪ್ಪಾಣಿಕರನಿಗೆ (ಅಂದರೆ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ ನಿಂಬಾಳಕರ ದೇಸಾಯಿಗೆ) ಮುನವಳ್ಳಿ, ಎಕ್ಕೇರಿ ಮುಂತಾದ ಆರು ಲಕ್ಷ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಈ ನಿಂಬಾಳಕರನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೯ ರಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕೂಡ್ರಿಸಿದರು. ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜರ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಹಾಗೂ ಸಾತಾರೆ ಮನೆತನದವನಾದ ಈ ನಿಂಬಾಳಕರನು ಮಹಾಕ್ರೂರನು, ನೀಚನೂ ಆಗಿದ್ದನು.[೪೫] ತಲ್ಲೂರಿನ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಚಂದ್ರಪ್ಪನ ಮೇಲಿನ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿಂಬಾಳಕರನು ತಲ್ಲೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ, ತಲ್ಲೂರಿನ ಅಗಸೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಹೊತ್ತೊಯ್ದು, ತಲ್ಲೂರಿನಿಂದ ೧೪ ಮೈಲೂದೂರದ ಮುನವಳ್ಳಿಯ ಅಗಸೆಗೆ ಹಾಕಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.[೪೬] ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದೇ ಆತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೪೪ ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ, ಈಗಾಗಲೇ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೭ ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸನೊಡನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ಮುನವಳ್ಳಿ ಪರಗಣಿಯನ್ನು ಇಂಗ್ಲೀಷರು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರಲ್ಲದೇ, ಅವನ ಮೊದಲಿನ ದೇಸಗತಿಯ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಯಾವತ್ತೂ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು.[೪೭]

ಇದರ ಮೇಲಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದೇನೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೯ ರಿಂದ ೧೮೪೪ ರವರೆಗೆ ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯು ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ (ಸಿದ್ದೋಜಿ) ನಿಂಬಾಳಕರ ಈತನ ವಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಸವದತ್ತಿ ಮತಕ್ಷೇತ್ರದ ಜನಪ್ರಿಯ ಶಾಸಕರಾದ ಮಾನ್ಯ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮಾಮನಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಪತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ ಶಾ.ಸ.೯೫–೯೬ ದಿನಾಂಕ ೮ ಜುಲೈ ೧೯೯೫ ರಂದು ಮಾನ್ಯ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಅರಮನೆ ಆವರಣ, ಮೈಸೂರು–೫೭೦೦೦೧ ಅವರಿಗೆ ಈ ಕೋಟೆಯ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಕುರಿತು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಸೂಚಿಸಿ ವಿನಂತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಒಕ್ಕಣಿಕೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ;

"ಮುನವಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗೆ ಬೃಹತ್ ಆಕಾರದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳು ಇವೆ. ಊರ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ದ್ವಾರದ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಅತೀ ಅವಶ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಸದರಿ ಊರ ಗೋಡೆಯು ಒಂದು ಪುರಾತನ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷವಿದ್ದು, ಈಗ ಅದರ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಪುರಾತನ ಕಾಲದ ಊರ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲನೆ ಮಾಡಿ ಅಂದಾಜು ಪತ್ರಿಕೆ ತಯಾರಿಸಿ, ಅವಶ್ಯಕತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅನುದಾನ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿ, ತಮ್ಮ ಇಲಾಖೆಯಿಂದ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ತಕ್ಷಣ ಕೈಗೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲು ವಿನಂತಿಸಲಾಗಿದೆ". ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೪ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಮುನವಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪಟವರ್ಧನ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ, ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಬಿಳಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಗಚ್ಚನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯೊಂದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಮಾರು ೫೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಕತೆ ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆ ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸಮತಟ್ಟಾದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೊದಲನೇ ಸುತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. (ದ್ವಾರ ೨೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೧೫ ಅಡಿ ಅಗಲ) ಮೊದಲನೇ ಸುತ್ತಿನ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ವಸತಿ ಗೃಹಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ೧೮ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಮತ್ತು ೧೪ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಬಾಗಿಲು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೆನೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಎರಡೂ ಬದಿಯ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಉಡಚಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯ ಮಾರುತಿ ಮಂದಿರ (ಪೇಶ್ವೆಕಾಲ), ಪ್ರಾಚೀನ ಬಾವಿ, ಉಡಚವ್ವನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೨) ಶಾಸನ, ಅರಮನೆ (ವಾಡೆ), ಅರಮನೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಮಾರು ೮ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಬುರುಜುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜುಗಳ ಎತ್ತರ ೬೦ ಅಡಿ, ಅಗಲ ೨೫ ಆಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಅರಮನೆಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಫಲವತ್ತಾಗಿಸಿ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಬೆಳಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಸಧ್ಯ ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವನಗಾಂವಿ ಕುಟುಂಬದವರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈವರೆಗೂ ಈ ಕೋಟೆಯ ದುರಸ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಜಾಲಿ ಮುಳ್ಳಿನ ಗಿಡಗಳು ಬೆಳೆದು ಕೋಟೆಯ ಅಂದವನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಹಾಗೂ

ಎಡಬದಿಗೆ (ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ) ಮಲಪ್ರಭೆ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದು, ಈ ನದಿಯ ನೀರನ್ನೇ ಕೋಟೆಗೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸುಮಾರು ೧೪ ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಊರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಪಂಚಲಿಂಗನ ಗುಡಿಗಳೆನ್ನುವರು. ಈ ಗುಡಿಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಎತ್ತರವಾದ ಗೋಡೆಯುಂಟು. ಇವುಗಳೊಂದರಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ ೧೨೨೩) ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರ ಅರಸು ಬರೆಸಿದ್ದೊಂದು ಲಿಪಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಗುಡಿಗಳು ಇದಕ್ಕೂ ಹಳೇಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಮುನವಳ್ಳಿಯು ಪಟವರ್ಧನ ವಶದಲ್ಲಿ ಬಹುದಿವಸ ಇತ್ತು.

ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆ (ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡಬದಿಗೆ) ಯೊಂದಿಗೆ ತುಲನೆ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮಹತ್ವದ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದೆ.

೬) ಕಠಾರಿಗಡ ಕೋಟೆ :

ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ತಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮವೂ ಒಂದು. ಇದು ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೩೦-೩೫ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಮುರಗೋಡ ಹಾಗೂ ತಲ್ಲೂರು ಗ್ರಾಮಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ಸುಬ್ಬಾಪುರ ಮತ್ತು ಸೋಮಾಪುರ ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿರುವ ಅತೀ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಶಿವಾಜಿಯು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ಜನರ ನಂಬುಗೆಯಾಗಿದೆ. "ಕೋಟೆ" ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿ "ಗಡ" ಎಂಬ ಪದ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜನು ತಾನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ೩೬೦ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯೂ ಒಂದು. ಇದನ್ನು ಆತನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೆಝೆಟಿಯರನ ಸಂಪಾದಕರು ಶಿವಾಜಿಯೇ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆಂಬುದಾಗಿ ದಾಖಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲಿನ ಆಕಾರದ ಅರ್ಧ ಒಡೆದು ಹಾಳಾಗಿರುವ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕಲ್ಲು ಇಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದೆ. ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಯಂತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮದ್ದನ್ನು ಸಣ್ಣ ಪುಡಿಯಾಗಿ ತಯಾರಿಸಲು ಇಂತಹ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ನಂತರದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶ ಪೇಶ್ವೆಯರ ಆಧೀನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು. ಆ ನಂತರ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಶರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟೀಷರಿಗೆ ಸಿಂಹ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿದ್ದ ಧೋಂಡಜಿ ವಾಘನನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯುವ ಸಲುವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಆತನಿಗೆ ಬೆಂಬಲಕ್ಕೆ ನಿಂತ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು

ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಅವರಿಗೆ ತಲುಪಿದ ವರ್ತಮಾನದ ಪ್ರಕಾರ ತಲ್ಲೂರಿನ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಚಂದ್ರಪ್ಪನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಧೋಂಡಜಿ ವಾಘನಿಗೆ ಸೇರಿದ ಫಿರಂಗಿಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಯುದ್ಧ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಿತ್ತು. ಆ ದೇಸಾಯಿಯು ಆಗ ಶಸ್ತ್ರದಳವೊಂದರ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಕಠಾರಿಗಡ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದಿದ್ದನು.

ದಿನಾಂಕ ೨೪ ಅಗಷ್ಟ ೧೮೦೦ ನೇ ಇಸ್ವಿಯಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ ಸೈನಿಕರು ಆತನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವನಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದ ಯುದ್ಧ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಬ್ರಿಟಿಷರು ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಆ ಚಂದ್ರಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿಯು ಅವರ ಯಾವ ಕರಾರುಗಳಿಗೂ ಒಪ್ಪದೇ ಕೊಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಪಲಾಯನ ಗೈದಿದ್ದನು ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಧಿಕೃತ ಮಾಹಿತಿಯಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಕಠಾರಿಗಡ (ಸುಬ್ಬಾಪುರಗಡ) ಕೋಟೆಯು ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಚಚಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಬ್ಬಾಪುರ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ಎಡಬದಿಯ ಅತೀ ಎತ್ತರದ ಮೇಲೆ ಸು ೪೦೦ ಅಡಿಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಯೊಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯಂತ ದುರ್ಗಮವಾದ ಕಾಲ್ದಾರಿಯೊಂದೇ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗಲಿರುವ ಮಾರ್ಗ, ಸಂಪೂರ್ಣ ಕೋಟೆಗೆ ಒಂದೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ (ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ) ಇದೆ, ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ (೨೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ) ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳಿವೆ. ಇದು ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ನಮಗೆ ಕಂಡು ಬರುವ ದೃಶ್ಯಗಳೆಂದರೆ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ವೀಕ್ಷಣಾಗೋಪುರ, ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಹೊಂಡ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಚೌಕಾಕಾರದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾವಿ (ಸದ್ಯ ಮುಚ್ಚಿದೆ). ಈ ಬಾವಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಳಭಾಗದ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯು ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ೧೦ ಏಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಕೋಟೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಭದ್ರವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಕೋಟೆಗೋಡೆಗಳು ೧೨ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಮತ್ತು ೮ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿವೆ, ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಿಂದ ಸುತ್ತಲಿನ ಸುಮಾರು ೪೦ ಕಿ.ಮೀ.ಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚುದೂರದ ಪ್ರದೇಶ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯಳ್ಳೂರಗಡ (ರಾಜಹಂಸಗಡ) ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿದ ಪಂಜು (ಬೆಂಕಿ), ಕಠಾರಿಗಡ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದಾಗ ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಮದ್ದು ಅರೆಯುವ ಕಲ್ಲಿನ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಶಿವಾಜಿಯ ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಒಳಾಗಾಗಿದ್ದ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಆತನ ರಹಸ್ಯವಾದ ಸೈನಿಕ ನೆಲೆಯಾಗಿರಬಹುದೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ದಿನಾಂಕ ೨೬ ಡಿಶೆಂಬರ ೨೦೦೭ ಇಸ್ವಿಯಂದು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

[illegible]

[illegible]

೭) ತಲ್ಲೂರ ಕೋಟೆ :

ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಅನೇಕ ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ತರ್ಕಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಟ್ಟವಂಶಜರಾದ ಬೆಳವಡಿ ದೊರೆಗಳ ವಂಶಸ್ಥರು "ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಾಯರು" ಎಂಬುದನ್ನು ಖ್ಯಾತ ಸಂಶೋಧಕರಾದ ಶ್ರೀ ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.[೪೮]

"ತುರುಕಾರಿ ಪಂಚಮರ ಇತಿಹಾಸ"ವೆಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿಯ ವಿಷಯ ವಿವರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಗತಿ ಮನೆತನದ ಮೂಲಪುರುಷ (ಗಾದಿಯ ಒಡೆಯ) ಬೆಳವಡಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ "ಚಂದ್ರಶೇಖರ ರಾಜ". ಸಿದ್ದಪ್ಪನಾಯಕ, ಸಿದ್ದಬಸಪ್ಪನಾಯಕ ಎಂಬುವರು ಇವನ ತಮ್ಮಂದಿರು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ಇಸ್ವಿಯ ಸುಮಾರಿಗೆ ಬಿಜಾಪೂರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿಯಾದ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಎಂಬವನ ಸರದಾರನಾದ ಅಸದ್‌ಖಾನನು ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲನಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ, ಈ ಇಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮಂದಿರೂ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ರಾಜನ ಕೂಡ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, "ಸಿದ್ದಪ್ಪನಾಯಕ" ನೆಂಬುವನು ಮುರಗೋಡ ಮೊದಲಾದ ೩೦ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ದೇಸಾಯಿಯಾಗಿ ತಲ್ಲೂರನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸಹತ್ತಿದನು. ಅದೇ ರೀತಿ ಸಿದ್ದಬಸಪ್ಪಾನಾಯಕನು ಹೊಂಗಲ ಮೊದಲಾದ ೧೦ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಗೆ ದೇಸಾಯಿಯಾಗಿ–ನಾಡಗೌಡನಾಗಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದನು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಲ್ಲೂರಿನ ದೇಸಗತಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತು. ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜಿ ನಂತರ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರ ನಂತರ ತಲ್ಲೂರ ಉಪಸ್ಥಿತಿವಿರುವ ಪ್ರದೇಶ "ಪೇಶ್ವೆ"ಯವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.

ಈ ದೇಸಗತಿಯ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ರುದ್ರವ್ವ ದೇಸಾಯಿಣಿಯನ್ನು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜದೊರೆಗೆ ಕೊಟ್ಟು, ೧೭೮೪ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ವಿವಾಹ ನೆರೆವೇರಿಸಲಾಯಿತೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೫ ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಕಿತ್ತೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾಗ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ ರುದ್ರಮ್ಮ ತನ್ನ ತವರುಮನೆಯಾದ ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಗತಿಯಿಂದ ಸೈನ್ಯ ಸಹಾಯ ಕೇಳಿದ ಪ್ರಸಂಗದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ, ತಲ್ಲೂರು ದೇಸಗತಿಯು ೧೮ ನೇ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸುಭದ್ರವಾಗಿ ನೆಲೆಯೂರಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದು. ಆಗ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ನೇ ಇಸ್ವಿ ಸುಮಾರಿಗೆ ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ಎಂಬುವನು ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಾಯಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಆತನು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಡುವಿರೋಧಿಯಾಗಿದ್ದನು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ ಇಸ್ವಿಗಿಂತ ಮೊದಲಿನ ದೇಸಾಯರ ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ" ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ಥ್ಯಾಕರೇ ಸಾಹೇಬನ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಕೈಗೊಂಡ ೧೮೨೪ ಇಸ್ವಿಯ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ "ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಚಂದ್ರಪ್ಪನು ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಪರವಾಗಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದುದು ಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ.[೪೯]

ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಗತಿಯ ಹಾಗೂ ತಲ್ಲೂರು ದೇಸಗತಿಗಳ ಶಾರೀರಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳು ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ, ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಎದುರಿಸುವಲ್ಲಿ ಹಿರಿದಾದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆಯೆಂಬುದು ಅಷ್ಟೇ ಸತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಯಾವ ಒಡಂಬಡಿಕೆಗಳಿಗೂ ಒಪ್ಪಲು ಸಿದ್ಧನಾಗದ ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು ಕೊಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಪಲಾಯನಗೈದನು. ನಂತರ ತಲ್ಲೂರಿನ ಅವನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ನಿಂಬಾಳಕರನಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ತನ್ನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಧ್ವಂಸಗೊಳಿಸಿದ ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಾಯಿಯ ಮೇಲೆ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿಪ್ಪಾಣಿಕರ (ನಿಂಬಾಳಕರ)ನು ತಲ್ಲೂರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ, ಅಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಧ್ವಂಸ ಮಾಡಿ, ಅಗಸೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಹೊತ್ತೊಯ್ದನೆಂದು, ಅದನ್ನು ತಲ್ಲೂರಿನಿಂದ ೧೪ ಮೈಲು ದೂರದ ಮುನವಳ್ಳಿಯ ಅಗಸೆಗೆ ಹಾಕಿಸಿದನೆಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೯-೧೮೪೮ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗದ ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಾಯಿಯು ಓಡಿ ಹೋಗಿ ವಂಟಮೂರಿ ದೇಸಾಯರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಕೋರಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡನೆಂದು ಈ ಪ್ರತೀತಿಗಳ ಸಾರಾಂಶ.

ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಪೇಶ್ವೆಯ ಜೊತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ದೇಸಾಯಿಯು ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಎರವಾದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಕರಾರುಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ತಲ್ಲೂರಿನ ಇನಾಮು ಮತ್ತೆ ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಮರಳಿರಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಚಚಡಿ, ರುದ್ರಾಪುರ, ಗೊಂತಮಾರ ಹಾಗೂ ಮುತವಾಡ ದೇಸಾಯರ ಮನೆತನಗಳ ಮೂಲ "ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಗತಿ" ತನ್ನದೇ ಆದ ಸಾಕಷ್ಟು ವೈಭವದಿಂದಲೇ ಇದ್ದಿತು.

ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಾಯರ ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ) : ಹಳೆಯ ವೈಭವದ ಕುರುಹಾಗಿ ನಿಂತ "ದೇಸಾಯರ ವಾಡೆ" ಸಾಕಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಗತಿಯು ಕೋರ್ಟ ಆಫ್ ವಾರ್ಡ್ಸ-ಆಗಿದ್ದಾಗ ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ಹಾಗೂ ಅವರ ಸೋದರರನ್ನು ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯರು ತಮ್ಮ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅವರು ಸುಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿ ಮರಳಿದ ಮೇಲೆ ಅವರ ತಾಯಿ (ಬಸವಂತರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ ಅವರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ) ಮೊದಲಿದ್ದ ಕಪ್ಪು ನಾಡಹಂಚಿನ ಮನೆಯನ್ನು ಕೆಡವಿಸಿ, ಈಗಿರುವ ವಾಡೆಯನ್ನು (ಅರಮನೆ) ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಮೂರನೇ ಅಂತಸ್ತು ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಈಗಿನ ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ) ಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಒಳಗಡೆ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆ ಲಾಯ (ಪಾಗಾ) ಇದೆ. ಸಿಮೆಂಟಿನ ಮೇಲು ಹೊದಿಕೆಯಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಒಂಬತ್ತು ಕಮಾನುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಪೋರ್ಚುಗಿಸ್ ಕಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇವೆ. ಎಂಟು ಸ್ತಂಭಗಳಿರುವ ಈ ಪಾಗಾ ೧೨೦ ಅಡಿ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ೧೨ ಅಡಿಯಷ್ಟು ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ವಾಡೆಯ ಹೊರಗೆ ದಮಣಿ ಗಾಡಿಗಳಿದ್ದು ಉತ್ಸವಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ಹೊರಗೆ ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮುನವಳ್ಳಿಯಿಂದ ಸು. ೧೪ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ತಲ್ಲೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಬಿಳಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ

(೩೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೩೦ ಅಡಿ ಅಗಲ) ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ (ಸುಮಾರು ೧ ೧/೨ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆ) ಸುಂದರವಾದ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ (೧೫ ರಿಂದ ೨೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಬಾಗಿಲು x ೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲ) ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚೌಕಾಕಾರದ ಸೈನಿಕರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಎಡಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತಿನ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಅರಮನೆಯಿದೆ. ಅರಮನೆ (ವಾಡೆ)ಯ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ಪೋರ್ಚುಗೀಸ್ ಶೈಲಿಯ ಕುದುರೆಲಾಯವಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಗಚ್ಚು ಬಳಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಭದ್ರವಾಗಿದೆ. ಬುರುಜುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರಾದ ವಿಕ್ರಂ ದೇಸಾಯಿಯವರು ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧೫-೨೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಿರುವ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸಮತಟ್ಟಾದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶ ಗುಡ್ಡದಿಂದ ಆವರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ನೈಸರ್ಗಿಕ ರಕ್ಷಣೆ ದೊರಕಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

೮) ಮುರಗೋಡ ಕೋಟೆ :

ಸವದತ್ತಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೨೪ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮುರಗೋಡಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಮುರಗೋಡ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ ನಂತರ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದ ಹೆಸರಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮುರಗೋಡ ಮೊದಲು "ತ್ರಿಪರ್ವತ" "ತ್ರಿಸಿಂಗಿಪುರ" ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತೆಂದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇತಿಹಾಸಜ್ಞರಾದ ಕೆ.ಬಿ. ಪಾಠಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. "ತ್ರಿಪರ್ವತ" ನಂತರ "ತ್ರಿಸಿಂಗಿಪುರ್" ನಂತರ ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ "ಮುಡಗಡೆ" ಎಂಬ ರೂಪ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ. "ಮೂಡು (ಮೂಡಣ) ಗಡ" ಎಂದರೆ "ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ಕೋಟೆ" ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇದು ಹೊಂದಿರಬಹುದು. ಕದಂಬರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಒಂದು ಸ್ಥಳವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಾಳಾಮುಖ ಶೈವರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. "ಕಣ್ವ" ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಕ್ರಾಂತಿಯ ನಂತರ, ಇಂದಿನ ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪೂರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ದಾಟಿ, ಶರಣರ ದಂಡು ಪ್ರಥಮತಃ ಗೊಡಚಿ (ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕ) ಯಲ್ಲಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು. ಅದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ಸೈನಿಕರಿಗೂ, ಶರಣರಿಗೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಘರ್ಷಣೆಗಳಾದವು. ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದ, ಅಪೂರ್ವ ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಶರಣರು

[illegible]

ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಂಗಿ, ವೈರಿಸೈನಿಕರನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸುತ್ತ ಮುಂದುವರೆದರು. ಗೊಡಚಿ ಮತ್ತು ತೊರಗಲ್ಲ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ನಡೆದು ಬಂದ ಶರಣರ ತಂಡವನ್ನು ಯಾದವಾಡ, ಸತ್ತಿಗೇರಿ, ಯರಗಟ್ಟಿ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಬಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಶರಣರ ತಂಡ ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಸ್ಥಳವೇ ಇಂದಿನ "ಮುರಗೋಡ" ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶರಣರ ತಂಡ ದೊಡ್ಡದಾಯಿತು ಮತ್ತು ಕೊಂಚ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ವಿಶ್ರಮಿಸಿತು. ಈ ಭಾಗ ಆಗ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಶರಣ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬಗ್ಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಗೌರವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ಕದಂಬರು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಬಿಜ್ಜಳನ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಶರಣರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ರಕ್ಷಣೆ ಸಿಕ್ಕಿರಬೇಕು. ಮುರಗೋಡು "ಉಳಿವೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು" ಆಯಿತು.[೫೦]

"ಮುರಗೋಡ ಕೋಟೆ" ಯು ಮೊದಲು ಈಗಿನ "ಮುರಗೋಡ ಗುಡ್ಡದ" ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ಶತ್ರುಗಳು ಬರುವುದನ್ನು ಕಾಣಲು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗುಡ್ಡದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ರಿಂದ ೧೫೯೦ ರವರೆಗೆ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಂಸ್ಥಾಪಕನಾದ (ಅವರಾಧಿಯ) ಎರಡನೇ ವಿಟ್ಟಪ್ಪಗೌಡನ ವಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ[೫೧]

ಕ್ರಿ.ಶ ೧೬೭೬ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜ ತಾನು ಸಾಯುವವರೆಗೆ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಬಲವಾದ ಅಧಿಕಾರದರ್ಪ ಇಟ್ಟಿದ್ದನು. ರಟ್ಟ ಅರಸು ಮೂರನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೪೩–೧೧೬೫)ನ ವೇಳೆಗೆ ಮುರಗೋಡ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣರ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳು ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿವೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬ ಅರಸು ಕಾಕುಸ್ಥವರ್ಮನ ಕಾಲಕ್ಕೆ "ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯ"ದ ವಿಸ್ತಾರ ನಡೆದಿತ್ತು. ಇಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಒಬ್ಬನೇ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು ತುಸು ಕಷ್ಟವೇ ಆಗಿದ್ದಿತು. ಕಾಕುಸ್ಥವರ್ಮನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯ ಮಗ "ಶಾಂತಿವರ್ಮ" (ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೩೦–೪೫೫) ಶಾಂತಿವರ್ಮನಿಗೆ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮ ಎಂಬ ಮಲ ತಮ್ಮನಿದ್ದನು. ಶಾಂತಿವರ್ಮ–ಕೃಷ್ಣವರ್ಮ ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಸೋದರರು ಪ್ರಬುದ್ಧರು, ಸಮರ್ಥರು ಹಾಗೂ ಮಹದಾಕಾಂಕ್ಷಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಎರಡು ಪ್ರಾಂತಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಯಿತು. ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ಈ ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾದರು, ನಂತರ ಎರಡು ರಾಜಧಾನಿಗಳಾದವು; ಒಂದು ಬನವಾಸಿ, ಇನ್ನೊಂದು ತ್ರಿಪರ್ವತ; ಈ ತ್ರಿಪರ್ವತ ಯಾವ ಊರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮತಭೇದವಿದೆ. ಕೆಲವರು ಅದು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ "ಮುರಗೋಡು" ಎಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವರು.[೫೨]

ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕು ಹಾಗೂ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಚೌಕಾಕಾರದ ಕೋಟೆಯಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ೬ ರಿಂದ ೭ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಷ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸಧ್ಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯಿದ್ದ

ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷಗಳು (೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲ, ೧೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ). ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಅವಶೇಷಗಳು ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಮಠದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು (೧೨೦ ಅಡಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು) ಉದ್ದವಿರುವ ಹಾಗೂ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ೧೮ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಬದಿಯಲ್ಲಿಯ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆಯೂ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರವಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

೯) ರುದ್ರಾಪುರ ಕೋಟೆ :

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೧ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೆ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕವು ಮರಾಠರ ಕೈಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಅನಂತರ ಇಂಗ್ಲೀಷರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಪರಸಗಡ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ರುದ್ರಾಪೂರ ಸಂಸ್ಥಾನವು ಆಗಿನಿಂದಲೂ ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಯಿತು.

ರುದ್ರಾಪುರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ವಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿಗಳು ದೇಣಿಗೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಆಸ್ತಿ ಪಾಸ್ತಿಯಿದೆ. ಮುಂದೆ ಅವರು ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೮ರ ವರೆಗೆ ಅದೇ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತ ಬಂದರು. ರುದ್ರಾಪುರ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಹಾಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೆಳವರು ಹೇಳುವ ಸಂಗತಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಅಂಶಗಳು ಇಂತಿವೆ;

ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನವು ಹಾಳಾದ ನಂತರ ಅವರ ವಂಶಜರಾದ ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ಎಂಬವರು ತಮ್ಮ ಮೂರು ಜನ ಸೋದರರನ್ನು ಹಾಗೂ ಇಬ್ಬರು ಸೋದರಿಯರನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ವಲಸೆ ಹೊರಟಿದ್ದರು; ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಈಚೆಯ ದಂಡೆಗೆ ಬಂದು ವಾಸ್ತವ್ಯ ಹೂಡಿದ ಸಹೋದರರು ಸ್ಥಿರವಾದ ಆಶ್ರಯಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಥಳ ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಜೀವಾಪೂರ ಹತ್ತಿರ ರುದ್ರಾಪೂರ ಹಾಗೂ ಯರಗಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮಗಳ ನಡುವಿನ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕರೆ ಹುಲಿಯು ಜನರಿಗೆ ತೊಂದರೆಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದ ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು ತನ್ನ ಸೋದರರನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಅದನ್ನು ಕೊಂದು ಹಾಕಿದನಂತೆ. ಈ ಸುದ್ದಿ ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಗೆ ತಲುಪಿ, "ಕರೆ ಹುಲಿ ಭಲೇರಾಯ" ಎಂಬ ಬಿರುದು ಸಹಿತ "ಮುರಗೋಡ-೩೩" ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಇನಾಮು ಕೊಟ್ಟರು. ಇವರಿಗೆ ಕರಿಯ ಆಪ್ತಾಗಿರಿಯು ಅಂದಿನಿಂದ ಬಂದಿತು. ೩೩ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವ್ಯಾಜ್ಯ ಬಗೆಹರಿಸುವುದು ಇವರ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ತೀರ ಕುಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದ ರುದ್ರಾಪುರ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯರು ತಾವು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರಂತೆ. ಇವರು ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಂದ ಬಿರುದು ಪಡೆದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೭ ರಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎರಡು ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ಬಿಲ್ಲಾಗಳು ಇವರ ವಾಡೆದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಇವೆ. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೫ ರಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರಿಗೆ "ಸಂಸ್ಥಾನ"ವನ್ನು ಮರಳಿ ಕೊಡುವುದರ ಬದಲಾಗಿ

"ಸಿರಸಂಗಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡು ೧೦ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಪೇಶ್ವೆಯವರು ನವಲಗುಂದದ (ಬಾಲಕ) ಮೂರನೇ ಜಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಗೆ ಉಂಬಳಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಸಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಅತಿಯಾಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮನವರಿಕೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯರ ಮೂರು ಜನ ತಮ್ಮಂದಿರು ಚಚಡಿ, ತಲ್ಲೂರು, ಇಂಗಳಗಿ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ದೇಸಗತಿಗಳನ್ನು ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೭ ರಿಂದ ನಂತರದ ಸುಮಾರು ಒಂದನೂರು ವರ್ಷಗಳ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೭–೧೮೯೭) ಮಧ್ಯಂತರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯ ಇವರ ವಂಶಾವಳಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯದೇ ಇರುವುದು ಈ ದೇಸಗತಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಮರಳಿಕಟ್ಟಬೇಕೆನ್ನುವವರಿಗೆ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಕೊರತೆಯಾಗಿದೆ. ಬಸವಂತರಾವ್ ದೇಸಾಯಿಯವರ ಮಗನಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಮಗನಾದ ಹಾಗೂ ೮೦ ವರ್ಷದ ತುಂಬು ಜೀವನ ಸಾಗಿಸಿ ೩೧–೧–೧೯೮೬ ರಂದು ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾದ ಶ್ರೀ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ರಭು ದೇಸಾಯರು ಬರೆದಿಟ್ಟಿರುವ ಅವರ ಆತ್ಮಕಥೆ "ಹೃದಯ ಲಿಖಿತ" ದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿಕೊಂಡು ನೋಡಿದಾಗ ಬಸವಂತರಾವ್ ದೇಸಾಯಿಯವರ ನಂತರದ ದೇಸಾಯರ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾಡೆಯ (ಅರಮನೆ) ವಿವರ : ಸ್ಥಳೀಯ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ವಾಡೆಯ ಕಲ್ಲಿನ ಅಗಸಿಬಾಗಿಲಿನ ಮೇಲೆ ಹುಲಿಯ ಚಿತ್ರ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಲಿನ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಕಟ್ಟಿಗೆ ಕದಗಳ ಅಗಸೀ ಬಾಗಿಲು ದಾಟಿದ ಕೂಡಲೇ ಎಡಕ್ಕೆ ದಿಡ್ಡಿ ಬಾಗಿಲು ಇದೆ. ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಸಧ್ಯದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಳಾಗಿವೆ. ಅಗಸಿಬಾಗಿಲಿನ ಎಡಗಡೆಗೆ ಇರುವ ಬುರುಜಿನ ಮೇಲೆ ಏರಿಹೋಗಲು ಮೊದಲು ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿದ್ದವು. ಈಗ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿವೆ. ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿದ್ದಾಗ ಬುರುಜಿನ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಿ ವೈರಿಗಳ ಸುಳಿವು ತಿಳಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಿತ್ತು. ಉಳಿದ ಮೂರು ಬುರುಜುಗಳು ಬರೀ ಹೂಡೆಯಂತಿವೆ. ಮೆಟ್ಟಿಲಲ್ಲಿ ಅಗಸಿಬಾಗಿಲ ಮೇಲೆ ನಗಾರಿಖಾನೆ ಇದೆ. ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಚಾವಡಿ ಇದೆ. ಈ ಚಾವಡಿ ಅಂದು ಹಳ್ಳಿಯ ವ್ಯಾಜ್ಯ ತೀರಿಸುವ ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿತ್ತು. ಚಾವಡಿ ಹತ್ತಿರದ ಕೋಣೆಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಕೋಣೆ ಅನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಮನೆ ಚಾವಡಿಗೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ವಾಡೇದವರೆಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು, ಒಂದು ಬದಿಗೆ ಎಂಟು, ಇನ್ನೊಂದು ಬದಿಗೆ ಎಂಟರಂತೆ ಒಟ್ಟು ಹದಿನಾರು ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವಷ್ಟು ಸ್ಥಳವಿದೆ. ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ನಡುವೆ ಕಲ್ಲಿನ ಚಾವಣಿ ಇತ್ತಂತೆ, ಚಾವಡಿಯ ಎದುರಿಗೆ ಇರುವ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಕರೆಯುವ (ಹಿಂಡುವ) ದನಗಳನ್ನು (ಆಕಳನ್ನು, ಎಮ್ಮೆಗಳನ್ನು) ಕಟ್ಟುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದ್ದಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಕುದುರೆಯ ಪಾಗಾ ಸಹ ಇದೆ. ಚಾವಡಿಯನ್ನು ದಾಟಿದ ತಕ್ಷಣ ಪಟಾಂಗಣ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ದನದ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ, ಪಠಾಂಗಣಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಯೇ ಒಂದಡಿ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟೆ ಅದನ್ನು ಹತ್ತಿ (ದಾಟಿ) ಹತ್ತು ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂದೆ ಹೋದರೆ ಸದರಗಟ್ಟೆ, ಇವೆಲ್ಲ ದೇಶಗತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳಾಗಿವೆ. ಸದರಗಟ್ಟೆಯನ್ನು ದಾಟಿದ ತಕ್ಷಣವೇ ದೊಡ್ಡ ನಡುಮನೆ. ಇದರ ಬಲಕ್ಕೆ ಕೋಣೆ, ಒಂದು ದೇವರಮನೆ, ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಡುಗೆ ಮನೆ,

ನಡುಮನೆಗೆ ಹೊಂದಿ ಊಟದ ಮನೆ, ಇದರ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಸ್ನಾನ ಗೃಹ, ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಬಾರ ಕೋಣೆ, ನಡುಮನೆಯ ಕಟ್ಟೆಯಿಂದ ಒಂದಡಿ ತಗ್ಗಿನಲ್ಲಿ ಹಾದಾಡುವ ಹುಸಿ (ಪ್ಯಾಸೇಜ್) ಇದರ ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ಹಿತ್ತಲು ಬಾಗಿಲು, ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ದನದ ಮನೆಗೆ ದಾರಿ, ಬೀಸುವ ಕುಟ್ಟುವ ಮನೆಗಳು, ಅಂಬಾರ ಕೋಣೆಯಿಂದ ಕಂದಕದವರೆಗೆ ಹೋಗಲು ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗ (ಈ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ವಾಡೆಯೊಳಗಿನ ಮಹಿಳೆಯರು ಹನುಮದೇವರ ಗುಡಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ). ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಲ್ಲಸರ್ಜನು ತನ್ನ ಮಡಿದ ಬಿಳಿ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹುಗಿಸಿ ಮುಚ್ಚಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಕೊತ್ತಲವು ಸುಮಾರು ೪೦೦೦ ಮೀಟರ. ಬುರುಜುಗಳ ನಡುವೆ ಅಡ್ಡಾಡುವಷ್ಟು ಅಗಲವಾದ ದಾರಿಯಿದೆ. ವಾಡೇದ ಮೇಲೆ (ಮಹಡಿ) ಅಂತಸ್ತು ಇದೆ. ಮಹಡಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಪಡಸಾಲೆ ಇದೆ. ಅರಮನೆಯ ಮೊದಲಿನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ಈಗಿನದಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಒಳಗೆ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಅರಮನೆ (ವಾಡೆ) ಯನ್ನು ಯಾರು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದೆಂಬುದು ಈವರೆಗೂ ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಅದರ ರಚನೆಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಒಂದು ಶತಮಾನದ ಹಿಂದೆಯಷ್ಟೇ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಂಶಜರು ೪೦೦೦ ಎಕರೆ ಜಮೀನು ಹೊಂದಿದ್ದರು ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ಇಂದಿಗೂ ಇದೆ. ವಾಡೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಕಟ್ಟಡದ ಒಂದು ಸಿಹಿನೀರಿನ ಬಾವಿಯಿದೆ.

೧೦) ಚಚಡಿಯ ಕೋಟೆ :

ಶಕೆ ೧೧೨೪ ರ ರಟ್ಟ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಕಾಲದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾದ "ಚಿಕ್ಕಚಕ್ಕಿ ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರ" ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದ ಈಗಿನ ಚಚಡಿಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮ. ಅಂದಿನ ಚಚಡಿ ಮತ್ತು ಅದರ "ಚಾವರಾತ ಹಳ್ಳಿ" ಗಳನ್ನು ಕಾಯ್ದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು "ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿ"ಯದಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮವು ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಶತಮಾನಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ದೇಸಗತಿಯ ಹುಟ್ಟನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

"ತುರುಕಾರಿ ಪಂಚಮರ ಇತಿಹಾಸವು" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕಿರುಗ್ರಂಥವು ೧೯೨೯ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಹೂಲಿಯ ಪಂಚವಣ್ಣಿಗೆ ಬೃಹನ್ಮಠದ ಚರಪಟ್ಟಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಶ್ರೀ ಜಗದಾಚಾರ್ಯ ನೀಲಕಂಠ ಶಿವಾಚಾರ್ಯ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿಯ ಪೂರ್ವ ಇತಿಹಾಸದ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿವರಣೆ ದೊರೆಯುವದು. ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿಯೊಂದಿಗೆ ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಗತಿಯ ವಹಿವಾಟವು ಹೆಚ್ಚಿಗಿದ್ದಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಸಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಚಚಡಿ ದೇಶಗತಿಗೆ ಐದು (೫) ಕುಲದೇವತೆಗಳಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಹಳ್ಳಿ-ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ದೇಸಗತಿಗಳು ಇದ್ದವು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ, ಇಂದು ಕಾಣುವ ಕೋಟೆ-ಕೊತ್ತಲ, ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತುಗೋಡೆ, ಅಗಸೆಬಾಗಿಲು, ಅರಮನೆ

ಮೊದಲಾದ ಅಳಿದುಳಿದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕುರುಹುಗಳಾಗಿವೆ. ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕುರುಹಾಗಿ ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ ಮೊದಲಾದ ಅವಶೇಷಗಳು ಈಗಲೂ ನಿಂತುಕೊಂಡಿವೆ.

ಚಚಡಿ ಕೋಟೆ ಸುಮಾರು ೪೦೦ ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯದು. ಇದರ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೯-೧೦ ಏಕರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳು (ಕೊತ್ತಲು=ಹೂಡೆ) ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಕೊತ್ತಲಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ದೇವರ ಕೊತ್ತಲು ಎನ್ನುವರು. ಅಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ, ಷಣ್ಮುಖ, ನಾರಾಯಣ ಹೀಗೆ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿವೆ. ವಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಬುರುಜಿನಲ್ಲಿ ಅಂಬಾರಿಯಿದೆ. ಇದು ೫೦೦ ಚೀಲ ಧಾನ್ಯ ಹಿಡಿಯುವ ಹಗೆ, ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬಾಗಿಲು ಇದೆ. (ಈ ಬಾಗಿಲನಿಂದ "ಕಟ್ಟೆಚೆನ್ನ" ಪರಾರಿ ಆದುದಕ್ಕೆ ಇದನ್ನು ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ) ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಬಾಗಿಲು ಇದೆ. ಕೋಟೆಯ ಮುಂಬಾಗಿಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಡಕಲು ಕಟ್ಟೆಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಕದಗಳು ಬೃಹದಾಕಾರವುಳ್ಳವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಆನೆಗಳಿಂದ ದೂಕಿಸಿದಾಗಲೇ ಹಾಕಲು ತೆಗೆಯಲು ಸಾಧ್ಯ. ತುಂಬ ಭದ್ರವಾದ ಈ ಕದಗಳು ಬಾರಿಗಿಡದಿಂದ ತಯಾರಿಸಿದವುಗಳು ಎಂಬುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿದರೂ ನಿಜಸಂಗತಿ. ಕೋಟೆಯ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಬಲಗಡೆಯ ಗೋಡೆಗೆ ಜೈನ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಎಡಗಡೆಯ ಗೋಡೆಗೆ ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಕಂಬಗಳಿದ್ದುವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಜೈನ ದೇವಾಲಯವಿರಬಹುದು. ಕಚೇರಿ ಮನೆಯೂ ವಾಡೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಫಾಶೀ ಕೊಡುವ ಜಾಗೆ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ.

ಅರಮನೆ : ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಎತ್ತರವಾದ ಚೌಕ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಒಂದು ಅಂತಸ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಅರಮನೆಯು ಭವ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದರ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಮಾತ್ರ ತೀರ ಚಿಕ್ಕವು. ದೇಶಗತಿಯ ವಂಶಜರು ಈಗಲೂ ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.[೫೩]

ಕೋಟೆಯ ಅರಮನೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸದರಗಟ್ಟೆಯಿದೆ. ದೇಸಾಯಿಯರು ಅದರ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ತಾವು ಅದನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಪ್ರಮಾಣ ಮಾಡಿಯೇ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವಾಡೇಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಾಕ್ಷಿಗಳೆಲ್ಲ ಈ ಕಟ್ಟಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಯೇ ಮಾತನಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗಲೂ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿಯ ಯಾವ ಒಡೆಯನೂ ಯುದ್ಧವೀರನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ ನೇರವಾಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಯುದ್ಧದ ಅವಶೇಷಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯಲಾರವು. ಆದರೂ ತಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಅವು ಜಾಂವಿಗೆ, ಬಂದೂಕು, ಲಾಂಗರೇಂಜ ಗನ್ನು, ದಾಂಡಪಟ್ಟಾ, ಮೊಗಲ ಕಲೆಯಿರುವ ನೇರವಾದ ಕತ್ತಿ, ಭರ್ಚಿ, ಭಾರತೀಯ ಕಲೆಯಿರುವ ಡೊಂಕ ಕತ್ತಿ, ಎರಡು ಢಾಲ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅದೇ ರೀತಿ ದೇಸಗತಿಯ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ,, ಮೇಣೆ, ಚಾಮರಾಗಳೂ ಇವೆ.

ಈಗ ಈ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಈಶಪ್ರಭು ದೇಸಾಯಿಯವರ ಹಿರಿಯ ಮಗ ನಾಗರಾಜ ದೇಸಾಯಿಯವರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮುತ್ತಜ್ಜರಾದ ದಿ॥ ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯವರು ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ೧ನೇ ಹಾಗೂ ೨ನೇ ಜಾಗತಿಕ ಮಹಾಯುದ್ಧಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದರ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿ, ಆ ಸರ್ಕಾರವು ಅವರಿಗೆ "ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ಮೆಡಲ್ ಫಾರ್ ವಾಲಂಟರಿ ವಾರ್ ವರ್ಕ್ಸ್ ಇನ್ ಇಂಡಿಯಾ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೆಡಲ್ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈ ದೇಸಾಯರನ್ನು ಚಚಡಿಯ ಪ್ರಜೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ದೇವರೆಂದೇ ಭಾವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾವಬಹೂದ್ದೂರ ಅರಟಾಳ ರುದ್ರಗೌಡರ ಒಬ್ಬಳೇ ಮಗಳಾದ "ರುದ್ರಮ್ಮ" ಇವರು ವೀರಭದ್ರ ದೇಸಾಯಿಯವರ ಧರ್ಮ ಪತ್ನಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಅರಟಾಳ ರುದ್ರಗೌಡರು ಹಾಗೂ ಮಹಾದಾನಿ ಸಿರಸಂಗಿ ಲಿಂಗರಾಜರು ಅತ್ಯಂತ ಆತ್ಮೀಯ ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಮೇಲಿನ ಪರಿಚ್ಛೇದದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ನಾಗರಾಜ ದೇಸಾಯಿಯವರು ಕಿರಿಯ ವಯಸ್ಸಿನವರಿದ್ದರೂ. ಮಹಾನ್ ಉದಾರ ಜೀವಿಗಳು, ಸಹೃದಯಿಗಳು. ವಿದ್ಯಾವಂತರನ್ನು ಕಂಡರೆ ಬಹಳೇ ಗೌರವಿಸುವರು ಮತ್ತು ಸರ್ವಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುಗಳು ಆಗಿದ್ದುದು ಇಂದಿಗೂ ಈ ದೇಸಗತಿಯ ಉದಾತ್ತತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಲಿದೆ. ಈಗ ಅವರು ತಮ್ಮ ಅರಮನೆ ಎದುರು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸುವ ವಿಚಾರ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ದಿಟ್ಟ ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂದಿಟ್ಟು "ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿ"ಯ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಜನಮಾನಸದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಿಸುವಂತೆ ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು. ಶ್ರೀ ನಾಗರಾಜ ದೇಸಾಯಿ ಅವರ ಮನೋವೈಶಾಲ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಲಿದೆ. ಈ ದೇಸಗತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ.[೫೪]

ದಿನಾಂಕ ೨೦ ಮತ್ತು ೨೫ ಡಿಶೆಂಬರ ೨೦೦೭ ರಂದು ನಾನು ಚಚಡಿಗೆ, ಸಂದರ್ಶನ ಹಾಗೂ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋದಾಗ, ಮಾನ್ಯರಾದ ಶ್ರೀ ನಾಗರಾಜ ದೇಸಾಯಿ ಅವರಿಗೆ ಭೆಟ್ಟಿಯಾಗಿ, ಅವರೊಂದಿಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿದಾಗ ಬಹಳಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನನಗೆ ತಿಳಿಸಿದರು; ಹಾಗೂ ದೇಸಗತಿಯ ಆಯುಧಗಳ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು; ಪ್ರಸ್ತುತ ಆಯುಧಗಳ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧೧) ಸೊಗಲ ಕೋಟೆ :

"ಸೊಗಲ" ಗ್ರಾಮವು ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಬೈಲಹೊಂಗಲದಿಂದ ಕೇವಲ ೧೬ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಆಗಿದೆ. ಇಂದಿನ ಸೊಗಲ ಗ್ರಾಮವು, ರಟ್ಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಸೋಲು ೩೦" (ಹಳೆಯ ಸೊಗಲ ನಿವೇಶನ) ಆಡಳಿತದ ಒಂದು ವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. (ಇಂದಿನ ತಾಲೂಕು ಇದ್ದಂತೆ). ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ೩೦ ಹಳ್ಳಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦ ರಲ್ಲಿ ಕಮಲಾದಿತ್ಯನೆಂಬ ಕವಿಯು ಬರೆದ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೭೮ ರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಎರಡನೇ ತೈಲಪನು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಆತನ ಮಾಂಡಲಿಕನಾದ ಮೊದಲನೇ ರಟ್ಟ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು ಸೊಗಲ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿನ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಚೆಲುವಿಕೆಯ ಪಾವಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ದೂರಯಿಡುವ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಸೊಗಲ ಗುಡ್ಡದ ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಇಂದಿನ ಸೋಲು ೩೦ ರಲ್ಲಿ) ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ "ಕತ್ತಮರಾಯನ ಕೋಟೆ" ಎಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಜನರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಈ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಕಾಲದ ಹಾಗೂ ಸುಮಾರು ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಕುರುಹು ಎಂಬುದಾಗಿದೆ.[೫೫]

ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಇತಿಹಾಸ ರೋಚಕವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦ ರಲ್ಲಿ ಇದು ಚಾಲುಕ್ಯ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪನ ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆಗ ಇದೊಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮ ಆ ನಂತರ ಬಂದ ರಟ್ಟರ ಮೊದಲನೇ ದೊರೆ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸೊಗಲ ಗುಡ್ಡದ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಚೌಕಾಕಾರದ ಕೋಟೆಯೊಂದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯ (ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ) ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬುರುಜು (೩೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಮತ್ತು ೨೫ ಅಗಲ) ಮಾತ್ರ ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಸಭಾಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ೮೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದಿಂದ ಬೀಳುವ ಜಲಪಾತವು ನಯನ ಮನೋಹರವಾಗಿದೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯು ಬೇಗನೆ ನಾಶವಾಗಿರುವದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸಲಾದ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಸ್ಥಳೀಯ ಕೆಂಪುಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದು ಕೋಟೆಯಿದ್ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಧ್ಯ ಒಂದು ಬುರುಜು, ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇನ್ನಿತರ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳಾಗಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಎಡಭಾಗದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಒಂದು ಶಾಸನವಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ಕೋಟೆಗೆ "ಕದಂಬರಾಯನ ಕೋಟೆ" ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ ಈಗಲೂ ನಮಗೆ ನೋಡಲು ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದು, ಅದರ ಅವಶೇಷಗಳು ಹಾಗೂ ಎರಡು ಗುಡಿಗಳು ನಮಗೆ ನೋಡಲು ಸಿಗುತ್ತಿವೆ. ಅವು ಕದಂಬ ಅರಸರ ಕಾಲದ್ದು ಎಂದು ತರ್ಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಅವು ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸೊಗಲಕ್ಕೆ ಚೋಳ ವಂಶದ ಅರಸು ಮನೆತನದವರು ಆಗಾಗ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವಾಲಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದುಂಡಗಂಬಗಳನ್ನು ಈ ಚೋಳ ಅರಸರೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ಇವರಂತೆ ಕದಂಬ ವಂಶದ ರಾಜಮನೆತನದವರೂ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಬರುವ ವಾಡಿಕೆಯಿದ್ದಿತು. ಸೊಗಲವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕೋಟೆ–ಕೊತ್ತಲ, ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅರಸನು ತನ್ನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮನಾಥಲಿಂಗವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಈಗಿರುವ ಸೋಮನಾಥನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕದಂಬ ಅರಸರೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿಕೆಯಿದೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯ ರಚನೆಯ ಕುರಿತು ನಮಗೆ ದ್ವಂದ್ವ ಚಿತ್ರಣ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಒಂದು ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟ ಅರಸು ಮೊದಲನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದುದು ಎಂಬುದಾಗಿ, ಎರಡನೇದಾಗಿ ಕದಂಬ ಅರಸರು ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದುದು ಎಂಬುದಾಗಿ, ಹೀಗೆ ಈ ಕೋಟೆಯ ರಚನೆಯ ಕುರಿತು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಹಾಗೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಸ್ಪಷ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತಿಲ್ಲ.

ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಈಶ್ವರ ಪ್ರಭು–ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಣಿ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಏಕ ಮಾತ್ರ ಪುತ್ರ ನಾಗಭೂಷಣನು. ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ತನ್ನ ಈ ಮಗನ ಮದುವೆಯನ್ನು ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಿ, "ಶ್ರೀ ಪಾರ್ವತೀ–ಪರಮೇಶ್ವರ"ರ ವಿವಾಹ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳು ಮತ್ತು ದೇವರ ಪೂಜಾ ವಿನಿಯೋಗಕ್ಕೆಂದು ಕೆಲವು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಳು. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ "ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ" ಪಾರ್ವತೀ–ಪರಮೇಶ್ವರರ ವಿವಾಹವನ್ನು ಜರುಗಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಬಂದ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಣಿಯು, ಪ್ರಸ್ತುತ ಸ್ಥಳ ಮಹಾತ್ಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡಲು ತನ್ನ ಪುತ್ರನ ಮದುವೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆಕೆಯ ಒಂದು ದಾನಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿರುವ ದೇವರ ಕಲ್ಪನೆ, ಭಾವನೆ ಎಷ್ಟು ಉನ್ನತವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ಶಿವಾಜಿಯ ಸೇನೆಯೊಂದಿಗೆ ಕಾದಿದ ನಂತರ ೩೫ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬದುಕಿದಳೆಂದೂ, ತದನಂತರ ಇವಳ ಮರಣ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೩ ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿತೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ– ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೭ ರಲ್ಲಿ ಈಕೆ ಮರಣ ಹೊಂದಿದಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.[೫೬]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ದಿನಾಂಕ ೧೦ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ "ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ"ಕ್ಕಾಗಿ ಹೋದಾಗ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಂಶಗಳು ನನಗೆ ಕಂಡು ಬಂದವು; ತಿಳಿದು ಬಂದವು. ಇಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ, ಗುಡಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಆ ಕಾಲದ ಮೂಖ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ನಮ್ಮೆದುರು ನಿಂತುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ಕೋಟೆಯ ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ೨೦ ಅಡಿ ಅಗಲ ಹಾಗೂ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

೧೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬಹುತೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಂದಕವೂ ಸಹಿತ ಮುಚ್ಚಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ "ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರ" ಸುಧಾರಣೆಗಾಗಿ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಮತಕ್ಷೇತ್ರದ ಶಾಸಕರೂ, ಸಂಸದರೂ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ "ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಸಚಿವರೂ" ಆಗಿದ್ದಂತಹ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಶಿವಾನಂದ ಕೌಜಲಗಿಯವರು, ಸರಕಾರದ ಅನುದಾನದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ, ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳವನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. "ಸೊಗಲ ಕ್ಷೇತ್ರವು" ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಬೈಲಹೊಂಗಲಕ್ಕೆ ತೀರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಶಿವಾನಂದ ಕೌಜಲಗಿಯವರು ಹಾಗೂ ಸವದತ್ತಿ ಮತಕ್ಷೇತ್ರದ ಶಾಸಕರೂ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಧಾನಸಭೆಯ ಉಪ ಸಭಾಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆಗಿದ್ದಂತಹ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮಾಮನಿ ಅವರೂ ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಸಂವರ್ಧನೆಗಾಗಿ ಶತಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ;

ಆಧಾರಗಳು:

೧ "ಚಂದ್ರಭಾಗ್ಯ" ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ., ಯಜಮಾನ್ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಎಂ.ಮಾಮನಿ ಅವರ ಷಷ್ಠ್ಯಬ್ಧಿಪೂರ್ತಿ ಸಮಾರಂಭ ಸಮಿತಿ ಸವದತ್ತಿ. ೧೯೯೭ ಇಸ್ವಿ, ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ. ಸವದತ್ತಿ.

೨ "ವೈದಿಕ ಪುರಾಣಗಳು". ಲೇ॥ ಡಾ: ಸದಾನಂದ ನಾಯಕ.

೩ ಅ) "ಶ್ರೀ ರೇಣುಕಾದೇವಿ ಮಹಾತ್ಮೆ". ಲೆ॥ ಬ್ರಶ್ರೀ। ಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಬಸವ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಪಂಚವಣ್ಣಿಗಿ ಮಠ. ಹೂಲಿ. ೧೯೮೦ ಇಸ್ವಿ

ಬ) "ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ". ಡಾ॥ ಎಂ.ವಿ. ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಮತ್ತು ಎಂ. ಕೇಶವಭಟ್ಟ ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೭೦

೪ ಅ) "ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ". – ಡಾ. ಎಸ್.ಬಿ.ಪಾಟೀಲ (ಸಂಕೇಶ್ವರ)ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪ್ರಬಂಧ – ೧೯೯೫

ಬ) The Gazetteer of the Bombay Precedency – Belgaum Dist. Vol – XXI. 1884 – Bombay, page – 596 – 597

ಕ) Karnataka state Gazetteer – Belgaum District – 1987. Editor – Dr.Suryanath Kamath – Bangalore.

೫ "Gazetteer of the Bombay Karnatik". – ಕನ್ನಡ – ಆವೃತ್ತಿ ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ, ಅನುವಾದಕರು – ವೆಂಕಟ ರಂಗೋಕಟ್ಟಿ, ಸಾ॥ ಧಾರವಾಡ ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿಸಿದ್ದು.

೬ "ಶರಣ ಕಿರಣ" – ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ – ಲೇಖನ – "ಉಳಿವೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಮುರಗೋಡ" ಶರಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ – ಬೆಳಗಾವಿ ಡಿಸೆಂಬರ – ೧೯೯೯. ಲೇಖಕರು ಡಾ॥ ಸಂಗಮೇಶ ಸವದತ್ತಿಮಠ

೭ ಬಾಂಬೆ ಗೆಜೆಟೆಯರ್, ಕನ್ನಡ – ಪುಟ– ೫೧೨ – ೫೧೩. ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿ

೮ ಅ) "ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರಂಪರೆ"–ಸಂಪುಟ ೧, ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಸರ್ಕಾರ ೧೯೭೦

ಬ) ಜಾನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ದರ್ಶನ – ಭಾಗ ೧೧ ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ, ಕ.ವಿ.ವಿ. ಧಾರವಾಡ – ೧೯೮೭

೯ ಅ) "ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ". – P.H.D ಪ್ರಬಂಧ
ಡಾ ॥ ಎಸ್.ಬಿ. ಪಾಟೀಲ್ ಸಂಕೇಶ್ವರ ೧೯೯೫

ಬ) "ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು". ಲೇ॥ ಎಂ.ಫ್ಹಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಆಯ್.ಬಿ.ಹೆಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ ಬೆಂಗಳೂರು -- ೧೯೭೨.

ಕ) "ವೀರರಾಣಿ ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ". ಜೆ.ಜೆ. ಕಾಡದೇವರ ಕೆ.ಯು.ಡಿ. –೧೯೭೮.

೧೦ ಟಿಪ್ಪಣಿ – ದೇವಗಿರಿಯು ಈಗ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರ ಇಂದಿನ ಹೆಸರು "ದೌಲತಾಬಾದ"

೧೧ "ಮಧುರವೇಣು"–ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ–೫೨ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ–ಬೆಳಗಾವಿ ೧೯೮೦

೧೨ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಶಗತಿಗಳು". ಸಂ॥ ಬಾಳಣ್ಣ ಶಿಗೀಹಳ್ಳಿ– ೧೯೮೯

೧೩ ಮುಂಬಯಿ ಗೆಝೇಟಿಯರು – ಕನ್ನಡ ಸನ್ –೧೮೮೨–೮೩ ಪುಟ ೫೧೦.

೧೪ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಸಹಕಾರಿ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬ್ಯಾಂಕ ನಿ. ಸವದತ್ತಿ ಇದರ ಬೆಳ್ಳಿಮಹೋತ್ಸವ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ – ೧೯೮೫ ಇಸ್ವಿ

೧೫ "ಲಿಂಗರಾಜ ವಿಜಯಂ". (ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ) ಲೇ॥ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಶೀವಲಿಂಗಪ್ಪ ರೈನಾಪೂರ (ಶಿವಲಿಂಗತನಯ) ೧೯೪೮ ಇಸ್ವಿ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಶ್ರೀ ಶಿ.ಭ. ಹರಿಹರ. ಕಿಲ್ಲೆ, ಧಾರವಾಡ.

೧೬ ಶಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ:– ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪಿ.ಹೆಚ್.ಡಿ.ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ; ಲೇ॥ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ ಸವದತ್ತಿ ೧೯೮೮ ಇಸ್ವಿ

೧೭ ಬಾಂಬೆ ಗೆಝೆಟೀಯರ – ಕನ್ನಡ – ಪುಟ–೫೧೨ – ೫೧೩.

೧೮ ಅ) The Gazetteer of the Bombay Precedency – Belgaum Dist. Page No. 602 Bombay 1884 AD.

೧೯ ಸಂದರ್ಶನ: ಅ) ಶ್ರೀ ಅಣ್ಣಪ್ಪ.ಪ.ಸೊನ್ನದ ಸಾ॥ ಸವದತ್ತಿ ವಯಸ್ಸು ೮೦ ವರ್ಷ, ದಿನಾಂಕ ೨೪–೧೧–೧೯೮೦. ಬ) ಶ್ರೀ ಪಾಂಡುರಂಗ ನಾ. ಸೊನ್ನದ ಸಾ॥ ಸವದತ್ತಿ, ವಯಸ್ಸು ೫೨ ವರ್ಷ, ದಿನಾಂಕ ೨೨–೧೧–೧೯೮೦ ಇವರಿಬ್ಬರು, ಸವದತ್ತಿಯ ಡಾ॥ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ ಇವರಿಗೆ ಸ್ವತಃ ಕೋಟೆವರೆಗೆ ಬಂದು ಅಡ್ಡಾಡಿಸಿ ಆ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತೋರಿಸಿದರಂತೆ.

೨೦ Karnataka Through the ages. page-709. Published by Govt of Karnataka – 1968.

೨೧ Gazetteer of the Bombay Karnataka –ಕನ್ನಡ ಆವೃತ್ತಿ ಭಾಗ–೪ ಪುಟ- ೨೭೭–೨೭೮ ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿ

೨೨ P.H. Vaidya B.A. B.T. Rtd. Principal JGkpt. College HBL ಅವರು ಮಂಗಳವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೭ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೧೯೮೧ ರಂದು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ರೇವಣ ಸಿದ್ದಪ್ಪ. ಭೂ. ಮಮದಾಪುರ ನಿವೃತ್ತ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಶಿಕ್ಷಕರು ಮಂಗಳವಾರ ೨೪–೨–೧೯೮೧ ರಂದು ಸವದತ್ತಿಯ ಡಾ॥ ವಿರುಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದು.

೨೩ ಅ) ಬೃಹದಾರಣ್ಯಸ್ವಾಮಿ, ಗುರುಸಿದ್ಧಾರೂಡ ಸ್ವಾಮಿ, ಅವಧೂತ ಮಹಾರಾಜರು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಸಾ॥ ಸವದತ್ತಿ ತಾ: ಪರಸಗಡ ಇವರು ದಿ. ३೦–೭–೧೯३೦ ರಲ್ಲಿ ಮೆ॥ ಕಲೆಕ್ಟರ ಸಾಹೇಬರು ಬೆಳಗಾವಿ ಇವರಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಅರ್ಜಿ

ಬ) ಸವದತ್ತಿ ಊರ ದೈವದ ಜನರು, ಮೆ॥ ಕಲೆಕ್ಟರ ಬಹಾದ್ದೂರ ಬೆಳಗಾವಿ ಇವರಿಗೆ ದಿ. ३೦–೭–೧೯३೦ ರಂದು ಅರ್ಜಿ ಮಾಡಿದ್ದು ಈ ಅರ್ಜಿಗೆ ೧೭ ಪ್ರಮುಖ ಜನರ ಸಹಿಗಳಿವೆ.

೨೪ Answer Returned below saundatti Rytas application Dtd. On 30-7-1930 No-V.A.-39- 2nd Sept 1930 from Collector and administrator, Shirasangi trust Belgaum

೨೫ ಶ್ರೀ ರೇವಣಸಿದ್ದಪ್ಪನವರು. ಭೂ. ಮಮದಾಪುರ, ವಯಸ್ಸು – ೭೪ ವರ್ಷ (ನಿವೃತ್ತ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಶಿಕ್ಷಕರು) ಸಾ॥ ಸವದತ್ತಿ ಇವರು ಸವದತ್ತಿಯ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ ಲೆಕ್ಚರರ್, ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಪ.ಪೂ.ಕಾಲೇಜು ಇವರಿಗೆ ಮಂಗಳವಾರ ೨೪–೨–೧೯೮೧ ರಂದು ಹಾಗೂ ಬುಧವಾರ ೨೫–೨–೧೯೮೧ ರಂದು ವಿಷಯ ವಿವರಿಸಿದರು. ಅವರು ದಿನಾಂಕ ೯ ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೧ ರಂದು ಶಿವಾಧೀನರಾದರು.

೨೬ ಹೂಲಿಯ ಲಿಂಗೈಕ್ಯ ಶ್ರೀ ಗುರು ಬಾಲಲೀಲಾ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಚರಿತ್ರೆಯು ಲೇ॥ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ನಿಂ. ಬಾಳಿ. ಗುರ್ಲಹೊಸೂರ – ರಾಮಾಪುರ ಸೈಟ ಸವದತ್ತಿ ೧೯೮೭.

೨೭ ಅ) "ತುರಕಾರಿ ಪಂಚಮರ ಇತಿಹಾಸ "ಶ್ರೀ ಪೂವಲ್ಲಿ ಪಂಚವಣ್ಣಿಗಿ ಬೃಹನ್ಮಠದ ಚರಪಟ್ಟಾಧ್ಯಕ್ಷ ಶ್ರೀ ಜಗದಾಚಾರ್ಯ ನೀಲಕಂಠ ಶಿವಾಚಾರ್ಯ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಪ್ಪಣಿ ಕೊಡಿಸಿದ್ದು. ೧೯೨೯ ಇಸ್ವಿ

ಬ) "Karnataka State Gezetteer – Belgaum Dist 1987 Editor Dr. Suryanath Kamath Bengalore.

ಕ) "ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸ್ಥಳಗಳು" ಲೇ॥ ಎ.ಎಂ. ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ, ೧೯೭೧, ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ ಧಾರವಾಡ (ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ)

೨೮ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ" ಪಿ.ಎಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಬಂಧ ಲೇ॥ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ, ಸವದತ್ತಿ. ೧೯೮೮ ಇಸ್ವಿ

೨೯ "ಶಾಸನ ಪದ್ಯ ಮಂಜರಿ' ಸಂ। ಲೇ। ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ.

೩೦ "ಶ್ರೀ ರೇಣುಕಾ ಎಲ್ಲಮ್ಮಾದೇವಿ ಮಹಾತ್ಮೆ ಲೇ। ಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಬಸವ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು – ಬೃಹನ್ಮಠ ಹೂಲಿ ೧೯೮೦ ಇಸ್ವಿ

@ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ೧೨೦ ಇನಾಂದಾರ ಮನೆತನಗಳ, ಮರಾಠಿಯಲ್ಲಿ ನಮೂದಿತವಾದ ೧೯೨೨ ಇಸ್ವಿಯ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಅನುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

೩೧ "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ಬಾಡ" (ಮೂಲವು ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದೆ) ಅನುವಾದಕರು – ಶಿ. ಪುರಾಣಿಕ ಬುದ್ದಯ್ಯಾಸ್ವಾಮಿ, ಧಾರವಾಡ. "ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮಿತಿ ಪತ್ರಿಕೆ' ಸಂಪುಟ – ೨, ಸಂಚಿಕೆ–೩, ಲಿಂಗಾಯತ ವಿದ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆ ಧಾರವಾಡ, ದೀಪಾವಳಿ ೧೯೪೨ ಇಸ್ವಿ

೩೨ ಅ) "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಾಯರ ಇತಿಹಾಸ" ಲೇ॥ ರಾ।ಸಾ। ಫ.ಗು. ಹಳಕಟ್ಟಿ. ವಿಜಾಪುರ "ಶಿವಾನುಭವ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ" ಸಂಚಿಕೆ–೧, ವರ್ಷ ೧೧,ಅಗಷ್ಟ–೧೯೩೬.

ಬ) "ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಗತ್ ಫೈಲ್" ೧೯೦೭–೧೯೧೦. ದಿನಾಂಕ ೨೬–೭–೧೯೧೦ ಮತ್ತು ೧೧–೧೨–೧೯೧೧ ಇಸ್ವಿ

೩೩ "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ಬಾಡ" ಇದರ ಅನುಬಂಧ "ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯರ ಇತಿಹಾಸ' ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮಿತಿ ಪತ್ರಿಕೆ, ಸಂಪುಟ ೨, ಸಂಚಿಕೆ ೩, ದೀಪಾವಳಿ ೧೯೪೨, ಧಾರವಾಡ.

೩೪ "ಪ್ರಜಾವಾಣಿ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಮಂಗಳವಾರ ೨೬ ಜುಲೈ ೨೦೦೫ ಇಸ್ವಿ

೩೫ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ" ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ೧೯೮೮ ಇಸ್ವಿ, ಲೇ॥ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ.

೩೬ "ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ" ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ; ಪ್ರ । ಸಂ । ಡಾ॥ ಎಸ್.ಕೆ. ಜೋಶಿ. ಧಾರವಾಡ ೨೦೦೫ ಇಸ್ವಿ

೩೭ Vouchers Dated 1-5-1915 N.S.T.F. Belgaum.

೩೮ Vouchers No-224 of 1917 Signed by B.C. Shigli Local Karbhari, Sirsangi Trust Post: Saundatti.

೩೯ Vouchers of Shirasangi Wada Repairs for Rs-500/- of N.S.T.F. Belgaum. Dtd: 28 June 1926. Voucher No 172/1924-25.

೪೦ "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೬ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೨೦೦೬

೪೧ Karnataka state Gezetteer Belgaum Dist 1987 Editor suryanath Kamath Bangalore.

೪೨ "ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ"–ಸಂ: ಜಿ.ವ್ಹಿ.ಕೊಂಗವಾಡ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ೧೯೯೮.

೪೩ "ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ"–ಲೇ॥ ಪ್ರೋ:ವ್ಹಿ.ಜಿ.ಮಾರೀಹಾಳ–ಕೆ,ಯು,ಡಿ, ಜುಲೈ–೧೯೭೭.

೪೪ ಶ್ರೀ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಯೋಗಿ–ಗರಗ–ಲೇ॥ ಈಶ್ವರ, ಸಣಕಲ್ಲ–ಸನ್ –೧೯೭೭– ಇಸ್ವಿ

೪೫ "ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ಣಣೆಯೂ ಇತಿಹಾಸವು" ಮಂಗಳೂರು ಬಾಸೆಲ್ ಮಿಶನ್ ಬುಕ್ಕ ಮತ್ತು ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟ್ ಡಿಪಾಜಿಟರಿ ೧೯೧೨.

೪೬ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಸಗತಿಗಳು" ೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ

೪೭ "ಮಧುರ ವೇಣು" ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ – ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೫೨ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ. ಫೆಬ್ರುವರಿ ೧೯೮೦.

೪೮ "ವೀರರಾಣಿ ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ" ಲೇ॥ ಜಿ.ಜಿ. ಕಾಡದೇವರ ಕೆ.ಯು.ಡಿ. ೧೯೭೮

೪೯ "ನಂದಾದೀಪ" – ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ ಬೆಳಗಾವಿ ೧೯೭೧

೫೦ "ಶರಣ ಕಿರಣ" ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ಪ್ರಸಂ।ಡಾ॥ ಗುರುಲಿಂಗ ಕಾಪಸೆ. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ. ಡಿಸೆಂಬರ ೧೯೯೯

೫೧ ಅ) "ಸಿರಿನಾಡು"– ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ ಬೆಳಗಾವಿ ೧೯೮೫

ಬ) The Gezetter of the Bombay Precedency – Belgaum Dist Vol:- XXI – Bombay 1884.

೫೨ "ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರು":- ಡಾ॥ ಪಾಂಡುರಂಗ್‌ರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ, ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ. ಬೆಂಗಳೂರು, ಗಾಂಧೀ ನಗರ, ಸಪ್ಟೆಂಬರ-೧೯೭೩.

೫೩ Karnataka State Gezetteer, Belgaum Dist 1987, Editor Dr. Suryanath Kamath, Bangalore.

೫೪ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಶಗತಿಗಳು:- ಸಂ॥ ಬಾಳಣ್ಣಾ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ೧೯೭೯

೫೫ "ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸೊಗಲ ದರ್ಶನ" - ಲೇ॥ ಡಾ: ಶ್ರೀ ಎಸ್.ಬಿ. ಪಾಟೀಲ್ ಸಂಕೇಶ್ವರ ೧೯೮೯.

೫೬ "ವೀರರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಬೆಳವಡಿ" ೩ನೇ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ. ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು: ಬಿ.ಆರ್. ಜಕಾತಿ. ಬಿ.ಎ.ಎಂ.ಇ.ಡಿ. ೧೯೭೭ ಇಸ್ವಿ

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು.

"ಕಪ್ಪು ಕಾಣಿಕೆ ಬೇಡಲಾಕ ಬಂದೀರಿ

ನಮ್ಮ ವಂಶಕ ಹುಟ್ಟಿರೇನ,

ಹಣ ಕೊಟ್ಟು ನಿಮ್ಮನ್ನ ಸಂತೈಸಲಾಕ

ಬೆನ್ನಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮರೇನು? ಹಿಂದೂಸ್ತಾನ ಬಿಟ್ಟು ಎದ್ದೇಳಿ,

ಇಲದಿದ್ರ ಜೀವಂತ ಹಿಡಿತಂದ ಸುಡಿಸುವೆನು"

ಇದು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸ್ವಾಭಿಮಾನಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮರಾಣಿಯ ಮಾತು.

ಬನಹಟ್ಟಿ ಅಪ್ಪಣ್ಣ ಕವಿಯ (ಗಂಗಾತನಯ) ಲಾವಣಿ ಪದದಲ್ಲಿಯ ನುಡಿ, ಥ್ಯಾಕರೆ ಸಾಹೇಬನು ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಬಂದು, ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಗೆ– "ದತ್ತಕ ಪ್ರಕರಣ ವಿಷಯಕ್ಕಾಗಿ ಬೆದರಿಕೆ ಹಾಕಿದಾಗ, ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ನುಡಿದ ಮಾತ"ನ್ನು ಲಾವಣಿಕಾರನು ಈ ಮೇಲಿನ ಪದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಕಾಲದ ಕವಿ ಮಾಗುಂಡಿ ಬಸವನು "ಕದನ ದುಂದುಮೆ"ಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವೀರವತ್ತಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂಥ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ದೇವಿಯ ಕೊನೆಯು, ಈಗಿನ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ನಗರದ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೯ ಫೆಬ್ರುವರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಾಯಗೊಂಡಿತು.

ಬೈಲಹೊಂಗಲ: ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ವಿಶಾಲವೂ, ಸುಂದರವೂ ಆದ ಕೊಳವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಜನ ಅದರ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು "ಹೊನ್‌ಕೊಳ" ಎಂದಿರಬೇಕು. ಕಾಲಾನಂತರ ಜನರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಮೂಲರೂಪ ಸವಕಳಿಯಾಗುತ್ತ ಬಂದು ಹೊನ್‌ಕೊಳ ಹೊಂಗೊಳ ಹೊಂಗ್ಲ ಎಂಬ ರೂಪ ಪಡೆಯಿತು. ಇದೇ ಹೊಂಗಲ ನೀರಲ್ಲದೆ ಬಯಲಾಗಿ ಹಾಳಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿ ತಲುಪಿದಾಗ ಅದರ ಸ್ವರೂಪ ವರ್ಣನೆಯ ಮತ್ತೊಂದು ಪದ (ಬಯಲು) ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು "ಬಯಲು ಹೊಂಗಳ"ವಾಗಿ ಈಗ "ಬೈಲಹೊಂಗ್ಲ" ಎಂಬ ರೂಪತಾಳಿದ್ದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[೧] ಎಂಬುದು ಸ್ಥಳ ನಾಮ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವಿವಿಧ ಆಳರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು, ಈ ತಾಲೂಕು ಅನೇಕ ನೋವುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ, ವೀರರ ನಾಡಾಗಿ, ಕೆಚ್ಚೆದೆಯ ಬಂಟರ ತಾಲೂಕಾಗಿ, ಜಾಗತಿಕ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದಿದೆ.

ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅನೇಕ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು, ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಾವು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ; ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆ, ದೇಗಾವಿಯ ಕಮಲ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ, ಬೆಳವಡಿಯ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಆನಿಗೋಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬೈಲಹೊಂಗಲದಲ್ಲಿಯ ಕರಿಗುಡಿ (ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ), ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕಲ್ಮಠದಲ್ಲಿಯ ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡಗಳು, ದೇಗುಲ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ನೃಪತುಂಗ ರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನ ಕವಿಯಾದ ಶ್ರೀ ವಿಜಯನು ಬರೆದ "ಕವಿರಾಜ ಮಾರ್ಗ"ದಲ್ಲಿ ಹಳೇ ಒಕ್ಕುಂದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ "ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ"

[illegible]

ಹೊಂದಿದ ಮಂದಿರ, ಈ ಮುಂತಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ನಾವು ಸಂತಸವನ್ನು ಪಡೆಯುವದರೊಂದಿಗೆ, ವಿನಾಶದ ಅಂಚನ್ನು ತಲುಪಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ ನಾವು ದುಃಖಿತರಾಗುತ್ತೇವೆ.

ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕು "ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ ಹಾಗೂ ದಾನಯುಗ"ದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದ್ದರೆ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು- ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ "ಶೌರ್ಯ-ಪರಾಕ್ರಮ" ಗಳ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ "ಕ್ಷಾತ್ರ ಧರ್ಮ"ದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಹಾಗೂ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕುಗಳು ಭಾರತದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು (೧೦) ಕೋಟೆಗಳ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ; ಅವುಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆಸಲಾಗಿದೆ.

೧) ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆ:

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ೧೫ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳವಡಿ ಗ್ರಾಮವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಈಶಪ್ರಭು ಮತ್ತು ರಾಣಿಮಲ್ಲಮ್ಮಳ ಮಹತ್ವದ ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮದ ೫ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮವು ಬೆಳವಲ ನಾಡಿನಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ "ಬೆಳವಡಿ" ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು 'ಬೆಳ್ವಡಿ', 'ಬೆಳ್ವಾಡಿ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[೨] ಈ ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೩೬೦ ಹಳ್ಳಿಗಳಿದ್ದವು. ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಾರ್ಷಿಕ ಉತ್ಪನ್ನ ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿಗಿದ್ದಿತು. ಬೆಳವಡಿ ಪ್ರದೇಶವು **ಪೊಳಗುಂದ** – ೩೦ರ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಈಶಪ್ರಭು (ಈಶ್ವರ ಪ್ರಭು) ದೇಸಾಯಿ ರಟ್ಟವಂಶಜನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನ ರಾಣಿ ಸ್ವಾದಿ ಅರಸು ಮನೆತನದ ಮಲ್ಲಮ್ಮ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೬ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠಾ ದೊರೆಯಾದ ಶಿವಾಜಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಕೈಗೊಂಡು, ೧೬೭೮ರಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದು ಪನ್ಹಾಳಗಡಕ್ಕೆ ಹೊರಟಾಗ, ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ ಶಿವಾಜಿಯ ಸೈನಿಕರು ಈಶಪ್ರಭುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಕೊಲೆಮಾಡಿದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಶಿವಾಜಿಯೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧ ಮುಂದುವರೆಸಿ ಸೋಲಿಸಿದಳು. ನಂತರ ಶಿವಾಜಿಯು ಮಲ್ಲಮ್ಮಳಿಗೆ ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮರಳಿಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಿದನು.[೩] ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಮೊಘಲರ (೧೬೮೬ ಕ್ರಿ.ಶ) ವಶವಾಗಿ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಯಿತು.[೪]

ಬೆಳವಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದ್ದು, ಈಗ ಅದು ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಮಲ್ಲಮ್ಮ – ಈಶಪ್ರಭು ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೭ರಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ದಾಳಿ ಇಟ್ಟನು. ಮಲ್ಲಮ್ಮರಾಣಿ ಇವನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದಳು. ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲೆಯಿದೆ. ಈ ದಾಳಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲೆ ಇರುವುದಾದರೂ ಇಂದು ಇಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆ" ಇರುವ ಬಗ್ಗೆ ಏನೂ ಕುರುಹು ಉಳಿದಿಲ್ಲ.

ಕೋಟೆ:

ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆಯು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ನೆಲೆಸಿತ್ತು. ಇದು ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಣ್ಣ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಕಂದಕವಿತ್ತು. ಕಂದಕವು ಸದಾಕಾಲ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತಿತ್ತು. ನೀರು ಕಡಿಮೆಯಾದಾಗ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದ "ಸಿದ್ಧ ಸಮುದ್ರ" ಗ್ರಾಮದ ಕೆರೆಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಾಯಲು ರಾಹುತರನ್ನು ಮತ್ತು ದುರ್ಗಣ್ಣನವರನ್ನು ನೇಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕಾವಲುಗಾರರಿಗೆ ತರಬೇತಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯ ಉಂಬಳಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. "ಇಂದಿಗೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ, ಬೆಳವಡಿಯ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಟೆಯ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳು ಇದ್ದವು" ಎಂದು ಹಿಂದಿನವರು ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಈಗ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಊರ ಕೆಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಹಾಳುಮಣ್ಣಿನ ದಿನ್ನೆಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.[೫]

ದೊರೆತಿರುವ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯೊಂದರ ಪ್ರಕಾರ ಅದು ವಿಷಯವಾಸ್ತವ ಮತ್ತು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇತರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿಶ್ವಸನೀಯ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿವರಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಸಂಗತಿಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

ಕೆಳದಿ ರಾಜರು ಪಲ್ಲವ ವಂಶದವರು. ಇವರದು ಎರಡು ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿ ಉತ್ಪನ್ನದ ರಾಜ್ಯವು, ಅಂದರೆ ಎರಡು ಕೋಟಿ ನೀಲಕಂಠಿ ರೂಪಾಯಿ ಉತ್ಪನ್ನವಿತ್ತು. ಮಧುಲಿಂಗನಾಯಕ ಅರಸಪ್ಪನಾಯಕನ ಮೊಮ್ಮಗನು. ಮಧುಲಿಂಗ ನಾಯಕನ ಪತ್ನಿಯು ವೀರಮ್ಮಾಜಿಯು, ಮಧುಲಿಂಗನಾಯಕನು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಈ ರಾಜ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆ ೧೫೮೦ ನೇ ಸಂವತ್ಸರದ ಶ್ರಾವಣ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಅಷ್ಟಮಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೮ ರಲ್ಲಿ ಬುಧವಾರ ಅಗಸ್ಟ ತಿಂಗಳ ೧೧ ನೇ ದಿನಾಂಕದಂದು ಸದಾಶಿವನಾಯಕನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಇವನ ತಂಗಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮಾಜಿಯ ಜನ್ಮವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦ ಶನಿವಾರ ಅಗಸ್ಟ ೧೮ ಕ್ಕೆ ಆಯಿತು. ಮುಂದೆ ಯೋಗ್ಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈಕೆಯ ಮದುವೆಯು ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಈಶಪ್ರಭುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಆಯಿತು. ಮಲ್ಲಮ್ಮಾಜಿ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದಲೇ ಕನ್ನಡ, ಮರಾಠಿ, ಉರ್ದು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಲಿಪಿಗಳನ್ನು ಓದಲು, ಬರೆಯಲು ಕಲಿತಿದ್ದಳು. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಖಡ್ಗ ವಿದ್ಯೆ, ಧನುರ್ಬಾಣ, ಕುದುರೆ ಸವಾರಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪಡೆದಿದ್ದಳು.

ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಈಶಪ್ರಭುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸ್ವಾದಿ ಮನೆತನದ ಮಲ್ಲಮ್ಮಾಜಿಯ ವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ನಿಷ್ಕಗಳು ವೆಚ್ಚವಾದವು. ಲಗ್ನಕ್ಕೆ ಆಂಗ್ಲ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳೂ ಬಂದಿದ್ದರು. ವಿಜಾಪೂರದ ಬಾದಶಹನೂ, ಗೋವಳಕೊಂಡದ ಬಾದಶಹನೂ ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಿ ಜನರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟು ರಾಜದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು.[೬]

[illegible]

ಮಲ್ಲಮ್ಮಾಜಿ:-

ಶಿವಾಜಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೊಲ್ಲಾಪುರವು ಆಗ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ಹದಿನೇಳನೆ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹಂಪಿಯಲ್ಲಿ ಆನೆಗೊಂದಿ ರಾಜನಿಗೆ ಸನ್ಮಾನ ಮಾಡಿ "ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಯಾದವಾಡದಲ್ಲಿ (ಯಾದವಾಡ ಗ್ರಾಮವು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಲೋಕುರ ಗ್ರಾಮದ ಹತ್ತಿರವಿದೆ) ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಾಗ, ಬೆಳವಡಿಯ ಈಶಪ್ರಭುವು ಶಿವಾಜಿಯನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಲು ಮನಸ್ಸು ಮಾಡಿದನು. ಆ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತನಾಡಲು ಅವನ ದಳವಾಯಿಯು ಶಿವಾಜಿಯ ಪಾಳೆಯಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಶಿವಾಜಿಯ ಸೈನಿಕರು ಅವನಿಗೆ ಅಪಮಾನ ಮಾಡಿದರು. ಬೆಳವಡಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದರು. ಆ ಅಪಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸದ ಈಶಪ್ರಭುವು ತನ್ನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಶಿವಾಜಿಯ ಸೈನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಹೊರಟಾಗ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ತನ್ನ ಗಂಡನನ್ನು ತಡೆಹಿಡಿದು ತಾನೇ ಕಟ್ಟಿದ್ದ "೨೦೦೦ ಮಹಿಳೆಯರ ಸೈನ್ಯ"ವನ್ನು ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಹೊರಡಿಸಿ, ಹೊರಬಂದಾಗ, ಮರಾಠಿಗರು "ಸ್ತ್ರೀ ಸೈನ್ಯವನ್ನು" ಕಂಡು ಅಪಹಾಸ್ಯ ಮಾಡಿದರು. ಅವಳ ಸೈನ್ಯ ಹಲವು ಮರಾಠಾ ಸೈನಿಕರನ್ನು ಕೊಂದು ದನಕರುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿತು. ಶಿವಾಜಿಯ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸೋಲಾಯಿತು. ದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಮಹಿಳಾ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಕೀರ್ತಿ "ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಣಿಗೆ" ಇದೆ.

ಇದರಿಂದ ಕ್ಷುದ್ರನಾದ ಶಿವಾಜಿಯ ಇಡೀ ಸೈನ್ಯವು ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಈಶಪ್ರಭುವು ತೀವ್ರ ಗಾಯಗೊಂಡನು. ಮರಾಠಾ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಸೋಲಿಸಿ ಓಡಿಸಿದ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಹಿಂದಿರುಗಿದಾಗ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿದ್ದ ಈಶಪ್ರಭುವಿಗೆ "ಶಿವಾಜಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸುತ್ತೇನೆ, ಇಲ್ಲವೆ ಮರಣವನ್ನಪ್ಪುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಗಂಡನಿಗೆ ಮಾತು ಕೊಟ್ಟಳು. ಅವನು ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ಕೊನೆಯುಸಿರೆಳೆದನು.

ಮುಂದೆ "ಸಿದ್ಧಸಮುದ್ರ" ಎಂಬ ಊರಿನ ದ್ಯಾಮವ್ವ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಶಿವಾಜಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಉಪಾಯ ಮಾಡಿದ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕೆಲವು ಸ್ತ್ರೀ ಸೈನಿಕರೊಂದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಶಿವಾಜಿಯ ಸುತ್ತ ಇದ್ದ ಮರಾಠಾ ಸರದಾರರನ್ನು ಹೊಡೆದು ಅವರನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಉರುಳಿಸಿದಳು. ಅವಳು ಖಡ್ಗಧಾರಿಯಾಗಿ ತನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವದನ್ನು ಕಂಡ ಶಿವಾಜಿಗೆ ಅವಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ದೇವಿಯಂತೆ ಕಂಡಳು. ಶಿವಾಜಿಯು ಅವಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಕ್ಷಮೆಯಾಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಗಂಡನ ಸಾವಿನಿಂದ ಜರ್ಝರಿತಳಾಗಿದ್ದ ಅವಳು ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಮುಂದಾದಾಗ, ಅವಳು "ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ" ಎಂದು ತಿಳಿದ ಶಿವಾಜಿಯು ಅವಳ ಪಾದಗಳಿಗೆ ಎರಗಿ, ತನ್ನ ಸೈನಿಕರು ಈಶಪ್ರಭುವನ್ನು ಜೀವಂತ ಸೆರೆಹಿಡಿದು ತರುವ ಬದಲಾಗಿ ಅವನ ಕೊಲೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಅಪರಾಧವಾಯಿತು ಎಂದು ಕ್ಷಮೆ ಬೇಡಿದನು. ತಾನು ಧರ್ಮಾಂಧರ, ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಧ್ವಂಸಕರ ವಿರುದ್ಧವಿರುವವನೇ ಹೊರತು ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ವಿರುದ್ಧ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ, ತನ್ನ ತಾಯಿ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಜೀಜಾಬಾಯಿಯಷ್ಟೇ ಅವಳ ಬಗ್ಗೆ ಗೌರವವಿದೆಯೆಂಬ ಅವನ ಅಂತಃಕರಣದ ಮಾತಿನಿಂದ ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ಅಂತರಂಗ ಕರಗಿತು.

ಅವಳು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಅವನನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಿದಳು. ಶಿವಾಜಿಗೂ ಮಲ್ಲಮ್ಮನಿಗೂ ಸ್ನೇಹ ಸಂಧಾನ ಕುದುರಿತು. ಇಬ್ಬರೂ ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಒಪ್ಪಂದವಾಯಿತು.

ಶಿವಾಜಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರಲ್ಲಿ ಸಾವನ್ನಪ್ಪಿದನು. ಅವನ ಮಗ ಪುಣೆಯ ಸಂಭಾಜಿಯು ಬೆಳವಡಿಯನ್ನು ಅಧೀನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸಿದಾಗ, ಮಲ್ಲಮ್ಮನಿಗೆ ಮೊದಲೇ ಎಚ್ಚರ ನೀಡಿ ಆ ದುರ್ಘಟನೆಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದವಳು. ಅವನ ಸೊಸೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ತಾರಾಬಾಯಿ. ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಅವಳೂ ವಿಧವೆಯಾಗಿದ್ದಳು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರದೂ ಭೇಟಿಯಾಗಿ ಇಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ತಾರಾಬಾಯಿಗೆ ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ, ತನ್ನ ಮಾವನ ಬಗ್ಗೆ ಎಷ್ಟು ಅಭಿಮಾನವೆಂದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ, ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ಮಗ ನಾಗಭೂಷಣನ ಮತ್ತು ಶಿವಾಜಿಯ ನಾಯಿ "ವ್ಯಾಘ್ಯಾ" (ಹುಲಿ) ಇವರ ಶಿಲ್ಪವಿರುವ "ವೀರಗಲ್ಲ" ನ್ನು ಯಾದವಾಡದಲ್ಲಿ ಅವಳೇ ಹಾಕಿಸಿದಳು.

ಧಾರವಾಡ ಸಮೀಪದ ಯಾದವಾಡದಲ್ಲಿರುವ ಈ "ವೀರಗಲ್ಲು" ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವವಿದ್ದು, ಆ ಊರ ಜನ ಅದನ್ನು ಕಾಳಜೀಪೂರ್ವಕ ರಕ್ಷಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೩ ರಲ್ಲಿ ನಿಧನಳಾದಳು.

"ಶಿವಾಜಿ-ಮಲ್ಲಮ್ಮಾಜಿಯವರ ಪರಸ್ಪರ ಘರ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಅವರ ವಿಶ್ವಾಸ ಕುದುರಿದ್ದು"-ಈ ಕತೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ತಾರಾಬಾಯಿಯೇ, ಕನ್ನಡಿಗ ಶೇಷೋ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮುತಾಲಿಕನಿಂದ ಬರೆಯಿಸಿದಳು. ಅವನ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆಯ "ಶಿವಾಜಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮಾಜಿ ಸಮರೋತ್ಸವ"ವು ಶಿವಾಜಿಯ ಸೊಸೆಯೇ ಬರೆಯಿಸಿ ಬಹುಮಾನ ನೀಡಿದ ಕೃತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಮುತಾಲಿಕರು, ಸ್ವತಃ ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮನನ್ನು ಹತ್ತಿರದಿಂದ ಬಲ್ಲವರಾದುದರಿಂದ ಆ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿನ ನಿರೂಪಣೆ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ತೀರ ಸಮೀಪವಾದುದು ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಅನುಮಾನವಿಲ್ಲ.

'ಅಮೆಜಾನ್' (Amazon) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ "ಯುದ್ಧಪ್ರಿಯ ಸ್ತ್ರೀಯರ" ಉಲ್ಲೇಖ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರೀಕ್ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅವರು ತಾವು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ ಪುರುಷರನ್ನು ತಮ್ಮ ದಾಸರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಕತೆಗಳಿವೆ.[೭]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಬೆಳವಡಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಧ್ಯ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಈ ಕೋಟೆ ಬೇಗನೆ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆ ಅವಶೇಷದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. (ಅದು ಸು. ೪೫ ರಿಂದ ೫೦ ಅಡಿ ಉದ್ದ, ಅದರ ಗೋಡೆ ೧೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ). ಇನ್ನುಳಿದ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಜನರು ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆಯು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಭೂಮಿಯ

ಮೇಲೆ ನೆಲೆಸಿದ್ದು, ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ಗೋಡೆ ಹೊಂದಿದ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಹಾಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಟೆಯಿದಾಗಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸದಾಕಾಲ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಕಂದಕದಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆದಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯೂ ಇದ್ದು, ಇದೇ ನೀರನ್ನು ಬಹುಶಃ ಕಂದಕಕ್ಕೆ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಸಧ್ಯ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ಕೆಲವು ವಯೋವೃದ್ಧರೂ ತಿಳಿಸುವ ಪ್ರಕಾರ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ದಿನ್ನೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದ ಪ್ರಾಚೀನ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸ ನೋಡಿದರೆ ಹತ್ತ (೧೦)ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಗೋಡೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗ ಅರ್ಧ ಗಂಟೆಗಳ ಅಲಂಕರಣ, ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಪೂರ್ಣ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲಿನ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗಳು ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಒಳಗೆ ೧.೭೫ ಮೀಟರ ಎತ್ತರದ ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಜೈನ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ "ಜೈನ ಬಸದಿ" ಇದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆಗಳಿವೆ.[೮]

೨) ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆ :

ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ "ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡು" ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಸಹಸ್ರ ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೇಶಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿ, ತಮ್ಮ ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿ, ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅದೊಂದು ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಗಾಥೆ. ದೇಶವು ಸ್ವತಂತ್ರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಕಡೆಗೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿತಾದರೂ, ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿಗೆ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ಬದಲಾವಣೆ ಬಾರದಿದ್ದುದು ಒಂದು ಚೋದ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಪುಣೆ–ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ–ಧಾರವಾಡ ನಗರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆಲಸಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಟ್ಟಣ "ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರು".[೯]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೫೭ ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣವಾಗಿ, ರಾಜ್ಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಸಂದರ್ಭ. ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಸರಕಾರದವರು ಬಂದು, "ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ" ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದರು. ಅದರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಪಂಚಾಯತಿಯ ಚೇರಮನ್ನರಾದ ಲಿಂ॥ ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪನವರು, ವಿರುಪಾಕ್ಷಪ್ಪನವರು ಮಾರೀಹಾಳ ಅವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ, ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಉತ್ಸವವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ, ಸಾವಿರಾರು ಜನರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡಿ, ಮುರಗೋಡದ ಅಜ್ಜನವರನ್ನು, ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಶ್ರೀ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ದಿವಾಕರ ರಂಗರಾಯರನ್ನು ಕರೆಸಿ ಸಭೆ ಮಾಡಿ, ಸ್ಮರಣೆಯನ್ನು ಅಂದಗೊಳಿಸಿದ್ದುದು ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆಯ ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆಗಳು ಕೂಡಿದ ಚೌಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು. "ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ" ಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಕನ್ನಡಿಗರು – ಸಮಗ್ರ ಭಾರತೀಯರು – ವಿಶೇಷತಃ ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಪ್ರಜೆಗಳು ಅವಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಮರಣೆಯಾಗಿದೆ, ಗೌರವವಾಗಿದೆ.

"ಬಿತ್ತರದ ಕೋಟೆಯಿಂ ಕೊತ್ತಳದ ಸೊಬಗಿನಿಂ,
ಸುತ್ತಲೂ ಹಬ್ಬಿರುವ ಹೆಸರಾಂತ ಅಗಳದಿಂ,
ಭಿತ್ತಿ ಭಿತ್ತಿಯೊಳೆತ್ತಲುಂ ಹಸ್ತಕೌಶಲ್ಯದಿಂ ಮೆರೆವ ಚಿತ್ರದಿಂದೆ।
ಉತ್ತರದ ಧ್ರುವನೋಳ್ಪ ಗಚ್ಚಿನಾ (ಪ್ರಖ್ಯಾತ) ಕೊಳವಿಂ
ಮುತ್ತು ಮಾಣಿಕ ಪಚ್ಚರತ್ನಗಳ ಕೋಣೆಯಿಂ
ಕಿತ್ತೂರಿನರಮನೆಯು ಕರ್ನಾಟ ದೇಶನೊಳ್ ಕೀತಿಯಂ ಪೊಂದಿರುವುದು"॥

ಇಂತಹ ಹಾಡುಗಳಿಂದ, ನೂರಾರು ಕವಿಗಳಿಂಗ "ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರು" ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಹಿರಿಮೆ–ಗರಿಮೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಸುಮಾರು ೨೫೦ ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಇತಿಹಾಸ ಹೊಂದಿದ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ, ಹಾಗೂ ವೈಭವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೆರೆದ ಸಣ್ಣ ಸಂಸ್ಥಾನವೊಂದರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ "ಕಿತ್ತೂರಿನ" ಪದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವದು ಕಠಿಣವಾಗಿದೆ; ಯಾಕಂದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ಇನ್ನಿತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ಈ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುವುದು ದುಸ್ತರವಾಗಿದೆ.

ಆದಾಗ್ಯೂ ಕೆಲವೊಂದು ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಈ ಊರಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಇರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಖೊಟ್ಟಿಗನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನವೊಂದು ಇಲ್ಲಿದ್ದು, ಅದರ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೯೩ ಇಸ್ವಿ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದೆರಡು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹೊತ್ತಿಗಾಗಲೇ ಈ ಊರು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯ ಹೊಂಡದ ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹಾಗೂ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೮೮ ರಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿಸಿದ್ದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ "ಕಿತ್ತೂರು" ಎಂದೇ ನಮೂದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೊಂಡದ ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಚತುರ್ಭುಜ ಗಣೇಶ, ಅಷ್ಟಭುಜ ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ, ಒಂದು ನಂದಿ ಶಿಲಾವಿಗ್ರಹಗಳು ಮತ್ತು ಎರಡು ಲಿಂಗಪೀಠಗಳು ಇತ್ತೀಚಿನ ಡಾ॥ ಅ.ಸುಂದರ ಅವರ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಕೆಲವೊಂದು ಜಾನಪದ ಲಾವಣಿಗಳಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಮೊದಲು "ಗೀಜಗನ ಹಳ್ಳಿ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. "ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ" ಯ ಗೆಜೆಟೀಯರ ಪ್ರಕಾರ ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಮೊದಲು "ಗೀಜಗನ ಹಳ್ಳಿ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಂಶೋಧಕರು ಹಾಗೂ ಹಂಪಿಯ

[illegible]

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳು ಆದ ಡಾ॥ ಎಂ.ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರ ಪ್ರಕಾರ ಅದು ಕಿರಿದು+ಊರು= ಕಿತ್ತೂರು ಆಗಿದೆ.[೧೦] ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು "ಕೀರ್ತಿಪುರ"ವೇ ಕಿತ್ತೂರು ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಗೀಜಗನ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಾಯರಲ್ಲಿ ಐದನೆಯವನಾದ ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯಿಯು ಕಿತ್ತು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ "ಕಿತ್ತೂರು" ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈತನೇ ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕಿತ್ತೂರು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕದಂಬರು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಕಲಚೂರ್ಯರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಮೊದಲಾದವರು ಆಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡನ್ನು ಕದಂಬರ ನಂತರ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಆಳಿದವರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಅರಸರೇ ಮುಖ್ಯರು. ಇವರು ಈ ನಾಡಿಗೆ ಜೀವನಾಂಶವನ್ನು, ಏಕಸೂತ್ರತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಹೇಳಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.[೧೧]

ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಇತಿಹಾಸ : ಯೂಸುಫ್ ಆದಿಲ ಶಹನ ಮಗ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್ ಆದಿಲಶಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ, ವಿಜಾಪೂರದ ದರ್ಬಾರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ "ಇಸ್ಮಾಯಿಲ್"ನ ತಾಯಿಗೆ ಖುಸರಾವು (ಮಹಮ್ಮದ ಲಾರಿ) ಎಂಬವನೊಬ್ಬ ಪರದೇಶಿ (ಅಫಾಕಿ) ಸರದಾರರ ನಾಯಕನು (ತುರ್ಕಿ ಗುಲಾಮನು) ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಬಾದಶಹನು "ಅಸದ್‌ಖಾನ್" (ಹುಲಿಯಂಥ ಮನುಷ್ಯ) ಎಂಬ ಬಿರುದುಕೊಟ್ಟು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಜಹಗೀರು ಕೊಟ್ಟನು. ಅಂದಿನಿಂದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ರಿಂದ ೧೫೪೯) ಆತನು ಸತತ ೩೮ ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ರಲ್ಲಿ ಅಸದ್‌ಖಾನನು ವಿಜಾಪುರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಬರುವಾಗ, ಅವನೊಡನೆ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸರಂಜಾಮು, ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಗುತ್ತಿಗೆದಾರರಿಗೆ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಾಗರ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಹಿರಿಯ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಸಾಹಸಿ ಸಹೋದರರನ್ನು ವಿಜಾಪುರದ ಬಾದಶಹನು ಕಳಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಕಿಲ್ಲೆ (ಕೋಟೆ) ಯ (ಅಡಿಪಾಯ) ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರಿಬ್ಬರು ಆಳುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಬಹಳೇ ಅನುಕೂಲಕರ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ವಿಜಾಪುರದ ಈ ಬಾದಶಹನು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಆರು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕಿತ್ತೂರು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು "ಉಂಬಳಿ" ಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು.[೧೨]

ಆದಿಲ್‌ಶಹನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಈ ಕಿತ್ತೂರು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮೊದಲು ಈ ಸೋದರರು ನರಸೋಜಿ ಗಾವಡೆ ಎಂಬವನಿಂದ ಪಡೆದು (ಮುಗುಟಖಾನ) ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.[೧೩]

ಈ ರಾಜವಂಶದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಜನ ರಾಜರು ಆಳಿ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ.

೧) ಹಿರೇಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ-ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫-೧೫೯೧

೨) ಹಿರೇನಾಗನಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯಿ ಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೯೧-೧೬೩೮

೩) ಚಿಕ್ಕ ನಾಗನಗೌಡ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೪ – ೧೬೫೬

೪) ಚನ್ನಪ್ಪ ಬಿಚ್ಚಗತ್ತಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೬ – ೧೬೬೦

೫) ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡಾ ಸರದೇಸಾಯಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦ – ೧೬೯೧

೬) ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ಸರದೇಸಾಯಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೧ – ೧೬೯೬

೭) ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೬ – ೧೭೧೭

೮) ಶಿವನಗೌಡಾ ಸರದೇಸಾಯಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೭ – ೧೭೩೪

೯) ಮಲವರುದ್ರಗೌಡಾ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೪ – ೧೭೪೯

೧೦) ವೀರಪ್ಪಗೌಡಾ ಸರದೇಸಾಯಿ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೯ – ೧೭೮೨

೧೧) ಮಲ್ಲಸರ್ಜ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨–೧೮೧೬

೧೨) ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜ : ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೬–೧೮೨೪

ಇವರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಜನರು ಅಂದರೆ ಹಿರೇನಾಗನಗೌಡ, ಚಿಕ್ಕನಾಗನಗೌಡ, ಚನ್ನಪ್ಪ ಬಿಚ್ಚಗತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯಿ–ಇವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೯೧ ರಿಂದ ೧೬೯೧ ರವರೆಗೆ "ಸಂಪಗಾವಿ" ಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ನಂತರ ಉಳಿದ ಏಳು ಜನ ರಾಜರೆಲ್ಲರೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೧ ರಿಂದ ೧೮೨೪ ರವರೆಗೆ "ಕಿತ್ತೂರ" ನ್ನೇ ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಪೇಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರು. ಒಟ್ಟು ೧೨ ಜನ ರಾಜರು ಈ ರಾಜವಂಶದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹಂತಗಳನ್ನು ನಾವು ವೀಕ್ಷಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

೧) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫ ರಿಂದ ೧೫೯೧ ರವರೆಗಿನದು ಮೊದಲನೇ ಘಟ್ಟ.

೨) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೯೧ ರಿಂದ ೧೬೯೧ ರವರೆಗಿನದು ಎರಡನೇ ಘಟ್ಟ.

೩) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೧ ರಿಂದ ೧೮೨೪ ರವರೆಗಿನದು ಮೂರನೇ ಘಟ್ಟ.

ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡು ಅಂದಿನ ರಾಜಕೀಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಪಾತ್ರವನ್ನಾಡಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಗೋವೆಯ ಸೀಮೆ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಸೀಮೆ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮೈಸೂರು ಟೀಪು ಸುಲ್ತಾನನ ಸೀಮೆ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮೊಗಲಾಯ್ ಸೀಮೆಗಳ ಸಂಲಗ್ನತೆಯಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಅನೇಕರ ಕಣ್ಣುಗಳಿದ್ದವು. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಯಾರ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿತ್ತೋ ಅವರು ಉಳಿದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ತವಾಗಿ ದಾಳಿ ಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಅತ್ಯಂತ ಫಲವತ್ತಾದ ಒಕ್ಕಲುತನದ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಪಶ್ಚಿಮ–ಪೂರ್ವಗಳ ಮಿಲನಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ನಾಡಿನ ಅಧಿಪತಿಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಮಾಂಡಲೀಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷ ಪಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೦ ರಲ್ಲಿ ಸಾಂಗಲಿ ಪಟವರ್ಧನನು ಕಿತ್ತೂರಿನ ೧೦ ನೇ ಅರಸನಾದ ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯನ್ನು "ಗೋಕಾಕದ ಯುದ್ಧ" ದಲ್ಲಿ

[illegible]

ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಬಂದಿಯನ್ನಾಗಿಸಿ, ಅವನು ಪ್ರಾಣ ಬಿಡುವವರೆಗೂ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨ ರವರೆಗೂ ನಜರಬಂದಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದನು.

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆಯ ಕಥೆಯಂತೂ ದೇವರಿಗೇನೇ ಪ್ರೀತಿ. ಅವನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಕಷ್ಟವೇ ಆಯಿತು. ಕಿತ್ತೂರ ಸಮೀಪದ (ಬಹುಶಃ ಅಂಬಡಗಟ್ಟಿ ಸಮೀಪದ) ಬೋಗೂರಿನ ಗೌಡನ ಮಗನಾದ ಈತನನ್ನು ವೀರಪ್ಪಗೌಡಾ ಸರದೇಸಾಯಿಯು ದತ್ತಕ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಾಗ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ವಾರಸುದಾರರು ಆತನಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಮಾಡಿದರು. ಅವರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಟೀಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತರುಣನಾದ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ 'ಕಪಾಳ ದುರ್ಗ' ದಲ್ಲಿ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟನು. ಮಲ್ಲಸರ್ಜನು ಪಾರಾಗಬೇಕಾದರೆ ಟೀಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ಕಿತ್ತೂರು ಭಾಗದ "ಕೊಂಡೆ ಮಂಚಣ್ಣ"ಗಳ ಚಾಡಿಯ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿದ ಪೇಶ್ವೆಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೬ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೂ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನನ್ನು ಪುಣೆಯ "ಮುಧೋಳಕರ ವಾಡೆ"ಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟರು.[೧೪]

ಪೇಶ್ವೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕಿತ್ತೂರಿನವರು ವೈರಿಗಳಾದದ್ದೂ ಈ ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕರಾಳವಾದುದಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯ ತದನಂತರ ಅನೇಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಕಿತ್ತೂರಿನ ೧೨ನೇ ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯ ದೇಸಾಯಿಯಾದ "ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜ" ನೊಡನೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೮ ರಲ್ಲಿ ಮನ್ರೋ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಈ ಒಪ್ಪಂದವು ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ಕರಾರುಗಳನ್ನು[೧೫] ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈ ಯಾವ ಕರಾರುಗಳಂತೆ ನಡೆಯದೆ "ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮುಂದಿನ ಅನಾಹುತಗಳಿಗೆ" ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣರಾದರು.

ಕೋಟೆ :

ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಅರಸರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು, ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಇವು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ದುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವುಗಳ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಷ್ಟು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ.

ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ, ನಾಡಿನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕೋಟೆಯೇ ಪ್ರಧಾನ, ಅದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಇದರೊಳಗಿನ ಅರಮನೆಯು ಕಿತ್ತೂರ ನಾಡನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಮೇಲೆ ಹಾಳಾಗಿದ್ದರೂ, ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಇದರ ಪೂರ್ಣ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವಷ್ಟು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನು ಯಾರು, ಯಾವಾಗ ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೂ ಇದರ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಕಿತ್ತೂರನ್ನು ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ "ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯಿ"ಯ (ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦–೧೬೯೧) ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ತರ್ಕಿಸಿದಲ್ಲಿ ಯಾವ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೨ ರಿಂದ ೧೬೯೧ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೆ ಅಂದರೆ

ಸುಮಾರು ೯-೧೦ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಬಗ್ಗೆ ಅನುಮಾನವಾಗಬಹುದು.

"ಡೆಕ್ಕನ ಟ್ರ್ಯಾಫ್" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕರಿಕಲ್ಲಿನ ಪದರವೇ ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಇದು ಹೆಚ್ಚು ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದ ಕಲ್ಲು. ಕೋಟೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಈ ಕಲ್ಲನ್ನೇ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಿತ್ತೂರು ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ನಸುಗೆಂಪಿನ "ಹೆಮಟೈಟ ಕ್ವಾರ್ಟಜೈಟ್" ಕಲ್ಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಳಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಸಿರು ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು ಮತ್ತು ಇದು ಸಾಧಾರಣ ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣ ಕಾಡಿನಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗೆ ನಸುಗೆಂಪಿನ "ಕ್ವಾರ್ಟಜೈಟ್" ಕಲ್ಲನ್ನೇ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಲ್ಲಿನ ಬಣ್ಣವು ಆಕರ್ಷಕ. ಕರೇ ಕಲ್ಲು ಕೋಟೆಗೆ ಸದೃಢತೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಸ್ಥಳೀಯ ಪರಿಸರವನ್ನು ಮತ್ತು ನಿರ್ಮಿತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಈ ಮೂಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೬]

ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ "ಅತ್ಯಂತ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾಗಿದೆ" ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಬಯಲು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹೊರಗಿನಿಂದ ಅಂಕುಡೊಂಕಿನ ರಸ್ತೆಯಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹಾದ್ವಾರವಿದೆ. ಇವೆರಡು ಮಹಾದ್ವಾರಗಳ ನಡುವಿನ ಕೋಟೆಗೋಡೆಯ ಹೊರಬದಿಗೆ ಅರ್ಧವೃತ್ತಾಕಾರದ ಬುರುಜುಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧ ಭಾಗವು ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೂ, ಮೇಲಿನ ಅರ್ಧಭಾಗವೂ ಮಣ್ಣಿನಿಂದಲೂ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಇಪ್ಪತ್ಮೂರು ಎಕರೆ ಹದಿನೈದು ಗುಂಟೆ (೨೩ ಎಕರೆ ೧೫ ಗುಂಟೆ) ಇದ್ದು, ಇದರ ಸರ್ವೇ ನಂಬರ ೧೮೫ ಇದೆ. ಸರ್ವೇ ನಂಬರು ೧೭೧-ಅ ಇದು ಒಂದು ಎಕರೆ ಮೂವತ್ತೈದು ಗುಂಟೆ + ಸರ್ವೆ ನಂಬರು ೧೭೭ ಮೂರು ಎಕರೆ ಎಂಟು ಗುಂಟೆ, ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಐದು ಎಕರೆ ಮೂರು ಗುಂಟೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಕೋಟೆಯು ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ೨೮ ಎಕರೆ ಹದಿನೆಂಟು ಗುಂಟೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ವರ್ತುಳಾಕಾರವೂ ವಿಶಾಲವೂ ಆದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆಯ ಒಂದು ಆರಾಂಶದಷ್ಟು ಇದೆ.

ವರ್ತುಳಾಕಾರವಾದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಳತೆಯು ಸುಮಾರು ೩೫೭೪ ಫೂಟು. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ನೂರಾರು ಅಡಿಗಳ ಸಮಾಂತರದ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಆಳವಾದ ಅಗಲವಾದ ಕಂದಕವಿದೆ. ಪೂರ್ವ ದ್ವಾರದ ಹೊರಬದಿಯ ಕಂದಕದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸಂಕವಿದೆ. ಈ ಭಾಗದ ಕಂದಕಕ್ಕೆ "ಆನೆ ಹೊಂಡ" ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕಿತ್ತೂರಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಕ್ಕೆ, ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಬಲಬದಿಗೆ ಹೊಂದಿ ಇರುವ "ತುಂಬುಗೆರೆ"ಯಿಂದ ಒಳಗಾಲುವೆಯ ಮುಖಾಂತರ ನೀರಿನ

ಪೂರೈಕೆಯ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಗಳತೆ (ಕಂದಕ) ವು ನಿರಂತರ ತುಂಬು ಗೆರೆಯ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ನಿಂತ ಪೆರ್ಮುಡುವಿನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಈಗಾಗಲೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನು ತಲುಪಲು ಸುತ್ತಿಬಳಸಿದ ಹಾದಿಯಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಕೋಟೆ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೀಗೆ ಅಂಕು ಡೊಂಕಿನ ಹಾದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪೂರ್ವ ದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಗೆ ಬಂದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ "ಅರಮನೆ"ಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಇದು ಉತ್ತರ ಬದಿಯ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮೀಪವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳ ನಡುವಿನ ನೇರ ರೇಖೆಯ ಮೇಲಿಲ್ಲ, ಬದಲಾಗಿ ಇದರ ಉತ್ತರ ಬದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗಿರುವದರಿಂದ ಎರಡೂ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳ ಮೂಲಕ ಆಗುವ ಚಲನ ವಲನಗಳ ಮೇಲೆ ಅರಮನೆಯಿಂದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಡಲು ಸಾಧ್ಯ. ಈ ಅರಮನೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕೆಲವೊಂದು ಕಟ್ಟಡಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಕುದುರೆ ಲಾಯವಿರಬಹುದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ರಕ್ಷಣಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಆತ್ಮೀಯ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮನೆಗಳಿರಬಹುದು. ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕಾರಭಾರಿಯಾದ ವೆಂಕಟರಾಯನಿಗೆ ವಾಸಿಸಲು ಒಂದು ಭವ್ಯವಾದ ವಾಡೆ (ಬಂಗ್ಲೆ) ಯನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿದ್ದಿತು.[೧೭] ಈ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾರುತಿ ದೇವಸ್ಥಾನವೂ ಇದೆ.

ಅರಮನೆ : ಕೋಟೆಯ ನಡುವೆ ತುಸು ಉತ್ತರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಅರಮನೆ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯು ತೀರ ದುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಕನಿಷ್ಠ ಒಂದು ಮಹಡಿಯ ಕಟ್ಟಡ, ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳೆಲ್ಲ ಮೂರು ಮಹಡಿಗಳ ಕಾಷ್ಠಶಿಲ್ಪದ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಆದರೆ ಈಗ ಮೊದಲನೇ ಮಹಡಿ ಪೂರ್ಣ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಬಿದ್ದು ಹೀಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈಗ ಇದೊಂದು ಭಗ್ನ ಸ್ಮಾರಕ. ಅರಮನೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಗಮನಾರ್ಹ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಇವು ತೀರ ತೆಳ್ಳಗಿದ್ದರೂ ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಗುಲ ದಪ್ಪ ಅಥವಾ ಗಾತ್ರವಿದ್ದರೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಭದ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಡೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಎದ್ದು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದರ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಗೆ ಸುಣ್ಣಗಾರೆ ಲೇಪನವಿದ್ದು, ಅದು ಈಗ ಬಹಳಷ್ಟು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ನಸುಗೆಂಪು ಕಂದು ಬಣ್ಣದ ಹೈಯಟೈಟ್ ಕ್ವಾರ್ಟಲೈಟ್ ಕಲ್ಲು, ಸುಣ್ಣ ಗಾರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಳ ಹಾಗೂ ಹೊರಮೈಗಳನ್ನು ತಕ್ಕ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಉಳಿಯಿಂದ ಸಮತಲವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸತತ ಮಳೆಯಿಂದ ಎಷ್ಟೋ ಕಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ಕಪ್ಪುವರ್ಣದ ಲೇಪನವುಂಟಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಕಲ್ಲು ತುಂಡುಗಳು ಅದರಲ್ಲಿಯ ಮ್ಯಾಂಗನೀಜ್ ಅಂಶದಿಂದ ಕಪ್ಪು ಪಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಕಲ್ಲು ಹೇರಳವಾಗಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಹೊರ ಬದಿಯ ಬೃಹತ್ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕಂಬ ಪೀಠಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಕರೀಕಲ್ಲಿನಿಂದ

ಮಾಡಲಾಗಿದೆ (ಈ ಕರಿಯ ಕಲ್ಲು "ಹಲಸಿಗೆ"ಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ; ಮತ್ತು ದೇಗಾವಿಯಲ್ಲಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ). ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಳಿಯಿಂದ ಕೆತ್ತಿ ಆಕಾರವನ್ನು-ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನು ನಯ ಮಾಡಿದ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕಾರದ ಬೃಹತ್ ಕಲ್ಲುಪೀಠಗಳು, ಹೊರಬದಿಯ ದುಂಡು ಕಲ್ಲು ಬಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಂಬಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ.[೧೮]

ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಮುಂಬದಿಯನ್ನು ಬಹು ಎತ್ತರದ ಮರದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಕೇಂದ್ರ ಗುಳಿಯಿರುವ ಕಲ್ಲು ಪೀಠಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಬೃಹತ್ ಕಂಬಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡು ಪತನವಾದ ನಂತರ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ರಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ ಸೈನ್ಯವು ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಇದರಂತೆಯೇ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷ ಸೈನ್ಯವು ನೆಲಸಮ ಮಾಡಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅರಮನೆಗಳು ಹಾಗೇ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಅವು ಜನರನ್ನು ರೊಚ್ಚಿಗೆಬ್ಬಿಸಿ, ಬ್ರಿಟಿಷ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯುಂಟು ಮಾಡಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಹಾಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ತಾವು ಗೆದ್ದ ಪ್ರದೇಶದ ಅರಮನೆಗಳನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಇದು ನಿಜವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನೆಲಸಮ ಮಾಡದಿರುವುದು ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಪುಣ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಈ ಅರಮನೆಯ ತಳವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸದಂತೆ ಇದೆ. ಇಂದಿಗೂ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯ ಮಧ್ಯಯುಗದ ಕಾಲದ ಶ್ರೀಮಂತರ ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಗೌಡ-ಪಾಟೀಲರ ವಾಡೆಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಇದರ ತಳ ವಿನ್ಯಾಸವು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಯಾವುದೇ ಸಮಕಾಲೀನ ಐರೋಪ್ಯ ವಸಾಹತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಾಗಲೀ, ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರದಲ್ಲಾಗಲೀ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆಯೇ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಕಮಾನಿನ ಗೂಡುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಪಕ್ಕದ ಪ್ರದೇಶ ವಿಜಾಪೂರ ಆದಿಲಶಾಹಿ ಕಾಲದ ಭಾರತೀಯ ಇಸ್ಲಾಂ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಈ ಅರಮನೆಯ ವಿನ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಶೈಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಿತ್ತೂರ ನಾಡಿನದೇ ಎಂದು ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಅರಮನೆಯ ಸಂಕೀರ್ಣವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದು. ಮುಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಪೌಳಿ ಗೋಡೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಚೌಕೋನದ ಬಯಲು ಅಂಗಳ ಹಾಗೂ ಅರಮನೆಯ ಭಾಗ, ಅರಮನೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದು. ವಾಸ್ತವ್ಯದ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಇದರ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಸ್ನಾನ ಗೃಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಯಲು ಕೊಳ. ಇಂದಿನ ಪಂಚತಾರಾ ಹೊಟೇಲುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಬಯಲು ಅಂಗಳವು ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಬಯಲು ಕೊಳಗಷ್ಟೇ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ನವರಾತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಹಬ್ಬ ಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ವಿಜಯೋತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕರು ಸೇರಿ ಮನರಂಜನಾ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು

ವೀಕ್ಷಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂಗಳದ ಮುಂದಿನ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮಹಾದ್ವಾರ, ಇದರ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳು ಇವು ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಉಳಿದಿದೆ. ಬಯಲು ಅಂಗಳದ ದಕ್ಷಿಣ ಬದಿಯ ಪೌಳಿ ಗೋಡೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ನೆಲಸಮವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಉಳಿದಿವೆ.

ಅರಮನೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಆದರೆ ಅಗಲದಲ್ಲಿ ಕಿರಿದಾದ ಸ್ತಂಭ ಮೊಗಸಾಲೆ. ಈ ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಮುಂಬದಿಯ ಎಡಬಲದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಕೋನಾಕೃತಿಯ ಅರ್ಧ ಗಂಬದ ಕಲ್ಲುಪೀಠಗಳಿವೆ. ಇವೆರಡರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ಪೀಠಗಳ ಮೇಲೆ ಬಹು ಎತ್ತರದ ಮರದ ಕಂಬಗಳಿದ್ದವು. (ಈ ಕಂಬಗಳನ್ನು ತದ ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶ್ರೀ ಮೂರುಸಾವಿರ ಮಠಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಸಲಾಯಿತೆಂದು ವದಂತಿಯಿದೆ) ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಈ ಕಂಬಗಳ ಸಾಲು ಮತ್ತು ಮೊಗಸಾಲೆಯ ವೈಶಾಲ್ಯತೆಯು ಅರಮನೆಯ ಭವ್ಯತೆಯನ್ನು ಮನಮುಟ್ಟುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇದರ ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕೊಠಡಿ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವು ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೊಠಡಿಗಳಿರಬಹುದು. ಉತ್ತರ ಬದಿಯ ಕೊಠಡಿಯ ಎಡಕ್ಕೆ ಒಂದು ಚೌಕೋನದ ನೀರಿನ ಚಿಲುಮೆ. ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಇದರ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಉದ್ದದ ಆದರೆ ಅಷ್ಟೇ ಅಗಲದ ತೆರೆದ ಮುಖ ಪಡಸಾಲೆ. ಇದರ ಎಡಬಲಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಕೊಠಡಿ. ಈ ಕೊಠಡಿಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಆಯತಾಕಾರದ ಕೊಠಡಿ ಇವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಕೊಠಡಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಮತ್ತು ಪಡಸಾಲೆಯ ಮುಂಬದಿಯ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಡಿಗೆ ಏರಿ ಹೋಗಲು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಪಡಸಾಲೆಯ ಹಿಂಬದಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು, ಇದರ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಕೊಠಡಿಗಳಿವೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಗೆ ಹೋದರೆ ಒಂದು ಚೌಕೋನದ ದೊಡ್ಡ ಕೊಠಡಿಯಿದೆ. ಈ ದೊಡ್ಡ ಕೊಠಡಿಯ ಬಲಬದಿಗೆ ಕೈಕಾಲು ತೊಳೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಬಚ್ಚಲು ಮನೆಯಿದೆ. ಈ ಬಚ್ಚಲು ಮನೆಯಿಂದ ಮಹಡಿಗೆ ಹೋಗಲು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಲಿವೆ. ಎಡಬದಿಗೆ ಒಂದು ಆಯತಾಕಾರದ ಕೊಠಡಿಯಿದೆ. ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಆಯತಾಕಾರದ ಕೊಠಡಿಯಿದೆ. ಇದರ ಬಲ–ಎಡ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದು ಹಾಲು ಮೊಸರಿನ ಉಗ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಒಂದು ಆಯತಾಕಾರದ ಕೊಠಡಿಯಿದೆ. ಮತ್ತು ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬಯಲು ಅಂಗಳ. ಅಂಗಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀರು ಸೇದುವ ಬಾವಿಯಿದೆ. ಅಂಗಳದ ವಾಯವ್ಯ ಮತ್ತು ನೈರುತ್ಯ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಡಿಗೆ ಮನೆ ಮತ್ತು ತರಕಾರಿ, ಧಾನ್ಯ ಉಗ್ರಾಣ ಇವೆ. ಹಾಲು ಮೊಸರಿನ ಉಗ್ರಾಣದ ದಕ್ಷಿಣದ ಹೊರಬದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೈತೋಟ ಹಾಗೂ ಅರಮನೆಯ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಕಾರಂಜಿ.

ಅರಮನೆಯ ಉತ್ತರದ ಬದಿಗೆ ಸುತ್ತಲೂ ಓಡಾಡಲು ಕಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ ಒಂದು ಬಯಲು ಕೊಳವಿದೆ. ಈ ಕಟ್ಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಪೌಳಿಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಸ್ನಾನ ಗೃಹಗಳು ಹಾಗೂ ಧ್ರುವ ನಕ್ಷತ್ರ ವೀಕ್ಷಣಾಲಯ.

ಅರಮನೆಯ ಎಡಗಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಣಿವಾಸದ ಒಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೂ ಧ್ರುವ ನಕ್ಷತ್ರ ನೋಡುವ ಹಾಗೂ ರಾಜ ಮನೆತನದವರಿಗೆ ಒದಗಲಿರುವ ಶುಭಾಶುಭ ಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮುಗಿಲನ್ನೇ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ತೋಪಿನಾಕೃತಿಯಂತೆ ರಚಿತವಾದ ಕೊಳವಿಯಂತಹ ಒಂದು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾದ ಕಿಂಡಿಯಿದೆ. ಇದೇ "ಧ್ರುವ ನಕ್ಷತ್ರ ವೀಕ್ಷಣಾಲಯ" ಈ ಬಗೆಯ ಯೋಜನೆಯು ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರವಾಸಿಗರು ಅಚ್ಚರಿಪಡುತ್ತಲಿರುವರು.

ಇವು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಅರಮನೆಯ ಭಾಗಗಳ ಸ್ಥೂಲ ಪರಿಚಯ. ಆದರೆ ಅರಮನೆಯ ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಮುಂಬದಿ ಪೂರ್ಣ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದೆ. ಬೃಹತ್ ಸಾಲುಗಂಬಗಳ ನಡುವೆ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಕಮಾನುಗಳ ಅಂಚಿನ ಬೃಹತ್ ಕಮಾನುಗಳಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಈ ರೀತಿ ಸಮಕಾಲೀನ ಅರಮನೆ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗದಲ್ಲಿಯ ಶಿವಪ್ಪನಾಯಕ ಅರಸನ ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನ ಅರಮನೆ, ಕಿತ್ತೂರು ಅರಮನೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಕಮಾನಿನ ಗೂಡುಗಳು, ಅಡಿಗೆ ಮನೆಯ ಒಲೆಯ ಗೂಡುಗಳಿಗೆ, ಕಮಾನುಗಳಿಗೆ, ಕಿತ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದೊಳಗಿನ ಅರಸರ ಸಮಾಧಿಗಳು ಹಾಗೂ ದೇಸನೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ "ನಿರಂಜನಿ ಮಹಲ್" ಇವು "ಆದಿಲ ಶಾಹಿ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸ"ದಲ್ಲಿವೆ. ನೆಲ ಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಶವವನ್ನಿಟ್ಟ ಸ್ಥಳದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಮೇಲೆ ಭೂಮಿಯ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ (ಕಿತ್ತೂರ ಅರಸರು ವೀರಶೈವರಾದುದರಿಂದ) ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಶಿವಲಿಂಗದ ಹೊರತಾಗಿ ಈ ಕ್ರಮವು "ಆದಿಲಶಾಹಿಕಾಲದ ಗೋರಿಗಳ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ" ಕ್ರಮದಂತಿದೆ. ಆದರೆ ಕೃತಕ ಗೋರಿಗಳ ಬದಲು "ಶಿವಲಿಂಗ"ವನ್ನು ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದೆ (ಎಡಗಾಲು ಮುಂದೆ ಮಾಡಿದ) "ನಂದಿ ಮೂರ್ತಿ"ಯನ್ನು ಇಡುವುದು. ಬಾಗಿಲುಗಳು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯ ದ್ವಾರ ಬಂಧದಂತಿರುವುದು ಮತ್ತು ಆ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರೊಳಗೆ ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಾ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನಿಡುವುದು ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯ ಗುಡಿಯೂ, ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೂ ಮತ್ತು ಮಾರುತಿಯ ದೇವಾಲಯವೂ ರಚಿತವಾಗಿವೆ.[೯]

ಒಟ್ಟಾಗಿ, ಐದನೇ ಸರದೇಸಾಯಿಯಾದ ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡನಿಂದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦-೧೬೯೧) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೬ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ, ಕಲ್ಮಠ, ಚೌಕೀಮಠ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಕಾರ್ಯ ಹತ್ತಾರು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದುದಲ್ಲ. ಅದು ಹಾಗೇ ಮುಂದುವರಿದು, ನಂತರ ಆತನ ಮಗ ಆರನೇ ಸರದೇಸಾಯಿಯಾದ ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೧-೧೬೯೬) ವರೆಗೆ ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದು, ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಿಂದ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಹಾಗೂ ಆತನ ನಂತರ ಏಳನೇ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಚಿಕ್ಕ ಮಲ್ಲಪ್ಪ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೬-೧೭೧೭) ಈತನು ತನ್ನ ಅಜ್ಜನು ಆರಂಭಿಸಿದ - ತನ್ನ ತಂದೆಯು ಮುಂದುವರಿಸಿದ ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆಗಳ ಕಟ್ಟಡ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೬ ರಲ್ಲಿ

ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದನು. ಅಂದರೆ ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೬ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆಯ ಮತ್ತು ಅರಮನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯವು ಸತತ ನಾಲ್ವತ್ತು (೪೦) ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ನಡೆದು, ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೬ ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಗೊಂಡಿತು.

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಒಬ್ಬ ಪೋರ್ಚುಗೀಜ್ ಇಂಜನೀಯರ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಹಾಗೆಯೇನಾದರೂ ಆಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಐರೋಪ್ಯ ವಸಾಹತು ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವು, ಮಾದರಿಯು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಕಾಣಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಯಾವುದೇ ಅಂಶವು ಅರಮನೆ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಈ ಅರಮನೆಯು ಬಹಳಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ವಿನ್ಯಾಸ ಶೈಲಿ"ಯೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಕಿತ್ತೂರ ನಾಡಿನ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮುದ್ರೆ ಮತ್ತು ಕಾಣಿಕೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಮಲ್ಲಸರ್ಜ-ಚೆನ್ನಮ್ಮರಾಣಿ : ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ವಿವರಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ತಿಳಿದು ಬರುವ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳ ಪ್ರಕಾರ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಮಗ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ"ವು ಅತ್ಯಂತ ಸಂಪದ್ಭರಿತವಾದ ಮತ್ತು ಕ್ಷಾತ್ರ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು, ದೇಶಾಭಿಮಾನ ಹಾಗೂ ಉದಾರ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಶಾಹಿ ಪರಂಪರೆಯುಳ್ಳ ಘನತೆ ಹೊಂದಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ೫೬೮ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನಾಳಿದ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಜನ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯವನಾದ "ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯಿಯು ಒಳ್ಳೆಯ ಜಾಣನೂ ಮುತ್ಸದ್ದಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರನೂ ಆಗಿದ್ದನು. ಇವನು ಹತ್ತನೆಯ ದೊರೆಯಾದ ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯ ದತ್ತಕ ಪುತ್ರನು. ಇವನಿಗೆ ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಂದ ಪ್ರತಾಪರಾವ, ಸರದೇಸಾಯಿ, ಸಮಶೇರ ಜಂಗ ಬಹದ್ದೂರ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಿರುದುಗಳು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟವು. ಈತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨ ರಿಂದ ೧೮೧೬ ರ ವರೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ವೈಭವದಿಂದ ಕಿತ್ತೂರಿನ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದನು. ಇವನಿಗೆ "ರುದ್ರಮ್ಮ" ನೆಂಬ ಹಿರಿಯಳೂ, "ಚೆನ್ನಮ್ಮ"ನೆಂಬ ಕಿರಿಯಳೂ ಆದ ಇಬ್ಬರು ರಾಣಿಯರಿದ್ದರು. ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ"ಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಸಮೀಪದ "ಕಾಗತಿ ದೇಸಗತಿಯ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ ಹಾಗೂ ಪದ್ಮಾವತಿ ದಂಪತಿಗಳ ಏಕೈಕ ಪುತ್ರಿಯು. ಇವಳ ಜನನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೮, ಇವಳು ಅತ್ಯಂತ ರೂಪವತಿಯೂ, ಧೀರಳೂ ಆಗಿದ್ದಳು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೬ ರಲ್ಲಿ ಲಗ್ನವಾಗಿದ್ದ ರುದ್ರಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜ ಉರ್ಫ ಬಾಪುಸಾಹೇಬ, ವೀರಪ್ಪಸರ್ಜ (ವೀರಭದ್ರ ಸರ್ಜ) ಉರ್ಫ ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳೂ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೬ ರಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವಾದ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಉದರದಿಂದ ಶಿವಬಸವಸರ್ಜ ಉರ್ಫ ಬಾಳಾಸಾಹೇಬ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯) ಎಂಬ ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬ ಮಗನು, ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು.

ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅಪ್ರತಿಮ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸ, ವಿಕ್ರಮ, ವೈಭವಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆಯು ಸರ್ವರೂ ಒಪ್ಪುವಂತಹ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದನು. ವೈರಿಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಮೃದ್ಧಿಯ ಶಿಖರಕ್ಕೇರಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಕುತಂತ್ರದಿಂದಾಗಿ ಆತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೬ ರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕೆ ೧೭೩೮ ನೆಯ ಬಹುಧಾನ್ಯನಾಮ ಸಂವತ್ಸರ, ಮಾರ್ಗಶಿರ ವದ್ಯ-೪, ರವಿವಾರ ದಿನ ಲಿಂಗೈಕ್ಯನಾದನು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂದರ್ಭ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಸಹಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದವುಗಳಾಗಿದ್ದವು. ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ದುಃಖ ಭೋರ್ಗರೆದು ಉಕ್ಕುವ ಶರಧಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ವೈಭವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೆರವಣಿಗೆ ಮಾಡಿ, ನಂತರ ದೊರೆಯ ಪಾರ್ಥಿವ ಶರೀರವನ್ನು ಕಿತ್ತೂರಿನ "ಕಲ್ಮಠ"ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ - ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಳಿಸಿ, ದೊರೆಗೆ ಪುಷ್ಪಾಂಜಲಿ ಸಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತು.

ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ : ಪತಿಯು ಜೀವಿಸಿರುವವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೬ ರವರೆಗೆ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಮತ್ತಿತರ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಸಹಕರಿಸಿ, ಅವನ ಮರಣಾನಂತರವೂ ಶಿವಲಿಂಗರುದ್ರಸರ್ಜ ಉರ್ಫ್ ಬಾಪೂ ಸಾಹೇಬನ ಆಳ್ವಿಕೆ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೧೬)ಯ ಆರಂಭದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ಸಪ್ಟಂಬರ ೧೧) ವರೆಗೂ ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿ, ಸಲಹೆ ಸಹಕಾರಗಳನ್ನಿತ್ತು, ಪ್ರಸಂಗ ಬಂದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಾರ್ಯರಂಗಕ್ಕಿಳಿದಳು. ತನ್ನ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸ, ತೇಜಗಳನ್ನು ಮೆರೆದು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ದಿನಾಂಕ: ೨೩-ಅಕ್ಟೋಬರ-೧೮೨೪ ಮಹಾನವಮಿಯ ದಿನದಂದು ನಡೆದ ಯುದ್ಧ ಹಾಗೂ ನಂತರದಲ್ಲಿ ದಿನಾಂಕ ೩-ಡಿಸೆಂಬರ ೧೮೨೪ ರಂದು ಕಿತ್ತೂರು ಪತನ ಹೊಂದಿ, ದಿನಾಂಕ ೫-ಡಿಸೆಂಬರ-೧೮೨೪ ಇಸ್ವಿಯಂದು ಕೋಟೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. ತಕ್ಷಣವೇ ಅಂದರೆ ದಿನಾಂಕ ೫ ಡಿಶೆಂಬರ ೧೮೨೪ ರಂದು, ಬ್ರಿಟಿಶರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಧಾರವಾಡದ ಆಗಿನ ಕಲೆಕ್ಟರ ಬಂಗ್ಲೆಗೆ ಒಯ್ದು ಅಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿಟ್ಟರು; ಈ ವಿಷಯ ಇದುವರೆಗೂ ಗುಪ್ತವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿದೆ. ಈ ಬಗ್ಗೆ ಲಂಡನ್ನಿನಲ್ಲಿರುವ "ಇಂಡಿಯಾ ಲೈಬ್ರರಿಯಲ್ಲಿ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ". ಕೆಲವು ಬ್ರಿಟಿಶ್ ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರು ಈ ಅಂಶದ ಬಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ-ಎಂಬುದಾಗಿ, ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ ಇಲಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ (ನಿವೃತ್ತ) ಶ್ರೀ ಜ.ಸಿ. ತಲ್ಲೂರ ಅವರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ನಂತರ ದಿನಾಂಕ ೧೨ ಡಿಶೆಂಬರ ೧೮೨೪ ರಂದು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ಮತ್ತು ಆಕೆಯ ಸೊಸೆಯಂದಿರಾದ ಜಾನಕೀಬಾಯಿ, ವೀರಮ್ಮನವರನ್ನು ಬೈಲಹೊಂಗಲಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದು, ಬಂಧನದಲ್ಲಿಟ್ಟರು. ಆ ಮೇಲೆ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನಂಥ ವೀರರ ನೆರವಿನಿಂದ "ಕಿತ್ತೂರು ರಾಜ್ಯ" ವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಕನಸು ಕಾಣುತ್ತ, ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ವ್ಯಸನದಿಂದ ಬಡವಾಗುತ್ತ; ಕೊನೆಗೆ ಸೋಮವಾರ ದಿನಾಂಕ ೨ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೧೮೨೯ ರಂದು, ಮುಂಜಾನೆಯ ಶುಭ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಯಸ್ಸಿನ ೫೧ ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ, ಲಿಂಗಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದಾಗಲೇ ಲಿಂಗೈಕ್ಯಳಾದಳು.

[illegible]

ಒಳ್ಳೆಯ ಗೌರವ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅವಳ ಅಂತ್ಯಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಬೈಲಹೊಂಗಲದಲ್ಲಿಯೇ ನೆರವೇರಿಸಿ, ಸಮಾಧಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ; ಇಂದಿಗೂ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೭ರ "ಸಿಪಾಯಿ ಬಂಡಾಯ"ವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ "ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಯುದ್ಧ"ದ ಮುನ್ಸೂಚನೆಯು, "ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮರಾಣಿ"ಯ ಶೌರ್ಯದ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಲ್ಲಿ ೩೩ ವರ್ಷಗಳ ಮೊದಲೇ ಅಂದರೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ಳ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ತಲೆದೋರಿತು. ಏಕಾಕಿಯಾದ ಈ ಧೀರ-ಶೂರ ರಾಣಿಯ ಸ್ವದೇಶಾಭಿಮಾನ-ಸ್ವಾಭಿಮಾನ-ಸಾಹಸಗಳು, ದೊಡ್ಡ ಬಲವುಳ್ಳ "ಕಂಪನಿ ಸರಕಾರ"ವನ್ನು ಬೆರಗುಗೊಳಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೪೨ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ "ಚಲೇಜಾವ್ ಚಳುವಳಿ"ಯ ಮೂಲಕ, ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಿ, ೧೯೪೭ - ಇಸ್ವಿಯ ಅಗಷ್ಟ - ೧೫ ರಂದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಸ್ಫೂರ್ತಿದಾಯಕವಾಯಿತು.

ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗಡೆ, ಊರಿನೊಳಗೆ ಕಲ್ಮಠದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ಅರಸರ ಎಂಟು ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ.
ಕಿತ್ತೂರು ಅರಸರ ಸಮಾಧಿಗಳು ಹಾಗೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ
ಅವು;

೧) ಫಕೀರರುದ್ರ ಸರ್ಜ

೨) ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರ ಸರ್ಜ

೩) ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೊರೆ.

೪) ಶಿವನಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯಿ

೫) ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ

೬) ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ

೭) ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿ

೮) ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಪ್ಪ ಸರದೇಸಾಯಿ.-ಇವರ ಸಮಾಧಿಗಳು.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ, ಮೂರನೇ, ನಾಲ್ಕನೇ ಮತ್ತು ಐದನೇ ಸಮಾಧಿಗಳು ತೀರ ಸರಳ ಕಟ್ಟಡಗಳು. ಕೇವಲ ಒಂದು ಚೌಕೋನ ಕೊಠಡಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ, ಅದರ ಮುಂದೆ ಒಂದು ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೊರಗಡೆಯಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಂಪರ್ಕಿಸಲು ಹಾಗೂ ನೋಡಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೆಯದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎರಡು ಕೊಠಡಿಗಳಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿ, ಒಳಗಿನ ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವು ಇದೆ. ಈ ಆರು ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ದೊಡ್ಡದು. ಇದರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕುಸುರಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಲ್ಲಿನ ಬಾಗಿಲಿನ ಚೌಕಟ್ಟು ಇದೆ; ನೋಡಿದರೆ ಸುಮಾರು ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲಿನ ಚೌಕಟ್ಟಿನಂತಿದೆ. ನೆಲ ಮಹಡಿಯ ಭೂಮಿ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯಲ್ಲಿಯ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.[೨೦]

ಕಲ್ಮಠ: ಕಿತ್ತೂರಿನ ಅಳಿದುಳಿದ ಅದ್ವಿತೀಯ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ "ಕಲ್ಮಠ"ದಲ್ಲಲ್ಲದೆ, ಅದರ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರ ಸಮಾಧಿ–ಮಂಟಪ ಆಯತನಗಳು ನಮ್ಮ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುವಂತೆ ಅವುಗಳ ಶೋಚನೀಯ ಸ್ಥಿತಿ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಖಿನ್ನತೆಯ ಭಾವವನ್ನು ತರುವಂತಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಸಮಾಧಿಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಒಂಭತ್ತನೇ ದೊರೆಯಾದ "ಮಾಲವ ರುದ್ರಗೌಡ ಉರ್ಫ್ ಫಕೀರರುದ್ರಸರ್ಜ" (ಕ್ರಿ.ಶ, ೧೭೩೪ – ೧೭೪೯) ಇವರ ಸಮಾಧಿಯೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಸಮಾಧಿಯು ಅಧ್ಯಯನ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಫಕೀರರುದ್ರಸರ್ಜರ ಸಮಾಧಿಯು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೃಹದಾಕಾರದ್ದು, ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲ್ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಳಿಬೆಳಕಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಶಿಲಾಜಾಲಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಕೌಶಲ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಭಿತ್ತಿ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ದುರ್ಗೆಯರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಹಾಗೂ ನೆಲಮಾಳಿಗೆಯ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತುಂಬು ಅರಳಿದ ಬಹುದಳದ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯ ವಿನ್ಯಾಸ ಮುಂತಾದವು ಮರಾಠಾ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಶಿವ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭ ಗುಡಿಯ ಬಲ–ಎಡಗಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗಣೇಶ, ದುರ್ಗಾಮೂರ್ತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವು ಕೂಡ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯದ ದೇವಕೋಷ್ಠದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮೃತರ ಆತ್ಮವು ಪರಮಾತ್ಮನಾದ "ಶಿವನ" ಸಾನಿಧ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಿತೆಂಬ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯ ಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಿನ್ಯಾಸದ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಕಿತ್ತೂರು ಅರಸರ ಈ ಎಂಟು ಸಮಾಧಿಗಳು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ–ಮುಸ್ಲಿಂ–ಮರಾಠಾ–ಪೇಶ್ವಾ ಶೈಲಿಗಳ ಅನುಕರಣೆ, ಅಳವಡಿಕೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿವೆ. ನೊಡಲು ತುಂಬ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ–ಕಲಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ.[೨೧]

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳ ನಿವಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಾಗಿರುವ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಕೊಠಡಿ:

ಬದಲಾಗದ ಕೋಣೆ: ದಿನಾಂಕ ೦೫–೧೨–೧೮೨೪ ರಿಂದ (ಈ ದಿನದವರೆಗೂ ಅಂದರೆ) ದಿನಾಂಕ ೦೫ ಡಿಶೆಂಬರ ೨೦೦೮ ರ ವರೆಗೂ ಅಂದರೆ ಸುಮಾರು ೧೮೪ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ, ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನನ್ನು ಗೃಹ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಕೋಣೆಯನ್ನು ಈಗಲೂ ಅದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗಿದೆ. ಚೆನ್ನಮ್ಮನನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಕೋಣೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಕಡೆಗೆ ಉತ್ತಮ ಗುಣಮಟ್ಟದ ಟೈಲ್ಸಗಳನ್ನು ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಅಷ್ಟಿಷ್ಟು ದುರಸ್ತಿ ಕಂಡಿರುವ ಈ ಬಂಗ್ಲೆ ಈಗಲೂ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾಗಿಯೇ ಇದೆ. "ಅಂದಾಜು ೨೦ ಅಡಿ ಉದ್ದ ಹಾಗೂ ೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿರುವ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಮನನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು, ನಾನು ಅಧಿಕಾರವಹಿಸಿಕೊಂಡ ದಿನವೇ ನನ್ನ ಗಮನಕ್ಕೆ ತರಲಾಗಿತ್ತು. ನಾನೂ ಆ ಕೋಟೆಯನ್ನು

ವೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಬಿಟ್ಟರೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ವಸ್ತುಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲ"- ಎಂಬುದಾಗಿ, ೨೦೦೫ ಇಸ್ವಿಯ ಅಕ್ಟೋಬರ ತಿಂಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿದ್ದ, ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಎಂ.ಎಸ್. ಶ್ರೀಕರ ಅವರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಮುಂದುವರೆದು, "ಈ ಕುರಿತು ದಾಖಲೆಗಳೇನಾದರೂ ಇವೆಯೇ ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ನನಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಆ ಕೋಣೆಯನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಬಂಗಲೆಯ ಇತರ ಕಡೆ ಏನೆಲ್ಲ ದುರಸ್ತಿ, ನವೀಕರಣ ನಡೆದರೂ ಈ ಕೋಣೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮೊದಲಿನ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಸಲಾಗಿದೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಇತಿಹಾಸದ ಮರೆವು: ಒರಟು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಾಸಿನ ಕೋಣೆ, ಸಾದಾ ಗೋಡೆಗಳು, ಕಟ್ಟಿಗೆ ಹೊದಿಕೆಯ ಇಳಿಜಾರು ಮೇಲ್ಮಾಡು ಹಾಗೂ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹುದುಗಿರುವ ಮೂರು ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಪಾಟುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಕಳೆದ ೧೮೪ ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿದ್ದ ವಿವಿಧ ಬ್ರಿಟಿಷ ಹಾಗೂ ಭಾರತೀಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ವಾಸಿಸಿದ್ದ ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಗಳು ನಾಮಾವಶೇಷವಾಗಿದ್ದರೂ, ಆಕೆಯ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಜೀವಂತವಾಗಿರುವಂತೆ ಈ ತಣ್ಣನೆಯ ಕೋಣೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರು ಮಾತ್ರ ಈ ಅಪರೂಪದ ಕೋಣೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮರೆತೇ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನನ್ನು ಧಾರವಾಡದ ಕಲೆಕ್ಟರ ಬಂಗ್ಲೆಗೆ ಏಕೆ ಕರೆತರಲಾಗಿತ್ತು? ಈ ಘಟನೆಯು ಏಕೆ ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಮುಖ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ದಾಖಲ ಆಗಲಿಲ್ಲ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಥ್ಯಾಕರೆಯನ್ನು ಕೊಂದ ೧೮೪ ವರ್ಷಗಳ ನಂತರವೂ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿವೆ.[೨೨]

೩) "ಬಹದ್ದೂರ ಗಡ" (ಕಿತ್ತೂರಿನ ಉಪಕೋಟೆ "ಗಡದ ಮರಡಿ"):

ಕಿತ್ತೂರು ಗ್ರಾಮದ ನೈರುತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗಡೆ ಒಂದು ನೈಸರ್ಗಿಕ ದಿನ್ನೆಯಿದೆ. ಅನುಕೂಲಕರ ಈ ದಿನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಬಹುದೂರದವರೆಗೂ ದೃಷ್ಟಿ ಇಟ್ಟು ನೋಡಲು ಒಂದು "ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರ" ವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಇದನ್ನು "ಗಡಾದ ಮರಡಿ"-ಎಂದೂ ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದಲ್ಲಿ ಕನಿಷ್ಟ ೧೦ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದವರೆಗೂ ಸುತ್ತೆಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು ಹಾಗೆ ಈ ಗಡವು ಕೇವಲ ರಕ್ಷಣಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲದೆ ಸುತ್ತಲಿನ ನಿಸರ್ಗ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಸವಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾಗಿದೆ.

ಈ ಗೋಪುರದಲ್ಲಿ ಒಂದು "ಕಾವಲುಗಾರನ ಕೊಠಡಿ" ಯಿದೆ. ಇದು ಹಾಳು ಬಿದ್ದಿದ್ದು, ಗಿಡಮರಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಗೋಪುರದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕೆರೆಯಿದೆ. ಇದನ್ನು "ರಣಗಟ್ಟಿ ಕೆರೆ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದೊಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಥಳ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಸೈನ್ಯವು ಕೊನೆಯ ಬಾರಿಗೆ ವಿಫಲವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ್ದು. ಈ ಗೋಪುರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ "ಕಿತ್ತೂರ"

ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಒಬ್ಬ ಫ್ರೆಂಚ್ (ಪೋರ್ಚುಗಿಸ್) ಎಂಜಿನೀಯರ್ ರೂಪಿಸಿದನೆಂದು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆ ಹಾಗೂ ಗುರುವಾರ ಪೇಟೆಗಳನ್ನು ಆತನೇ ನಿಯೋಜಿಸಿ ರೂಪಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇಂಥ ವಿನ್ಯಾಸ ಕ್ರಮವು ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇದೆ.[೨೩]

ದಿನಾಂಕ ೦೫ ಡಿಶೆಂಬರ ೧೮೨೪ ರಂದು ಬೆಳಗಿನ ಜಾವದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಮುಖ್ಯ ಕೋಟೆಯು ಬ್ರಿಟಿಷ ಸೈನ್ಯದ ವಶವಾಯಿತು.

ಗಡದ ಮರಡಿ ಅಥವಾ "ಗಡಾದ ಮರಡಿ" ಯು "ಕಿತ್ತೂರಿನ ಮುಖ್ಯ ಕೋಟೆ"ಯ ಭಾಗವಾದ ಮತ್ತೊಂದು "ಉಪಕೋಟೆ"ಯಾಗಿತ್ತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಗೆಲುವಿನಿಂದ ಉಬ್ಬಿಹೋದ ಚಾಪ್ಲಿನ್ ಸಾಹೇಬನು, ತನ್ನ ಮೇಲಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮುಂಬಯಿಯ ಮಾನ್ಯ ಗವರ್ನರ ಸಾಹೇಬನಾದ ನ್ಯೂನ್ ಹ್ಯಾಮ್‌ನಿಗೆ ಇಂಗ್ಲೀಷದಲ್ಲಿ ದಿನಾಂಕ ೦೬ ಡಿಶೆಂಬರ ೧೮೨೪ ರಂದು ಬರೆದ ವಿವರವಾದ ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾದ "ನಡೆದ ಯುದ್ಧದ ಕಥೆ" ಯಲ್ಲಿ "ದಿನಾಂಕ ೫ ಡಿಶೆಂಬರ ೧೮೨೪ ರಂದು ಮುಂಜಾನೆ ೮.೦೦ ಗಂಟೆಗೆ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಮೇಲಿನ ಹಾಗೂ ಕೆಳಗಿನ ಕೋಟೆಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷ ಸೈನ್ಯದ ವಶಕ್ಕೆ ಬಂದವು" ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಮುಖ್ಯವಾದ ಹಾಗೂ ಭವ್ಯವಾದ ಸುಂದರಕೋಟೆಗೆ ಈ "ಗಡಾದ ಮರಡಿ"ಯು ಒಂದು "ಉಪಕೋಟೆ" ಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ನಮಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡು ಪತನವಾದ ನಂತರ ಉದ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಸೈನ್ಯವು ಮುಖ್ಯ ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ ಹಾಗೂ "ಉಪಕೋಟೆ" (ಗಡಾದ ಮರಡಿ) ಇವುಗಳನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಿತೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ.[೨೪]

ಇದಕ್ಕೆ "ಬಹಾದ್ದೂರ ಗಡ" ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೆಸರಿಡಲಾಗಿದೆ. ನಾವು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಊಹಿಸಲು ಸೂಕ್ತ ಆಧಾರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಐದನೇ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡನ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦-೧೬೯೧) ತರುವಾಯ ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯಿಯು ಆರನೇ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೧ ರಿಂದ ೧೬೯೭ ರ ವರೆಗೆ ಕಿತ್ತೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿದನು. ಅವನು ಅತ್ಯಂತ ಶೂರನಾಗಿದ್ದನು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವನು ತೋರಿದ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ವಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲಶಾಹಿ ರಾಜರು ಅವನಿಗೆ "ಶಮಶೇರ ಜಂಗ ಬಹಾದ್ದೂರ" ಮತ್ತು "ದಿಲಾವರಖಾನ ಬಹಾದ್ದೂರ ದಿಲಾವರ ಜಂಗ" ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಈ ಎರಡೂ ಬಿರುದುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ "ಬಹಾದ್ದೂರ" ಎಂಬ ಪದವನ್ನು "ಮುದಿಮಲ್ಲಪಗೌಡ" ಸರದೇಸಾಯಿಯ ಪುಣ್ಯ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಈ ಉಪಕೋಟೆಗೆ "ಬಹಾದ್ದೂರ ಗಡ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಹಾಳುಗೆಡವಿದ ನಂತರ ಈ ಉಪಕೋಟೆಯ ಬಹಳಷ್ಟು ಭಾಗವು ಹಾಳಾಗಿ, "ಬಹಾದ್ದೂರ" ಎಂಬ ಪದವೂ ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಜನಮಾನಸದಿಂದ ದೂರಾಗಿ ಕೇವಲ

[illegible]

"ಗಡ" ಎಂಬ ಪದವಷ್ಟೇ ಉಳಿದು, ಮರಡಿಯ ಮೇಲಿನ ಗಡ ಎಂಬುದಾಗಿ, ತದನಂತರ "ಗಡದ ಮರಡಿ" (ಗಡಾದ ಮರಡಿ) ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ನಮಗೆ ತಿಳಿದಂತೆ, ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ೬ನೇ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡನೇ ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ, ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಂದರೆ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉಪಕೋಟೆಯಾದ "ಬಹಾದ್ದೂರ ಗಡ" ವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದೆಂಬುದು ನಂಬಲರ್ಹ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅತೀ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಳವು. ಇದನ್ನು ಬಳಸಿ (ಸುತ್ತುವರಿದು) ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ಆಳವಾದ ಕಂದಕಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸಧ್ಯಕ್ಕೆ ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಫಟ-ಫಟ ಎಂದು ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ಸ್ವತಂತ್ರ ಭಾರತದ ೧೮'x೨೫' ಅಳತೆಯ ತ್ರಿವರ್ಣ ಧ್ವಜದ ಉತ್ತುಂಗ-ಭದ್ರ-ಬಲಿಷ್ಠ ಸ್ತಂಭವು ಇಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೊತ್ತಳದ ರಚನೆಯಾಯಿತು. ಸುತ್ತಣ ಆವಾರವನ್ನು ಆಳವಾದ ಕಂದಕವು ಬಳಸಿ ನಿಂತಿದೆ. ಕೊತ್ತಳವನ್ನು ಬಳಸಿ, ಒಂದು ಪ್ರಾಂಗಣ ಅಥವಾ ಬಯಲು ಇದೆ. ನಡುವೆ ಆವಾಗ್ಗೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದ ಕಟ್ಟೆಯು ಈಗ ಕುಸಿದಿದೆ. ಕೊತ್ತಳದ ಮೇಲೆ ಇದೀಗ ವಿದ್ಯುದ್ದೀಪ ಸ್ತಂಭವು ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಈ "ಬಹಾದ್ದೂರ ಗಡ"ವು ಒಂದು ಪ್ರಚಂಡವಾದ ತೋಫುಖಾನೆಯು! ಇಲ್ಲಿ ಮದ್ದು, ಗುಂಡು, ತುಬಾಕಿ, ತೋಫುಗಳಿಂದ ಸುಸಜ್ಜಿತವಾದ ಸೈನ್ಯವು ಸದಾ ಜಾಗೃತವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಈ (ಕಿತ್ತೂರು) "ಗಡ" ದ ತುತ್ತ ತುದಿಯ ಮೇಲೆ ಅಗಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾವಿಯೊಳಗಿಂದ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಒಂದು ಗುಪ್ತ ಮಾರ್ಗವು ಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು.

ಭಾರತೀಯ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟದ ಉಗಮ ಸ್ಥಾನದ ಕಿತ್ತೂರನ್ನು ಗೌರವಿಸಲು ಕೇಂದ್ರ ಸರಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿ ವರ್ಷವೂ ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರ ಧ್ವಜವು (೧೮'x೨೭' ಅಳತೆಯ) ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕಿಲ್ಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾರಿಸಲು ಕಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಗೌರವವು ನಾಡಿನ ಕೆಲವೇ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಮೀಸಲು ಎಂಬುದು ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಅಭಿಮಾನಪಡಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.[೨೫]

ಸುಧಾರಣೆಗಾಗಿ ಕ್ರಮ:

ಇದುವರೆಗೂ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉಪಕೋಟೆಯಾದ "ಬಹಾದ್ದೂರ ಗಡ" (ಗಡಾದ ಮರಡಿ) ದ ಸುಧಾರಣೆಗಾಗಿ ಯಾವ ಸರಕಾರವೂ ಕ್ರಮ ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಭಾರತ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಸವ ಹಾಗೂ ಪ್ರಜಾರಾಜ್ಯೋತ್ಸವ ಆಚರಣೆಗಳ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಧ್ವಜಾರೋಹಣ, ಪ್ರಭಾತಫೇರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳ ಮೂಲಕ ಕಿತ್ತೂರಿನ ವೀರರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕೆಚ್ಚೆದೆ, ದೇಶಪ್ರೇಮ, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಕುರಿತು ಭಾಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸರಕಾರ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿಯ ಜನತೆ ದೇಶ ಭಕ್ತಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಲ್ಲಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅಂದರೆ ಮಾರ್ಚ ೨೦೦೭ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರವು ಕಿತ್ತೂರು ಮತಕ್ಷೇತ್ರದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತ ಬಜೆಟ್ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತೈದು (೩೫) ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ವೆಚ್ಚದ ವಿವಿಧ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ

[illegible]

ಕಾಮಗಾರಿಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮುದಾಯ ಆರೋಗ್ಯ ಕೇಂದ್ರದ ಸಂಪರ್ಕ ರಸ್ತೆಯನ್ನು "ಮಲೆನಾಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ" ಯಿಂದ ಡಾಂಬರೀಕರಣ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಶನಿವಾರ ೨೪ ಮಾರ್ಚ ೨೦೦೭ ರಂದು ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ಕಾಮಗಾರಿ ವೀಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದ, "ಮಲೆನಾಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ"ಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಶ್ರೀ ಎ.ಎಸ್. ಪದ್ಮನಾಭ ಭಟ್ಟ ಅವರು "ಸಂಸ್ಥಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರ" ವಾಗಿದ್ದ "ಗಡಾದ ಮರಡಿ" ಯ ಸಮಗ್ರ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಸ್ಪಂದಿಸುವುದಾಗಿ, ಹಾಗೂ ಯೋಜನೆ ರೂಪಿಸಿ, ಸ್ಥಳೀಯ ಶಾಸಕರ ಶಿಫಾರಸು ಪತ್ರದೊಂದಿಗೆ ಕಚೇರಿಗೆ ನೀಡುವಂತೆ ಸೂಚಿಸಿ, ಭರವಸೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.[೨೬]

೪) ರುದ್ರಗಡ ಕೋಟೆ:

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಿನ ಗಡಿಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಾಮವೆಂದರೆ ದೇಶನೂರ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೫-೨೦ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ದೇಶನೂರ ಗ್ರಾಮವು ಕೂಹುಂಡಿ-೩೦೦೦ ದ ಆಡಳಿದ ವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕುಂತಳ ದೇಶದ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಗವೇ ಕುಹುಂಡಿ – ೩೦೦೦ ಪ್ರಾಂತ. ಈ ಭಾಗವು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರದ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗದ ಹಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತು.[೨೭] ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವು ರಟ್ಟರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂಬ ಅಂಶವು, ಈ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ೫ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದ ನೇಸರಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫ ರಿಂದ ೧೮೨೪ ರವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೨೩೯ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ, ಸುಮಾರು ೧೨ ಜನ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅರಸರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೇ ದೊರೆಯಾದ ಮಾಳವ 'ರುದ್ರಗೌಡ' ಉರ್ಫ ಫಕೀರ ರುದ್ರಗೌಡ ಸರ್ಜ ೧೭೩೪-೪೯ರವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದನು. ಆತನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ಅವನು ದೇಶನೂರಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ಕೋಟೆಗೆ "ರುದ್ರಗಡ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.[೨೮] ಈ ದೇಶನೂರ ಗ್ರಾಮವು ಫಕೀರ ರುದ್ರ ಸರ್ಜನ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರದ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯಭಾಗವಾಗಿತ್ತು.[೨೯] ರುದ್ರಗೌಡನಿಗೆ ಪುತ್ರ ಸಂತಾನವಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆತ ತನ್ನ ತಮ್ಮನಾದ ದಿವಂಗತ ಮಲ್ಲಪ್ಪ ಎಂಬುವನ ಮಗನಾದ ವೀರಪ್ಪಗೌಡನನ್ನು ತನ್ನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂಡ್ರಿಸಿ, ತನ್ನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟನು. ಆತನ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಕಲ್ಮಠದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು; ಅದು ಈಗಲೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ನಿರಂಜನಿ ಮಹಲ್:

"ನಿರಂಜನಿ ಮಹಲ್" ಒಂದು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾದ ಸಣ್ಣ ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚೌಕೋನ ಕೊಠಡಿ. ಇದರ ನಾಲ್ಕೂ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಗಸಾಲೆ. ಮೊಗಸಾಲೆಯ ಹೊರಬದಿಯ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು, ಇವುಗಳ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಕಮಾನಿನ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಇದರ ವಿನ್ಯಾಸವು ವಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲಶಾಹಿ ಕಾಲದ ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡದಂತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದೂ ಕೂಡ ಒಂದು ಸಮಾಧಿ ಕಟ್ಟಡವೇ ಹೊರತು ಅರಮನೆಯಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಹೆಮೊಟೈಟ್ ಕ್ವಾರ್ಟಜೈಟ್ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಬಿಳಿ ಸುಣ್ಣಗಾರೆ ಲೇಪನವಿದೆ.

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ "ತೇಗೂರ" ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಓರ್ವ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರಳಾದ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸ್ತ್ರೀ "ರಂಜನಿ" ಎಂಬುವಳು ಅರಮನೆಯ ಆಸ್ಥಾನದ ನರ್ತಕಿ, ಈ ನರ್ತಕಿಗೆ ಮನಸೋತ ಫಕೀರ ರುದ್ರಸರ್ಜನು ಅವಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಲಗ್ನವಾಗುವ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ. ಅದಕ್ಕೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯ ಹಿರಿಯರು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ರಂಜನಿಯೊಡನೆ ಲಗ್ನ, ಇಲ್ಲವೆ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ರುದ್ರಸರ್ಜನಿಗೆ ಉತ್ತರಿಸಿದರು. ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತೊರೆದು ರುದ್ರಸರ್ಜನು ರಂಜನಿಯನ್ನು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಗೊಳಿಸಿ, "ನಿರಂಜನಿ" ಯನ್ನಾಗಿ ಹೆಸರಿಸಿ ಲಗ್ನವಾದನು. ಅವರ ಪ್ರೇಮದ ಕಥೆ ಅನೇಕ ಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತುವಾಯಿತು. ಜನರು ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಹಾಡಿದರು. ರುದ್ರಸರ್ಜನು "ನಿರಂಜನಿ"ಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವದನ್ನು ಆತನ ತಮ್ಮ ಮಲ್ಲಪ್ಪ ವಿರೋಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆತನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿದನು. ಅವನ ರಾಣಿ ಮತ್ತು ಮಗ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ದೇಶ ಭ್ರಷ್ಟರನ್ನಾಗಿಸಿದನು. ಆದರೆ ದುರ್ದೈವದಿಂದ ಈ ಫಕೀರರುದ್ರಸರ್ಜನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪ್ಪಿನ ಬೆಟಗೇರಿಯ ಶೆಟ್ಟರ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಮ್ಮನ ಹೆಂಡತಿಯ ಮಗ ವೀರಪ್ಪನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು, ತನ್ನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿ, ಆ ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಗೆ ಒಂಟಮೂರಿ ದೇಸಾಯರ ಮನೆಯ ಪಾರ್ವತಿ ಬಾಯಿಯೊಂದಿಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿ, ಕಿತ್ತೂರಿನ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು, ನಂತರ, ತಾನು ತನ್ನ ಪ್ರೇಯಸಿಯ ಸವಿನೆನಪಿಗಾಗಿ "ನಿರಂಜನಿ ಮಹಲ್" (ಅರಮನೆ) ನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರೇಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ದೇಶನೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರು. ತಮ್ಮ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಿಂದ ೩೦೦ ಜನ ಸೇವಕರನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ಆಧಾರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಇಬ್ಬರೂ ರಸಿಕರ ಶೃಂಗಾರದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ರುದ್ರಕವಿ "ಸೂಳೆ-ಸರ್ಜರ ಪ್ರಣಯ" ಕಾವ್ಯದಿಂದಲೇ ನೋಡಿ ರಸಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಸರಗಿ ಚಿಂತಾಕ ಡೋರೆ ಹರಡಿ ಕಂಕಣ ತೋಳ್ ಬಾ।
ಪುರಿಯು ರಾಗುಟಿ ಚೌರಿ ವರನವರತ್ನ ಖಚಿತ।
ಹಾರಗಳೊಡ್ಯಾಣ ನಿನ್ನ ಶರೀರಕ್ಕ ತಕ್ಕಂತ ಆ ।

ಭರಣಗಳಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಿರಿಮಂಜಿ ಕುತನಿ / ಜರತಾರಗಳ ಮರು ಕಿನಿಕಾಪು।
ದೊರಂಗಿಯ ದಟ್ಟಿ ಪೀತಾಂಬರವ ನೀನುಟ್ಟುಕೊಂಡು
ದೊರೆ ಕುಲಚಂದ್ರನ ಶ್ರೀ ಚರಣಕ್ಕೆರಗಿ / ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ।
ಕರೆತಾರೆ ಲಲನೆ ನಿನ್ನ ದಾರಿಯ ನೋಡುತ / ಕುಳಿತಿರುವ ಕುಂಜರಗಮನೆ।[೩೦]

ಫಕೀರರುದ್ರಸರ್ಜ ಮತ್ತು ನಿರಂಜನಿ ಇಬ್ಬರು ಪ್ರೇಮಿಗಳ ಸಮಾಧಿಗಳು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕಲ್ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ರಾಜಮನೆತನದ ಸಮಾಧಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿವೆ. ಫಕೀರರುದ್ರ ಸರ್ಜನ ಸಮಾಧಿಯು ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯರ ಸಮಾಧಿಗಿಂತ ಶಿಲ್ಪದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.[೩೧] ನಂತರದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜನು ನಿರಂಜನಿ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಕಿತ್ತು ಹಾಕಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಒಂದು ಹೆಣ್ಣಿಗಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು "ಹುಚ್ಚು ಫಕೀರರುದ್ರ ಸರ್ಜ"ನೆಂದು ಅನೇಕರು ಕರೆದರು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨ ರಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರಿದಾಗ ಆತನಿಗೆ ೧೭ ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸು. ಈತ ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರಿದ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ (ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೫ ರಲ್ಲಿ) ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ "ದೇಶನೂರ ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಟಿಪ್ಪು ಸುಲ್ತಾನನು ತನ್ನ ಸರದಾರನಾದ ಬದ್ರುಲ್ ಜಮಾನ್ ಖಾನನ ಮುಖಾಂತರ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು. ಮಲ್ಲಸರ್ಜನು ತನ್ನ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸೈನ್ಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿದನು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಹಿರಿಯ ರಾಣಿ ರುದ್ರಮ್ಮ (ತಲ್ಲೂರು ದೇಸಾಯರ ಮಗಳು) ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಳೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಮತ್ತೆ ಎರಡನೇ ಬಾರಿ ದೇಶನೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ ಟೀಪು, ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಮಲ್ಲಸರ್ಜನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಪೆರಿಯಾ ಪಟ್ಟಣದ ಹತ್ತಿರದ ಕಪಾಳದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿಡಲಾಯಿತು.[೩೨]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ದೇಶನೂರ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಅತೀ ಎತ್ತರವಾದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಏಳನೇ ದೊರೆ ಫಕೀರ ರುದ್ರಗೌಡ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅತೀ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮ, ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಕಂದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪ್ರತಿಶತಭಾಗ ನಾಶಗೊಂಡಿದ್ದು, ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳು ಕಾಣಲು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ೪೦ ಅಡಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಬುರುಜುಗಳು ಇಂದು ೨೦-೨೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಕೋಟೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚೌಕಾಕಾರದ ಬಾವಿಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದ ಕಂದಕವು ಸು. ೧೫-೨೦ ಅಡಿ ಆಳವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಂದಕದಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡದಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ

ಬಲಗಡೆ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ (ಬುರುಜಿನ ಬಲಕ್ಕೆ) ಕಂದಕವನ್ನು ದಾಟಿ ಹೋಗಲು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ೫–೭ ಅಡಿ ಅಗಲದ ಮಾರ್ಗವಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಅತೀ ಎತ್ತರವಾದ ಬುರುಜು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬುರುಜು ಪೂರ್ವ–ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸಧ್ಯ ಅವುಗಳು ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿವೆ. ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ದೇಶನೂರ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಿಂದ ದೇಶನೂರ ಗ್ರಾಮದ ಅಮರೆವ್ವ ದೇವಾಲಯದವರೆಗೆ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗ ಸ್ಥಳವಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಗತಿಯ ಮೇರೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

೫) ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಕೋಟೆ:

ಕುಂದರನಾಡು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರವು ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ೪೪ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು "ಕರಿಗುಡಿ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಮೂಲತಃ ಜೈನ ಬಸದಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ (೧೨ ನೇ ಶತಮಾನ) ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ.[೩೩] ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಪ್ರದೇಶವು ಕಿತ್ತೂರಿನೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕ ಹೊಂದಿತ್ತು. ಕಿತ್ತೂರಿನ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಳನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ರಿಂದ ಅವಳ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೯ ರವರೆಗೆ ಈ ಕೋಟೆಯ ಜೈಲಿನಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಬ್ರಿಟಿಶರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಟ್ಟಿತು.[೩೪]

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಎರಡನೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ (೧ ಡಿಸೆಂಬರ ೧೮೨೪ ರಿಂದ ೪ ಡಿಸೆಂಬರ ೧೮೨೪ರ ರಾತ್ರಿಯವರೆಗೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧ) ಬ್ರಿಟಿಷರಿಂದ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕೋಟೆ ಭೇದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕಿತ್ತೂರಿನ ಒಳಗೆ ನುಗ್ಗಿದ ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಸೈನಿಕರು ಸೋತರು; ಕೆಲವರು ಅಸುನೀಗಿದರು. ಕಿತ್ತೂರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವೆಲ್ಲ ವಿಫಲವಾಯಿತು. ತನ್ನ ಶೂರ ಸರದಾರರ ಒತ್ತಾಯಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ತನ್ನ ಸೊಸೆಯಾದ ವೀರವ್ವ ಮತ್ತು ಜಾನಕಿಬಾಯಿಯವರೊಂದಿಗೆ ಪಾರಾಗಿ ಸಂಗೊಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗಲು ಯತ್ನಿಸಿ, ಬ್ರಿಟಿಷ ಸೈನಿಕರ ಸೆರೆಯಾಳುಗಳಾದರು.[೩೫] ಸೆರೆಸಿಕ್ಕ ಚೆನ್ನಾಮ್ಮಾಜಿಯನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು "ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಕೋಟೆ"ಯಲ್ಲಿಟ್ಟರು. ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ೨೮೪ ಹಳ್ಳಿಗಳು, ೭೪ ಕೊಪ್ಪಗಳು, ನೂರಾರು ಕೋಟೆಗಳು ಹಾಗೂ ಸಾವಿರ ಚದುರ ಮೈಲು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು,[೩೬] ಅನೇಕರ ಅಸೂಯೆಗಣ್ಣಿನ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಆಳಿದ ಚೆನ್ನಮ್ಮ

[illegible]

ರಾಣಿಯು, ತನ್ನ ಜೀವನದ ಕೊನೆಯ ದುರಂತಗಳನ್ನೂ ಅಷ್ಟೇ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಎದುರಿಸಿದಳು. ಜೀವನದ ಎಲ್ಲ ನೋವುಗಳನ್ನುಂಡ ಅವಳು

ಹೊಂಗಲದ ಮಠದಾಗ ಲಿಂಗಪೂಜೆಯ ಮಾಡಿ
ಭಂಗಾಗುದೆಂದು ಎದೆಗುಂದಿ । ಚೆನ್ನವ್ವ
ಉಂಗುರ್ವಜ್ಜೀರ ನುಂಗ್ಯಾಳೋ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೯ ರ ಫೆಬ್ರುವರಿ ೨ ರಂದು ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಕೋಟೆಯ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾದಳು. ಇಂದಿಗೂ ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಸೆರೆಮನೆಯ ಅವಶೇಷ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಆ ವೀರವನಿತೆಯ ವೀರಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೩೭]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲವಾದರೂ, "ಕೋಟೆ"ಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾದ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣ ಸುಮಾರು ೨೫ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆ ಹೊಂದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅತೀ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕೆರೆಯೊಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು ಈ ಕೆರೆಯ ನೀರನ್ನು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ಕೆರೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೩೦೦ ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ (ಕೆರೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ) ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣದ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬಾವಿಯೊಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಾವಿ "ಹುಡೇದ ಬಾವಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯನ್ನು ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಕೋಟೆಯ ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿಟ್ಟಾಗ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ಅವಳು ಈ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಾವಿಯು ೨೫ ಅಡಿ ಅಗಲ ಹಾಗೂ ೨೦ ಅಡಿ ಉದ್ದವಿದ್ದು ಸಧ್ಯ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ಈ ಬಾವಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿವೆ. ಹಾಗೂ ಬಾವಿಯ ಬಲಬದಿ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ೨ ಕಮಾನಿನಾಕಾರದ ಗೂಡುಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತಮಾರ್ಗವಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯರು ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದರು. ಇನ್ನುಳಿದ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು (ಕೋಟೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ) ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

೬) ಸಂಪಗಾಂವ ಕೋಟೆ:

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೮ ಮೈಲು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪಗಾವಿಯು "ಬೆಳಗಾವಿ-ಬೈಲಹೊಂಗಲ" ರಸ್ತೆಯ ಮೇಲಿದ್ದು ಬೈಲಹೊಂಗಲದಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ.

ಇದರ ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ ೧೫° – ೩೬°; ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ ೭೪° – ೫೦′. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಊರು "ತಾಲೂಕಾ" ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಹಳೆಯದಾದ ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಇದೆ;

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹಳೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಪಡೆದ ಊರಾಗಿದ್ದಿತು. ಲಿಂ॥ ಚೆನ್ನಪ್ಪಣ್ಣಾ ವಾಲಿ ಎಂಬವರು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ದೇಶಭಕ್ತರು; ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ನಾಯಕರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಚಳುವಳಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಿ ಅನೇಕ ಸಾರೆ ಜೈಲು ಶಿಕ್ಷೆ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದರು.

ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಸರಕಾರಿ ಶಾಲೆಗಳು, ಆಸ್ಪತ್ರೆ, ಪಂಚಾಯತಿ, ಬ್ಯಾಂಕುಗಳು, ಮಾಧ್ಯಮಿಕಶಾಲೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೌಕರ್ಯಗಳು ಇದ್ದರೂ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ ನಗರವು ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಗತಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಊರು ಅಷ್ಟೊಂದು ಪ್ರಗತಿ ಸಾಧಿಸಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಂತಜೀವಿಗಳಾದ ಇಲ್ಲಿಯ ಜನತೆ ಗಾಂಧೀವಾದಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಗ್ರಾಮೀಣ ರೀತಿಯ ಜೀವನ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಸಹಜೀವಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಊರಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಈಗ ನಾವು ಗಮನಿಸುವುದು ಅತೀ ಅವಶ್ಯ ಹಾಗೂ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿದೆ; ಇದರ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.–

ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಗತಿಯ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ಸಂಪಗಾವಿ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶವು ಕದಂಬ ಹರಿವರ್ಮನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈತನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತಾಮ್ರಪಟ ಶಾಸನವೊಂದು ಮುಂಬೈನ "ಪ್ರಿನ್ಸ್ ಆಫ್ ವೆಲ್ಸ್" ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ.[೩೮] ನಂತರ ಗೋವೆ ಕದಂಬರು, ವಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲಶಾಹಿಗಳು ಮತ್ತು ಮೊಗಲರು ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದರು.

ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಇತಿಹಾಸವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫ ರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬಂದರೂ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ರಾಜ್ಯಭಾರ ನಡೆಸಿದ್ದುದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦ ರಲ್ಲಿ, ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದವರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಐದನೇ ದೇಸಾಯರಾದ ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡರು. ಆದರೆ ಕಿತ್ತೂರ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಮೂಲಪುರುಷರಾದ ಹಿರಿಯ ಮಲ್ಲಸೆಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಸೋದರರು ಮೊದಲು ಮುಗಟಖಾನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫ ರಿಂದ ೧೫೯೧ ರವರೆಗೆ ತಮ್ಮ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪೂರೈಸಿದರು. ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಕಾರಣಗಳ ನಿಮಿತ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೯೧–ರಲ್ಲಿ "ಸಂಪಗಾವಿ" ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಅವರು ನೆಲಸಿದರು.

ತದನಂತರ ಅವರ ವಂಶಜರಾದ ಹಿರೇನಾಗನಗೌಡಾ ಸರದೇಸಾಯಿ ಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿ (ಕ್ರಿ.ಶ, ೧೫೯೧ –೧೬೩೪); ಚಿಕ್ಕನಾಗನಗೌಡಾ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೪–೧೬೫೬), ಚನ್ನಪ್ಪ ಬಿಚ್ಚಗತ್ತಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೬–೧೬೬೦), ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡಾ ಸರದೇಸಾಯಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦ – ೧೬೯೧) ಹೀಗೆ ಈ ದೇಸಾಯರು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆ" ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಇದುವರೆಗೂ ನಮಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

ಔರಂಗಜೇಬ ಬಾದಶಹನ ಮಗನಾದ ಮಹಮ್ಮದ ಮುಆಝುಂ ಎಂಬವನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೩ರಲ್ಲಿ "ಸಂಪಗಾವಿಯ ಕೋಟೆ"ಯ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕೊಂಡನೆಂದು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಪಗಾವಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.[೩೯]

ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿ ಹೀಗಿರುವಾಗ, ಇದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦ – ೧೬೯೧) ಸರದೇಸಾಯಿಯ ಜೊತೆಗೆ "ಮಹಮ್ಮದ ಮುಆಝಂ" ಈತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೩ ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ, ಆತನನ್ನು ಗೆದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ, ೧೬೮೩ ರಿಂದ ನಂತರದ ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸ್ತವ್ಯ ಮಾಡಿದ ಅಲ್ಲಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯು "ಮೊಹಮ್ಮದ ಮುಆಝಂ" ನು ತನಗೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಹಿಂಸೆಗಳು ಹಾಗೂ ಆಳಿತದಲ್ಲಿಯ ಸೋಲುಗಳ ಚಿಂತೆಗಳ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿ ನಲಗುತ್ತಿರುವಾಗ, ಬದುಕಿಗಾಗಿ ಹಲವಾರು ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾರ್ಗ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಓರ್ವ ಶಿವಯೋಗಿ ಸಿದ್ಧರು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡರು.; ಆ ಮುನಿಗಳ ರೂಪವನ್ನೇ ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತರಾಗಿ ನೆನೆಸಿದ ದೇಸಾಯರು ತಮ್ಮ ಸೇವಕರೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು "ಗುರುವಾರ" ದಿವಸದಂದು ಈಗಿನ ಕಿತ್ತೂರು ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸ್ವಾಮಿಗಳ ದರ್ಶನ ಪಡೆದರು. ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯರು ಅಂದಿನಿಂದ ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿ, ಅವರ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಈಡೇರಿಸಲು "ಸೋಮವಾರ" ದಿವಸ ಅವರ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ತಲುಪಿದರು. ಆ ಮುನಿಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟ ಸ್ಥಳಗಳೇ ಅಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಜೆಗಳು ಇಂದು ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ "ಗುರುವಾರ ಪೇಟೆ" ಮತ್ತು "ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆ" ಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದವು.

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಈ ಎರಡೂ ಪೇಟೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದಿವಸ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಂತೆಗಳಾಗುತ್ತಿವೆ. ಸಂಪಗಾಂವದಿಂದ ಕಿತ್ತುಕೊಂಡು ಬಂದು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರಿಂದ "ಕಿತ್ತೂರು" ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರಬೇಕೆಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಊಹೆ.

ಅಂದಿನಿಂದ "ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ" ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದ್ದು, ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಥಮ ರಾಜಗುರುಗಳಾಗಿ ಶ್ರೀ ಗುರುಸಿದ್ಧಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦–೧೬೯೬ ವರೆಗೆ) ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಕ್ಷಾಕವಚವಾಗಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿದರೆಂಬುದು ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವದ್ದು, ಇದು ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ನಾಂದಿ; "ಸಂಪಗಾವಿ – ಕಿತ್ತೂರು" ಇವುಗಳ ಒಂದು ರಾಜಬಂಧನ – "ಕೊಂಡಿ".

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಪಗಾಂವ ಕೋಟೆಯು ಸುಮಾರು ೪೦–೫೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದೆ. ಕೇವಲ ಕೆಲವೇ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಅಳಿದುಳಿದ ಗೋಡೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಳಿಯರ ಪ್ರಕಾರ ಕೋಟೆಯು ದಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರ ಹೊಂದಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯಿದೆ. ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬಹುದು. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಇಸ್ಲಾಂ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಶಾಹಿ ಮಸೀದಿ (ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ) ಸುಂದರವಾಗಿ, ಸದೃಢವಾಗಿ ಮತ್ತು

ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಅರಮನೆಯದ್ದಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೋಟೆಯು ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಧ್ಯ ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳು ಸುಮಾರು ೨೫ ಅಡಿಯತ್ತರ ಮತ್ತು ೧೦-೧೫ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವದರಿಂದ ಕೋಟೆಯು ಬೇಗನೆ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೀರಿನ ಹೊಂಡ (ಬಾವಿ) ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರತಿಶತ ಭಾಗವನ್ನು ಕೃಷಿ ಭೂಮಿಯನ್ನಾಗಿ ಜನರು ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತ ಮಾರ್ಗವೊಂದಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

೭) ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ:

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಆಗ್ನೆಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೬೦ ಕಿ.ಮೀ (ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೫ ಕಿ.ಮೀ) ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ "ಸಂಗೊಳ್ಳಿ" ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವೊಂದಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮವು ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ ಹೆಸರಿನಿಂದಾಗಿ (ಕಿತ್ತೂರು ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯ ನಿಷ್ಠಾವಂತ ಸೇವಕ) ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಸವದತ್ತಿ ನಗರದ "ನವಿಲುತೀರ್ಥ"ದ ಹತ್ತಿರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೬೭-೧೯೭೦ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಸ್ತುತ "ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ" ನದಿಯ ಹಿನ್ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದೆ. ಹಳೇ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬ ಅರಸ ಹರಿವರ್ಮನ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೧೯-೫೩೦) "ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ತಾಮ್ರಪಟ ಶಾಸನ"[೪೦] ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವದ ದಾಖಲೆಯಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೭ ರಲ್ಲಿ ಆದ ಶ್ರೀರಂಗ ಪಟ್ಟಣದ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ "ಕಿತ್ತೂರು" ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಗೆ ಸೇರಿತು. ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೭ ರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ಪರಶುರಾಮ ಭಾವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೮ ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣಕುಡಿಯ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಮಡಿಯಲು ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಾಯರು ಸ್ವತಂತ್ರರಾದರು.

ಕಿತ್ತೂರು ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ "ಧೋಂಡೋಜಿ ವಾಘ" ನೆಂಬ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಕಿರಾತಕನ ಹಾವಳಿ ವಿಪರೀತವಾಗಿತ್ತು. ಅವನನ್ನು ಸದೆ ಬಡಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯರು ಇಂಗ್ಲೀಷರಿಗೆ ಒಂದುನೂರು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು, ಒಂದುನೂರು ಕಾಲಾಳುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟುದಲ್ಲದೆ, "ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯ ಕೋಟೆ"ಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಅಂದರೆ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ "ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯ ಕೋಟೆ" ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂಬುದು

ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಯಾಕಂದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರೆಲ್ಲರೂ ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಇಂಗ್ಲೀಷರ ಮೇಲೆ ಸಿಟ್ಟಾಗಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕನ ಹತ್ತಿರ ಅವರ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸೈನ್ಯ, ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳು, ಒಂದು ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಇನಾಮು ಹೊಲಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ "ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ"ಯು "ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆ"ಯೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವಿಲ್ಲ.[೪೧]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೨ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯಿಯು ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಗೆ ೬೦ ರಿಂದ ೭೦ ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳವರೆಗೆ ಕಪ್ಪ ಕೊಡುವ ಕರಾರಿನಿಂದ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷದ (ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿವರ್ಷ ನಾಲ್ಕು ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ಕಂದಾಯ ಬರುವ) ಸೀಮೆಯನ್ನು ಆಳತೊಡಗಿದನು.

ಅದೇ ವರ್ಷ-ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೨ ದಂದು, ಎರಡನೇ ಬಾಜೀರಾವ ಪೇಶ್ವೆಯವರಿಗೆ ಪಟ್ಟಕೊಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಜನರಲ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯು ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಿಂದ ತನ್ನ ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಪುಣೆಗೆ ಹೊರಟಾಗ, ಅನೇಕ ಶ್ರೀಮಂತರೂ, ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರೂ, ಜಹಗೀರದಾರರೂ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು. ಊಟ-ಉಡಿಗೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಹಿತ ನೋಡಿಕೊಂಡರು. ಎಲ್ಲರೂ ನೆರವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ತಾನು ಸುಮ್ಮನೇ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯೋಗ್ಯವೆಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯಿಯು ನೂರು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು; ನೂರುಜನ ಕಾಲ್ದಳವನ್ನು ಕಳಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ, ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಲು ನಾವೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಅಲ್ಲದೇ ಜನರಲ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯು "ಸಂಗೊಳ್ಳಿ" ಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಬಿಟ್ಟ ನೌಕೆಗಳ, ಇಟ್ಟಂಥ ಆಸ್ಪತ್ರೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗೂ (ಔಷದೋಪಚಾರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಕಾಯ್ದಿಡುವದಕ್ಕೆ), ಸಮಾಚಾರ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕೂ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಅಂದರೆ ಜನರಲ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನು.[೪೨]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೯ ರಲ್ಲಿ ಫೇಶ್ವೆಯು ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ ಬಂದ ಬಳಿಕ ಕಿತ್ತೂರ ದೇಸಾಯಿಯನ್ನು ಪುಣೆಗೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡನು. ಅವರೀರ್ವರು ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಈ ಒಪ್ಪಂದದ ಪ್ರಕಾರ ದೇಸಾಯಿಯು ೧ ಲಕ್ಷ ೭೫ ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ವರ್ಷಾಶನ ಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿದನು. ಇದರ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಪೇಶ್ವೆಯು ದೇಸಾಯರಿಗೆ "ಪ್ರತಾಪರಾವ್" ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಅದರ ಸಂಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ನಂದಗಡ ಬಳಿ "ಪ್ರತಾಪಗಡ" ಎಂಬ ಕಿಲ್ಲೆ (ಕೋಟೆ)ಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.[೪೩] ಮಲ್ಲಸರ್ಜನಿಗೆ ಶಮಸೇರ ಜಂಗ್ "ಬಹಾದ್ದೂರ" ಎಂಬ ಬಿರುದು ಕೂಡ ಇತ್ತು.

ಮರಾಠರ ನಾಲ್ಕನೇ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಇಂಗ್ಲೀಷರಿಗೆ ಮಾಲೆ ಹಾಕಿದಳು. ಇಂಗ್ಲೀಷರು ಪೇಶ್ವೆಯವರನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು; ಕೊನೆಯ ಪೇಶ್ವೆಯಾದ ಎರಡನೇ ಬಾಜೀರಾಯನನ್ನು ಪೂರ್ಣ ತಮ್ಮ ಬಂದೋಬಸ್ತಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು; ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಕೊಂಡರು.

ಹಿಂದುಸ್ತಾನದ ಬಹುಭಾಗವು ಇಂಗ್ಲೀಷರ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಾಯಿತು. ಕಿತ್ತೂರ ಸಂಸ್ಥಾನವೂ ಇಂಗ್ಲೀಷರ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಯಿತು.

ಸರ್ ಥಾಮಸ್ ಮನ್ರೋನು ದಿನಾಂಕ ೨೮-ಜುಲೈ-೧೮೧೮ ಇಸ್ವಿಯಂದು ಕೊನೆಯ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜನೊಡನೆ ಕೆಲವು ಕರಾರು ಮಾಡಿ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಸಹಿ ಹಾಕಿಸಿ ಕೊಂಡನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳೆಂದರೆ "ಕಿತ್ತೂರು ದೇಶಾಯಿಯು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷ ೭೫ ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿ ವರ್ಷಾಶನ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಹಾಗೂ ಸೈನ್ಯದ ವೆಚ್ಚಕ್ಕಾಗಿ ಖಾನಾಪೂರ ತಾಲೂಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ತಾವು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂಬ ಕರಾರು ಆಯಿತು. ಮಲ್ಲಪ್ಪಶೆಟ್ಟಿ, ವೆಂಕಟರಾಯರ ಕಾರಸ್ಥಾನದಿಂದ ಈ ಕರಾರು ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿತ್ತು.

ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಶಿವಲಿಂಗರುದ್ರಸರ್ಜನು, ತಮ್ಮ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡದ್ದಕ್ಕಾಗಿ, ಹಿರಿಯರಾಣಿ ರುದ್ರಮ್ಮ ತಾಯಿಯು ಬಹಳವಾಗಿ ನೊಂದುಕೊಂಡಳು. ಅವಳು ಕಿತ್ತೂರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಸಂಗೊಳ್ಳಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಅಲ್ಲಿಯ "ಕೋಟೆ"ಯಲ್ಲಿಯ ಪುಟ್ಟ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪೂಜೆಪುನಸ್ಕಾರ, ಧರ್ಮಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತ ವಾಸಿಸಹತ್ತಿದಳು. ತನ್ನ ಜೀವನದ ಉಳಿದ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅವಳು ದೇವರ ಚಿಂತನೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆಯಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು. ಕಿತ್ತೂರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಗೌರವವನ್ನು ಕಳೆಯುವಂಥ ಮಗನ ವರ್ತನೆಯನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಾಗಲಿಲ್ಲ; ಕಿರಿಯ ತಾಯಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮರಾಣಿಗೂ ಅಷ್ಟೇ ವ್ಯಥೆ ಉಂಟಾಗಿತ್ತು. ತಾಯಿ ರುದ್ರಮ್ಮರಾಣಿಯು ಇದೇ ಚಿಂತೆಯಿಂದಲೇ, "ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯ ಕೋಟೆ"ಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿಧನ ಹೊಂದಿದಳು. ಅವಳ ಕಳೇಬರವನ್ನು ವೈಭವದಿಂದ ಮೆರೆಯಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಡಿದ ವೀರರಾಣಿ ರುದ್ರಮ್ಮನ ಕೀರ್ತಿ ಸೂಚಕವಾದ ಅವಳ ಸಮಾಧಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೬೦ ಇಸ್ವಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿತು.[೪೪]

ಆದರೆ "ಮಲಪ್ರಭಾನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ರುದ್ರಮ್ಮ ರಾಣಿಯು ತನಗಾಗಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕುಟೀರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಪೂಜೆಪುನಸ್ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಕಳೆಯತೊಡಗಿದಳು" ಎಂಬುದಾಗಿ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ್ ಅವರು ಬರೆದ "ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ" ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಮೂದಿತವಾಗಿದೆ."[೪೫]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಾಮವಾದ ರಾಯಣ್ಣನ ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೋಟೆಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದರೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ನವಿಲುತೀರ್ಥ ಆಣೆಕಟ್ಟಿನ ಹಿನ್ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಳೇ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮ, ಕೋಟೆ, ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಹಿರಿಯರಾಣಿ ರುದ್ರಮ್ಮ ತಾಯಿಯ ಸಮಾಧಿ ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಸ್ಮಾರಕಗಳು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು

ನದಿಯ ದಂಡೆಗೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದ್ದರಿಂದಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಅಥವಾ ಇನ್ನಿತರ ಯಾವುದೇ ರಕ್ಷಣಾ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ದೇಸಾಯರಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಕೋಟೆಯು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

೮) ದೊಡವಾಡ ಕೋಟೆ:

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ೨೦ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡವಾಡ ಗ್ರಾಮವು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮವು ನವಲಗುಂದ ಕಂಪಣದ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಹಾಳಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಗೋವೆ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದ ದೊಡವಾಡ ಗ್ರಾಮವು ಕದಂಬ ಮನೆತನದ ಅರಸ "ಪೆರ್ಮಾಡಿ"ಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೮೧ ರ ಶಾಸನವು (ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲ) ಇಲ್ಲಿನ ಜೈನ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದ್ದು. ಅದನ್ನು ಮರಾಠ ದೊರೆಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.[೪೬] ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಗೋವೆ ಕದಂಬ ಅರಸ ಶಿವಚಿತ್ತನ ಕಾಲದ ವೀರಗಲ್ಲು ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗುವದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಸಾಂಗಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು.[೪೭]

ಕಿತ್ತೂರು ಸಂಸ್ಥಾನ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾದ ನಂತರ, ಶೂರನಾದ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನು ೧೮೨೯ ರಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ದಂಗೆಯನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದನು. "ರಾಯಣ್ಣನು ಚೆನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯ ಧ್ಯೇಯವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದ ಶೂರ ಸಿಪಾಯಿ. ಅವನೊಬ್ಬ ಬಡಪಾಯಿ; ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯ ಓಲೆಕಾರ[೪೮] ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರೀ ಈಶ್ವರ ಸಣಕಲ್ಲರವರು ಬರೆದ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಶಿವಲಿಂಗರುದ್ರ ಸರ್ಜನ ದತ್ತಕ ಮಗ ಮಾಸ್ತಮರಡಿಯ ಬಾಳಪ್ಪಗೌಡರ ಮಗ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪನಿಗೆ ಕಿತ್ತೂರು ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೇರುವ ಹಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲು ರಾಯಣ್ಣನು ಬಯಸಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಬ್ರಿಟಿಶರು ಅವನನ್ನು ಮೋಸದಿಂದ ಹಿಡಿದು ನಂದಗಡದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೦ ರ ಡಿಶಂಬರ ೨೮ ರಂದು (ರಾಯಣ್ಣನನ್ನು) ಗಲ್ಲಿಗೇರಿಸಿದರು.[೪೯] ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರ ಸರ್ಜನ ದತ್ತು ಮಗನಾದ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪನಿಗೆ "ಸವಾಯಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ಎಂಬ ಹೆಸರನಿಟ್ಟಿದ್ದರು, ಅದೇ ಸವಾಯಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೭ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡಾಯವೆದ್ದು, ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾಗಿ "ದೊಡವಾಡ ಕೋಟೆ"ಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಸೆರೆಮನೆ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದನು.[೫೦]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಸುಮಾರು ೪–೫ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯೊಂದು ಈ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕಡಿಮೆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಕೋಟೆಯು ೧೦ ರಿಂದ ೧೩ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆಯಾದರೂ, ಸಧ್ಯ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬೃಹದಾಕಾರದ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಎರಡು, ಒಟ್ಟು ಐದು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬುರುಜು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಬುರುಜು ಸುಮಾರು ೭೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಳತೆ ೩೫ ರಿಂದ ೪೦ ಅಡಿಯಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವದ ಗೋಡೆಯು ಸುಮಾರು ೫೦೦ ಅಡಿ ಉದ್ದವಾಗಿದ್ದು, ಎತ್ತರ ಸುಮಾರು ೬೦ ಅಡಿಯಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ೨ ಬಾವಿಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಅಕ್ಕತಂಗಿಯರ ಬಾವಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗದ ಸ್ಥಳವಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಮಾರ್ಗವು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕೋಟೆಗೆ ಮಾರ್ಗ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕರೆಮ್ಮ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಅದರ ಎದುರಿಗೆ ಹಾಳಾದ ಒಂದು ಗವಿಯಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸ್ಥಳೀಯ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿಯ ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಬಿಳಿ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸಧ್ಯ ಗಿಡ-ಕಂಟಿಗಳು ಬೆಳೆದಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಗಳು ಕುಸಿಯುತ್ತಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೂ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕೆರೆಯಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಿರ್ಲಕ್ಷಿತ ಹಾಗೂ ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಕುಸಿಯುತ್ತಿವೆ. ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಸದೃಢವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೋಟೆಯ ಕೆಳಭಾಗದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಗಚ್ಚನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದ್ದಾರೆ. ಇದೊಂದು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

೯) ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ

ಬೈಲಹೊಂಗಲದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೩೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ "ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ" ಎಂಬ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವೊಂದಿದ್ದು, ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗ (ಹೃದಯಭಾಗ)ದಲ್ಲಿ ನಾಶವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಏಳು ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಕೋಟೆಯ ನಾಶವಾದ ಮೂರು ಮಣ್ಣಿನ ಬುರುಜುಗಳಿವೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ನೆಲಸಮವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯಿರುವ ಪ್ರದೇಶವು ಕುಲಕರ್ಣಿ ಎಂಬುವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಸ್ಥಳ ವೀಕ್ಷಣೆ ಮತ್ತು ಸಂದರ್ಶನದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೋಟೆಯಿರುವ ಪ್ರದೇಶ ಈಗ ಪ್ಲಾಟು (ನಿವೇಶನ)ಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡುತ್ತಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯಿತು.

ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು, ಸಧ್ಯ ಅದರ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ ಮಣ್ಣಿನ ೩೦-೩೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆಯಾದರೂ, ಸಧ್ಯ ನಮಗೆ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎಡಬದಿಯ ತೃಟಿತಗೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿತರ ಕಟ್ಟಡಗಳು ನೆಲಸಮವಾಗಿವೆ. ನಾಶಗೊಂಡಿರುವ ಕಟ್ಟಡದ ಮಣ್ಣನ್ನು ವಸತಿಗೃಹಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ತೃಟಿತಗೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜು ಇದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ನಾಶಗೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜು ಇದ್ದು, ಈ ಬುರುಜಿನಲ್ಲಿ ಕರೆಮ್ಮ ದೇವಿ ಕಲ್ಲಿನ ಮೂರ್ತಿಯಿದ್ದು, ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇತ್ತೀಚಿಗಷ್ಟೇ ನಾಶವಾದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ೩೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಾದ ೫ – ೧೦ ಅಡಿ ಆಳವಾದ ಕಂದಕವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕೆರೆಯಿದೆ. ಇದೇ ಕೆರೆಯಿಂದ ಕೋಟೆಗೆ ನೀರು ಸರಬರಾಜು ಆಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೋಟೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೨ ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳು ಮತ್ತು ೨ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಮಣ್ಣಿನ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

೧೦) ನೇಸರಗಿ ಕೋಟೆ.

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು ಪೈಕಿ "ನೇಸರಗಿ" ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕೋಟೆ" ಎಂಬುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ; ಈಗ ಅದು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲ; ಅವಸಾನದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕಾಲ; ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರು, ಅದರ ವಿಶೇಷತೆ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಮಗೆ ಸರಿಯಾದ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಕೋಟೆಯ ಹಸ್ತಾಂತರ ಕುರಿತು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಘಟನೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದೆಂಬುದು ನನ್ನ ಅನಿಸಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಬ್ರಿಟಿಶರು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದ 'ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣಾ ಕಾರ್ಯ"ದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯರ ಅಂತಃಕಲಹಗಳು ಬಹಳಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಹಾಯಕಾರಿಯಾಗಿವೆಯೆಂಬ ವಿಚಾರವು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾದರೂ, ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಅನೇಕ ಬಂಡಾಯಗಳು ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಜರುಗಿದವು ಎಂಬ ಮಾತು ಸತ್ಯವಾದುದು. ಈ ಬಂಡಾಯಗಾರರು ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಭಾರತದಿಂದ ಹೊಡೆದೋಡಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿಯನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬುದು, ಗಮನಿಸಲು ಸೂಕ್ತವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೭ ರ ಕ್ರಾಂತಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ, ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ಭಾರತದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವತ್ತಾರು (೪೬) ಬಂಡಾಯಗಳು ಆಗಿವೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಶ್ರೀ ಎಸ್.ಬಿ. ಚೌಧರಿಯವರು ತಮ್ಮ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.[೫೧] ಈ ರೀತಿಯ ಬಂಡಾಯಗಳಲ್ಲಿ (೧) "ಧೋಂಡಿಯಾ ವಾಘ" ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯–೧೮೦೦ (೨) "ಕಿತ್ತೂರು ಬಂಡಾಯ" ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ಇವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೯ ಇಸ್ವಿಯ ಮಾರ್ಚ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ನಾಲ್ಕನೇ ಮೈಸೂರು ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಅದು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಯುದ್ಧದ ನಂತರವೂ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಅಲ್ಲಿಯ ಅನೇಕ ಸೈನಿಕ ಯೋಧರನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು; ಅವರಲ್ಲೆಲ್ಲ "ಧೋಂಡಿಯಾ ವಾಘನು" ಪ್ರಮುಖನು. ಮೂಲತಃ ಮರಾಠಾ ಜಾತಿಯ ಪವಾರ ಮನೆತನದವನಾದ "ಧೋಂಡಿಯಾ"ನನ್ನು ಟೀಪು ಸುಲ್ತಾನನು ಇಸ್ಲಾಂ ಮತಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಿಸಿ, ತನ್ನ ಸೇನೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಟೀಪುವಿನ ಮರಣದ ನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಿದಾಗ "ಧೋಂಡಿಯಾ"ನನ್ನು ಸೇನೆಯಿಂದ ತೆಗೆದುಹಾಕಲಾಯಿತು. ತದನಂತರ ಆತನು, "ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು" ಭಾರತದಿಂದ ಓಡಿಸಿ ಕಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಚಿಕ್ಕ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ನಂತರ ಚಿಕ್ಕ ರಾಜ್ಯವನ್ನೇ ಕಟ್ಟಿದನು. ಅವನ ಏಳ್ಗೆ–ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಸಹಿಸದ ಬ್ರಿಟಿಷರು, ಅವನನ್ನು ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡಲು ಏನೆಲ್ಲ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು.[೫೨] ಮಹಾ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ಆತನು ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಕಡು ವೈರಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಧೋಂಡಜಿಯ ಕೈಯಲ್ಲಿ ತೊಂಭತ್ತು ಸಾವಿರ (೯೦,೦೦೦) ಅಶ್ವಸೈನ್ಯ, ಒಂದು ಲಕ್ಷ ಕಾಲ್ದಳ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಾಖಲೆಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.[೫೩]

ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ ಇಸ್ವಿಯ ಸುಮಾರಿಗೆ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ವಿರೋಧಿ ಬಂಡುಕೋರ ಕೂಟವೊಂದರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾದ "ಧೂಂದಿಯಾ"ನ ವಿರುದ್ಧ ಬ್ರಿಟಿಷರು ನಡೆಸಿದ ಸೈನ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭ; ಬ್ರಿಟಿಷ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ "ಧೂಂದಿಯಾ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ "ಧೋಂಡಜಿ ವಾಘು" ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸಿಂಹಸ್ವಪ್ನವಾಗಿದ್ದನು. ಮೀರಜ್‌ನ ಪಟವರ್ಧನ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಛತ್ರಪತಿ ಮುಂತಾದವರ ಸೇನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪುವಿನ ಸೈನ್ಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಅನುಭವವಿದ್ದ ಧೋಂಡಜಿ ವಾಘುನಿಗೆ ಐಗೂರಿನ ವೆಂಕಟಪ್ಪನಾಯಕ, ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿಟ್ಲದ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮುಸ್ಲೀಂರು ಇವರ ಬೆಂಬಲಕ್ಕಿದ್ದರು. ಉಪ್ಪಿನಂಗಡಿ, ಬಂಟ್ವಾಳ, ಪುತ್ತೂರು ಇವನ ವಶವಾಗಿದ್ದವು. ಸೋಂದಾ, ಹಾನಗಲ್ಲ, ಸವಣೂರು, ಸವದತ್ತಿ, ಗದಗ, ಡಂಬಳ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಧೋಂಡಜೀ ವಾಘ್‌ನು ರಾಮದುರ್ಗ, ಸೊಲ್ಲಾಪುರ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ಆನೆಗೊಂದಿ, ಗ್ವಾಲಿಯರ್ ಮುಂತಾದ ರಾಜರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಬೆಳೆದಿದ್ದನು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಇವನ ವಿರುದ್ಧ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ಕೈಕೊಳ್ಳುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಮೇಜರ ಜನರಲ್ ಅರ್ಥರ್ ವೆಲ್ಲಸ್ಲಿಯೇ ಇವರ ವಿರುದ್ಧ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ ಕೈಕೊಂಡನು.[೫೪]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ ರಲ್ಲಿ ಧೋಂಡಜಿ ವಾಘನು ತಲ್ಲೂರಿನಿಂದ ೧೨ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮುನವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವ್ಯ ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿ ತಿಳಿದು, ವೆಲ್ಲಸ್ಲಿಯು ಧೋಂಡಜಿ ವಾಘನ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕಿಳಿದನು.

ಧೋಂಡಜಿಯ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ನಿಂತ ಸ್ಥಾನಿಕರನ್ನು ಬಗ್ಗುಬಡಿಯುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಅಲ್ಲದೇ ಕರ್ನಲ್ ಕ್ಯಾಪರ್, ಸರ್ ಜಾನ್ ಸಿಂಕ್ಲೇರ್, ಲೆಫ್ಟನಂಟ ಕರ್ನಲ್ ಮೋಂತ್ರೆಸರ್ ಮತ್ತು ಕರ್ನಲ್ ವೆಲ್ಲಸ್ಲಿಯ ಮುಂದಾಳತನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ ಇಸ್ವಿ ಅಗಸ್ಟ ೨೪ ರಂದು ಧೋಂಡಜಿ ಹಾಗೂ ತಲ್ಲೂರಿನ ಚಂದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯ ವಿರುದ್ಧದ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಗೆಲುವು ಸಾಧಿಸಹತ್ತಿದರು. ಮತ್ತು ಈ ಅವಧಿಯ ಇನ್ನಿತರ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಜಹಗೀರದಾರರು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಬೆಂಬಲಕ್ಕೆ ನಿಂತರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರೆಂದರೆ–ಮೂರು ಸಾವಿರ ಅಶ್ವಗಳ ಹಾಗೂ ಒಂದು ನೂರರಷ್ಟು ಕಾಲ್ದಳದೊಂದಿಗೆ "ನೇಸರಗಿಯ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಕೋಟೆ" ಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಸೇರಿಕೊಂಡು ನಿಪ್ಪಾಣಿಯ ದೇಸಾಯಿ ಸಿದ್ದೋಜಿರಾವ್ ನಿಂಬಾಳಕರ ಮತ್ತು ಒಂದು ನೂರು ಅಶ್ವಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ನೂರರಷ್ಟು ಕಾಲ್ದಳವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಸಂಗೊಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ ಕಿತ್ತೂರಿನ ೧೧ನೇ ದೊರೆಯಾದ "ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ದೇಸಾಯಿ" ಹೀಗೆ ಪೇಶ್ವೆಯವರನ್ನು ಬಗ್ಗುಬಡಿಯುವ ಸಲುವಾಗಿ, ಈ ಮುಂತಾದ ಜಹಗೀರದಾರರು, ದೇಸಾಯಿಗಳು, ಬ್ರಿಟಿಷರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಹತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿ, ತಲ್ಲೂರು, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ಮುನವಳ್ಳಿ, ಕಿತ್ತೂರು ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ನಾಶಹೊಂದಿದವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣ.[೫೫]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೮ ರ ವೇಳೆಗೆ "ಬೆಳಗಾವಿ"ಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೂಲಕ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿದ್ದ ಪೇಶ್ವೆಯರ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರು ತಮ್ಮ ಕೈವಶ ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದು ಒಂದು ಇತಿಹಾಸ. ಹೀಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೧ ರಿಂದ ೧೮೬೪ ರವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ವತನದಾರರ, ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಜಹಗೀರುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದ ಹಲವಾರು ಗ್ರಾಮಗಳು ಇಂಗ್ಲೀಷರ ನೇರ ಆಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವು ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು.

ನೇಸರಗಿಯಲ್ಲಿಯ "ಬ್ರಿಟಿಷ ಕೋಟೆ"ಯು ಆಗಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸ್ಪಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ, ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅಸ್ತಿತ್ವವೂ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಣೆಗಳ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ: ನೇಸರಗಿಯ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ (ಮೂಲತಃ ಜೈನದೇವಾಲಯ)ಕ್ಕೆ ಉಪ ಪೀಠವಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ಗೋಡೆಯ ಮಡಿಕೆಯ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಾದ **"ಪೀಡಾ"** ದೇಗುಲಗಳ ವಿವರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನ ದೊರೆತಿದೆ. ಅದು ನಾಲ್ಕನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ವರೆಗೆ ರಟ್ಟರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಆರು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ನೇಸರಿಗೆಯು ಇವನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ನೇಸರಗಿಯು ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಆಡಳಿತ ಘಟಕವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಶಾಸನವು ಹಬ್ಬಣ ನಾಯಕನೆಂಬವನಿಗೆ ನಾಯಕ ಪಟ್ಟವನ್ನು

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಕಾರ್ತಿವೀರ್ಯನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇವನ ಮಗ ಬಾಚೆಯ ಮಗ, ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಮಾಯಾದೇವಿ, ಇವರು ಹಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರ, ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನೇಸರಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಗಡಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹೊನ್ನಯ್ಯ ಎಂಬವನು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚಕನಾಗಿದ್ದನು.[೫೬]

ಆಧಾರಗಳು:

೧ "ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಪದ" ಸಂ॥ ಡಾ: ಎಸ್.ಸಿ. ಪಾಟೀಲ. ಪ್ರೊ: ವ್ಹಿ.ಜಿ. ಮಾರೀಹಾಳ ಅವರ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ. ಜನೇವರಿ ೧೯೯೨ ಇಸ್ವಿ

೨ ಬೆಳವಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನ, "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು." ಪು-೧೦೭, ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

೩ ಅದೇ ಪುಟ – ೧೧

೪ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜಿಟಿಯರ್, ಪು-೧೧೪

೫ "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" –ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ– ಪುಟ–೧೧೯ ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೩.

೬ "ಸ್ವಾದಿ ಅರಸುಮನೆತನ" ಸಂ॥ ಡಾ: ಎಂ.ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿ, ಡಾ: ಅ.ಸುಂದರ. ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಶ್ರೀ ಜಗುದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನ ಮಠ, ಗದಗ. ೧೯೯೫ ಇಸ್ವಿ

೭ "ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ದಿನಾಂಕ: ೦೪-೦೫-೨೦೦೩.

೮ "ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ" ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ದಿನಾಂಕ: ೧೬ ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೭.

೯ "ಕಿತ್ತೂರು ದುಂದುಭಿ" ೨೮ ವರ್ಷಗಳ ವಿಜಯೋತ್ಸವ ಸ್ಮರಣೆಯ "ಸ್ಮರಣ-ಸಂಚಿಕೆ' ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರು ೧೯೯೬.

೧) ಇಲ್ಲಿಯ ಸರ್ವ ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಾಣಿಯಾದ, ಮಲ್ಲಸರ್ಜದೊರೆಯ ಕಿರಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ "ಚೆನ್ನಮ್ಮರಾಣಿ"ಯ ಬಲಿದಾನ-ತ್ಯಾಗದಿಂದ, ಪರಾಕ್ರಮಗಳಿಂದಾಗಿ ಈ ಊರಿಗೆ 'ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರು" ಎಂಬ ಸಾರ್ಥಕ ನಾಮ ಇಡಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರೇರಣೆಯೆಂದರೆ ಕಿತ್ತೂರು ಸಮೀಪದ ಗ್ರಾಮವಾದ ಬಸಾಪುರದಲ್ಲಿಯ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಕೀರ್ತನಕಾರರಾದ ವೇ.ಮೂ.ಕೆ. ಕಾಳಿದಾಸಾಚಾರ್ಯ ಅವರು ಕಿತ್ತೂರನ್ನು "ಕಿತ್ತೂರು" ಎನ್ನದೇ "ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರು" ಎಂದು ೧೯೨೪ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮೊದಲು ಕರೆದದ್ದು-ಮುದ್ರಿಸಿದ್ದು-ಸಿಕ್ಕಾ ಮಾಡಿಸಿ, ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದು, ಶ್ರೀ ಕಾಳಿದಾಸಾಚಾರ್ಯರ ಪ್ರೇರಣೆಯಂತೆ ಲಿಂ॥ ಮಾರಿಹಾಳ ಗುರಪ್ಪನವರು ಕಾರಣರಾದುದನ್ನು ನಾವು ಈಗಲೂ ದೊರೆಯುವ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ನೋಡಿ ಆನಂದಿಸಬೇಕು. ನಿಜಕ್ಕೂ ಇದೊಂದು ಸ್ಮರಣೀಯ ದಾಖಲೆಯಾಗಿದೆ.

೧೦ "ಕನ್ನಡ ನಾಮ ವಿಜ್ಞಾನ" ಡಾ॥ ಎಂ.ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿ.

೧೧ "ರಾಣಿ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮನವರು" ಪ್ರೊ॥ ವ್ಹಿ.ಜಿ. ಮಾರೀಹಾಳ. ಮೇ ೧೯೮೬ ಇಸ್ವಿ

೧೨ ಅ) "ಕನ್ನಡ ತಾಯಿ" ಪುಸ್ತಕ, ಧಾರವಾಡ. ೧೯೫೬ ಇಸ್ವಿ

ಬ) "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪರಂಪರೆ", ಸಂ॥ ವಿ.ಸಿ. ಮಾಲಗತ್ತಿ. ಬೆಳಗಾವಿ. ಡಿಶೆಂಬರ ೨೦೦೨.

ಕ) "ಅಸದ್‌ಖಾನನು ಪರ್ಶಿಯಾ ಪ್ರಾಂತದ ತುರ್ಕ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಿಯಾ ಪಂಥದವನು" ಲೆ॥ ಪ್ರೊ: ಸಿ.ವಿ. ಮಠದ. "ಬೆಳಗಾವಿಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ"– "ನಂದಾದೀಪ" ವಿಶೇಷ ಸಂಚಿಕೆ ೧೯೭೩ ಇಸ್ವಿ

೧೩ ಅ) "ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ" ಸಂ॥ ಜಿ.ವಿ. ಕೊಂಗವಾಡ. ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಬೆಳಗಾವಿ–೧೯೬೮

ಬ) ಭಾವೆಪ್ಪ ಮೂಗಿ – ಫಾರಸಿ ಕಾಗದಗಳು.

೧೪ "Historical Maratha Records". Bharateeya Itihas Mandal. V.V. Khare (Ed), Poona, Vol-XI, PP-5054.

೧೫ Precedency Correspondence. G.S. Sirdesai. Poona, Govt of Bombay-1958, Volume XIII. Pt-339.

ಟಿಪ್ಪಣಿ: "ಸಂಪಗಾವಿ"ಯು ಬೈಲಹೊಂಗಲದಿಂದ ೧೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆಯ ಮೇಲಿದೆ.

೧೬ ಅ) "ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆ" ಸಂ॥ ಜಿ.ವ್ಹಿ. ಕೊಂಗವಾಡ. ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ. ೧೯೬೮

ಬ) "ಶ್ರೀ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಯೋಗಿ, ಗರಗ. ಲೇ॥ ಈಶ್ವರ ಮ ಸಣಕಲ್ಲ. ಪ್ರ॥ ಶ್ರೀ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಯೋಗಿಮಠ, ಗರಗ. (ಜಿ: ಧಾರವಾಡ) ೧೯೭೭ ಇಸ್ವಿ

೧೭ "ವೀರರಾಣಿ ಕಿತ್ತೂರ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ" ಲೆ॥ ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯ. (ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿ) ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ. ಬೆಂಗಳೂರು. ಜೂನ ೧೯೭೧ ಇಸ್ವಿ.

೧೮ "ಕಿತ್ತೂರ ಇತಿಹಾಸ" ಸಂ॥ ಸಂ. ಈ. ವ್ಹಿ. ಕೊಂಗವಾಡ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಬೆಳಗಾವಿ. ೧೯೬೮–ಇದರಲ್ಲಿಯ ಪುಟ ೧೨, ೧೩, ೧೪, ೧೫ ವರೆಗಿನ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹ ಹಾಗೂ ೨೧ ರಿಂದ ೨೩ ವರೆಗಿನದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧೯ "ಕಿತ್ತೂರಿನ ಇತಿಹಾಸ" ಸಂ॥ ಜಿ.ವ್ಹಿ. ಕೊಂಗವಾಡ. ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು. ಬೆಳಗಾವಿ–೧೯೬೮. (ಪುಟ–೧೨ ರಿಂದ ೧೫ ರವರೆಗೆ) ಬೆಲೆ ರೂ ೫೦/–

೨೦ ಶ್ರೀ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಯೋಗಿ–ಗರಗ– ಲೇ॥ ಈಶ್ವರ ಮ ಸಣಕಲ್ಲ – ೧೯೭೭ ಇಸ್ವಿ.

ಟಿಪ್ಪಣಿ: ಕಲ್ಮಠದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಪರಿವಾರಗಳ ಸಮಾಧಿಗಳಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೬೦ ಇಸ್ವಿಯ ಸುಮಾರಿಗೆ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನೆಲಸಮ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೈಸ್ಕೂಲ್ ಕಟ್ಟಡ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಮಠದ ಶ್ರೀಗಳ ಪೂಜಾಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ___? ಸಮಾಧಿಯಿದೆ. ಆ ಸಮಾಧಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಗುರುಗಳು ಲಿಂಗಪೂಜೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು.

೨೧ "ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ" ಸಂ॥ ಜಿ.ವ್ಹಿ.ಕೊಂಗವಾಡ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ – ೧೯೬೮.

೨೨ "ಪ್ರಜಾವಾಣಿ" ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. ಶನಿವಾರ ೨೨ ಅಕ್ಟೋಬರ ೨೦೦೫.

೨೩ ಅ) "ಕಿತ್ತೂರ ಇತಿಹಾಸ." ಸಂ। ಜಿ.ವ್ಹಿ. ಕೊಂಗವಾಡ. ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಬೆಳಗಾವಿ. ೧೯೯೮ ಇಸ್ವಿ

ಬ) ಮಹಿಳಾದಿನ ಸವಿನೆನಪು, ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ. ಪ್ರ॥ ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರ. ದಿನಾಂಕ ೨೩ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೬೫ ಇಸ್ವಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

೨೪ "ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ" ಲೆ॥ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ -೧೯೭೭. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರ ಮಾಲೆ. ಪ್ರ॥ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ನ್ಯಾಶನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ. ಎ-೫, ಗ್ರೀನಪಾರ್ಕ, ಹೊಸದೆಹಲಿ. ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ ೧೯೮೧.

೨೫ "ಕಿತ್ತೂರು ದುಂದುಭಿ" ೨೮ ವರ್ಷಗಳ ವಿಜಯೋತ್ಸವ ಸ್ಮರಣೆಯ "ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ". ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರು ೧೯೯೬ ಇಸ್ವಿ

೨೬ "ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ" ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ರವಿವಾರ ೨೫ ಮಾರ್ಚ ೨೦೦೭

೨೭ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡು., "ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ" ಪು-೮

೨೮ ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡು, ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ. ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ ಪು-೭

೨೯ ಕಿತ್ತೂರು ಬಂಡಾಯ. ಪು-೨೬

೩೦ ಇದೊಂದು ಶೃಂಗಾರ ಲಾವಣಿ. ೧೭೮೫-೧೮೨೦ ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಇದ್ದ ಜಾನಪದ ಕವಿ ರುದ್ರಗೌಡ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ.

೩೧ "ಕಿತ್ತೂರಿನ ಇತಿಹಾಸ" ಉಪನ್ಯಾಸ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ. ಲೇ॥ ವ್ಹಿ.ಜಿ. ಮಾರಿಹಾಳ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ. ಜುಲೈ ೧೯೭೭. ಪುಟ ೩೯-೪೧.

೩೨ "ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ". ಲೇ॥ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ. ನ್ಯಾಶನಲ್ ಬುಕ್‌ಟ್ರಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ, ದ್ವಿತೀಯ ಮುದ್ರಣ ೧೯೯೧. ಹೊಸದೆಹಲಿ.

೩೩ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪು.೫೬೦

೩೪ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪು.೪೩೯

೩೫ "ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ", ಏಳು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು. ಪ್ರ। ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ. ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೭೬.

೩೬ "ಮಹಿಳಾದಿನ ಸವಿ ನೆನಪು"-ಮುದ್ರಣ ಮೈಸೂರು ಸರ್ಕಾರದ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಡೈರೆಕ್ಟರವರಿಂದ, ಬೆಂಗಳೂರು. ೨೩ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೬೫. ಪುಟ - ೨೬ ರಿಂದ ೨೯.

೩೭ "ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ" ಸಂ । ಜಿ.ವಿ.ಕೊಂಗವಾಡ. ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು. ಬೆಳಗಾವಿ. ೧೯೯೮ ಇಸ್ವಿ, ಪುಟ - ೯೫-೯೬.

೩೮ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೇಟಿಯರ್. ಪುಟ-೯೩೩.

೩೯ ಅ) "ಬೆಳಗಾವಿ ಬಳುವಳಿ" ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ; ಅಖಿಲಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ – ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ

ಬ) "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆ" ಸಂ॥ ವ್ಹಿ.ಸಿ.ಮಾಲಗತ್ತಿ ಬೆಳಗಾವಿ. ಡಿಸೆಂಬರ – ೨೦೦೨

೪೦ (ಅ) Indian Antiquary – Volumes

(ಬ) "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆ" ಸಂ॥ ವ್ಹಿ.ಸಿ. ಮಾಲಗತ್ತಿ.

ಪ್ರ॥ ಮಾಲಗತ್ತಿ ಆಫ್‌ಸೆಟ್ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್. ಸದಾಶಿವ ನಗರ. ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೨ ಇಸ್ವಿ

೪೧ ವೀರರಾಣಿ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ (ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿ) ಲೆ॥ ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯ. ಪ್ರ॥ ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ. ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು. ಜೂನ ೧೯೭೧ (ಎರಡನೇ ಮುದ್ರಣ) ಬೆಲೆ ರೂ ೩.೦೦

೪೨ ವೀರರಾಣಿ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ (ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾದಂಬರಿ) ಲೆ॥ ಅ.ನ. ಕೃಷ್ಣರಾಯ. ಪ್ರ॥ ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ. ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು. ಜೂನ ೧೯೭೧ (ಎರಡನೇ ಮುದ್ರಣ) ಬೆಲೆ ರೂ ೩.೦೦

೪೩ "ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ" ಏಳು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೭೬.

೪೪ "ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದೇವಿ ಕಿತ್ತೂರ ಚೆನ್ನಮ್ಮರಾಣಿ" – ಪುಟ ೪೬. ಲೇ॥ ನಾಗೇಶ, ಪ್ರಕಾಶಕರು – ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ ಮನೋಹರ ಘಾಣೇಕರ ಧಾರವಾಡ – ೧.

೪೫ "ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ" ಲೇ॥ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ್ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜೀವ ಚರಿತ್ರೆ ಮಾಲೆ – ನ್ಯಾಶನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ. ಹೊಸ ದೆಹಲಿ – ೧೧೦೦೧೬ –೧೯೭೭ ಇಸ್ವಿ

೪೬ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಳುವಳಿ ಕೋಟೆಗಳು. "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು"–೨೦೦೩, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ.

೪೭ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪು – ೮೫೬.

೪೮ ಶ್ರೀ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಯೋಗಿ, ಗರಗ. ಲೇ॥ ಈಶ್ವರ ಸಣಕಲ್ಲ, ಪ್ರಕಾಶಕರು – ಶ್ರೀ. ಮ.ನಿ.ಪ್ರಸ್ವ.ಶ್ರೀ ಚೆನ್ನಬಸವ ಸ್ವಾಮಿಗಳು. ಶ್ರೀ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಯೋಗಿ ಮಠ, ಗರಗ, ಧಾರವಾಡ ೧೯೭೭.

೪೯ ಕರ್ನಾಟಕ ಗೆಜೆಟಿಯರ್. ಭಾಗ – ೧, ಸಂ। ಡಾ. ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರದ ಪ್ರಕಟನೆ ೧೯೮೪.

೫೦ "ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ" ಲೇ॥ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ್. ಪ್ರ॥ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಇಂಡಿಯಾ ೧೯೭೭ ಇಸ್ವಿ

೫೧ "Civil Disturabnces during British Rule in India". (1765 to 1857) Author: S.B. Chouthari.

೫೨ "೧೮೫೭ ರ ಕ್ರಾಂತಿ" ಲೇ॥ ಸಿ.ವೀರಣ್ಣ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ. ಮಾರ್ಚ ೧೯೭೩ ಇಸ್ವಿ

೫೩ "ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ" ಏಳು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ. ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೭೬.

೫೪ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಸಗತಿಗಳು" ಸಂ॥ ಬಾಳಣ್ಣಾ ಶೀಗೀಹಳ್ಳಿ. ಧಾರವಾಡ. ಪ್ರ॥ ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ. ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಮಠ. ಡಂಬಳ.-ಗದಗ. ಪ್ರಥಮ ಮುದ್ರಣ-೧೯೮೯.

೫೫ "The South Indian Rebeltian" Written by Dr. K.Rajayyan

೫೬ "ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ" ಏಳು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ. ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೯೭೬.

ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು:

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಹತ್ವದ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೯೯೧.೬೮ ಚದುರ.ಕಿ.ಮೀ ಇದೆ. ಹುಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಾರಂಜಿಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ನೀರು ಪೂರೈಸುವುದೊಂದು ಸೋಜಿಗದ ದೃಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಇಸ್ಲಾಂ ಜೋಡುಗುಮ್ಮಟಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ನಿಡಸೋಸಿಯಲ್ಲಿ ದುರದುಂಡೇಶ್ವರ ಮಠವು ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಪಾಶ್ವಾಪುರದ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆ, ಹಿಡಕಲ್ ಜಲಾಶಯ, ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರಖಾನೆ, ಘಟಪ್ರಭೆಯ "ಕರ್ನಾಟಕ ಆರೋಗ್ಯ ಧಾಮವಾದ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ಗುರುಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಸಹಕಾರಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆ" ಇವೆಲ್ಲವೂ ದರ್ಶನೀಯವಾಗಿವೆ. ಸಂಕೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಶಂಕರ ಮಠವಿದ್ದು ಅದು "ಕರವೀರ ಪೀಠ"ವಾಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯ; ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕು, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗೋಕಾಕ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇವು ಈ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇರೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಸಂಕೇಶ್ವರ, ಪಾಶ್ಚಾಪುರ, ಅಮ್ಮಣಗಿ, ಎಲಿ ಮುನ್ನೋಳಿ, ಯಾದಗೂಡ, ಯಮಕನಮರಡಿ, ಬಡಕುಂದ್ರಿ, ನೇರ್ಲಿ, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ನಿಡಸೋಸಿ, ಘೋಡಗೇರಿ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು (೮) ಕೋಟೆಗಳಿವೆ.

ಇತಿಹಾಸ: ಈ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪರಂಪರೆಯೂ ಇದೆ. ಇದು 'ಕುಹುಂಡಿ' ಮೂರು ಸಹಸ್ರದ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಮೆರೆದ 'ಸುಗಂಧವರ್ತಿ' (ಸೌಂದತ್ತಿ)ಯ ರಟ್ಟರು ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಬಹಳ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದರು. ಕುಹುಂಡಿ ಮೂರು ಸಹಸ್ರ ಅಲ್ಲದೇ ವೇಣು ಗ್ರಾಮ (ಬೆಳಗಾವಿ)ಗೆ ಬದಲಾಯಿಸಿದಾಗಲಂತೂ 'ಹುಕ್ಕೇರಿ-ರಾಯಬಾಗ್' ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಬಂದಿತು.

ಸೌಂದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರಾಜನಾದ ಪೃಥ್ವಿವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೯೭ – ೮೭೫), ಶಾಂತಿವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೦೨-೯೮೦), ಮೊದಲನೇ ಕಾರ್ತ್ಯವೀರ (ಕ್ರಿ.ಶ.೯೮೦) ಇವರೆಲ್ಲ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳಿದರು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಕೇಶ್ವರದಲ್ಲಿಯ ಬಸದಿ, ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಅಮ್ಮಣಗಿಯಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಪದ್ಧತಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯೂ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕು.

ತರುವಾಯ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ರಟ್ಟರು ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳಿದರು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮೊದಲನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಕೊಣ್ಣೂರ ಶಾಸನ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೩೨)ದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದ ಹಳ್ಳಿಗಳಾದ ಕೊಟಬಾಗಿ, ಘೋಡಗೇರಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದೇ ದೊರೆಯ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೫೧ರಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದು, ಬೆಳವಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಪ್ರಧಾನರಾದ ಕಾಳಿದಾಸ(ಕಾಳಮರಸ)ರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ವೇಣುಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಕತ್ತಮ

(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೫೫–೧೧೬೪)ನು ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಪದವಿಧಾರಣ ಮಾಡಿ ಈ ಭಾಗದ ದೊರೆಯಾದನು. ನಾಲ್ಕನೇ ಕಾರ್ತ್ಯವೀರ ತನ್ನ ತಮ್ಮನಾದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನೊಡನೆ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು ಸಂಕೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಒಂದು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಿನಾಮ ಸಂವತ್ಸರ ಶಕ ೧೧೨೧ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೯೯), ಮತ್ತೊಂದು ಶಕ ೧೧೨೧ ದುಂದುಭಿನಾಮ ಸಂವತ್ಸರದ್ದು. (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೨೦೨) ಚಾಲುಕ್ಯ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳೂ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರ ದಾಳಿಗಳು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾಗವು ಅವರ ಕೈವಶವಾಯಿತು. ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರ ಸಿಂಘಣದೇವ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೧೦–೧೨೪೭) ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗದುಕೊಂಡನು. ಈ ಭಾಗವು ಯಾದವರ "ಚಿಕ್ಕ" ನೆಂಬುವನ ಮಗ 'ಬಿಜ್ಜಣ' ನಿಂದ ಆಳಲ್ಪಡಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಯಾದವ ವಂಶದ ಕೃಷ್ಣದೇವ (ಕನ್ನರದೇವ)ನ ಕಾಲದ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೨೬೦ರ ಶಾಸನವು ಹುಕ್ಕೇರಿ ಹತ್ತಿರದ ಅರ್ಜುನವಾಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೧೩ ರಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ದಾಳಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. 'ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕಾಫರನ' ದಾಳಿಗೆ ಈ ಭಾಗವು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಬಲಿಯಾಯಿತು. ಯಾದವರ ನಾಶವಾಗಿ ದೇವಗರಿಯು ಮುಸ್ಲಿಂರ ವಶವಾದುದರಿಂದ "ಹುಕ್ಕೇರಿ ಭಾಗ" ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಗಾಯಿತು. ಮಹ್ಮದ್ ಬಿನ್ ತುಘಲಕ್‌ನು ಈ ಭಾಗದ ಅಧಿಪತಿಯಾದನು. ಅವನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಪ್ರಭು ಬಸವಂತರಾಯ (ಈಗಿನ ವಂಟಮೂರಿ ದೇಸಾಯರ ಮೂಲ ಪುರುಷ) ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೪೭ರಲ್ಲಿ ಹೊರಡಿಸಿದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮಹ್ಮದ್ ತುಘಲಕನ ಆಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ಅಮೀರನ ಹೆಸರು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಮೀರನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಅಧಿಕಾರದ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದನು. ಆ ಅಮೀರ ಬಹುಶಃ 'ಗಜಬರಖಾನ'ನಾಗಿರಬೇಕು. ಬೀದರದ ಖಾನನ ಮಗಳನ್ನು 'ಗಜಬರ ಖಾನ'ನಿಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ಮುಸಲ್ಮಾನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬಸವಂತರಾಯನ ಸಂತತಿಯೂ ಇದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗಿತ್ತು. 'ಟಿಕರಿ ಖಾನಾಪುರ' ದ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಗಜಬರಖಾನನ ಮರಣವಾಯಿತು. ಆತನ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ನೋಡಬಹುದು. ತಾಯಿ 'ಮಾಸಾಹೇಬ' ಅವರ ಮಸೀದಿಯು ಹುಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿದೆ.[೧]

ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೪೪೮ ರಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿ, ಸಂಕೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಭಾಗಗಳು ಹುಕ್ಕೇರಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯವೆಂದೆನಿಸಿಕೊಂಡು "ಸಾವಿರ ಕುದುರೆಯ ಸರದಾರ"ನಾದ ಫತೇಹ ಬಹಾದ್ದೂರನ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಈತನ ನಂತರ ಈ ಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ 'ಐನ್ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕ ಗಿಲಾನಿ' ಅತನ ಮಾಂಡಲೀಕತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಈತನ ಕಾಲವು ಹುಕ್ಕೇರಿ ನಾಡಿನ ಸುವರ್ಣ ಕಾಲವಾಗಿತ್ತು.

ಈತನೇ ಇಂದಿನ 'ದೊಡ್ಡ ಗುಮ್ಮಟ' ವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಅಲ್ಲದೇ ಕೆರೆ, ಬಾವಿ, ಕಾರಂಜಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಹೂದೋಟ, ಕೋಟೆ – ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೨ ರಲ್ಲಿ 'ಐನ್ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕ ಗಿಲಾನಿ' ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡೆದ್ದು ಅಹ್ಮದ್ ನಗರದ "ಖುರ್ಲಾನ್ ನಿಜಾಮ" ನನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡನು. ಖುರ್ಲಾನನ ಪತನಾನಂತರ ಮತ್ತೆ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಯನ್ನೇ ಕೂಡಿಕೊಂಡು "ಕಿತ್ತೂರ" ನ್ನು ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲ್ ಶಾಹನಿಂದ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಪಡೆದನು. ಆಗ ಈ ಭಾಗವು "ಹುಕ್ಕೇರಿ ಪ್ರಾಂತ" ವಾಗಿ ಬಿಜಾಪುರದವರ ೧೪ ನೇ ಸರಕಾರವಾಯಿತು. 'ಐನ್ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕ ಗಿಲಾನಿಯ' ತರುವಾಯ ಅವನ ತಮ್ಮನಾದ ಫತೇಹ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೫೪೭ ರಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಗದ್ದುಗೆಯನ್ನೇರಿದನು. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೫೪೭ – ೧೫೬೮) ಪೂರ್ವ ಬದಿಯ ಇನ್ನೊಂದು 'ಗುಂಬಜ' ನಿರ್ಮಿತವಾಯಿತು. ಪ್ರಾಯಶಃ 'ಜುಮ್ಮಾ ಮಸೀದಿ'ಯೂ ಈತನ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಿತಿಯೇ.

ಫತೇಹ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕನ ತರುವಾಯ ಬಿಜಾಪುರದ ಸರದಾರರೇ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಭಾಗದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ೧೪ ನೇ ಪ್ರಾಂತವಾದ ಈ ಭಾಗವು ಆದಲ್‌ಶಾಹಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಕುಂದರನಾಡಿನ (ಪಾಶ್ಚಾಪೂರ ಸಹಿತ) ಫಲವತ್ತಾದ ಭಾಗ ಅಜರೆಯ ಭಾಗದ ಕರಾವಳಿ ಪ್ರದೇಶ, ಸಂಕೇಶ್ವರದಂತಹ ಮಹತ್ವದ ನಗರ ಈ ಸರಕಾರದ ಭಾಗಗಳಿದ್ದವು. 'ರಣದುಲ್ಲಾ ಖಾನ' (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೭೯–೧೫೮೫) ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಸಂಕೇಶ್ವರವನ್ನು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಳವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ. ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಸುಧಾರಿಸಿದ.

ಅನಂತರ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ಮಗ 'ರುಸ್ತುಮ್ ಝುಮಾನ್' (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೦೦–೧೬೪೧) ಈ ಭಾಗದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ. ಈತನೇ 'ಚೀನಿ ಗುಮ್ಮಟ'ವನ್ನು ಹಾಗೂ 'ಕದಮೇ ರಸೂಲ್'ನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೧೬ ರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಇವುಗಳ ಬಲಬದಿಯಲ್ಲಿ ಎದುರಿನಲ್ಲೂ ಬಾವಿ, ಕಾರಂಜಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. 'ಕದಮೇ ರಸೂಲ್' ಸುತ್ತಲೂ ಹುದೋಟ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. 'ಕುರಾಣದ ಸೂತ್ರ', ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿಸಿದವನೂ ಇವನೇ. ಬಿಜಾಪುರವೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆಯದ 'ಪೇಂಟೆಡ್' ಟೈಲ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗುಮ್ಮಟಗಳು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಸ್ಥಳ ಹುಕ್ಕೇರಿಯೊಂದೇ. ಹೊಸಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವ ಉತ್ಸಾಹದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ದೇವಸ್ಥಾನ ನಾಶವಾಗದೇ ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ವಿಠ್ಠಲ ಮಂದಿರವು "ವಿಜಯ ವಿಠ್ಠಲ ಮಂದಿರ"ವಾಗಿತ್ತಂತೆ.

ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿ ಸರಕಾರವು ರುಸ್ತುಂ ಝುಮಾನನನ್ನು ಮೀರಜ್ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೧ ರಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿಸಿತು. ಆಗ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಹಾಗೂ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಬಹುಭಾಗಗಳು ' ಅದ್ಬುಲ್ ಬರೀದನ' ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವು. ಆತನನ್ನು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ತೆಗೆದು ಹಾಕಿ ಆತನ ಭಾಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪನ್ನಾಳದ

ರಾಜರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೩ ರಲ್ಲಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮುಕ್ತಾಯವಾಯಿತು.

ಶಿವಾಜಿಯ ದಾಳಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೪ ರಿಂದ ೧೬೮೦) ಹುಕ್ಕೇರಿ ಸರದಾರನಾದ ಇಂದುರಾಯನು ಸಂಸ್ಥಾನಿಕ ಎಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನಲ್ಲದೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಅಲ್ಲದೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೬ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸರದಾರನೆಂಬ ಖ್ಯಾತಿಗಳಿಸಿದ್ದನು.[೨]

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೭ ರಲ್ಲಿ ಮೊಗಲರಿಂದ ಬಿಜಾಪುರವು ಪೂರ್ಣಪತನವಾದನಂತರ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಭಾಗವೊಂದೇ ಮರಾಠರ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು; ಆಗ ಇಂದಿನ ವಂಟಮುರಿ ದೇಸಾಯರ ಪೂರ್ವಜರಿಂದ ಆಳಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೩ ರಲ್ಲಿ ಮಾಧವರಾವ ಪೇಶ್ವೆ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರ್ಪಡಿಸಿದನು. ಪನಃ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಸರದಾರರ ಕಿರುಕಳಕ್ಕಾಗಿ, ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ, ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನೇ ನೇಮಿಸಿದನು. ಪೇಶ್ವೆಯ ಪತನಾನಂತರ ಅವರ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹುಕ್ಕೇರಿಯೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೬ ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಶ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು. ಪರಶುರಾಮ ಭಾವೆ ಬ್ರಿಟಿಶ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನಂತೆ.

೧) ಹುಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆ:

ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೫೦ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಎಂಬ ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ಹುಕ್ಕೇರಿ ಎಂಬ ಊರಿನ ಹೆಸರು 'ಹೂವಿನ ಕೇರಿ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಬಂದುದಾಗಿದೆ.

ಹುಕ್ಕೇರಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜೈನ, ಶೈವ (ಧರ್ಮದ) ಪಂಥಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳೀಯ ದಾಖಲೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿನ ಇತಿಹಾಸವು ೧೪ ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೧೫ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ದಾಳಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. 'ಮಲ್ಲಿಕ ಕಾಫರನ' ದಾಳಿಗೆ ಈ ಭಾಗವು ಪ್ರಥಮ ಬಲಿಯಾಯಿತು. ಮಹ್ಮದ್-ಬಿನ್-ತುಘಲಕನು ಈ ಭಾಗದ ಅಧಿಪತಿಯಾದನು. ಅವನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಪ್ರಭು ಬಸವಂತರಾಯನು (ಈಗಿನ ವಂಟಮುರಿ ದೇಸಾಯರ ಮೂಲಪುರುಷ) ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಹ್ಮದ್ ತುಘಲಕನು ತನ್ನ ಮೊದಲನೇ 'ಅಮೀರ'ನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೪೭ ರಲ್ಲಿ ಹೊರಡಿಸಿದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮಹ್ಮದ್ ತುಘಲಕ್‌ನ ಆಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ 'ಹುಕ್ಕೇರಿ' ಅಮೀರನ ಹೆಸರು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಮೀರನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿದನು. ಆ ಅಮೀರ ಬಹುಶಃ 'ಗಜಬರ' ಖಾನನಾಗಿರಬೇಕು. ಬೀದರದ ಖಾನನ ಮಗಳನ್ನು 'ಗಜಬರ' ಖಾನನಿಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿತ್ತು. ಮುಸಲ್ಮಾನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬಸವಂತರಾಯನ ಸಂತತಿಯ ಮರಣವಾಗಿತ್ತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೮ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೦ ಇಸ್ವಿಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ "ಸಾವಿರ ಕುದುರೆಗಳ ಸರದಾರನಾದ" ಫತೇಹ ಬಹದ್ದೂರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ವೈಭವವು ವೃದ್ಧಿಯಾಯಿತು. ಈತನ ತರುವಾಯ ಈ ಭಾಗದ ಆಡಳಿತ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಹಾಗೂ ಈತನ ಮಾಂಡಲಿಕತ್ವ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಂಥ (ಬಿಜಾಪುರ) ಆದಿಲಶಹನ ಸೇನಾನಿಯಾದಂತಹ ಐನ್-ಉಲ್-ಮುಲ್ಕ ಗಿಲಾನಿ ಎಂಬುವನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೨ ರಿಂದ ೧೫೪೬ ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ತಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ನಳವನ್ನೂ ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.[೩] ಗುಮ್ಮಟ, ಕೆರೆ, ಭಾವಿ, ಕಾರಂಜಿ, ಹೂದೋಟ, ಕೊತ್ತಲಗಳು ಮುಂತಾದವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಹೀಗಾಗಿ ಈತನ ಆಡಳಿತದ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾದ ಹುಕ್ಕೇರಿಯು ನಯನಮನೋಹರವಾದ "ಹೂಕೇರಿ"ಯಾಗಿರಬೇಕು. ಕಾರಂಜಿಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಭಾಗವು "ನವ ಬಾಗ"ವಾಯಿತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೨ರಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗವು "ಹುಕ್ಕೇರಿ" ಪ್ರಾಂತವಾಗಿ ವಿಜಾಪೂರ ಬಾದಶಹರ ೧೪ ನೇ ಸರಕಾರವಾಯಿತು. ಐನ್-ಉಲ್-ಮುಲ್ಕ ಗಿಲಾನಿಯ ತರುವಾಯ ಅವನ ತಮ್ಮನಾದ ಫತ್ತೇಹ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೭ ರಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ಗದ್ದುಗೆಯನ್ನೇರಿದನು. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೭ ರಿಂದ ೧೫೬೮. ಪೂರ್ವಬದಿಯ ಇನ್ನೊಂದು "ಗುಂಬಜ"ವನ್ನು ಈತನೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಬಹುಶಃ "ಜುಮ್ಮ ಮಸೀದಿ"ಯನ್ನು ಈತನೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಫತೇಹ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕನ ತರುವಾಯ ಬಿಜಾಪೂರದ ಸರದಾರರೇ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಭಾಗದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದರು.

ನಂತರ ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ಮಗನಾದ ಹಾಗೂ ಬಿಜಾಪೂರ ಬಾದಶಹನ ಸರದಾರನಾದ "ರುಸ್ತುಂ ಝಮಾನ್" (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೦೦ ರಿಂದ ೧೬೪೧) ಹುಕ್ಕೇರಿ ಭಾಗದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು "ಚೀನಿಗುಮ್ಮಟ"ವನ್ನು ಹಾಗೂ "ಕದಮೇರಸೂಲ"ನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.[೪] ಹಲವಾರು ನೀರಿನ ಚಿಲುಮೆ (ಕಾರಂಜಿ)ಗಳಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇಸ್ಲಾಂ ಶೈಲಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೬ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಶರು ಹುಕ್ಕೇರಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಒಂದು "ತಾಲೂಕು" ಆಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಸರಕಾರದ ಅಮಲಿನ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಹುಕ್ಕೇರಿಯು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದವರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಸೋಮವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೪ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಹುಕ್ಕೇರಿಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯಕೈಗೊಂಡ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯಿದ್ದ ಸ್ಥಳದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಕಮಾನಿನಾಕಾರದ ಇಸ್ಲಾಂ ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸ ಹೊಂದಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಕೆಂಪುಕಲ್ಲು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ದ್ವಾರ, ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜುಗಳು ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಶರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ

[illegible]

ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳು ಹಾಗೂ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಎರಡು ನೀರಿನ ಕಾರಂಜಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜನರ ವಸತಿಯಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜು ಇದ್ದು ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದೆ, ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೀರಿನ ಕಾರಂಜಿಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ "ಮಾ ಸಾಹೇಬ್" ಅವರ ಮಸೀದಿ (ದರ್ಗಾ) ಯಿದೆ. ಇದರ ಎದುರು ಮತ್ತೊಂದುಕಾರಂಜಿಯಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎದುರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಆದಿಲ್ ಶಾಹಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ೩ ಗುಂಬಜಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯು ಸುಮಾರು ೨೫-೩೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶ ಹೊಂದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

೨) ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಕೋಟೆ.

ಹುಕ್ಕೇರಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ೩೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿರುವ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ[3] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೧೫ ಇಸ್ವಿಯಿಂದ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ದಾಳಿಗಳಿಂದ ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು ಅವರ ಪ್ರಥಮ ದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾದ ಹುಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದ ತುಘಲಕ್‌ನು ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು.ಅವನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಈಗಿನ ವಂಟಮೂರಿ ದೇಸಾಯರ ಮೂಲಪುರುಷನಾದ ಪ್ರಭು ಬಸವಂತರಾಯನು ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಬಿಜಾಪುರದ ಅದಿಲ್ ಶಾಹಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಯೊಬ್ಬನಾದ "ಪಾಚಾ" ಎಂಬಾತನು ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೪೮೮ ರಲ್ಲಿ ಸಾವಿರ ಕುದುರೆಗಳ ಸರದಾರನಾದ ಫತೇಹ ಬಹಾದ್ದೂರನು "ಪಾಶ್ಚಾಪುರ"ವನ್ನು ತನ್ನ ಮಹತ್ವದ ಭಾಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. (ಪಾಷಾ > ಪಾಶಾ > ಪಾಶ್ಚಾ > ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಎಂಬುದು ರೂಪಾಂತರ.)

ನಂತರದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕೂಡ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯೊಂದಿದ್ದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೮ರ ಶಾಸನ ದೊರಕಿದೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವು ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸುಮಾರು ೨೦೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಎತ್ತರವಾದ ನಿರೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು ಇದೆ. ಕೋಟೆಯು ಸುಮಾರು ೧೫-೨೦

[illegible]

ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅಂಡಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ನಮಗೆ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಭಾಗವು ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಗಳು ೭ ರಿಂದ ೯ ಅಡಿ ಅಗಲಳತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.[೬]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ೫ ಬುರುಜುಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಧ್ಯ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಇಸ್ಲಾಂ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯ ಕಮಾನಿನಾಕಾರದ ದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ದ್ವಾರದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಒಳಭಾಗದ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಚೌಕಾಕಾರದ ಮತ್ತೊಂದು ದ್ವಾರವಿದೆ. ಶತ್ರು ಪಡೆಯ ಸೈನಿಕರು ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ದಿಕ್ಕು ತಪ್ಪಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದಿಂದ ದಾರಿಯು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ದಾರಿ ತಿರುವು ಪಡೆದು ಕೊಂಡಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಗೋಡೆಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಮೂರು ಬುರುಜುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಉಳಿದವು ನೆಲಕಚ್ಚುವ ಹಂತದಲ್ಲಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಗುಡ್ಡವು ಸುತ್ತುವರೆದು ನೈಸರ್ಗಿಕವಾದ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸಿದೆ.

ಸಧ್ಯ ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿಯಿಲ್ಲ, ಕೋಟೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜನರ ವಸತಿಯಿದೆ, ಕೋಟೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಿರ್ಲಕ್ಷಿತ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಶೌಚಾಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಕೋಟೆಯಿಂದ ಅರ್ಧ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಪೂರ್ವ) ಮತ್ತೊಂದು ತೃಟಿತಗೊಂಡಿರುವ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಧ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನದಿ ಹರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಗುಡ್ಡದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಮಸೀದಿಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿತರ ಕಟ್ಟಡದ (ಅರಮನೆ) ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿನಾಂಕ ೧೪ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳು ನನಗೆ ತಿಳಿದು ಬಂದಿವೆ. ಇದೊಂದು ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಟು (೮) ಬುರುಜುಗಳು, ಒಂದು ನೀರು ಸಂಗ್ರಾಹಕ, ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ, ಅಗಸೀ ಬಾಗಿಲು, ಮಸೀದಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಕಂಡುಬಂದವು. "ವಂಟಮೂರಿ ದೇಸಾಯರ ಕೋಟೆ" ಎಂಬುದಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಈಗ ಹಾಳಾಗಿರುವುದು ಶೋಚನೀಯ.

೩) ವಂಟಮುರಿ ಕೋಟೆ:

ಈ ಮನೆತನವು ಮೂಲತಃ ವಿಜಾಪುರ ಕಡೆಯ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ನಣದಿಯ ದೇಸಾಯರ ಸಂಪರ್ಕದಲ್ಲಿ ದೇಸಗತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಇವರು ಮೊದಲು ಹುಕ್ಕೇರಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಮುಂದೆ ವಂಟಮುರಿಗೆ ಸ್ಥಾನಾಂತರಗೊಂಡಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

"ಘಟಪ್ರಭೆಯು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಹೊಳೆಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ, ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಮತ್ತೆ ನಿನ್ನ ಜಹಗೀರನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸು; ನಿನ್ನ ಜಹಗೀರನ ದಿವ್ಯ ಬಲವಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಭುದೇವರನ್ನು ನಿತ್ಯ ಪೂಜಿಸುತ್ತ ಸುಖವಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳು"-ಎಂದು ಮೊಗಲರ ಕಾರಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿದ್ದ ಧೂಳಗೌಡನಿಗೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ದಿವ್ಯವ್ಯಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಮಾಡಿತು; ಆ ಪ್ರಕಾರ ಧೂಳಗೌಡನು ಕಾರಾಗೃಹದಿಂದ ವೇಷಾಂತರಿಯಾಗಿ ಪಾರಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದನು; ಆ ದಿವ್ಯವಾಣಿಯಂತೆ ಧೂಳಗೌಡನು, ಘಟಪ್ರಭೆಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ "ಹಳೇ ವಂಟಮೂರಿ"ಯ ಹತ್ತಿರ ಒಂದು "ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ತನ್ನ ಜಹಗೀರನ್ನು ಪುನರಾರಂಭಿಸಿದನು; ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಧೂಳಗೌಡನು ಮತ್ತೆ ದೇಸಗತಿಯ ದೊರೆಯಾಗಿ ಮೆರೆದನು.

"ವಂಟಮೂರಿ ಸಂಸ್ಥಾನ"ದ ಮೂಲ ಪುರುಷನಾದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೦೦ ರಿಂದ ೧೪೨೫) "ಪ್ರಭು ಬಸವಂತರಾಯ" ನ ಮನಗಾದ ಇಮಗೌಡನ ಮಗನೇ ಧೂಳಗೌಡನು. ಇವನ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೭೫. "ಹಳೇ ವಂಟಮೂರಿ"ಯು ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಧಾನಿಯೂ, ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಸುಮಾರು ಮುನ್ನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದವು. ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಆಳಿದ ಅನೇಕ ದೊರೆಗಳು ಪಕ್ವಾಡಳಿತಗಾರರೂ ಪ್ರಜಾಪ್ರೇಮಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಸಾಧು, ಸಂತ, ಶರಣರಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಯೋಗಿ ಮಂಗವ "ಮಗಿಯ" ಪ್ರಭುಸ್ವಾಮಿಗಳ ದಿವ್ಯಾನುಗ್ರಹ ಬಲದಿಂದ "ವಂಟಮೂರಿ ಸಂಸ್ಥಾನ" ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿತ್ತು; ಕಾವಿಯಧ್ವಜವು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಧ್ವಜವಾಗಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು.

"ಹಳೇ ವಂಟಮೂರಿ ಕೋಟೆ" ಯು ಕಾಡುಗಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತು. ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲು ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ "ಭವ್ಯವಾದ ಅರಮನೆ" ಯು ಉತ್ತಾರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಲೆ ಎತ್ತಿ ನಿಂತಿತ್ತು. ಅರಮನೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾಗಿ "ಮೇಘ ಡಮರುಗ" ಎಂಬ "ಪ್ರಭುದೇವರ ಬುರುಜು" ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತ್ತು. ಅರಮನೆಯ ಸುಂದರ ಕುಸುರುಗೆಲಸಿನ ಛಾವಣಿಯ ಮೇಲೆ, ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ದೊರೆಗಳ ಕೃತಜ್ಞತೆಯ ಕುರುಹಾಗಿ "ನಿಜದ ನಿಲುವು ಪರಮ ಪ್ರಭುವು" ಎಂಬ ಬರೆಹ ಕೆತ್ತಲಾಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೆ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಮಗಿ, ಬೆತ್ತ ಪ್ರಭುದೇವರ

ಮೂರ್ತಿಯುಳ್ಳ "ಪ್ರಭುದೇವರ ದೇವಾಲಯ"ವಿದ್ದು; ನಿತ್ಯವೂ ತ್ರಿಕಾಲ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು. ಅವರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಘ್ನ ನಿವಾರಕನಾದ ವಿನಾಯಕನ ಮಂಟಪವಿತ್ತು. ಅರಮನೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಮೊಗಶಾಲೆ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಒಳಗೆ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಖಡ್ಗ, ಗುರಾಣಿ, ಬಂದೂಕು ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳಿರುವ ಶಸ್ತ್ರಾಗಾರ. ಅದರ ಇನ್ನೊಂದು ಮಗ್ಗಲು ವೈಭವದಿಂದ ಮೆರೆಯುವ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಸಭಾಂಗಣ, ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿ ಇಡುತ್ತಿದ್ದ ಖಜಾನೆ, ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ ಭೋಜನ ಗೃಹ, ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾದ ಸುಸಜ್ಜಿತ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹ ಮುಂತಾದವು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಳಿದ ದೊರೆಗಳು ಶಿಸ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಹೇಳುವಂತಿದ್ದವು. ಅರಮನೆಯ ದ್ವಿತೀಯ ಆವಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಯೇ ಇದ್ದ ಕುದುರೆ ಪಾಗಾ, ಆನೆಗಳ ಲಾಯಗಳು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಗತ ವೈಭವವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತಿದ್ದವು. ಅರಮನೆಯ ಬೃಹತ್ತಾದ ಮಹಾದ್ವಾರ, ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಚೌಗಡೆ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಾರಪಾಲಕನ ಕೋಠಿ ಎಲ್ಲವೂ ರಂಜನೀಯವಾಗಿದ್ದವು. ಆ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಹಮ್ಮದೀಯರ "ಮಹಬೂಬ ಸುಬಾನಿ" ದರ್ಗಾ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಧರ್ಮ ಸಮದೃಷ್ಟಿಯ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿತ್ತು. ಅರಮನೆಯ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ರಚನೆಗೊಂಡ ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ಮಾದರಿಯ ಮಂಗಳೂರ ಹಂಚಿನ ಹಲವಾರು ಕೋಣೆಗಳುಳ್ಳ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಕಟ್ಟಡ, ಅದರ ಅರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ಕಚೇರಿಗಳು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಇನ್ನುಳಿದ ಅರ್ಧಭಾಗಲ್ಲಿ ಹಿಂದೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಕನ್ನಡಾಂಗ್ಲ (Anglo Vernacular School) ಶಾಲೆ ಇತ್ತು. ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ಕಚೇರಿ ಕಟ್ಟಡದಿಂದ ರಸ್ತೆಯ ಆಚೆಯ ಬದಿಗೆ, ಬಿಳಿಯಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ, ಪಾಶ್ಚಿಮಾತ್ಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮಾದರಿಯ ಬೃಹತ್ ವಾಡೆಯು ಅತಿಥಿ ಗೃಹವಾಗಿ ಅಲಂಕಾರ ಪ್ರಾಯವೆನಿಸಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಯೇ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಸಂಬಂಧಿಗಳ ವಾಸಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮೀಸಲಾದ ಇನ್ನೊಂದು "ವಾಡೆ" ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತು.[೭]

ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ್ದೇ ಸುಯೋಜಿತ ಸುಂದರ ಗ್ರಾಮ "ವಂಟಮೂರಿ". ಅದರಲ್ಲಿ "ಹಳೇ ವಂಟಮೂರಿ", "ವಂಟಮೂರಿ" ಮತ್ತು "ಹೊಸಪೇಟೆ" ಎಂದು ಮೂರು ಪ್ರಮುಖ ವಿಭಾಗಗಳಿದ್ದವು. ಸಂಸ್ಥಾನವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಳ್ಳುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಕಾಡಹಳ್ಳಿ "ಹಳೇ ವಂಟಮೂರಿ". ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವವರೆಲ್ಲರು ಬೇಡರು. ಅವರು ಕಷ್ಟ ಸಹಿಷ್ಣುಗಳಾಗಿದ್ದಂತೆ ವೀರ ಯೋಧರೂ ಆಗಿದ್ದರು; ಅನೇಕರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶೂರ ಸೈನಿಕರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಳೇ ವಂಟಮೂರಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಹಳ್ಳ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಆಚೆಯ ದಡದಿಂದ ತುಸು ದೂರದಲ್ಲಿ ದಿನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಭವ್ಯವಾದ ಅರಮನೆ, ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳು, ಸುತ್ತಲಿನ ಸುಭದ್ರವಾದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆಯಿಂದಲೂ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ನೂತನ ಗ್ರಾಮವೇ "ವಂಟಮೂರಿ". ಅದರಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಮಾಂತರವಾಗಿ ಹೊಳೆಯ ದಂಡೆಗುಂಟ

ಹರಡಿದ ಊರಿನ ಜನಜೀವನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿದ್ದವು. ಹಳೇ ವಂಟಮೂರಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹಳ್ಳದ ಈಚೆಯ ದಡದ ಮೇಲೆ ರಾಮಭಕ್ತ ಹನುಮಂತನ ದೇವಾಲಯವಿತ್ತು. ಎಲ್ಲ ಜಾತಿಯ ಜನಜೀವನ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದಿತು; ವೈಭವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದಿತು.[೮]

ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷಯ: ಒಟ್ಟು ೨೦ ಜನ ದೇಸಯರು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಳಿದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ೧೯ ನೇ ದೇಸಾಯರಾದ ರಾಜಾಲಖಮಗೌಡರು ಮಹಾದಾನಿಗಳು, ಅವರಿಂದಾಗಿ ವಂಟಮೂರಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹೆಸರು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. ಅವರು ಕ್ರಿಶ. ೧೯೪೩ ಇಸ್ವಿಯಂದು ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯದಿಂದಾಗಿ ನಿಧನರಾದರು. ವೈಭವದಿಂದಲೂ, ಸುಖ ಸಮೃದ್ಧಿಗಳಿಂದಲೂ ಮೆರೆದ ವಂಟಮೂರಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷೀಣಿಸಲಾರಂಭಿಸಿತು. ದೇಶದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾ ನಂತರ ದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಸಂಖ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಭಾರತ ಒಕ್ಕೂಟಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವು. ಆಳರಸರು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಜೆಗಳಾದರು. ಅವರ ಆಸ್ತಿ–ಪಾಸ್ತಿಗಳು ಸರಕಾರದ ವಶವಾಗಿ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಸೊತ್ತಾದವು. ಬದಲಾದ ಪರಿಸ್ಥಿಗೆ ಹೊಂದಲಾರದ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು ವೈಭವಹೀನರಾಗಿ ನಿರ್ಗತಿಕರಾದರು; ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ತೊರೆದರು. ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದ ಜನರು ನಿರುದ್ಯೋಗಿಗಳಾದರು. ಅವರ ಜೀವನಬವಣೆ ಹೆಚ್ಚಾಗ ಹತ್ತಿತು. ಉಪಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಅನೇಕರು ಊರು ಬಿಟ್ಟರು. ಊರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೂ ಹಾಳು ಸುರಿಯುವ ಬೀದಿಗಳು, ನಿರ್ಜನ ಜರ್ಜರಿತ ಮನೆಗಳು, ನಿರಾಶೆಯ ಛಾಯೆ ಕವಿದ ಜನಗಳು, ಅನೇಕರನ್ನು ಧೃತಿಗೆಡಿಸಿದವು. ಹಿಂದೆ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಬರಬರುತ್ತಾ ಅತೀ ಮಂದವಾದಾಗ ಅನೇಕರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಊರುಗಳನ್ನು ಸೇರಿದರು.[೯]

ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ಕೇಂದ್ರವಾದ ವಂಟಮೂರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ದೊಡ್ಡ ಕಟ್ಟಡಗಳು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತುಂಬಾ ಗಮನಾರ್ಹವೆನಿಸಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಇದೇ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರವು ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಹಿಡಕಲ್ ಹತ್ತಿರ ಆಣೆಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿತು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಅಧಿಕಗೊಳಿಸಲು ಕೈಕೊಂಡ ಈ ಯೋಜನೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೭೫ ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡು ಆಣೆಕಟ್ಟು ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಘಟಪ್ರಭೆಯ ದಡದ ಮೇಲಿದ್ದ "ವಂಟಮೂರಿ" ಸಹಿತ ೨೩ ಹಳ್ಳಿಗಳು, ಈ ಆಣೆಕಟ್ಟಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುವ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಡೆಯಾಗುವವೆಂದು ಸರಕಾರ ಪ್ರಕಟಿಸಿತು. ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರವು ಮುಳುಗಡೆಯ ಗ್ರಾಮ ವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಅವರ ಆಸ್ತಿ–ಪಾಸ್ತಿ ಹಾನಿಗಾಗಿ ಪರಿಹಾರ ಧನವನ್ನು ಹಂಚಿದರು. ಹಲವು ಹೊಸ ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೭೬ ಇಸ್ವಿಯೊಳಗಾಗಿ ಎಲ್ಲ ೨೩ ಹಳ್ಳಿಗಳವರನ್ನು (ತೆರವು) ಖಾಲಿ ಮಾಡಿಸಿದರು. ೧೯೭೬ ಇಸ್ವಿಯ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ "ವಂಟಮೂರಿ"ಯು ಘಟಪ್ರಭೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗಶಃ ಮರೆಯಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೭೭ ರಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಭೆಯ ವಿಶಾಲವಾದ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಮರಸವಾಗಿ ಇನ್ನಿಲ್ಲವಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾಲ ಕರ್ತೃಗಳ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದೇ ರೀತಿ ಇವರು ಹುಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಬಗೆಗಿನ

ಕುರುಹುಗಳಾವುವೂ ಉಳಿದಂತೆ ಕಾಣದು. ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶೋಧ ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕೈದು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ವೈಭವದಿಂದ ವಿಜೃಂಭಿಸಿದ "ವಂಟಮೂರಿ ಸಂಸ್ಥಾನ" ದ ಭವ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯು ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮುಕ್ಕಾಲು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಾಯಗೊಂಡಿತು. ಇಂದು ಅದೆಲ್ಲವೂ ಸ್ಮರಣೆಯಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ.[೧೦] ಸೋಮವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿದೆ.

೪) ಸಂಕೇಶ್ವರ ಕೋಟೆ:

ಹುಕ್ಕೇರಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೨ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಂಕೇಶ್ವರ ಎಂಬ ನಗರವಿದೆ, ಈ ನಗರವು ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ನದಿಯದಡದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಪೂಣಾ - ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಬಹುಮನಿ ಮಹಮ್ಮದಶಹಾ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೪೬೩-೧೫೧೮) ನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ "ಬಹಾದ್ದುರ ಗಿಲಾನಿ" ಎಂಬ ಬಹಮನಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಗವರ್ನರನು ಕೊಂಕಣ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ರಾಜ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಬೆಳಗಾವಿ ಮತ್ತು ಗೋವಾ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೮ ರಿಂದ ೧೪೯೫ ರ ವರೆಗೆ ಸಂಕೇಶ್ವರವನ್ನು ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ (ರಾಜಧಾನಿ) ವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.[೧೧] ವಿಜಾಪುರ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಯಾದ "ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನ" (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೯-೧೫೮೫) ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಸಂಕೇಶ್ವರವನ್ನು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ಥಳವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಕೋಟೆ, ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಸುಧಾರಿಸಿದನು. ನಂತರ ಬಹಮನಿ ದೊರೆ ಮಹ್ಮದ್-II ನು ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಅಧಿಕಾರ ನೋಡಿಕೊಂಡನು.

ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೯ ರಲ್ಲಿ ಶಿವಾಜಿಯು ಸಂಕೇಶ್ವರವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ ನಂತರ ಸಂಕೇಶ್ವರವು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಯಿತು. ಸಂಕೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ-ನಾರಾಯಣ, ಮಾರುತಿ, ಬನಶಂಕರಿ, ಬಸವಣ್ಣ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶಂಕರಲಿಂಗ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಟ್ಟ ಅರಸರಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿವೆ.[೧೨] ಸಂಕೇಶ್ವರ ನಗರ ಮತ್ತು ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೧೯ ರ ಹಾಗೂ ೧೨೨೨ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಅವರಿಂದಲೇ ಉದ್ಧಾರವಾಗಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಪುನ: ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವು ಭಾರಿ ಕಂಬಗಳನ್ನು, ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು, ೨೬ ಕಂಬಗಳ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಆಕರ್ಷಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು, ಪರಿಸರವು ತೀರ ಹೊಲಸಾಗಿದೆ. ಊರ ಜೈನ ಬಸ್ತಿಯೂ ಚಾಲುಕ್ಯರ ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದು, ದುರಸ್ತಿ ಹೊಂದಿ ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯವು ರಟ್ಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಂದಿರಗಳು ಈ ನಗರದಲ್ಲಿ ರಟ್ಟ ಅರಸರ ಸರ್ವಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯತಾ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಕುರುಹುಗಳಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ. ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠದ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ವಿದ್ಯಾ ಶಂಕರಭಾರತಿ ಎಂಬುವರು ಶಂಕರ ಭಾರತಿ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಈ ಮಠದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ತಾಮ್ರಪಟವು ರಣದುಲ್ಲಾಖಾನನು ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಕಾಣಿಕೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೩]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಕೇಶ್ವರ ಕೋಟೆಯು ಎರಡು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು, ಕಂದಕ, ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ, ಹಾಗೂ ಬಸದಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಉಳಿದ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಜನರು ಮನೆಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ "ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಅಗಸೆಬಾಗಿಲು" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಜನರು ಈಗ ವಸತಿಗೃಹಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ (ಸುಮಾರು ೨೫-೩೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವುಳ್ಳ ಸುಮಾರು ೧೧೫ ಅಡಿ ಅಗಲ) ಕಾಣಸಿಗುವದು. ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಂತೆ ಮುಂದೆ ಕಂದಕವೊಂದು ಕಾಣಸಿಗುವುದು. ಈ ಕಂದಕದ ದಂಡೆಗೆ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಿದ ಜನರು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವದಕ್ಕಾಗಿ ಕಂದಕದ ಮೇಲಿಂದ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. (ಸುಮಾರು ೧೦೦ ಅಡಿ ಅಗಲ ಕಂದಕ). ಈ ಕಂದಕವನ್ನು ದಾಟಿದ ನಂತರ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವದು. ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಜೈನ ಬಸದಿಯಿದೆ. (ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿದೆ). ಮುಂದೆ ಹೋದಂತೆ ಇದೇ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈಗಲೂ ಈ ದೇವಾಲಯ ಸುಭದ್ರವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ ಹೊಂದಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮೂರು ಕಡೆಗೆ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿ ನದಿ ಹರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದ ಮುಂದೆ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಗಾಪುರ ಗಡ (ಕೋಟೆ) ಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಹರಗಾಪುರ ಕೋಟೆಯು ಇದರ ಸೈನಿಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸುಮಾರು ೨೦-೨೫ ಏಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೧೪]

ನಿಸರ್ಗ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಅನುಕೂಲಗಳಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ೩-೪ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಗುಡ್ಡ ಚಾಚಿಕೊಂಡು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಾನು ಬುಧವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೯-ಜನೇವರಿ-೨೦೦೮ ರಂದು ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದು ಹಿಂದೂ, ಮುಸ್ಲೀಂ ಹಾಗೂ ಮರಾಠಿಗರ ಪ್ರಭಾವ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

೫) ನೇರ್ಲಿ ಕೋಟೆ:

ಹುಕ್ಕೇರಿ - ಸಂಕೇಶ್ವರ ರಸ್ತೆಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಹುಕ್ಕೇರಿಯಿಂದ ೭ ಕಿ.ಮೀ) ನೇರ್ಲಿ ಎಂಬ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪು, ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ವಿಜಾಪುರದ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಐನ್-ಉಲ್-ಮುಲ್ಕ ಗಿಲಾನಿ - ಈತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦೩ ರಿಂದ ೧೫೪೬ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ.[೧೫] ಸೋಮವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೪-ಜನೇವರಿ-೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ "ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ" ಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬಸವೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯು ಆಧುನಿಕವಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಹಳೆಯ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಮುಖಮಂಟಪ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಮುಂದುಗಡೆ ನಯನ ಮನೋಹರವಾದ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಎತ್ತರದ ದಿಬ್ಬದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರಣ ಬಹುದೂರದವರೆಗೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದೆ. ಮಹಾದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಕೋಟೆಯ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳಿವೆ, ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಂದಕವಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಅಥವಾ ಇತರ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಜನರ ವಸತಿಯಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಲಾಕಾರವಾದ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ಬಾವಿಯಿದೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಟ್ಟಡ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಆಡಳಿತದ ಕಛೇರಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಮುಂದುಗಡೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ್ದೆನ್ನಬಹುದಾದ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಒಂದು ತಗ್ಗು ಇದ್ದು ಬಹುಶಃ ಇದು ಕಂದಕ ಅಥವಾ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಇರುವ ಹಳ್ಳವಿರಬಹುದು. ಸುಮಾರು ೨೫ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತಾರ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆ ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ಸುಮಾರು ೭ ರಿಂದ ೯ ಅಡಿ ಅಗಲ ಮತ್ತು ೧೦-೧೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರವುಳ್ಳವಾಗಿವೆ.

[illegible]

ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೨೦ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಿಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಅಮ್ಮಣಗಿ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಿ ಕೇಂದ್ರದ ೫ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪೈಕಿ "ನೇರ್ಲಿ" ಗ್ರಾಮವೂ ಒಂದು.

೬) ಹುನ್ನೂರಗಡ ಕೋಟೆ:

ಹುನ್ನೂರಗಡ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಹಿಡಕಲ್ ಜಲಾಶಯದ ಅತೀ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ "ಪವಿತ್ರಗಡ ಕೋಟೆ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಶಿವಾಜಿಯ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹುನ್ನೂರು ಎಂಬ ಅತೀ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಗ್ರಾಮವಿದೆ.

ಹುಕ್ಕೇರಿ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಂದ ಹಿಡಿದು, ಇಂದಿನವರೆಗೂ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ದೇವಮಂದಿರಗಳು, ಬಸದಿಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳು ಹದಿನಾರನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು, ೧೭-೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ನಿರ್ಮಿತವಾದವುಗಳು. ೧೯-೨೦ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಮೂರು (೩) ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ೧೭-೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೆಯ ಪದ್ಧತಿಯು ಮಾಯವಾಗಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಸುಕನಾಶಿ, ಮುಖ ಮಂಟಪ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬಹುದು. ಇಂಥ ಗುಡಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ೧೨ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಹುನ್ನೂರು (ಹೂನೂರು) ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಹಿಡಕಲ್ಲಿನ ಜಲಾಶಯದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೨ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಮುಳಗಡೆಯಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರ ಯಾತ್ರಾ ಸ್ಥಳವಾದ ಹುನ್ನೂರ ವಿಠ್ಠಲರಾಯನ ಗುಡಿಯೂ ಮುಳುಗಿ ಹೋಗಿದೆ.

ಹಿಡಕಲ್ ಜಲಾಶಯ (ರಾಜಾ ಲಖಮನಗೌಡಾ ಜಲಾಶಯ)ದ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನದಿಯ ಎಡಭಾಗದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಸುಮಾರು ೨೫೦ ರಿಂದ ೩೦೦ ಅಡಿಗಳ ಎತ್ತರವಿರುವ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು, ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಗುಡ್ಡಗಳು ಮತ್ತು ನೀರು ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶತ್ರುಪಡೆಯ ಸೈನಿಕರನ್ನು ದೂರದಿಂದಲೇ ನೋಡಿ ಅವರನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯಲು ಸಹಾಯಕಾರಿಯಾದ ಈ ಕೋಟೆಯು, ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.[೧೬]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಎರಡೂ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿಯ ವಿವಿಧ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಬಿದ್ದುಹೋಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೫ ಅಡಿ ಉದ್ದ x ೩೦ ಅಡಿ ಅಗಲ ಹಾಗೂ ೫೦ ಅಡಿ ಆಳವಾದ ಬಾವಿಯಿದೆ. ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನೀರು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಟ್ಯಾಂಕ್ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ; ಇದರ

ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ೯ ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೬ ಬುರುಜುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದು, ಉಳಿದ ೩ ಬುರುಜುಗಳು ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿವೆ. ಸುಮಾರು ೩೦ ಅಡಿಗಳಿಂದ ೪೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ೭ ರಿಂದ ೯ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿವೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೋಪುಗಳನ್ನು ತಿರುಗಿಸಿ ಹೊಡೆಯಲು ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು ತಳವನ್ನು ಗಚ್ಚಿನಿಂದ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ರಂಧ್ರವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಸುಮಾರು ೨೦ ರಿಂದ ೨೫ ಏಕರೆಯಷ್ಟು ಜಮೀನು ಹೊಂದಿದೆ. ಎತ್ತರದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುವರೆದ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ವೈರಿ ಪಡೆಗೆ ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡುವುದು ಸುಲಭ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಮಣಗುತ್ತಿ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಿ ಕೇಂದ್ರದ ೮ ಕಂದಾಯ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪೈಕಿ "ಹುನ್ನೂರ ಆರ್.ಎಚ್." ಗ್ರಾಮವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ.

೭) ಹರಗಾಪುರ ಕೋಟೆ:

ಸಂಕೇಶ್ವರದಿಂದ ಸುಮಾರು ೨-೩ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಪೂಣಾ-ಬೆಂಗಳೂರು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಬಲಭಾಗದ ಮುನ್ನೂರು ಘೂಟು ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈ ಹರಗಾಪುರ ಕೋಟೆ (ಗಡ) ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಹುನ್ನೂರಗಡ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಹರಗಾಪುರಗಡ ಕೋಟೆ ಇವೆರಡನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಬಳಸಿದ ಕಲ್ಲು ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲುಗಳು, ಈ ಕೋಟೆಗೆ "ವಲ್ಲಭ ಗಡ" ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೋಟೆಯು ೨೭೫ ಘೂಟು ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಎರಡು ನೂರು ಘೂಟು ಅಲವಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಈ ಇಳುಕಲಿನ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಿಯಿದೆ.

ಬಹದ್ದೂರ ಗಿಲಾನಿ ಎಂಬ ಬಹಮನಿ ರಾಜ್ಯದ ಕೊಂಕಣ ಪ್ರದೇಶದ ರಾಜ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಡಳಿತದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸಂಕೇಶ್ವರದಿಂದ ೨-೩ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದ ಸುಮಾರು ೩೦೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.[೧೭] ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವೊಂದಿದ್ದು ಅದು ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯವರೆಗೆ ಮಾರ್ಗ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಹದ್ದೂರ ಗಿಲಾನಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಆರಂಭಿಸಿ, ಅದು ಮುಗಿಯುವದರೊಳಗಾಗಿ ಬಹಮನಿ ಅರಸನಾದ ಸುಲ್ತಾನ ಮಹ್ಮದ್‌ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೯೩ ರಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಗಿಲಾನಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸಂಕೇಶ್ವರವನ್ನು ಕೋಟೆ ಸಮೇತವಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು.[೧೮] ನಂತರ ೧೬ & ೧೭ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಮರಾಠಾ ಶಿವಾಜಿ ಮಹಾರಾಜನ ವಶವಾಯಿತು.[೧೯] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೪ ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠಾ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜಿಯು ಬಿಜಾಪುರದ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡೆದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮೇಲೆ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡನು. ಆತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೩ ಇಸ್ವಿಯ ದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ರಾಮಚಂದ್ರ ಪಂತ ಅಮಾತ್ಯ ಎಂಬವನನ್ನು ಬೆಳಗಾವಿ ಭಾಗದ ಗವರ್ನರನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೬ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ವಲ್ಲಭಗಡ, ಮುರಗೋಡ, ಹೂಲಿ, ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಶಿವಾಜಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿಕೆ.[೨೦] ವಲ್ಲಭಗಡ ಕೋಟೆಯನ್ನು "ಬಹಾದ್ದೂರ ಗಿಲಾನಿ" ಎಂಬವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ಶಿವಾಜಿಯು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಲ್ಲವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ತದನಂತರ ಈ ಕೋಟೆಯು ಶಿವಾಜಿಯ ಕೈಬಿಟ್ಟು ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತು.

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಳರಸರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ದುರಾಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿ, ಅವರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗದೇ, ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರು ಸೋತು, ತದನಂತರ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಆ ವಂಶಸ್ಥರೂ ನಾಶವಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಗೆಗಿನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಂಶಗಳು ಕಾಲನಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಸುಮಾರು ೨೦೦೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ೨೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಬುರುಜು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರದ ಎಡಭಾಗ-ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಒಳಭಾಗ) ಎದುರು-ಬದುರು ಕಮಾನಿನಾಕಾರದ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ನೇರವಾಗಿ ಬಂದು ಬಲಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೋಟೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ತಾಕಾರದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಬಾವಿಯೊಂದನ್ನು ತೋಡಲಾಗಿದ್ದು, ಗವಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ಬಾವಿಗೆ ಹೋಗಲು ದಾರಿಯಿದೆ. ಈ ಬಾವಿಯು ಸುಮಾರು ೩೫ ಅಡಿ ಅಗಲ, ೧೫೦ ಅಡಿ ಆಳವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಹನಮಂತನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಬಾವಿಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದೊಳಗೆ (ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ) ಪ್ರಾಚೀನ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗವಿ ಇದೆ. ನಾಶವಾದ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರವನ್ನು ಕೂಡ ಕಾಣಬಹುದು. ಕೋಟೆಯನ್ನು ಅತೀ ಎತ್ತರವಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಕೋಟೆಯ ಯಾವುದೇ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಬರುವ ಶತ್ರುಪಡೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಬಹುದಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಗುಡ್ಡದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರ ಮತ್ತು ಕಾವಲುಗಾರರ ವಿವಿಧ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಕೆರೆ ಅಥವಾ ಕಂದಕವೆನ್ನಬಹುದಾದ ನೂರಾರು ಎಕರೆ ಜಮೀನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಗುಡ್ಡದ ಇಳಿಜಾರಿನಿಂದ ಹರಿದು ಬರುವ ನೀರು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರತಿಶತ ಭಾಗ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಧ್ಯ ಜನ ವಸತಿಯಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯವು ಗೆಜೇಟಿಯರುಗಳಲ್ಲಿ ನಮೂದಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಈ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಸೊಲ್ಲಾಪೂರ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಿ ಕೇಂದ್ರದ ೫ ಕಂದಾಯ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪೈಕಿ "ಹರಗಾಪೂರ" ಗ್ರಾಮವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ.

೮) ಯಮಕನಮರಡಿ ಕೋಟೆ:

ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಹುಕ್ಕೇರಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೬ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೨೦ ಮೈಲು ದೂರದಲ್ಲಿ ಅವಳಿ ಗ್ರಾಮಗಳಾದ ಯಮಕನಮರಡಿ ಮತ್ತು ಹತ್ತರಗಿಗಳು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ಸಂಖ್ಯೆ ೪ ರ ಮೇಲೆ ಇವೆ. ಹತ್ತರಗಿ ಹಾಗೂ ಯಮಕನಮರಡಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಾಮಗಳಾಗಿವೆ. ಹತ್ತರಗಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಕಾಲದ ಶಿಖರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವ ಮಂದಿರದ ರಚನಾ ಶೈಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಗೋಪುರ ಮಾತ್ರ ಔತ್ತರೇಯ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ.

ತೃತೀಯ ಹೋಬಳಿ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾದ ಯಮಕನಮರಡಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ವಾಚೀನವಾದ ಪಂಚದೇವರ (ಶಿವ, ಗಣಪತಿ, ವೆಂಕಟೇಶ, ಬನಶಂಕರಿ ಹಾಗೂ ಸೀತಾರಾಮು) ಮಂದಿರಗಳು ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಇದು ಆ ಕಾಲದ ಧರ್ಮ ಸಮನ್ವಯದ ಒಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಐದು ಗುಡಿಗಳಿಗೆ ಪೇಶ್ವೆ ಕಾಲದ ಎತ್ತರದ ಗೋಪುರಗಳಿವೆ.[೨೧]

ಇಲ್ಲಿರುವ ಬಸದಿಯು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾದ ಗರ್ಭ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ೨೩ನೇ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಪದ್ಮಾಸನವುಳ್ಳ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಅದು ಕ್ರಿಶ. ೧೦ ನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆನ್ನಲಾಗಿದ್ದು, ಸುಮಾರು ೩ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಮೂಲತಃ ಈ ಮೂರ್ತಿಯು ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಶಂಕರಲಿಂಗದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮೈಲಿಗೆಯಿಂದ ಇದರ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ನಾಗರಹಾವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಶ್ರಾವಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.[೨೨]

ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೨೦ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಿಗಳಿದ್ದು, ಯಮನಕಮರಡಿ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಿ ಕೇಂದ್ರದ ಗ್ರಾಮಗಳು, ಯಮಕನಮರಡಿ, ಹತ್ತರಗಿ ಮತ್ತು ಜಿನರಾಳ.

ಯಮಕನ ಮರಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳುಳ್ಳ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಸಧ್ಯ ಮೂರು ಬುರುಜುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು, ಒಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ "ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ" ಇದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ಒಂದು ಬುರುಜು, ಒಳಗೆ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ರವಿವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೩ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಈ ಕೋಟೆಯ "ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆ" ಗಾಗಿ ಹೋದಾಗ, ಅವಸಾನದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿಯ ಈ ಕೋಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಇವಿಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿಗಳು ನನಗೆ ಲಭ್ಯವಾದವು.

ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳು.

ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೨೦ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಗಳು ಇವೆ.

೧) ಚಿಕ್ಕಲದಿನ್ನಿ (ಚಿಕ್ಕಲ ಗುಡ್ಡ) ದಡ್ಡಿ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತ ಕೇಂದ್ರದ ಕಂದಾಯ ೮ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪೈಕಿ. ಇಲ್ಲಿ ದಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಮೋದಗಾದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳಿವೆ.

೨) ಮನಗುತ್ತಿ

೩) ದಡ್ಡಿ

೪)ಮೋದಗಾ ಅದೇ ರೀತಿ ಮನಗುತ್ತಿ (ಮಣಗುತ್ತಿ) ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಿ ಕೇಂದ್ರದ ೮ ಕಂದಾಯ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪೈಕಿ ಮನಗುತ್ತಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು ಇದೆ.

ಹಾಗೂ

ಹೆಬ್ಬಾಳ ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತ ಕೇಂದ್ರದ ೫ ಕಂದಾಯ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪೈಕಿ ಚಿಕಾಲಗುಡ್ಡ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು ಇದೆ.

೫) ಹುಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು ಇದೆ.

ಆಧಾರಗಳು:

೧ "Karnataka State Gazetteer". Belgaum Disrict.1987. Chief Editor: Dr. Surynath Kamat, Govt of Karnataka Publciation. Bangalore.

೨ "ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ". ಲೇ ॥ ಆರ್. ಆರ್. ಮುತಾಲಿಕ, IBH ಪ್ರಕಾಶನ – ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು ೯, ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ – ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

೩ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಬೆಂಗಳೂರುಡಾ. ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, ಭಾಗ ೩, ೧೯೮೬ ಇಸ್ವಿ, ಪುಟ ೬೨೭.

೪ ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ ಲೇ ॥ ಆರ್. ಆರ್. ಮುತಾಲಿಕ, I BH ಪ್ರಕಾಶನ – ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು ೯, ಬೆಂಗಳೂರು – ೫೬೦೦೦೯ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ – ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

೫ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್. ೧೯೮೫ ಇಸ್ವಿ

೬ "Karnataka state Gazetteer of Belgaum District" -Editor Dr. Surynath Kamath. Bangalore. 1987 AD

೭ "ರಾಜಾ ಲಖಮನಗೌಡರು": ಲೇ॥ ಡಾ: ಎಸ್.ಜಿ. ಫುವಾರಿ, ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರು. ಕೆ.ಎಲ್.ಇ. ಸಂಸ್ಥೆಯ "ಸಂಜೆಯ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ" ಬೆಂಗಳೂರು. ಪ್ರಕಾಶಕರು: ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ. ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಮಠ ಡಂಬಳ, ಗದಗ. ವರ್ಷ ೧೯೮೦.

೮ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪರಂಪರೆ" ಸಂಪಾದಕರು: ವ್ಹಿ.ಸಿ. ಮಾಲಗತ್ತಿ. ಪ್ರಕಾಶಕರು: ಮಾಲಗತ್ತಿ ಆಫಸೆಟ್ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ, ಸದಾಶಿವ ನಗರ, ಬೆಳಗಾವಿ. ಡಿಶೆಂಬರ ೨೦೦೨.

೯ "ಸಾರಂಗ ಶ್ರೀ" (ವೀರಶೈವ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳ ಅಧ್ಯಯನ):– ಸಂ॥ ಡಾ: ಎಂ.ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿ. ಪ್ರ॥ ಪೂಜ್ಯ ಶ್ರೀ ಚೆನ್ನವೀರ ಸ್ವಾಮೀಜಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ. ಸಾರಂಗಮಠ. ಸಿಂದಗಿ. ವರ್ಷ ೧೯೯೪.

೧೦ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಸಗತಿಗಳು. ಸಂ॥ ಡಾ॥ ಬಾಳಣ್ಣಾ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ಧಾರವಾಡ.

೧೧ ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ. ಪುಟ–೧೨.

೧೨ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಗೆಜೆಟಿಯರ. ಪುಟ–೯೩೪.

೧೩ "ಕರ್ಮವೀರ" ಎಚ್.ಬಿ.ಎಲ್. ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ–೧೯೮೯. ಪುಟ–೧೮೩.

೧೪ "ಶ್ರೀ ಅಪ್ಪಣ್ಣಗೌಡರು" ಡಾ॥ ಎಸ್.ಎಸ್. ಪಾಟೀಲ, ಸಂಕೇಶ್ವರ ಇವರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ" ಲೆ॥ ಪ್ರೋ: ಎಸ್.ವೈ. ಹಂಜಿ. ಬಸವಪ್ರಭು ಕೋರೆ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ. ೧೯೮೫–ಇಸ್ವಿ

೧೫ "ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ" ಲೆ॥ ಆರ್.ಆರ್. ಮುತಾಲಿಕ, ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು–೯. ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

೧೬ "ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ" ಲೆ॥ ಆರ್.ಆರ್. ಮುತಾಲಿಕ, ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು–೯. ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

೧೭ ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ. ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕ. ಪುಟ–೧೪೬೦.

೧೮ ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ. ಹಾ.ಮಾ. ನಾಯಕ. ಪುಟ–೧೪೬೦.

೧೯ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ. ಪುಟ–೯೩೫.

೨೦ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭವ್ಯಪರಂಪರೆ" ಸಂ॥ ವ್ಹಿ.ಸಿ. ಮಾಲಗತ್ತಿ. ಪ್ರಕಾಶಕರು: ಮಾಲಗತ್ತಿ ಆಫಸೆಟ್ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ. ಸದಾಶಿವನಗರ, ಬೆಳಗಾವಿ. ಡಿಶಂಬರ ೨೦೦೨ ಇಸ್ವಿ

೨೧ "ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ" ಲೇ॥ ಆರ್.ಆರ್. ಮುತಾಲಿಕ, ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦೦೦೯. ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

೨೨ "ಜೈನ ಪರಂಪರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕೊಡುಗೆ" ಲೇ॥ ಡಾ: ಬಿ.ಆರ್. ಹಂದೂರ. ಬೆಳಗಾವಿ. ೨೦೦೨ ಇಸ್ವಿ. ಬೆಲೆ ರೂ ೫೦೦/–

ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕು:

ಇದೊಂದು ನಿಸರ್ಗ ವೈಭವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಮ್ಯವಾದ ಭೂಮಿಯಾಗಿದೆ. ಗೋಕಾಕದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳಿವೆ. ಗೋಕಾಕದ ಜಲಪಾತವು ದೊಟ್ಟ ಆಕರ್ಷಣೆಯಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ೧೬೭ ಅಡಿ ಎತ್ತರದಿಂದ, ಘಟಪ್ರಭೆಯು ಪುಣ್ಯವಾಹಿನಿಯಾಗಿ ಧುಮ್ಮುಕ್ಕಿದ್ದಾಳೆ. ಇಲ್ಲಿ ನೇತಾಡುವ "ಕಬ್ಬಿಣದ ಸೇತುವೆ"ಯು ಬಹಳ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಜಲಪಾತದ ಉತ್ತರ ತಟದಲ್ಲಿರುವ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ದೇವಾಲಯ ಸುಮಾರು ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದ ಕಾಲದ್ದು. ಇದು ಕರ್ನಾಟ-ದ್ರಾವಿಡ ರೀತಿಯ ದ್ವಿತಲ (ಎರಡು ಮಹಡಿಯ ಮೇಲ್ಕಟ್ಟಡ) ವಿಮಾನ. ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಪುರಾತನ ಕಾಲದ "ಪಾಂಡವ ದೇವಾಲಯ"ಗಳಿವೆ. ಜಲಪಾತದ ದಕ್ಷಿಣ ತಟದ ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದು ರಟ್ಟ ದೊರೆ ಮುಮ್ಮಡಿ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಕಾಲದ್ದು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೭೨). ಗೋಕಾಕದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ "ಪಂಚಮಠಗಳು" ಧರ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲೂಕು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಗಳ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿದೆ. ಭಾರತದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲೂಕಿನ ಪಾತ್ರ ಹಿರಿದಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕು ತನ್ನದೇ ಆದ ಹಿರಿಮೆ-ಗರಿಮೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಆದರ್ಶಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಆರು (೬) ಕೋಟೆಗಳ ಮಾಹಿತಿ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ದಿನಾಂಕ ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ಪರಿವೀಕ್ಷಣೆಗೆ ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನಾನು ಸಂಚರಿಸಿದಾಗ ಕೆಲವೊಂದು ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರಕಿದವು.

೧) ಗೋಕಾಕ ಕೊತವಾಲನ ಕೋಟೆ:

ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಂಡೆಯ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಅವೃತವಾಗಿರುವ ಗೋಕಾಕ ನಗರವು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲೊಂದಾಗಿದ್ದು, ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದಿಂದ ಸುಮಾರು ೭೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಘಟಪ್ರಭಾ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳವಾದ ಗೋಕಾಕ ನಗರವು ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ.[೧] ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಗೋಕಾಕ ಪ್ರದೇಶವು ಕುಹುಂಡಿ – ೩೦೦೦ ರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತ್ತೆಂಬ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨] ಈ ಪ್ರದೇಶವು (ಕುಹುಂಡಿ – ೩೦೦೦) ಕದಂಬರ, ಚಾಲುಕ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ, ಕಲಚೂರಿಗಳು, ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು, ಸೇವುಣರ ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ರಾಜವಂಶಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಕಲ್ಯಾಣದ ತೈಲಪನ ಮೊಮ್ಮಗಳೂ ಹಾಗೂ ಆತನ ಕಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಯಶೋವರ್ಮನ ಮಗಳೂ, (ಕಾಲ-ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦೨೧ ರಿಂದ ೧೦೫೫) ಹಾಗೂ ೧ನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ (ಕಾಲ-ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೨ ರಿಂದ ೧೦೬೮) ಸೋದರತ್ತೆಯಾದ ರಣಭೈರವಿ ರಾಣಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯು ಗೋಕಾಕದ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ಪಡೆದುಕೊಂಡಳು.[(೩)] ಒಮ್ಮೆ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡೆದ್ದಾಗ ಗೋಕಾಕದ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಆ ಕೋತವಾಲನ ಸೊಕ್ಕನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದಳೆಂದು ಇತಿಹಾಸ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಕೋಟೆ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[(೪)] ಗೋಕಾಕ ಊರಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ" ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕಳಸದ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ. ಪುಷ್ಪವಲ್ಲರಿಗಳು ಈ ಕಳಸಗಳಿಂದ ಇಳಿ ಬಿದ್ದಿವೆ. ದುರಸ್ತಿಗೊಳಗಾದ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕದಂಬ ನಾಗರಶಿಖರವಿದೆ. ""ಘಟಿಕಾ ಸ್ಥಾನ"ವೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾದ ಮಂದಿರ ಇದೇ ಇರಬಹುದು. ಗೋಕಾಕದ ಬಸ್ತಿಯು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ದುರಸ್ತಿಯಾದರೂ ಅಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಂದ ಅದು ಮೂಲತಃ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ್ದೇ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ರಾಣಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯು, ನಂತರದ ಇವರ ಸಾಮಂತನೊಬ್ಬ ಗೋಕಾಕನ್ನು ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡನು. ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇವುಣರ ವಶವಾಯಿತು. ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ (೧೬೮೫ ಕ್ರಿ.ಶ.) ಗೋಕಾಕ ಮೊಗಲರ ವಶವಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೨೯-೧೭೫೪ರ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸವಣೂರಿನ ನವಾಬನು ಈ ನಗರವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲೊಂದು ಮಸೀದಿ ಹಾಗೂ ಗಂಜೀಖಾನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. (ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು) ನಂತರ ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಆಧೀನವಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೮ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಕಿತ್ತೂರಿನ ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿಯ ವಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆಮೇಲೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೯ – ೮೦ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆಯ ಪರವಾಗಿ ಪರಶುರಾಮಭಾವೆ ಪಟವರ್ಧನ ಈ ನಗರವನ್ನು ಪುನಃ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೩ರಲ್ಲಿ ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಪಟವರ್ಧನನಿಗೆ ಜಹಗೀರಾಗಿ ಕೊಡಲಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೮೩೬ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತಾಸಂಗಾವ್ ಅರಸನಾಗಿದ್ದ ಗೋವಿಂದ ಪಟವರ್ಧನನು ಸಂತಾನ (ಉತ್ತಾರಾಧಿಕಾರಿ)ಯಿಲ್ಲದೆ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ನಗರವು ಬ್ರಿಟಿಶರ ಪಾಲಾಯಿತು.[೫] ಶುಕ್ರವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೪ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಈ ಕೋಟೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ : ಗೋಕಾಕ ನಗರದ ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣದ ಬದಿಯಿರುವ ಸು. ೪೫೦ ಅಡಿಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಿರುವ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ರಕ್ಷಣಾಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಗಚ್ಚು ಅಥವಾ ಮಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸದೇ ಇರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ಗೋಡೆಗಳ ಎತ್ತರ ೧೦ – ೧೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ. ೭ ರಿಂದ ೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಹಬ್ಬಿರುವ ಈ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಅಗಲಳತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯಿದೆ. ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕ ಜಲಪಾತವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸುಮಾರು ೨೦ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅತೀ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಕಾಲ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಗಿ, ಮುಂದೆ ನಡೆದರೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ. ಮಲ್ಲಿಕಜಾನ್ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಜಾನ ದರ್ಗಾಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನೀರು ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ (೧೮' x ೩೦') ಅಡಿ ಅಳತೆಯ ಹಾಗೂ ೧೦ ಅಡಿ ಆಳವಾದ ಚೌಕಾಕಾರದ ನೀರು ಸಂಗ್ರಾಹಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಕ್ಷಣೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸವದತ್ತಿಯ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಸುಬ್ಬಾಪುರ ಅಥವಾ ಕಠಾರಿಗಡ ಕೋಟೆಯ ಗುಡ್ಡದಂತೆ ಅತೀ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬಾವಿಯಿದೆ, ಬಾವಿಯ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಹೊಂಡವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಈ ಹೊಂಡವನ್ನು ಗುಡ್ಡದ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ಬಿದ್ದ ಮಳೆ ನೀರನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಾವಿಯ ನೀರನ್ನು ಮತ್ತು ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ಕೋಟೆಗೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೇವಲ ರಕ್ಷಣಾಗೋಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ನಗರದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬಡಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು ಇದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಸುಮಾರು ೨ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಜಲಪಾತದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸೈನಿಕ ನೆಲೆಯಾದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಎತ್ತರ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಶತ್ರುಪಡೆಗಳು ಇದನ್ನು ಏರಿಹೋಗಿ ಜಯಿಸುವದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದರೆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಸುಮಾರು ೨೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಹಂಗಮನೋಟ ನೋಡಬಹುದು. ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಕ್ಕೆ ಗುಡ್ಡಗಳಿರುವುದು ಕೋಟೆಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸಿದೆ. ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಹಿಂದೂ – ಮುಸ್ಲೀಂ ಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಕಾಣಬಹುದು.

೨) ಮಮದಾಪುರ ಕೋಟೆ:

ಗೋಕಾಕ ನಗರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೧೫ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಪರಿಸರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮಮದಾಪುರ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಯಾದವರ ದೊರೆ ಕನ್ನರದೇವನ ಕಾಲದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೦)

ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಮದಾಪುರ ಗ್ರಾಮವನ್ನು "ಕುರುಂಬೆಟ್ಟ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಮಮದಾಪುರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು "ಮಹಮ್ಮದ್‌ಸಾಬನ ಗುಡ್ಡ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮಮದಾಪುರ (ಮಹಮ್ಮದ + ಪುರ) ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬೀರ ದೇವಮಂದಿರ, ಭರಮದೇವ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಈ ಭರಮದೇವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೫೮ ರಂದು ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯವೆಂದರೆ ಬಸವಣ್ಣ ದೇವಸ್ಥಾನ ನಂತರದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಮೂರು ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾದವ ಕನ್ನರ ದೇವನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೦ ಕಾಲದ ಶಾಸನವಿದೆ.[೬] ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಕೋಟೆಯವರೆಗೂ ಗುಪ್ತಮಾರ್ಗವಿದ್ದು, ಸಧ್ಯ ಅದು ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದೆ ಎಂಬುದು ನಾನು ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೩ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ಮಮದಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

ರ್‍ಯಾಂಗ್ಲರ್ ಡಾ॥ ಡಿ.ಸಿ. ಪಾವಟೆಯವರು ಜನಿಸಿದ ಊರು ಇದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಭಾರತದ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭೂಪಟದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಮಮದಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಯಿದೆ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ರಕ್ಷಣಾಗೋಡೆ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳವೊಂದು ಹರಿದು ಹೋಗಿದೆ. ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಗುಡ್ಡಗಳು ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯ ಹಿಂಭಾಗದ ಹಳ್ಳ ಕೋಟೆಗೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳು ೩೦ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೮ ಅಡಿ ಅಗಲಳತೆ ಹೊಂದಿವೆ. ಇದು ಸುಮಾರು ೫–೬ ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆ ಹೊಂದಿದ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯು ಶೇ. ೭೫ ರಷ್ಟು ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯು ನಾಶಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಆರು (೬) ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸಧ್ಯ ಮೂರು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಸ್ಲಾಂ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಹಾಳಾದ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲೆಯೇ ಕೋಟೆಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಗಿಡಕಂಟಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದ್ದು, ಸಧ್ಯ ೧೬ ಕಂಬಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ಗಮನಿಸಿದಾಗ ತಿಳಿದುಬರುವ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಬಿಜಾಪುರ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಇಲ್ಲವೇ ಅವರ ಸಾಮಂತ ಅರಸರು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವಿರುವದಾಗಿ, ಅದು ಸುಮಾರು ೩೦೦ ಮೀಟರ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಬಸವಣ್ಣನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆಯಾದರೂ, ಈ ಮಾರ್ಗ ಈಗ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರೀ ಶಾಬಾಸಖಾನ ಇಮಾಮಸಾಬ ದೇವಡಿ. ವಯಾ-೭೩ ಎಂಬುವರು ಸಂದರ್ಶನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ತಿಳಿಸಿದರು.

ಈ ಕೋಟೆಯು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಸು. ೫೦೦ ಅಡಿ ಉದ್ದವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿ ಸುಮಾರು ೨೦೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಿದೆ. ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಹಾಗೂ ಚಿಕ್ಕಗಾತ್ರದ ಬಿಳಿಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ಬಿಜಾಪುರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೊಳಗಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ಗೋಡೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದು, ಉಳಿದ ಭಾಗ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ತುಬಾಕಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ರಂಧ್ರ (ಕಿಂಡಿ)ಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಭರಮಪ್ಪ (ಭರಮದೇವರು) ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹರಿದು ಹೋಗಿರುವ ಹಳ್ಳ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅನಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಒಂದು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಮತ್ತು ಸೈನಿಕ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

೩) ಯಾದವಾಡ ಕೋಟೆ:

ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ "ಗೋಕಾಕ" ನಗರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೨೫ ಮೈಲು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ "ಯಾದವಾಡ" ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಇದು ಈಗ "ಹಾಳು ಕೋಟೆ" ಯಾಗಿದೆ.

ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೩ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ಹಾಗೂ ಶುಕ್ರವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಈ ಕೋಟೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ನಿಮಿತ್ಯ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದಾಗ ನನಗೆ ಕಂಡುಬಂದ ಹಾಗೂ ತಿಳಿದ ಮಾಹಿತಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ;

ಈ ಕೋಟೆಯು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಒಂದು ಅಗಸಿ ಬಾಗಿಲು ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡದಾದ ಚೌಕ ಆಕಾರದ ಒಂದು ಬಾವಿಯು ಮಾತ್ರ ನಮಗೆ ನೋಡಲು ಸಿಗುವುದು. ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಿಯರನ್ನು ನಾನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದಾಗ ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳು ನನಗೆ ಲಭ್ಯವಾದವು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೪೫ ರಿಂದ ೧೯೫೦ ಇಸ್ವಿಯ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಚೌಸಪ್ಪಾ (ಬಂಗ್ಲೆ) ದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತರಗತಿಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ, ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರಸಾರವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದ, ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಶಂಕರೆಪ್ಪ ಬಡಿಗೇರ ವಯಸ್ಸು ೭೮ ವರ್ಷ ಇವರು ಇದೇ ಚೌಸಪ್ಪಾ (ಬಂಗ್ಲೆ) ದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದವರಾಗಿದ್ದು, ಮತ್ತು ಕೆಲವು ರೋಚಕ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ನನಗೆ ತಿಳಿಸಿದರು. "ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಚೌಸಪ್ಪಾ ಕಟ್ಟಡದ ನಾಶವಾಯಿತೆಂದು" ತಿಳಿಸಿದರು. ಯಾದವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಒಳಭಾಗದ ಮಸೀದಿಯ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅಗಸೀ ಬಾಗಿಲಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದೆ. ಸಧ್ಯ ಸುಮಾರು ೩೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು, ಅಗಸೀ ಬಾಗಿಲಿನ (ದ್ವಾರಪ್ರವೇಶ) ಮೇಲೆ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೊಣೆಗಳಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ, ಏಕೆಂದರೆ ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಗೋಡೆ ಗ್ರಾಮದ ಕೆಲವು ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬಗ್ಗೆ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಗಸೀ ಬಾಗಿಲಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ "ಸಿಂಹ"ದ ಚಿತ್ರವೊಂದು ಎರಡೂ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ "ಯಾದವರು ಆಡಿದ ಊರು "ಯಾದವಾಡ" ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಗೆ ಬುಗಡ್ಯಾಕರ ಅಗಸಿ, ಪ್ಯಾಟಿ ಅಗಸಿ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡ ಅಗಸಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೂರು ಅಗಸೀ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಇದ್ದವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ರೀ ಶಂಕರೆಪ್ಪನವರು ನನಗೆ ತಿಳಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಈ ಮೂರು ಅಗಸೀ ಬಾಗಿಲುಗಳ ಪೈಕಿ ಒಂದು ಅಗಸಿಬಾಗಿಲು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೯ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು. ಈ ಕೋಟೆಯು ಹಳ್ಳದ ಪ್ರವಾಹದ ಆರ್ಭಟೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿ ನಾಶವಾಯಿತೆಂಬುದೂ ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು. ಕೌಜಲಗಿ ದೇಸಾಯರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಈ ಕೋಟೆಯು ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು.[೭]

ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇಸಾಯರು ಸ್ಥಳೀಯ "ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣ ದೇವಸ್ಥಾನ" ಕ್ಕೆ ಜಮೀನು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಹಬ್ಬದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಗುಡಿಗಳಿಗೆ ದೀಪ ಹಚ್ಚುವ ಸಲುವಾಗಿ ದೇಸಾಯರು ಒಂದು ಮಣ ಎಣ್ಣೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರಂತೆ. ಹಾಗೂ ಊರಲ್ಲಿಯ ಮಸೀದೆಗಳಿಗೆ ಡೋಲಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ನೂರು ರೂಪಾಯಿ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು.[೮]

ಯಾದವಾಡ, ಕೌಜಲಗಿ ಮತ್ತು ಸಿಂಧಿಕುರಬೆಟ್ಟ ಈ ಮೂರು ದೇಸಗತಿಗಳು ಯಾದವಾಡಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. "ತಾಸಗಾಂವ್ ಸಂಸ್ಥಾನ" ಕ್ಕೆ ಈ ದೇಸಗತಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿರಬಹುದು ಎಂಬುದು ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆ. ಈ ದೇಸಗತಿಗೆ ಮುನ್ನೂರು ಕೂರಗಿ ಜಮೀನು ಇದ್ದಿತಂತೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೮೪ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು, ೮ ಮಸೀದಿಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಜೈನ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ೨೪ ನೇ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೯೭-೯೮ ರಲ್ಲಿ ಪ್ಲೇಗರೋಗ ಆವರಿಸಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈಗಿನ "ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನೀಲಕಂಠ ಸ್ವಾಮೀಜಿ ಸೆಕೆಂಡರಿ ಸ್ಕೂಲ" ಹತ್ತಿರ ಈಗಿನ "ಯಾದವಾಡ" ಗ್ರಾಮವಿದ್ದು, ನಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಊರನ್ನು ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ಲೇಗ ರೋಗ ಆವರಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ

ಸಾರ್ವಜನಿಕರೆಲ್ಲ ಕೂಡಿ, ಝೇಂಡಾ (ಧ್ವಜ) ಆಚರಣೆ ಮುಖಾಂತರ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕುವುದು ಒಂದು ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಜನರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.[೯]

೪) ಖನಗಾವಿ ಕೋಟೆ:

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮ "ಖಾನಗಾವಿ" ಇದಕ್ಕೆ ಈಗ "ಖನಗಾವಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇದು ಗೋಕಾಕದಿಂದ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು (೩೦) ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಖನಗಾವಿ, ದೇವಗೌಡನ ಹಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ಸಭಾಪೂರ ಈ ಮೂರು ಊರುಗಳು ಸೇರಿ "ಖಾನಗಾವಿ" ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಖನಗಾವಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಹೊಸುರ, ಪುಡಕಲಟ್ಟಿ, ಮಿಡಕನಟ್ಟಿ, ದೇವಗೌಡನ ಹಳ್ಳಿ, ಗುದ್ನಟ್ಟಿ, ಕೇಸಪ್ಪನಟ್ಟಿ, ಏಳಪಟ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ಎಂಟು ಊರುಗಳ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯೇ "ಕನ್ನಮ್ಮಾ" ದೇವಿ. ಕನ್ನಮ್ಮ = ಕನ್ಯ+ಅಮ್ಮ, ಮದುವೆಯಾದ ಸ್ತ್ರೀಯೊಬ್ಬಳು ಅತ್ಮಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು "ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆ" ಯಾಗಿರಬಹುದು. ಕನ್ನಡಿಗರ (ಕನ್ನರರು) ಅಮ್ಮ "ಕನ್ನಮ್ಮ" ಎಂತಲೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಕನ್ನಮ್ಮಾನಿಂದಾಗಿಯೇ ಈ ಊರಿಗೆ "ಖನಗಾವಿ" ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿವರ್ಷ ಮಹಾನವಮಿಯ ದಿನದಂದು ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸರಕಾರದ ವತಿಯಿಂದ ದೀಪಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆ ಹಾಗೂ ಸಿಡಿಮದ್ದು ಪೂರೈಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೇಲಿನ ಎಂಟು ಗ್ರಾಮಗಳವತಿಯಿಂದ ದೇವಿಯ ಹಬ್ಬದ ಆಚರಣೆ, ಜಾತ್ರೋತ್ಸವ ಜರುಗುತ್ತದೆ. "ಶಿವನಾಯಕ" ಮತ್ತು "ತಿಮ್ಮನಾಯಕ" (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೦ ರಿಂದ ೧೮೪೩) ರೆಂಬ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು ಈ ಎಂಟು ಊರುಗಳ ವತನದಾರರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಏಳುನೂರು (೭೦೦) ಕೂರಿಗೆ ಜಮೀನನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ದೇಸಗತಿ ಮನೆತನದ ಶಿವನಾಯಕರು ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಖನಗಾವಿಯಲ್ಲಿ "ಕನ್ನಮ್ಮದೇವಿ" ಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂದು ದಾಖಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೧೦] ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವನಾಯಕರವರ ಕುಲದೇವತೆ "ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ", "ನಾಯಕ ದೇಸಗತಿ ಮನೆತನದವರು ಈ ದೇವಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧೆ, ಭಕ್ತಿ, ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

"ಶಿವನಾಯಕರು" ಎಂಟು ಊರುಗಳ ದೇಸಗತಿ ಮನೆತನದವರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯೆಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇಸಗತಿ ಮನೆತನದ ಅರಮನೆ, ವಂಶಾವಳಿ, ಆಡಳಿತ, ಸುಧಾರಣಾ ಕ್ರಮಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸುದೀರ್ಘ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಅಗತ್ಯವಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳು (20' x 15') ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯ ಹಿಂಭಾಗದ ಗೋಡೆ (೯ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೬ ಅಡಿ ಅಗಲ) ಮಾತ್ರ ನಮಗೆ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಖನಗಾವಿ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರ

ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು "ಖಿನಗಾವಿ"ಗೆ ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ: ೦೩ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ಹಾಗೂ ಶುಕ್ರವಾರ ದಿನಾಂಕ: ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ಹೋದಾಗ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇಸಾಯರ ಮನೆತನದ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ದಿ॥ ಶಿವನಾಯಕರ ಅಳಿಯಂದಿರಾದ ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರ ನಾಯಕ, ಧರ್ಮನಾಯಕ ಪಾಟೀಲ (ದೇಸಾಯಿ) ವಯಾ ೪೭ ವರ್ಷ ಇವರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ೪ ಎಕರೆ ೨೦ ಗುಂಟೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆ ಹೊಂದಿದ್ದು, ೧೭ ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೋಟೆಗೆ "ದೇಸಾಯರ ಕಿಲ್ಲಾ" ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಕೊತ್ತಲ ಹಾಗೂ ಗೋಡೆಯ ಛಾಯಾಚಿತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೩-೪ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಗಿಳಿಹೊಸುರ ಎಂಬ ಅತೀ ಚಿಕ್ಕ ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರ (ಬುರುಜು) ಇದೆ. ಇದರ ಎತ್ತರ ಸುಮಾರು ೩೫ ಅಡಿ, ಅಗಲ ೩೦ ಇದೆ. ಇದರ ಗೋಡೆಗೆ ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದರೆ ಸುತ್ತಲಿನ ಸುಮಾರು ೧೫-೨೦ ಕಿ.ಮೀ ಪ್ರದೇಶ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೇರಲು ಬುರುಜಿನ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ "ಭರಮದೇವರ" ಪ್ರಾಚೀನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ.

ಖನಗಾವಿ ದೇಸಗತಿ

ವಂಶಾವಳಿ

↓

ರಂಗನಾಯಕ

(ಎಂಬವರು ಸುಮಾರು ೨೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲಿ ವಲಸೆ ಬಂದರು.)

↓

ಶಿವನಾಯಕ

↓

ಲಕ್ಷ್ಮಣ ನಾಯಕ

↓

ಶಿವನಾಯಕರು (ಪಾಟೀಲ) (ದೇಸಾಯಿ)

↓

ರಾಮಚಂದ್ರ ನಾಯಕ, ಧರ್ಮನಾಯಕ ಪಾಟೀಲ ವಯಾ ೪೭ (ಅಳಿಯ).

(ಇವರಿಗೆ ಶಿವನಾಯಕರ ಹಿರಿಯ ಮಗಳನ್ನು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಡಲಾಗಿದ್ದಿತು)

→ ೧) ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ (ಮಗ) ೨) ಶ್ರೀ ಸಂತೋಷ (ಮಗ) ←

೫) ಕೊಣ್ಣೂರು ಕೋಟೆ:

ಈ ಕೋಟೆಯು (ಕಿಲ್ಲೆ) ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಗೋಕಾಕದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇದೆ;[೧೧] ಅಂದರೆ ಗೋಕಾಕದ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ ೫ ಮೈಲಿನ ಮೇಲೆ ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿದೆ.[೧೨] ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗದಷ್ಟು ನಾಶವಾಗಿದೆ.

೬) ರಾಜಾಪುರ ಕೋಟೆ:

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಕಲ್ಲೋಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ "ರಾಜಾಪುರ" ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚೂನಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಹತ್ತಿರ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ.

ಇದು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿದ್ದು, ಕೇವಲ ಒಂದು ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿತ್ತು. ಶುಕ್ರವಾರು ದಿನಾಂಕ ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಕೈಕೊಂಡ ಸ್ಥಳ ವೀಕ್ಷಣೆ (ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ) ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತಹ ಒಂದು ಬುರುಜು ಕೂಡ ನಾಶವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ನನ್ನ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ರಾಜಾಪುರದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಈಗ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆಧಾರಗಳು:

೧ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಸೂ. ಕಾಮತ್, ಬೆಂಗಳೂರು
ಭಾಗ – ೩, ಪುಟ – ೪೯೬. ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

೨ ಎ.ಅರ್. ಆಯ್. ಇ. ಅಪೆಂಡಿಕ್ಸ್, ಬಿ.ನಂ. ೫೧. ೧೯೫೨ ಇಸ್ವಿ

೩ "ಸವದತ್ತಿ ಉಕ್ಕಿನ ಕೋಟೆ" ಲೇ॥ ಯ.ರು. ಪಾಟಿಲ ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೦ ಇಸ್ವಿ

೪ ಕರ್ನಾಟಕ ಗೆಜೆಟಿಯರ್. ಭಾಗ – ೩. ಪುಟ – ೪೯೬.

೫ "ಕರ್ಮವೀರ" ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ ೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ

೬ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಸೂ. ಕಾಮತ್, ಬೆಂಗಳೂರು
ಪು– ೯೧೬ ೧೯೮೭ ಇಸ್ವಿ

೭ ಸಂದರ್ಶನ:
ಶ್ರೀ ಶಂಕರೆಪ್ಪ ಬಡಿಗೇರ, ವಯಾ ೭೮ ವರ್ಷ. ಸಾ: ಯಾದವಾಡ (ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕ)

೮ ಸಂದರ್ಶನ:
ಶ್ರೀ ನೂರಅಹಮದ್ ಝೂರೆ, ವಯಾ ೪೯, ಸಾ: ಯಾದವಾಡ, (ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕ)

೯ ಸಂದರ್ಶನ:
ಅ) ಶ್ರೀ ವೆಂಕಣ್ಣಾ ಭೀಮಪ್ಪ ಕೇರಿ. ವಯಾ ೬೦ ವರ್ಷ, ಸಾ॥ ಯಾದವಾಡ.
ಬ) ಶ್ರೀ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಹಟೇಲಸಾಬ ಭೈರೇದಾರ, ವಯಾ ೫೮ ವರ್ಷ, ಸಾ॥ ಯಾದವಾಡ.
ಕ) ಶ್ರೀ ಹಸನಸಾಬ ಯಲಿಗಾರ, ವಯಾ ೫೨ ವರ್ಷ, ಸಾ॥ ಯಾದವಾಡ.
ಡ) ಶ್ರೀ ಬಸಪ್ಪ ಬೀರಪ್ಪ ಇಟ್ಟಣ್ಣವರ, ವಯಾ ೫೧ ವರ್ಷ, ಸಾ॥ ಯಾದವಾಡ.

೧೦ "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" ಸಂಸ್ಮರಣಾ ಸಂಪುಟ ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೩ ಇಸ್ವಿ
ಸಂದರ್ಶನಗಳು:
೧) ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರನಾಯಕ, ಧರ್ಮನಾಯಕ ಪಾಟೀಲ (ದೇಸಾಯಿ) ವಯಾ ೪೭, ಸಾ: ಖನಗಾವಿ. ದಿನಾಂಕ: ಶುಕ್ರವಾರ ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮.
೨) ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ, ಶಿವನಾಯಕ ಪಾಟೀಲ. ದಿನಾಂಕ: ಶುಕ್ರವಾರ ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮.

೩) ಶ್ರೀ ಸಂತೋಷ, ಶಿವನಾಯಕ ಪಾಟೀಲ. ದಿನಾಂಕ: ಶುಕ್ರವಾರ ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮.

೪) ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಪ್ಪ ಬಸಪ್ಪ ಹಂಚಿನಮನಿ. ವಯಾ ೫೫, ದಿನಾಂಕ: ಶುಕ್ರವಾರ ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮.

೫) ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಪ್ಪ ನೀಲಪ್ಪ ಚಚಡಿ, ವಯಾ ೫೦, ಸಾ: ಗಿಳಿಹೊಸುರ. ದಿನಾಂಕ: ಶುಕ್ರವಾರ ೦೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮.

೧೧ "ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ವಚನವು" ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಠದ ಗ್ರಂಥ ಮಾಲಾ. ನಂಬರ-೧೦. ಬೆಲೆ ರೂ ೫.೦೦ ೧೯೩೭ ಇಸ್ವಿ

೧೨ "ಗೆಝೆಟೀಯರು" ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪುರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ಅನುವಾದ ವೆಂಕಟ ರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ. ೧೮೮೩ ಇಸ್ವಿ

ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕು:

ಸವದತ್ತಿಯಿಂದ ಈಶ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೩೮ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮದುರ್ಗ ನಗರವು ತಾಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಹುಲಕುಂದದ ರಾಮೇಶ್ವರ ಕ್ಷೇತ್ರವೂ, ಗೊಡಚಿಯ ವೀರಭದ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಗೊಡಚಿಯಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಭವ್ಯ ಮೂರ್ತಿಯು ಬಹು ಭವ್ಯವಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಲಿದೆ. ಹಳ್ಳದ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ಮಂದಿರದ ಸುತ್ತಲೂ ನಿಸರ್ಗ ಸುಂದರಿ ನರ್ತನ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯುಳ್ಳ "ಶಬರಿಯ ಕೊಳ್ಳ"ವು ಸುರೇಬಾನದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ನಿಸರ್ಗ ರಮಣೀಯತೆಯಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಈ ತಾಲೂಕಿನ ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆಯು ಏಳು ಸುತ್ತಿನ ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮಹತ್ವದ ಕೋಟೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕಿನ ರಾಮದುರ್ಗ, ಮುದಕವಿ, ತೊರಗಲ್ಲ ಮತ್ತು ಕಟಕೋಳ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ತಲಾ ಒಂದರಂತೆ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು (೪) ಕೋಟೆಗಳಿವೆ.

೧) ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆ:

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಾಮ ತೊರಗಲ್ಲ. ಇದು ಕಿಲ್ಲಾ ತೊರಗಲ್ಲ ಎಂದೇ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ತೊರಗಲ್ಲ ಗ್ರಾಮವು ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಎಡಬದಿಗೆ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ತೊರಗಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶವು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು, ಆದಿ ಹಳೆ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವಿವಿಧ ಉಪಕರಣಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಮತ್ತು ಮಧ್ಯೆ ಹಳೆ ಶಿಲಾಯುಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನೆಲೆಯಾಗಿದೆ.[೧]. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ತೊರಗಲ್ಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಲೋಕಾಪುರ ೧೨, ಹೊಳಲಗುಂದ ೩೦, ದೊಡ್ಡವಾಡ ಪಟ್ಟಣ, ನವಲಗುಂದ –೪೦, ಕೊಳನೂರು –೩೦ ಮುಂತಾದ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡಿದ್ದವು.[೨] ಈ ಕೊಳನೂರು –೩೦ ತೊರಗಲ್ಲ ನಾಡಿನ ಉಪಭಾಗವಾಗಿದ್ದು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಳಲೂರಿನ ಮಹಾಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿ ಹೊಳಿಯಮರಸನು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಕೈಗೊಂಡನು. ಈ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೬೦ ರ ಕೊಣ್ಣೂರಿನ ಶಾಸನವು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ನಂತರ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಎರಡನೇ ಜಯಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೧೫–೧೦೪೩) ಚಟ್ಟನೆಂಬ ಮಂಡಲೇಶ್ವರನು ತೊರಗಲ್ಲನಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಲೋಕಾಪುರ–೧೨, ಹೊಳಲಗುಂದ–೩೦, ದೊಡ್ಡವಾಡ, ನವಲಗುಂದ–೪೦, ಕೊಳನೂರು –೪೦ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿದ್ದವೆಂಬುದು ತಿಳಿದು

ಬರುತ್ತದೆ.[೩] ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಭೂತಾಂಕುಶನೆಂಬ ದೊರೆ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೫೫ ರಲ್ಲಿ ಈ ತೊರಗಲ್ಲು ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೧೮೪ ರಲ್ಲಿ ಇವನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಶೈಲಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ, ಸುತ್ತುವರೆದ ಗುಡ್ಡದ ನಡುವೆ ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಬಿಳಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ, ವಿಶಾಲವಾದ ಸುಮಾರು ೧೦೦ ಎಕರೆ ಅಥವಾ ೪-೫ ಕಿ.ಮೀ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕೋಟೆಯೊಂದು ನಮಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಬೃಹತ್ತಾದ ಗುಡ್ಡಗಳು ಕೋಟೆಯ ಪ್ರದೇಶದ ಪೂರ್ವದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಿದಿರುವ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ, ಇವೆಲ್ಲ ನೈಸರ್ಗಿಕ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಸುಮಾರು ೬೦೦ ಮೀ ಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಉದ್ದದ ರಕ್ಷಣಾಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದರ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಗುಡ್ಡದ ಇಳಿಜಾರು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಾವಲುಗಾರರ ವಸತಿ ಗೃಹ ಮತ್ತು ಒಂದು ಮಸೀದಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜನರು ಪ್ರತಿದಿನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗುಡ್ಡ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯಿರುವ ಸ್ಥಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ರಸ್ತೆಯಿದ್ದು ಅದು ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಮಾರ್ಗ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಎಡಬದಿಗೆ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ ಹರಿದಿದೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಬಲಬದಿಗೆ ಸುಮಾರು ೩೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ೮ ರಿಂದ ೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಾದ ಗುಂಬಜವಿದೆ. ಈ ಗುಂಬಜದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಎರಡು ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಬಳೆಗಳಿವೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಹರಿದ ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ನೀರನ್ನೇ ಕೋಟೆಗೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನದಿಯ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಮಂಟಪವಿದೆ. ನಂದಿ ಹಾಗೂ ಈಶ್ವರಲಿಂಗವಿರುವ ಈ ಮಂಟಪ ಈಗಲೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸುಮಾರು ೨೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲಳತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಚೌಕಾಕಾರದ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಮಾನನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ ಸುಮಾರು ೬೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ೩೫ ಅಡಿ ಅಗಲ (ಸುತ್ತಳತೆ)ದ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾದ ಬುರುಜುಗಳಿವೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಬಂದೂಕುಗಳಿಂದ ಯುದ್ಧ

ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆಯಲ್ಲದೇ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ.

ಮೊದಲನೇ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ದಾಟಿ ಸು. ೩೦-೩೫ ಅಡಿಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ. ಮೊದಲನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳ ಮಧ್ಯ ಸುತ್ತಲೂ ಗೋಡೆಯಿದ್ದು ವೈರಿಗಳ ದಿಕ್ಕು ತಪ್ಪಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈ ರೀತಿಯ ಮಾರ್ಗ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳ ಮಧ್ಯ ಸೈನಿಕರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ನಾಶಗೊಂಡಿದ್ದು, ಅದರ ಬಲಬದಿಯಲ್ಲಿ ಎತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬುರುಜು ಇದೆ. ಈ ಬುರುಜಿನ ಮೇಲೆ ತೋಪುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗಲೂ ಇದರ ಗಾತ್ರ ೧೨ ಅಡಿ ಉದ್ದ, ೦೮ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ತೋಪುಗಳನ್ನು ತಿರುಗಿಸಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶವಿದೆ. ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ ಸೈನಿಕರು ವಾಸಿಸುವ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಣೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಎರಡನೇ ಸುತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ.ಈ ಬುರುಜುಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ತೋಪುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ರಂಧ್ರ ಅಥವಾ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ, ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಬುರುಜುಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಸುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಪರ್ಶಿಯನ್ ಭಾಷೆಯ ಶಾಸನಗಳಿವೆ. (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦-೧೬ ಶತಮಾನ) ಮತ್ತು ಗುಪ್ತಚರರ ಕೇಂದ್ರಗಳಿವೆ. ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಿಂದ ಮೂರನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಶಗೊಂಡ ಚಿಕ್ಕದಾದ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು, ಅದು ಎರಡು ಕೆತ್ತನೆಯ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬುರುಜುಗಳು ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಅವೂ ಕೂಡ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದು, ತೋಪುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಮಾನುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಕ್ರಮಿಸಿದರೆ ರಸ್ತೆಯ ಬಲಬದಿಗೆ ಹಾಗೂ ಕೋಟೆಯು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಮಸೀದಿ ಕಂಡುಬರುವದು. ಈಗಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ ರಾಜನ ಅರಮನೆ / ವಾಡೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸುಮಾರು ೩೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ಸುಮಾರು ೧೫ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು, ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ದ್ವಾರ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಅರಮನೆಯ ಪ್ರದೇಶವು ೨-೩ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ

ಚೌಕಾಕಾರದ ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಅರಮನೆಯ ಗೋಡೆಯು ೨೫ ಅಡಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎತ್ತರ ೭ ರಿಂದ ೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಾದ ಗೋಡೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ರಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಅರಮನೆ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ ಆದರೆ ಅವು ನಾಶವಾಗುತ್ತಲಿದ್ದು, ಗಿಡ ಕಂಟಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ. ಈ ಅರಮನೆಯ ಕಟ್ಟಡದ ಸುತ್ತಲೂ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕರ ವಸತಿ ಗೃಹಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ವಾಡೆಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧೆಯವರ ಹಂಚಿನ ಬಂಗ್ಲೆ ಇದೆ. ಇದರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಎರಡು (ಹಳಗನ್ನಡ) ಶಾಸನಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಬಂಗ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಿಂಧೆ ವಂಶಸ್ಥರು ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬೃಹತ್ತಾದ ಕೋಟೆಯಿದಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೋಟೆ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯ: ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಲಾ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಅರಮನೆಯ ಎದುರಿಗೆ ಬಲಬದಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೦೦ ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಂಗಣ, ೧೨ ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ನವರಂಗ, ಸುಖನಾಸ, ಸಭಾ ಮಂಟಪ, ಗರ್ಭ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ (ಭೂತನಾಥ). ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಕಟಾಂಜನಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿದ್ದು ನಾಶವಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯವು ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿವೆ.

ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಮಸೀದಿಯ ಬಲಬದಿಗೆ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿದ್ದು, ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಎರಡನೇ ಸುತ್ತಿನ ಗೋಡೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು, ಇದರ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಹೊಂದಿದ ಸೈನಿಕರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಬಹುಶಃ ಇವು ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಕೋಣೆಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಮೊದಲನೇ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಸೈನಿಕರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ನೋಡಿದಾಗ ಕೋಟೆಗೆ ಮೂರು ಸುತ್ತಿರುವ ಗೋಡೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಸರ್ಕಾರಿ ರಸ್ತೆ (ರಾಮದುರ್ಗ–ಬೆಳಗಾವಿ) ಯಿದೆ. ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಉದ್ದವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಹಾಗೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕವಾಗಿ, ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಗಚ್ಚನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ನದಿಯಿಂದ ನೈಸರ್ಗಿಕ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದಂತಹ ಕೋಟೆಯಿದಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಗ್ರಾಮ ಈ ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಜನರು ವಸತಿ ಗೃಹಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ಬೆಳಗಾವಿಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ಮನೋಮೋಹಕವಾಗಿದ್ದು ನೋಡುಗರಿಗೆ ಅಚ್ಚರಿಯನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ

ಚಾಲುಕ್ಯರಿಂದ, ಮರಾಠರು ಮತ್ತು ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಕಟ್ಟಡಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿವೆ. ವೈರಿಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗದಂತಹ ಅದ್ಭುತ ಕೋಟೆಯಿದಾಗಿದೆ.

೨) ರಾಮದುರ್ಗ ಕೋಟೆ:

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸು. ೧೦೫ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮದುರ್ಗ ನಗರವು ಮಲಪ್ರಭಾ ನಧಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ನಗರ. ಕರ್ನಾಟಕದ ನಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ೧೫° : ೪೭' ರಿಂದ ೧೬° : ೧೨' ವರೆಗೂ, ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ ೭೫° : ೦೪' ರಿಂದ ೧೬° : ೧೨' ವರೆಗೂ ಇದೆ. ಒಟ್ಟು ೧೨೧೫.೭ ಚ.ಕಿ.ಮೀ. ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದೆ.[೪]

ರಾಮದುರ್ಗದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು "ಭುಜಬಲದುರ್ಗ",[೫] ಇದನ್ನು ಶಿವಾಜಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಒಬ್ಬ ಆಡಳಿತಗಾರ ಕಾಶಿಯಿಂದ ರಾಮನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇದನ್ನು "ರಾಮದುರ್ಗ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಶಿವಾಜಿಯು ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೬) ಕೋಟೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಮತ್ತೊಂದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ನರಗುಂದದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಯಿತು. ಶಿವಾಜಿಯ ಮರಣದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಾಜೀ ಸೂರೋ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವಶದಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಗಳಿದ್ದವು. ಶಿವಾಜಿಯ ಮರಣ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರಲ್ಲಿ ಆಯಿತು. ಈ ಕೋಟೆಯು ೧೬೯೨ ರಲ್ಲಿ ಮೊಘಲ ದೊರೆ ಔರಂಗಜೇಬನ ವಶವಾಯಿತು. ನಂತರ ೧೭೦೫ ರಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಾಜಿಯ ಕಾರಕೂನನಾದ ರಾಮರಾವ್ ದಾದಾಜಿ ಭಾವೆ ಎಂಬ ಕೊಂಕಣಸ್ಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಈ ಎರಡೂ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೦೮ ರಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಾಜಿಯು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಬಳಿಕ ಅವನ ದತ್ತಪುತ್ರನಾದ ಬಳವಂತರಾಯನು ಚಿಕ್ಕನವನಿದ್ದುದರಿಂದ ರಾಮರಾಯನ ವಶದಲ್ಲಿ ಉಳಿದನು. ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವೆ ವಂಶಸ್ಥರೇ ಈ ಎರಡೂ (ನರಗುಂದ – ರಾಮದುರ್ಗ) ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರು. ನಂತರ ೧೭೪೪ ರಲ್ಲಿ ನರಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನವು ಮೂರು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಶರಿಗೂ ಮತ್ತು ಪೇಶ್ವೆಗಳಿಗೂ ಕಲಹಗಳು ಆರಂಭವಾದವು.

ಪರಶುರಾಮ ಭಾವೂನ ಸಹಾಯದಿಂದ ರಾಮರಾಯನು ರಾಮದುರ್ಗದ ಸುತ್ತಲಿನ ಕೆಲವು ಸೀಮೆಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದನು. ಮುಂದೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೦ ರಲ್ಲಿ ರಾಮರಾಯನ ಮಗನಾದ ನಾರಾಯಣ ರಾಯನು ಬಾಜೀರಾಯನ ಪ್ರೀತಿ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಸರಿ ಅರ್ಧ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದನು. ಬ್ರಿಟಿಶ ಅಧಿಕಾರಿ ಜನರಲ್ ಮನ್ರೋವಿನ ಪರವಾಗಿ ಸೇರಿ, ಅವನಿಂದ ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ಸೌಕರ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡನು. ನರಗುಂದ ಶಾಖೆಯ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬನು ಬ್ರಿಟಿಶರ ವಿರುದ್ಧ ೧೮೫೮ ರಲ್ಲಿ ದಂಗೆ ಎದ್ದಾಗ ರಾಮದುರ್ಗದ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರನ್ನು ತನ್ನ ಕಡೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಬ್ರಿಟಿಶರ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಲು ಪ್ರೇರೇಪಿಸಿದರೂ ರಾಮದುರ್ಗದ ನಾಯಕನು ಬ್ರಿಟಿಶರಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನು. ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮದುರ್ಗ

[illegible]

ಸಂಸ್ಥಾನಿಕ ನಾರಾಯಣರಾಯ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೭ ರಲ್ಲಿ ಸಂತತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಮರಣಹೊಂದಿದ ನಂತರ ಆತನ ವಿಧವೆ ರಾಣಿ ರಾಧಾಬಾಯಿ ೧೮೨೭ ರಿಂದ ೧೮೫೭ ರವರೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೭ ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದಳು.[೬] ಆರಂಭದಿಂದ ೧೯೪೮ ರ ವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೧೨ ಜನ ರಾಜರು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರು. ಆದರೆ ಈ ಮೊದಲು ಅಂದರೆ ೧೯೦೫ ರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನ ಬ್ರಿಟಿಶರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ೧೯೩೯ ರಲ್ಲಿ ಜನರು ಬ್ರಿಟಿಶರ ದುರಾಡಳಿತದ ವಿರುದ್ಧ ದಂಗೆಯೆದ್ದರು. ಕೊನೆಗೆ ಈ ಪ್ರತಿಭಟನೆ ಹಿಂಸಾರೂಪ ತಾಳಿ ರಾಮದುರ್ಗ ದುರಂತವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.[೭] ಈ ಸಂಸ್ಥಾನವು ೧೪೦– ಚಚ್ಚೌಕ ಮೈಲು ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರ ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣದಿಂದ ಕೇವಲ ೧ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ತ್ರಿಕೋನಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಶಿವಾಜಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದ ಜನರು ವಸತಿ ನಿಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ, ಬಹುತೇಕ ಕೋಟೆ ನಾಶಗೊಂಡಿದೆ.

ಸ್ಥಳೀಯ ಕೆಂಪುಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಸು. ೫೦ ಅಡಿ – ೬೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಅಗಲ ಸು. ೧೫ ಅಡಿಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಬಲ ಹಾಗೂ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವಲುಗಾರರ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಬಲಭಾಗದ ಕೋಣೆಯು ಸಧ್ಯ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಮುಂಭಾಗದ ಬಲಬದಿಗೆ ಎತ್ತರವಾದ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಬುರುಜುಯಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಅದರ ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಬ್ರಿಟಿಶ ಆಡಳಿತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎರಡು ಸರ್ಕಾರಿ ಕಟ್ಟಡಗಳಿವೆ. ಅರಮನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪದವೀ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ, ಈಶ್ವರ, ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅರಮನೆಯ ಸುತ್ತ ಸೈನಿಕರ ವಸತಿಗೃಹಗಳಿದ್ದು ಸಧ್ಯ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಅರಮನೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಬಾವಿಯಿದೆ. (೩೦' x ೬೦') ಇದೇ ಬಾವಿಯಿಂದ ಅರಮನೆಗೆ ನೀರು ಪೂರೈಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಟೆಗೆ ಮೂರು ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. (ಪೂರ್ವ, ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ) ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಅಂಬಾ ಭವಾನಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ದ್ವಾರದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಳಗೆ ಗುಪ್ತಮಾರ್ಗವಿದ್ದು, ಅದು ನರಗುಂದ ಕೋಟೆಯವರೆಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಕೋಟಿ ಕೋಟಿ ರೂಪಾಯಿ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರ, ಈಗ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದು ಅತೀ ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ.

ರಾಮದುರ್ಗ ಕೋಟೆಯು ಸು. ೧೨ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೆಲವು ಬುರುಜುಗಳು ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ೨೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರ, ೨೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಬಲಬದಿಗೆ ಇರುವ ಬುರುಜು ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಢವಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಗಳು ಮಾತ್ರ ನಾಶವಾಗುತ್ತಲಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕಾಲೇಜು, ನ್ಯಾಯಾಲಯ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸು. ೩ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತೊರನೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಅರಮನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ರಾಜನ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹವಾಗಿರಬಹುದು. ಸಧ್ಯ ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ವಾಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಘನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಇಲಾಖೆಯವರು ಈ ಬಗ್ಗೆ ಗಮನಹರಿಸಿ, "ಕರ್ನಾಟಕದ ಘನತೆ"ಯ ಪ್ರತೀಕಗಳಾದ ಇಂಥ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದು ಅತೀ ಅಗತ್ಯ ಹಾಗೂ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿದೆ.

೩) ಮುದಕವಿ ಕೋಟೆ:

ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸು. ೧೪ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯೇ "ಮುದಕವಿ ಕೋಟೆ".

ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಬಿಳಿ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಸುಮಾರು ೪೦ ಏಕರೆ ಪ್ರದೇಶದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣತೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣ ಮತ್ತು ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ಮನೆ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಉದಾ : ವೀರಭದ್ರ, ನಾಗಶಿಲ್ಪ, ಗಣೇಶ, ಈಶ್ವರಲಿಂಗ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ವಾಡೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅರಮನೆಗೆ ಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುವ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ (ಈಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮುದಕವಿ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ೩ ಕಿ.ಮಿ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಆನೆಗುದ್ದಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲು ಯೋಜನೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ನೀರಿನ ಅಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಮುದಕವಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅವರ ಸಾಮಂತದೊರೆಗಳು ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಬಿಳಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚೌಕಾಕಾರದ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಸಮಾರು ೯ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಈ ಕೋಟೆಯು ೨೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ, ೭ ರಿಂದ ೯ ಅಡಿ ಅಗಲಳತೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಗೋಡೆಗಳು ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಗೋಡೆಗಳಿಗೆ ಬುರುಜುಗಳೊಂದಿಗೆ ಜೋಡನೆ ಮಾಡಿ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಢವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ದೊಡ್ಡದಾದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ

(೨೫'x೨೦') ವಿದ್ದು ಇದರ ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ ಬುರುಜುಗಳಿವೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಕಾವಲಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೆರೆಗೆ ಮಾರ್ಗ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸು. ೨೫ – ೩೦ ಏಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರ ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೆರೆಯು ಗುಡ್ಡದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ ಗುಡ್ಡದ ಇಳಿಜಾರಿನಿಂದ ಬಂದ ನೀರು ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದೇ ನೀರನ್ನು ಕೋಟೆಗೆ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈಗಲೂ ಇಲ್ಲಿನ ಗ್ರಾಮಸ್ತರು ಇದೇ ಕೆರೆಯ ನೀರನ್ನು ಬಳುಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ದೃಶ್ಯ ಅರಮನೆ/ ವಾಡೆಯಿದ್ದ ಸ್ಥಳ, ಈ ಒಳಭಾಗದ ಸುತ್ತು (ಕೋಟೆ) ವಾಡೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಸದೃಢವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುವ ಬುರುಜುಗಳು (ಎತ್ತರ ೫೦ ಅಡಿ) ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.ಅರಮನೆ/ ವಾಡೆಯಿದ್ದ ಕಟ್ಟಡದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ಸು. ೩–೪ ಎಕರೆಯಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಧ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಡದ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎರಡು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹತ್ತಲು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಬುರುಜುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಅರಮನೆ/ ವಾಡೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸಧ್ಯ ಹಾಳಾದ ಈಶ್ವರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಹಾಳಾದ ಬಾವಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಿಧಿ ಆಶೆಗಾಗಿ ಜನ ಈಶ್ವರಲಿಂಗವಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆದು ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತಗ್ಗು ತೋಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರ ಹೇಳಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಇದು "ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯ". ಈ ಬಾವಿಯ ಬದಿಗಿರುವ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಗೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು, ರಾಜನು ತನ್ನ ಆಡಳಿತ ಕಛೇರಿಗೆ ಹೋಗುವದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಇರುವ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ, ಆವರಣದ ತುಂಬೆಲ್ಲಾ ಗಿಡಕಂಟಿಗಳು ಬೆಳೆದು ಕೋಟೆಯ ಅಂದವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಾಗಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

೪) ಕಟಕೋಳ ಕೋಟೆ:

ರಾಮದುರ್ಗದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೨೨ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕಟಕೋಳದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮೊದಲಿನ ಹೆಸರು 'ಕಟ್ಟಿದ ಕೊಳ' ಎಂಬುದಿದ್ದು ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ ನೀರಿನ ಕೊಳದಿಂದಾಗಿ ಕ್ರಮೇಣ

[illegible]

[illegible]

ಕಟಕೋಳ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಡಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಈ ಕಟಕೋಳ ಗ್ರಾಮವು ಹಲವಾರು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು, ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನಂತರ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾದ ಪಾರ್ವತೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಕೂಡ ಇದೇ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೭೦) 'ವಿಜಯನಗರ ದೊರೆಯಾದ ಸದಾಶಿವನ ಕಾಲದ ಶಾಸನವಿದ್ದು, ಇದು ಕ್ಷೌರಿಕ ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯತಿ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೯] ಇವುಗಳಲ್ಲದೇ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ವೀರಭದ್ರ, ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಹಾಗೂ ಕುಡತಿಗುಡಿ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಈ ಕಟಕೋಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪೇಶ್ವೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದ್ದು, ಅದು ಕೊಲ್ಹಾಪುರ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. ಸುಮಾರು ೩-೪ ಏಕರೆ ಪ್ರದೇಶ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಚೌಕಾಕಾರದ ಕೆಂಪು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ೩೦ ರಿಂದ ೪೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ದ್ವಾರ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಬಲಬದಿಗೆ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಬದಿಗೆ ಮತ್ತೇರಡು ಚಿಕ್ಕ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದರೆ (ಸುಮಾರು ೩೦ ಅಡಿ) ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕಮಾನಿನಾಕಾರದ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಬಿದ್ದು ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ಅವಶೇಷಗಳೆಂದರೆ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು, ಸ್ನಾನ ಗೃಹಗಳು, ಬಾವಿ, ಕರೆಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ, ನಾಗಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ನಾಶವಾಗಿರುವ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವೊಂದಿದ್ದು, ಈ ಮಾರ್ಗ ಅರಮನೆ ಸ್ಥಳದಿಂದ ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆಯವರೆಗೆ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗವು ಗಿಡ ಕಂಟಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿದೆ. ಇದೇ ಕೋಟೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಎಡಬದಿಗೆ ಸುಮಾರು ೧೫ ರಿಂದ ೨೦ ಏಕರೆ ಪ್ರದೇಶದಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರ ಹೊಂದಿದ ಕೆರೆಯೊಂದಿದ್ದು, ಈ ಕೆರೆಯಿಂದ ಕೋಟೆಗೆ ನೀರು ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಲಿನ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೆರೆಯು ಸದಾ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯು ಮೂರು ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೋಟೆಯು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳು ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಿಡಕಂಟಿಗಳು ಬೆಳೆದು, ಗೋಡೆಗಳು ಕುಸಿದು ಕೋಟೆಯ ಅಂದವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿಯಿಲ್ಲ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಗ್ರಾಮಸ್ಥರು ವಸತಿ ಗೃಹ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಆಧಾರಗಳು:

೧ "ಕರ್ನಾಟಕ ಪುರಾತತ್ವ ನೆಲೆಗಳು". ಶಿವತಾರಕ. ಕೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವ ವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ. ಪುಟ ೫೧೨, ವರ್ಷ ೨೦೦೧.

೨ "ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂಶೋಧನೆ". ಪಾವಟೆ ಚೆನ್ನಕ್ಕ. ಪುಟ ೧೬೨-೧೬೩, ಧಾರವಾಡ. ವರ್ಷ ೧೯೯೫.

೩ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪು – ೫೪

೪ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಅಂಕಿ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ನೋಟ, ಪು – ೯೨೮

೫ "ಜೆ.ಬಿ.ಎಮ್. ವಾರ ಪತ್ರಿಕೆ" ಸಂ॥ ಎಸ್.ಆರ್. ಗುರಬಸವಣ್ಣವರ. ದಿನಾಂಕ: ೨೬-೧೧-೨೦೦೭ ರಾಮದುರ್ಗ-೫೯೧೧೨೩.

೬ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇಸಗತಿಗಳು". ಎಂ.ಬಿ. ಹೂಗಾರ, "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" ಪು – ೧೦೫, ಕ. ಸಾ. ಪ. ಬೆಂಗಳೂರು – ೨೦೦೩

೭ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪು – ೫೮೫-೫೮೬

೮ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಝೆಟೀಯರ. ಪುಟ ೯೦೨ ಮತ್ತು ೯೦೩.

೯ ಅದೇ.

ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕು:

ವಿಶಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದಿರುವ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ"ಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದೆ. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ತಾಲೂಕು "ಚಿಕ್ಕೋಡಿ" ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅತೀ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಕ್ಷರರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಾಲೂಕು. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕ ಕಲೆಗಳ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ತಾಲೂಕಿನ ದೇಣಿಗೆ ಅಪಾರವಾಗಿದೆ. ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹೆಮ್ಮೆಯ ಪುತ್ರ- ಬೆಳಗಾವಿ "ಕರ್ನಾಟಕ ಲಿಂಗಾಯತ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ"ಯ ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಸನ್ಮಾನ್ಯ ಡಾ॥ ಪ್ರಭಾಕರ ಕೋರೆಯವರಂಥ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞರನ್ನು ಜಾಗತಿಕ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ನೀಡಿದಂಥ ಹೆಮ್ಮೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಗಿದೆ.

ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ವಿವಿಧ ರಾಜರ, ಸುಲ್ತಾನರ, ಮರಾಠರ ಮತ್ತು ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯು ಹಲವಾರು ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಗೂ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು. ವಂಟಮುರಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ನಣದಿ, ಪಟ್ಟಣಕುಡಿ, ಖಡಕಲಾಟ, ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಧಿಪತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದವು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೭ ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸನೊಡನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಒಪ್ಪಂದದ ಫಲವಾಗಿ "ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ಪ್ರದೇಶ" ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶವಾಯಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ತಾಲೂಕಿನ ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳ ಕನ್ನಡ ಹೋರಾಟಗಾರರು ಪ್ರತಿಭಟನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದುದು ಸ್ತುತ್ಯಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಐಕ್ಯದ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕುರಿತು "ಚಿಕ್ಕೋಡಿ"ಯು ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ.

"ನಿಪ್ಪಾಣಿ"ಯು ಈ ತಾಲೂಕಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿದೆ. ತವಧಿ ಘಾಟದ ಶಿಪೂರ ರಸ್ತೆಯ ಮೇಲೆ ಗುಡ್ಡದ ಸುಂದರವಾದ ಕೊಳ್ಳದಲ್ಲಿ "ರಾಮಲಿಂಗ ದೇವಸ್ಥಾನ"ವಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಎಡೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿರುಪಾಕ್ಷಲಿಂಗ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ; ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಪುಣ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು- ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸ್ಥಾನಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ; ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಈ "ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕು" ತನ್ನದೇ ಆದ ಹಿರಿಮೆ ಹೊಂದಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ "ಚಿಕ್ಕೋಡಿ" ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಕೇವಲ ಆರು (೬) ಕೋಟೆಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

೧) ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಕೋಟೆ:

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯು ಕೂಡ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರ. ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸು. ೭೫ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕನ್ನು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುವರೆದಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಾಯಬಾಗ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಏಳನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ ಚಾಲುಕ್ಯ ರಾಜ ಮನೆತನದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನು ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ರಾಜನ ಮಗಳನ್ನು ವಿವಾಹವಾದ ಎಂಬ ಸಂಗತಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಪರಶುರಾಮ ಭಾವೆ ಎಂಬ ಪೇಶ್ವೆ ಸರದಾರ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟು ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಹತ್ತಿರದ ಪಟ್ಟಣಕುಡಿಯ ಸಮೀಪದ ಇಳಿಜಾರ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿ, ಸೋತು, (ಈತನನ್ನು ಬಿದುರಿನಿಂದ ಹೊಡೆದು ಕೊಲ್ಲಲಾಯಿತು) ಅವನು ಬಿದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಅವನ ದೇಹವನ್ನು ದಫನ್ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಅಲ್ಲಿ ಅವನ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಪೇಶ್ವೆಯರ ಆಡಳಿತದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಂಟಮುರಿ, ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ನಣದಿ, ಖಡಕಲಾಟ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಣಕುಡಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು ಆಡಳಿತ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೧೮ ಮಾರ್ಚ್ ೧೭ ಸುಮಾರಿಗೆ ಕಂಪನಿ ಸರ್ಕಾರದ ಜನರಲ್ ಮನ್ರೋ ಎಂಬುವನು ನಾಗರ ಮನ್ನೋಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ ಪಿಟ್ಜ್ಲರನನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸೊಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಸಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್ ಕ್ಲೂನ್ಸ್ ಎಂಬುವನು ಚಿಕ್ಕೋರಿ (Checkorie) ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೭ ರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಧಾರವಾಡ ಮುಖ್ಯ ಕಲೆಕ್ಟರ ಕಛೇರಿಯನ್ನು (ಮಂಬೈ ಸರ್ಕಾರ) ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡು ಭಾಗ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೬೮ ರಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಸೇರಿ ಏಳು (೭) ತಾಲೂಕುಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು.[೧]

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಕಮಾನ್ಯ ತಿಲಕರು, ಮಹಾತ್ಮಾ ಗಾಂಧಿಜಿಯವರು ಭೇಟಿ ನೀಡಿ, ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತದ ವಿರುದ್ಧ ಹೋರಾಡಲು ಜನರನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದರು. ೧೯೨೫-೨೪ ರಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ಅಣ್ಣಾಜಿ ಬಾಲಕೃಷ್ಣ ಕುಲಕರ್ಣಿ ಮತ್ತು ಮುದ್ದು ಮಾಸ್ತರ ಗೋಕಾಕ ಇವರನ್ನು ಬಂಧಿಸಲಾಯಿತು. ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಪ್ರಮುಖರು ಸತ್ಯಾಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತ ವಿರೋಧಿಸಿದರು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ಮಧ್ಯ ಭಾಗವಾದ ಬಸವ ಸರ್ಕಲ್ (ವೃತ್ತ) ದಿಂದ ೫೦೦ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯಿಂದ ಕಾಗವಾಡ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳು

ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಗರವನ್ನು ಆವರಿಸಿತ್ತೆಂಬುದು ಕೆಲವು ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳಿಂದ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳು ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಎತ್ತರ ೨೫ ಅಡಿ, ಅಗಲ ೧೨ ಅಡಿಯಿದೆ. ಇದರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಹಳ್ಳವು ಕೋಟೆಯ ಕಂದಕವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಸುತ್ತಲೂ ಗುಡ್ಡದ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಅವರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬುರುಜು ಕೂಡ ಇದೆ.

೨) ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆ:

ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಸು. ೨೨ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ನಗರ. ಪೇಶ್ವೆಗಳ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦) ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ನಿಪ್ಪಾಣಿಕರ ಎಂಬ ಸ್ಥಳೀಯ ಬ್ರಿಟಿಶರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದನು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೦೦ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಶ ಅಧಿಕಾರಿ ಲಾರ್ಡ್ ವೆಲ್ಲೆಸ್ಲಿಯ ಶಿಫಾರಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಬಾಜಿರಾವ್ ಪೇಶ್ವೆಯಿಂದ "ಸರ್ ಲಷ್ಕರ್" ಪದವಿ ಪಡೆದ ಸ್ಥಳೀಯ ದೇಸಾಯಿ ಸಿದ್ರೋಜಿರಾವ್ ನಿಂಬಾಳ್ಕರ್ ನಿಪ್ಪಾಣಿಕರ್ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಈತನು ೧೮ ಎಕರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ ನಗರದ ಅಡಿಪಾಯ ಹಾಕಿದನು.[೨] ಆದರೆ ಈ ಕೋಟೆಯು ಬಾಜಿರಾವ್ ಪೇಶ್ವೆಯಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗಿರಬಹುದೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.[೩] ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ನಾಯಕರುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂಬಾಳ್ಕರ ಕೂಡ ಪ್ರಮುಖನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೯ ರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ರೋಜಿರಾವ್ ನಿಂಬಾಳ್ಕರ್ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದೇ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಿಲ್ಲದೇ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ನಂತರ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಬ್ರಿಟಿಶರ ವಶವಾಯಿತು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ವೃತ್ತಾಕಾರದ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆಯು ನಗರದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಸುಮಾರು ೧೮ ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯು ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಎತ್ತರವಾದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅದರ ಸುತ್ತಲು ಕಂದಕ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳು ಸುಮಾರು ೨೫-೩೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ೭-೧೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದ್ದು ಕಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯದ ಜೋಡನೆಗೆ ಗಚ್ಚನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ (೫೦-೬೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರ) ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಕಮಾನಿನಾಕಾರದ ಎರಡು ಕವಲು ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ತುಬಾಕಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ರಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಸೈನಿಕರು ಸ್ಥಳಾವಕಾಶವಿದೆ. ಸದೃಢವಾದ ದ್ವಾರ

ಹೊಂದಿದ ಈ ಬುರುಜಿನ ಮೇಲೆ ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ೧೦ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ರಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಬುರುಜಿನ (ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ) ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದ್ದು ಸಧ್ಯ ಅದನ್ನು ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಂದಕದ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದ್ದು, ಇದರ ಎರಡೂ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದು ನಾಶ ಹೊಂದುತ್ತಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರದ ಮಾರ್ಗವು ಎಡಭಾಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗಿರುವ ಬುರುಜಿನಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕನಿಂದ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ರಂಧ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಲ್ಲದೇ ಇದೇ ಬುರುಜಿನಲ್ಲಿ ಕಾವಲುಗಾರರಿಗೆ ನಿಲ್ಲಲು ಸ್ಥಳವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದು (ಬಾಗಿಲು) ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ವೈರಿ ಸೈನಿಕರ ಗಮನ (ದಿಕ್ಕು) ತಪ್ಪಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎಡಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದರೆ ಐದನೇ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ರಚಿಸಲಾಗಿರುವ ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಇಡೀ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಎತ್ತರ ಮತ್ತು ಕಲಾತ್ಮಕವಾದದ್ದು, ಇದು ಮೇಲ್ಮಹಡಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕಾವಲುಗಾರರ ಸ್ಥಳ ಹೊಂದಿದೆ. ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬುರುಜು ಐದನೇ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಬಲಗಡೆಯ ಬುರುಜಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರವು ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಅಂಬಾಬಾಯಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. (ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಸ್ಥಾನ). ಸುಂದರ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರವು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಎಡಬದಿಗೆ ಚಿಕ್ಕ ಮಾರುತಿ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಅಂಬಾಬಾಯಿ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಂದಿನ ದೇಸಾಯಿಯರಾದ ನಾಯ್ಕ ನಿಂಬಾಳ್ಕರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ ಅರಮನೆಯಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಬಂಗಾರದ ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು ಇನ್ನೂ ಸುಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಲಭಾಗಕ್ಕಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ದ್ವಾರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಕಂಡುಬರುವ ವಿಶಾಲವಾದ, ಸದಾ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಈಜು ಕೊಳ ಅತ್ಯಂತ ಮನಮೋಹಕವಾಗಿದೆ. ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಕರಿಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ಈಜುಕೊಳ ೩೦ ಅಡಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಆಳವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ರಾಜರಾಣಿಯರು ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪೂಜೆ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದೇ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇಂದಿಗೂ ಮುಂದುವರೆದಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಗಳ ಮತ್ತು ಬುರುಜುಗಳ ಮೇಲೆ ಗಿಡಕಂಟಿಗಳು ಬೆಳೆದು ಕೋಟೆ ನಿರ್ಲಕ್ಷಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯೊಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಧ್ಯ ಒಂದು ಸಭಾ ಮಂಟಪ (ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪ), ಶೌಚಾಲಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

೩) ಅಕ್ಕೀವಡ ಕೋಟೆ:

ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ ೧೨ ಮೈಲು ದೂರದ ಮೇಲೆ "ಅಕ್ಕಿವಡ" (ಅಕ್ಕೀವಾಡ) ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ತಾಸಗಾವಿಯ ಪರಶುರಾಮ ಭಾವೂ ಈತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೭ ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿಯ ಈ "ಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ತನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕೊಂಡನು. ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೭ ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದವರ ಕಡೆಯಿಂದ ಬ್ರಿಟಿಷ ಸರಕಾರದವರು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಈ ಕೋಟೆಯು ಸುಮಾರು ಎಂಟನೂರು (೮೦೦) ಫೂಟು ಚಚ್ಚೌಕಾರದಲ್ಲಿದೆ; ಕಂದಕವು ಪೂರ್ಣ ಮುಗಿದಿಲ್ಲ.[೪]

ತಮ್ಮ ಮಾತೃಭಾಷೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಅಪ್ಪಟ "ಕನ್ನಡ" ಗ್ರಾಮವಾದ "ಅಕ್ಕೀವಾಡ"ವು ಈಗ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರೋಳ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ. ನೆಲ "ಮರಾಠಿ" ನಾಲಿಗೆ "ಕನ್ನಡ" ವಾಗಿರುವ ಈ ಅಕ್ಕೀವಾಟ ಗ್ರಾಮವು ಅಪ್ಪಟ "ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ"ಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಗಡಿ ತಂಟೆ, ಭಾಷಾವಿವಾದ, ಜಾತಿ ಮತ ಪಂಥಗಳ ಮೀನ ಮೇಷ ಎಣಿಸುದೇ, ಇವೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಮೆಟ್ಟಿನಿಂತು, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು, ಕನ್ನಡ – ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಗ್ರಾಮ "ಅಕ್ಕೀವಾಟ". ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಶ್ರೀ ರಕ್ಷೆಯಾದ ಈ ಗ್ರಾಮವು ಈಗ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಮಾದರಿ.

ಈ ಗ್ರಾಮವೊಂದೇ ಅಲ್ಲ; ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೫೮ ಇಸ್ವಿಗಿಂತ ಮೊದಲು, ಸಧ್ಯ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರೋಳ ತಾಲೂಕಿನ ಅಕ್ಕಿವಾಟ ರಾಜಾಪುರ, ಖಿದ್ರಾಪುರ, ದತ್ತವಾಡ, ದಾನವಾಡ, ಕುಂದರವಾಡ ಮತ್ತು ಗಣೇಶವಾಡ ಸೇರಿದಂತೆ ಹತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಹಳ್ಳಿಗಳು ಈ ಮೊದಲು ಕರ್ನಾಟಕದ "ಚಿಕ್ಕೋಡಿ" ತಾಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳಿವೆ.[೫]

೪) ಕೊಂಗನೊಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ:

ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೨೨ ಮೈಲು ದೂರದಲ್ಲಿ "ಕೊಂಗನೊಳ್ಳಿ" ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟುಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಒಳ್ಳೆಯದಿದೆ; ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೭೭ ನೇ ವರ್ಷದ ಬರಗಾಲದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಲ್ಲಿ ಕಾಗದ ಮಾಡುವ ಕಾರಖಾನೆಗಳಿದ್ದವು.

ಈ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು "ಹಾಳುಕೋಟೆ"ಯಿದೆ.[೬] ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯ ರಚನೆ, ಕಾಲ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಹಾಳಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿಯ "ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು" ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಿತ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಣೆಗಳಿಲ್ಲ.

೫) ಕೋಥಳಿ (ಕೊತ್ತಲಿ) ಕೋಟೆ:

ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ "ಏಳು ಕೋಟೆ" ಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ; ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಥಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ "ಹಾಳಾದ ಕೋಟೆ"ಯೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯಲ್ಲಿಯ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆ. ೮೦೦ ಅಡಿ ಚಚ್ಚೌಕಾರದ ಅಕ್ಕಿವಟ ಕೋಟೆ; ೨೭೫ ಅಡಿ ಉದ್ದ * ೨೦೦ ಅಡಿ ಅಗಲವಿರುವ ವಲ್ಲಭಗಡ ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಹಾಗೂ ಇನ್ನೂ ಭದ್ರವಾಗಿರುವ ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆ, ಹುನ್ನೂರಗಡ (ಪವಿತ್ರಗಡ) ಕೋಟೆ, ಕೊಂಗನೊಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕೋಥಳಿ ಕೋಟೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಿಧ ಆಳರಸರ ದರ್ಪ, ದುರಾಡಳಿತ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಬಹಳಷ್ಟು ಕೋಟೆಗಳು ವಿನಾಶಕ್ಕೆ ತುತ್ತಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ "ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆ"ಯು ಮಾತ್ರ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಕೋಥಳಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ "ಕೋಟೆ" ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅವನತಿ ಹೊಂದಿದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಯಾವ ಅವಶೇಷಗಳೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಶ್ರೀ ಆದಿನಾಥ ಮತ್ತು ಪದ್ಮಾವತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಜೈನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆ (ವಾಡೆ)ಯ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣು ಸ್ಥಳೀಯರು ತಮ್ಮ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಸೋಮವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೪ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ಸ್ಥಳ ವೀಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನಾನು ಹೋದಾಗ, ಕೆಲವೊಂದು ಮಾಹಿತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾದವು.

೬) ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿ ಕೋಟೆ:

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೭ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅರಸನೊಡನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಒಪ್ಪಂದದ ಫಲವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯ ಪ್ರದೇಶ ಬ್ರಿಟಿಶರ ವಶವಾಯಿತು.

ಪೇಶ್ವೆಯರ ಆಡಳಿತದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರಿದ್ದರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಂಟಮೂರಿ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ನಣದಿ, ಪಟ್ಟಣಕುಡಿ, ಖಡಕಲಾಟ, ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬ್ರಿಟಿಶರ ಆಧಿಪತ್ಯದಲ್ಲಿಯು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದವು. ದಿನಾಂಕ ೧೭ ಮಾರ್ಚ ೧೮೧೮ ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಕಂಪನಿ ಸರಕಾರದ ಜನರಲ್ ಮನ್ರೋ "ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿ"ಯಲ್ಲಿ ಜನರಲ್ ಫಿಟ್ಜರನನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸೊಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಸಾಗಿಸಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೭]

ಚಿಕ್ಕೋಡಿಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ೧೨ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿಯ ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಹೋಬಳಿಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಸದಲಗಾ ಮತ್ತು ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಇವು ಹೋಬಳಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿವೆ. ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿ

ಹೋಬಳಿಯಲ್ಲಿ ೨೬ ಗ್ರಾಮಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಜಾತ್ರೆ ಕಾರ್ತಿಕ ಶುದ್ಧ ಪ್ರತಿಪದೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.[೮]

ಈ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ "ಬೆಳಕೂಡ", ಕರಗಾಂವ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕೆರೂರ ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ.

ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ವಿಷಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ, ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದ್ದುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೨೪ ರ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಯುದ್ಧದ ಬಿಸಿ, ಬ್ರಿಟಿಶ ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ನುಂಗಲಾರದ ತುತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಿದರಲ್ಲದೆ, ಅಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನೆಲಸಮ ಮಾಡಿಸಿ, ಅವು ಮೇಲೇಳದಂತೆ ಮಾಡಿದರೆಂಬುದು ಇತಿಹಾಸದ ಸತ್ಯ ಸಂಗತಿ. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ನಾಗರ ಮುನ್ನೋಳಿಯ ಕೋಟೆಯೂ ನಾಶವಾಗಿ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು. ಈಗ ಕೇವಲ ಕೆಲವೇ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಆಧಾರಗಳು:

೧ 'ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ" ಲೇ॥ ಮದನ್. ಎಸ್. ದೊಡಮನಿ. ಅಯ್. ಬಿ. ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ. ಗಾಂಧಿನಗರ ಬೆಂಗಳೂರು.

೨ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ, ಪು – ೦೭.

೩ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟಿಯರ್, ಪು – ೫೩೨

೪ "The Gazetteer of the Bombay Karnataka" ಕನ್ನಡ ಆವೃತ್ತಿ ೧೮೯೩. (ಗೆಝೆಟೀಯರು ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು; ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಸಹಿತ ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು) ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ

೫ "ವಿಜಯ ಕನಾಟಕ" ಕನ್ನಡ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ. ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೧ ನವಂಬರ ೨೦೦೭ ಇಸ್ವಿ

೬ "ಗೆಜೆಟೀಯರು ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು" ಲೇ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ. ಪ್ರ ಗವರ್ನಮೆಂಟ್ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ ಮುಂಬಯಿ–೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ

೭ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿರಶೈವ ದೇಸಗತಿಗಳು" ಸಂಪುಟ–೧. ಪುಟ–೪೮, ೪೯ ಕೊನೆಯ ಪ್ಯಾರಾ ಮತ್ತು ಪುಟ–೯೪, ೯೫.

೮ "ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ" ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ ಬೆಂಗಳೂರು. ೧೯೮೬ ಇಸ್ವಿ, ಲೇ॥ ಮದನ ಎಸ್. ದೊಡ್ಡಮನಿ.

ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು:

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ವಾಯವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ "ಅಥಣಿ" ತಾಲೂಕು ಇದೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು, ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರು, ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಮಳಖೇಡದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಮತ್ತು ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು– ಈ ಮುಂತಾದ ರಾಜಮನೆತನದವರು ಅಥಣಿ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥಣಿಯು ಜಿಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳವಾದ ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೪೦ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ತಾಲೂಕಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೧೯೯೫.೭ ಚ.ಕಿ.ಮೀ ಇದೆ.

ಅಥಣಿ, ಅವರಖೋಡ, ಹಲ್ಯಾಳ, ದರೂರ, ಇಂಗಳಗಾವಿ, ತೀರ್ಥ, ಸಪ್ತಸಾಗರ, ಸಂಕ್ರಟ್ಟಿ, ಖವಟಕೊಪ್ಪ, ಶೇಗುಣಸಿ, ಸತ್ತಿ, ಸವದಿ, ಮಹಿಷವಾಡಗಿ, ನಂದಗಾಂವ, ಮುರಗುಂಡಿ, ಅನಂತಪೂರ, ಮುದಭಾವಿ, ಖಿಳೇಗಾವ, ಕಾಗವಾಡ, ಶೇಡಬಾಳ, ಮಂಗಸೂಳಿ, ಮೋಳೆ, ಐನಾಪೂರ, ಉಗಾರಖುರ್ದ, ಉಗಾರ ಬುದ್ರುಕ, ಕುಸುನಾಳ, ಜುಗೂಳ, ಕೊಕಟನೂರ, ತೆಲಸಂಗ, ಐಗಳಿ, ರಾಮತೀರ್ಥ, ಕೊಟ್ಟಲಗಿ, ಕಕಮರಿ ಮುಂತಾದ ಊರುಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು.

ಇಲ್ಲಿ ಪವಾಡ ಪುರುಷರೂ, ಸಿದ್ಧಿಪುರುಷರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಮುರುಘೇಂದ್ರ ಶಿವಯೋಗಿಗಳ ಗಚ್ಚಿನಮಠವೂ, ಭೀಮದಾಸ ಎಂಬವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ವೃಂದಾವನವೂ "ಧರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರ"ಗಳಾಗಿ ಅನೇಕ ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಮಂಗಸೂಳಿ ಮಲ್ಲಯ್ಯ, ಖಿಳೇಗಾವಿ ಬಸವಣ್ಣ ಮಂದಿರಗಳು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿವೆ; ಖಿಳೇಗಾವಿ ಬಸವಣ್ಣನಿಗೆ ಯಾರೂ ಉಳಿ ಮುಟ್ಟಿಸಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು (೮) ಕೋಟೆಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ವಿವರ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಇತಿಹಾಸ: ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೮ರಲ್ಲಿ ಜರ್ಮನ್ ಪ್ರವಾಸಿಗ "ಮೆಂಡೆಲ್‌ಸ್ಲೋ" ಎಂಬುವನು ಅಥಣಿಯನ್ನು "ಅಟೈನಿ" ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಆಗ ಇದು ವಿಜಾಪುರ ಗೋವೆಯ ನಡುವೆ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೫ರಲ್ಲಿ ಆಂಗ್ಲ ಪ್ರವಾಸಿಗ "ಫ್ರೇಯರ್" – ಎಂಬುವನು ಈ ಊರನ್ನು "ಹೆಟ್ಟನಿ" – ಎಂಬುದಾಗಿ ಉದ್ಗರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಹಸ್ತಿನಿ (ಹೆಣ್ಣಾನೆ) – ಅಸ್ತಿನಿ – ಅಥನಿ – ಅಥಣಿ ಎಂಬುದಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಮತ್ತೊಂದು ಹೇಳಿಕೆ. ಈ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ವಿಜಾಪೂರದ ಯುಸುಫನ ಮಗ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಮತ್ತು ಈತನ ಮಗನಾದ ಮಹ್ಮದ್ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಇವರು ಆನೆಯ ಬೇಟೆಯಾಡಲು ಅಥಣಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಒಂದು ಆಧಾರವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಈ ರಾಜರು ಅಥಣಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಆನೆಯ ಸೈನ್ಯದ ಬಿಡಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರಂತೆ,

ಪೂರ್ವಭಾಗದ ವಿಜಾಪೂರದ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದ ಪೇಶ್ವೆ ರಾಜ್ಯಗಳ ಗಡಿಭಾಗವು "ಅಥಣಿ"ಯಾಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ಮತ್ತೊಂದು ಹೇಳಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೩೫ ರಲ್ಲಿ ಅಥಣಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಸ್ವಾಗತಾಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ವಿಚಾರಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ, ಗ್ರೀಸ್ ದೇಶದ ರಾಜಧಾನಿ ಅಥೆನ್ಸ್ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿತ್ತು. ಅನೇಕಾನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕನ್ನಡಿಗರು ಗ್ರೀಸ್ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿಯ ಅಥೆನ್ಸ್ ನಗರವನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಈ ನಗರಕ್ಕೆ "ಅಥೆನ್ಸ್" ಎಂದಿರಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಅದೇ "ಅಥಣಿ" – ಎಂಬುದಾಗಿ ರೂಢವಾಗಿರಬೇಕು – ಎಂಬುದು ಬಿ.ಎಂ.ಶ್ರೀಯವರ ಸದ್ವಿಚಾರ – ಸದಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಈ ಮೊದಲು ಯಾವ ಯಾವ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೮೯–ರವರೆಗೆ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲರಾಗಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡವನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಆಡಳಿತ ಭಾಷೆಯನ್ನಾಗಿಸಿ, "ಶಿಲಾಶಾಸನ" ಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದವರು ಇವರೇ, "ಹಲ್ಮಿಡಿ ಶಾಸನ"ವು ಇವರ ಕಾಲದ್ದು, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದವರೆಗಿನ ಭಾಗವು ಆಗ ಅಚ್ಚಕನ್ನಡದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಕದಂಬರ ನಂತರ ಬದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರೂ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರೂ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದರು. ತದನಂತರ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೬೨ ರಿಂದ ೧೧೮೪ ರವರೆಗೆ ಆಳಿದರು. ಕಲಚೂರಿಗಳ ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೧೩ ರವರೆಗೆ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೦ ರಲ್ಲಿ ಮುಬಾರಕ ಖಿಲ್ಜಿಯು ಯಾದವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಈ ಭಾಗವನ್ನು ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡನು. ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು "ಹಲಸಿ–೧೨೦೦" – ಹಾಗೂ "ವೇಣುಗ್ರಾಂ–೭೦" ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಧೀನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ನಮಗೆ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೬ರಲ್ಲಿ ಗಿಯಾಸುದ್ದೀನ್ ತುಘಲಕ್‌ನು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೨೮ ರಿಂದ ೧೩೩೫ರ ವೇಳೆಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ದಿಲ್ಲಿ ಸುಲ್ತಾನರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯಲು ಹಿಂದೂ ರಾಜಮನೆತನವೊಂದು ರೂಪಗೊಂಡಿತು. ಇದೇ ಮುಂದೆ "ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ"ವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜಗತ್‌ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ.

೧೪ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಕಾಲದವರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಅಥಣಿ ಸಹಿತವಾಗಿ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ತದನಂತರ ವಿಜಾಪುರದ ಗವರ್ನರ್ ಆಗಿದ್ದ ಯುಸೂಫ್ ಆದಿಲ್‌ಖಾನನು (ಆಳ್ವಿಕೆ ಕಾಲ – ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೯–೧೫೧೦) ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೩ರಲ್ಲಿ "ಫಿಚ್" ಎಂಬ ಆಂಗ್ಲ ಪ್ರವಾಸಿಗನು ಗೋವೆ ಹಾಗೂ ವಿಜಾಪೂರದ ನಡುವಿನ ಬೆಳಗಾವಿ ಪಟ್ಟಣವು ಮುತ್ತುರತ್ನಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೬ ರವರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯು ವಿಜಾಪುರ ಸುಲ್ತಾನರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆನಂತರ ಮರಾಠರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೪ ರಿಂದ ೧೬೮೦ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ) ಅಥಣಿಯು ಶಿವಾಜಿಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. ಮೊಗಲ್ ಅಧಿಕಾರಿ ದಿಲೋರಖಾನನು ಶಿವಾಜಿಯಿಂದ "ಅಥಣಿ"ಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡನು. "ಅಥಣಿಯನ್ನು ಸಂಭಾಜಿಯು ಕೆಲವು ಕಾಲ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರಿಂದ ೧೬೮೯ ರವರೆಗೆ) ಆಳಿದಂತೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೨೩ ರಲ್ಲಿ ನಿಜಾಮ್ ಉಲ್ ಮುಲ್ಕನು (ಆಳ್ವಿಕೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೩ – ೧೭೪೭) ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಥಣಿ, ಬೆಳಗಾವಿ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿದನು. ಅಥಣಿಯು ಕೆಲವು ಕಾಲ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೦೦ ರಿಂದ ೧೭೦೮ ರವರೆಗೆ) ಕೊಲ್ಲಾಪುರದವರ ಆಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು. ಆನಂತರ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೦೮ ರಿಂದ ೧೮೪೯ ರವರೆಗೆ ಅಥಣಿ, ತಾಸಗಾಂವ್‌ಗಳು ಸಾತಾರಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವು.

ದಿನಾಂಕ: ೨೮ ಎಪ್ರಿಲ್ ೧೯೩೬ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿಯು ಪ್ರಥಮತಃ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಆಗ ಅಥಣಿ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ, ಗೋಕಾಕ, ಸಂಪಗಾಂವ, ಪರಸಗಡ, ಬೀಡಿ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಹೀಗೆ ಏಳು (೭) ತಾಲೂಕುಗಳಿದ್ದವು.

೧) ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆ – I:

ಕೊಕಟನೂರು, ನವಲಗುಂದ ಮತ್ತು ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯರು ಮೂಲತಃ ಒಂದೇ ಮನೆತನದವರು. ಕೊಕಟನೂರ ಗ್ರಾಮವು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂದಿನ ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಅಥಣಿಗೆ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನತೆ: ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೧೫ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಚಾಲುಕ್ಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾದ ಜೋಗಭೂಪನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇದನ್ನು "ಕೊರ್ಗಟನೂರು" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದೊಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು.[೧] ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦–೧೧ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಎಲ್ಲಮ್ಮಾ ದೇವಿಯಿಂದಾಗಿ ಈ ಗ್ರಾಮವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ.

ಉಗಮ: ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚರಿತ್ರೆಯು "ಕೊಕಟನೂರ ಪರಗಣಿ"ಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವರಣೆ "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯಬಾಡ"ದಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತನಾದ ಕಾಗೌಡ(ಕಗಗೌಡ) ಎಂಬವನು ಕುಗ್ಗಾನಟ್ಟಿ (ಕೋಗನಹಟ್ಟಿ) ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪಾಟೀಲನಾಗಿ ವತನವನ್ನು ಉಪಭೋಗ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಕೆಲವು ಕಾಲದ ನಂತರ, ತೆರಿಗೆ ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದವನಾಗಿ ಅವನು ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಊರು ಹಾಳು ಬಿದ್ದಿತು. ಆಗ ಭೀಮಾನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಅವರಾದಿ ಗ್ರಾಮದ ಗದಿಗೆಪ್ಪ ಬಿನ್ (ತಂದೆ) ಕಾಡ ಅದೃಶಪ್ಪ ಎಂಬವನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು, ಆ ಊರನ್ನು

ಪುನಃ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ "ಗಡಿಕೊಕಟನೂರ" ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನು; ಇದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೨ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗದಿಗೆಪ್ಪನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅವರ ಕುಲಗುರುಗಳಾದ ಸಿದ್ಧಗಿರಿಯ ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧ ಸ್ವಾಮಿಯ ಹೆಸರು ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಆನಂತರದ ಕಾಡಗೌಡ, ಕಾಡ ಅದೃಶಗೌಡ, ಮರಿಕಾಡಗೌಡ ಮತ್ತು ಕಾಡಗೌಡ-ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ತಪ್ಪದೇ ಉಳಿದು ಕೊಂಡಿದೆ. ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಾಯರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕುಲಗುರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದೇಸಾಯರು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಬಹುಪ್ರಮುಖರಾಗಿದ್ದು, ಇವರು ವೀರಶೈವ ಕುಡುವಕ್ಕಲಿಗ ಜನಾಂಗದವರು.

ಮೇಲಿನ ಪರಿಚ್ಛೇದದ ಮೊದಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತನಾದ ಕೊಕಟನೂರಿನ "ಕಾಗೌಡ"ನು ವೀರಶೈವನಿದ್ದಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ "ಕಾಗೌಡ" ನಂತರ "ಕೋಗನಹಟ್ಟಿ"ಗೆ ಬಂದು ಉಳಿದ ಅವರಾದಿಯ ಕಾಡ ಅದೃಶಪ್ಪನ ಮಗನಾದ ಗದಿಗೆಪ್ಪನು "ವೀರಶೈವ ಕುಡವೊಕ್ಕಲಿಗ" ಸಮಾಜದವನು. ಕಾಗೌಡ ಹಾಗೂ ಗದಿಗೆಪ್ಪ ಇವರು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಿಕರೋ ಹೇಗೆ? ಎಂಬುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿಲ್ಲ. ಗದಿಗೆಪ್ಪನು ಕೋಗನಹಟ್ಟಿಯನ್ನು "ಕೊಕಟನೂರ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆದು, ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ ಬಳಿಕ, ಅವನ ಪರಂಪರೆ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ವಿಕಸನಗೊಂಡಿದೆ.

ವಿಕಾಸ:

೧) ಗದಿಗೆಪ್ಪ ತಂದೆ ಕಾಡ ಅದೃಶಪ್ಪ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೨ ರಿಂದ ೧೩೧೩)

ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅವರಾದಿ ಗ್ರಾಮದ ಕಾಡ ಅದೃಶಪ್ಪನ ಮಗನಾದ ಗದಿಗೆಪ್ಪನು, ಹಾಳುಬಿದ್ದ ಕೋಗನಹಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬಂದು, ನಂತರ ಆ ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಭೂಮಿ ಸಾಗುವಳಿ ಮಾಡಿ, ಬಿತ್ತಿ – ಬೆಳೆದು ಬಂದ ದವಸ –ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಒಕ್ಕಲಿಗರಿಗೆಲ್ಲ ಮುಟ್ಟಿಸುವ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತರು, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಒಕ್ಕಲಿಗರಾಗಿದ್ದ ಇವರನ್ನು ಜನ "ಕುಡುವೊಕ್ಕಲಿಗ" ಎಂದು ಕರೆದರಂತೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ "ಕುಡಿಒಕ್ಕಲಿಗ" ಅಥವಾ "ಕುಡೊಕ್ಕಲಿಗ" ಕುಡುವೊಕ್ಕಲಿಗ, ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿದ ಒಂದು ಜನಾಂಗ "ಅವರಾದಿಯು ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ಪೈಕಿ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಡಾ॥ ಎಂ.ಎಂ.ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಕೋಗನಹಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮವು ಅಂದು ಆನೇಗುಂದಿಯ ರಾಮರಾಜ (ರಾಜ>ರಾಯ) ಎಂಬ ಅರಸನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಿತು. ಗದಿಗೆಪ್ಪನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿದ ರಾಮರಾಜನು ಆತನಿಗೆ ಆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಇನಾಮು ಕೊಟ್ಟನು; ಅಲ್ಲದೇ ಜನನ ಮರಣದ ದಾಖಲೆಯ ಹಕ್ಕನ್ನೂ (ಪಾಟೀಲಕಿ) ಮತ್ತು ಸಮೀಪದ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನೂ ಆತನಿಗೆ ಇನಾಮು ಕೊಟ್ಟನು. ಹೀಗೆ ಮನೆತನದ ವಂಶವಾಹಿನಿಯು ಆತನಿಂದ ಫಸಲೀಸನ್-೭೧೧ರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೦೨ ರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ದಿವಸಗಳು ಕಳೆದ ಮೇಲೆ "ಕೋಗನ ಹಟ್ಟಿ" ಹಾಗೂ ಸಮೀಪದ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಹತ್ತಿರವಿದ್ದ "ಕಿಲ್ಲೆ" (ಕೋಟೆ)ಯ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ಊರನ್ನೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಪಡಿಸಿ,

"ಗಡಿಕೊಕಟನೂರ" ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು, ಅದರ ಪಾಟೀಲಕಿಯನ್ನು ಆತನೇ ಅನುಭೋಗಿಸ ಹತ್ತಿದನು; ಫಸಲೀಸನ್ ೭೨೨ರವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೧೩ ರವರೆಗೆ ಕೊಕಟನೂರ ಪ್ರದೇಶವು ಗದಿಗೆಪ್ಪನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅದರ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದ. ಕೊಕಟನೂರ ಒಡೆತನ ದೊರೆತರೂ, ಅವರಾದಿಯಿಂದ ಬಂದ ಕಾರಣ ಜನರು ಆತನನ್ನು "ಅವರಾದಿಯ ಗೌಡ"ನೆಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. "ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ "ಆನೆಗುಂದಿ"ಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಾಜ್ಯವು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ಆಧುನಿಕ ಶೋಧಗಳಿಂದ ಕಂಡು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆ ರಾಜ್ಯವು ಕೃಷ್ಣಾ ತೀರದವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿರಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೨ರಲ್ಲಿ ಆ ರಾಜ್ಯದ ಅರಸನು "ರಾಮರಾಜ"ನೆಂಬುವನು ಇದ್ದು, ಅವನೇ ಕೊಕಟನೂರ ಗೌಡಕಿಯನ್ನು ದೇಸಾಯರ ಪೂರ್ವಜನಾದ "ಗದಿಗೆಪ್ಪ"ನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದು ಎಂಬುದು ಡಾ॥ ಫ.ಗು. ಹಳಕಟ್ಟಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

೨) ಲಖಗೌಡ ಮತ್ತು ೩) ಕಾಡಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೧೩–೧೩೪೦)

ಗದಿಗೆಪ್ಪನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಲಖಗೌಡ ಮತ್ತು ಕಾಡಗೌಡ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳು ಕಿ.ಶ.೧೩೪೦ರವರೆಗೆ "ಕೊಕಟನೂರ" ಗೌಡಕಿಯನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸಿದರು. ಲಖನಗೌಡನ ಮಗ ಸಿದ್ದಗೌಡ, ಕಾಡಗೌಡನ ಮಗ ಲಕ್ಕಗೌಡ, ಈ ಲಕ್ಕಗೌಡನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ.

೪) ಸಿದ್ದಗೌಡ (ತಂದೆ–ಲಖಗೌಡ) ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೪೧–೧೩೭೦

ಇವನು ಬಹು ಶೂರನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನು ಕಸಬೆ ಕೊಕಟನೂರಿನ ಗೌಡಕಿ ಮಾಡುತ್ತ ಮುಂದೆ ಎರಡುನೂರು (೨೦೦) ಜನ ಸವಾರರನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆನೆಗುಂದಿ ಅರಸನಲ್ಲಿ ದಂಡಿನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಇವನು ವಿಜಾಪುರ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ಅರಸನ ಸಲುವಾಗಿ ನಿಷ್ಠೆ–ಪರಾಕ್ರಮ ತೋರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆನೆಗುಂದಿ ರಾಮರಾಜನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ "ಪರಗಣೆ ಕೊಕಟನೂರಿನ" ದೇಸಗತಿಯ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಉಪಹಕ್ಕುಗಳ ಸನದು ಫಸಲೀಸನ್ ೭೫೧ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೪೨ರಲ್ಲಿ ಇನಾಮು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು. ಸಿದ್ದಗೌಡನು ದೇಸಗತ ಮುಂತಾದ ವತನಗಳನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ವಿಚಾರ ಮಾಡತಕ್ಕ ಕೆಲವು ಸಂಗತಿಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೪೨ರಲ್ಲಿ ಕಲಬುರ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನರ ರಾಜ್ಯವು ಇನ್ನೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಜಾಪುರ, ಬೆಳಗಾವಿ ಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಆನೆಗುಂದಿ ಅರಸರೇ ಆಳುತ್ತಿರಬಹುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಮೊದಲನೇ ಅರಸನಾದ ಹರಿಹರನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಇದರಲ್ಲಿ ಬರದೆ, ಆನೇಗುಂದಿಯ ಅರಸನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು.

ಹೀಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೬ರಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರವು ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅನುಮಾನವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧಕರಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದವರು ಬಹಳಷ್ಟು ಜನರಿದ್ದು, ಇದು ಈ ದೇಸಾಯರ

ಮನೆತನದ ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ಬಲಪಡುತ್ತದೆ. ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧಕರು ವಿಚಾರ ಮಾಡತಕ್ಕ ಇದೊಂದು ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ.

೫) ಲಿಂಗಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೭೧ – ೧೪೦೮) ಮತ್ತು ೬) ಗದಿಗೆಪ್ಪಗೌಡ (ಗದಗಗೌಡ)

ಸಿದ್ದನಗೌಡನಿಗೆ ಲಿಂಗಗೌಡ ಮತ್ತು ಗದಿಗೆಪ್ಪಾಗೌಡ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳು. ಇವರು ಫಸಲೀಸನ್ ೮೧೭ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೪೦೮ ರ ವರೆಗೆ ದೇಸಗತಿ ವತನ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡಿದರು. ಗದಿಗೆಪ್ಪ ಗೌಡನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಲಿಂಗಗೌಡನಿಗೆ ರಾಯಗೌಡ ಮತ್ತು ಕಾಡಅದೃಶಗೌಡ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಕಟನೂರಿನಲ್ಲಿಯ ಮೊದಲನೇ ಕೋಟೆಯು ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕೊಕಟನೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೊಂದು ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಿಲ್ಲೆಯನ್ನು (ಕೋಟೆ) ಕಟ್ಟಿಸಿ ವತನ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿಕೊಂಡರು.

ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ ದೇವಾಲಯ: ಹಿರೇಹಳ್ಳದ (ಪಾಪ ನಾಶಿ ನದಿಯ) ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಂತರ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸನ ಹೇಳುವ ಪಾಪನಾಶಿ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲ (ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦೫೦–೫೧ ರ ಶಾಸನ ಹೇಳುವ "ತ್ರೈಪುರುಷ ಮಂದಿರ" ಇದೇ ಇರಬಹುದು. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಮೂರು ಶಿವಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಮತ್ತು ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕಂಬಗಳಿವೆ, ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳಿವೆ.[೨]

೧) ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೨೩೫ ಯಾದವ ಸಿಂಘಣನ ಕಾಲ).

೨) ಈ ಪ್ರದೇಶ ಕರಹಾಡ–೪೦೦೦ ರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹಾಗೂ ದೇಶಿಯ ದಣ್ಣಾಯಕ ನಾಗರಸನೆಂಬುವನು ಕನಂಬಡೆ–೩೦೦ ರ ಆಡಳಿತ ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

೩) ಬೆಳ್ಳಲಿಗೆಯ ಕಲ್ಲಿನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೦೬ ಯಾದವ ರಾಮಚಂದ್ರ).

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಾಮವು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ದೇವಗಿರಿ ಯಾದವರ ಆಡಳತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೊಕಟನೂರ ಮತ್ತು ರಾಮತೀರ್ಥ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೩] ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಕಟನೂರ–ನವಲಗೂಂದ, ನವಲಗುಂದ–ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಶಗತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಈ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಎರಡನೇ ವಿಟಗೌಡನು ಕೊಕಟನೂರ, ನವಲಗುಂದ–ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸ್ಥಾಪಕ.[೪] ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಆಡಳಿತವು ೧೦ ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ೧೩ ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಮತ್ತು ದೇವಗಿರಿಯ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊ

ನಂತರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೨ ರಿಂದ ೧೯೦೩ ವರೆಗೆ ದೇಸಾಯರ (ದೇಸಗತಿ) ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ೪೦ ಏಕರೆ ಪ್ರದೇಶ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿರಬಹುದಾದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಸತಿಗೃಹ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ನಾಶ ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು, ಎರಡು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎದುರಿಗೆ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮಾರುತಿ ಮಂದಿರವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನಾಗಶಿಲ್ಪ, ಮಹಿಷ ಮರ್ಧಿನಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ ಹೊಂದಿದ ಅರಮನೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಂಬಗಳು, ಬಾಗಿಲುಗಳು, ಕಿಟಕಿಗಳಿವೆ. ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ದೇಸಾಯಿ ವಾಡೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಕವ್ವ ದೇವಾಲಯ, ಕಟ್ಟಿಗೆ ರಥ, ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಹಿರೇಹಳ್ಳದ ದಂಡೆಯ ಮೇಲಿದ್ದು ೧೧ ನೇ ಶತಮಾನದಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯದು "ಜಕ್ಕಣ ಶಿಲ್ಪ" ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದೇವಾಲಯದ ಎಡಗೋಡೆಗೆ ನಾಶಹೊಂದಿದ ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿ ಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಳ್ಳವಿದೆ. ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಒಟ್ಟನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನಾಗಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತು ಸಪ್ತ ಮಾತೃಕೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅರಮನೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಬೃಹದಾಕಾರಾದ ಬುರುಜು ಇದೆ. ಕೋಟೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೮ ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆಯಾದರೂ, ಇದೊಂದೇ ಎತ್ತರದ ಸದೃಢವಾದ ಬುರುಜು ಎನ್ನಬಹುದು. ಈ ಬುರುಜಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕುಗಳನಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಂದಕವಿದೆ. ಇದೊಂದು ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಿದರೆ ಹಲವಾರು ಪ್ರಾಚೀನ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಊರಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ "ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ"ವಿದೆ.

೨) ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆ – II:

ಇಂದಿನ "ಅಥಣಿ" ತಾಲೂಕಿನ 'ಕೊಕಟನೂರ' ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಾವು ಎರಡು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೊಕಟನೂರ' ದೇಸಗತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎರಡನೇ 'ಕೋಟೆ' ಯ ಬಗ್ಗೆ ಕೆಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಲು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

[illegible]

'ಏಳು ಹಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವಾಗಿದೆ' ಯೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ "ಕೊಕಟನೂರ" ಗ್ರಾಮವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿ" ಯ ದೊರೆಗಳಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ(೭)ವನಾದ ರಾಯಗೌಡ ತಂದೆ ಲಿಂಗಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೯-೧೪೯೫) ಲಿಂಗಗೌಡನಿಗೆ ರಾಯಗವಡ (ಗವಡ > ಗೌಡ) ಮತ್ತು ೮ ನೆಯವನಾದ ಕಾಡಅದೃಶಗೌಡ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು.[೫]

ಶೂರರಾದ ಈ ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರಿಬ್ಬರು ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಮತ್ತೆ ಹಾಗೂ ಪರಾಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಆಳರಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು (೧೫) ಸಾವಿರ ರೂಪಾಯಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನ ಬರುವ "ಕೊಕಟನೂರ ಪರಗಣೆ (ಜಿಲ್ಲೆ)ಯ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಒಡೆತನ ಪಡೆದರು. ಆದರೆ ಆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಈಗ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇವರಿಬ್ಬರು ಕೊಟಕನೂರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ದೊಡ್ಡದಾದ ಕೋಟೆ (ಕಿಲ್ಲೆ) ಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು, ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸಿದರು. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಫಸಲಿಸನ್ ೮೧೮ ರಿಂದ ೮೪೮ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೯ ರಿಂದ ೧೪೯೫ರ ವರೆಗೆ ಅವರು ದೇಸಗತಿ, ಗೌಡಕಿ ಮುಂತಾದ ವತನ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡಿದರು. ಕಾಡ ಅದೃಶ ಗೌಡನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ.

(೯) ಮರಿ ಕಾಡಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೯೫ ರಿಂದ ೧೪೪೨) – ವಿಟಗೌಡ I & ಜಾಯಗೌಡ:–

ರಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಲಿಂಗಗೌಡ ಈತನ ಮಕ್ಕಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾದ ಮೂವರು ಈ ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ (ಪರಗಣೆ) ವತನ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಾಗಿ ಹಿರಿಯವನಾದ ಮರಿಗೌಡನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ಈತನಿಗೆ ಸ್ವಂತ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ. (ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲ– ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೯೫ ರಿಂದ ೧೪೪೨).

(೧೦) ವಿಟಗೌಡ I :–

ಮರಿಕಾಡಗೌಡನ ಮೊದಲನೇ ತಮ್ಮನಾದ ಈತನು (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೨ ರಿಂದ ೧೪೮೮) ಬಹುದಿವಸ ಆನೆಗುಂದಿ (ವಿಜಯನಗರ) ಅರಸನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುನೂರು ಜನ ಕುದುರೆ ಸವಾರರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನು ಅನೇಕ ಸಾಹಸದ (ಕಾಮಕಾಜ) ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಅರಸನ ವಜೀರ (ಮಂತ್ರಿ) ಜನರು (ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರು ಶಾರಶಹಾ ಮಹ್ಮದ್ ಅಮೀನ ಹವಾಲದಾರ) & ಕಾರಕೂನ (ಹಾಕಬೀಕರೂನ ಸನತನತ) ಮಾಮಲೆ ಪುರನೂರ ಮಹಮ್ಮದಾಪೂರ ಇವರು ವಿಟಗೌಡನ ಮೇಲೆ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವ (ಮೆಹರ್ಬಾನ) ರಾಗಿ "ಪರಗಣೆ ಕೊಕಟನೂರಿನ" ನಾಡಗೌಡಿಕೆಯನ್ನು ವತನ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟದ್ದಲ್ಲದೆ, ಇನಾಮು ಜಮೀನುಗಳನ್ನು "ಕಸಬೆ ದೇಸಾಯಿ ಗಾವಗನ್ನಾ ವರ್ತನಾ" ಮತ್ತು ಕಿರುಕುಳ ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸನ್ ೮೫೧ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೨ ರಲ್ಲಿ ಸನದು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಈತನು ಹೊಸದಾಗಿ ದೊರೆತ ನಾಡಗೌಡಕಿ, ದೇಸಗತಿ, ಗೌಡಕಿ ಮುಂತಾದ ವತನ

[illegible]

ಬಾಬುಗಳನ್ನು ಸನ್ ೮೯೭ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೮ ರ ವರೆಗೆ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡಿದನು. ಇವನಿಗೆ 'ಕಾಡಗೌಡ' ಮತ್ತು 'ಸಿದಗೌಡ' ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಮನಿ ಬಾದಶಹರು ಕಲಬುರ್ಗಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ದುರ್ಬಲರಾಗಿದ್ದಾರೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪೂರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ದೊಡ್ಡ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿರಬಹುದು. 'ಕೊಕಟನೂರು ದೇಸಾಯರು' ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಡೆಗೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಾಪೂರದಲ್ಲಿ ಮುಸಲ್ಮಾನ ರಾಜ್ಯವು ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಪ್ರಾಂತವೆಲ್ಲ ಈ ಬಾದಶಹರ ಪೂರ್ಣ ಕೈವಶವಾಯಿತು.

(೧೧) ಜಾಯಗೌಡ:–

ತಂದೆ (ಬಿನ್) ರಾಯಗೌಡ. ಈತನು ವಿಟಗೌಡ– I ಇವನ ಕಿರಿಯ ಸೋದರನು. ಈತನು ತನ್ನ ಅಣ್ಣನೊಂದಿಗೇ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೨ ರಿಂದ ೧೪೮೮ ರವರೆಗೆ ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ವತನ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡಿದನು; ಈತನಿಗೆ "ಚಂದಗೌಡ" ಎಂಬ ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಿದ್ದನು.

(೧೨) "ಕಾಡಗೌಡ":–

ತಂದೆ ವಿಟಗೌಡ – I. ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ವಿಟಗೌಡ I (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೮ ರಿಂದ ೧೫೩೦) ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನಾದ ಜಾಯಗೌಡನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ನಂತರ ಕಾಡಗೌಡನು, ಕೊಕಟನೂರಿನ ವತನ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡುತ್ತ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ.

(೧೩) ಸಿದಗೌಡ (ಶಿವಗೌಡ) (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೮ ರಿಂದ ೧೫೩೦):–

ತಂದೆ ವಿಟಗೌಡ– I. ಈತನು ತನ್ನ ಅಣ್ಣನಾದ ಕಾಡಗೌಡನ ಜೊತೆಗೆ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಒಟ್ಟಾಗಿಯೇ ಫಸಲಿಸನ್ ೩೩೯ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೦ ಇಸ್ವಿಯವರೆಗೂ ಕೊಕಟನೂರ ವತನ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡಿದನು.

(೧೪) ಚಂದಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೫ ರಿಂದ ೧೫೬೫):–

ಬಿನ್ ಜಾಯಗೌಡ – ಚಂದಗೌಡನು ಸಿದಗೌಡನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನಾದ ಜಾಯಗೌಡನ ಮಗನು. ಇವನು ಶಿವಭಕ್ತ, ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠ, ಶ್ರೀಮಂತ, ವ್ಯವಹಾರ ಚತುರ, ಸದ್ಗುಣಿ, ಸತ್ಯವಂತ ಹಾಗೂ ಬಡವರಿಗೆ ತಂದೆ–ತಾಯಿಯಂತಿದ್ದನು. ಕುಡುವೊಕ್ಕಲಿಗ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿಯೇ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿದ್ದ ಈತನು "ಕೊಕಟನೂರಿನ ಗ್ರಾಮಾಧಿಪತಿ" ಯಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದನು. ಕೊಕಟನೂರಿನ ದೇಸಗತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ೧೪ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಒಡೆತನವು ಈತನಿಗಿದ್ದಿತು.

ಈತನ ಮಗನೇ ವಿಟಗೌಡ II, ಇವನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೦ ರಿಂದ ೧೫೧೫ ರ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಯೊಳಗಾಗಿ ಜನಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಅಂಕಿ ಅಂಶಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ

ವಿಟಗೌಡ II ಇವನು ಮಹಾಶೂರನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆಗಿದ್ದನು. ತನ್ನ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅಂದರೆ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತೂ ವರ್ಷಗಳ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪಿತ್ರಾರ್ಜಿತ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲು ಕೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕಲಹ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಕಾಡಗೌಡ ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ- I, ಸಿದಗೌಡ ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ- I, ಹಾಗೂ ಚಂದಗೌಡ ಬಿನ್ ಜಾಯಗೌಡ ಈ ಮೂವರು ಅಣ್ಣ ತಮ್ಮಂದಿರೊಳಗೆ "ದೇಸಗತಿಗೆ" ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ೧೪ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಒಡೆತನದ ಪಾಲಿನ ಸಲುವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೪ ರಿಂದ ೧೫೪೫ ಇಸ್ವಿಯ ಮಧ್ಯಂತರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಜ್ಯ ಉದ್ಭವಿಸಿ, ಅದು ವಿಕೋಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಕೊನೆಗೆ ತನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ಬರುವ ಸ್ಥಾವರ-ಜಂಗಮ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ತಮ್ಮನಾದ ಜಾಯಗೌಡನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು, ಉಟ್ಟ ಬಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆಯೇ ಮನೆಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟು ಹೋದನು. ನೌಕರಿ ಸಂಪಾದಿಸುವ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿ ಬಾದಶಹನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ವಿಜಾಪೂರಕ್ಕೆ ಹೋದನು; ಆಗ ವಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿ I ನೇ ಇಬ್ರಾಹಿಂ ಆದಿಲಶಹ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೪ ರಿಂದ ೧೫೫೭) ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಿತ್ತು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೯ ರಿಂದ ೧೪೯೯ ರ ಮಧ್ಯದ ಅವಧಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ಇಸ್ವಿಯ ಡಿಶೆಂಬರವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು (೮) ಜನ ದೇಸಾಯರು ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾದ ಈ ಎರಡನೇ ದೊಡ್ಡ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು, ವೈಭವದಿಂದ ದೇಸಗತಿಯ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡಿದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೨ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ಇಸ್ವಿವರೆಗಿನ ಒಟ್ಟು ೨೬೩ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು (೧೪) ಹದಿನಾಲ್ಕು ಜನ ದೇಸಾಯರು "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿ" (ಪರಗಣೆ) ಯನ್ನು ಉಪಭೋಗ (ಆಳ್ವಿಕೆ) ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ರಲ್ಲಿ "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿ" ಯು ಇಬ್ಭಾಗವಾಗಿ ಎರಡನೇ ಭಾಗವು "ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನವಲಗುಂದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಕೊಕಟನೂರ ಪರಗಣೆಯ ಹದಿನಾಲ್ಕನೇ (೧೪) ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಚಂದಗೌಡ ತಂದೆ (ಬಿನ್) ಜಾಯಗೌಡ. ಈತನ ಮಗನಾದ ಎರಡನೇ ವಿಠ್ಠಪ್ಪ (ವಿಟ್ಟಪ್ಪ) ಗೌಡನಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈತ ಕೊಕಟನೂರ ಪರಗಣೆಯ ಮೂಲ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಲನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೇ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ "ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನ" ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದುದು ಹೆಮ್ಮೆಯ ಪೌರುಷದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ "ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ" ಉಗಮ ಹಾಗೂ ವಿಕಾಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ" ಮೊದಲನೇ ತಿರುವು; ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ತಿರುವಾಗಿ "ಕೊಕಟನೂರ-ನವಲಗುಂದ-ಶಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ" ದ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಪರಂಪರೆಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ "ದಾನ ಪರಂಪರೆ"ಗೆ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಜಾಗತಿಕ ನಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕವಾಗಿ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿತು.[೬]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

"ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ" ಮೂಲಭಾಗವು ಕೊಕಟನೂರಲ್ಲೇ ಉಳಿದು ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಹೋರಾಟಮಯ ಜೀವನ ನಡೆಸುತ್ತ ಮುಂದುವರೆದುದನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ಮೊದಲನೇ ಭಾಗದ ೧೪ ಜನ ದೇಸಾಯರ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ರ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ೩೦ ಜನ ದೇಸಾಯರು ಆಳಿದರು. ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ,

(೧೫) ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದ್ದನಗೌಡ್.

(೧೬) ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದ್ದನಗೌಡ್ (ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ)

(೧೭) ೧೫ನೇ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದ್ದನಗೌಡನ ಮಗನಾದ ಸಿದ್ದಗೌಡ ಬಿನ್ ಜಾಯಗೌಡ: ನಂತರ ಈ ಸಿದ್ದನಗೌಡನ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳಾದ

(೧೮) ಲಕಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದಗೌಡ.

(೧೯) ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದ್ದಗೌಡ (ಈತನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ) ನಂತರ ಲಕಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದನಗೌಡನ ಮಗನಾದ ಬಿನ್ ಲಕಗೌಡಾ, ನಂತರ.

(೨೦) ಲಕಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದಗೌಡನ ಮಗನಾದ ಸಿದಗೌಡಾ ಬಿನ್ ಲಕಗೌಡ.

(೨೧) ಮೇಲಗಿರಿ ಗೌಡಾ ಬಿನ್ ಸಿದಗೌಡ (ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ)

(೨೨) ಲಿಂಗಗೌಡಾ ಬಿನ್ ಸಿದಗೌಡಾ

(೨೩) ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದಗೌಡ (ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ) ತದನಂತರ

(೨೪) ಸಿದಗೌಡ ಬಿನ್ ಲಿಂಗಗೌಡ

(೨೫) ಲಕಗೌಡ ಬಿನ್ ರಾಯಗೌಡ

[ಕೊಕಟನೂರಿನ ಸಿದಗೌಡಾ ಬಿನ್ ಲಿಂಗಗೌಡಾ, ಈತನ ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಲಕಗೌಡ (ಲಖಗೌಡ)ನನ್ನು ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಚಂದಗೌಡ II ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ ಈತನಿಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೧ ರಲ್ಲಿ ದತ್ತಕ ಕೊಡಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಲಖಗೌಡನು ಪರಗಣಿ ಕೊಕಟನೂರ ಹಾಗೂ ಮಾಮಲೆ ತೊರಗಲ್ ಈ ಎರಡೂ ವತನಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಯೇ ೧೬೫೧ ರಿಂದ ೧೬೬೦ ರವೆರಗೆ ಉಪಭೋಗ ಮಾಡಿದನು.]

(೨೬) ರಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದಗೌಡ.

[ಸಿದಗೌಡನ ಕಿರಿಯ ಮಗನಾದ ರಾಯಗೌಡನು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾದ ಬಳಿಕ "ಲಖಗೌಡ" ನಿಂದ ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಒಡೆಯನಾದನು.]

(೨೭) ಮಲಗೌಡ ಬಿನ್ ರಾಯಗೌಡ (ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲ).

(೨೮) ವಿಟಗೌಡಾ ಬಿನ್ ರಾಯಗೌಡ

[ಈತನು ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ಗೌಡಕಿ, ನಾಡಗೌಡಕಿ ಇವುಗಳ ವಹಿವಾಟ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦ ರಿಂದ ೧೭೧೬ ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿ) ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು]

(೨೯) ರಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ.

[ಈತನು ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹಿರೇಲಿಂಗಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿಯ ಹಿರಿಯ ಮಗನು; ಈತನ ಮೂಲ ಹೆಸರು ಲಖಗೌಡ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦-೧೭೧೬ ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಕೊಕಟನೂರಿನ ವಿಟಗೌಡನ ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮವ್ವನಿಗೆ ದತ್ತಕ ಕೊಡಲಾಗಿದ್ದಿತು. ದತ್ತಕ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈತನಿಗೆ "ರಾಯಗೌಡ" ಎಂದು ಹೆಸರಿಡಲಾಗಿತ್ತು.]

(೩೦) ಹಾವಪ್ಪಾ ಬಿನ್ ರಾಯಗೌಡಾ.

[ಕ್ರಿ.ಶ ೧೭೧೬ ರಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಹಿರೇಲಿಂಗಪ್ಪಗೌಡ (ಲಿಂಗಗೌಡ)ನು ಆಕಸ್ಮಿಕ ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ಹೀಗಾಗಿ ಈತನ ಪತ್ನಿಯರಾದ ಚೆನ್ನವ್ವ-ಲಿಂಗವ್ವ ದೇಸಾಯಿಣಿಯರು ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನಾಳುತ್ತಿರುವ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ, ಇದೇ ಸಮಯ ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಬಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೊಕಟನೂರಿನ ೩೦ನೇ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಹಾವಪ್ಪಾ ಬಿನ್ ರಾಯಗೌಡ ಈತನು ಶತಪ್ರಯತ್ನ ಕುತಂತ್ರ ನಡೆಸಿದನು. ಆದರೆ ಫಲಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಾಯರ ಉಪದ್ರವವು ನವಲಗುಂದ ದೇಸಾಯರಿಗೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಇದ್ದೆ ಇದ್ದುದು. ಹಾಗೂ ಅವರಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷ ಇದ್ದುದು "ಕೊಕಟನೂರ-ನವಲಗುಂದ ದೇಸಗತಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆ" ಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.] ನಂತರ ಈತನ ಐವರು ಮಕ್ಕಳಾದ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ,

(೩೧) ರಾಯಪ್ಪ ಬಿನ್ ಹಾವಪ್ಪಾ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೯ ರಿಂದ ೧೭೮೭. ಕಾಲಾವಧಿ)

[ಇವರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಲಿಂಗಗೌಡ (೨ನೇ ಲಿಂಗಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೯-೧೭೮೭) ಈತನು ಕೊಕಟನೂರ ಪರಗಣೆಯ ದೇಸಾಯಿ ಮತ್ತು ನಾಡಗೌಡ ಹಾಗೂ ಮಾಮಲೇ ತೊರಗಲ್ಲದ ಸರದೇಸಾಯಿ ಮತ್ತು ಸರನಾಡಗೌಡ-ಎಂದು ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿ ಹಾಗೂ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನ ಈ ಉಭಯ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದು "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ಬಾಡ" ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೩೬೫ ಇಸ್ವಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೪೦ ರವರೆಗೂ (ಸುಮಾರು ೨೭೫ ವರ್ಷಗಳು) ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ಅನೇಕ ದೇಸಾಯರು, ನವಲಗುಂದ ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಗತಿಯ ದೇಸಾಯರನ್ನು ಹಾಗೂ ದೇಸಾಯಿಣಿಯರನ್ನು ಹಲವಾರು ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ವಿಧಗಳಿಂದ ಪೀಡಿಸಿ, ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ ೧೮೪೦ ಇಸ್ವಿಯ ನಂತರ ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಾಯರಿಂದ ಯಾವುದೇ ಉಪಟಳಗಳು ಉಂಟಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು.]

(೩೨) ಸಿದ್ದಪ್ಪ ಬಿನ್ ಹಾವಪ್ಪ.

(೩೩) ಟಕ್ಕಪ್ಪ ಬಿನ್ ಹಾವಪ್ಪ.

(೩೪) ರಾಮಪ್ಪಾ ಬಿನ್ ಹಾವಪ್ಪಾ

(೩೫) ಅಖರೇತಪ್ಪ ಬಿನ್ ಹಾವಪ್ಪಾ

(೩೬) ಬಾಪೂ ಬಿನ್ ರಾಯಪ್ಪಾ

(೩೭) ಶಂಕರೆಪ್ಪ ಬಿನ್ ಬಾಪೂ

(೩೮) ಕಾಡಪ್ಪಾ ಬಿನ್ ಬಾಪೂ

(೩೯) ದಾನಿಬಾ ಬಿನ್ ಟಕ್ಕಪ್ಪ

(೪೦) ಗಿರೆಪ್ಪ ಬಿನ್ ಟಕ್ಕಪ್ಪ

(೪೧) ರಾಮಚಂದ್ರ ಬಿನ್ ಗಿರೆಪ್ಪ

(೪೨) ಲಿಂಗಪ್ಪ ಬಿನ್ ಅಖರೇತಪ್ಪ

(೪೩) ಗದಿಗೆಪ್ಪ ಬಿನ್ ಅಖರೇತಪ್ಪ ಹಾಗೂ

(೪೪) ರಾಮಚಂದ್ರ ಬಿನ್ ಅಖರೇತಪ್ಪ.

ಇದಿಷ್ಟು ಮಾಹಿತಿ ೧೯೦೪ ಇಸ್ವಿಯ ಡಿಶೆಂಬರ ತಿಂಗಳ ೧೩ ತಾರೀಖಿನಂದು, ಗಡಿಕೊಕಟನೂರಿನ ಆಗಿನ ದೇಸಾಯರಾದ ಶ್ರೀಮಂತ ರಾಯಪ್ಪಾ ಉರ್ಫ ಬಾಳಾಸಾಹೇಬ ಬಿನ್ ಶಂಕರೆಪ್ಪ ವಯಾ ೪೦ ಇವರ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಮೋಡಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದ "ಮೂಲ ವಂಶವೃಕ್ಷ" ದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದು ಬಂದ ಮಾಹಿತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ರಾವಬಹಾದ್ದೂರ ಅರಟಾಳ ರುದ್ರಗೌಡರು, ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಡೆಪ್ಯೂಟಿ ಕಲೆಕ್ಟರ, ಅಥಣಿ ಎಸ್.ಡಿ. ಇವರು ಮಂಗಳವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೩ ಡಿಸಂಬರ ೧೯೦೪ ಇಸ್ವಿಯಂದು ನಕಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು; ಅದನ್ನು ಸವದತ್ತಿಯ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ ಇವರು ಪಿ.ಹೆಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಂಶೋಧನಾ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಶನಿವಾರ ದಿನಾಂಕ ೦೭ ಫೆಬುವರಿ ೧೯೮೧ ರಂದು ಶ್ರೀ ವೆಂಕಪ್ಪ ಹರವಿ ವಯಾ ೮೦ ಸಾಸುರೇಬಾನ, ತಾ। ರಾಮದುರ್ಗ (ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಅವರಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿಕೊಂಡು ಬರೆದಿಟ್ಟುಕೊಂಡ ಮಾಹಿತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೭]

ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾದಂತೆಲ್ಲ, ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳು ಹಾಗೂ ದೇಸಗತಿಗಳು ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಹತ್ತಿದವು, ಹೀಗಾಗಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳು, ಅರಮನೆಗಳು ನಾಶವಾಗಲಾರಂಭಿಸಿದವು. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳು ಹೆಚ್ಚಾದಂತೆಲ್ಲ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಹತ್ತಿದವು. ಸುಮಾರು ೨೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳು, ಅರಮನೆಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶ ಹೊಂದಲಾರಂಭಿಸಿದವು.

ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ೧೯೦೪ ಇಸ್ವಿಯ ನಂತರದ ೧೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯ ದೇಸಾಯರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಾನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಸಧ್ಯ ಅಂದರೆ ೨೦೦೮ ಇಸ್ವಿಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯ ಕೊಕಟನೂರಿನ ಈ ಕೋಟೆಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಈಗಾಗಲೇ

ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುವ ಸುಂದರವಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಬಂಗ್ಲೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿಠ್ಠಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿ ಇವರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಿದೆ.[೮]

ದಿನಾಂಕ ೧೬ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ನಾನು ಕೊಕಟನೂರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸಂದರ್ಶಿಸಿದಾಗ ನನಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದು ಬಂದವಲ್ಲದೆ, ಕೋಟೆಯ ಮುಂಭಾಗದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ ಹಾಗೂ ಒಳಭಾಗದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಫೋಟೋ ತೆಗೆದುಕೊಂಡೆನು.

೩) ಅಥಣಿ ಕೋಟೆ :

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಅಥಣಿ ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಸು.೧೫೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರವಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಾ ಪ್ರದೇಶದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ರಾಯಭಾಗ, ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಾಪೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯು ತಾಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ನದಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ವಿಜಾಪೂರ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳ, ಮರಾಠಾ ರಾಜರುಗಳ, ಮೊಘಲರ, ನಿಜಾಮರ, ಬ್ರಿಟಿಷರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ನಮಗೆ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥಣಿ ನಗರದ ಹೃದಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯೊಂದಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು, ಅನಂತರ ಇದನ್ನು ವಿಜಾಪುರ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಅರಸರಿಂದ ಪುನಃ ರಚಿಸಲಾಯಿತು ಎಂಬ ಅಂಶಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಮಾಮಲೇದಾರ ಕಚೇರಿಯು ಈ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ಒಂದು ಹಳೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಅಥಣಿ ನಗರದ ಅಂಬೇಡ್ಕರ ವೃತ್ತದಿಂದ ಸುಮಾರು ೨೦೦ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಗರದ ಹೃದಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ-ಶಿಥಿಲಗೊಂಡ ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ವಿಜಾಪೂರ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲು, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಸಿಮೆಂಟನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎದುರು ಕಂದಕವಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾಗ ಕೊಳಚೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ತೆನೆಗಳಿದ್ದು, ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಗೆ ಹೋದರೆ ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಸತಿಗೃಹಗಳಿವೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನಬಹುದಾದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡು ಬರುವದು ವಿರಳ. ಕೋಟೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂದರೆ ಸು.೧೦೦-೧೫೦ ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಜಾಪುರ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿಗಳ ಕಾಲದ ಮುಸ್ಲಿಂ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ "ಜಾಮಿಯಾ ಮಸೀದಿ"ಯಿದೆ. ಈ ಮಸೀದೆ ಅಥವಾ ದರ್ಗಾದ ಎಡಭಾಗದ ಚಿಕ್ಕರಸ್ತೆಯ ಮುಖಾಂತರ ಸಾಗಿ ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ ಅರಮನೆಯ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೋಟೆಯು ಪ್ರತಿಶತ ಭಾಗದಷ್ಟು ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರದೇಶದ್ವಾರ ಮತ್ತು

ಅದರ ಎರಡು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲುಗಾರರು ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ಥಳ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ದ್ವಾರವು ಸುಮಾರು ೫೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಎಕರೆ ಪ್ರದೇಶ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಹೊಂದಿದ ಅರಮನೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಎಡಭಾಗದ ಗೋಡೆಯು ಸುಮಾರು ೪೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಾವಿಯೊಂದಿದ್ದು ಗಿಡಕಂಟಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದ ಗೋಡೆ, ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಅರಮನೆಯ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು, ಉಳಿದ ಭಾಗವೆಲ್ಲ ಅಥಣಿ ನಗರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. ದಿನಾಂಕ: ೧೦ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ರಂದು ನಾನು ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸಿ ಮಾಹಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಣೆಗಾಗಿ ಹೋದಾಗ ಈ ಬಹಳಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳು ನನಗೆ ತಿಳಿದು ಬಂದವು. ಈ ಕೋಟೆಯು ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮೀಯರಿಗೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೊದಗಿಸಿತ್ತೆಂಬ ಅಂಶಗಳು ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯ ಮೊದಲಿನ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ನವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ೧೦ ಎಕರೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರದೇಶ ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯರು ತಮ್ಮ ವಸತಿಗೃಹಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಇದೇ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಕೋಟೆಯಾದ ಇದು ಇಂದು ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ. (ಕೋಟೆಯ ವಿವರ/ಅರಸುಮನೆತನಗಳ ವಿವರ ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ)

೪) ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆ:

ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಗಡಿಭಾಗದ ಹಾಗೂ ಅಥಣಿ ಪಟ್ಟಣದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೪೦ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ "ಕಾಗವಾಡ" ಗ್ರಾಮವು ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿದೆ. ಜೈನಯತಿಯಾದ ಕಗ್ಗೋಡಯ್ಯನಿಂದಾಗಿ "ಕಾಗವಾಡ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.[೯] ಕಾಗವಾಡದಿಂದ ಅಥಣಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಲಬದಿಗೆ ಕೋಟೆಯೊಂದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ; ಅದು "ಪಟವರ್ಧನ ರಾಜಮನೆತನ"ದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೯ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪುಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಳಾಜೀ ಬಾಬುರಾವ್ (ನಾನಾ ಸಾಹೇಬ) ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು; ಅವನು "ಗೋಪಾಳರಾವ್ ಪಟವರ್ಧನ" ಎಂಬ ಸರದಾರನನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ಪರಗಣೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕಳಿಸಿದನು. ಈ ಗೋಪಾಳರಾಯನು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿದ್ದ "ಪಟವರ್ಧನ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ" ಮೂಲಪುರುಷನು. ಗೋಪಾಳರಾಯನೊಡನೆ "ಆನಂದರಾವ್ ರಾಸ್ತೆ" ಎಂಬವನೊಬ್ಬ ಎರಡನೆಯ ಸರದಾರನೂ ಬಂದಿದ್ದನು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಕೂಡಿ ಹೈದರ ಅಲಿಯನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೭೫೯ರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಮೂವತ್ತೆರಡು (೩೨) ಲಕ್ಷ ರೂಪಾಯಿ ಕಪ್ಪ ತಕ್ಕೊಂಡರು. ನಂತರದಲ್ಲಿ

ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅಳಿಗಾಲವೂ ಒದಗಿತು; ನಾನಾ ಸಾಹೇಬನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೧ರಲ್ಲಿ ಎದೆವೊಡಿಕೆ (ಹೃದಯಾಘಾತ)ದಿಂದಾಗಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು.[೧೦]

ಬುಧಗಾಂವ್, ಸಾಂಗಲಿ, ಮಿರಜ, ಕುರಂದವಾಡ, ತಾಸಗಾಂವ, ಜಮಖಂಡಿ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಗಳ ರಾಜರು ಪಟವರ್ಧನ ವಂಶದವರಿದ್ದರು. "ಕಾಗವಾಡದ ಪಟವರ್ಧನರು" ಇವರ ಸಂಬಂಧಿಕರೇ ಇದ್ದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೭ ಇಸ್ವಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಕಾಗವಾಡದಲ್ಲಿ "ತ್ರ್ಯಂಬಕರಾವ್ ಪಟವರ್ಧನ ಸಂಸ್ಥಾನ"ವಿದ್ದು, ಇದು ಒಂದುನೂರಾ ಇಪ್ಪತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಆ ೧೨೦ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಹೆಸರು ಈಗ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ನರಗುಂದ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬರ ಅಕ್ಕ ಶ್ರೀಮತಿ ಪಾರ್ವತೀಬಾಯಿ ಎಂಬವಳೇ ತ್ರ್ಯಂಬಕರಾವ್ ಅವರ ಪತ್ನಿ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೭ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧದ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬರಿಗೆ ತ್ರ್ಯಂಬಕರಾವ್ ಅವರು ನೇರವಾಗಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು; ಆದರೂ ಬಾಬಾಸಾಹೇಬರಿಗೆ ಸೋಲುಂಟಾಯಿತು. ತ್ರ್ಯಂಬಕರಾಯರು ಹತಾಶರಾಗಿ ಮರಳಿ ಬರುವಾಗ ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದರು; ಅವರ ಸಮಾಧಿ ಈಗಲೂ ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿದೆ. ತ್ರ್ಯಂಬಕರಾಯರಿಗೆ ಗಂಡು ಸಂತತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದತ್ತಕಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಕೊಡದೆ ಬ್ರಿಟಿಷರು ಈ "ಕಾಗವಾಡ ಸಂಸ್ಥಾನ"ವನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಪಾರ್ವತಿಬಾಯಿಯವರ ಸ್ವಂತ ಆಸ್ತಿಗೆ ದತ್ತಕ ಬಂದ, (ದತ್ತಕ ಪುತ್ರನಾದ) ಬಾಪೂಸಾಹೇಬರ ವಂಶವೇ ಈಗ ಕಾಗವಾಡದಲ್ಲಿರುವ ಪಟವರ್ಧನರ ವಂಶವಾಗಿದೆ. ತಮ್ಮ "ನವ ಬಾಗ" ಎಂಬ ತೋಟದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೪೨ರ ಚಳುವಳಿಗಾರರಿಗೆ ಪಟವರ್ಧನರು ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದರು.[೧೧]

ಕುರಂದವಾಡ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಏಳು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಗವಾಡವು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ತ್ರ್ಯಂಬಕ ಗಣೇಶ ಎಂಬವನು ಕಾಗವಾಡ ವಿಭಾಗದ ಮೂಲ ಪುರುಷನಾಗಿದ್ದು, ಇವನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅಡಿಪಾಯ ಕಾರ್ಯ ಆರಂಭವಾಯಿತಾದರೂ, ಪೇಶ್ವೆಯವರು ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅಡಿಪಾಯ ಹಾಕಿದರೆಂದು ಪಟವರ್ಧನ ವಂಶಜರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಪಟವರ್ಧನರು ಮಿರಜ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಾಗಿದ್ದರು.

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಕಾಗವಾಡದಿಂದ ಅಥಣಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಾಗವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಹೃದಯ ಭಾಗ (ರಸ್ತೆಯ ಬಲಬದಿಗೆ)ದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಗಾತ್ರದ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲು, ಗಚ್ಚು ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚೌಕಾಕಾರದ ಕೋಟೆಯು ನೋಡಲು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಕ್ಕಿದೆ; ಆದರೆ ಆ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಈಗ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಇರುವ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆಯು ಕುರಂದವಾಡ ಸಂಸ್ಥಾನದ ನಂತರದ ವಂಶಜರಾದ ಪಟವರ್ಧನ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಯಿತು. ಉತ್ತರದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಿಂದ ಒಳಗೆ ಹೋದರೆ ಅರಮನೆಯ ಕೆಲವು ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿದ ಬಾವಿಯಿದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಡೆ(ಅರಮನೆ)ಯು ಸುಮಾರು ಎರಡು (೨) ಎಕರೆ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವುಳ್ಳ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಿತು. ಪ್ರಥಮತಃ ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಾಗವಾನಿ ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೦೦೨ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅರಮನೆಯು ಬೆಂಕಿಗೆ ಆಹುತಿಯಾಗಿದೆ. ಅರಮನೆಯಿದ್ದ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ, ಉಳಿದ ಭಾಗವು ಇಂದು "ಕಾಗವಾಡ ಪಟ್ಟಣ"ವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದೆ. ಸಧ್ಯ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಕಂದಕವನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಕಂದಕ ಪ್ರದೇಶವು ಈಗ ಹಳ್ಳವಾಗಿದೆ.

ಕಾಗವಾಡದಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥ ಜಿನಾಲಯವಿದೆ. ಜನರು ಇದನ್ನು "ಕಗ್ಗೋಡಯ್ಯ ದೇವಾಲಯ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಾಥ-ಪದ್ಮಾವತಿಯರ (ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಿಣಿ) ಸುಂದರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಇದರ ಕೆಳಗಿನ ಒಂದು ನೆಲಮನೆಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗಾಸನದ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಇಪ್ಪತ್ತೂರನೇ ತೀರ್ಥಂಕರನಾದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ನಿಂತ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಇದರ ಕೆಳಗೆ ಇರುವ ಇನ್ನೊಂದು ನೆಲಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರನೇ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಾಂತಿನಾಥನ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮದವರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಈ ಜಿನಾಲಯದ ಪೂಜಾರಿಗಳು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದವರು. ಇದು ಜೈನ-ವೀರಶೈವ ಸಾಮರಸ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿವೆ; ಇವು ಒಟ್ಟಾಗಿ ೧೦ ಹಾಗೂ ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಬಸದಿಗಳಾಗಿವೆ; ಇವು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ.[೨]

ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ, ಮಾರುತಿ ಮತ್ತು ಸಂತೂಬಾಯಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶೇಡಬಾಳ ಅಗಸಿ ಮತ್ತು ಮಸೀದಿ ಸಮೀಪ ಇರುವ ಹುಡೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿದ "ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯ"ವಿದ್ದು ಇದರ ಎಡಭಾಗದ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ದೇವನಾಗರಿ ಲಿಪಿಯ (ಕಾಲ-೧೧ನೇ ಶತಮಾನ) ಶಾಸನವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹರಭಣ್ಣ (ಭಟ್ಟ) ಎಂಬುವವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬುದಾಗಿ ಈ ಶಾಸನವು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ನವೀಕರಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬುರುಜುಗಳಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು, ವೈರಿಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳಿವೆ.

ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ನಾಶ ಹೊಂದುತ್ತಲಿದ್ದು, ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೭ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಅರಮನೆ ಇವುಗಳು ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಶದಲ್ಲಿ ಉಳಿದವು.

[illegible]

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕುರಂದವಾಡ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಈ ಕೋಟೆಯು ಪಟವರ್ಧನ ವಂಶಜರಾದ ಶ್ರೀ ವಿಜಯಕುಮಾರ ಗಣೇಶ ಪಟವರ್ಧನರ ಆಧೀನದಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬುದು ಗುರುವಾರ ದಿನಾಂಕ: ೧೦ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ ಮತ್ತು ಮಂಗಳವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೫ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ ಇಸ್ವಿಯೆಂದು ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆಯ "ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ" ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ನಾನು ಹೋದಾಗ ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು. ಅಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ ದೌಲತ್‌ರಾವ್ ಲಾಂಡಗೆ, ವಯಾ ೬೫ ಇವರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದಾಗ, ನನಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದವು.

೫) ಅನಂತಪುರ ಕೋಟೆ:

ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೩೦ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಾಮವು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕದ ಗಡಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಮರಾಠಾ ಸರದಾರನಾದ ಆನಂದರಾವ್ ರಾಸ್ತೆ ಎಂಬವನ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ "ಅನಂತಪುರ" ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.[೧೩] ಇಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಬುರುಜುಗಳುಳ್ಳ ಮಣ್ಣಿನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೋಟೆಯಿದ್ದು "ರಾಸ್ತೆ ಸರಕಾರ"ನ ದೊಡ್ಡ "ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ)" ಇದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ, ವಿಠೋಬಾ ಮತ್ತು ಮಹಾದೇವ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಮರಾಠರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದು ಎಂಬುದೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದರೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಕೋಟೆಯು ೧೮ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದು.[೧೪] ಇಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮವು ಪ್ರಬಲವಾಗಿತ್ತೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ೧೨ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣ ಎಂಬ ಜೈನ ಧರ್ಮೀಯನು ಅನಂತಪುರದಲ್ಲಿರುವ ರತ್ನತ್ರಯ ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ ವಿವರಗಳಿವೆ; ಈ ಬಸದಿಯು ಸುಮಾರು ೧೦-೧೧ನೇಯ ಶತಮಾನದ್ದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ರತ್ನತ್ರಯ ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ಮೂಲ ಸಂಘದ "ಸಮಂತಣ್ಣನ ಬಸದಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. "ಸಮಂತಣ್ಣ" ಎಂಬುವನು ಈ ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿರಬಹುದಾಗಿದೆ.[೧೫]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಗ್ರಾಮದ ಸರಕಾರಿ ಶಾಲೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಈ "ಅನಂತಪುರ ಕೋಟೆ" ಯು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬುರುಜುಗಳು ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಈ ಕೋಟೆಯು ಒಟ್ಟು ಎಂಟು (೮) ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸುಮಾರು ಎಪ್ಪತ್ತು (೭೦) ಅಡಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ವೈರಿಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯಲು ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂತೆ ಈ ಬುರುಜುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ ಹಾಗೂ ತೋಪುಗಳನ್ನು ಇಡಲು ಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳವೂ ಇದೆ. ಕೆಲವು ಬುರುಜುಗಳ

ಮೇಲ್ಭಾಗಗಳು ನಾಶವಾಗಿವೆ; ಯಾಕೆಂದರೆ ಬುರುಜುಗಳ ಅರ್ಧ ಭಾಗ ಮಣ್ಣು, ಗಚ್ಚು ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು, ಕೆಳ ಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗಲು ಒಳಭಾಗದ ಮುಖಾಂತರ ಮಾರ್ಗವಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ದಾಟಿದ ನಂತರ ಕಂಡುಬರುವ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಗೋಡೆಗೆ ಬಂದೂಕುಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಹೊಡೆಯಲು ಮಾಡಿರುವ ೧೦-೧೫ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಬದಿಗೆ "ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆ" ಗಳಿವೆ. ಎರಡನೇ ದ್ವಾರದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ ಮೂರನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಈ ದ್ವಾರವು ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಎರಡೂ ಬದಿಯಲ್ಲಿ "ಕಾವಲುಗಾರರ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಣೆ" ಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಗೋಡೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಮೂರನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ನಂತರ ಕಂಡುಬರುವ ದೃಶ್ಯವೇ "ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು".

ಕೋಟೆಯ ತುಂಬೆಲ್ಲ ಗಿಡಗಂಟಿಗಳು ಬೆಳೆದಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕೊರವಂಜಿ ಸಮಾಧಿ, ನಾಗಶಿಲ್ಪ, ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯ, ಭಾವಿ ಮುಂತಾದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಿನಾಶದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಾಶವಾಗದೆ, ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು (ದತ್ತಾತ್ರೆಯ) ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ, ಮೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲೆ ಈ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನು ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಹೂವಿನ ಚಿತ್ರವಿರುವ, ಕಳಸವಿರುವ, ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹಾಳಾದ ಒಂದು ಭಾವಿಯಿದೆ.

"ಅನಂತಪುರ ಕೋಟೆ" ಯು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.[೧೬] ಕಲ್ಲು, ಗಾರೆ, ಗಚ್ಚು, ಮಣ್ಣು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಬುರುಜುಗಳು, ಗೋಡೆಗಳು ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಲಿಷ್ಠತೆಯ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ೧೫ ಎಕರೆ ೪ ಗುಂಟೆ ಜಾಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ಕೋಟೆಯು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಸಂಗತಿಯು, ನಾನು ಬುಧವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೬ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮ ರಂದು ಸದರೀ ಗ್ರಾಮದ ಶ್ರೀ ರಾಜು ಈಶ್ವರಗೌಡ ಪಾಟೀಲ, ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ವಾರಸುದಾರರು ಇವರನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದಾಗ ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು. ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗವಿದ್ದು ಅದು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ನೆರೆಯ ಧವಳಾಪುರ ಗ್ರಾಮದ ಸುಮಾರು ೯ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದವರೆಗೂ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಅವರು ತಿಳಿಸಿದರು. ಸ್ಥಳೀಯರು ಹೇಳುವಂತೆ, ಈ ಮಣ್ಣಿನ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಒಂಟೆ, ಕುದುರೆ ಮತ್ತು ಆನೆಯ ಹಾಲು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿತು.

೬) ರಾಮತೀರ್ಥ ಕೋಟೆ:

"ರಾಮತೀರ್ಥ" ವು ಅಥಣಿಯಿಂದ ೩೩ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಅದು ಹನ್ನೆರಡನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ಕಟ್ಟಿಸಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ "ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪ" ಮಾದರಿಯ "ಉಮಾ ರಾಮೇಶ್ವರ" ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ಕೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ನೋಡಲು ತುಂಬಾ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಒಳಗಿನ ಹಾಗೂ ಹೊರಗಿನ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು "ದಕ್ಷಿಣದ ಕಾಶಿ" ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಬಗ್ಗೆ ಶೈವ ಪುರಾಣದ "ರಾಮೇಶ್ವರ ಮಹಾತ್ಮೆ" ಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಈಶ್ವರನೊಡನೆ ತನ್ನ ಹೆಸರು ಶಾಶ್ವತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗುಡಿಯ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹ, ಮಾರುತಿ, ಅಮೃತೇಶ್ವರ, ಕಾಳ ಭೈರವ ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಮುಖ್ಯ ಗುಡಿಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ "ಆನಂದ ನಾಯಕಿ (ಪಾರ್ವತಿ)" ಗುಡಿ ಇದೆ. "ಅಕ್ಷಯ ಪರ್ವತ"–"ಆನಂದ ಪರ್ವತ" ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಕಾಶಿಯಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಪರಿವಾರ ಸಮೇತ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ನೆಲಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರು ನೆಲಸಿದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ; ಇವರಿದ್ದುದು ಓಂಕಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು "ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ" ಮಂದಿರ. ಇಲ್ಲಿ ಗಂಗಾನದಿಯು ಹಳ್ಳವಾಗಿ ಹರಿದು ಎಂಟು ತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರತೀತಿ; ಇದಕ್ಕೆ "ಪಾಪನಾಶಿನಿ" ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಇದು ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಐದು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಹೋಗುವುದೆಂದರೆ "ಪುಣ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿ" ಮಾಡಿಕೊಂಡಂತೆ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ "ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ"ದ ಆವಾರವು ದೊಡ್ಡದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕೆತ್ತನೆ ಕೆಲಸವನ್ನು ನೋಡಿ ಅಚ್ಚರಿ ಪಡುವಂತಿದೆ.[೧೭] ಅಡಿಪಾಯದಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳ ಸಾಲು, ಮೇಲು ಚಪ್ಪರದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ನಯವಾಗಿ–ನಾಜೂಕಾಗಿ ಕೆತ್ತಿದ ನಟರಾಜನ ಮೂರ್ತಿ ಎಲ್ಲವೂ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಗುಡಿ ಬಹಳ ಕಾಲ ಅಜ್ಞಾನವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು, ಇಲ್ಲಿಯ ದೀಪಸ್ತಂಭ ಸುಮಾರು ೭೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ಬಹಳೇ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಗುಡಿಯ ಮುಂಭಾಗದ ಬಲಕ್ಕೆ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ ೬೦x೪೦ ಅಡಿ ಅಳತೆಯ ಬಾವಿಯಿದೆ. ಪ್ರತಿದಿನ ತ್ರಿಕಾಲವೂ "ರಾಮೇಶ್ವರ"ನ ಪೂಜೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಶಿವರಾತ್ರಿಯ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಐದು ದಿನ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆನಂದ ನಾಯಕಿ (ಪಾರ್ವತಿ) ಗುಡಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಸ್ವಾಮಿಗಳ ಸಮಾಧಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೧೫ ಇಸ್ವಿಯ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮನ ಒಂದು ಶಿಲಾಶಾಸನವು ಇಲ್ಲಿಯ "ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ"ದಲ್ಲಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ "ರಾಮತೀರ್ಥ" ಗ್ರಾಮವನ್ನು "ತೀರ್ಥದ ರಾಮೇಶ್ವರ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೬೭ ಇಸ್ವಿಗೆ ಸೇರಿದ ಬಿಜ್ಜಳನ ಒಂದು ದಾನಶಾಸನವೂ ಇದೆ.[೧೮]

ರಾಮತೀರ್ಥ ಗ್ರಾಮವು ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮವು ವೀರ ಸಿಂಧೂರಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು.[೧೯]

ಕೋಟೆಯ ಸಧ್ಯದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ: ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಂಡ "ರಾಮತೀರ್ಥ ಕೋಟೆ"ಯು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಸುಮಾರು ಒಂಭತ್ತುನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಕೋಟೆ ತನ್ನ ಹಿರಿಮೆ-ಗರಿಮೆಗಳನ್ನು ವೈಭವೀಕರಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯ ಉಮಾ-ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, "ಆನಂದ ನಾಯಕಿ (ಪಾರ್ವತಿ) ಗುಡಿ, ಓಂಕಾರೇಶ್ವರ ಮಂದಿರ, ನರಸಿಂಹ, ಮಾರುತಿ, ಅಮೃತೇಶ್ವರ, ಕಾಳಬೈರವ, ಬ್ರಹ್ಮದೇವ, ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿರಿ-ಕಿರಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪೌರಾಣಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಡಿಪಾಯದಲ್ಲಿಯ ಆನೆಗಳ ಸಾಲು, ಮೇಲುಚಪ್ಪರದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ನಟರಾಜನ ಮೂರ್ತಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆ. ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಕೆಲಸ ಅದ್ಭುತವಾಗಿದೆ.

ಬುಧವಾರ ದಿನಾಂಕ- ೧೬ ಜನವರಿ ೨೦೦೮ರಂದು ನಾನು ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋಟೆಯ ವೀಕ್ಷಣೆ-ಮಾಹಿತಿ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ, "ರಾಮತೀರ್ಥ" ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಿ, ತಿಳಿದು, ಆಸಂದಿತನಾದೆನು; ಸರಕಾರ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯರು ಇವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸೂಕ್ತ ಕ್ರಮ ಕೈಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ.

೭) ಉಗಾರ ಖುರ್ದ ಕೋಟೆ:

ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ "ಉಗಾರ ಖುರ್ದ" ಎಂಬುದು ಈಗ ದೊಡ್ಡ ಊರಾಗಿದೆ. ಖುರ್ದ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ "ಚಿಕ್ಕ" ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಈ ಊರಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು "ಕೋಟೆ" ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ದಾಖಲೆಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಅದರ ಅವಶೇಷಗಳು ಕೂಡ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ವಾಡೆಗಳು ಇದ್ದವೆಂಬುದು ಕೂಡ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಕೆಡವಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಮಾರಾಟ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.[೨೦]

ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಗುಡಿಯ ಅಂದರೆ ಪಂಚಾಯತ ಆಫೀಸಿನ ಸಮೀಪವಿರುವ ವಾಡೆಗೆ ೪ ಬುರುಜುಗಳು ಇದ್ದವು. ಆದರೆ ಈಗ ಅವುಗಳ್ನು ಕೆಲವರಿಗೆ ಮಾರಾಡ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಾಯಕರು ತಮ್ಮ ಮನೆ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.[೨೧]

ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವರ ಗುಡಿ, ವಿಠ್ಠಲ ಮಂದಿರ, ಹನುಮಾನ ಮಂದಿರ, ಜೈನ ಬಸದಿ ಇವೆ. ಔದ್ಯೋಗಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಟ್ಟಣದ ವಾತಾವರಣ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಜರುಗುತ್ತದೆ.

೮) ಪನಾಳಗಡ ಕೋಟೆ:

ಅಥಣಿಯ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ಆರು ಮೈಲು ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಹಳೇ "ಪನಾಳಗಡ" (ಪನಾಳಾಗಡ) ಎಂಬ ಗುಡ್ಡವು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಈ ಗುಡ್ಡವು ಸಾಂಗಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಿತು. ಈ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಇದೆ; ಇದು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ವಾಯವ್ಯಕ್ಕೆ ೧೨ ಮೈಲು ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೧ ರಲ್ಲಿ ಈ ಕೊಟೆಯಲ್ಲಿ ೧೨೦೩ ಜನರು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು; ಸುಮಾರು ೯೨೬ ಜನರು ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದು ಹೆಸರಾದ "ದುರ್ಗ" ಕೋಟೆಯು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟಕ್ಕಿಂತ ೨೨೭೨ ಘೂಟು ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಳತೆಯು ನಾಲ್ಕುವರೆ ಮೈಲು ಇರುತ್ತದೆ. ಮೂರು ಅಗಸೆಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹಾಳಾಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ಎಂದಿಗೂ ಒಣಗದಿದ್ದಂತಹ ಎರಡು ನೀರಿನ ಹೊಂಡಗಳೂ, ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಸಿಹಿ ನೀರಿನ ಶೆಲೆಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಇದು ಪೇಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾದದ್ದರಿಂದ ಮಾಮಲೇದಾರ ಮುಂತಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಚೇರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಬುನಾದಿಯ ಇಮಾರತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕೋಠಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತವೆ. "ಗಂಗಾ ಕೋಠಿ" ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಕೋಠಿಯು ೧೦೨೦೦ ಘೂಟು ಚಚ್ಚೌಕು ಇರುತ್ತದೆ.

ಸಧ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹಳೆಯದಾದ ಶಿಲಾಹಾರರ ಲಿಪಿಯು ಶಾ.ಶ.೯೮೦ ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೫೮ನೇ ವರ್ಷದ್ದು ದೊರೆತಿದೆ. ಆ ವರ್ಷ ಮಾರಸಿಂಹನೆಂಬ ಅರಸು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಆತನ ಐದು ಜನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ೧ನೇ ಭೋಜನು ಕ್ರಿಶ ೧೯೯೮ ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಕಡೆಯವನಾದ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯನೆಂಬವನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೩೫ ರಲ್ಲಿ; ಆತನ ಮಗನಾದ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಕ್ರಿಶ ೧೧೫೩ ರಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಅವನ ಮಗನಾದ ಪರಾಶರ ಮುನಿಯು ಈ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು "ಕರವೀರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯ" ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. "ಶಿಲಾಹಾರರ"[೨] ೨ನೇಯ ಭೋಜರಾಜನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೭೮ ರಿಂದ ೧೨೦೯ ರಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ೨ನೇ ಭೋಜರಾಜನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ೧೫ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾವಡೆ, ಭೂಧರಗಡ, ಪನಾಳಾ, ಸಾತಾರೆ, ವಿಶಾಲಗಡ ಇವು ಐದು (೫) ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭೋಜರಾಜನ ರಾಜಧಾನಿಯು ಮೊದಲು "ಪನಾಳಾಕೋಟೆ" ಯೇ ಆಗಿದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಛತ್ರಪತಿ ಶಿವಾಜೀ ಮಹಾರಾಜನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ನಂತರ ಅವನ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಸಂಭಾಜಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೦ ರ ವರೆಗೆ, ತದ ನಂತರ ಅವನ ಕಿರಿಯ ತಮ್ಮನಾದ ರಾಜಾರಾಮನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೦೦ ರವರೆಗೆ ರಾಯಗಡದಿಂದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದರು. ನಂತರ ರಾಜಾರಾಮನ ಮಗನಾದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಶಿವಾಜಿಯು ರಾಯಗಡದಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟವೇರಿದನು. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೦೭ ರಲ್ಲಿ ಔರಂಗಜೇಬನು ತೀರಿದ ಬಳಿಕ, ಈಗಾಗಲೇ ಆತನ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಭಾಜಿಯ ಮಗನಾದ ಶಾಹೂ (ಎರಡನೇ ಶಿವಾಜಿ) ರಾಜನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದು, ಆ ಶಿವಾಜಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಸಾತಾರೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೦೮ ರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಆದರೂ ರಾಜಾರಾಮನ ವಂಶ

[illegible]

[illegible]

ತಗ್ಗಲಿಲ್ಲ. ರಾಜಾರಾಮನ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ತಾರಾಬಾಯಿಯು ತನ್ನ ಮಗನಾದ ೨ನೇ ಶಿವಾಜಿಗೆ ಹೊಸ (ಗಾದಿ) ಸಿಂಹಾಸನವೊಂದನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೦ ರಲ್ಲಿ ಪನಾಳಾಗಡದ ಈ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಳು. ಮುಂದೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೮೨ ರಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರವು ಆಕೆಯ ವಂಶದವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು. ಪನಾಳಾ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ "ಅರಮನೆ" ಇರುವಾಗ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೨ ರ ವರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಮಹಾ ಕಾಳಿಗೆ "ಮನುಷ್ಯ ಬಲಿ" ಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ.[೨೩]

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ:- ೧

ಶಿಲಾಹಾರರು: ಇವರು ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿಯೂ ಆಳಿದರು. ಇವರ ಆರಂಭವು ಎಂದಿನಿಂದೆಂಬುದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಬಹುತರ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರಿಗೆ "ತಗರ ಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ" ಎಂಬ ಬಿರುದಿದ್ದಿತು. "ತಗರಪುರ"ವು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ರಾಜವಂಶವು ಪುರಾತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಸ್ತ ಶಕಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೊಲ್ಲಾಪುರವೇ "ತಗರಪುರ" ವೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಫ್ಲೀಟ ದೊರೆಗಳು ಸಮರ್ಪಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೆ ಅವರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಆಳಿದ ನಂತರ ದೇವಗಿರಿಯ ಎರಡನೇ ಸಿಂಹಣನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೨೦ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲಾಹಾರರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡು, ಅವರ ವಂಶವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನು.

ಆಧಾರಗಳು.

೧ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ" ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಬಂಧ.ಲೇ॥ ಡಾ: ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ. ಎಂ.ಎ, ಬಿ.ಇಡಿ, ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ.ಪ್ರಾ॥ ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನ ಮಠ, ಡಂಬಳ, ಗದಗ. ಜನೇವರಿ ೧೯೮೮.

೨ "ವೀರಶೈವ ಪ್ರಭಾಕರ" – ಕನ್ನಡ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ–ಮದ್ರಾಸ. ೦೧ ಸಪ್ಟಂಬರ ೧೯೦೬.

೩ "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಾಯರ ಇತಿಹಾಸ" ಲೇ॥ ರಾ।ಸಾ। ಫ.ಗು. ಹಳಕಟ್ಟಿ, ಬಿ.ಎ. ಎಲ್.ಎಲ್.ಬಿ. ವಿಜಾಪೂರ. "ಶಿವಾನುಭವ". ವರ್ಷ ೧೧, ಸಂಚಿಕೆ–೧, ಕನ್ನಡ ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ. ಅಗಸ್ಟ ೧೯೩೬.

೪ Mr. Venkata Rango Katti. "Gazetteer of the Bombay Karnataka" Bombay Govt Central Book Depot.1983 AD. Pages-504.

೫ ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ಬಾಡ" ಇದರ ಅನುಬಂಧ "ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯರ ಇತಿಹಾಸ"ಲಿಂಗಾಯತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವೃದ್ಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಯ "ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮಿತಿ ಪತ್ರಿಕೆ". ದೀಪಾವಳಿ–೧೯೪೨ ಇಸ್ವಿ

೬ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ" ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಬಂಧ. ಲೇ॥ ಡಾ: ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ. ಎಂ.ಎ, ಬಿ.ಇಡಿ, ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ.ಪ್ರಾ॥ ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನ ಮಠ, ಡಂಬಳ, ಗದಗ. ಜನೇವರಿ ೧೯೮೮.

೭ Stokes Belgaum- 36.

೮ The Gazetteer of the Bobmay Precedency. Belgaum District-Volume XXI.1884 AD. Bombay. Page-582.

೯ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಝೆಟೀಯರ್ – ಪುಟ ೮೯೭.

೧೦ "ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇತಿಹಾಸವೂ" Department of Public Instruction, Bombay. Mangalore Basel Mission Book and Tract Depositary 1912 AD.

೧೧ "ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ" ಲೆ॥ ಡಾ: ಎಂ.ಎನ್. ವಾಲಿ, ಎಂ.ಎ. ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ. ಆಯ್.ಬಿ.ಹೆಚ್ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦೦೦೩. ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ ೧೯೮೭.

೧೨ "ಜೈನ ಪರಂಪರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕೊಡುಗೆ" ಸಂಪುಟ–೧.ಲೇ॥ ಡಾ: ಬಿ.ಆರ್. ಹಂದೂರ. ಎಂ.ಎ, ಎಂ.ಇಡಿ, ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಕಾಶಕರು: ಮಾನ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಭಗವಾನ್ ಮಹಾವೀರರ ೨೬೦೦ ನೇ ಜನ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಹೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ. ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೨.

೧೩ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಝೆಟೀಯರ್ – ಪುಟ ೪೫೨.

೧೪ "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ.ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ–ಬೆಳಗಾವಿ.ಸಂ॥ ಡಾ: ಎಸ್.ಆರ್. ಗುಂಜಾಳ್. ಎಂ.ಎ, ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ.
ಪ್ರ॥ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಪಂಪ ಮಹಾಕವಿ ರಸ್ತೆ, ಚಾಮರಾಜ ಪೇಟೆ, ಬೆಂಗಳೂರು. ೫೬೦೦೧೮ವರ್ಷ ೨೦೦೩.

೧೫ "ಜೈನ ಪರಂಪರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕೊಡುಗೆ" ಸಂಪುಟ–೧.ಲೇ॥ ಡಾ: ಬಿ.ಆರ್. ಹಂದೂರ. ಎಂ.ಎ, ಎಂ.ಇಡಿ, ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಕಾಶಕರು: ಮಾನ್ಯ ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಭಗವಾನ್ ಮಹಾವೀರರ ೨೬೦೦ ನೇ ಜನ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣ ಮಹೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ. ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೨ ಇಸ್ವಿ

೧೬ "ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ" ಲೇ॥ ಡಾ: ಎಂ.ಎನ್. ವಾಲಿ, ಎಂ.ಎ. ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ. ಆಯ್.ಬಿ.ಹೆಚ್ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦೦೦೩. ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ ೧೯೮೭. ಬೆಲೆ ರೂ ೩.೭೫ ಪೈ.

೧೭ "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ. ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಬೆಳಗಾವಿ. ಸಂ॥ ಡಾ: ಎಸ್.ಆರ್. ಗುಂಜಾಳ. ಎಂ.ಎ, ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ. ಪಂಪ ಮಹಾಕವಿ ರಸ್ತೆ, ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ, ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦೦೧೮.ಬೆಲೆ ರೂ ೩೦೦/– ವರ್ಷ ೨೦೦೩.

೧೮ "ಕರ್ಮವೀರ" ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ: ೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ

೧೯ "ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ" ಲೇ॥ ಡಾ: ಎಂ.ಎಸ್. ವಾಲಿ, ಎಂ.ಎ, ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ. ಆಯ್.ಬಿ.ಹೆಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು ೫೬೦೦೦೯. ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ ೧೯೮೭.

೨೦ "ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು ದರ್ಶನ" ಲೇ॥ ಡಾ: ಎಂ.ಎನ್. ವಾಲಿಆಯ್.ಬಿ.ಹೆಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧೀನಗರ.ಬೆಂಗಳೂರು–೫೬೦೦೦೯. ೧೯೮೭ ವರ್ಷ.

೨೧ ಸ್ಥಳ ವೀಕ್ಷಣೆ: ದಿನಾಂಕ ೧೫ ಜನೇವರಿ ೨೦೦೮. (ಮಂಗಳವಾರ)

೨೨ "ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇತಿಹಾಸವೂ" ಮಂಗಳೂರು ಬಾಸೆಲ್‌ಮಿಶನ್ ಬುಕ್ ಮತ್ತು ಟ್ರ್ಯಾಕ್ಟ್ ಡಿಪೋಜಿಟರಿ ೧೯೧೨ ಇಸ್ವಿ

೨೩ "ಗೆಝೆಟೀಯರು; ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ, ವಿಜಾಪೂರ, ಕಾನಡಾ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜಿಲ್ಲೆಗಳದ್ದು. ಲೇ॥ ವೆಂಕಟರಂಗೋಕಟ್ಟಿ ಸಾ॥ ಧಾರವಾಡ ಕ್ರಿಶ. ೧೮೯೩ ಇಸ್ವಿ. (ಪುಟ–೪೯೫ & ೬೧೪–೬೧೫)

ರಾಯಬಾಗ ತಾಲೂಕು:

ಇದು ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೯೬ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದೆ. ಇದು "ಘಟಿಕಾ ಸ್ಥಾನ"ವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೪೯ ರ, ಎರಡನೇ ಜಗದೇಕ ಮಲ್ಲನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಹೊಂದಿದ್ದಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೬೩ ರ ಹಣ್ಣೀಕೇರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು "ತೆಂಕಲು ಬಾಗೆ" ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡ ಗಣಿತ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಕವಿ ರಾಜಾದಿತ್ಯನು ರಾಯಬಾಗದವನು.

ಆದಿಲಶಾಹಿ ಆಡಳಿತದ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ಈಗಲೂ ರಾಯಬಾಗದಲ್ಲಿ ಆದಿಲಶಾಹಿ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳಿವೆ; ಹಾಗೂ ಆ ಕಾಲದ ಮಸೀದಿಗಳು ಅವರ ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಕಲಾಕೃತಿಗಳ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ.

ಶ್ರೀಮಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯ ರಾಯಬಾಗ ನಗರವು ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ರಾಯಬಾಗ ಪ್ರಮುಖ ವಿದ್ಯಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ, ವ್ಯಾಪಾರೀ ಸ್ಥಳವಾಗಿ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಿದೆ. ರಾಯಬಾಗದ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತು ವೈಭವಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ; ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ರೈಲು ಸಂಪರ್ಕವೂ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಷ್ಠಿಗಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯವು ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಇರುವ ಒಂದು ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ನಿರ್ಮಿತಿಯಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಜೈನ ಗಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆದಿನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ಬಸ್ತಿ ಕೂಡ ತುಂಬ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಹೊರಗಡೆ ಇರುವ ಶಾಹೂ ಮಹಾರಾಜರ ಅರಮನೆ ವಿಶಾಲವಾಗಿಯೂ ಸುಂದರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಈ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು (೧) ಕೋಟೆಯಿದೆ. ಈಗ ಅದರ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

೧) ರಾಯಬಾಗ ಕೋಟೆ:

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ ನೇ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ (ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೮೫ ರ) ಹನ್ನಿಕೇರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ "ತೆಂಗಲುಬಾಗಿ" ಅಥವಾ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವೆಂದು[೧] ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ "ಪೂವಿನಬಾಗ" ಅಥವಾ ಇಂದಿನ "ರಾಯಬಾಗ" ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಯಬಾಗವು ಬೆಳಗಾವಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೯೫ ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಮಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಯ ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ.

ರಾಯಬಾಗದ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತುವೈಭವಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನ, ಇಲ್ಲಿನ ಕೋಷ್ಠಿಗಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಳಗಿರುವ ಒಂದು ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ನಿರ್ಮಿತಿ. ಜೈನಗಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆದಿನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣದ ಹೊರಗಡೆಯಿರುವ ಶಾಹುಮಹಾರಾಜರ ಅರಮನೆ ವಿಶಾಲ ಹಾಗೂ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ.[೨] ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ[೩]

ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಯೊಂದು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತು.[೩] ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬಂದರೂ ಸಹ ಕೋಟೆಯಿದ್ದರಬಹುದಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಇಂದು ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ ಹೆಚ್ಚಿತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಳೀಯ ಶ್ರೀ ಆದಿನಾಥ ಜಿನಮಂದಿರದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿ ಹೋಗಿದ್ದ ಅಪರೂಪದ ತೃಟಿತಗೊಂಡ ವೀರಶಾಸನವನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ.[೪] ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆ "ತ್ರಿಭುವನ ಮಲ್ಲ"ನು ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಆತನ ಆಧೀನನಾದ ತೇರದಾಳದ ಭುವನಗಾವುಂಡನು ಹೆಮ್ಮಗಾವುಂಡ ಹಾಗೂ ಚಾವುಂಡಯ್ಯನ ಮಕ್ಕಳೊಡಗೂಡಿ ಡಿಗ್ಗಜವಾಡದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ವೀರ ಮರಣವನ್ನಪ್ಪಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೂಲಪಾಠ ಹಳಗನ್ನಡದಲ್ಲಿದೆ.

ಈ ಪ್ರದೇಶವು ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ರಟ್ಟರ ಆಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಸವದತ್ತಿ ರಟ್ಟರ ರಾಜಮನೆತನದ ಒಂದನೇ ಕನ್ನಕೈರನ ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಎರಗ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೦) ಈ ಭಾಗವನ್ನು ತನ್ನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಎರಗನು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ೨ನೇ ಜಯಸಿಂಹ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೧೮-೧೦೪೨) ನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೦ರ ಮಂಟೂರ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೫]

ಎರಗನ ಪ್ರಧಾನನಾದ ಮಾದಿರಾಜ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕ ಕಾಳಿದಾಸರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ರಾಯಬಾಗದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದಾನ ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೬] ಈ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ರಾಯಬಾಗ ಪ್ರದೇಶ ರಟ್ಟರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂಬ ಅಂಶ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಇದೇ ರಟ್ಟರಿಂದ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದು.

ರಾಯಬಾಗದಲ್ಲಿಯ ಹಳೆಯ ಜಾಮಿಮಸೀದಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಶಿಯನ್ ಶಾಸನವೊಂದು ದೊರೆತಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಶೂಹುರ್ ವರ್ಷ ೧೦೩೦ ಜುಮದ್ ಆಯ್. ೧೯ (ಆ.ಹಿ. ೧೦೩೯) (೧೬೨೯ ಡಿಸೆಂಬರ ೨೫) ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಸೀದಿ ನಿಮಾಣವಾದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ; ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಆರಂಭದಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ರಟ್ಟರಿಂದ ಆಳಲ್ಪಟ್ಟು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲೀಂ ರಾಜ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಮರಾಠರದಾಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿರಬಹುದು.

ಆಧಾರಗಳು.

೧ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್. ಪುಟ–೬೩೦.

೨ “ಬೆಳಗಾವಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಕುಟಮಣಿ”. ಪ್ರ॥ ಡಾ: ಶಾಲಿನಿ ರಜನೀಶ್. ಭಾ.ಆ.ಸೇ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಮಿತಿ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ. ಸಾಹಿತ್ಯ: ರಮೇಶ ಕೆಂಗೇರಿ.

೩ “ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಳುವಳಿ ಕೋಟೆಗಳು”. ಯ.ರು. ಪಾಟೀಲ. ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು. ಕ.ಸಾ.ಪ. ಬೆಂಗಳೂರು–೨೦೦೩. ಪುಟ ೫೧.

೪ ವಿಜಯ ಕರ್ನಾಟಕ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ. (ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ವೀರಶಾಸನ ಪತ್ತೆ). ೧೦ ಅಗಸ್ಟ ೨೦೦೩. ಸಂಶೋಧಕ: ಡಾ॥ ಪಿ.ಜಿ. ಕೆಂಪಣ್ಣವರ. ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ: ಡಾ॥ ಬಿ.ಆರ್. ಹಿರೇಮಠ.

೫ ಜೈನ ಪರಂಪರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕೊಡುಗೆ, ಪುಟ ೩೮ ಸಂಪುಟ ೧ ಡಾ॥ ಬಿ.ಆರ್. ಹಂದೂರ. ಪ್ರಕಾಶಕರು – ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಭಗವಾನ ಮಹಾವೀರರ ೨೬೦೦ನೇ ಜನ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಕ ಮಹೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ ಬೆಳಗಾವಿ ೨೦೦೨ ಇಸ್ವಿ

೬ Inscriptions in Northern Karnataka and the Kolhapur state No 23, page – 105.

ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು

೧) ಮುದಕವಿ ಕೋಟೆಯ ಅರಮನೆಯಿದ್ದ ಎರಡನೇ ಸುತ್ತಿನ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆಯ ಬುರುಜು ಮತ್ತು ಗೋಡೆ.

೨) ಮುದಕವಿ ಕೋಟೆಯ ಎರಡನೇ ಸುತ್ತಿನ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರ.

೩) ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಾವರಣದ ಬುರುಜುಗಳು.

೪) ನೇರ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜು ಮತ್ತು ಕೋಟೆ.

೫) ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

೬) ಸವದತ್ತಿಯ ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬದಿಯ ಬುರುಜುಗಳು.

೭) ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ (ಅಗಸಿ ಬಾಗಿಲು).

೮) ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಸುತ್ತಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

೯) ಪ್ರತಾಪಗಡ (ನಂದಗಡ) ಕೋಟೆಯ ತೃಟಿತಗೊಂಡಿರುವ ಗೋಡೆ.

೧೦) ರಾಯಬಾಗ ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಗೋಡೆ.

೧೧) ರಾಯಬಾಗದ ಶಾಹು ಮಹಾರಾಜರ ವಾಡೆ.

೧೨) ರಾಜಹಂಸಗಡ(ಯಳ್ಳೂರಗಡ)ದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ.

೧೩) ರಾಜಹಂಸಗಡದ ಬುರುಜುಗಳು.

೧೪) ರಾಮದುರ್ಗ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಬಲಬದಿಯ ಬುರುಜು.

೧೫) ರಾಮದುರ್ಗ ಕೋಟೆಯ ಹಿಂಭಾಗದ ಬುರುಜು ಮತ್ತು ನಾಶಹೊಂದಿರುವ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆ.

೧೬) ರುದ್ರಾಪುರ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಬುರುಜು.

೧೭) ಸಂಪಗಾಂವ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ನಾಶಗೊಂಡ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು.

೧೮) ಸಂಪಗಾಂವ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿಲ್‌ಶಾಹಿ ಕಾಲದ ಮಸೀದಿ.

೧೯) ಸವದತ್ತಿಯ ಶಿರಸಂಗಿಯ ದೇಸಾಯಿ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎದುರಿಗಿರುವ ಬುರುಜು.

೨೦) ಸವದತ್ತಿಯ ಶಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳಭಾಗದ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಬಾವಿ.

೨೧) ಶಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿಯ ದೇಸಾಯರ ಕೋಟೆಯ ಎಡಬದಿಯ ಬುರುಜುಗಳು.

೨೨) ಸೊಗಲ ಕದಂಬರಾಯನ ಕೋಟೆಯ ನಾಶಗೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜು.

೨೩) ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿಯ ಕೋಟೆಯ ತೃಟಿತಗೊಂಡಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಬುರುಜು.

೨೪) ತಲ್ಲೂರು ದೇಸಾಯರ ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜುಗಳು ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ.

೨೫) ತೊರಗಲ್ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಬುರುಜುಗಳು.

೨೬) ಯಾದವಾಡ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ (ಅಗಸಿಬಾಗಿಲು).

೨೭) ಯಮಕನಮರಡಿ ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜು.

೨೮) ಬೆಳಗಾವಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜು ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಂದಕ.

೨೯) ಅಥಣಿ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯ ಒಳಭಾಗ.

೩೦) ಅಥಣಿ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಭಾಗ.

೩೧) ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯು ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಬಾವಿ.

೩೨) ಬೆಳಗಾಂವಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

೩೩) ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು.

೩೪) ಚಚಡಿ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

೩೫) ಚಚಡಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳು.

೩೬) ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಕೋಟೆ ಆವರಣದಲ್ಲಿಯ ಕುಲಕರ್ಣಿ ವಾಡೆ.

೩೭) ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಕೋಟೆಯ ತೃಟಿತಗೊಂಡ ಬುರುಜು.

೩೮) ದೇಶನೂರು ಕೋಟೆಯ ತೃಟಿತಗೊಂಡ ನಾಲ್ಕು ಬುರುಜುಗಳು ಮತ್ತು ಗೋಡೆ.

೩೯) ದೇಶನೂರನಲ್ಲಿಯ ನಿರಂಜನ್‌ಮಹಲ್.

೪೦) ದೊಡವಾಡ ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜುಗಳು.

೪೧) ಗೋಕಾಕನ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕೋಟೆಯ ಒಳಬಾಗ.

೪೨) ಗೋಕಾಕನ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಬಾಗ.

೪೩) ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಾವರಣದಲ್ಲಿರುವ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು.

೪೪) ಹನುಮಂತಗಡ (ಮಾಚಿಗಡ) ದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

೪೫) ಹನುಮಂತಗಡ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದ ಗೋಡೆ.

೪೬) ಹನುಮಂತಗಡ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೊರೆದು ಮಾಡಿದ ನೀರು ಸಂಗ್ರಾಹಕ.

೪೭) ಹರಗಾಪುರಗಡದ ಬಲಬದಿಯ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆ ಹಾಗೂ ಗುಹೆ.

೪೮) ಪೂವಲ್ಲಿ (ಹೂಲಿ) ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

೪೯) ಹುಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಗುಮ್ಮಟ.

೫೦) ಹುನ್ನೂರಗಡದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ.

೫೧) ಹುನ್ನೂರಗಡದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

೫೨) ಕಟಕೋಳ ಕೋಟೆಯ ಬುರುಜುಗಳು.

೫೩) ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

೫೪) ಕಾಕತಿಯಲ್ಲಿಯ ನಾಶಗೊಂಡಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆ ಮತ್ತು ಬುರುಜು.

೫೫) ಕಠಾರಿಗಡ ಕೋಟೆಯ ಒಳಬಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬುರುಜುಗಳು.

೫೬) ಖಾನಗಾಂವಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ತೃಟಿತಗೊಂಡ ಬುರುಜು ಮತ್ತು ಗೋಡೆ.

೫೭) ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಬದಿಯಲ್ಲಿಯ ಬುರುಜು.

೫೮) ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆಯ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು.

೫೯) ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಗೋಡೆ.

೬೦) ಮಮದಾಪೂರ ಕೋಟೆಯ ನಾಶಗೊಂಡ ಗೋಡೆ.

೬೧) ಯಾದವಾಡ ಕೋಟೆಯ ಅಗಸಿಬಾಗಿಲಿನ (ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ) ಬಲಭಾಗದ ಅವಶೇಷ.

೬೨) ಕಟಕೋಳ ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.

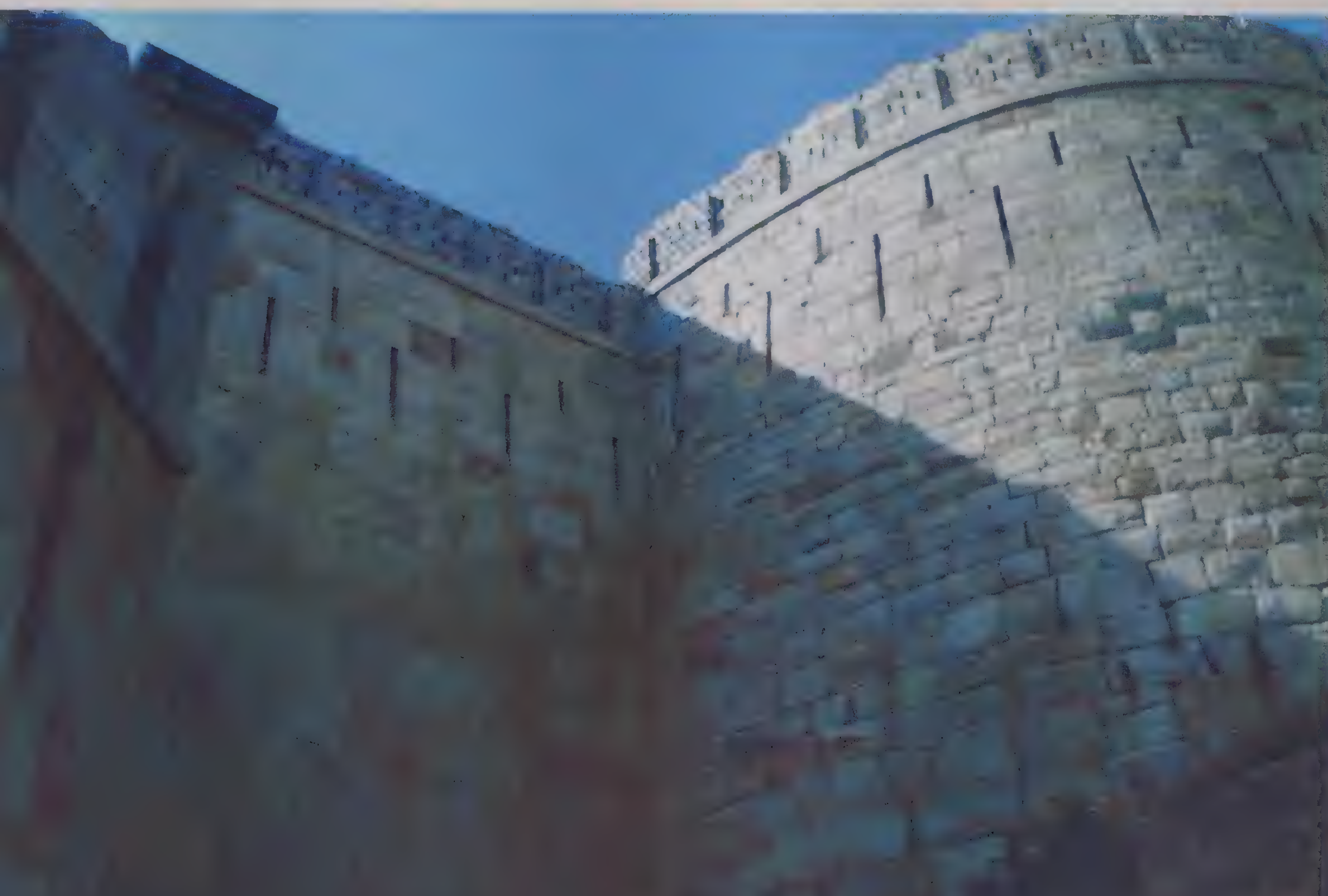

DURGA DEVI TEMPLE

ಅಧ್ಯಾಯ – ೫

ರಕ್ಷಣಾ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ.

ಆದಿಕಾಲದ ಮಾನವನು ತನ್ನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದಂತೆಲ್ಲ, ತನ್ನ ಹಾಗೂ ತನ್ನ ಪರಿವಾರದ ಲೌಕಿಕ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತ ಮುಂದುವರಿದನು. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಮಾಜಗಳು-ಸಮುದಾಯಗಳು ಬೆಳೆಯುತ್ತ ಮುನ್ನಡೆದಂತೆ, ಪ್ರಸ್ತುತಕಾಲದ ಮಾನವನಿಗೆ, ಸಮಾಜದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಕುರಿತು ತಿಳುವಳಿಕೆ ಉಂಟಾಗಹತ್ತಿತ್ತು. ಆ ತಿಳುವಳಿಕೆಯೇ ನಂತರದಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆ"ಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಯಿತು.

ತನ್ನ ಲೌಕಿಕ ಸಂಪತ್ತು ಹೆಚ್ಚಾದಂತೆಲ್ಲ ಅವನು ಕಳ್ಳರಿಂದ ಹಾಗೂ ವೈರಿಗಳಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಮತ್ತು ತನ್ನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ, "ಕೋಟೆ"ಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಅವಶ್ಯಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಹತ್ತಿದರು. ಆನಂತರ ಊರುಗಳು ಬೆಳೆದು, ರಾಜ್ಯಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡ ತರುವಾಯ, ಇಂದು ನಾವು ನೋಡುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೂ ಬೇರೆ-ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಕೋಟೆಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ತೊಂದರೆದಾಯಕವಾದರೂ, ಕ್ರಿಪೂ ಐದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದೆಂದು ಸಂಶೋಧಕರ ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳ ಕುರಿತು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತುಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದ್ದುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮನವರಿಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲಿನ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿದಾಗ, ತಿಳಿದು ಬರುವುದೇನೆಂದರೆ- ಪುರಾಣಗಳು, ರಾಮಾಯಣ-ಮಹಾಭಾರತಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕೋಟೆಗಳ ರಚನೆ, ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಿಸಿದಾಗ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಸಂಶೋಧಕರು- ಆಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ಹಾಗೂ ಅತೀ ಸಾಹಸತನದಿಂದ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ, ಅವುಗಳ ರಚನಾ ಕ್ರಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನ ದ್ವಾರಕಾ ಪಟ್ಟಣದ ಬಗ್ಗೆ, ಕಡಲಿನ ಆಳದವರೆಗೂ ಹೋಗಿ ಸಂಶೋಧಿಸಿ, ತನ್ಮೂಲಕ, ಮಹಾಭಾರತದ ಕಾಲ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನ ದ್ವಾರಕಾ ಪಟ್ಟಣದ ಅವಶೇಷಗಳು, ಕೋಟೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು, ಕಟ್ಟಲು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಕಲ್ಲುಗಳು, ರಚನಾ ವಿಧಾನ, ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಿ, ಆತನ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾದ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಮಥುರಾಪಟ್ಟಣ, ರಾವಣನ ಲಂಕಾಪಟ್ಟಣ, ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯ ರಾಮ ಜನ್ಮಭೂಮಿ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಅವರೆಲ್ಲರ ಜೀವನಕ್ರಮ, ವಿಧಾನ, ಸಾಮಾಜಿಕ-ಸಾಂಸ್ಕೃತಿ ಜನಜೀವನ

ವಿಧಾನ, ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿ, ಅವರ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ನೈಜತೆಯನ್ನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿ, ಹಿಂದೂ ದೇಶದ ಘನತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೂ ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ರಾಜ-ಮಹಾರಾಜರ ಜೀವನ ವೈಭವ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳ ಮೂಲಕ, ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರು ತಮ್ಮ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಮೂಲಕ ದೇಶದ ಘನತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿ ಹೀಗಿರುವಾಗ, ಮಾನವರ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದ- ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ "ಕೋಟೆಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ" ಎಷ್ಟು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕೋಟೆಗಳ ರಚನಾ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು "ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ-ಶಾಸ್ತ್ರ"ಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆಯೇ ರಾಜಮಹಾರಾಜರು-ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರು-ಪ್ರಜಾಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಭವ್ಯವಾದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅವರು ಕೋಟೆಗಳ ರಚನೆಗೆಬೇಕಾದಂಥ ಸಪ್ತಾಂಗಗಳನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ, ಅವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯದ ಏಳು (೭) ಮೂಲ ಅಂಗಗಳಾದ, ಸ್ವಾಮಿ, ಅಮಾತ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರ, ದುರ್ಗ, ಕೋಶ, ದಂಡ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರ (ಮಿತ್ರಾಜ್ಯ)- ಇವುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಕೋಟೆಗಳು ರಾಜನ ಜನನ-ಮರಣಗಳಿಗೂ ಪ್ರಮುಖ ಕಾರಣಗಳಾಗಿದ್ದವು. ರಾಜನು ಅಪಾರ ಹಣವನ್ನು ಖರ್ಚುಮಾಡಿ, ಭದ್ರವಾದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಪ್ರಜೆಗಳ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ-

ಕೋಟೆಯ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಕೊತ್ತಲುಗಳು, ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳು, ಕಂದಕಗಳು, ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ವೈರಿಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೋಟೆಯ ಭದ್ರತೆಗಾಗಿ, ಬಳಸು ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು, ನಿವೇಶನ, ಜಲಮೂರೈಕೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ, ವಿಧಾನೋಕ್ತವಾಗಿ, ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಪ್ರಜಾಹಿತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು, ಜನಾನುರಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಇಂದಿನ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಕೋಟೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ, ಇಂದು ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಕೋಟೆಗಳೆಲ್ಲ ಇಂದು ಕೇವಲ ನಾಮಾವಶೇಷವಾಗಿದ್ದು, ಅಳಿದುಳಿದ ಕೆಲವೊಂದು ಕೋಟೆಗಳು, ತನ್ನ ಗತಿಕಾಲದ ವೈಭವವನ್ನು ದುಃಖದಿಂದ ನಮ್ಮೆದುರು ತೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿವೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ, ಮೂಕ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ, ಕೇವಲ ಅವಶೇಷಗಳಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ; ಕೆಲವು ಈಗಾಗಲೇ ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿವೆ.

ಕೊತ್ತಲುಗಳು:

ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಕೋಟೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಕೋಟೆಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವಲ್ಲಿ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಅತೀ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಕೊತ್ತಲಗಳಿಲ್ಲದ ಕೋಟೆ ನಮಗೆ ಕಾಣಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೊತ್ತಲ ಎಂದರೆ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗ, ಸೈನಿಕರು ಕೋಟೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ರಾಜ್ಯ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ನುಗ್ಗದಂತೆ ಕಾಯುವ ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶ, ಅಲ್ಲದೇ ಕೊತ್ತಳಕ್ಕೆ

ಬುರುಜು, ಕೊತ್ತಲ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಕಾವಲುಗೋಪುರ ಎಂದು ವಿವಿಧ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೋಟೆಯ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಕೊತ್ತಳದ ಸಮೀಕರಣವೂ ಆಗಿದೆ.

ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾನ: ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವದಾಗಿತ್ತು. ಇವು ಎತ್ತರದ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯುವ ಸನ್ನಿವೇಶ ಎದುರಾದಾಗ ಇವು ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವು ಆಯಕಟ್ಟಿನ ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದು ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಿದ್ದ ತಗ್ಗು ಪ್ರದೇಶದ ಕಂದಕದ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೂರದಿಂದಲೇ ಶತ್ರು ಸೈನ್ಯದ ಆಗಮನವನ್ನು ಕಂಡು ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಜ್ಜಾಗಿ ಕಾದಾಡಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇವು ಅನುಕೂಲಕರ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು.

ಕೋಟೆಯ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಕೋಟೆಗೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡು ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಎರಡು ಕೊತ್ತಲುಗಳ ನಡುವಿನ ಅಂತರ ೩೦ ದಂಡಗಳಿರಬೇಕು. (೧ ದಂಡ= ೬ಅಡಿ, ೩೦ ದಂಡ= ೫೪ಮೀ ಅಥವಾ ೧೮೦ ಅಡಿ) ಕೊತ್ತಳದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾಳಿ, ಬೆಳಕು ಹಾಯುವಂತೆ ಛಾವಣಿ ಹಾಕಿರಬೇಕೆಂದು ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.[೧] ಭೀಮ ಕವಿಯು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥ ಬಸವಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಭದ್ರವಾದ ಕೊತ್ತಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.[೨] ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಮುಗಿಲು ಮುಟ್ಟುವಂತಿರಬೇಕು. ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಬಲವಾದ ಶಿಲೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿರಬೇಕು. ವೈರಿಗಳಿಗೆ ಕಷ್ಟದಾಯಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ವಿವರಣೆ ದೊರಕುತ್ತದೆ.[೩]

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೋಟೆಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುತ್ತ ಶತ್ರು ಪಡೆಗಳಿಗೆ ಕಂಟಕಪ್ರಾಯವಾದ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದವು. ಕೊತ್ತಲವಿಲ್ಲದ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆನ್ನುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದವು.

ಇಂತಹ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆಯಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಗೋಡೆ ನಾಶವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕೊತ್ತಲುಗಳು ಯಾವುದೇ ರೀತಿ ನಾಶಹೊಂದದೆ ಹಾಗೆ ನಿಂತಿರುವ ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ: ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಕಿಲ್ಲಾ ತೊರಗಲ್ಲ್ ಗ್ರಾಮ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಸಂಸ್ಥಾನ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯನ್ನು ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭೂತಂಕುಶನೆಂಬ ರಾಜ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯಿರುವ ತೊರಗಲ್ಲ್ ಕೋಟೆಯು ಅತೀ ಹೆಚ್ಚು ಮತ್ತು ಸದೃಢವಾದ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು (ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು) ಹೊಂದಿದೆ.

[illegible]

ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸವದತ್ತಿ ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೋಟೆ, ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದ ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣದ ಬಳಿಯಿರುವ ಕೋಟೆ, ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನ ಅನಂತಪುರ ಕೋಟೆ, ಇವೆಲ್ಲವುಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕೊತ್ತಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕೋಟೆಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳು ಕನಿಷ್ಠ ನಾಲ್ಕು ಕೊತ್ತಲು (ಬುರುಜು) ಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಕೇವಲ ಮೂರು ಬುರುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕೋಟೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದರೆ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಕಾಕತಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಗಳ ತಲವಿನ್ಯಾಸವು ತ್ರಿಕೋನಾಕಾರ, ಅಂಡಾಕಾರ, ಚೌಕಾಕಾರ, ಆಯತಾಕರದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ಕೊತ್ತಲುಗಳು (ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರ) ಕೋಟೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಕೆಲವು ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಕೊತ್ತಲು (ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರ) ಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರಗಳು (ಬುರುಜುಗಳು)

೧) ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು	: ೧) ಬೆಳ್ಳಿಕಟ್ಟಿ
	೨) ಕಡಸಗಟ್ಟಿ
	೩) ಮೆಟ್ಯಾಲ
	೪) ಜಮಲಾಪುರ
	೫) ಗಡಾದಮರಡಿ (ಕಿತ್ತೂರು)
೨) ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕು	: ೧) ರಾಜಾಪುರ.
	೨) ಸಿಂಧಿಕುರುಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ (ಮೂರು ಬುರುಜು)
	೩) ಗೋಕಾಕನ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬಡಾವಣೆಯಲ್ಲಿ.
	೪) ಗಿಳಿಹೊಸುರ.
೩) ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು	: ೧) ಚಿಕ್ಕಲದಿನ್ನಿ.
	೨) ಮನಗುತ್ತಿ.
	೩) ದಡ್ಡಿ.
	೪) ಮೊದಗಾ.

೪) ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕು : ೧) ಹೂಲಿ.
೨) ಆಚಮಟ್ಟಿ.
೩) ಸೋಮಾಪುರ.
೪) ಹಲಕಿ (೧+೩=೪. ಮೂರು ಬುರುಜುಗಳ ನಾಶ)
೫) ಕೋಟೂರ.
೬) ಮುರಗೋಡ.

೫) ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು : ೧) ಉಗಾರ ಖುರ್ದ್ (ಎರಡು ಬುರುಜುಗಳು) ನಾಶಹೊಂದಿವೆ

೬) ರಾಯಬಾಗ ತಾಲೂಕು : ೧) ರಾಯಬಾಗ.
೨) ಕಬ್ಬೂರ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಸು. ೨೭ ಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರ (ಬುರುಜುಗಳು) ಗಳಿರುವದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳು ಕೋಟೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪದೂರದ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದಾದ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ. ಈ ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳು ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡಗಾತ್ರದ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಗಾತ್ರದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು, ಮಣ್ಣನ್ನು ಮತ್ತು ಗಚ್ಚನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಬುರುಜುಗಳು ಸು. ೩೫-೭೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರದವರೆಗೂ, ಅಗಲಳತೆ ಸು. ೨೫ ಅಡಿ (ಮೇಲ್ಭಾಗ) ಹೊಂದಿದ್ದು, ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರದ (ಬುರುಜು) ಮೇಲೆ ಏರಿ ಹೋಗಲು ಒಳಭಾಗದಿಂದಲೇ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ, ಮೇಲೆ ಹೋದಂತೆ ಕೆಲವು ಬುರುಜುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವಲುಗಾರರ ಕೋಣೆಗಳಿವೆ, ಧ್ವಜಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ, ತುಬಾಕಿ ಕಿಂಡಿಗಳಿವೆ, ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಈ ಬುರುಜುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತರೆ ಸು. ೬-೭ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದವರೆಗೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾದ ವೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜು (ಗೋಪುರ)ಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡುವದಾಗಿತ್ತು. ಶತ್ರು ಸೈನ್ಯದ ಆಗಮನ ಮತ್ತು ಆಕ್ರಮಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಒದಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವು ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ.

ಕಂದಕ :

ಸ್ಥಲದುರ್ಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿರುವ ವಿಷಯವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಕವಿಗಳ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಕಂದಕಕ್ಕೆ "ಅಗಳು", ನಿರ್ಗಾದಿಗೆ, ಪರಿಖೆ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

ವಸ್ತುಕ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆಯ ಪರಿಚಯ" ಮಾಡಿಕೊಡುವಾಗ ಕವಿಭೂಷಣ ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಅವರು "ನಿರ್ಗಾದಿಗೆ (ಅಗಳು)" ಕುರಿತು ವರ್ಣನಾತ್ಮಕ ಉದಾಹರಣೆಯೊಂದನ್ನು ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

"ಬಡಬಾನಲನಿಗೆ ಹೆದರಿದ ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರವು, ಅಮರ ಶೈಲವನ್ನು ಶರಣು ಹೊಕ್ಕಿರುವುದೇನೋ ಎಂಬಂತೆ "ನಿರ್ಗಾದಿಗೆ"ಯು "ಹೊನ್ನಕೋಟೆ" ಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು. (ಆಶ್ವಾಸ-೧,ಪದ್ಯ-೧೧೩)

ಅಮರಶೈಲ ಎಂದರೆ ಮೇರು ಪರ್ವತ. ಅದು ಬಂಗಾರದ್ದೆಂದು ಕವಿ ಸಮಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಎತ್ತರವಾದ ಕೋಟೆಯು ಬಂಗಾರದುದು.

ಅದೇ ರೀತಿ "ಪರಿಖೆ (ಅಗಳು)" ಈ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವಾಗ "ಈ ಪುರವು ತನ್ನಂತೆಯೇ-"ರತ್ನ ವಿತತಿ" ಗೆ ನಿವಾಸವಾಯಿತೆಂಬ "ಸಮಗುಣ ಪ್ರಣಯ"ದಿಂದ ಸಮುದ್ರವು ಬಂದು ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡಿರುವುದೇನೋ ಎಂಬಂತೆ, ಸುತ್ತಲೂ "ಪರಿಖೆ" ಬಳಸಿರುವುದು (ಆಶ್ವಾಸ-೧, ಪದ್ಯ-೧೧೫) ಎಂಬುದಾಗಿ ಕವಿಭೂಷಣ ಬೆಟಗೇರಿಯವರ ನಿರೂಪಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಕೊಡವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕಂದಕಕ್ಕೆ "ಕಡಂಗ" ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ಕಡಂಗ'ವೆಂದರೆ ಯುದ್ಧ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತೋಡಿಸಲಾದ "ಕಂದಕ" ವೆಂದು ಬಿ.ಎಲ್. ರೈಸ್ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಈಗಲೂ ವಿರಾಜಪೇಟೆ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಕಡಂಗವೆಂಬ ಒಂದು ಊರಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂದಕ ಮತ್ತು ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯ ನಡುವೆ ಅನಗತ್ಯ ಸ್ಥಳವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಂದಕದ ಅಗಲವು ಬುಡಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಹೆಚ್ಚಿಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಬನವಾಸಿಯ ಕಂದಕದ ಅಗಲವು ಬುಡದಲ್ಲಿ ೧೦ ಮೀಟರ್. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧೪ ಮೀಟರ್ ಇದೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಕಂದಕದ ಅಳತೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ.[೪]. ಅತ್ಯಂತ ಹೊರಗಿನದು ೧೪ ದಂಡ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು ೧೨ ದಂಡ. ಮತ್ತು ಒಳಗಿನದು ೧೦ ದಂಡ ಅಗಲವಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಕಂದಕಗಳ ನಡುವೆ ಎರಡು ದಂಡ ಅಗಲದ ಒಂದು ದಂಡ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಎರಡು ಕಂದಕಗಳ ನಡುವಿನ ಅಂತರ ೨ ಎರಡು ದಂಡ, ಒಂದು ದಂಡವೆಂದರೆ ಆರು ಅಡಿ, ಅಥವಾ ನಡುವಿನ ಅಂತರ ೨ ಎರಡು ದಂಡ ಎಂಬುದು. ಶ್ರೀ ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಶತ್ರುವು ಒಂದು ಬಾಣವನ್ನು ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅರವತ್ತು (೬೦) ಮೀಟರ ಹೋಗಬಲ್ಲದು. ಅದು ಗುರಿಯ ಸಮೀಪ ಬಂದಂತೆ ಅದು ನಿಧಾನವಾಗಿ ತನ್ನ ವೇಗವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದರ ವೇಗ

ತೀವ್ರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶತ್ರುವು ಹೊರಗಿನ ಕಂದಕದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಬಿಡುವ ಬಾಣದಲ್ಲಿ ವೇಗದ ಮೊನಚು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಂದಕವು ಸಾಕಷ್ಟು ಅಗಲವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊಸಳೆಯಂಥ ಅಪಾಯಕಾರಿ ಜಲಚರಗಳಿದ್ದು, ದಾಟುವುದು ಸುಲಭವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಂದಕವನ್ನು ದಾಟಲು ರಸ್ತೆ ಕಿರಿದಾಗಿದ್ದು, ಅದಕ್ಕೆ ಬಲವಾದ ಕಾವಲು ಇರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಒಮ್ಮೆ ಏನಾದರೂ ಗೋಡೆಯ ಸಮೀಪ ಬಂದರೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಮಾರಕ ಅಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಅವರು ಗಾಯಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೋಟೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಹೊರಗೆ ಉಬ್ಬಿದಂತಿದ್ದುದರಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವುದು ಕಠಿಣ ಕೆಲಸವೇ ಆಗಿದ್ದಿತು. "ಸನ್ನತಿ ಕೋಟೆ"ಯು ಇದಕ್ಕೊಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

"ಕೋಟೆ ಯುದ್ಧ" ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದರೆ, ಮೊದಲು ಕಂದಕವನ್ನು ದಾಟಲು ಸೂಕ್ತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹುಲ್ಲು ಹೊರೆ, ಕೊರಡು (ಒಣ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ತುಂಡು), ಕಲ್ಲುಗುಂಡು ಮತ್ತು ಮಣ್ಣನ್ನು ಅಗಳಕ್ಕೆ ತುಂಬುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗೂ ನೆಲವನ್ನು ಸಮಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಕವಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಪಂಡಿತ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫) ನ "ಚೆನ್ನ ಬಸವ ಪುರಾಣ" ದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ. "ಕೋಟೆಯ ಮೇಲಿನವರು ಪ್ರತಿ ಆಕ್ರಮಣವಾಗಿ ಕೊತ್ತದೊಳಗಿನ ಅಂಬುಗಂಡಿಯಿಂದ ಬಾಣದ ಸುರಿಮಳೆ, ಡೆಂಕಣಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಆಡಿದರೆ, ಕವಣೆಗಲ್ಲು, ಕಾಯ್ದ ಎಣ್ಣೆ, ಉಸುಕು, ಅರಗು, ಸುಣ್ಣ, ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಅಂಬಲಿಯನ್ನು ಮೇಲಿನಿಂದ ಸುರಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಕೋಟೆಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಕಂದಕವು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ. "ಅಂಕಕೆ ಬರ್ಪ ರಾಯರ ಗಂಡನೆಂದೆಂಬ "ಡೆಂಕಣೆ–ಮರುಳ್ಗೆ" ಗಳೊಡನೆ ಭೋಂಕನೆ ಮಿಡಿವ ಲಾಳಿಯ 'ಬಿಲ್ಲು–ಪೆಟಲ್' ಗಳ ಸಂಕುಲವು ಇರ್ಪುದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ"! ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದರೆ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ದಿನಾಂಕ ೨೩ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೮೨೪ ಹಾಗೂ ದಿನಾಂಕ ೫ ಡಿಶಂಬರ ೧೮೨೪ ರಂದು ಜರುಗಿದ ವೀರರಾಣಿ ಕಿತ್ತೂರ ಚೆನ್ನಮ್ಮ ದೇಸಾಯಿಣಿಯ ಬ್ರಿಟಿಷರ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆಸಿದ "ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ" ಯುದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ "ಅತ್ಯಂತ ಸಾಹಸ ಪೂರ್ಣ ಯುದ್ಧ" ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೈಕೊಂಡ ಕ್ರಮಗಳು ಕಿತ್ತೂರಿನ ಜನ ಮಾನಸದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಹಸಿರಾಗಿವೆ.

"ಹರಿಗೆ ಹಾಸಿಗೆಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪಾತಾಳ ಪುರದಿಂದ ಉರಗೇಂದ್ರ ಬಂದ । ವರಮಾರ್ಗ ದ್ವಾರವಿದೆನೆ ಬಲು ಘಾತದೆ ಮೆರೆದುದು "ಅಗಳಂ" ಅದಂ ಏನನು ಎಂಬೆ" ಎಂಬುದು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಕಹಳೆಯಾಗಿ, ಬ್ರಿಟಿಷರನ್ನು ಸದೆ ಬಡಿದು, ಭರತ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಾತ್ರತೇಜನನ್ನು ಬಿತ್ತಿ, ಜಗದ್ವಂದ್ಯಗಳಾದ ಕಿತ್ತೂರಿನ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ ರಾಣಿಯು ನೆಲಸಿದ ಪುಣ್ಯ ಭೂಮಿ ಕಿತ್ತೂರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಯ ರಚನೆಯು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ವದಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಭದ್ರವಾದ ಕಂದಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದೇ ರೀತಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಮಹಾದ್ವಾರವುಳ್ಳ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ

ಸಮೀಪವಾಗಿ ಎಡಗಡೆಗೆ ಇಲ್ಲಿಯ "ಗಡದ ಮರಡಿ (ಕಿತ್ತೂರ ಗಡ)" ಗೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಯಿದೆ; ಸೋಮವಾರ ಪೇಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಈಗಿರುವ ಕಲ್ಮಠದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ, ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಲು ಈ "ಸೈನಿಕ ದಿಬ್ಬ" ವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಗೆ ಆಳವಾದ ಕಂದಕಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ದಿಬ್ಬದ ಮೇಲೆ ಒಂದು "ಕೊತ್ತಳ" ದ ರಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದರ ಸುತ್ತಲಿನ ಆವಾರವನ್ನು ಆಳವಾದ ಕಂದಕವು ಬಳಸಿನಿಂತಿದೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಿತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆ ತನ್ನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಮೆರಿದಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈಗ ಬೆಳೆದಿರುವ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ "ಗಿರಿದುರ್ಗ" ಗಳೇ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ.

ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ "ಸಿರಸಂಗಿ" ಯನ್ನು "ದೇವದುರ್ಗ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿಯ "ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ" ಗೆ ಮಾತ್ರ "ಕಂದಕ" ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಅವಶೇಷಗಳಿಲ್ಲ. ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸಮತಟ್ಟಾದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು, "ಕಂದಕ" ತೋಡಿಸುವ ಅವಕಾಶವೂ ಅವರಿಗೆ ಇದ್ದಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಈ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ" ಕ್ಕೆ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಮರಾಠರ ಹಾಗೂ ಪೇಶ್ವೆಯವರ ಉಪಟಳ ಇದ್ದುದು, "ಸಿರಸಂಗಿ" ಯಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವ್ಯ ಮಾಡುವುದು ಇವರಿಗೆ ದುಸ್ತರವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಾಗ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮೇಲಾಗಿ ಈ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೩೨ ರಿಂದ ೧೮೩೭ ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ೨೩ನೇ ದೇಸಾಯಿಯಾದ ಜಾಯಪ್ಪ ದೊರೆಯು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ನಂತರದ ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಯ ರೋಗದಿಂದಾಗಿ ಸೋಮವಾರ ದಿನಾಂಕ ೧೧ ಅಕ್ಟೋಬರ ೧೮೪೯ ರಂದು ಸಿರಸಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೈಕ್ಯರಾದ ಕಾರಣದಿಂದ, ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲಿನ "ಕಂದಕ" ದ ಕೆಲಸ ನಿಂತೇ ಹೋಗಿದೆ. ನಂತರ ದತ್ತಕ ಸಂತಾನ ಸಮಸ್ಯೆ, ಒಳಗಿನ ಹಾಗೂ ಹೊರಗಿನ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳ ಉಪದ್ರವ ಈ ರೀತಿ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಸುಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದ್ದ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ದೇಸಾಯರಿಗೆ-ದೇಸಾಯಿಣಿಯರಿಗೆ, ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ "ಕಂದಕ" ತೋಡಿಸಿ, ತಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆ, ಸಂಸ್ಥಾನದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯವಧಾನವೇ ಇದ್ದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಮೇಲು ನೋಟಕ್ಕೆ ಯಾರಿಗಾದರೂ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು.[೫]

ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವಾಗ ಸ್ಥಳಗಳ ಆಯ್ಕೆಗೆ ಬಹಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಶತ್ರುಪಡೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಹತ್ತಿರ ಬರದಂತೆ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಡಿದಾದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ, ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯದ ನಾಲ್ಕೂ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಿಪಡೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲು ಸೂಕ್ತವಾದ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಕೌಟಿಲ್ಯನು ತನ್ನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನೆಲಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವದು ಸುಲಭ. ನದಿ ಕೋಟೆಯ ವಶ ಕಷ್ಟಕರ ಮತ್ತು ಗಿರಿ ಕೋಟೆಯ

ವಶ ಹೆಚ್ಚು ಕಷ್ಟಕರ.[೬] ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ದಾಳಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವಲ್ಲಿ ಕಂದಕಗಳು ಬಹುಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕೆಲವೇ ಎತ್ತರದ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕೋಟೆಗಳ ಹೊರಭಾಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಸದಾ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಆಳವಾದ ಕಂದಕ (ತಗ್ಗು) ದ ರಚನೆ ಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಕಂದಕಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ಶತ್ರುಪಡೆ ಸರಳವಾಗಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸದಂತೆ ತಡೆಯುವುದು. ಶತ್ರುಗಳ ದುರಾಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ನಗರ (ಕೋಟೆ) ತುತ್ತಾಗದಂತೆ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲೆ ಸದಾ ಕಾವಲಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಕಂದಕಗಳು[೭] ೬೦ ಅಡಿ ಅಗಲ ಮತ್ತು ೩೦ ಅಡಿ ಆಳವಾದ ಕಂದಕಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಸದಾಕಾಲ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲಿರುವ ಆಳವಾದ ಕಂದಕದಲ್ಲಿ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು (ಮೊಸಳೆ) ಮತ್ತು ಹರಿತವಾದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವೈರಿಗಳು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕೆಂದರೆ ಈ ಆಳವಾದ ಕಂದಕದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಈಜುವದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ನೀರಿನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಅಳವಡಿಸಿದ ಹರಿತವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ವೈರಿಗಳಿಗೆ ಅಪಾಯವಿತ್ತು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕಂದಕಗಳಿಗೆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಕೆರೆ ಮತ್ತು ನದಿಗಳಿಂದ ನೀರು ಪೂರೈಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಬೆಳಗಾವಿಯ ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಆಳವಾದ ಕಂದಕದಿಂದ (೫೫' x ೧೫') ಅಂದಿನ ಕಾಲದವರು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಭದ್ರತೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೮] ಈ ಕೋಟೆಗೆ ಎದುರಿಗಿರುವ ಕೆರೆಯಿಂದ ನೀರು ಪೂರೈಕೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲಸಿಯಲ್ಲಿಯ ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಗೆ ಕಂದಕವಿದ್ದಿರಬಹುದಾದರೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಯಾವುದೇ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಾಣಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗಿರಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾದ ನಂದಗಡದ ಪ್ರತಾಪಗಡ, ಮಾಚಿಗಡ ಅಥವಾ ಹನುಮಂತಗಡ ಮತ್ತು ಭೀಮಗಡಕ್ಕೆ ಕಂದಕಗಳ ರಚನೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯಮಕನಮರಡಿ ಕೋಟೆಯ ಬಲಬದಿಗೆ ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ನೇರ್ಲಿಕೊಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ (೩೦' x ೧೦') ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹುನ್ನೂರಗಡ, ಪಾರ್ಶ್ವಾಪೂರ ಕೋಟೆಗಳು ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಂದಕವಿದ್ದು ಸಧ್ಯ ಅದರಲ್ಲಿ ಕೊಳಚೆ ನೀರು ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಯಾದವಾಡ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂದಕದ ಅವಶೇಷ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

[illegible]

ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ: ಸವದತ್ತಿ ನಗರದಲ್ಲಿಯ "ಶಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕ ಕೋಟೆ" ಯ ಸುತ್ತಲಿನ ೪೦' x ೧೮' ಅಳತೆಯ ಕಂದಕ ಈಗಲೂ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಚಚಡಿ ಕೋಟೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು: ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ೩೫' ಅಗಲ ೧೦' ಆಳ ಅಳತೆಯ ಸುಮಾರು ೨೦೦ ಮೀ ಉದ್ದದ ಕಂದಕವಿದ್ದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು :

ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಪುರುಷ – ಮುಡಿಯಲ್ಲಿ ರಾಹು ಇವರೆಡರ ಮಧ್ಯದ ಅವಕಾಶವೇ "ಭಗವಂತನ ಲೀಲಾ ಪ್ರಪಂಚ", ಆಕರ್ಷಕವೂ, ಉನ್ನತವೂ, ಮನಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವಂತಾದ್ದೂ, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವಂತಾದ್ದೂ, ನೆಮ್ಮದಿಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವಂತಾದ್ದೂ ಮತ್ತು ಆನಂದವನ್ನು (ಉಂಟು ಮಾಡುವಂಥಾದ್ದೂ) ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಂಥಾದ್ದೂ ಆದ ಸುಂದರ ಸ್ಥಳವೇ "ದೇವಾಲಯ". ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತ ಸ್ಥಳವು. ಒಟ್ಟಾರೆ ದೇವತೆಗಳು ರಚಿಸುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣ ಆಗಬೇಕು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ನದಿ, ಕೆರೆ, ತಟ ಸಮುದ್ರ, ಕಿನಾರೆ, ಮದಕ, ನಿತ್ಯಜಲಧಾರೆಯ ಸಮೀಪ ನಿತ್ಯಹರಿದ್ವರ್ಣ ಕಾಡು, ಗಿರಿ, ಶಿಖರ ಸಜ್ಜನರೇ ವಾಸಿಸುವ ಸುಂದರ ಪರಿಸರವುಳ್ಳ ನಗರ ಪೇಟೆ, ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಸ್ಥಳಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿ "ಅಪರಾಜಿತ ಪ್ರಚ್ಛ" "ಮಯಮತ" ಭೃಗುಮಹರ್ಷಿ ರಚಿಸಿದ ಕ್ರಿಯಾಧಿಕಾರ, ಮುಳವದ ರಾಜನಾದ ಬೋಜನಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ "ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ", ಮುಂತಾದ ವಾಸ್ತುಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಸಹಜವಾಗಿ ಬಿದ್ದ ನೀರು, ಸಹಜವಾಗಿ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹರಿಯುವ ಜಾಗ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಶಸ್ತವೆಂಬುದಾಗಿ "ವಾತುಲಶುದ್ಧಾಗಮ" ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಆರಿಸಿದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಡಿ ಚಚ್ಚೌಕದ ಹೊಂಡ ತೆಗೆದು, ಕಲಶದ ನೀರನ್ನು ಹೂವು ಸಮೇತ ಸುರಿದಾಗ, ಪುಷ್ಪವು ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಬಿದ್ದು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಕಾರವಾಗಿ ತಿರಿಗಿದರೆ ಅದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಿ ಸ್ಥಳ ಎಂಬುದಾಗಿನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪಂಚಾಂಗ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಮಾಸಗಳು, ಪಕ್ಷಗಳು, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ವಾರಗಳು ಮುಂತಾಗಿ – ಶುಭಮಾಸ, ಶುಭವಾರ, ಶುಭತಿಥಿ, ಶುಭನಕ್ಷತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಮೊದಲು, ಆಕಾಶವು ಬಹಳ ಶುಭ್ರವಿರುವ ದಿನ, ಸ್ಥಳ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಜಾಗದ ಆಯ್ಕೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸ್ತುತ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುವನ್ನು ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ಹಿಮಾಲಯದಿಂದ ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತಗಳವರೆಗೆ "ನಾಗರಶೈಲಿ"ಯೆಂದು; ಇಲ್ಲಿಂದ ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿಯವರೆಗೆ "ವೇಸರ ಶೈಲಿ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಮತ್ತು ಅದರ ಕೆಳಗಿನದ್ದು "ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಾಶ್ಯಪ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಅದರ ಕೆಳಗಿನದ್ದು "ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಾಶ್ಯಪ ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ "ಭೃಗು ಸಂಹಿತೆ ವಾಸ್ತು" ಎಂಬುದಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆರಡರ ನಡುವಿನದ್ದು "ನಾಗರ–

ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತು" ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಧದ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯ ನಿರ್ಮಾಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಚಾಲುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಅತೀ ದೊಡ್ಡ ಕಾಣಿಕೆ ಇದಾಗಿದೆ.

"ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರದಾರ" ದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ, ಒಟ್ಟು ಪ್ರಸಾದದ ಎತ್ತರವು ಅದರ ಅಗಲದ ಎರಡಷ್ಟಿರಬೇಕು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಎತ್ತರವನ್ನು ಆರು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧) ಅಧಿಷ್ಠಾನ

೨) ಪಾದ

೩) ಪ್ರಸ್ತಾರ

೪) ಕಂಠ

೫) ಶಿಖರ

೬) ಸ್ತೂಪಿ

ದೇವಾಲಯದ ಆಕಾರಗಳನ್ನು

೧)ಚತುರಸ್ರ ಪ್ರಸಾದ – ಚೌಕ

೨)ದೀರ್ಘ ಚತುರಸ್ರ ಪ್ರಸಾದ – ಆಯಾತ.

೩)ದೀರ್ಘ ವೃತ್ತ ಪ್ರಸಾದ – ಕೋಳಿ ಮೊಟ್ಟೆಯಾಕಾರ.

೪)ಷಡಸ್ರ ಪ್ರಸಾದ – ಆರು ಮೂಲೆಗಳು ಇರುವಂತಾದ್ದು.

೫)ಅಷ್ಟಸ್ರ ಪ್ರಸಾದ – ಎಂಟು ಮೂಲೆಗಳು ಇರುವಂತಾದ್ದು.

೬)ಗಜ ಪ್ರಷ್ಟಾಕಾರ – ಆನೆಯ ಹಿಂಬದಿಯ ಆಕಾರ.

ಗಜಪ್ರಷ್ಟಾಕಾರವು ಬೌದ್ಧರ ಕೊಡುಗೆಯೆಂದೂ, ಇದು ಕರಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಶ್ವರ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಈ ರಚನೆಯಲ್ಲಿವೆ.[೯]

ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ವಿಧಿ ವಿಧಾನಗಳಿದ್ದರೂ, ಒಟ್ಟಾರೆ ಸ್ಥಾಪಕ, ಸ್ಥಪತಿ, ಪೂಜಕ ಇವು ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಭಾವಿ ಅಂಶಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. "ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮಂಡೂಕ ಶಾಹಿ ಪಥ" ಎಂಬ ವಾಸ್ತುಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಸ್ಥಾನ (ಗುಡಿ) ಪವಿತ್ರವಾದ ತಾಣವೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಗುಡಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯ ದೇಹದಂತಯೇ ಶಕ್ತಿಗಳ ಒಂದು ವ್ಯೂಹವೆಂದು ಭಾವಿಸುವದಿದೆ. ಶಕ್ತಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಮಂಡಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮಂಡಲವೆಂದರೆ ಮೂಲ ಅರ್ಥ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರಿಂದ ಬರುವ ಬೆಳಕನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದ ಗಾಳಿಯ

[illegible]

ಹರವು (ವಾಯುಮಂಡಲ)). ಇದು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದು ಬೆಳಗುವುದೆಂಬ ಕಲ್ಪನೆಯಿದೆ. ಮನುಷ್ಯದೇಹ ಅಡ್ಡಾಡುವ (ಚರ ಅಥವಾ ಜಂಗಮ) ಮಂಡಲವಾದರೆ, ಗುಡಿ ಒಂದೆಡೆ ನಿಂತಿರುವ (ಅಚಲ ಅಥವಾ ಸ್ಥಾವರ) ಮಂಡಲ. ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯದೇಹದ ಮಂಡಲ ಮುಖ್ಯವಾದರೆ ಆಗಮದಲ್ಲಿ–ದೈವಿಶಕ್ತಿಗಳ ಮಂಡಲ ಮುಖ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ನಿರ್ಮಾಪಕನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಮನು, ಮಯ, ತ್ವಷ್ಟ, ಶಿಲ್ಪಿ, ವಿಶ್ವಜ್ಞ ಎಂಬ ಐದು ಮಕ್ಕಳು. ಇವರೇ ಎಲ್ಲ ಕುಶಲ ಕಲೆಗಳ ಪ್ರವರ್ತಕರು; ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿಗರು. "ದೇವಾಲಯ"ವೆನ್ನುವುದು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಕೂಡಿ ಮಾಡಿದ್ದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಐವರು ದೇವತೆಗಳು, ಐದು ಗುಣಗಳು, ಐದು ಆಕಾರಗಳೂ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನು "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮಂಡಲ"ವು ಸಂಕೇತಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಚಾಮೂರ್ತಿ ಮನುಷ್ಯದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವದಂತೆ; ಅದೇ ದೈವಿಶಕ್ತಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹರೂಪ ("ದೇಹೋ ದೇಹಾಲಯ; ಪ್ರೊಪ್ತ; ಜೀವೋ ದೇವಃ ಸನಾತನ:)

ಅದರೊಳಗೆ ಅರ್ಚಾಮೂರ್ತಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಾವಿತ್ರ್ಯ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವ ಸಾಧನ. ಗರ್ಭಗುಡಿ ಬರಿದಾಗಿರುವ ಹಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಗುಡಿಗಳಿವೆ; ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಅರ್ಚಾಮೂರ್ತಿ ಇದ್ದಿರಲಾರದು. ಮತ್ತೆ ಹಲವು ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಕಾಣಬರುವ ಅರ್ಚಾಮೂರ್ತಿ ಮೊದಲು ಅಲ್ಲಿದ್ದವುಗಳಲ್ಲ–ಎಂದ ಮೇಲೆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಾಗ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಮೂರ್ತಿಯೇ ಬೇರೆ, ಈಗ ಅಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಯೇ ಬೇರೆ, ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಸರು ಯಾವುದಾದರೂ ದೇಶದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ, ಗೆದ್ದು ಹಿಂದಿರುಗುವಾಗ ಸೋತ ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗುಡಿಗಳಿಂದ ತಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ತಂದ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆಂದು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದೂ ಉಂಟು, ಅಥವಾ ಹೆಸರಾದ ಹಳೆಯ ಗುಡಿಗಳು ಬರಿದಾಗಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಉದಾ – ಬೆಳಗಾವಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿಯ ಸಫಾ ಮಸೀದೆ. ಸೋತ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಗುಡಿಯಿಂದ ಹೀಗೆ ಮೂರ್ತಿ ಮರೆಯಾದರೂ ಗುಡಿಯ ಪಾವಿತ್ರ್ಯಕ್ಕೇನು ಕುಂದು ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಗುಡಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪಾವಿತ್ರ್ಯವಿದೆ; ಒಳಗಿನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಇದು ಅವಲಂಬಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಕಟ್ಟದ ಗುಡಿಯ ಮುಖ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಆಗಮವು "ಗರಹ ಗರ್ಭ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯಾದ ನಂತರ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟದರೆ ಅದು "ಗರ್ಭ–ಗೃಹ". ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಗುಡಿಗೆ ಆಯತನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಮಾಡಿದೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಅದೊಂದು ಶಕ್ತಿ ಕ್ಷೇತ್ರ, ಆದುದರಿಂದ ಆಯತನವೆಂದರೆ ಬಿಂಬ ಅಥವಾ ದೇಶವೂ ಆಗಬಹುದು, ಮಂದಿರವೂ ಆಗಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ "ಗರ್ಭ ಗೃಹ"ದ ಬಾಗಿಲು, ಪೀಠ ಸಮೇತ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಎತ್ತರದ ಮೂರನೇ ಒಂದರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿರಬೇಕು. ಪೀಠದ ಎತ್ತರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಎತ್ತರದ ಮೂರನೇ ಒಂದರಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿರಬೇಕು.

ಪೀಠದ ಎತ್ತರ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಎತ್ತರದ ಅರ್ಧದಷ್ಟಿರಬೇಕು. "ತಂತ್ರಸಾರ"ದಲ್ಲಿ ನಮೂದಿಸಿರುವಂತೆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮೆಯ ಮೇಲುಗಡೆ ಪೀಠಸಮೇತ ಪ್ರತಿಮೆಯಷ್ಟೇ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಖಾಲಿಜಾಗ ಬಿಡಬೇಕು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಲುಕಂಬ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕು; ಆದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮ ವಿಷಯ ಎರಡು ವಿಧಗಳು ಆಗಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಒಂದು ಮೂರ್ತಿ ವಿಧಾನ; ಇನ್ನೊಂದು ಬಹುಮೂರ್ತಿ ವಿಧಾನ. ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಏಕಮೂರ್ತಿ ವಿಧಾನದಲ್ಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮೂಲ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು – ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವಂತಾದ್ದು, ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ದೇವ – ದೇವಿಯರ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಮೂಲ ಮೂರ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವು ಆದ ಕಾರಣ ಅವುಗಳನ್ನು "ವ್ಯೂಹ ಮೂರ್ತಿ"ಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಜೈನರಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಕ್ತಿ ವಿಧಾನ ಹೆಚ್ಚು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಯ ಆಕಾರ–ಅಳತೆಗಳನ್ನು ತಾಳಮಾನದಿಂದ ನಿರ್ಧರಿಸುವರು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ದೇವರ ಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಅಥರ್ವಣ ವೇದದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ – ಕುರಿತು ವಿವರವಾದ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಚಿನ್ನದ ಕುಸುರೀ ಕೆಲಸವನ್ನು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಿಯೊಳಗೆ ಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತಿಯೊಳಗೆ ಶಿಲ್ಪ ಅಡಗಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸುಂದರ ಪ್ರಭಾವೀ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿ ಮೂಡಿಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೆ ಮುನ್ನ ನೀರು, ಹಾಲು, ಧಾನ್ಯ ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧದ ಅಧಿವಾಸ ಮೂಡಿಸಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶಯ್ಯಾದಿವಸ ಮಾಡಿಯಾದ ಮೇಲೆ "ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾ" ಕಾರ್ಯನೆರವೇರಿಸಲಾಗುವದು. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ – "ಅಷ್ಟಗಂಧ"ಗಳಿಂದ ಆಗಬೇಕು, ನಂತರ ನಡೆಸಲಾಗುವ ಪೂಜಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು "ಬ್ರಹ್ಮಕಮಲೋತ್ಸವ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಹಳ ವೈಭವದಿಂದ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಒಟ್ಟಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು "ಮಂಡುಕ ಶಾಯಿ ಪಥ" ಎಂಬ ವಾಸ್ತು ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ. "ಮಯಮತ" ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ೩೨ ವಿಧದ ವಾಸ್ತು ಮಂಡಲವನ್ನು ಅಂತರ್‌ಪದ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಮತದಂತೆ "ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿ"ಯು ಪಂಚಲೋಹದ್ದೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ಇರುವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಮೂರ್ತಿಗಳ ಎತ್ತರವು "ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ" ಮೂರ್ತಿಯ ಕಾಲುಭಾಗದಷ್ಟಿರಬೇಕು.

ಪದ್ಮಸಂಹಿತಾ ಕ್ರಿಯಾಪದ–೨, ೩೩–೩೪ ನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ್ವಾರ ನೆಮ್ಮದಿಯನ್ನು, ಪಶ್ಚಿಮ ದ್ವಾರವು ಚೈತನ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು, ಉತ್ತರದ್ವಾರವು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರವು ಮೋಕ್ಷಗಾಮಿತ್ವವನ್ನು

[illegible]

ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಂತಾದ್ದು ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಾಪಕ, ಸ್ಥಪತಿ, ಮತ್ತು ಪೂಜಕ ಈ ಮೂರು ಶಕ್ತಿಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಭಾವೀ ಅಂಶಗಳೆಂದು "ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು"ವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧೦]

ದೇವಾಲಯದ ರಚನೆ ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದಾಯಿತೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡುವನು. ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಶಿಲ್ಪ, ವಾಸ್ತು, ರೇಖಾಚಿತ್ರ, ವರ್ಣಚಿತ್ರ, ಎಲ್ಲದರ ಉಗಮವೂ ಹೌದು. ಅವನಿಗೆ ಐದು ಮುಖಗಳು; ಒಂದೊಂದು ಮುಖಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಹೆಸರು, ದೇವತೆ, ಬಣ್ಣ, ಗುಣ, ಮತ್ತು ಆಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಪ್ರಾಚೀನವೆನಿಸುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದಲೇ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದು ನಂಬಿಕೆಯಿದೆ.[೧೧] (ಉದಾ : ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯ (ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲಾವಧಿ).

ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದನ್ನು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಾಗ ತಿಳಿದು ಬರುವುದೇನೆಂದರೆ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ತಾಂತ್ರಿಕ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ, ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಎದುರಿನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ನಡುವೆ ಎದ್ದುಕಾಣುವ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಪೀಠವಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು "ನವರಂಗ" ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಒಳಮುಖವನ್ನು "ಭುವನೇಶ್ವರಿ" ಎನ್ನಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು "ಸುಕನಾಸಿ" ಎಂತಲೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗೋಪುರವನ್ನು "ವಿಮಾನ" ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರಾಜರು, ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವೇ ಇದ್ದ ಚೋಳ ಅರಸರು ತಮ್ಮ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರವಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಪೈಕಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ವಿಠ್ಠಲ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು; ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಮಂಟಪ ರಚನೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಮಹಾ ರಂಗ ಮಂಟಪವೊಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಮಂಟಪಗಳು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಉಳಿದಿವೆ; ಉಳಿದ ಮಂಟಪಗಳು ದುಷ್ಟರ ಹಾವಳಿಯಿಂದ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಈ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ೫೬ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಕಂಬಗಳು ಸುಮಾರು ಮೂರು (೩) ಮೀಟರ ಎತ್ತರವಿದ್ದು, ಸುಮಾರು ೧.೫ ಮೀಟರ ಅಗಲವಿದೆ. ದೈತ್ಯಾಕಾರದ ಕಂಬಗಳೆಂದರೂ ಸರಿ; ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಶೋಭೆ ಇರಲೆಂದು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಯು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿನ ಕಣಗಳ (Particles) ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಣದಿಂದಲೇ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತದ ನಾದಮಾಧುರ್ಯವು ಹೊರಹೊಮ್ಮುತ್ತದೆ. ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜಲತರಂಗ ವಾದ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯಂತೆ ಈ ಕಂಬಗಳನ್ನು ತಾಳಬದ್ಧವಾಗಿ ಬಡಿದಾಗ ವಿವಿಧ ವಾದ್ಯಗಳನಾದವು ಚಿಮ್ಮಿ ಬರುತ್ತದೆ.

[illegible]

ಅದೇರೀತಿ ಹಂಪೆಯ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ "ಕಮಲ ಮಹಲ್" ಕಮಲದ ಆಕಾರದ ಮಂದಿರ. ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಅರಮನೆ, ಆಡಳಿತ ಸೌಧಗಳು, ಹಜಾರರಾಮ ದೇವಾಲಯ, ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬ ಇವುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಕೋಟೆ ಇದ್ದಿತು.

ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನಾಳಿದ ಕೆಳದಿ ಅರಸರು, ಮೈಸೂರು ಅರಸರು ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಲಾರಸಿಕರೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪೋಷಕರೂ ಆದ ಚಿಕ್ಕದೇವರಾಜ ಒಡೆಯರು ವಿಜಯನಗರದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆ ವೆಂಕಟರಮಣ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ" ವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು : ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೂಂಡಿ (ಕುಹುಂಡಿ) – ೩೦೦೦ ಪ್ರದೇಶವು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿತ್ತು, ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳ ಭಾಗಗಳೂ ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಉದಾ :– ಹಲಸಿಗೆ ೧೨೦೦, ಕೊಂಕಣ ೯೦೦, ಕರಹಾಡ ೪೦೦೦ ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾಮ್ಯ ಹೊಂದಿದ ಕೆಲವು ರಾಜಮನೆತನಗಳೆಂದರೆ ಶಾತವಾನರು, ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು, ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಲುಕ್ಯರು (ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೫೦೦–೭೫೩), ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು (೭೫೩–೯೭೩) ಹಾಗೂ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ವಿಜಯನಗರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿದರು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾದ ಸೌದತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಬೆಳಗಾವಿಯ ರಟ್ಟರು, ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು, ಕಲಚೂರಿಗಳು, ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಶಿಲಾಹಾರರು, ದೇವಗಿರಿಯ ಯಾದವರು (ಸೇವುಣರು) ಪ್ರಮುಖರು, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ಅವರ ಮಾಂಡಲಿಕರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ನೂರಾರು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದವು.

ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೭೪ ರಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ಸಹಿತ ಬಹುಭಾಗ ಅವರ ಕೈತಪ್ಪಿತು. ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೆಲಪ್ರದೇಶ ಮಾತ್ರ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಿಯ (೧೫೬೫) ಕಾಳಗದವರೆಗೆ ಅವರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಹೊರಗಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂಥ ವಾಸ್ತುಗಳ ರಚನೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಬಹಮನಿ, ವಿಜಾಪುರ ಹಾಗೂ ಮರಾಠರ ಆಡಳಿತದ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ವಾಸ್ತುಗಳ ರಚನೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯ, ಅವರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾದ ರಟ್ಟರು, ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು, ಕಲಚೂರಿಗಳು, ಸೇವುಣರು ಮುಂತಾದವರು ರಚಿಸಿದ ಸುಮಾರು ೧೦೦ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈಗ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧೦–೧೨ ದೇವಾಲಯಗಳು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಸುಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಉಳಿದವುಗಳು ಅಲಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಈ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಗೆ ನಾಮಶೇಷವಾಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಡಾ॥ ಅ. ಸುಂದರ, ಡಾ॥ ಎಸ್. ರಾಜಶೇಖರ, ಡಾ॥ ಲೀಲಾ ಶಾಂತಕುಮಾರಿ. ಮುಂತಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಿಟಿಷರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಅಂದಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗಮನ ಸೆಳೆದವು. ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರನಲ್ಲೂ ಬಹುಪಾಲು ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾತಿಲ್ಲ, ಕೇಂದ್ರ ಶಾಸನ ಇಲಾಖೆ ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಶಾಸನಗಳು ನೀಡುವ ಸುಳುವಿನಿಂದ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಅವೆಲ್ಲ ಮಂಡಲ ಕಲ್ಪನೆಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕು : ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ರಕ್ಷಿತಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಾವಿ ನಗರದಲ್ಲಿಯ ಕೆರೆಯ ಹತ್ತಿವಿರುವ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ "ಕಮಲಬಸ್ತಿ" (ರಟ್ಟ ಜಿನಾಲಯ) ರಟ್ಟರ ಸೇನಾನಿ ಬೀಚಿರಾಜನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೪ರಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ಕಲಾತ್ಮಕ ರಚನೆ. ಇದು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಮೊದಲನೇ ರಕ್ಷಿತ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಕದಂಬನಾಗರ ಶಿಖರವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪ ಷಟ್ಕೋನಾಕಾರದ್ದಾಗಿದ್ದು ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಭವ್ಯಪುಷ್ಪ ವಿನ್ಯಾಸವಿದ್ದು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನು "ಕಮಲಬಸದಿ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಎದುರಿಗೆ ಖಾಲಿ ಇರುವ ಒಂದು ಜಿನಾಲಯವಿದ್ದು, ಇದರ ಮುಂಭಾಗದ ಕಟಾಂಜನ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕು : ಬೈಲಹೊಂಗಲದ ಕೋಟೆಯಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕರಿಗುಡಿ (ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ) ಸುಂದರ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕಿತ್ತೂರಿನ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾದೇವಿ (ದ್ಯಾಮವ್ವ-ದುರಗವ್ವ) ಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಕಿತ್ತೂರು ಸಮೀಪದ ದೇಗಾವಿಯ "ಕಮಲ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ"ವು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ರಕ್ಷಿತ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿದೆ. ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲೊಂದು ಕೋಟೆಯ ಬಳಿ ದೊರೆತಿದ್ದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೭೫ ರಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ೪೨ ಸಾಲುಗಳಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನಾದ ಭುವನೈಕಮಲ್ಲ ೨ನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸೇರಿದೆ.[೧೨]

ದೊಡವಾಡ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಊರ ಅಗಸೆ ಬಾಗಿಲ ಬಳಿಯಿರುವ ವೀರಭದ್ರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರ್ತಿ ೧ ಮೀ. ಎತ್ತರವಿದೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಗಣಪತಿ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಹನುಮಾನ್ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦ ರ ಶಾಸನವಿದೆ. ಸಮೀಪವೇ ಭ್ರಮರಾಂಬಾ ಮಂದಿರವಿದೆ.

ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕು: ಸವದತ್ತಿ ನಗರದ ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಂಜನೇಯು ದೇವಸ್ಥಾನವಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿನ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನಗರದ ಕ್ರೀಡಾಂಗಣದ ಬಳಿಯಿರುವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ (ಸ್ಥಳಾಂತರ).

ಹೂಲಿ (ಪೂವಲ್ಲಿ)ಯ ರಟ್ಟ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಗುಡ್ಡದ ಕೆಳಭಾಗ) ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ (ಐದು ಗರ್ಭಗೃಹ), ಅಂಧಕೇಶ್ವರ, ತಾರಕೇಶ್ವರ, ದಕ್ಷಿಣಕಾಶಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ,

ರಾಮೇಶ್ವರ, ನಾರಾಯಣ, ವೀರಭದ್ರ, ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ, ಅಗಸ್ತೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ, ಕಲಚೂರಿಗಳ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.

ಶಿರಸಂಗಿಯ ಕೋಟೆಯಿಂದ ಒಂದು ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯ ಮಂದಿರದ ವಿನ್ಯಾಸ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದಾಗಿದೆ.

ಮುನವಳ್ಳಿಯ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಉಡಚಮ್ಮನ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮಾರುತಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಹೊರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ.

ಚಚಡಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ರಟ್ಟರ ಅರಸ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೨೪) "ಚಚ್ಚಕ್ಕಿ" ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಟೆಯ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದ ಕೊತ್ತಲಿನಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ದೇವರ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಇದನ್ನು ನಾರಾಯಣ ದೇವರ ಕೊತ್ತಲವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಬೃಹತ್ತಾದುದಾಗಿದೆ.

ಸೊಗಲ ಬೆಟ್ಟದ ನಿಸರ್ಗ ಸುಂದರ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಸೊಗಲ-ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦ ರ ಕಾಲದ ಶಾಸನ ದೊರೆತಿದ್ದು, ಕವಿ ಕಮಲಾದಿತ್ಯನು ರಚಿಸಿದ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದ್ದ ಧರ್ಮ ಪಾರಾಯಣದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹುಲಿಗಳು ಬಂದು ಈ ಪಾರಾಯಣವನ್ನು ಕಿವಿಗೊಟ್ಟು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದವೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಸುಂದರ ಹಾಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ.

ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕು: ಕಟಕೋಳ ಕೋಟೆಯ ಹೊರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ "ಪಾರ್ವತೀಶ್ವರ" ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಅದರ ಕದಂಬನಾಗರ ಶಿಖರ ಕುಸಿದಿದೆ. ಕಲ್ಮೇಶ್ವರದ ಕಂಬಗಳಿಂದಲೇ ಅದು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ, ವೀರಭದ್ರ ಇಲ್ಲಿನ ಈ ಶೈಲಿಯ ಇತರ ರಚನೆಗಳಾಗಿವೆ.

ತೊರಗಲ್ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಭೂತನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಸಮುಚ್ಚಯದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷ ಅಲಂಕಾರವಿರದಿದ್ದರೂ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ವಿನ್ಯಾಸ ರಚನೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿನ ಒಂದು ದೇವಾಲಯದ ಕಟಾಂಜನದಲ್ಲಿ ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಅವನ್ನು ಭಾಗಶಃ ಒಡೆದು ಹಾಕಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು: ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಎಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ನಗರ ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಗಡಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಅಮೃತಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಒಂದು ಕಟ್ಟಡ. ಸಿಂಧೂರ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಆಶ್ರಯ ತಾಣವಾಗಿದ್ದ ರಾಮತೀರ್ಥವು ಅಥಣಿಯಿಂದ ೩೨ ಕೀ.ಮಿ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೋಟೆಯಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲ ದೇವಾಲಯವು ಮೂರು

ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೯೭ ರ ಬಿಜ್ಜಳನ ಒಂದು ದಾನ ಶಾಸನವೂ ಅದರಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ದ್ವಾರ ಪಾಲಕರ ಶಿಲ್ಪ ಸುಂದರ, ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಸರಣಿ, ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತು ಕಿರುದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ನರಸಿಂಹನದು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೧೫ ರ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮನ ಶಾಸನವಿದೆ. ಊರನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥದ ರಾಮೇಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭಾರಿ ಎತ್ತರದ ಒಂದು ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ.

ಕೊಕಟನೂರು (ಕೊರ್ಗಟನೂರು) ಅಥಣಿಯಿಂದ ೮ ಕಿ.ಮಿ. ದೂರವಿದ್ದು, ಕೋಟೆ ಹೊರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳದ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಪಾಪನಾಶಿ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಾಲ ಮಂದಿರದ ಗೋಡೆಯ ಸುಂದರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ೧೦೫೦-೫೧ ರ ಶಾಸನ ಹೇಳುವ ತ್ರೈಪುರುಷ ಮಂದಿರ ಇದೇ ಇರುಬಹುದು. ಸಿದ್ದರಾಮೇಶ್ವರ, ಅಮೃತಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಇದೇ ಶೈಲಿಯ ಇತರ ಮಂದಿರಗಳು.

ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಕಗ್ಗೋಡರಾಯನ ದೇವಾಲಯವು ಅನೇಕ ಭೂಗತ ಕೊಠಡಿಗಳಿರುವ ಜಿನ ದೇಗುಲ. ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೫ ಗುಹೆಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾದರೂ ૩ ಗುಹೆಗಳು ಮುಚ್ಚಲಾಗಿವೆ. ಕೋಟೆಯ ಹೊರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ರಾಣೂಬಾಯಿ-ಸಂತೂಬಾಯಿ ಮಂದಿರವಿದೆ.

ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು: ಹುಕ್ಕೇರಿಯಲ್ಲಿನ ಮುಸ್ಲೀಂ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ತುಂಬ ಸುಂದರ, ಎಮಿಯಾ, ಜನಾನಾ, ಕಲಿ, ಕದಂ ರಸೂಲ್, ಬಾಗವಾನ್, ಮೋವಿನ್ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಮರಗೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪುರಾತನವಾದ ಹಿರೇಮಠ ಹಾಗೂ ಅಡವಿ ಶಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಮಠ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು.

ಯಮಕನಮರಡಿ ಕೋಟೆಯ ಹೊರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಹನುಮಂತ, ನವಕೋಟಿ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹುಣಸಿಕೊಳ್ಳಮಠ ಕೂಡ ಪುರಾತನ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದಾಗಿದೆ.

ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕು: ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆಯ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಅಂಬಾಬಾಯಿ ಹಾಗೂ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಹತ್ವದವುಗಳಾಗಿವೆ.

ರಾಯಬಾಗ ತಾಲೂಕು: ರಾಯಬಾಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಕೋಟೆಯಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯ, ಭೂಮಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ, ಆದಿನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ಬಸದಿ, ಹೊಸ ವಿಠ್ಠಲ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಊರ ಹೊರಗಿನ ಗಡಬಸ್ತಿ (ಪಾರ್ಶ್ವನಾರ್ಥ) ಕೂಡ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯದು. ಮುಂತಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಮಹತ್ವದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಪಟ್ಟಣದ ಹೊರಗಡೆ ಶಾಹುಮಹಾರಾಜರ ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ) ವಿಶಾಲ ಹಾಗೂ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ.

ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕು: ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದ ಗೋಕಾಕ ನಗರ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗೋಕಾಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯದಾದ

[illegible]

ಮಹಾಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಕಟ್ಟಡ. "ಘಟಿಕಸ್ಥಾನ" ಎಂದು ಬಣ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ೨ ಮಸೀದಿಗಳು, ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಗಂಜೀ ಖಾನೆ ಎಂಬ ಕಟ್ಟಡವೂ ಇದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಗುಡ್ಡದ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ೩ ಗುಹೆಗಳು ಒಂದು ಗುಡಿಯೂ ಇದೆ.

ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕು: ದಕ್ಷಿಣ ಕಾಶಿ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹಲಸಿ ಕದಂಬ ಅರಸರ ಉಪರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಕದಂಬರ ಏಳು ತಾಮ್ರ ಪಟಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇಲ್ಲಿನ ಬಸದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವಾಗಿದ್ದು, ಬಸದಿ ಮಾತ್ರ ತೀರ ದಯನೀಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಕೋಟೆ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಭೂವರಾಹ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ ಭವ್ಯವಾದುದು. ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಿದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಕದಂಬನಾಗರ (ಮೆಟ್ಟಿಲು ಮಟ್ಟಿಲಾಗಿ ಮೇಲೆಳುವ) ಶಿಖರವಿದೆ. ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ಜಾಲಂಧ್ರದ ಕಿಟಕಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ನಾರಾಯಣನನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಎದುರುಗಡೆಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ವರಾಹದೇವರ ನಿಂತ ಭಂಗಿಯ ಮೂರ್ತಿಯಿದ್ದು ಇದನ್ನು ೧೧೮೬–೮೭ ರಲ್ಲಿ ಗೋವೆಯ (ಮೂರನೇ) ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಘನಗಾತ್ರದವು. ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಜಗಲಿ ಇದೆ. ೧೧೬೯ ರಲ್ಲಿ ಗೋವೆ ಕದಂಬ ಶಿವಚಿತ್ತ ಪೆರ್ಮಾಡಿಯು ಈ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆಯ ಒಳಗಿರುವ ಕಪಿಲೇಶ್ವರ, ಹರಿಜನಗಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹಾಟಕೇಶ್ವರ, ನಾಲ್ಕು ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದ ಬೆಟ್ಟದ ರಾಮತೀರ್ಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಾಮೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಸೂರ್ಯ ನಾರಾಯಣನ ಮಂದಿರಗಳಿವೆ.

ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿಯು (ಕಿರುಸಂಪಗಾಡಿ) ಗೋವೆ ಕದಂಬರ ಇನ್ನೊಂದು ರಾಜಧಾನಿ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಾಲಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಈಗ ಅವು ಹಾಳು ಸುರಿಯುತ್ತಿವೆ. ಈಗ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ಎಂದು ಪರಿಚಿತವಾಗಿರುವ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ೧೧೬೦ ರಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಶಿವಚಿತ್ತನ ಮಂತ್ರಿ ಚಾವಯ್ಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ರುದ್ರೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಕೋಟಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಇಲ್ಲಿನ ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಎರಡನೆಯದು ಮೂಲತಃ ಬಸದಿಯಾಗಿದ್ದು ಕದಂಬ ಎರಡನೇ ಜಯಕೇಶಿಯ ರಾಣಿ ಮೈಳಲದೇವಿ ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[೧೩]

[illegible]

ಆಧಾರಗಳು:

೧ ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಪುಟ: ೩-೪. ಇಸ್ವಿ ೧೯೮೭. ರಂಗರಾಜನ್ ಎಲ್. (ಸಂ).

೨ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಣನೆ, ರಾಧಾಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ,ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ. ಸಂ-೧೬. ಪುಟ: ೧೫-೨೦. ೧೯೯೧ ಇಸ್ವಿ

೩ ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ, ಲೆ॥ ಕೋತಿನ. ಎಸ್.ಎಸ್. ಕ.ಸಾ.ಪ. ಬೆಂಗಳೂರು. ಪುಟ: ೪೫, ೧೯೮೪ ಇಸ್ವಿ

೪ ಅ) "ಹಾನಗಲ್ಲು" ಸಂ: ಡಾ॥ ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ. ಪ್ರಸಾರಾಂಗ: ಕ.ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ. ೨೦೦೮ ಇಸ್ವಿ

ಬ) "ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಜೀವನ" ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ. ಧಾರವಾಡ. ೧೯೫೯ ಇಸ್ವಿ

೫ ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ. ಲೇ॥ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ, ಪ್ರ॥ ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಚಿ. ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯಮಠ. ಗದಗ. ೧೯೮೮.

೬ "ಕರ್ನಾಟಕ ಜನ ಜೀವನ". ಜಿ. ಬ್ರಹ್ಮಪ್ಪ. ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧೀನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೬.

೭ "ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳು". ಡಾ॥ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಎಸ್. ಪಾಟೀಲ, ಸಂಪುಟ-೧, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ: ಕ.ವಿ.ವಿ. ಹಂಪಿ. ೧೯೯೯.

೮ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ: ಬೆ.ಗೋ. ರಮೇಶ್. ಆಯ್.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ. ಬೆಂಗಳೂರು. ೧೯೭೭.

೯ "ಕನ್ನಡ ಪ್ರಭ" (ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಪ್ರಭ ವಿಭಾಗ) ದಿನಾಂಕ: ೧೭-ಮೇ-೨೦೦೬ ದಿನಪತ್ರಿಕೆ ಲೇ॥ ವಾಸ್ತುಜ್ಞಾನ ರತ್ನ ಜೆ. ಕೆ. ಜೈನ.

೧೦ "ಕನ್ನಡ ಪ್ರಭ" ೧೭ ಮೇ ೨೦೦೬ ಇಸ್ವಿ (ಜೋತಿಷ್ಯ ಪ್ರಭ ವಿಭಾಗ) ಲೇ॥ ವಾಸ್ತುಜ್ಞಾನ ರತ್ನ ಜೆ.ಕೆ. ಜೈನ. ಉಜಿರೆ (ದ.ಕ).

೧೧ "ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯ" ನೆಲೆ; ಹಿನ್ನಲೆ.-ಲೇ॥ ವಿದ್ಯಾಲಂಕಾರ ಪ್ರೊ॥ ಎಸ್.ಕೆ. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್. ಅಯ್. ಬಿ. ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು – ೦೯ ಬೆಲೆ, ರೂ. ೨೦/-

೧೨ "ಬೆಳವಡಿಯಲ್ಲಿಯ ಶಿಲಾಲಿಪಿಗಳು", "ವೀರರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ." ಬೆಳವಡಿ. ೩ನೇ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ. ಪ್ರಕಾಶಕರು ವೀರರಾಣಿ ಬೆಳವಡಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಸ್ಮಾರಕ ಸಮಿತಿ, ಬೆಳವಡಿ ೧೯೭೫.

೧೩ "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು". ಕರ್ಮವೀರ, ದೀಪಾವಳಿ ವಿಶೇಷಾಂಕ. ಪುಟ-೧೭೭ ರಿಂದ ೧೮೨. ೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ.

ರಕ್ಷಣಾ ಸಂಬಂಧಿ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಛಾಯಚಿತ್ರಗಳು

೧) ಬೆಳಗಾವಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಒಳಾವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಸಫಾ ಮಸೀದಿ.

೨) ಬೆಳಗಾವಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಕೆರೆ.

೩) ಬೆಳಗಾವಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಒಳಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕಮಲಬಸದಿ.

೪) ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು.

೫) ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಗಡಿಗೆ.

೬) ತುರಕರಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕಂದಕ.

೭) ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಗಿಳಿಹೊಸುರನಲ್ಲಿರುವ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರ.

೮) ಗೋಕಾಕ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಾವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಗಂಜಿಖಾನೆ.

೯) ಗೋಕಾಕ ಕೋಟೆಯ ಹೊರಾವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಮಸೀದಿ.

೧೦) ಗೋಕಾಕನ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನೀರು ಸಂಗ್ರಾಹಕ.

೧೧) ಹಲಸಿ ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯ

೧೨) ಹಲಸಿ ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪುಷ್ಕರಣಿ.

೧೩) ಹಲಸಿ ಕೋಟೆಯ ಪಕ್ಕದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ರಾಮತೀರ್ಥ(ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ).

೧೪) ಹಲಸಿ ಕೋಟೆಯೊಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

೧೫) ಕಾಕತಿಯ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ ವಾಡೆ (ಅರಮನೆ)ಯಲ್ಲಿಯ ಬಾವಿ.

೧೬) ಕಿತ್ತೂರ ಕೋಟೆಯ ಬಳಿಯಿರುವ ರಣಗಟ್ಟಿ ಕೆರೆ.

೧೭) ಮಮದಾಪೂರ ಕೋಟೆಯ ಬಲಬದಿಯ ಗೋಡೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ನಾಶವಾದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ.

೧೮) ಕೇಂದ್ರ ಸರಕಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿಯ ಚಿತ್ರವಿರುವ ಅಂಚೆ ಚೀಟಿ.

೧೯) ದೇವಗಾಂವ (ಕಿತ್ತೂರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ) ಕಮಲನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ.

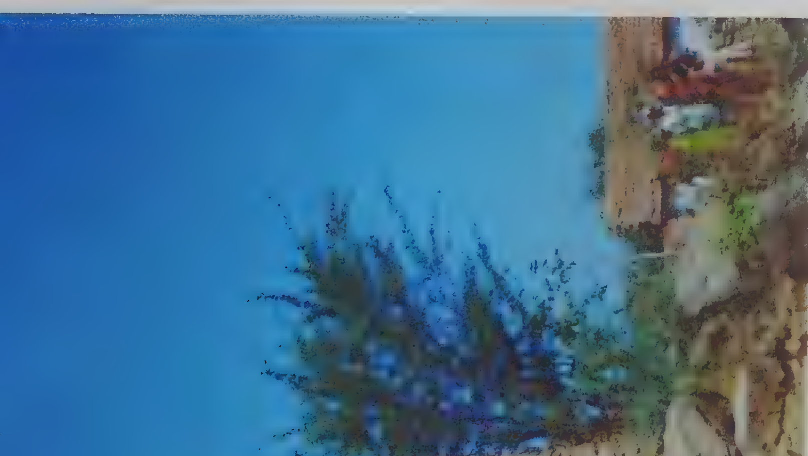

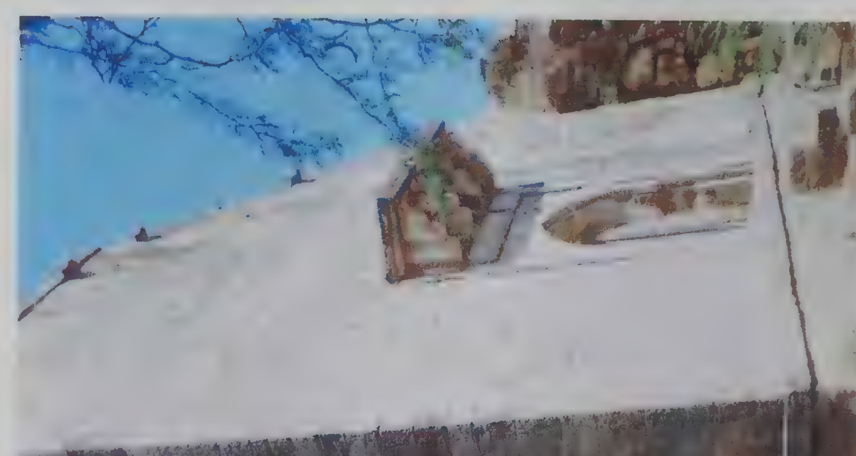

25

ಅಧ್ಯಾಯ – ೬

ಸಮಾರೋಪ.

ಭಾರತದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲುಗಳು ಮೊದಲಿನಿಂದ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವುದು ಎದ್ದು ಕಾಣುವಂತಹ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲುಗಳ ಇತಿಹಾಸವು ತುಂಬಾ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು, ಮಾನವನ ನಾಗರೀಕತೆಯೊಂದಿಗೆ ಇವುಗಳು ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದವು. ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನತಮವೆನಿಸಿದ ವೇದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಮಾಹಿತಿಗಳಿವೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲ್ಗೊಂಡಂತೆ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರದೇಶದ ಆಯ್ಕೆ, ಕೋಟೆಯ ರಚನೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಚರ್ಚಿಸಿವೆ.

ಕೋಟೆಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಗುರ್ತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾದರೂ ಮೊಹೆಂಜೊದಾರೊ – ಹರಪ್ಪ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೫೦೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳು ಇದ್ದವು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಸರ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಕೋಟೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದ ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸನ್ನತಿ (ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕ) ಕೋಟೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕ್ರಿ.ಪೂ.೨– ೩ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಕೋಟೆಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದವರೆಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನು ರಾಜ್ಯದ ಸಪ್ತಾಂಗಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಕೋಟೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಸಪ್ತಾಂಗದಲ್ಲಿ ಅದು ನಾಲ್ಕನೇ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ದುರ್ಗ ಅಥವಾ ಕೋಟೆ ಇಲ್ಲದ ರಾಜ್ಯ ಪರಿಪೂರ್ಣವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅಭಿಮತವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಭೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಕಟ್ಟಡ ವಿಜ್ಞಾನ, ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಬಳಕೆಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಈ ಕೋಟೆಗಳು ನಮಗೆ ಪರಿಚಯಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕೋಟೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೪ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತದ ರಾಜಕಾರಣಕ್ಕೆ ಹೊಸತನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಬರೆದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಕೋಟೆಗಳನ್ನಾಗಿ ವರ್ಗಿಕರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಾಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಔದಕ(ಜಲಾವೃತ), ಪರ್ವತ (ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಗವಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ), ಧಾನ್ವನ (ಮರುಳುಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲ ಗಿಡಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ), ವನದುರ್ಗ (ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಎಂದು ವರ್ಗಿಕರಿಸುವಲ್ಲಿ (ಕೌಟಿಲ್ಯನು) ಭೂಸಾದೃಶ್ಯಗಳನ್ನು (ಲ್ಯಾಂಡ ಸ್ಕೇಪ್ಸ) ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಮುಂದೆ ನಾಗರಿಕತೆ ಬೆಳೆದಂತೆ ಜೀವನ ವಿಧಾನ ಸಂಕೀರ್ಣವಾದಂತೆಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವದನ್ನು ಮನುಸ್ಮೃತಿ,

ಮಾನಸಾರ, ಶುಕ್ರನೀತಿಸಾರ, ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ವರ್ಗೀಕರಣ (೧೦ನೇ ಶತಮಾನ) ಮತ್ತು ಚಾಲುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೨೩-೩೯) ರಚಿಸಿದ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವದಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಿಸುವ ಸಾಮಗ್ರಿ, ಕೋಟೆಯ ನಿವೇಶನ, ಕೋಟೆಯೊಳಗಡೆ ಮತ್ತು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದಿರುವ ಕಂದಕದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಸಂಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಪೂರೈಕೆ, ಈ ಅಂಶಗಳು ಕೋಟೆಯ ಭದ್ರತೆ ಮತ್ತು ಉಪಯುಕ್ತತೆಯ ಮೇಲೆ ಪರಿಣಾಮ ಬೀರುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶ. ಕೋಟೆಯ ನಿವೇಶನ ಬಯಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈರಿಗಳ ಆಘಾತದಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕೋಟೆಯ ಹೊರಗೋಡೆಯು ತುಂಬಾ ಗಟ್ಟಿ ಮುಟ್ಟಾಗಿರಬೇಕು. ದೊಡ್ಡ ಅಳತೆಯ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಟ್ಟಬೇಕು. ಸುತ್ತಲೂ ಆಳವಾದ ಹಾಗೂ ಅಗಲವಾದ ಕಂದಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲೇಬೇಕು. ನಿವೇಶನವು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರಸ್ಥ ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಗುಡ್ಡವಾದರೆ ವೈರಿಗಳಿಗೆ ದುರ್ಗಮವಾಗುತ್ತದೆಯಲ್ಲದೆ, ವೈರಿ ಸೈನ್ಯದ ಚಲನವಲನವನ್ನು ದೂರದಿಂದಲೇ ವೀಕ್ಷಿಸಿಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ನೀರಿನ ಸಂಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಸರಬರಾಜಿಗೆ ಕೊಂಚ ಜಾಣ್ಮೆಯಿಂದ ಭೂ-ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಬೀದರ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕವಲದುರ್ಗ, ಮತ್ತು ಗುಡ್ಡೆ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಇಂತಹ ನಿವೇಶನಗಳಿಗಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

ಕೋಟೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳು ಗಿರಿದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಮೃತ್ತಿಕಾ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಗಿರಿದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದರೆ

೧. ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಭೀಮಗಡ, ಹನುಮಂತಗಡ, ಪ್ರತಾಪಗಡ (ನಂದಗಡ).

೨. ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ ರಾಜಹಂಸಗಡ (ಯಳ್ಳೂರಗಡ).

೩. ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹರಾಗಾಪುರ ಗಡ, ಹುನ್ನೂರಗಡ, ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಕೋಟೆ.

೪. ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕಿನ ದೇಶನೂರ ಕೋಟೆ.

೫. ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಮಲ್ಲಿಕ ಕೋಟೆ (ಗೋಕಾಕ), ಮಮದಾಪುರ ಕೋಟೆ.

೬. ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಪರಸಗಡ (ಸವದತ್ತಿ), ಕಠಾರಿಗಡ, ಹೂಲಿಯಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆ.

ಮೃತ್ತಿಕಾ ದುರ್ಗ- (ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಕೋಟೆಗಳು)

- ಹಲಸಿ ಕೋಟೆ (ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕು).
- ಗೋಲಿ ಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ(ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕು).
- ಬೆಳಗಾವಿ (ವಡಗಾಂವ್) ಕೋಟೆ.

ಮೇಲೆ ನಮೂದಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳು ಗಿರಿದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಮೃತ್ತಿಕಾ ದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವಾರು ಕೋಟೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಹಾರ ಸಂಗ್ರಹಣೆ ಹಾಗೂ

ವಾಣಿಜ್ಯೋದ್ಯಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮೂಲಕ ಆರ್ಥಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಕ್ರೋಡಿಕರಣದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕೋಟೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೋಟೆಗಳೆಂದರೆ ಕೆಂಪು ಮಿಶ್ರಿತ ಬಿಳಿ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ

- ❖ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ – ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ, ತಲ್ಲೂರ ಕೋಟೆ, ಸವದತ್ತಿಯ ಸಿರಸಂಗಿ ದೇಸಾಯರ ಕೋಟೆ,ಸಿರಸಂಗಿಯ ಲಿಂಗರಾಜರ ಕೋಟೆ, ಚಚಡಿ ಕೋಟೆ (ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತ).
- ❖ ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ – ರಾಜಹಂಸಗಡ (ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತ).
- ❖ ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ – ನೇರ್ಲಿ ಕೋಟೆ (ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತ).
- ❖ ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಿನ – ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆ (ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತ).

ಶೇ.೮೦ ರಷ್ಟು ನಾಶವಾದ ಕೋಟೆಗಳೆಂದರೆ

- ❖ ಬೆಳಗಾವಿ (ವಡಗಾಂವ್) ಮಣ್ಣಿನ ಕೋಟೆ.
- ❖ ಕಾಕತಿ ಕೋಟೆ (ಬೆಳಗಾವಿ).
- ❖ ಹುಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆ, ಯಮಕನ ಮರಡಿ ಕೋಟೆ ಹುನ್ನೂರಗಡ, ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಕೋಟೆ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಕೋಟೆ, ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆ, ಅಥಣಿ ಕೋಟೆ, ರಾಮತೀರ್ಥ ಕೋಟೆ ರಾಯಭಾಗ ಕೋಟೆ, ಗೋಕಾಕನ ಮಲ್ಲಿಕ್ ಕೋಟೆ, ಖಾನಗಾಂವ್ ಕೋಟೆ, ಮಮದಾಪುರ ಕೋಟೆ, ಯಾದವಾಡ ಕೋಟೆ, ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ, ಕಠಾರಿ ಗಡ ಕೋಟೆ (ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಶಿವಾಜಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಿಟಿಶರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು). ಮುರಗೋಡ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಸೊಗಲ ಕೋಟೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿವೆ.
- ❖ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಕೋಟೆ, ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆ, ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ, ದೂಡವಾಡ ಕೋಟೆ, ಸಂಪಗಾಂವ್ ಕೋಟೆ, ದೇಶನೂರ ಕೋಟೆ,
- ❖ ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ – ಮುದಕವಿ ಕೋಟೆ, ಕಟಕೋಳ ಕೋಟೆ.
- ❖ ಖಾನಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ – ಹಲಸಿ ಕೋಟೆ, ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ, ಹನುಮಂತಗಡ, ಭೀಮಗಡ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಕೋಟೆಗಳು ಪ್ರತಿಶತ ಭಾಗದಷ್ಟು ನಾಶವಾಗಿವೆಯಲ್ಲದೆ, ಇವುಗಳ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ

ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆ, ಅಥಣಿ ಕೋಟೆ, ಚಚಡಿ, ತಲ್ಲೂರು, ರುದ್ರಾಪೂರ, ತೊರಗಲ್ಲ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ನೇರ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಅರಮನೆ (ವಾಡೆ) ಗಳು ಈಗಲೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ದೇಸಗತಿಯ ವಂಶಜರು ಈಗಲೂ ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೭ ವೀಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರಗಳು (ನಿರೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳು) ನನ್ನ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ. ವೈರಿಗಳ ಆಗಮನ ಆಕ್ರಮಣ ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ನಿರೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾದ ನಿರೀಕ್ಷಣಾ ಬುರುಜುಗಳ ಪೈಕಿ ಗೋಕಾಕ ತಾಲೂಕಿನ ಸಿಂಧಿಕುರುಬೆಟ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬುರುಜುಗಳು, ಗಿಳಿ ಹೊಸೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬುರುಜು ಹಾಗೂ ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹೂಲಿ, ಆಚಮಟ್ಟಿ & ಕೋಟೂರ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯ ಬುರುಜುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಉಳಿದವುಗಳು ಶೇ ೮೦ ರಷ್ಟು ನಾಶವಾಗಿವೆ.

ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೋಟೆಗಳು ಆಯಾ ರಾಜಮನೆತನದ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟು ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಮುಖಾಂತರ ವೇದ್ಯವಾಗುವ ಸಂಗತಿಯೆನೆಂದರೆ, ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲದ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳು ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯ ಅನೇಕ ಕೋಟೆಗಳು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕಾರಣ ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕತೆಗೆ ಪೂರಕವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಈ ಕಾಲದ ನಾಗರೀಕರಣ ಕುರಿತಂತೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಛಾಪು ಮೂಡಿಸಿದೆ.

ಗ್ರಂಥ ಋಣ

ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳು :

ಅರವಿಂದ ಜೋಶಿ, (ಸಂ), ೧೯೭೫, **ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ**, ಉಪನ್ಯಾಸ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ – ೨೧೬, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಅರುಣ ಕಲ್ಲೋಳಿಕರ, ೨೦೦೫, **ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶದ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳು; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ**, ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಹೆಚ್,ಡಿ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಎ.ಎಂ., ೧೯೭೧, **ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸ್ಥಳಗಳು**, ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಆನಂದಕುಮಾರ್ ಎಚ್.ಆರ್. ಮತ್ತು ಪರಮೇಶ್ವರಪ್ಪ ಟಿ., (ಸಂ), ೨೦೦೧, **ಸೃಷ್ಟಿ**, ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಭ್ಯುದಯ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಯುವಕ ಸಂಘ, ದಾವಣಗೆರೆ

ಈಶ್ವರ ಸಣಕಲ್ಲ, ೧೯೭೭, **ಶ್ರೀ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಯೋಗಿ–ಗರಗ**, ಶ್ರೀ ಮಡಿವಾಳ ಶಿವಯೋಗಿಮಠ, ಗರಗ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ

ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ., ೧೯೯೪, **ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು**, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ., (ಸಂ), ೧೯೮೭, **ಜಾನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ದರ್ಶನ**, ಭಾಗ–೨, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ., (ಸಂ), ೧೯೯೪, **ಸಾರಂಗ ಶ್ರೀ** (ವೀರಶೈವ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳ ಅಧ್ಯಯನ), ಪೂಜ್ಯ ಶ್ರೀ ಚೆನ್ನವೀರ ಸ್ವಾಮೀಜಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ ಸಾರಂಗಮಠ, ಸಿಂದಗಿ

ಕರೋವ್‌ಕಿನ್ ಎಫ್., ೧೯೮೧, **ಪುರಾತನ ಜಗತ್ತಿನ ಇತಿಹಾಸ**, ಪ್ರಗತಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಸೋವಿಯತ್ ಒಕ್ಕೂಟ, ಮಾಸ್ಕೋ. ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಕೆ.ಎಲ್. ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣರಾವ್–೧೯೮೭, ನವಕರ್ನಾಟಕ ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್ಸ ಪ್ರೈವೆಟ್ ಲಿಮಿಟೆಡ್, ಬೆಂಗಳೂರು

ಕಲಮದಾನಿ ಗುರುರಾಯರು, ೧೯೭೩, **ಶ್ರೀ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣ**, ಎ.ಎಮ್. ಕರಡಿ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ, ಸ್ಟೇಶನ್ ರೋಡ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ

ಕಾಪಸೆ ಜಿ.ಎಸ್. ಮತ್ತು ಕಂಠಿ ಆರ್.ಬಿ., (ಸಂ), ೧೯೯೦, **ಜ್ಞಾನಸಿಂಧು**, (ಶ್ರೀ ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತ ವಿರಚಿತ) ಶ್ರೀ ಹುರಕಡ್ಲಿ ಅಜ್ಜ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಮಿತಿ ಧಾರವಾಡ

ಕುಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ.ಜಿ.ಆರ್., (ಸಂ), ೧೯೭೪, **ಹಿಂದೂ ದೇಶದ ಚರಿತ್ರೆ**, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಬೆಟಗೇರಿ., ೧೯೫೬, **ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಜೀವನ**, ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಜಯಂತಿ ಕಾರ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಎಂ. ವ್ಹಿ., ೧೯೫೯, **ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆ**, ರಾವ್ ಆ್ಯಂಡ್ ಸನ್ಸ್ ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್ಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು

ಕೃಷ್ಣರಾಯ ಅ.ನ. ೧೯೬೫, **ಸಜೀವ ಸಾಹಿತ್ಯ**, ಗೀತಾ ಬುಕ್ ಹೌಸ, ಮೈಸೂರು

ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಎಂ.ವ್ಹಿ. ಮತ್ತು ಕೇಶವ ಭಟ್ಟ, ಎಂ., (ಸಂ), ೧೯೭೦, **ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ**, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಹಕಾರಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಂದಿರ, ಚಾಮರಾಜಪೇಟ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಎಂ.ಎ., ೧೯೭೪, **ಋಗ್ವೇದ**, ಪ್ರಚಾರ ಪುಸ್ತಕಮಾಲೆ–೩೪, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು

ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪುರಾಣಿಕ, ೧೯೭೭, **ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ; ದರ್ಶನ**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಪಿ.ವಿ. ಮತ್ತು ವಸಂತಲಕ್ಷ್ಮೀ ಕೆ., (ಸಂ), ೨೦೦೦, **ಸೂರ್ಯಕೀರ್ತಿ**, ಡಾ॥ ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ ಸಮಿತಿ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಕೊಂಗವಾಡ ಜಿ.ವಿ., (ಸಂ), ೧೯೯೮, **ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮ**, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಸಮಿತಿ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಕೊಂಗವಾಡ ಜಿ.ವಿ., ೧೯೯೮, **ಕಿತ್ತೂರು ಇತಿಹಾಸ**, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಸಮಿತಿ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಕೋತಿನ ಎಸ್.ಎಸ್., ೧೯೮೪, **ಮೋಹನ ತರಂಗಿಣಿ**, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು

ಕೊಟ್ರೇಶ್ ಎಂ., ೨೦೦೨, **ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳು; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ** (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ), ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ಗುಂಜಾಳ ಎಸ್.ಆರ್., (ಸಂ), ೨೦೦೩, **ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು**, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಬೆಳಗಾವಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು

ಗುರುಲಿಂಗ ಕಾಪಸೆ, (ಸಂ), ೧೯೯೯, **ಶರಣ ಕಿರಣ**, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೫ನೇ ಶರಣ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಘಿವಾರಿ ಎಸ್.ಜಿ., ೧೯೮೦, **ವಂಟಮುರಿಯ ರಾಜಾಲಖಮಗೌಡರು**, ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ; ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಮಠ, ಗದಗ

ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರ, ೧೯೭೨, **ಸವದತ್ತಿ ಯಲ್ಲಮ್ಮ**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು.

ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಎಸ್. ಪಾಟೀಲ, ೧೯೯೯, **ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳು**, ಸಂ-೧, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ೧೯೬೬, **ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ**, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು

ಚೆನ್ನಕ್ಕಾ ಪಾವಟೆ, ೧೯೯೫, **ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂಶೋಧನೆ**, ಚನ್ನಗಂಗಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ಧಾರವಾಡ

ಚನ್ನವೀರ ಕಣವಿ,(ಸಂ), ೧೯೭೬, **ಕಿತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿ** (ಏಳು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳು), ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಜಕಾತಿ ಬಿ.ಆರ್., (ಸಂ), ೧೯೭೯, **ವೀರರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ ಬೆಳವಡಿ**, ೩ನೇ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ಬೆಳವಡಿ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ

ಜೋಶಿ ಎಸ್.ಕೆ., ೨೦೦೫, **ಚಂದ್ರಪ್ರಭಾ**, ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಕಾಂತ ಸುಳ್ಳದ ಅವರ ಅಭಿನಂದನಾ ಗ್ರಂಥ ಸಮಿತಿ, ಸವದತ್ತಿ

ಜೋಶಿ ಎಸ್.ಕೆ., (ಸಂ), ೨೦೦೮, **ಶ್ರೀ ಕಾಳಿಕಾ ದರ್ಶನ**, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಮಾಜ ವಿಕಾಸ ಸಂಸ್ಥೆ, ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರ ಸಿರಸಂಗಿ

ಜೋಶಿ ಕೆ.ಜಿ., ೧೯೯೧, **ಕೌಟಿಲ್ಯನ ರಾಜ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯ ಸಮೀಕ್ಷೆ**, ಶರತ್ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಜ್ಯೋತಿ ಸಿ.ಫ಼ಿ., (ಸಂ), ೧೯೯೯, **ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ ಸಿರಿ**, ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ೪ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ, ತಿರುಳ್ಗನ್ನಡ ನಾಡು, ವಕ್ಕುಂದ

ಡೈರೆಕ್ಟರ್, ೧೯೧೨, **ಭೂಮಂಡಲ ಬೋಧಿನಿ**, ಭಾಗ-೧, Department of Public Instruction Government of Bombay

ದೇಸಾಯಿ ಪಿ.ಬಿ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಿತ್ತಿ ಮತ್ತು ಗೋಪಾಲ ಬಿ.ಆರ್., (ಸಂ), ೧೯೭೩, **ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಚರಿತ್ರೆ**, ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ದೊಡ್ಡಭಾವೆಪ್ಪ ಮೂಗಿ, (ಸಂ), ೧೯೫೯, **ಕಿತ್ತೂರು ಕಾಳಗ**, ರುದ್ರಗಡ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ

ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಎ.ವಿ., ೧೯೭೩, **ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತು**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ನಂದೀಮಠ ಶಿ.ಚೆ., (ಸಂ), ೧೯೬೮, **ಗಿರಿಜಾ ಕಲ್ಯಾಣ ಸಂಗ್ರಹ**, ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ, ಶಿವಾಜಿಬೀದಿ, ಧಾರವಾಡ

ನವಲಗುಂದ ಎಸ್.ಎಸ್., ೧೯೯೫, **ತೊರಗಲ್ಲು; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ**, ಅಪ್ರಕಟಿತ ಎಂ.ಫಿಲ್. ಪ್ರಬಂಧ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ನಾಯಕ ಹಾ.ಮಾ., (ಪ್ರ.ಸಂ), ೧೯೭೩, **ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ**, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು

ನೀಲಕಂಠ ಶಿವಾಚಾರ್ಯ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳು, ೧೯೨೯, **ತುರುಕಾರಿ ಪಂಚಮರ ಇತಿಹಾಸ**, ಶಿವಬಸವ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಬೃಹನ್ಮಠ ಹೂಲಿ

ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್.ಎಸ್., (ಸಂ), ೧೯೬೫, **ಮಹಿಳಾದಿನ ಸವಿನೆನಪು**, ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದ ಸಂಗೀತ – ನಾಟಕ ಆಕಾಡೆಮಿ, ಮೈಸೂರು ಸರಕಾರದ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಪಾಂಡುರಂಗರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ, ೧೯೭೩, **ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರು**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಪಾಟೀಲ ಎಸ್.ಬಿ., ೧೯೮೯, **ಕೂಹುಂಡಿ ನಾಡು**, ಕಮಲಬಸದಿ ಪೂಜಾ ಕಮೀಟಿ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಪಾಟೀಲ ಬಿ.ಕೆ., (ಸಂ), ೧೯೭೮, **ಶ್ರೀದೇವಿ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಟೀಕಾ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಸಹಿತ ಗ್ರಂಥ**, ಪಿ.ಸಿ. ಶಾಬಾದಿಮಠ ಬುಕ್‌ಡಿಪೋ, ಗದಗ

ಪಾಟೀಲ ಎಸ್.ಪಿ., ೧೯೯೫, **ಮಹಾಕವಿ ರನ್ನ**, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಪಾಟೀಲ ಎಸ್.ಬಿ., ೧೯೯೫, **ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ**, ಸಂಕೇಶ್ವರ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ

ಪಾಟೀಲ ಯ.ರು., ೨೦೦೦, **ಸವದತ್ತಿ ಉಕ್ಕಿನ ಕೋಟೆ**, ದಿನೇಶ ಪ್ರಕಾಶನ, ಸುಭಾಸನಗರ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಪಾಟೀಲ. ಯ.ರು., ೨೦೦೨, **ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲೊಂದು ಕನ್ನಡ ತಾಲೂಕು**, ಸುಭಾಸ ನಗರ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಪಾಟೀಲ ಎಸ್.ಬಿ., ೨೦೦೩, **ಬೆಳಗಾವಿ ರಟ್ಟರು**, ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಕೆ.ವಿ., (ಸಂ), ೧೯೫೪, **ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ**, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು

ಪೂಜಾರ ಭೀ.ಶಂ., ೧೯೮೦, **ಸಂಪೂರ್ಣ ರಾಮಾಯಣ**, ಪಿ.ಸಿ.ಶಾಬಾದಿಮಠ ಬುಕ್‌ಡಿಪೋ, ಗದಗ

ಪ್ರಹ್ಲಾದಕುಮಾರ ಭಾಗೋಜಿ, (ಸಂ), ೧೯೮೦, **ಮಧುರವೇಣು**, ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ೫೨ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಸ್ವಾಗತ ಸಮಿತಿ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಬಾಳಣ್ಣ ಶೀಗೀಹಳ್ಳಿ, (ಸಂ), ೧೯೮೯, **ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಶಗತಿಗಳು**, ಸಂ–೧, ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಜಗದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಮಠ, ಗದಗ

ಬಾಳಶಾಸ್ತ್ರಿ ರಾವಜಿಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಕ್ಷೀರಸಾಗರ, (ಸಂ), ೧೯೭೪, **ವಿಶ್ವಬ್ರಹ್ಮ ಕುಲೋತ್ಸಾಹ ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಗ್ರಹ–೪**, ಪುಣೆ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಮಾಜೋದ್ಧಾರಕ ಸಭಾ (ರಿ) ಪಾಲ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ ಹಾಲ್, ಮಂಗಳೂರು

ಬುರ್ಲಿ ಬಿಂದು ಮಾಧವ, ೧೯೩೭, **ಕರ್ನಾಟಕ ದರ್ಶನ**, ಮಿಂಚಿನಬಳ್ಳಿ ಕಾರ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಬ್ರಹ್ಮಪ್ಪ ಜಿ., ೧೯೭೬, **ಕರ್ನಾಟಕ;** ಜನ ಜೀವನ, IBH ಪ್ರಕಾಶನ ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಮರಿದೇವಯ್ಯನವರು(ಮುದೇನೂರುಮಠ), ೧೯೩೫, **ಬೆಳವಡಿ ಮಹಾರಾಣಿ ಮಲ್ಲಮ್ಮ**, ಶಿವಬಸವಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಬೃಹನ್ಮಠ, ಹೂಲಿ

ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಶಿ ರೈನಾಪೂರ, ೧೯೪೮, **ಲಿಂಗರಾಜ ವಿಜಯಂ** (ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ), ಹರಿಹರ ಪ್ರಕಾಶನ, ಕಿಲ್ಲಾ ಧಾರವಾಡ

ಮಲ್ಲೇಪುರಂ ಜಿ. ವೆಂಕಟೇಶ, (ಸಂ), ೧೯೯೮, **ಶಿವತತ್ವ ರತ್ನಾಕರ**, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ಮದನ ಎಸ್. ದೊಡಮನಿ, ೧೯೮೬, **ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಮಾಲಗತ್ತಿ ವ್ಹಿ.ಸಿ., (ಸಂ), ೨೦೦೨, **ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭವ್ಯ ಪರಂಪರೆ**, ಮಾಲಗತ್ತಿ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್, ಸದಾಶಿವ ನಗರ, ಬೆಳಗಾವಿ.

ಮಾರೀಹಾಳ ವ್ಹಿ.ಜಿ., ೧೯೭೭, **ಕಿತ್ತೂರಿನ ಇತಿಹಾಸ**, ಉಪನ್ಯಾಸ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಮಾರೀಹಾಳ ವ್ಹಿ.ಜಿ., ೧೯೮೬, **ರಾಣಿ ಕಿತ್ತೂರು ಚೆನ್ನಮ್ಮನವರು**, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಮಾರ್ಗ ಸಹಾಯಾಚಾರ್ಯರು, (ಸಂ), ೧೯೮೦, **ಚಿತ್ತೂರು ಜಿಲ್ಲಾ ಅದಾಲತ್ ಕೋರ್ಟ ತೀರ್ಪು**, ಶೇಷಾಚಾರ್ಯ ಡಿ.ವ್ಹಿ. ಕಿಲಾರಿ ರೋಡ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಮುತಾಲಿಕ ಆರ್.ಆರ್., ೧೯೮೭, **ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಮುಪ್ಪಯ್ಯನವರಮಠ ವಿ.ಎಸ್., (ಸಂ), ೧೯೯೬, **ಕಿತ್ತೂರು ದುಂದುಭಿ**, ೨೮ ವರ್ಷಗಳ ವಿಜಯೋತ್ಸವ ಸ್ಮರಣೆಯ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾಜಿ ಕಿತ್ತೂರು ವಿಜಯೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ, ಚೆನ್ನಮ್ಮನ ಕಿತ್ತೂರು

ಮೂಲಿಮನಿ ಎಸ್.ಬಿ., (ಸಂ), ೧೯೯೭, **ವೇಣು ಸಂಪದ**, ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ಬೆಳಗಾವಿ ತಾಲೂಕಾ ಪ್ರಥಮ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಡಾ. ವ್ಹಿ.ಜಿ. ಹಿರೇಮಠ, ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜ ಆವರಣ, ಬೆಳಗಾವಿ

ರಂಗನಾಥ ದಿವಾಕರ, (ಸಂ), ೧೯೬೦, **ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಯುದ್ಧ-೧೮೫೭**, ಸ್ಟ್ಯಾಂಡರ್ಡ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ, ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ಲೋಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ

ರಮೇಶ ಕೆಂಗೇರಿ(ಸಾಹಿತ್ಯ), ೨೦೦೭, **ಬೆಳಗಾವಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮುಕುಟಮಣಿ**, ಶಾಲಿನಿ ರಜನೀಶ, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರವಾಸೋದ್ಯಮ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಸಮಿತಿ, ಬೆಳಗಾವಿ

ರಮೇಶ ಬೆ.ಗೋ., ೧೯೭೭, **ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ರಾಮಶೇಷನ ನೀ.ಕೃ., ೧೯೮೦, **ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲುಗಳು**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ರಾಯನಗೌಡರು ಪಾಟೀಲ(ತಲ್ಲೂರು), (ಸಂ), ೧೯೪೮, **ಮಲ್ಲಸರ್ಜ ಕಾವ್ಯ**, ಕಿತ್ತೂರು ಚನ್ನಮ್ಮ ರಾಣಿ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಂಡಲ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ

ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ., ೧೯೮೮, **ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯ: ನೆಲೆ-ಹಿನ್ನೆಲೆ**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು

ರಾಮಾನುಜ ಅಯ್ಯಂಗಾರ, ೧೯೦೮, **ಕರ್ನಾಟಕ ಪಂಚತಂತ್ರ**, ಜಿ.ಟಿ.ಎ. ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು

ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನಾರಾಯಣರಾಯ ನೆ. ಮತ್ತು ಪಂಚಮುಖಿ ರಾ.ಸ್ವಾ., (ಸಂ), ೧೯೪೬, **ಕರ್ನಾಟಕದ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳು**, (ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ), ಸಂ-೧, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನ ಮಂಡಲ, ಧಾರವಾಡ

ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತಯ್ಯ ಕೆ.ಆರ್., ೧೯೭೭, ಗದ್ಯಾನುವಾದ, **ದಮಯಂತೀ ಸ್ವಯಂವರ**, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ವಜ್ರಮಹೋತ್ಸವ, ಬೆಂಗಳೂರು

ವಾಲಿ ಎಮ್.ಎನ್., ೧೯೮೭, **ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಾ ದರ್ಶನ**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ವಾಸುದೇವರಾವ್ ಎಂ., ೧೯೭೪, **ಕರ್ನಾಟಕದ ನದಿಗಳು**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ವಾಸುದೇವ ಬಡಿಗೇರ, (ಸಂ), ೨೦೦೮, **ಹಾನಗಲ್ಲು**, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ, ೧೯೮೮, **ಶಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ**, ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ; ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಮಠ., ಗದಗ

ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಬಡಿಗೇರ, (ಸಂ), ೧೯೯೭, **ಚಂದ್ರಭಾಗ್ಯ**, ಯಜಮಾನ್ ಶ್ರೀ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಮಾಮನಿ ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥ, ಷಷ್ಠಬ್ದಿಪೂರ್ತಿ ಸಮಾರಂಭ ಸಮಿತಿ. ಸವದತ್ತಿ

ವೆಂಕಟರಾಯರು ಆಲೂರ, ೧೯೫೬, **ಕರ್ನಾಟಕ ಗತವೈಭವ**, ನವಜೀವನ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರ, ಧಾರವಾಡ

ವೆಂಕಟೇಶ ನರಸಿಂಗರಾವ್ ಮಗದಾಳ, ೧೯೨೩, **ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇತಿಹಾಸವೂ**, Canaries Mission Press and Book Depot, Mangalore. Department of Public Instruction.Bombay.

ಶಾಸ್ತ್ರೀ ಸುಬ್ರಹಮಣ್ಯ ವಿ., ೧೯೩೦. **ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತಾ**, ಯುನಿವರ್ಸಲ್ ಪಾವರ್ ಪ್ರೆಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು

ಶಾಮ್‌ಶಾಸ್ತ್ರಿ. ಆರ್. (ಸಂ)., ೧೯೨೦, **ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ**, ಮೈಸೂರು

ಶಿರೂರ ಬಿ.ವಿ., (ಸಂ), ೧೯೯೫, **ಸಿದ್ಧರಾಮ ಸಂಪದ** (ವೀರಶೈವ ಅರಸರ ವೀರಶೈವ ರಾಜಗುರುಗಳು) ಸಂಸ್ಮರಣ ಗ್ರಂಥ, ಶ್ರೀ ಶಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ಪ್ರಕಾಶನ. ಯಲಬುರ್ಗಿ

ಶಿವತಾರಕ ಕೆ.ಬಿ., (ಸಂ), ೨೦೦೧, **ಕರ್ನಾಟಕ ಪುರಾತತ್ವ ನೆಲೆಗಳು**, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ಶಿದ್ದಲಿಂಗಾರ್ಯ ಸ್ವಾಮಿಗಳು, ೧೯೯೬, **ಶ್ರೀ ದೇವಿ ಮಹಾತ್ಮೆಯ ಗ್ರಂಥವು**, (ಶ್ರೀ ಚಿದಾನಂದಾವಧೂತ ವಿರಚಿತ) ಶ್ರೀ ಬಿ.ಜಿ. ಸಂಕೇಶ್ವರ ವಕೀಲ ಚಾಳ, ಮೃತ್ಯುಂಜಯ ನಿಲಯ, ಗದಗ

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ, ೧೯೮೭, **ಪುರಾತತ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪರಿಚಯ**, ಗಾಯತ್ರಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಗುಲಗಂಜಿಕೊಪ್ಪ, ಧಾರವಾಡ

ಶ್ರೀನಿವಾಸ್ ಎಂ.ವಿ., ೧೯೭೨, **ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟರು**, IBH ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ ತೀ.ನಂ., ೧೯೫೮, **ಸಮಾಲೋಕನ**, ಶಾರದಾಮಂದಿರ, ರಾಮಯ್ಯರ್ ರಸ್ತೆ, ಮೈಸೂರು

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಹಾವನೂರು, ೨೦೦೩, **ಬ್ರಿಟಿಷ್ ದಾಖಲೆಗಳು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ರಾಯಣ್ಣನ ಕ್ರಾಂತಿ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆ**, ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ, ಅಖಿಲ ಭಾರತ ೭೦ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿ. ಬಡಿಗೇರ, ೨೦೦೧, **ಸವದತ್ತಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೋಟೆಗಳು; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ**, ಅಪ್ರಕಟಿತ ಎಂ.ಫಿಲ್. ಪ್ರಬಂಧ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ್, ೧೯೮೧, **ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ**, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರಮಾಲೆ, ನಿರ್ದೇಶಕರು, ನ್ಯಾಷನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ. ಎ–೫, ಗ್ರೀನ ಪಾರ್ಕ, ಹೊಸದೆಹಲಿ

ಸಂಪದ್ಗಿರಿರಾವ್.ಕೆ., (ಸಂ), ೧೯೭೦, **ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ**, ಸಂ–೧ (ಆದಿಕಾಲ), ಭಾಷಾಂತರ ಯೋಜನಾ ಸಮಿತಿ, ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಸಂಪದ್ಗಿರಿರಾವ್.ಕೆ., (ಸಂ), ೧೯೭೨, **ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ**, ಸಂ–೨, (ಮಧ್ಯಕಾಲ, ಆಧುನಿಕ ಕಾಲ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಿಂದ ಈಚಿನವರೆಗೆ) ಭಾಷಾಂತರ ಯೋಜನಾ ಸಮಿತಿ, ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಸೀತಾರಾಮ್ ಜಹಗೀರದಾರ್ ಮತ್ತು ಯಾಕೂಬ್ ಖುದಾಸಿ, (ಸಂ), ೨೦೦೧ , **ಕರ್ನಾಟಕದ ಪರ್ಶಿಯನ್, ಅರೇಬಿಕ್ ಮತ್ತು ಉರ್ದು ಶಾಸನಗಳು**, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ಸುಂದರ ಅ., ೧೯೭೭, **ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಶಿಲ್ಪ**, ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಜೈನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಕಲಘಟಗಿ

ಸುಂಕಾಪುರ ಎಂ.ಎಸ್., (ಸಂ), ೧೯೭೬, **ಜಾನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ದರ್ಶನ–೩**, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಸುಜಾತಾ ಮಲ್ಲನಗೌಡ, ೨೦೦೦, **ರಾಯಚೂರ ಹಾಗೂ ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳು; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ**, (ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ), ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ

ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, ದೇವರಕೊಂಡಾರೆಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಜಗನ್ನಾಥ ಎಸ್.ಎಂ., ೧೯೯೧, **ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ**, ಸಂ-೬, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಅಕಾದೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಹತ್ತಿ ಸಿ.ಜಿ., (ಸಂ), ೨೦೦೧, **ಬಯಲ ಸಿರಿ, ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ**, ಪೀಠಾರೋಹಣ ರಜತಮಹೋತ್ಸವ, ಮೂರುಸಾವಿರ ಮಠ, ಬೈಲಹೊಂಗಲ

ಹಂದೂರ ಬಿ.ಆರ್., ೨೦೦೨, **ಜೈನ ಪರಂಪರೆಗೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಕೊಡುಗೆ**, ಸಂ-೧, ಜಿಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು, ಭಗವಾನ ಮಹಾವೀರರ ೨೦೦೬ನೇ ಜನ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣಕ ಮಹೋತ್ಸವ ಸಮಿತಿ, ಬೆಳಗಾವಿ

ಹಂಜಿ ಎಸ್.ವೈ., ೧೯೮೫, **ಅಪ್ಪಣ್ಣಗೌಡರು** (ಎಸ್.ಎಸ್.ಪಾಟೀಲ, ಸಂಕೇಶ್ವರ ಇವರ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ), ಬಸವಪ್ರಭು ಕೋರೆ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ

ಹಿರೇಮಠ ಆರ್.ಸಿ. ಮತ್ತು ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ., (ಸಂ), ೧೯೬೮, **ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ; ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಗಳು**, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಇಂಗ್ಲೀಷ ಗ್ರಂಥಗಳು :

Acharya P.K., 1946, **Manasar** an Encyclopedia of Hindu Architecture, Oxford university press, London

Choudhari. S.B., 1989, **Civil Disturbances during British Rule in India.** Gandhi Peace Foundation, New Delhi

Datta B.B., 1977, **Town Planning in Ancient India**, Introduced by Patric Geddes, New Asian Publication, New Delhi

Dass A.C., 1984, **Sun worship in Indo–Aryan religion and mythology,** Indian book Gallery, Delhi

Joshi. S.K., 1985, **Defence Architecture in Early Karnatak**, Sandeep Prakashan, Delhi

Khare A.R., 1984, **Marathancha Itihas,** MVG Mandalsathi, Poona

Kundanagar K.G., 1939, **Inscriptions in Northern Karnataka and the Kolhapur State**, Mohite, Kolhapur

Krishnarao M.V. & Halappa G.S., 1962, **History of Freedom Movement in Karnatak**, Govt of Mysore, Bangalore

Krinshnamurthi Aiyengar S, 1988, **Ancient India and South Indian History, 7 Culture,** Oriental Book, Poona.
Narvane M S., **1995, Forts of Marathas,** New Asian Publication, New Delhi

Rajayyan, Kunjukrishan, 1971, **The South Indain Rebellion**; First war of Independence, Publication Rao & Raghavan,Mysore

Smita Surebanakar, 2001, **Halasi-A Study**, Karnatak University, Dharwad

Stokes. H.J., 1890 , **An Historical Accounts of Belgaum District in the Bombay Presidency,** Byculla, Education society.

Sundar A., 1981, **A two thousand year Old Town and its Architecture in Vadagaon-Madhavapur**, Kannada Research Institute, Dharwar

Shamashastri R., 1967, **Kautilya's Arthashastra**, Mysore Printing & Publishing House, Mysore

ಶಾಸನ, ಗ್ಯಾಜೆಟೀಯರ್ ಮತ್ತು ಪದಕೋಶಗಳು :

Epigraphia Carnatica

Indian Antiquary

Karnataka Inscriptions

South Indian Inscriptions

ಮನೋಜ ಪಾಟೀಲ, (ಸಂ), ೧೯೮೭, **ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿ**, (A miny Gazetteer of Belgaum District) ಪವನ ಪ್ರಕಾಶನ, ಟಿಳಕವಾಡಿ. ಬೆಳಗಾವಿ

ವೆಂಕಟರಂಗೋ ಕಟ್ಟಿ., (ಸಂ), ೧೮೯೩, **ಕರ್ನಾಟಕ ಗೆಜೆಟೀಯರು**, ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಗದ್ದು, ಮುಂಬಯಿ ಗವರ್ನಮೆಂಟ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಬುಕ್ ಡಿಪೋ, ಮುಂಬಯಿ

ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್. (ಸಂ), ೧೯೮೪, **ಕರ್ನಾಟಕ ಗೆಜೆಟೀಯರ್**, ಭಾಗ-೧, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, (ಸಂ) ೧೯೮೫,**ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟೀಯರ್**, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, (ಸಂ), ೧೯೮೬, **ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟೀಯರ್**, ಭಾಗ-೩. ಕರ್ನಾಟಕ ಸರಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, (ಸಂ), ೧೯೮೭, **ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟೀಯರ್**, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್, (ಸಂ), ೧೯೮೭, **ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಗೆಜೆಟೀಯರ್**, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರದ ಪ್ರಕಟಣೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.

Gazetteer of the Bombay presidency Belgaum District, Volume-XXI, 1884, Bombay

Suryanath Kamath.,1982, **Karnataka State Gazetteer**, Part-1, Government of Karnataka, Karnataka Gazetteer Department,Cauvery Bhavan,District Office Road, Bangalore

Suryanath Kamath., 1987 , **Karnataka State Gazetteer**, Belgaum District, Govt of Karnataka Publications, Bangalore.

Varadraj Huilgol, 1986, **ಭಾರತದ ಗೆಜೆಟೀಯರ್, (ಭಾರತದ ದೇಶ-ಕೋಶ) ದೇಶ ಹಾಗೂ ಜನರು ಸಂ-೧,** Kannada Translation of the **Gazetteer of India**,Chandrahas Gupta A R.,Director, Directorate of Kannada and Culture, Government of Karnataka, Nrupatunga Road, Bangalore

Varadraj Huilgol, 1987, **ಭಾರತದ ಗೆಜೆಟೀಯರ್ (ಭಾರತದ ದೇಶ-ಕೋಶ) ಸಂ-೨, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ,** Kannada Translation of the **Gazetteer of India**,Chandrahas Gupta A R.,Director, Directorate of Kannada and Culture, Government of Karnataka, Nrupatunga Road, Bangalore

W Francis, 1984, **Gazetteer of south India**, Mittal publication, Delhi
Second Edition1988, Published by Jetley J , Asian Educational services, New Delhi

ಕವಲಿ ಜೆ.ಎ., (ಸಂ), ೨೦೦೫, **ಸಚಿತ್ರ ಕನ್ನಡ-ಕನ್ನಡ ಕಸ್ತೂರಿ ಕೋಶ**, ರಾಮಾಶ್ರಯ ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್, ಸುಭಾಸ ರಸ್ತೆ, ಧಾರವಾಡ

ಗುರುನಾಥ ಜೋಷಿ ಹಾಗೂ ಅಶ್ವತ್ಥನಾರಾಯಣರಾವ ಬಿ, (ಸಂ), ಕನ್ನಡ-ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕೋಶ, ೧೯೭೧, ಸಂಕೇಶ್ವರ ಬಿ.ಜಿ. ಗದಗ

ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಜಿ, (ಸಂ), ೧೯೭೫, ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು, (ಕನ್ನಡ-ಕನ್ನಡ) ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು

Kittel F., 1894, **A Kannada English Dictionary**, Asian Educational Services NewDelhi, 1894, (First Edition) Mangalore, Revised Edition-1982, Madras

ಅನುಬಂಧಗಳು

ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬ ರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿ

ಕದಂಬಕುಲ

ಮಯೂರವರ್ಮ (ಶರ್ಮ) (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೩೨೫ ರಿಂದ ೩೪೫)

↓

ರಾಣಿ
ಶಶಾಂಕ ಮುದ್ರಳು, ಕಲ್ಯಾಣದ ರಾಜಕುವರಿ

↓

ಮಗ
ಕಂಗವರ್ಮ(ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೩೪೫ ರಿಂದ ೩೬೫)

↓

ಮಗ
ಭಗೀರಥ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೩೬೫ ರಿಂದ ೩೮೫)

↓

ಮಗ
ರಘು (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೩೮೫ ರಿಂದ ೪೦೫)

↓

ಸೋದರ
ಕಾಕುಸ್ಥವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೪೦೫ ರಿಂದ ೪೩೦)

↓

ಮಕ್ಕಳು

ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯವು ಇಬ್ಭಾಗವಾಯಿತು.

ಬನವಾಸಿ ರಾಜಧಾನಿ	ತ್ರಿಪರ್ವತ ರಾಜಧಾನಿ
↓	↓
ಶಾಂತಿವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೪೩೦ ರಿಂದ ೪೫೫)	ಒಂದನೆಯ ಕೃಷ್ಣ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೪೩೦ ರಿಂದ ೪೬೦)
↓	↓
ಮಗ ಮೃಗೇಶವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು ೪೫೫ ರಿಂದ ೪೮೦) ಸಹೋದರರು ಆಳಿದ್ದಾರೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೪೮೦ ರಿಂದ ೪೮೫)	ಮಗ ವಿಷ್ಣುವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು ೪೬೦ ರಿಂದ ೪೯೦)
↓	↓
ಮಗ ರವಿವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೪೮೫ ರಿಂದ ೫೧೯)	ಮಗ ಸಿಂಹವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೪೯೦ ರಿಂದ ೫೧೬)

ಮಗ ಹರಿವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೫೧೯ ರಿಂದ ೫೩೦)	ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಕೃಷ್ಣ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೫೧೬ ರಿಂದ ೫೪೦)

ಎರಡನೆಯ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಭಾಗವಾದ ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯವು ಒಂದಾಯಿತು.

ಮಗ

ಅಜಯವರ್ಮ

ಮಗ

ಭೋಗಿವರ್ಮ

ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವು ಅವನತಿ ಹೊಂದಿತು. ನಂತರ ಚಾಲುಕ್ಯರ ತಲೆ ಎತ್ತಿದರು.

ಗೋವಾ ಕದಂಬರು

೧ನೆಯ ಷಷ್ಠ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೯೨೫ ರಿಂದ ೯೫೦)
↓
ಮಗ
ನಾಗವರ್ಮ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೯೫೦ ರಿಂದ ೯೭೫)
↓
ಮಗ
ಒಂದನೆಯ ಗುಹಲ್ಲದೇವ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೯೭೫ ರಿಂದ ೧೦೦೬)
↓
ಮಗ
ಇಮ್ಮಡಿ ಷಷ್ಠದೇವ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೦೦೬ ರಿಂದ ೧೦೫೦)
↓
ಮಗ
ಇಮ್ಮಡಿ ಗುಹಲ್ಲದೇವ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೦೨೮ ಕ್ಕೆ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು ತಂದೆಯೊಡನೆ ಆಳಿದನು)
↓
ಜಯಕೇಶಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೦೭೮)
↓
ಮಗ
ಮಮ್ಮಡಿ ಗುಹಲ್ಲದೇವಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೦೭೮ ರಿಂದ ೧೧೨೬)
↓
ವಿಜಯದಿತ್ಯ
ಎರಡನೆಯ ಜಯಕೇಶಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೧೨೬ ರಿಂದ ೧೧೪೭)
↓
ಪೆರ್ಮಾಡಿದೇವ (ಶಿವಚಿತ್ತ) (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೧೪೭ ರಿಂದ ೧೧೮೬-೮೭)
↓
ತಮ್ಮ
ಎರಡನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ (ವಿಷ್ಣು ಚಿತ್ತ)
(ಅಣ್ಣನೊಡನೆ ಆಳಿದನು) (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೧೭೫ ರಿಂದ ೧೧೮೬-೮೭)
↓
ಮೂರನೆಯ ಜಯಕೇಶಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೧೮೭ ರಿಂದ ೧೨೨೫.೨೬)
↓
ವಜದೇವ (ತಂದೆಯೊಡನೆ ಆಳಿದ)
↓
ತ್ರಿಭುವನ ಮಲ್ಲದೇವ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೨೨೬-೨೭ ರಿಂದ ೧೨೪೫-೪೬)
↓
ಮಗ
ಮೂರನೆಯ ಷಷ್ಠ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೨೪೬ ರಿಂದ ೧೨೬೫)
↓
ಅಳಿಯ
ಕಾಮದೇವ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೧೨೬೫ ರಿಂದ)

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕದಂಬ ಕುಲವು ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಯಿತು.

ಕಿತ್ತೂರು ರಾಜ್ಯದ ದೇಸಾಯಿ ವಂಶ.

ಕಿತ್ತೂರು ರಾಜ್ಯದ ಅರಸರ ವಂಶಾವಳಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೮೫-೧೮೨೪)

೧) ಹಿರೆ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ (೧೫೮೫-೧೫೯೧)
(ಸ್ಥಾಪಕರು, ಸರ್ದೇಶ್‌ಮುಖಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ. ಬಿಜಾಪುರದ
ಆದಿಲಷಾಹಿ ರಾಜರಿಂದ "ಶಮಷೇರ್ ಜಂಗ ಬಸದ್ದೂರ್" ಪಟ್ಟದ ನೀಡಿಕೆ.)

↓

೨) ಹಿರೆ ನಾಗನಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿ ಪಟ್ಟಣಶೆಟ್ಟಿ (೧೫೯೧-೧೬೩೪)

↓

೩) ಬಾಲನಾಗನಗೌಡ ದೇಸಾಯಿ ಉರ್ಫ ಚಿಕ್ಕನಗೌಡ (೧೬೩೪-೧೬೫೬)
(ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳು)

↓

೪) ಚೆನ್ನಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಬಿಚಗತ್ತಿ) (೧೬೫೬-೧೬೬೦)
(ಹಿರೆ ಮಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿಯ ಮೊಮ್ಮಗ)

↓

೫) ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿ (೧೬೬೦-೧೬೯೧)
(೧೬೮೨ ರಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ ರಾಜಧಾನಿಯ ವರ್ಗಾವಣೆ.
ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ)

↓

೬) ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿ (೧೬೯೧-೧೬೯೬)
(ಮೂರು ಜನ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳು)]

↓

೭) ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (೧೬೯೬-೧೭೧೭)
(ಅಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿಯ ಮಗನಾದ ಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿಯ ಮಗ)

↓

೮) ಶಿವನಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿ (೧೭೧೭-೧೭೩೪)
(ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ದೇಸಾಯಿಯ ಮಗ)

↓

೯) ಮಾಳವ ರುದ್ರಗೌಡ ಉರ್ಫ ಫಕೀರ್ ರುದ್ರಸರ್ಜ (೧೭೩೪-೧೭೪೯)

↓

೧೦) ವೀರಪ್ಪಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿ (೧೭೪೯-೧೭೮೨)
(ದತ್ತಕ ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿಯ ಮೊಮ್ಮಗ)

↓

೧೧) ಮಲ್ಲಸರ್ಜ (೧೭೮೨-೧೮೧೬)
(ದತ್ತಕ ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿಯ ಮರಿಮಗ; ಇವನ ಎರಡನೆ ಪತ್ನಿ ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ)

↓

೧೨) ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜ ಉರ್ಫ ಬಾಪು ಸಾಹೇಬ (೧೮೧೬-೧೮೨೪)
(ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಮಗ, ಮೊದಲ ಹೆಂಡತಿ ರುದ್ರಮ್ಮನಿಂದ)

↓

೧೩) ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮ (೧೮೨೪)
(೧೮೨೪ ರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಪತನದ ನಂತರ ೧೮೨೯ ರಲ್ಲಿ ನಿಧನ)

↓

೧೪) ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪ ಉರ್ಫ ಸವಾಯಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜ.
(ದತ್ತಕ ಮುದಿಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿಯ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ ಚಿಕ್ಕಮಲ್ಲಗೌಡ ಮಸ್ತ ಮರಡಿಯ ಮರಿಮಗ. ೧೮೫೭ ರಲ್ಲಿ ಸಂಪಗಾವ ಮತ್ತು ಬೀಡಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಿಪಾಯಿ ದಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆ)

ಕಿತ್ತೂರು ಅರಸರ ವಂಶಜರು

ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ (ಉರ್ಫ ಶಿವಲಿಂಗ ರುದ್ರಸರ್ಜ, ಕೊನೆ ಅರಸ ಶಿವಲಿಂಗಪ್ಪ ಉರ್ಫ ಸವಾಯಿ ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಮಗ)

ಮಲ್ಲಪ್ಪ (ದಿ)	ಬಾಪು ಸಾಹೇಬ (ಜೀ)	ಬಾಳಾ ಸಾಹೇಬ (ದಿ)
ಅಪ್ಪಾ ಸಾಹೇಬ (ದಿ)	ತಾತ್ಯಾ ಸಾಹೇಬ (ಜೀ)	ಚಂದ್ರಶೇಖರ (ದಿ)
ಬಾಬಾ ಸಾಹೇಬ (ದಿ)	ರಾವ್ ಸಾಹೇಬ (ಜೀ)	ಸೋಮಶೇಖರ (ದಿ)
ಅಣ್ಣಾ ಸಾಹೇಬ (ಜೀ)	ನಾನಾ ಸಾಹೇಬ (ಜೀ)	
ಶಂಕರ (ಜೀ)	ಮೃತ್ಯುಂಜಯ (ಜೀ)	
ವಿಶ್ವನಾಥ (ಜೀ)	ದಾದಾ ಸಾಹೇಬ (ಜೀ)	
	ಶಶಿಕಾಂತ (ಜೀ)	
	ಕಾಶೀನಾಥ (ಜೀ)	

ಸೂ: ದಿ= ದಿವಂಗತ. ಜೀ=ಜೀವಂತ.
ಐದನೇ ಅರಸನಾದ ಮಲ್ಲಪ್ಪಗೌಡ ಸರ್‌ದೇಸಾಯಿಯ ಮಗ ಚೆನ್ನಪ್ಪಗೌಡನ ವಂಶಜರು ತಿಗಡಿ ಮತ್ತು ಮರಿಕಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ಆಧಾರ:
"ರಾಣಿ ಚೆನ್ನಮ್ಮಾ" ಲೆ॥ ಸದಾಶಿವ ಒಡೆಯರ್. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ ಮಾಲೆ. ರೂ:೧೪.೦೦
ನ್ಯಾಶನಲ್ ಬುಕ್ ಟ್ರಸ್ಟ್, ಇಂಡಿಯಾ, ಹೊಸದೆಹಲಿ ೧೧೦೦೧೬. ದ್ವಿತೀಯ ಮುದ್ರಣ ೧೯೯೧ (ಶಕೆ ೧೯೧೩) ಇವರಿಂದ ಪ್ರಕಟಿತ.

ಕಾಗತಿ (ಕಾಕತಿ) ದೇಶಗತಿ. ವಂಶಾವಳಿ.

೧. ಮಡೆ (=ರಿ) ಮಾಮಗೌಡ (ಮಾಮನಗೌಡ)

೨. ಕಲ್ಲಗೌಡ

೩. ಸಿದ್ದಗೌಡ | ಧರಿಗೌಡ-೧

೪. ಭರಮಗೌಡ

೫. ಕಲ್ಲಗೌಡ

೬. ದೇಮಗೌಡ

೭. ಸಿದ್ದಗೌಡ | ಚೆನ್ನಗೌಡ (ಬಂಬರಗಿ ಕಡೋಲಿ ದೇಸಾಯರ ಮೂಲ ಪುರುಷ) | ಕಲ್ಲಗೌಡ | ಕೆಂಚಗೌಡ

೮. ದೊಡ್ಡಗೌಡ

೯. ರಾಯಗೌಡ | ಭರಮಗೌಡ (ಇವನ ವಂಶ ಈಗಲೂ ಇದೆ) | ಧರಿಗೌಡ-೨ (ಇವನ ವಂಶ ಈಗಲೂ ಇದೆ)

೧೦. ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ-೧ | ಖಾನಗೌಡ-೧ (ಇವನ ವಂಶ ಈಗಲೂ ಇದೆ)

೧೧. ರಾಯಗೌಡ | ಸಿದ್ದಗೌಡ (ಇವನ ವಂಶ ಈಗಲೂ ಇದೆ) | ರಾಯಗೌಡ (ಇವನ ವಂಶ ಈಗಲೂ ಇದೆ) | ದೊಡ್ಡಗೌಡ (ಇವನ ವಂಶ ಈಗಲೂ ಇದೆ) | ಖಾನಗೌಡ-೨ (ಇವನ ವಂಶ ಈಗಲೂ ಇದೆ)

೧೨. ಧೂಳಪ್ಪಗೌಡ (ಹೆಂಡತಿ ಪದ್ಮಾವತಿದೇವಿ) (ಗಂಡು ಸಂತಾನವಿಲ್ಲ) | ಖಾನಗೌಡ-೩ | ಪ್ರಭುಲಿಂಗಪ್ಪ (ವಂಶ ನಷ್ಟ)

೧೩. ಚೆನ್ನಮ್ಮ (೧೭೭೮-೧೮೨೯) (ಕಿತ್ತೂರು ಮಲ್ಲಸರ್ಜನ ಹೆಂಡತಿ) | ಪ್ರಭುಲಿಂಗಪ್ಪ (ಹೆಂ. ಸಾವಿತ್ರಿಬಾಯಿ ನಾಗನಮುನವಳ್ಳಿ ಗೌಡರ ಮಗಳು) (ಒಟ್ಟು ೭ ಜನ ಹೆಂಡಂದಿರು)

೧೪. ಲಕ್ಷ್ಮೀಬಾಯಿ (ಗೋವೆಯ ಬಾಂದಿವಾಡೆ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿತ್ತು) | ಖಾನಗೌಡ-೪ (ಹೆಂ.ಬಾಂದಿವಾಡೆಯ ಅಕ್ಕನ ಮಗಳು ಹೀರಾದೇವಿ) | ಶಂಕರಗೌಡ (ಹೆಂ.ಪಾರ್ವತಿಬಾಯಿ ಖಾನಗೌಡರ ಮಗಳು) | ಭಾಗೀರಥಿಬಾಯಿ (ಗಂ.ಮಲ್ಲಸರ್ಜ) | ಪಾರ್ವತಿಬಾಯಿ (ಆಲಮೇಲ ದೇಶಮುಖರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿತ್ತು)

೧೫. ಪ್ರಭಾವತಿ | ನಿರ್ಮಲಾ (ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಸಾತಗಿರಿ ಇಟಗಿ ದೇಶಮುಖರ ಮನೆತನದವರಿಗೆ ಲಗ್ನ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತ್ತು) | ಬಾಬಾರಾಜೆ | ಬೀನಾರಾಣಿ

ಆಧಾರ :- "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಶಗತಿಗಳು" ಸಂಪುಟ – ೧ ೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ. ಸಂ॥ ಬಾಲಣ್ಣಾ ಸೀಗೀಹಳ್ಳಿ. ಪ್ರ॥ ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ- ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಮಠ. ಡಂಬಳ – ಗದಗ.

ಚಚಡಿ ದೇಶಗತಿಯ ವಂಶಾವಳಿ

- ವೀರಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ
  - ನಾಗಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ
    - ಭದ್ರ (ಭದ್ರಿ) ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ
      - ರಾಮಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ
        - ಭದ್ರನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ (ಮರಣ)
        - ಕಂಠೀವೀರನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ
          - ನಾಗಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ
            - ಮನ್ನಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ
              - ರುದ್ರಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ (ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಗತಿಗೆ ಹೋದರು)
              - ಮಲ್ಲಪ್ಪ ರುದ್ರ ದೇಸಾಯಿ (ರುದ್ರಾಪುರ ದೇಸಗತಿಗೆ ಹೋದರು)
              - ದೊಡ್ಡ ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಚಚಡಿಗೆ ಬಂದರು – ?)
              - ಸಣ್ಣವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಗೊಂತಮಾರ ಹಳ್ಳಿ ದೇಸಗತಿಗೆ ಉಳಿದರು)
              - ಸಿದ್ಧಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿಗೆ ಬಂದರು)
                - ರಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                  - ಸಿದ್ಧಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                    - ಗುಣಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                      - ಸುಬ್ರಾಯ ದೇಸಾಯಿ (ಮರಣ)
                        - ನಿಂಗಪ್ಪ ದೆಸಾಯಿ
                          - ಗುಣ್ಣಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಮರಣ)
                        - ರಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                          - ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                        - ಸಿದ್ಧಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಚಚಡಿ)
                          - ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ದತ್ತಕ; ಮುತವಾಡದಿಂದ ಚಚಡಿಗೆ)
                            - ಫಕೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಗೊಂತಮಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ)
                            - ಲಿಂಗಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಗೊಂತಮಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ)
                            - ಸಿದ್ದಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (೧೨ ವರ್ಷ)
                            - ರಾಯಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಮರಣ)
                            - ಗುಣಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                              - ಯಶವಂತರಾವ್ ದೇಸಾಯಿ (ಮರಣ)
                              - ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ ೧೯೬೯
                                - ಚಂದ್ರಭೂಷಣ ದೇಸಾಯಿ (೧೯೦೭-೧೯೮೩)
                                  - ಈಶಪ್ರಭು ದೇಸಾಯಿ
                                    - ನಾಗರಾಜ
                                    - ಶಿವಪ್ರಭು
                                - ಕಂಠೀರನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ (ಅರಟಾಳಕ್ಕೆ ದತ್ತಕ)
                                - ಗುಣಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ದತ್ತಕ್ಕ ಇಂಗಳಿಗಿಗೆ)
                                - ಪ್ರಭುಲಿಂಗಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                                  - ಗುಣಪ್ಪ
                                  - ಬಸಪ್ರಭು
                    - ವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
            - ವೀರಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ (ಮರಣ)
            - ಖಾನಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ (ಇಂಪಳಗಿ ದೇಸಗತಿಗೆ ಹೋದರು)
          - ದುಂಡಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ (ಬೆಳವಡಿ ದೇಸಗತಿಗೆ ಹೋದರು)
          - ಚಂದ್ರಭೂಷಣ ದೇಸಾಯಿ

ಆಧಾರ: "ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೀರಶೈವ ದೇಶಗತಿಗಳು" ಸಂಪುಟ – ೧ ೧೯೮೯ ಇಸ್ವಿ, ಸಂ॥ ಬಾಲಣ್ಣಾ ಸೀಗೀಹಳ್ಳಿ. ಪ್ರ ॥ ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ-ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಮಠ. ಡಂಬಳ – ಗದಗ.

ತಲ್ಲೂರ ದೇಶಗತಿಯ ವಂಶಾವಳಿ

ಅನುಬಂಧ : ೧

ಸನ್ ೧೯೮೧ ನೇ ೨೨ ಅಗಷ್ಟ ವರೆಗೆ ತಯಾರಿಸಿದ ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಗತ್ ಘರಾಣಿತ ವಂಶಾವಳಿ.

ವೀರಪ್ಪಾನಾಯ್ಕ ದೇಸಾಯಿ
(ಮೂಲ ಪುರುಷ)

- ನಾಗಪ್ಪ ನಾಯ್ಕ ದೇಸಾಯಿ
  - (.................) ನಾಯ್ಕ ದೇಸಾಯಿ
    - ರಾಯಪ್ಪ ನಾಯಕ ದೇಸಾಯಿ
      - ಕಂಠೀವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
        - ನಾಗಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
          - ಮಲ್ಲಪ್ಪನಾಯ್ಕ ದೇಸಾಯಿ
            - ರುದ್ರಪ್ಪನಾಯ್ಕ ದೇಸಾಯಿ **(ತಲ್ಲೂರ ದೇಸಗತಿಗೆ ಉಳಿದರು.)**
            - ಮಲ್ಲಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ **(ರುದ್ರಾಪುರ ದೇಸಗತಿಗೆ ಉಳಿದು ನಾಡಗೌಡಾ ಅನ್ನಹತ್ತಿದರು.)**
            - ದೊಡ್ಡವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ **(ಚಚಡಿ ದೇಸಗತಿಗೆ ಉಳಿದರು)**
              - ಭದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                - ಲಿಂಗಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                  - ವೀರಬದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
                    - ಗುಣಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
            - ಸಂಣವೀರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ **(ಗೊಂತಮಾರಕ್ಕೆ ಹೋದರು)**
            - ಸಿದ್ಧಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ **(ಮುತವಾಡಕ್ಕೆ ಹೋದರು)**
          - ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
          - ಖಾಣಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
        - ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ
        - ಚಂದ್ರಭೂಷಣಪ್ಪ (ಬೆಳವಡಿ ದೇಸಗತಿಗೆ ಹೋದರು)
      - ರುದ್ರಪ್ಪ ದೇಸಾಯಿ

ವಂಟಮೂರಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಂಶವೃಕ್ಷ

೧. ಪ್ರಭು ಬಸವಂತರಾಯ (ಮೂಲ ಪುರುಷ)

೨. ಇಮಗೌಡ

೩. ಧೂಳಗೌಡ

೪. ಯಾದಗೌಡ ಉರ್ಫ ಮಹದಗೌಡ

೧)ದೇಸಗತಿಯ ಹೀರೆ ಮನೆತನ | ೨)ಅಮ್ಮಣಗಿ ಮನೆತನ | ೩)ಸದಲಗೆಯ ಮನೆತನ | ೪)ಕರಜಗಿ ಹಾಗೂ ರಾಂಗೋಳಿ ಮನೆತನ | ೫)ಗೌಡವಾಡ ಅಮ್ಮಿನಭಾವಿ ಮನೆತನ | ೬)ಮಜತಿ ಮನೆತನ

೫. ಮಲಗೌಡ

೬. ಸಾತಗೌಡ ಉರ್ಫ ಸಾಯಿಗೌಡ

೭. ಧೂಳಗೌಡ

೮. ಅಲಗೌಡ ಉರ್ಫ ಸಿದಗೌಡ

೯. ಹಿರೇಲಕಮಗೌಡ

೧೦. ಹಿರೇಮಗೆಪ

೧೧. ಅಲಗೌಡ

೧೨. ಬಸವಪ್ರಭು

♦೧೩. ಸವಾಯಿ ಲಖಮಗೌಡ

♦೧೪. ಬಸವಪ್ರಭು

೧೫. ಲಖಮಗೌಡ (ಮಜತಿ ಮನೆತನದಿಂದ ದತ್ತಕ)

೧೬. ಬಸವಪ್ರಭು

*೧೭. ಲಖಮಗೌಡ (ಅಮ್ಮಣಗಿ ಮನೆತನದಿಂದ ದತ್ತಕ)

೧) ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ ೨) ರಾವಸಾಹೇಬ (ಅಕಾಲ ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ತುತ್ತಾದರು)

೧೮. ಬಸವಪ್ರಭು (ಮಜತಿ ಮನೆತನದಿಂದ ದತ್ತಕ)

೧೯. ರಾಜಾ ಲಖಮಗೌಡರು (ಅಮ್ಮಣಗಿ ಮನೆತನದಿಂದ ದತ್ತಕ)

೨೦. ಬಸವಪ್ರಭು

♦: ಈ ಇಬ್ಬರು ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳು ಹುಕ್ಕೇರಿ ಪರಗಣೆಯನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಿದರೆಂದು ಒಂದು ರಿಪೋರ್ಟ ಅದೆ (೧೪-೧೨-೧೮೩೯) ಶ್ರೀ ಮದನಾದಿ ಅಲ್ಲಮಪ್ರಭು - ಪು. ೪೯.

*: ೧೭ ನೇಯ ದೇಸಾಯರಾದ ಲಖಮಗೌಡರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೫೦ ಸಪ್ಟೆಂಬರ ೬ ರಂದು ಇನಾಮು ಕಮಿಟಿಗೆ ಹಾಜರು ಮಾಡಿದ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ವಂಶವೃಕ್ಷ.

ಆಧಾರ : "ರಾಜಾಲಖಮಗೌಡರು" ಲೇ॥ ಡಾ॥ ಎಸ್.ಜಿ. ಭಿವಾರಿ. ಎಮ್.ಎ.ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೮೦.

ನವಲಗುಂದ-ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಂಶಾವಳಿ

(ಭಾಗ-೨)

- ವಿಟಗೌಡ-II ಬಿನ್ ಚಂದಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫-೧೫೯೦) ಈತನು ನವಲಗುಂದ-ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೂಲ ಪುರುಷನು.
  - ಲಖಗೌಡ ಉರ್ಫ ಚಂದಗೌಡ I ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ II (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೯೦-೧೬೨೦)
    - ಜಾಯಗೌಡ I ಬಿನ್ ಲಖಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೨೦-೧೬೩೮)
      - ಕಾಡಗೌಡ ಬಿನ್ ಜಾಯಗೌಡ I (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೮-೧೬೪೧)
        - ವಿಟಗೌಡ III ಬಿನ್ ಕಾಡಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೧-೧೬೪೫)
          - ಚಂದಗೌಡ II ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೪೫-೧೬೫೧)
            - ಲಖಗೌಡ ಬಿನ್ ಚಂದಗೌಡ II (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೧-೧೬೬೦)
              - ಲಿಂಗಗೌಡ (ಹಿರೇಲಿಂಗಪ್ಪ I) ಬಿನ್ ಲಿಂಗಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೦-೧೭೧೬)
                - ಲಖಗೌಡ ಬಿನ್ ಲಿಂಗಗೌಡ
                - ಚಿನ್ನಪ್ಪ (ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ)
                - ?ಮಗ
                - ಜಾಯಗೌಡ II (ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಾಯಗೌಡ ದೇಸಾಯಿ) ಬಿನ್ ಲಿಂಗಗೌಡ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೩೪-೧೭೫೮)
                  - ಸಿದ್ದಪ್ಪ ಬಿನ್ ಜಾಯಗೌಡ II (೧೭೫೮-೧೭೬೯)
                  - ಲಿಂಗಪ್ಪ II ಬಿನ್ ಜಾಯಗೌಡ II (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೬೯-೧೭೮೭) ↓
                  - ಗದಿಗೆಪ್ಪ
  - ಲಿಂಗಗೌಡ ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ II (ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ)

↓

ಜಾಯಪ್ಪ III
(೧೭೫೫-೧೮೧೭)

↓

ಲಿಂಗಪ್ಪ III
(೧೮೩೩-೧೮೩೮)

↓

ಜಾಯಪ್ಪ IV
(ದತ್ತಕ) (೧೮೫೪-೧೮೭೯)

↓

ಲಿಂಗಪ್ಪ (ಲಿಂಗರಾಜರು)
(ದತ್ತಕ) (೧೮೭೨-೧೯೦೬)
(ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೊನೆಯ ದೇಸಾಯಿ)

ಆಧಾರ: ೧)

ಅ) The Original of this tree is in the possession of the present Desai of Kokatnoor, Shrimanth Rayappa, alias Balasaheb bin sankareppa, Aged about 40.

Camp:- Gadi-Kokatanoor.
Tq- Athani
Belgaum district
Tuesday 13th December 1904.

Sd/- R.C. Artal
District Deputy Collector
Athani. S.D.

ಬ) "ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ವಚನವು" ಶ್ರೀ ಜಗದುರು ಮೂರು ಸಾವಿರ ಮಠದ ಗ್ರಂಥಮಾಲಾ ನಂ: ೧೦. ಪುಟ -೧೯, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ೧೯೩೭ ಇಸ್ವಿ

ಕ) Instructions in Appeal No 121 of 1910 A.D.

ಡ) "ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ಬಾಡ" ಮೂಲ ಮರಾಠಿಯಿಂದ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿದವರು. ಶಿ, ಪುರಾಣಿಕ ಬುದ್ಧಯ್ಯಸ್ವಾಮಿ, ಧಾರವಾಡ; ಸಾಹಿತ್ಯಸಮಿತಿ ಪತ್ರಿಕೆ ಸಂಪುಟ-೨, ಸಂಚಿಕೆ-೩, ದೀಪಾವಳಿ ೧೯೪೨; ಇದರಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಿದ ವಂಶಾವಳಿ ನಕಲು ಪ್ರತಿ.

ಇ) "ಲಿಂಗರಾಜ ವಿಜಯಂ" ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ; ಲೇ॥ ಎಮ್.ಎಸ್. ರೈನಾಪೂರ ೧೯೪೮ ಇಸ್ವಿ

ಫ) "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನ; ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ" ಪಿ.ಎಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಬಂಧ. ಲೇ॥ ಡಾ॥ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ. ಬಡಿಗೇರ ಶ್ರೀ ಕಾಡಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಕಿರಿಯ ಕಾಲೇಜು. ಸವದತ್ತಿ. ಪ್ರ॥ ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಮಠ ಗದಗ ಪ್ರಥಮ ಮುದ್ರಣ ೧೯೮೮ ಇಸ್ವಿ

ಕೊಕಟನೂರ ದೇಸಗತಿಯ ವಂಶಾವಳಿ

ಭಾಗ-೧

ಗದಿಗೆಪ್ಪ ಬಿನ್ ಕಾಡಪ್ಪ ಅಬರಸಿಪಾ (ಅದೃಶಪ್ಪ)
(ಈ ವಂಶದ ಮೂಲ ಪುರುಷ)
(ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೨-೧೩೧೩)

ಲಕ್ಕಗೌಡ ಬಿನ್ ಗದಿಗೆಪ್ಪ
(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೧೩-೧೩೪೦)

ಕಾಡಗೌಡ ಬಿನ್ ಗದಿಗೆಪ್ಪ
(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೧೩-೧೩೪೦)

ಸಿದ್ದನಗೌಡ ಬಿನ್ ಲಕ್ಕಗೌಡ
(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೪೨-?)

ಲಕ್ಕಗೌಡ ಬಿನ್ ಕಾಡಗೌಡ
(ಈತನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ)

ರಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದ್ದಗೌಡ
(ಲಿಂಗಗೌಡ)
(ಕ್ರಿ.ಶ. ____ - ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೦೮)

ಕಾಡಸಿಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದ್ದಗೌಡ
(ಗದಿಗೆಪ್ಪಗೌಡ) (ಈತನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ)
(ಕ್ರಿ.ಶ. ____ - ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೦೮)

ಕರಿ (ಮರಿ) ಕಾಡಗೌಡ
ಬಿನ್ ರಾಯಗೌಡ (ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ)
ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೩೯-೧೪೪೨

ವಿಟಗೌಡ I ಬಿನ್
ರಾಯಗೌಡ
ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೪೨-೧೪೮೮

ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್
ರಾಯಗೌಡ

ಕಾಡಗೌಡ ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ I
ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೮-೧೫೫೦
ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ

ಸಿದ್ದನಗೌಡ ಬಿನ್ ವಿಟಗೌಡ I
ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೮೮-೧೫೫೦

ಚಂದಗೌಡ ಬಿನ್ ಜಾಯಗೌಡ
ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೫-೧೫೬೫

ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್
ಸಿದ್ದನಗೌಡ

ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್
ಸಿದ್ದನಗೌಡ
(ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ)

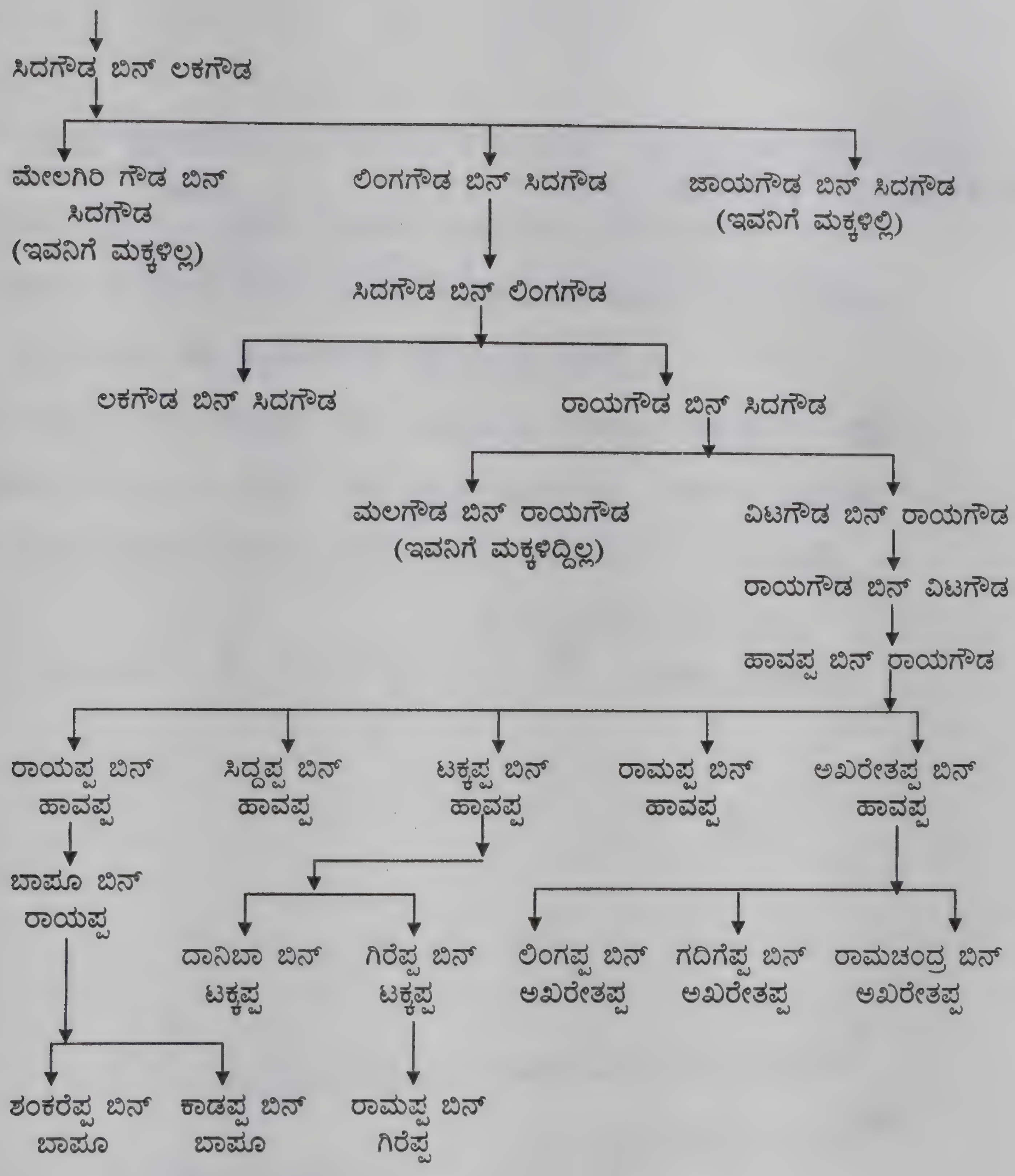
ವಿಟಗೌಡ IIಬಿನ್
ಚಂದಗೌಡ
ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫-೧೫೯೦
ಈತ ನವಲಗುಂದ ಸಂಸ್ಥಾನದ
ಮೂಲ ಪುರುಷ

ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್
ಚಂದಗೌಡ
ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದಿಲ್ಲ

ಸಿದ್ದಗೌಡ ಬಿನ್ ಜಾಯಗೌಡ

ಲಕಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದಗೌಡ

ಜಾಯಗೌಡ ಬಿನ್ ಸಿದಗೌಡ
(ಇವನಿಗೆ ಮಕ್ಕಳು ಇದ್ದಿಲ್ಲ)

Note:- The Original of this tree is in the Possession of the Present Desai of Kokatanoor, Shrimant Rayappa, alias Balasaheb bin Sankareppa Aged about-40.

Camp:- Gadi-Kokatanoor.
Tq- Athani
Belgaum district
Tuesday 13th December 1904.

Sd/- R.C. Artal
District Deputy Collector
Athani. S.D.

यादी मेहेरबान लिंगप्पा जायप्पा सरदेसाई एडमिनिस्ट्रेटर

सलाम दिगरः—सोबत ठेवलेल्या यादींतील इनामदारां पैकीं आपल्या तर्ते बेळगांव डिस्ट्रिक्ट लोकलबोर्डाचे मेंबर कोणास नेमावें असें वाटतें त्या एका इनामदाराचें नांव कळविण्याची मेहेरबानगी व्हावी.

या यादीचें उत्तर आमच्या नांवें बेळगांवच्या पत्त्यावर तारीख १० माहे आक्टोबर सन १९२२ इसवी रोजीं अगर त्याच्यापूर्वी आह्मांस पोहोंचेल अशा रीतीनें पाठवावें. कळावें तारीख ९ माहे आगष्ट सन १९२२ इसवी.

Rd 6/9/22

G. L. MacGregor,

कलेक्टर बेळगांव.

B. Samachar 130-8-22.

[illegible handwritten note] 27-9-22

[signature]

सबंध इनामगांव धारण करणारे इनामदारांची याद. 4/3

जिल्हा बेळगाव.

नंबर.	इसमांचें नांव.	इनामगांवचें नांव.	राहण्याचें ठिकाण.
	अथणी तालुका.		
१	मेहरबान सिद्धराज भोजराज देसाई	मंगसुळी वगैरे	मंगसुळी
२	,, व्यंकटराव सिदराव देशपांडे	संबरगी वगैरे	संबरगी
३	,, आप्पा दीक्षित बिन कृष्ण दीक्षित	रामतीर्थ	रामतीर्थ
४	,, सदाशिव दीक्षित बिन आप्पा दीक्षित	अडहळी	रामतीर्थ
५	,, कृष्णराव गोविंदराव रास्ते	झुंझरवाड	पुणें
६	,, शेख मजहारहुसेन व० मोहमद गोरेपीरजादे	कुडची	कुडची
७	,, नरसिंगराव रामचंद्रराव घोरपडे अमीरुल उमराव	बेडग व सप्तसागर	बडोदे
८	,, जानराव रामकृष्णराव गाईकवाड अज्ञान पालन करणार इंदूराव तात्याराव इंगुळे	बेळंकी	बेळंकी
९	,, कृष्णभट जीवणभट	आंबिहाळ	अथणी
१०	,, नारायणरावसाहेब मालोजीराव घोरपडे अमीरुल उमराव	मदभाव वगैरे	दत्तवाड (कोल्हापूर)
११	,, कृष्णाजीराव शेषगीरराव देसाई	अलखनूर	अलखनूर
१२	,, माधवराव आनंदराव रास्ते	अनंतपूर	पुणें
१३	,, मालोजीराव खंडोजीराव घोरपडे अमीरुल उमराव	खेमलापूर	दत्तवाड (कोल्हापूर)
	गोकाक तालुका.		
१४	मेहेरबान खंडेराव उर्फ बाबासाहेब सिद्रामपा देसाई	शिंद्दीकुरबेट	हिरेनंदी (हल्ली गोकाक)
१५	,, भिमप्पा गिरेप्पा देसाई	कौजलगी	बेंगळूर
१६	,, नारायणराव गोविंद घोरपडे	हुणशाळ	इचलकरंजी
१७	,, शामराव वामन इनामदार	धर्मट्टी व लक्ष्मीश्वर	धर्मट्टी
१८	,, कोन्हेर विरुपाक्ष देशपांडे	यदलगुद	मुळेभावी (सांगली)
१९	,, गंगाधर लक्ष्मण इनामदार	ब्यहरहट्टी	कोण्णूर
२०	,, वेंकटेश गोविंद देशपांडे	यरगुदरी	यरगुदरी
२१	,, दत्तो नारायण महाजन	उदगट्टी	उदगट्टी
२२	,, हसनसाहेब वल्लद अबुदल रजक	शिंगणापूर	शिंगणापूर
२३	,, गवस मोहोद्दीन वल्लद इमामसाहेब	हुलीकट्टी	हुलीकट्टी
२४	,, जंगलीसाहेब वल्लद मरतुजासाहेब काजी....	हुलीकट्टी	हुलीकट्टी
२५	,, वेंकोजी दासो देशपांडे, म्यानेजर कोर्ट ऑफ वॉर्डस....	राजापूर	(मयत)
	चिकोडी तालुका.		
२६	मेहेरबान लखमगौडा बसप्रभू देसाई वंटमुरी	नागरमनोळी वगैरे	वंटमुरी
२७	,, नारायणराव रवळोजीराव निंबाळकर	नागराळ वगैरे	नणदी
२८	,, नरसिंराव मुरारराव मुतालीक देसाई	बंबळवाड वगैरे	मिरज (हरबा आण्णाचे)
२९	,, हरिहर पंडित उर्फ भाऊ महाराज	करगांव वगैरे	कोल्हापूर (वाड्यांत)
३०	,, अप्पाजीराव सर्जेराव सितोळे	अंकली वगैरे	ग्वाल्हेर
३१	,, बाळा भाऊ महाराज गुरु	कुटाळी वगैरे	कोल्हापूर
३२	,, रंगनाथमहाराज विश्वेश्वरमहाराज	कोथळी वगैरे	कोल्हापूर
३३	,, श्रीनरसिंह सरस्वतीदेव वाडी पुजारी जिवाजी गोविंद....	अऊरवाड वगैरे	नरसोबाची वाडी
३४	,, अनंतराव भगवंत देशपांडे	चंदूर	बेळगांव
३५	,, कृष्णाजी बळवंत देसाई	बिरनाळ	बिरनाळ
३६	,, श्रीसत्यज्ञान उत्तराधिमठ	ममदापूर	चिरतानूर (मद्रास)
३७	,, नारायणराव मालोजीराव घोरपडे	इंगळी	दत्तवाड
३८	,, हरि दीक्षित नारायण दीक्षित	तवंदी	तवंदी
३९	,, शिवराम आत्माराम दीक्षित श्रोत्री	बुदलमुख	बुदलमुख
४०	,, धुंडिराज भीमराव देशपांडे	मलिकवाड	मलिकवाड

नंबर.	इसमांचें नांव.	इनामगांवचें नांव.	राहण्याचें ठिकाण.
४१	मेहेरबान विरुपाक्ष नागनाथ, अ. पा. कृष्णराव विरुपाक्ष मुतालीक देसाई.	यड्डूर	यड्डूर
४२	,, समस्त विप्रवृंद मल्हार दत्तात्रय	माणकापूर	माणकापूर
४३	,, जनार्दन गणपतराव इनामदार	बेडकीहाळ	बेडकीहाळ
४४	,, देवराव शिवरामभट इनामदार	कल्लोळ	कल्लोळ
४५	,, विरुपाक्ष लिंगो इनामदार	काडापूर	कोडापूर
४६	,, श्रीधरगीरीगुरु रामगीरीबावा ...	पांगेरी	पांगेरी
४७	,, विद्या शंकर भारतीस्वामी जगद्गुरु मठ संकेश्वर	शहापूर	संकेश्वर
४८	,, रघुनाथराव मुरारराव देसाई मयत म्यानेजर कोर्ट ऑफ वार्डस्	बेळगूड	बेळगांव
	हुक्केरी तालुका.		
४९	,, जगन्नाथमहाराज बाबामहाराज इनामदार	अमीनभावी	पुणें
५०	,, श्रीसच्चिदानंदस्वामी विद्याशंकर भारतीस्वामी जगद्गुरु वहिवाटदार मेहेरबान कलेक्टरसाहेब बेळगांव	संकेश्वर वगैरे	संकेश्वर
५१	,, गोविंद भाऊराव इनामदार ...	अर्जुनवाड	अर्जुनवाड
५२	,, बाळा महाराज इनामदार	कुरणी वगैरे	कोल्हापूर
५३	,, मिरजा आबासबेग व० मिरजा मोहदीनबेग	बस्तवड वगैरे	धन्नरगी (कुरुंदवाड)
५४	,, मिरजानवाजबेग व० मिरजालालबेग इनामदार	बस्तवाड	बस्तवाड
५५	,, गणेश रामचंद्र दीक्षित श्रोत्री	बेक्किनाळ	कोल्हापूर
५६	,, जगन्नाथपंडित वासुदेवपंडित महाराज इनामदार	हेब्बाळ वगैरे	पुणें
५७	,, विनायकराव नीलकंठराव इनामदार	हुल्लोळी	(मयत)
५८	,, हरिहरपंडित उर्फ भाऊ महाराज	खानापूर वगैरे	कोल्हापूर
५९	,, नरसिंगराव मुराराव मुतालीक देसाई	अमीनभावी	मिरज
६०	,, बळवंतराव हरिहरराव इनामदार	सारापूर	सारापूर
६१	,, विनायकराव बाळाजी मुतालीक इनामदार	आंमणगी वगैरे	नेरली
६२	,, गणपतराव पुरुषोत्तमराव इनामदार	भैरगोळ	नेरली
६३	,, अनंत शामराव नाडगौडा	मदीहळ्ळी	मदिहळ्ळी
६४	,, लखमगौडा वनप्रभू देसाई वंटमुरी	वंटमुरी वगैरे	वंटमुरी
	बेळगांव तालुका.		
६५	मे. यमाजी विरुपाक्ष इनामदार	राजगोळी खुर्द	इलाखा करवीर पेटा गडइंग्लज पैकीं हेबाळ गांवीं.
६६	श्री. नागोजीराव दत्ताजीराव देसाई अ. पा. कोर्ट ऑफ वार्डस	बडस, बेळवटी, दाटे	बेळगांव लष्कर बंगला नंबर १२८.
६७	मे. गोपाळ कृष्ण देशपांडे मयत, मुलगा देवदत्त उर्फ रामकृष्ण गोपाळ तर्फे कोर्ट ऑफ वार्डस	तिर्थकुंडे, कुसमळी	खानापूर
६८	,, वामन रामचंद्र नाडगौडा वहिवाटदार विष्णु यशवंत....	कोळींद्रे	कोळींद्रे
६९	,, कोनेर विरुपाक्ष देशपांडे	कैंचनहट्टी, कबलापूर गोतमांडु	अष्टे
७०	,, नरसिंह चिंतामण इनामदार	अष्टे	अष्टे
७१	,, सैयद साहेब पाच्छा सैयद शाबू साहेब	हुदली	हुदली
७२	,, शंकरदास गुरु धर्मदास बावा	सुपे	सुपे
७३	,, भैरव वासुदेव सबनीस	तुर्केवाडी	तुर्केवाडी
७४	,, महमदसाहेब वल्लद लतीबसाहेब काजी	दिंडल कुपी	दिंडल कुपी
७५	,, महमद साहेब वल्लद रहिमानसाहेब काजी	तळगुळी	तळगुळी
७६	,, नारायणराव गोविंदराव घोरपडे	गवसे	इचलकरंजी
७७	,, नागेश मोरेश्वर बापट अ. सं. अन्नपूर्णाबाई भ्रतार रघुनाथ विष्णु बापट	मोदगे	बेळगांव

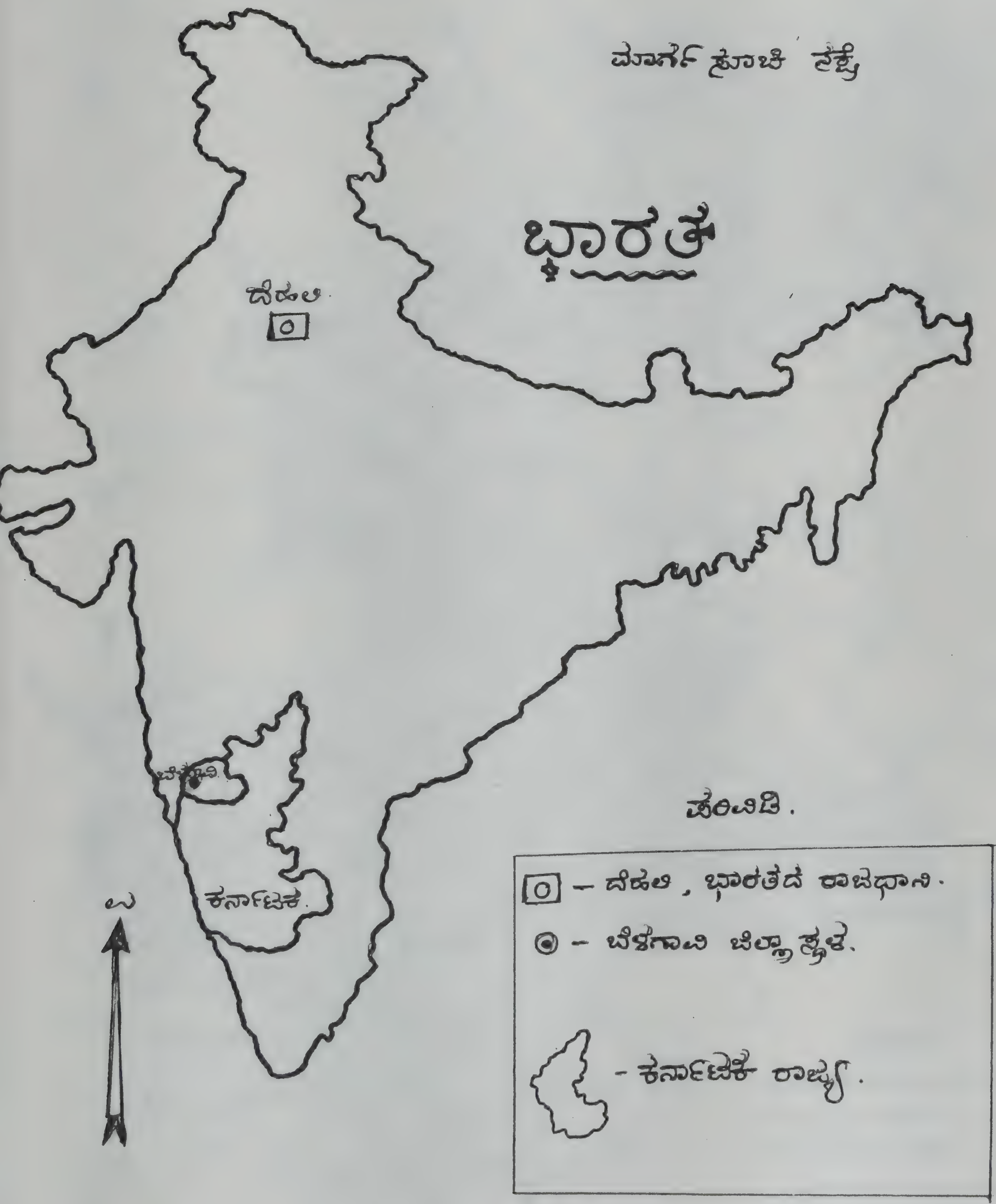
नंबर	इसमांचें नांव.	इनामगांवचें नांव.	राहण्याचें ठिकाण.
७८	श्री. बाळोजीराव खंडोजीराव देसाई इनामदार ...	इब्रामपूर	इब्रामपूर
७९	,, आपाजीराव नायकोजीराव देसाई इनामदार	अडकूर, बोंजर्डे	अडकूर
८०	कोर्ट ऑफ वार्डस मुख्य इनामदार मयत	सिरगांव	बेळगांव
८१	श्रीदेव रवळनाथ चंदगड तर्फे सेक्रेटरी आप्पाजीराव नायकोजीराव देसाई	हिंडगांव, कोनेवाडी	अडकूर
८२	श्री पुर्णानंदगुरु आत्मानंदस्वामी मठ कवळे खानापूर	लाकुडवाडी	गोकर्ण
८३	मे. नरसिंगराव यशवंतराव देशपांडे इनामदार	मुगळी, जोगेवाडी	मुगळी
८४	,, बाळकृष्ण गणेश देशपांडे इनामदार	तांबुळवाडी	तांबुळवाडी
८५	,, शामराव विठ्ठलराव कालकुंद्री	कुर्णी, बुजवडे.	बेळगांव
८६	,, संताजीराव गोपाळराव निंबाळकर	असगोळी	असगोळी
८७	,, राजारामराव दामोधरराव हेरवाडकर	कानडी	कोल्हापूर
८८	,, दत्ताजीराव रामचंद्रराव इनामदार	विंझणें	विंझणे, पो. हळकर्णी
८९	श्रीदेवी माउली वहिवाटदार अप्पण्णा रामगावडा कोदाळी	मोटणवाडी	कोदाळी
९०	मे. पाखरोजीराव संताजीराव निंबाळकर	पुनरे	सावंतवाडी
९१	,, पुंडलीक जनार्धनभट मंगळवेडकर	कांजिर्णे	हेरे
२	श्री रामचंद्रराव बाळासाहेब भोंसले	हेरे वगैरे २३ गांवें	हेरे
९३	मेहेरबान शंकरराव विठ्ठलराव सिंदे	गुडेवाडी	नेसरी, गडइंग्लज
९४	,, विष्णुपंत बाबासाहेब वैद्य इनामदार	शिवनगे, लक्कीकट्टी	कोल्हापूर
९५	,, यशवंतराव रामचंद्रराव वाडवे इनामदार	मोरेवाडी	शहापूर
९६	,, अप्पाजीराव दत्ताजीराव देसाई इनामदार	सिरोली	सिरोली
९७	,, रामचंद्रराव गणपतराव देसाई	जक्कनहट्टी, यर्टनहट्टी, मलतवाडी, मर्णहोळ	कोवाड
९८	,, शाम्युअल तुळसिंगराव इनामदार	खासबाग	पुणे येथें खडक, शुक्रवारपेठ घर नंबर ५४३.
९९	,, व्यंकटराव सटवोजीराव देसाई ...	बुक्कीहाळ	कानगी
	खानापूर तालुका.		
१००	मेहेरबान नागोजीराव दत्तोजीराव सरदेसाई रक्षणदार कोर्ट ऑफ वार्डस	तोराळी, वगैरे	बेळगांव
१०१	मि. बाळ सखाराम दीक्षित	असोगा	असोगा
१०२	मेहेरबान देवदत्त उर्फ रामकृष्ण गोपाळ रक्षणदार कोर्ट ऑफ वार्डस	होनकल व डुकरवाडी	बेळगांव
१०३	,, रावजी नारायण देसाई ...	मलवाड	कापोली कर्यात गुंजी ता० खानापूर
१०४	,, लक्ष्मण येसबा देसाई	कवळें	नेरसें ता० खानापूर
१०५	,, कृष्णाजी महादेव देशपांडे ...	अंकलें	खानापूर
१०६	श्री पूर्णानंदसरस्वतीस्वामी वद्द मुखत्यार दत्तात्रय रामचंद्र तिनैकर	मनसापूर	खानापूर
१०७	,, अमीनबी गौसूमिया वद्द मुखत्यार इमाम गौसूमिया	देवराई	देवराई
१०८	,, गुंडु गणपतराव देसाई	मुडेवाडी	खानापूर
१०९	,, बळवंत विश्वासराव देसाई	नागुर्टे	खानापूर
	संपगांव तालुका.		
११०	कोर्ट ऑफ वार्डस	कुलवळ्ळी	बेळगांव
	परसगड तालुका.		
१११	मेहेरबान लिंगप्पा जयप्पा सरदेसाई एडमिनिस्ट्रेटर पंच व प्रेसिडेंट बेळगांव	शिरसंगी	शिरसंगी

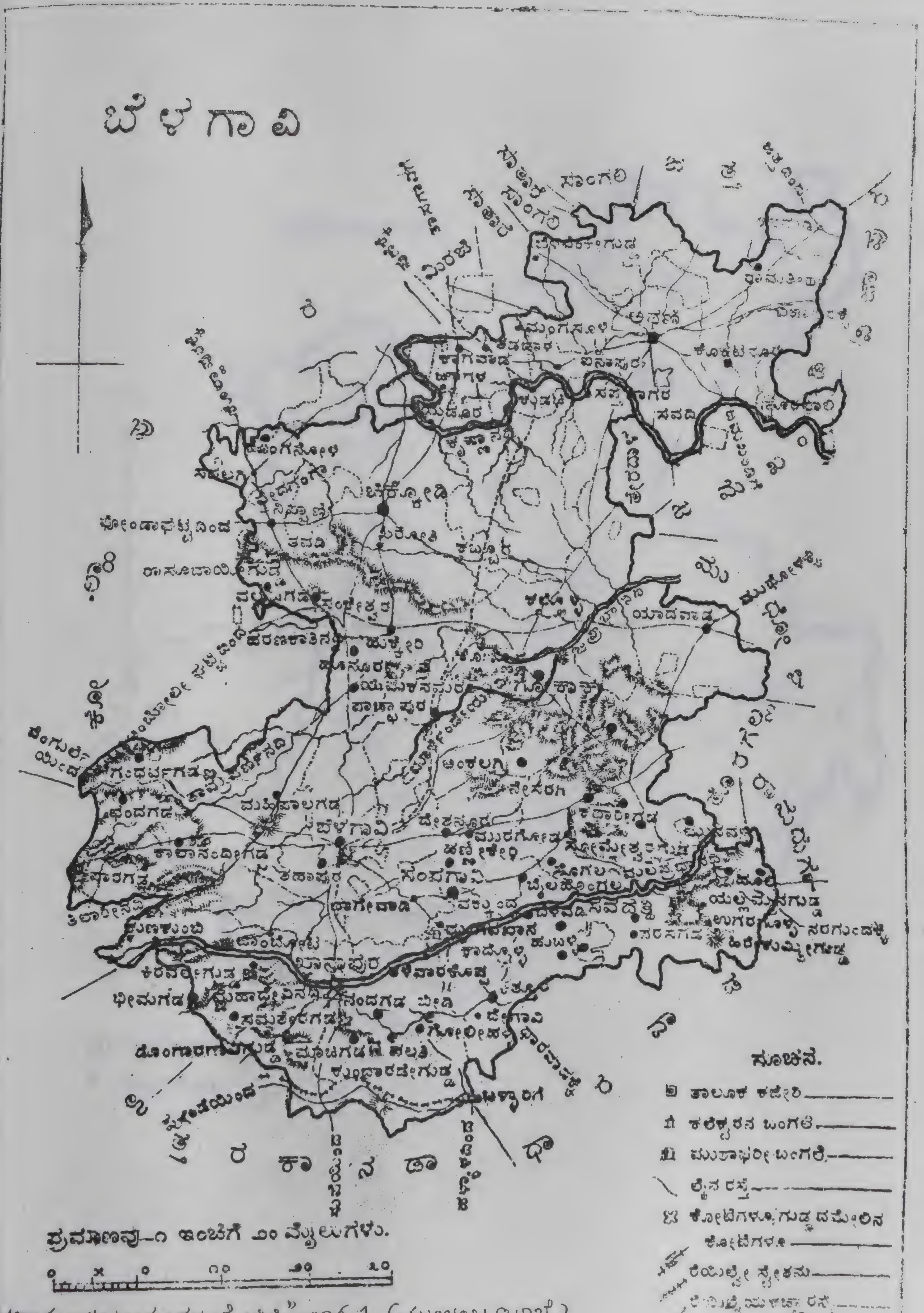
नंबर	इसमांचें नांव.	इनामगांवचें नांव.	राहण्याचें ठिकाण.
११२	,, शंकर दिक्षीत गंगाधर दिक्षीत ...	गुर्लहोसूर	बढली
११३	,, वेंकप्पनाईक उर्फ गंगासाहेब हणमंतराव अज्ञान संरक्षणदार मातोश्री सावव्वा	गोरवनकोळळ	गोरवनकोळ्ळ
११४	,, अप्पासाहेब उर्फ चंद्रापा बसवंतराव देसाई	तलूर	तलूर
११५	,, जुजेराव दुर्गाजीराव जगताप	बसरगी	रामपूर (तोरगल)
११६	,, विरभद्र उर्फ अप्पासाहेब गुणापा देसाई	चचडी	चचडी
११७	,, भोगप्पा वेंकप्पा देसाई अ. पा. कोर्ट ऑफ वार्डस	यरगट्टी	बेंगळूर
११८	,, अण्णासाहेब बसवंतराव देसाई	रुद्रापूर	रुद्रापूर
११९	,, बाळासाहेब रावसाहेब देसाई	इंगळगी	इंगळगी
१२०	,, रावसाहेब अप्पासाहेब देसाई	मुतवाड	मुतवाड

G. L. MacGregor.
Collector of Pelgaum.

125

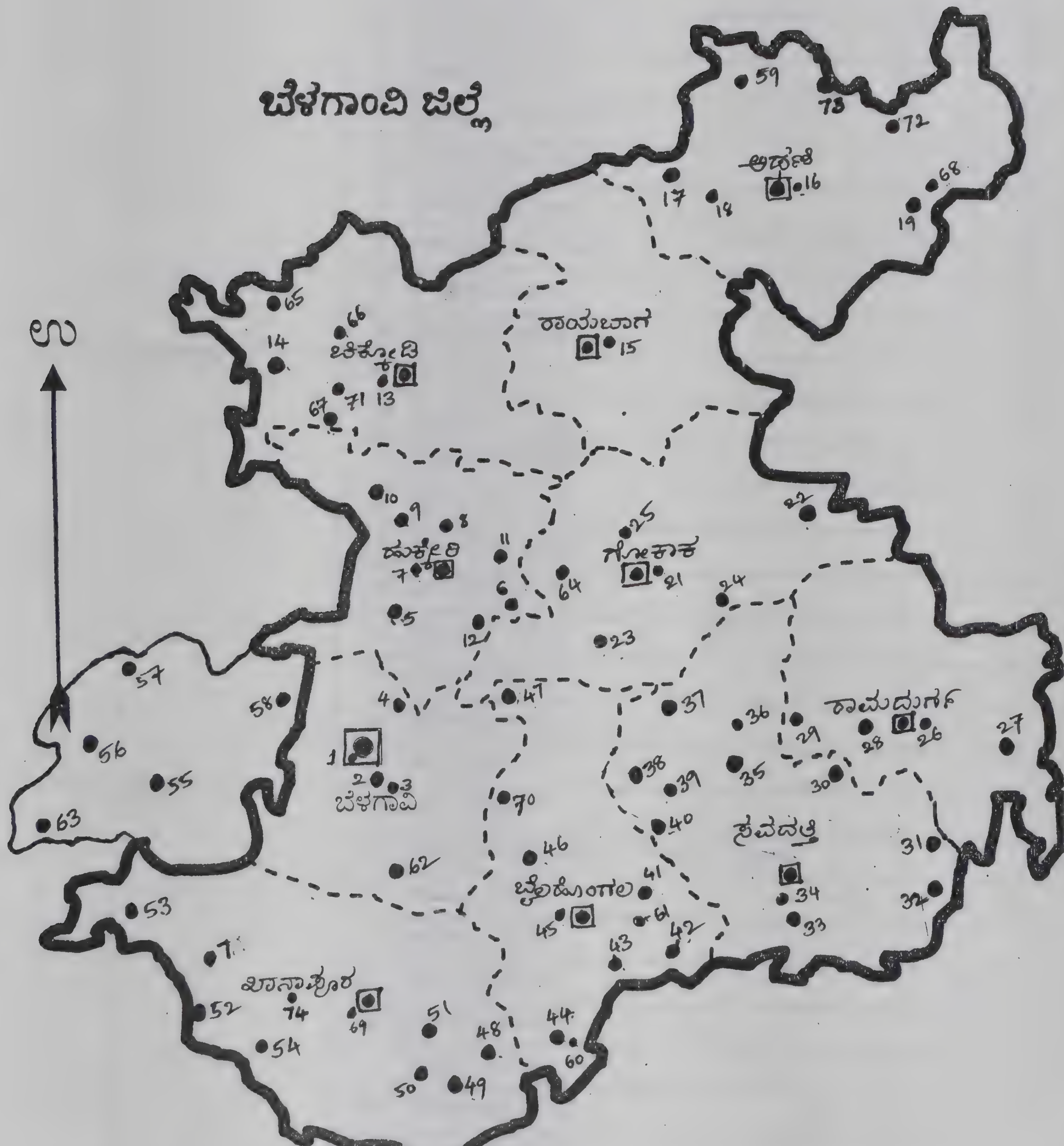
B. Samachar press 130-8-22.

ಮಾರ್ಗ ಸೂಚಿ ನಕ್ಷೆ
ಭಾರತ
ದೆಹಲಿ
ಕರ್ನಾಟಕ.
ಉ
ಪರಿವಿಡಿ.
– ದೆಹಲಿ, ಭಾರತದ ರಾಜಧಾನಿ.
– ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳ.
– ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ.

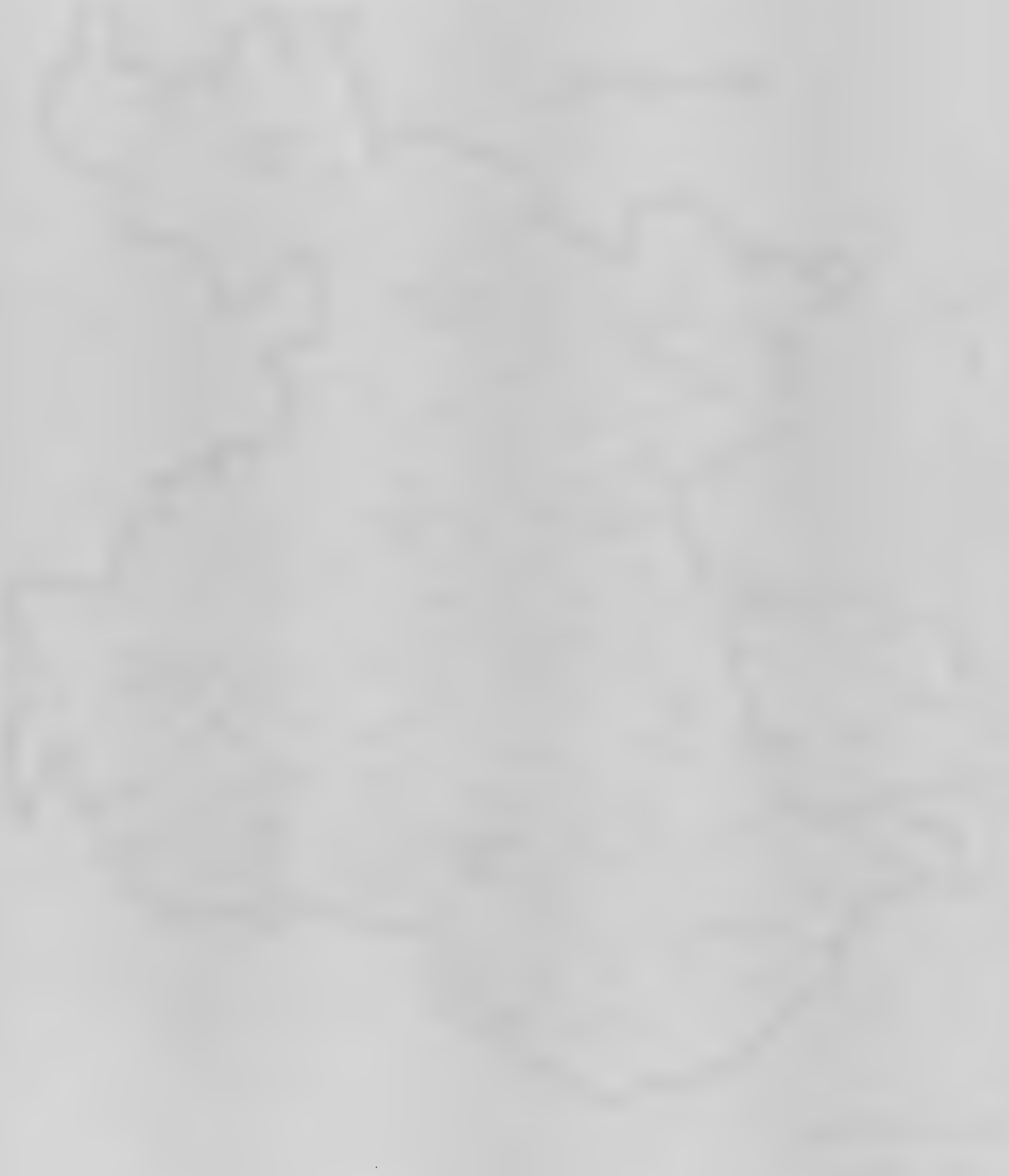

ಆಧಾರ: — "ಭೂಮಂಡಲ ವರ್ಣನೆ." — ಭಾಗ-1, (ಮುಂಬಯಿ ಇಲಾಖೆ)

ಬೆಳಗಾಂವಿ ಜಿಲ್ಲೆ

▣ ತಾಲೂಕಾ ಕೇಂದ್ರ

● ಕೋಟೆಗಳು

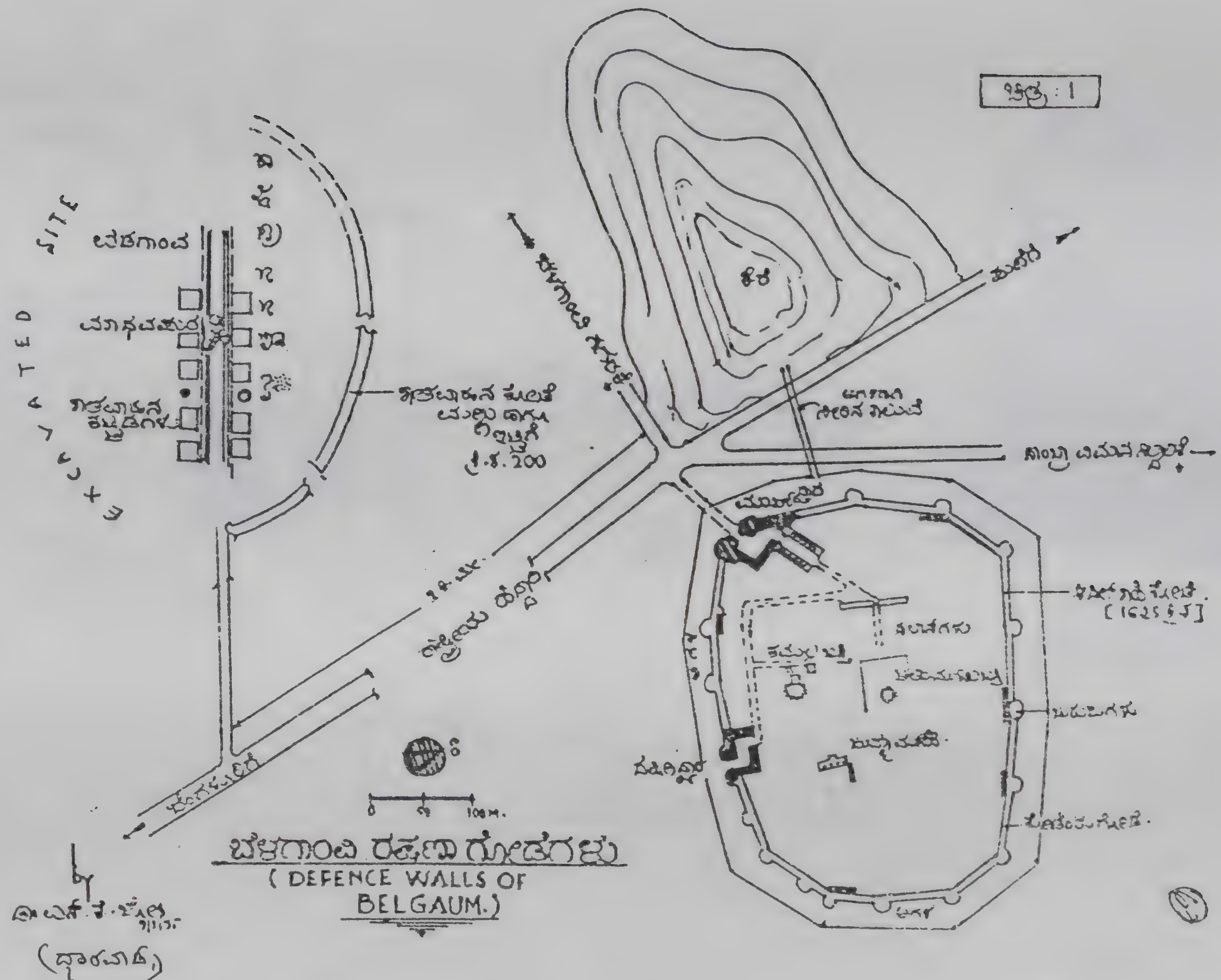

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಕೋಟೆಗಳು

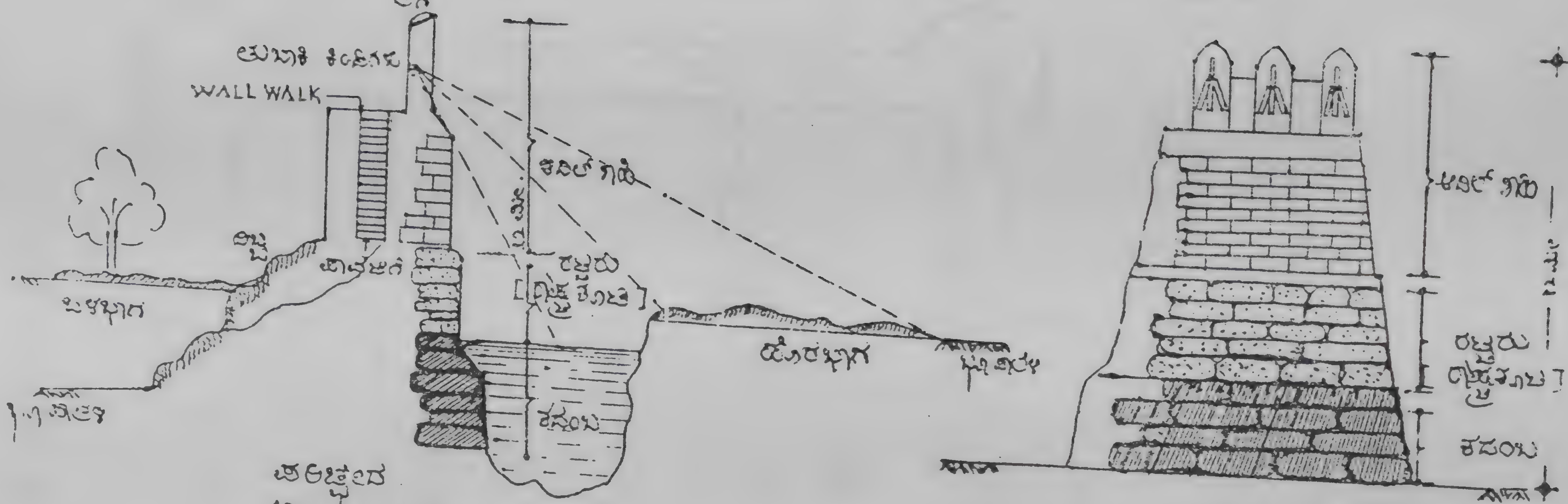
ಅ.ನಂ	ತಾಲೂಕುಗಳು	ಅ.ನಂ	ಕೋಟೆಗಳು	ನಕ್ಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕ್ರಸಂ.
1	ಬೆಳಗಾವಿ	1	ವಡಗಾಂವ ಮಾಧವಪುರ ಕೋಟೆ	3
		2	ಬೆಳಗಾವಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ	1
		3	ಶಹಾಪುರ ಕೋಟೆ	2
		4	ಕಾಕತಿ ಕೋಟೆ	4
		5	ರಾಜಹಂಸಗಡ ಕೋಟೆ	62
		6	ಮಹಿಪಾಲಗಡ ಕೋಟೆ	58
		7	ಗಂಧರ್ವಗಡ ಕೋಟೆ	57
		8	ಕಾಳಾನಂದಿಗಡ ಕೋಟೆ	55
		9	ಚಂದಗಡ ಕೋಟೆ	56
		10	ಪಾರಗಡ ಕೋಟೆ	63
2	ಖಾನಾಪುರ	11	ಹಲಸಿ ಕೋಟೆ	49
		12	ಖಾನಾಪುರ ಕೋಟೆ	69
		13	ಹನಮಂತಗಡ ಕೋಟೆ	50
		14	ಪ್ರತಾಪಗಡ ಕೋಟೆ	51
		15	ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	58
		16	ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆ	52
		17	ಕಣಕುಂಬಿ ಕೋಟೆ	53
		18	ಹುಲಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	74
		19	ಶಮಶೇರಗಡ ಕೋಟೆ	54
		20	ಸದಾ ಕೋಟೆ	71
3	ಸವದತ್ತಿ	21	ರಟ್ಟರ ಕೋಟೆ	33
		22	ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಶಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕ ಕೋಟೆ	34
		23	ಪೂವಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ	32
		24	ಶಿರಸಂಗಿ ಕೋಟೆ	31
		25	ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	30
		26	ಕಠಾರಿಗಡ ಕೋಟೆ	36
		27	ತಲ್ಲೂರ ಕೋಟೆ	35
		28	ಮುರಗೋಡ ಕೋಟೆ	38
		29	ರುದ್ರಾಪುರ ಕೋಟೆ	39
		30	ಚಚಡಿ ಕೋಟೆ	37
		31	ಸೊಗಲ ಕೋಟೆ	40

4	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	32	ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆ	41
		33	ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆ	44
		34	ಬಹಾದ್ದೂರಗಡ ಕೋಟೆ	60
		35	ರುದ್ರಗಡ ಕೋಟೆ	47
		36	ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಕೋಟೆ	45
		37	ಸಂಪಗಾವ ಕೋಟೆ	46
		38	ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	61
		39	ದೊಡವಾಡ ಕೋಟೆ	42
		40	ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	43
		41	ನೇಸರಗಿ ಕೋಟೆ	70
5	ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕು	42	ಹುಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆ	7
		43	ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಕೋಟೆ	6
		44	ವಂಟಮೂರಿ ಕೋಟೆ	12
		45	ಸಂಕೇಶ್ವರ ಕೋಟೆ	9
		46	ನೇರ್ಲಿ ಕೋಟೆ	8
		47	ಹುನ್ನೂರಗಡ ಕೋಟೆ (ಪವಿತ್ರಗಡ)	11
		48	ಹರಗಾಪುರ ಕೋಟೆ (ವಲ್ಲಭಗಡ)	10
		49	ಯಮಕನಮರಡಿ ಕೋಟೆ	5
6	ಗೋಕಾಕ	50	ಕೊತ್ವಾಲನ ಕೋಟೆ	21
		51	ಮಮದಾಪೂರ ಕೋಟೆ	24
		52	ಯಾದವಾಡ ಕೋಟೆ	22
		53	ಖನಗಾಂವಿ ಕೋಟೆ	23
		54	ಕೊಣ್ಣೂರ ಕೋಟೆ	25
		55	ರಾಜಾಪುರ ಕೋಟೆ	64
7	ರಾಮದುರ್ಗ	56	ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆ	28
		57	ರಾಮದುರ್ಗ ಕೋಟೆ	26
		58	ಮುದಕವಿ ಕೋಟೆ	27
		59	ಕಡಕೋಳ ಕೋಟೆ	29
8	ಚಿಕ್ಕೋಡಿ	60	ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಕೋಟೆ	13
		61	ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆ	14
		62	ಅಕ್ಕೀವಡ ಕೋಟೆ	71
		63	ಕೊಂಗನೊಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	65
		64	ಕೊಥಳಿ ಕೋಟೆ	66
		65	ನಾಗರಮುನ್ನೋಳಿ ಕೋಟೆ	67

9	ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕು	**66**	ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆ–1	19
		67	ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆ–2	68
		68	ಅಥಣಿ ಕೋಟೆ	16
		69	ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆ	17
		70	ಅನಂತಪುರ ಕೋಟೆ	59
		71	ರಾಮತೀರ್ಥ ಕೋಟೆ	20
		72	ಉಗಾರಖುರ್ದ ಕೋಟೆ	18
		73	ಪನಾಳಗಡ ಕೋಟೆ	73
10	ರಾಯಭಾಗ	**74**	ರಾಯಭಾಗ ಕೋಟೆ	15

ಆಧಾರ — "ಬೆಳಗಾವಿ ವೈಭವ" - ಸಂಸ್ಮರಣ ಗ್ರಂಥ - ಅಖಿಲ ಭಾರತ 70 ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ - ಬೆಳಗಾವಿ. - 2003 ಇಸ್ವಿ

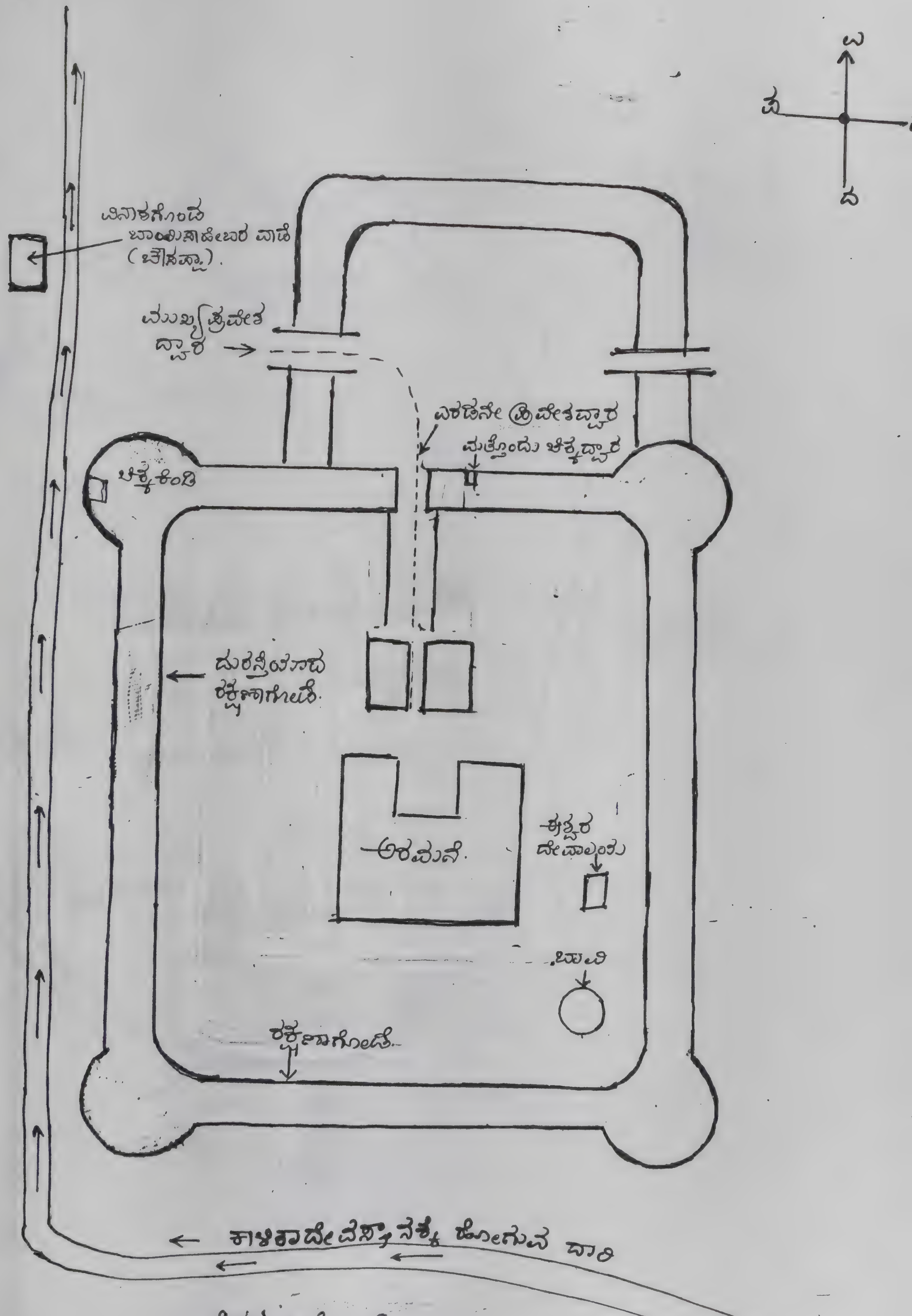

ಅಡ್ಡಛೇದ
CROSS SECTION

ಮುಂಭಾಗ
ELEVATION

ಬೆಳಗಾಂವಿ [ವೇಣುಗ್ರಾಮ] ಕೋಟೆ
BELGAUM-FORT

by
ಡಾ. ಎಸ್. ಕೆ. ಜೋಶಿ
(ಧಾರವಾಡ).

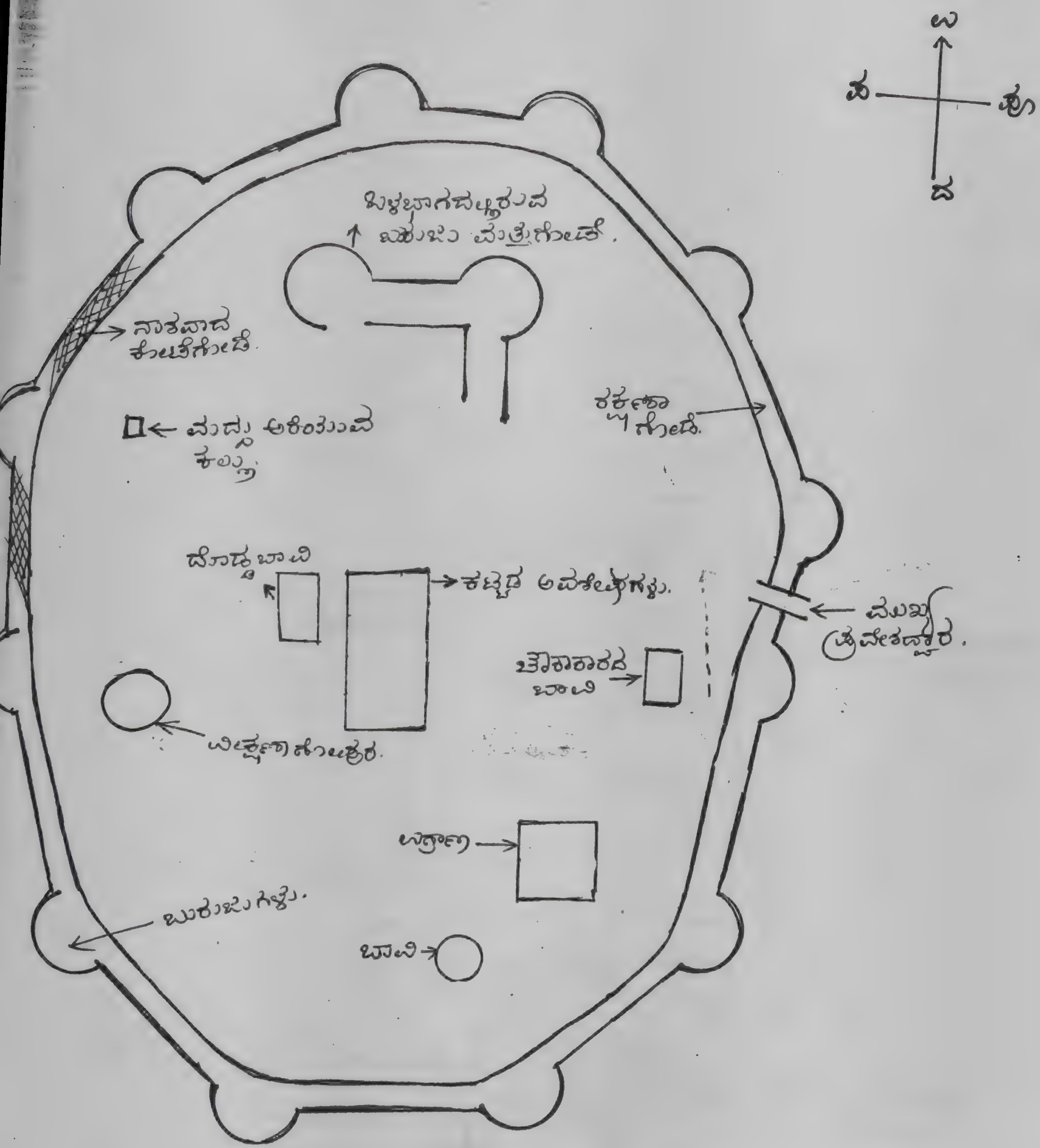
ಆಧಾರ: — "ಬೆಳಗಾವಿ ಬೆಳಕು" — ಸಂಸ್ಮರಣ ಸಂಪುಟ — ಅಖಿಲ ಭಾರತ 70-ನೇ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ — ಬೆಳಗಾವಿ.
ಸಂ॥ ಎ.ಆರ್. ಗಂಜಾಳ (ಡಾ॥), ಪ್ರಕಾಶಕರು — ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಪಂಪ ಮಹಾಕವಿ ರಸ್ತೆ,
ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ — ಬೆಂಗಳೂರು - 560018 - 2003 ಇಸ್ವಿ, - ಬೆ. ರೂ. 300/—

ತೀರಸಂಗಿ ಕೋಟೆ

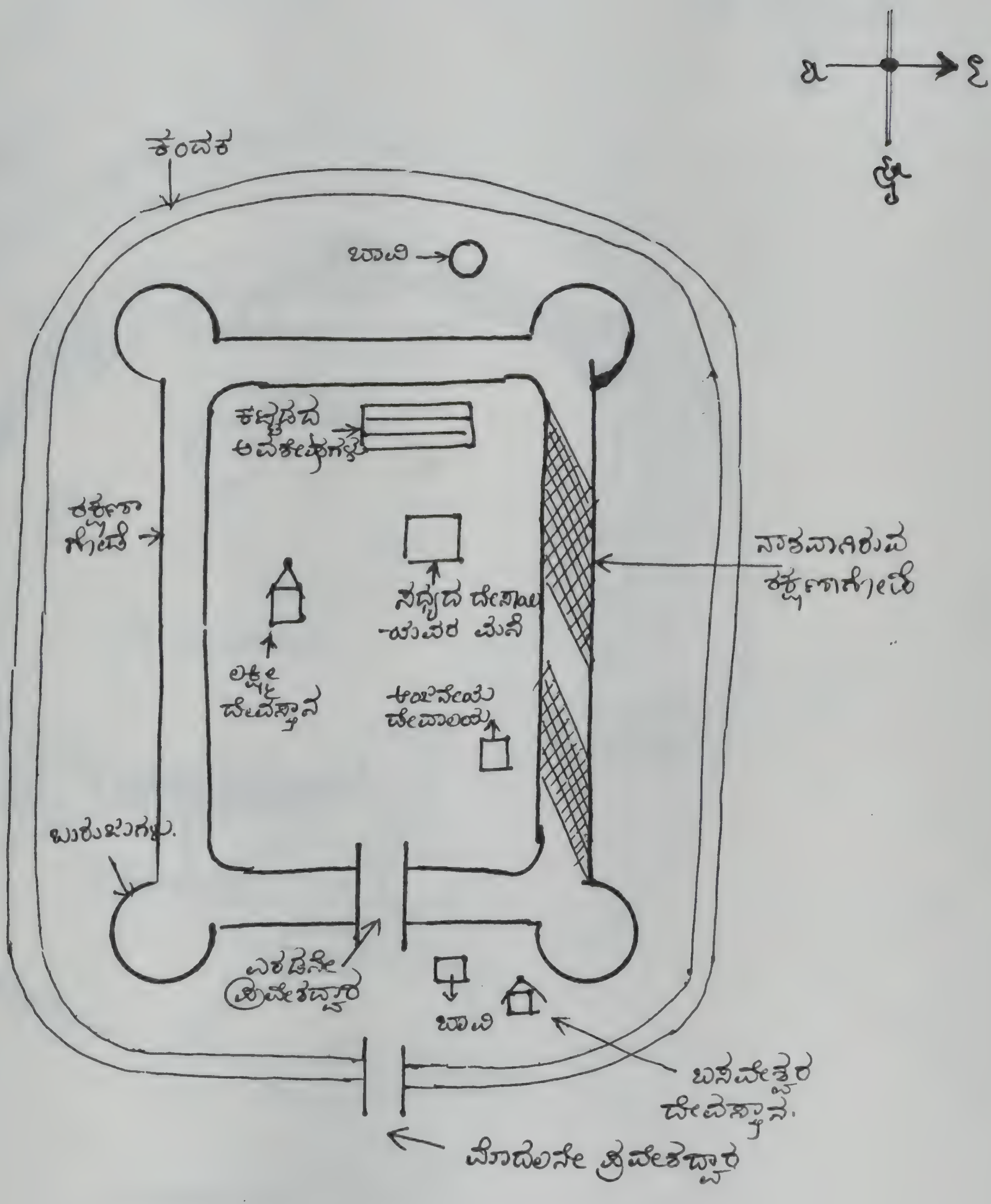
ತಾ- ಸವದತ್ತಿ.

ಉ
ಪ
ಪೂ
ದ
ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ
ಬುರುಜು ಮತ್ತುಗೋಡೆ.
ನಾಶವಾದ
ಕೋಟೆಗೋಡೆ.
ಮದ್ದು ಅರೆಯುವ
ಕಲ್ಲು.
ರಕ್ಷಣಾ
ಗೋಡೆ.
ದೊಡ್ಡಬಾವಿ
ಕಟ್ಟಡ ಅವಶೇಷಗಳು.
ಮುಖ್ಯ
ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ.
ಚೌಕಾಕಾರದ
ಬಾವಿ
ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಪುಷ್ಕರ.
ಉಗ್ರಾಣ
ಬುರುಜುಗಳು.
ಬಾವಿ

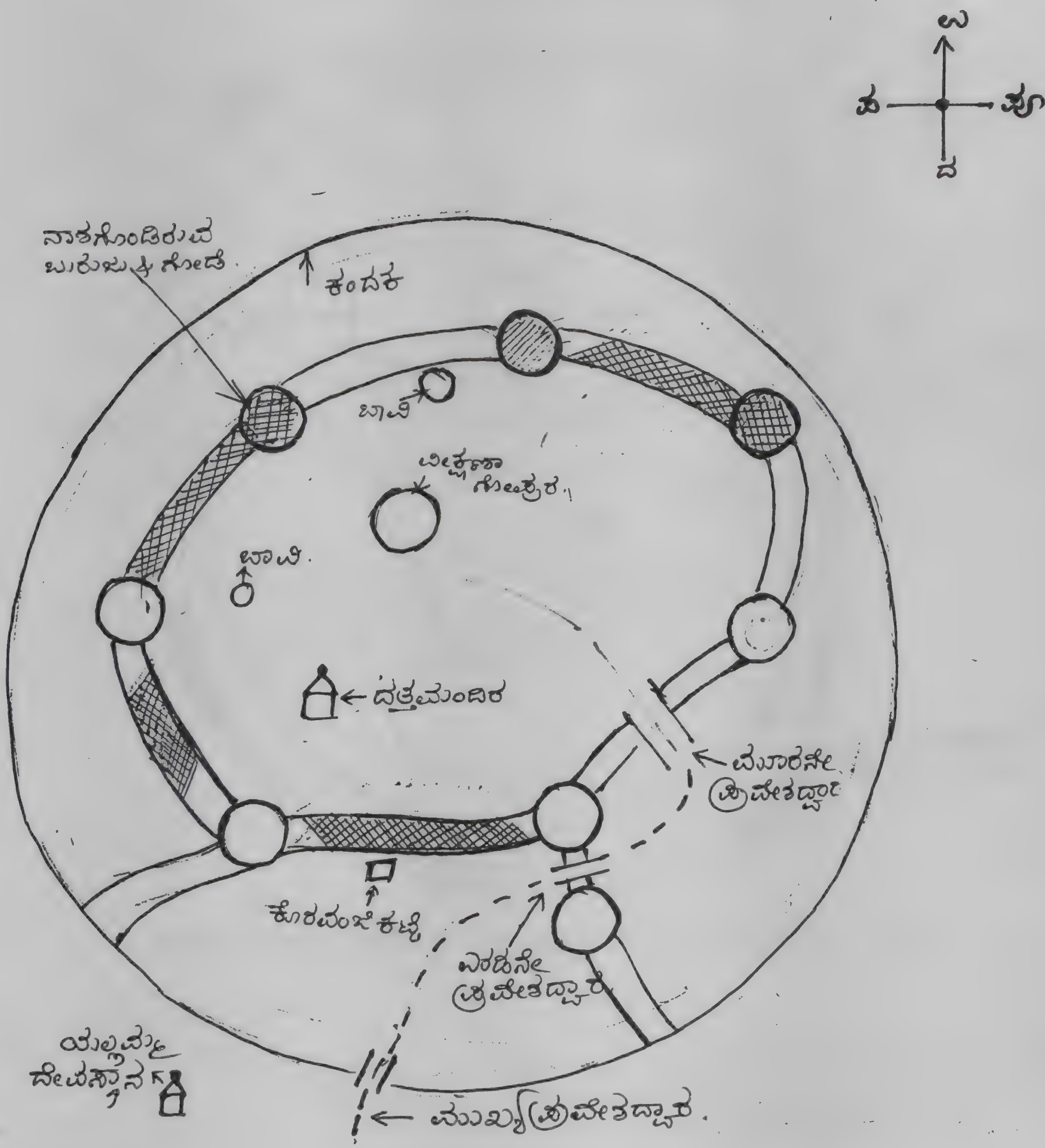
ಕಿರಾಂಗಡ

ತಾ.- ಸವದತ್ತಿ.

ಕಂದಕ
ಬಾವಿ
ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು
ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ
ನಾಶವಾಗಿರುವ ರಕ್ಷಣಾಗೋಡೆ
ಸದ್ಯದ ದೇಸಾಯಿಯವರ ಮನೆ
ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಸ್ಥಾನ
ಆಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯ
ಬುರುಜುಗಳು.
ಎರಡನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ
ಬಾವಿ
ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ.
ಮೊದಲನೇ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ

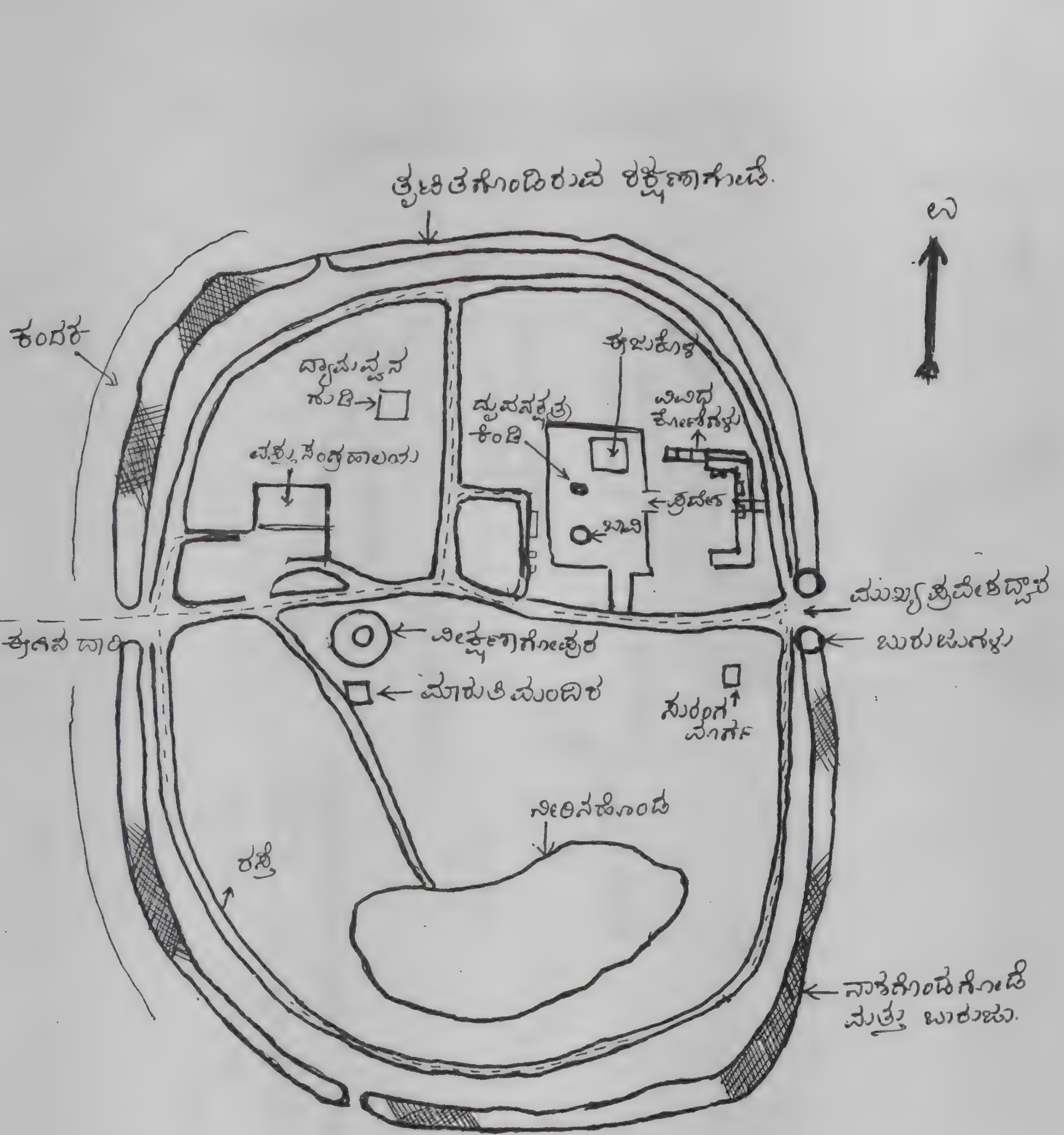
ನೇಲಿ ಕೋಟೆ.

ತಾ- ಹುಕ್ಕೇರಿ.

ಅನಂತಪುರ ಕೋಟೆ

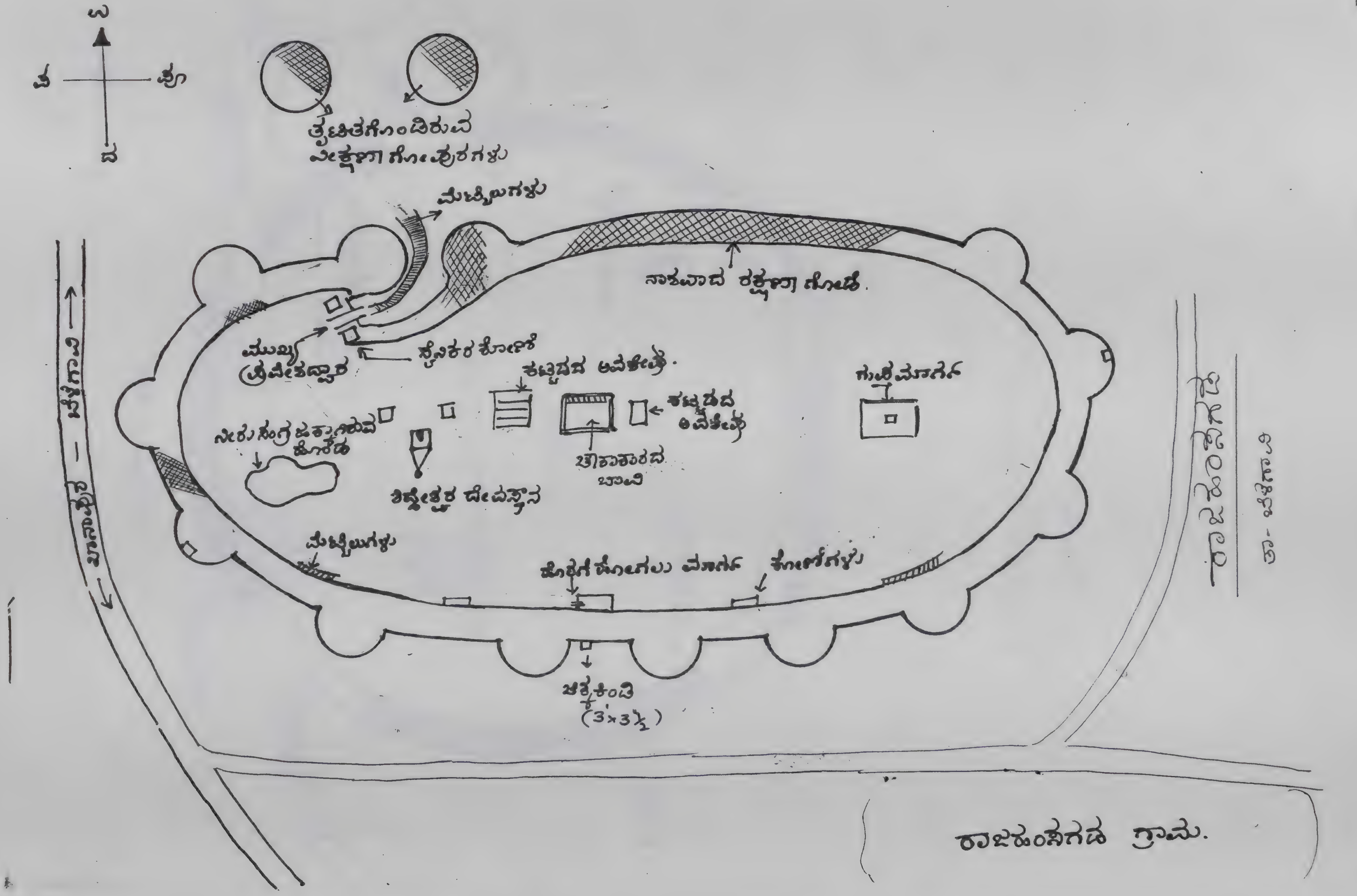
ತಾ- ಅಥಣಿ

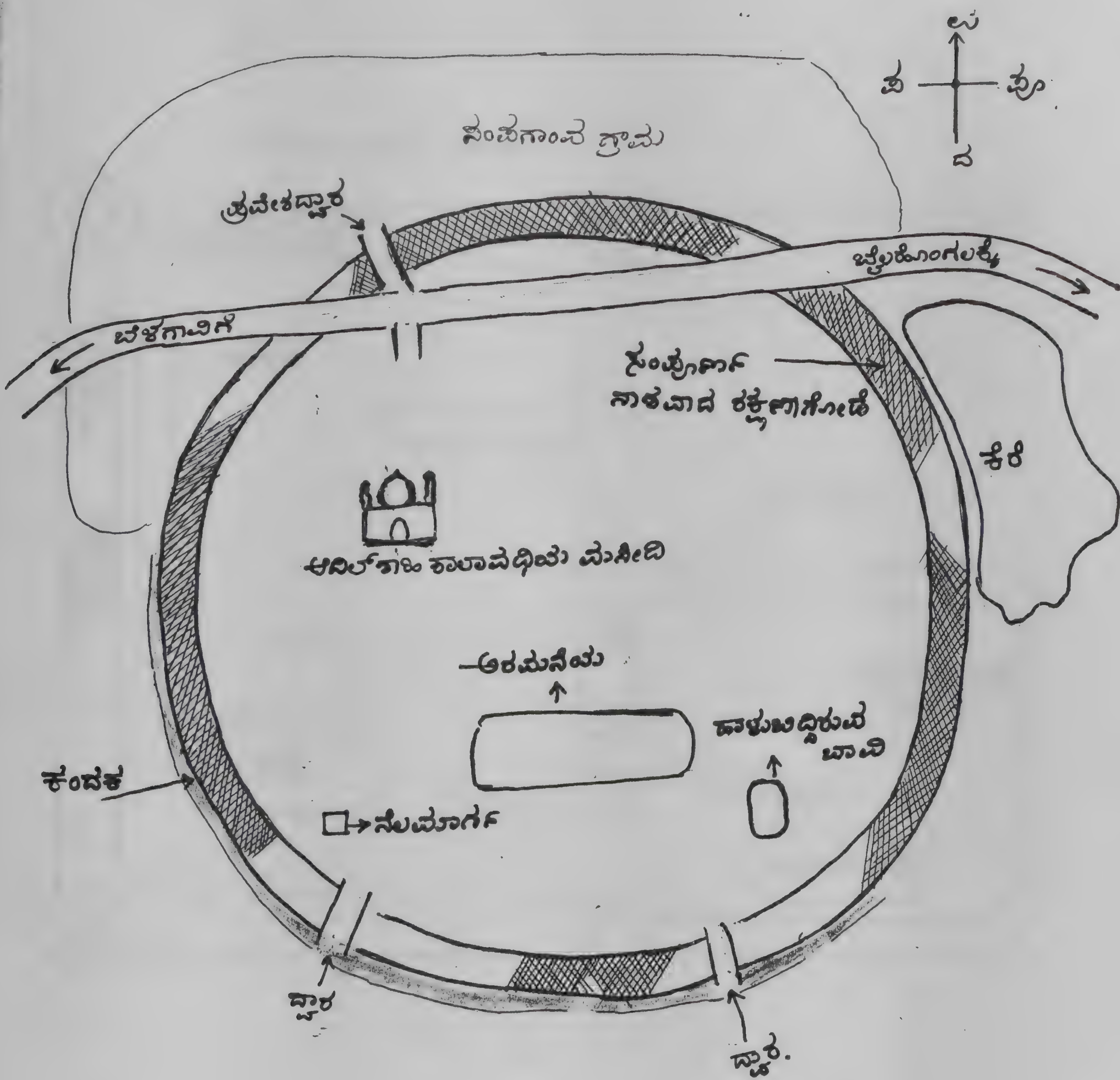

ಆಧಾರ: ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪುರಾತತ್ವ ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ. ಇಲಾಖೆ— ಮೈಸೂರು.

ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಟ್ಟಡಗಳು— ನಕ್ಷೆ — ಸ್ಥಳ ವಿನ್ಯಾಸ.

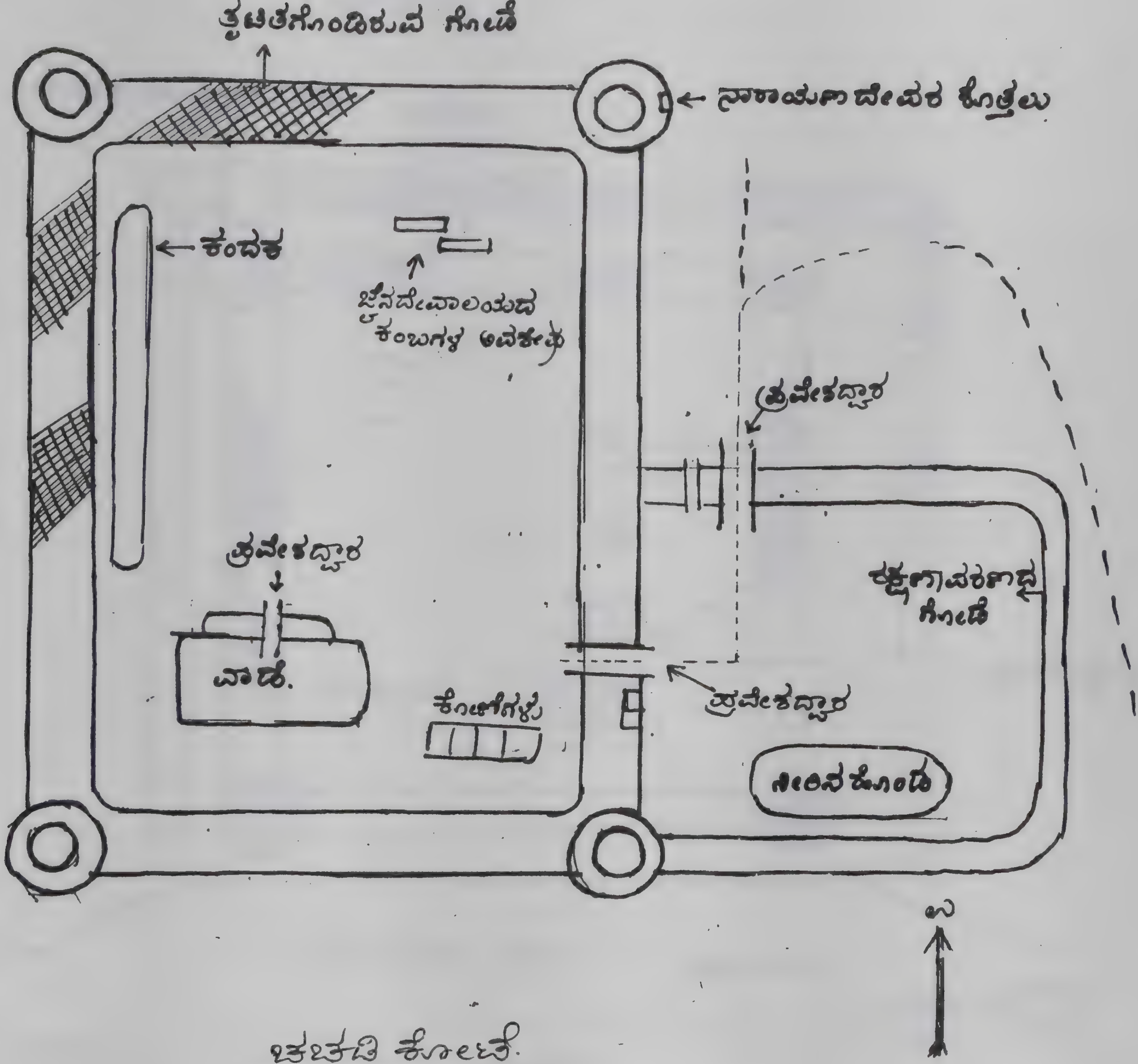
ತಾ- ಬೈಲಹೊಂಗಲ

ಉ
ಪ
ಪೂ
ದ
ತ್ರೈಚಿತಗೊಂಡಿರುವ
ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಪುರಗಳು
ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು
ನಾಶವಾದ ರಕ್ಷಣಾ ಗೋಡೆ.
ಖಾನಾಪೂರ - ಬೆಳಗಾವಿ
ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ
ಸೈನಿಕರ ಕೋಣೆ
ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷ.
ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷ
ಗುಪ್ತಮಾರ್ಗ
ನೀರು ಸಂಗ್ರಹವಾಗುವ ಹೊಂಡ
ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ
ಚೌಕಾಕಾರದ ಬಾವಿ
ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳು
ಹೊರಗೆ ಹೋಗಲು ಮಾರ್ಗ
ಕೋಣೆಗಳು
ಚಿಕ್ಕ ಕಿಂಡಿ (3'×3½')
ರಾಜಹಂಸಗಡ
ತಾ- ಬೆಳಗಾವಿ
ರಾಜಹಂಸಗಡ ಗ್ರಾಮ.

ಸಂಪಗಾಂವ ಕೋಟೆ

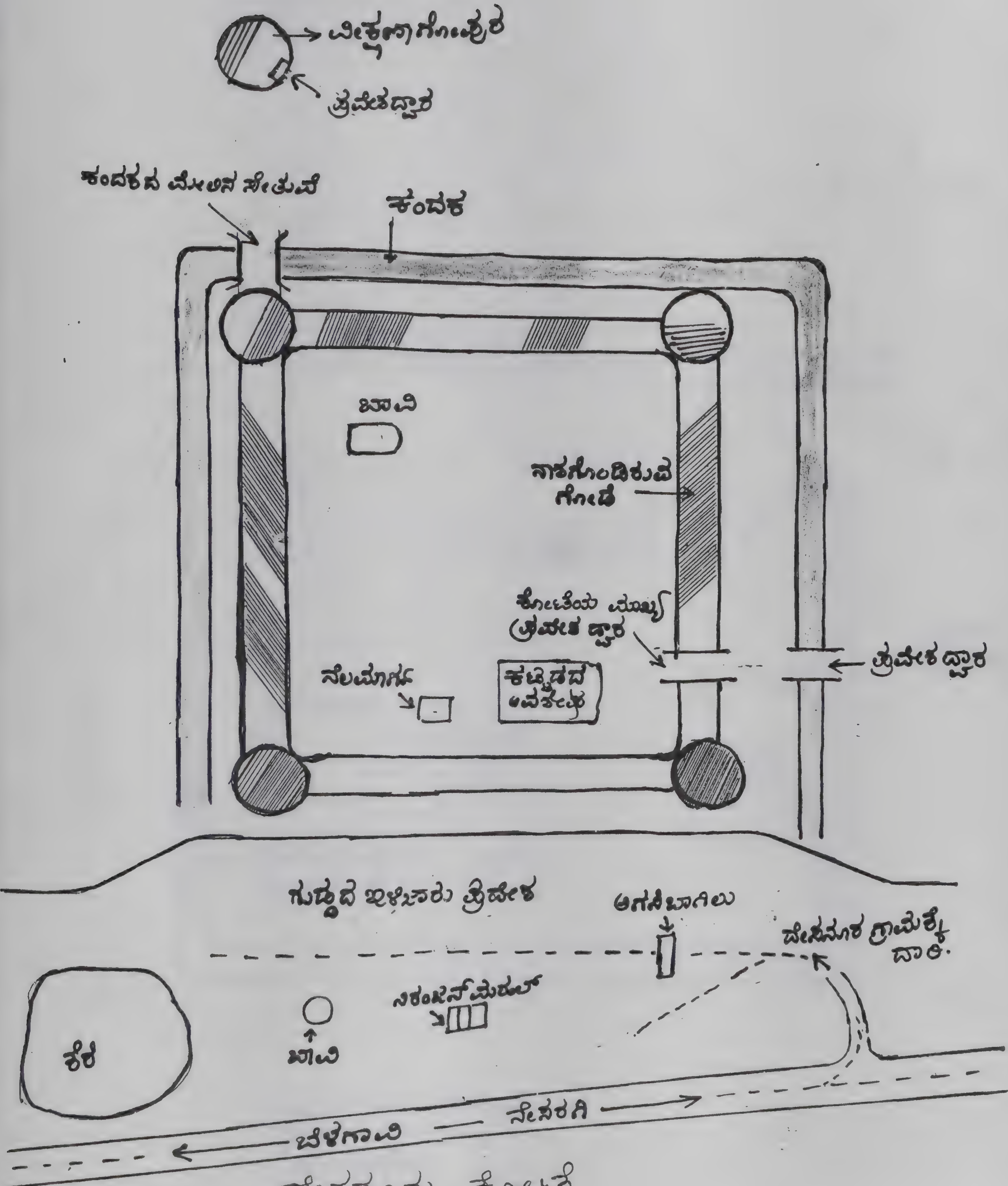
ತಾ- ಬೈಲಹೊಂಗಲ

ಚಚಡಿ ಕೋಟೆ.

ತಾ- ಸವದತ್ತಿ.

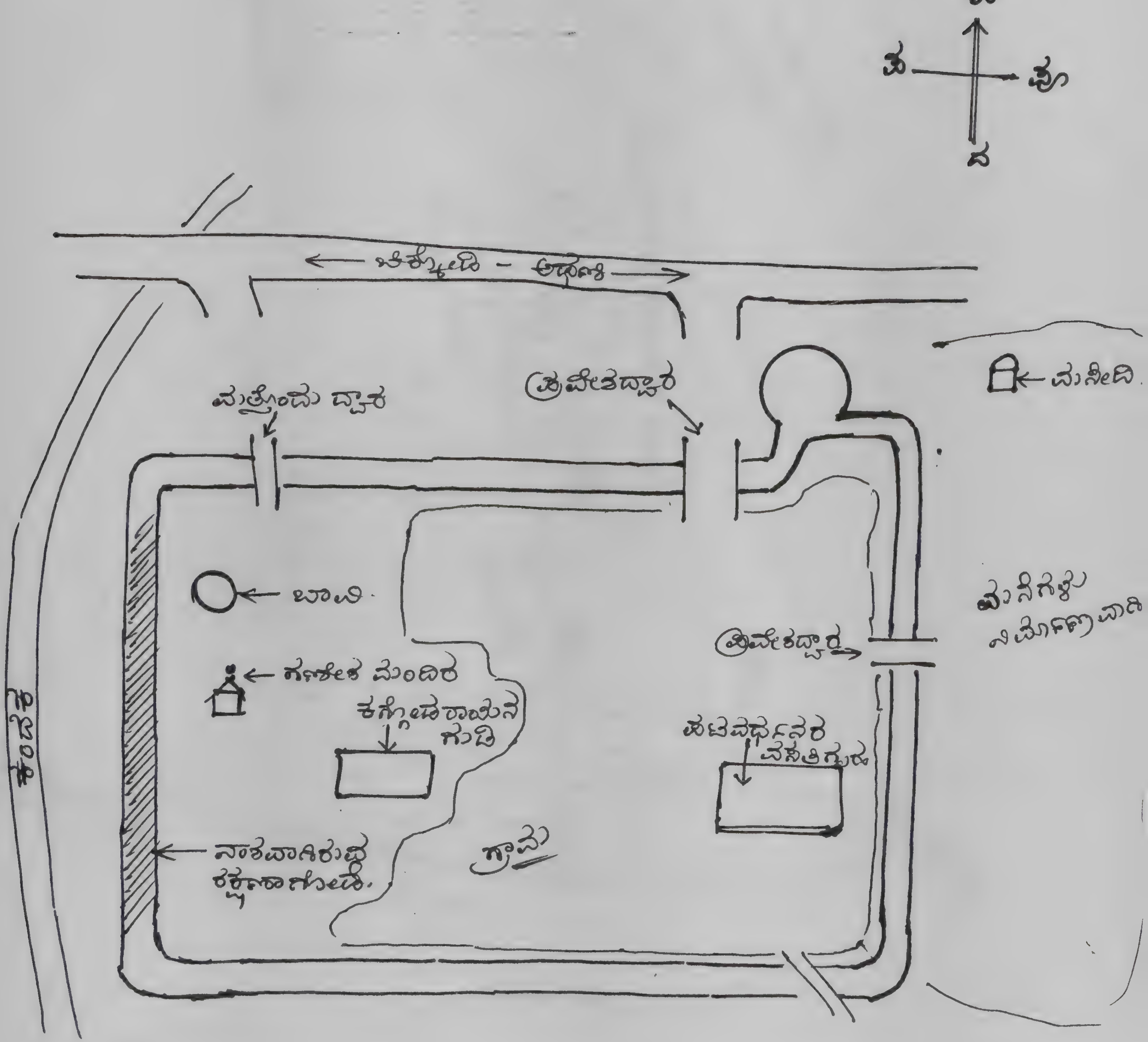

ದೇಶನೂರು ಕೋಟೆ

ತಾ- ಬೈಲಹೊಂಗಲ

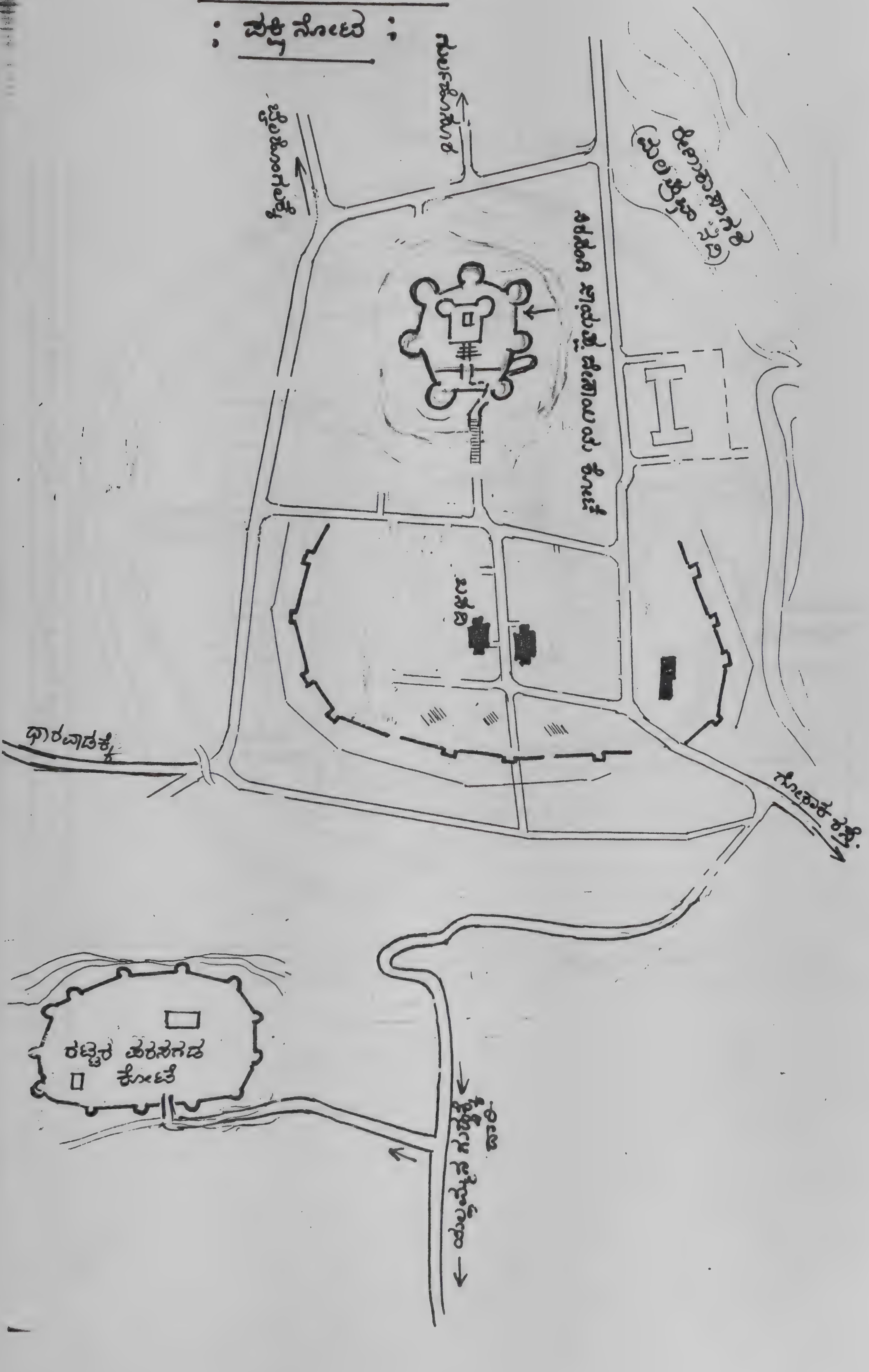

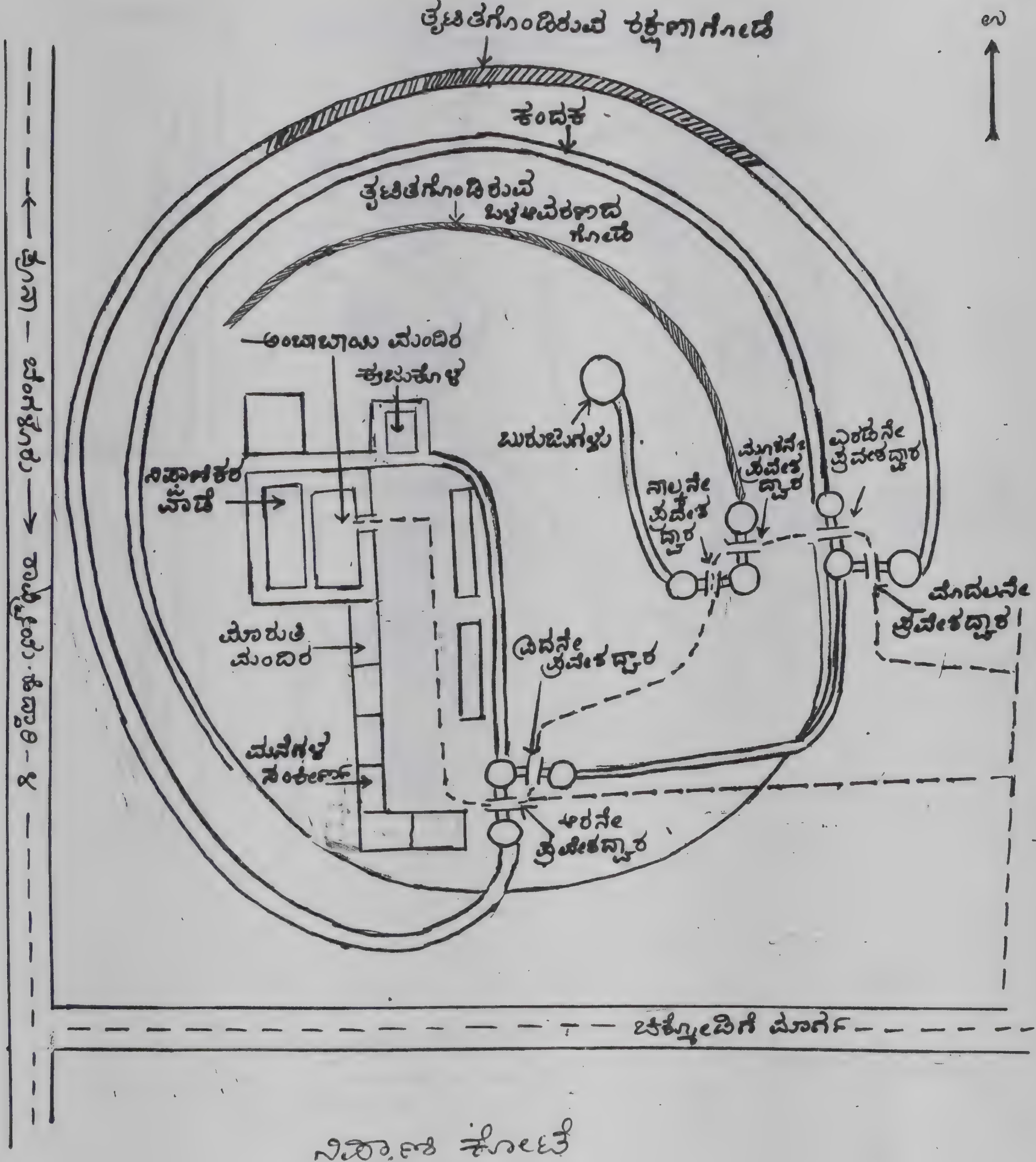

ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆ.

ತಾ- ಅಥಣಿ

ಸುಗಂಧವರ್ತಿ (ಸೌಂದತ್ತಿ)

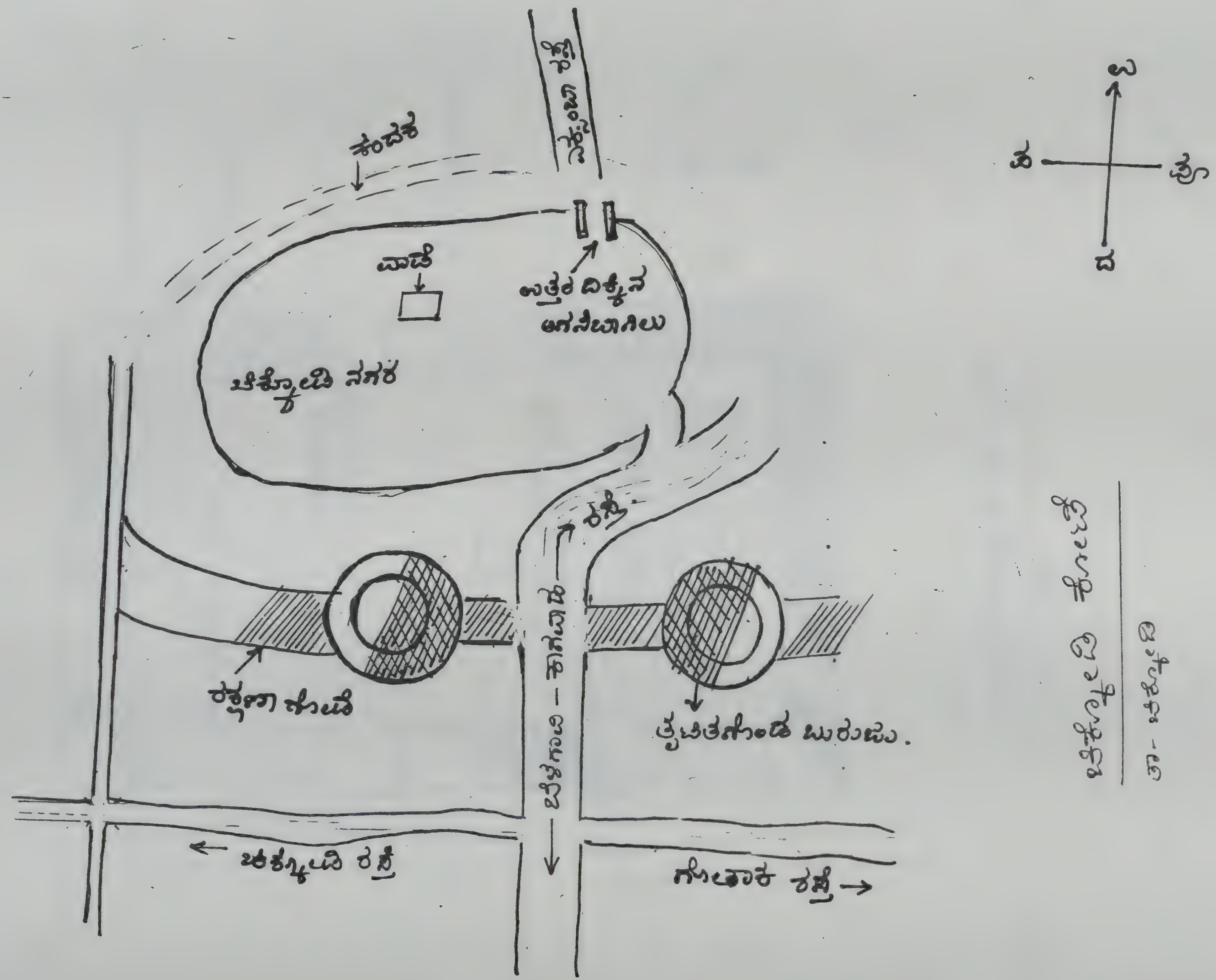
: ಪಕ್ಷಿನೋಟ :

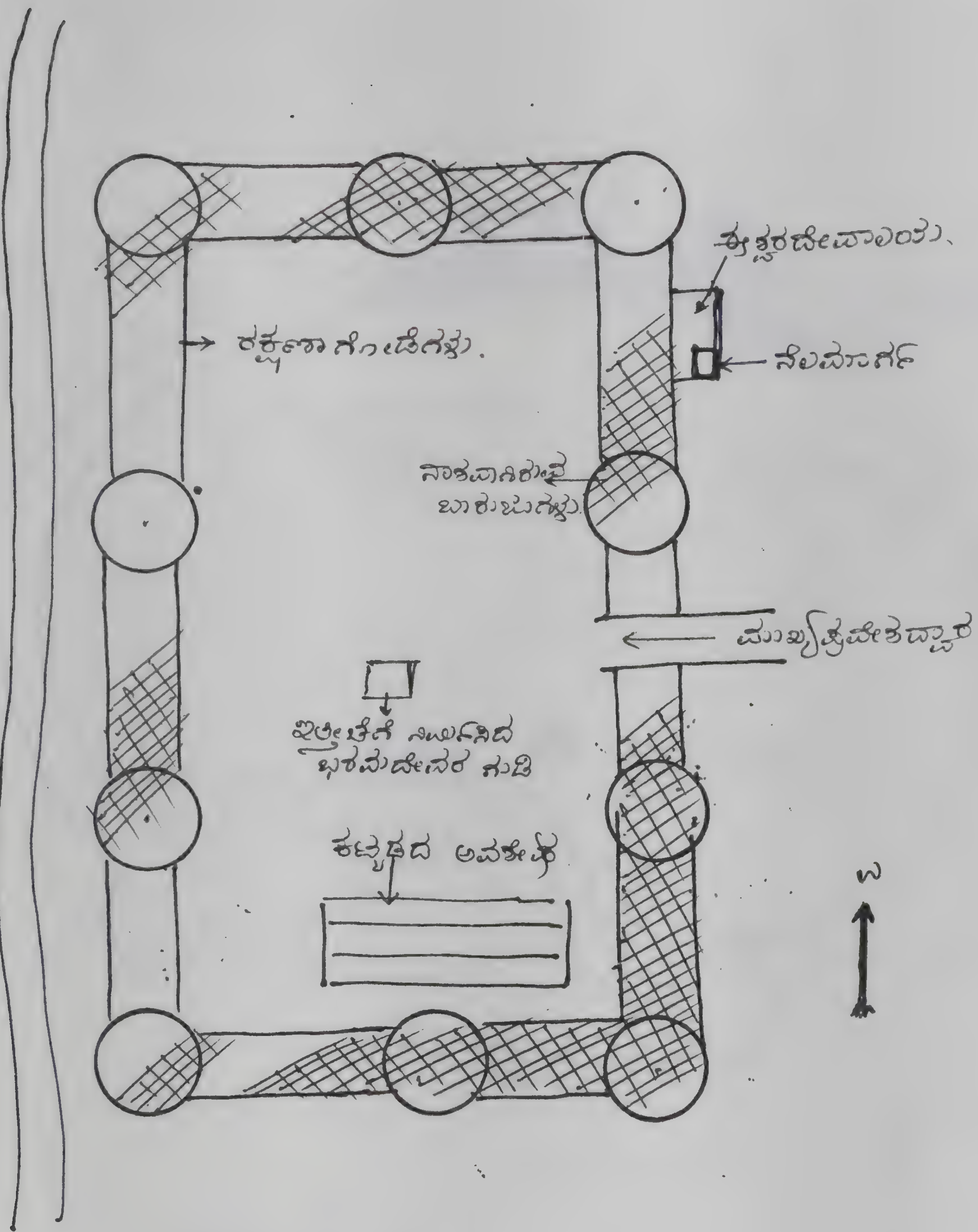

ನಿಪ್ಪಾಣಿ ಕೋಟೆ

ತಾ- ಚಿಕ್ಕೋಡಿ

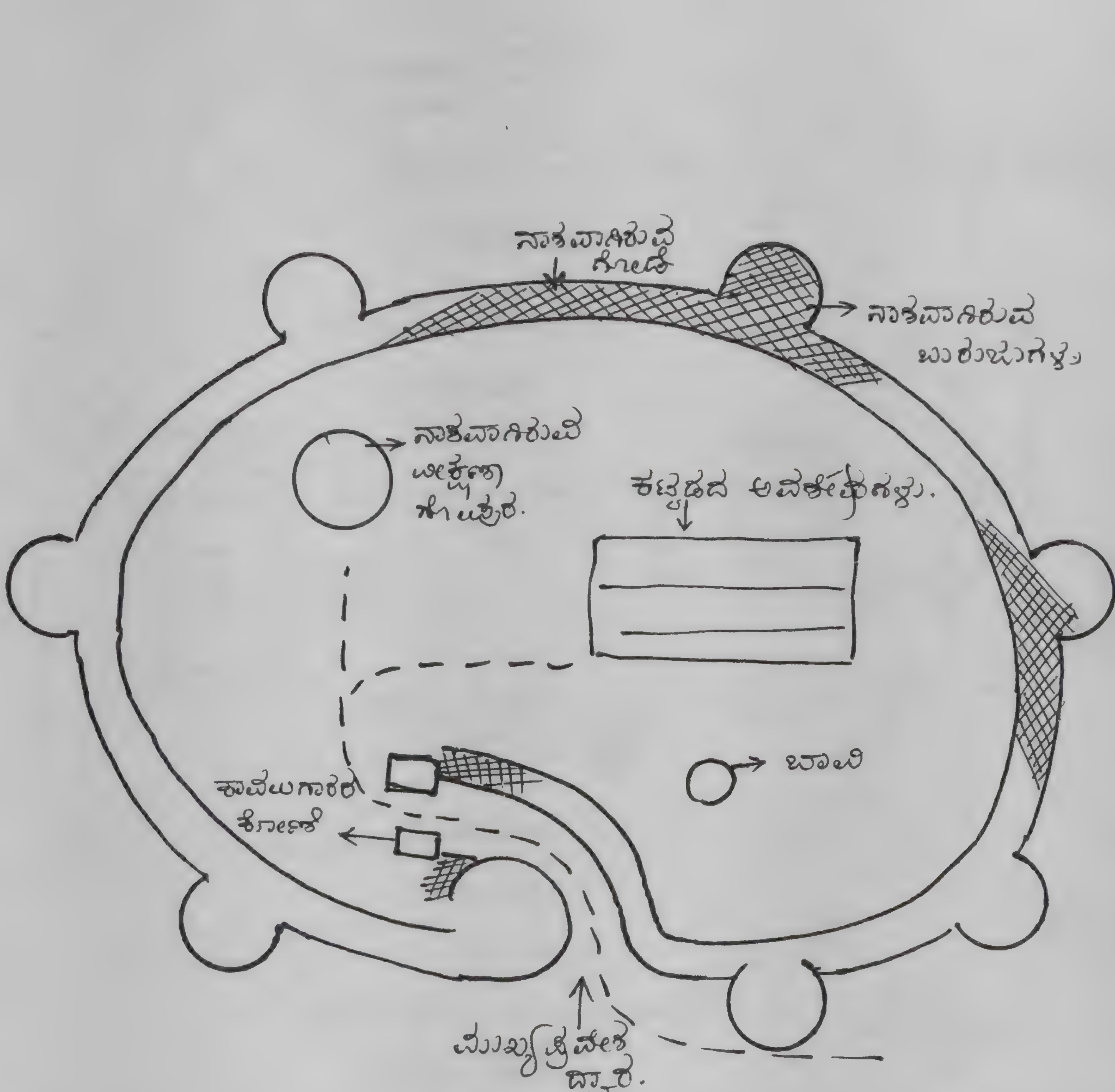

ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಕೋಟೆ

ತಾ- ಚಿಕ್ಕೋಡಿ

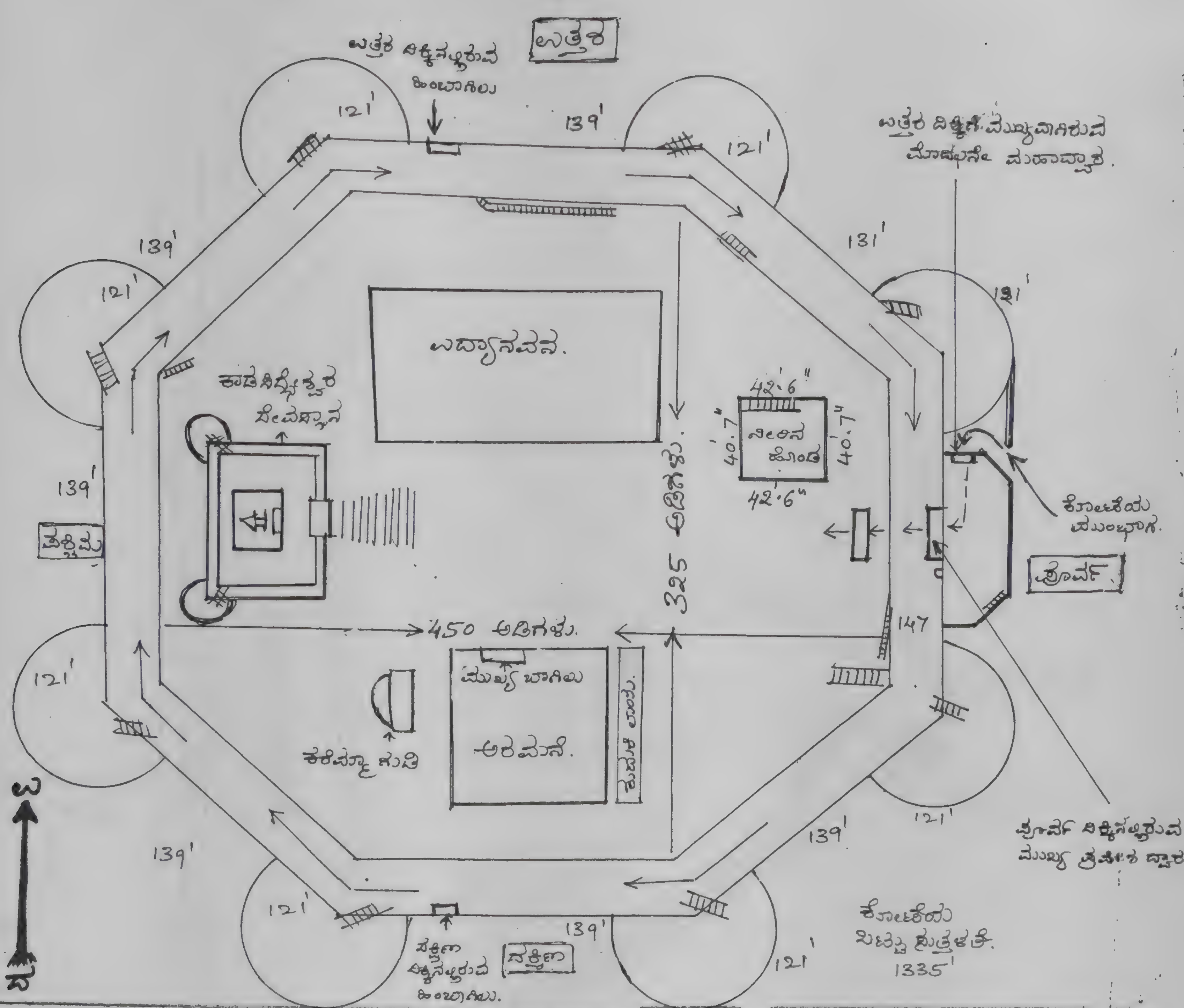

ಮಮದಾಪುರ ಕೋಟೆ.

ತಾ-ಗೋಕಾಕ

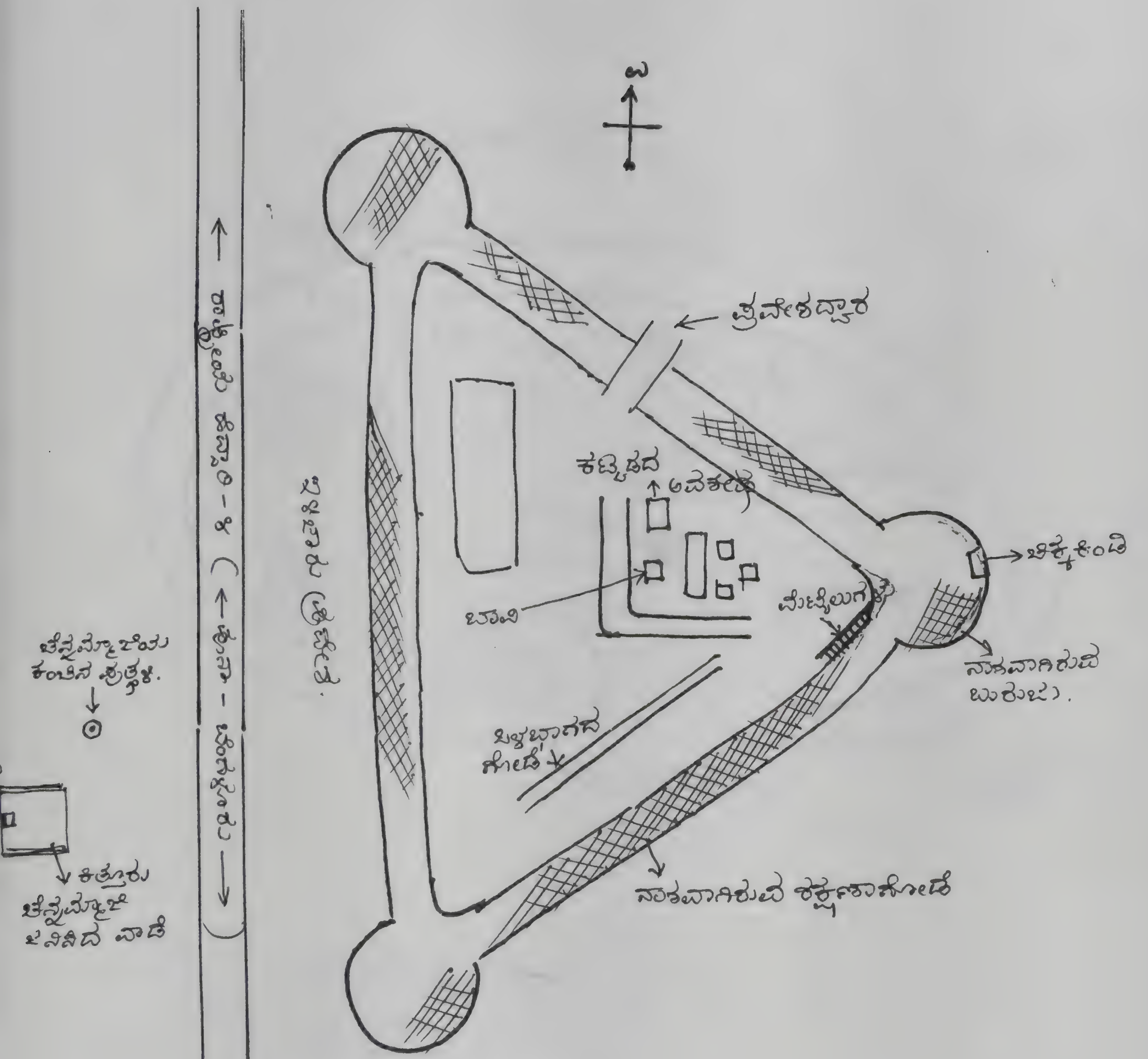

ಹುನ್ನೂರಗಡ

ತಾ- ಹುಕ್ಕೇರಿ

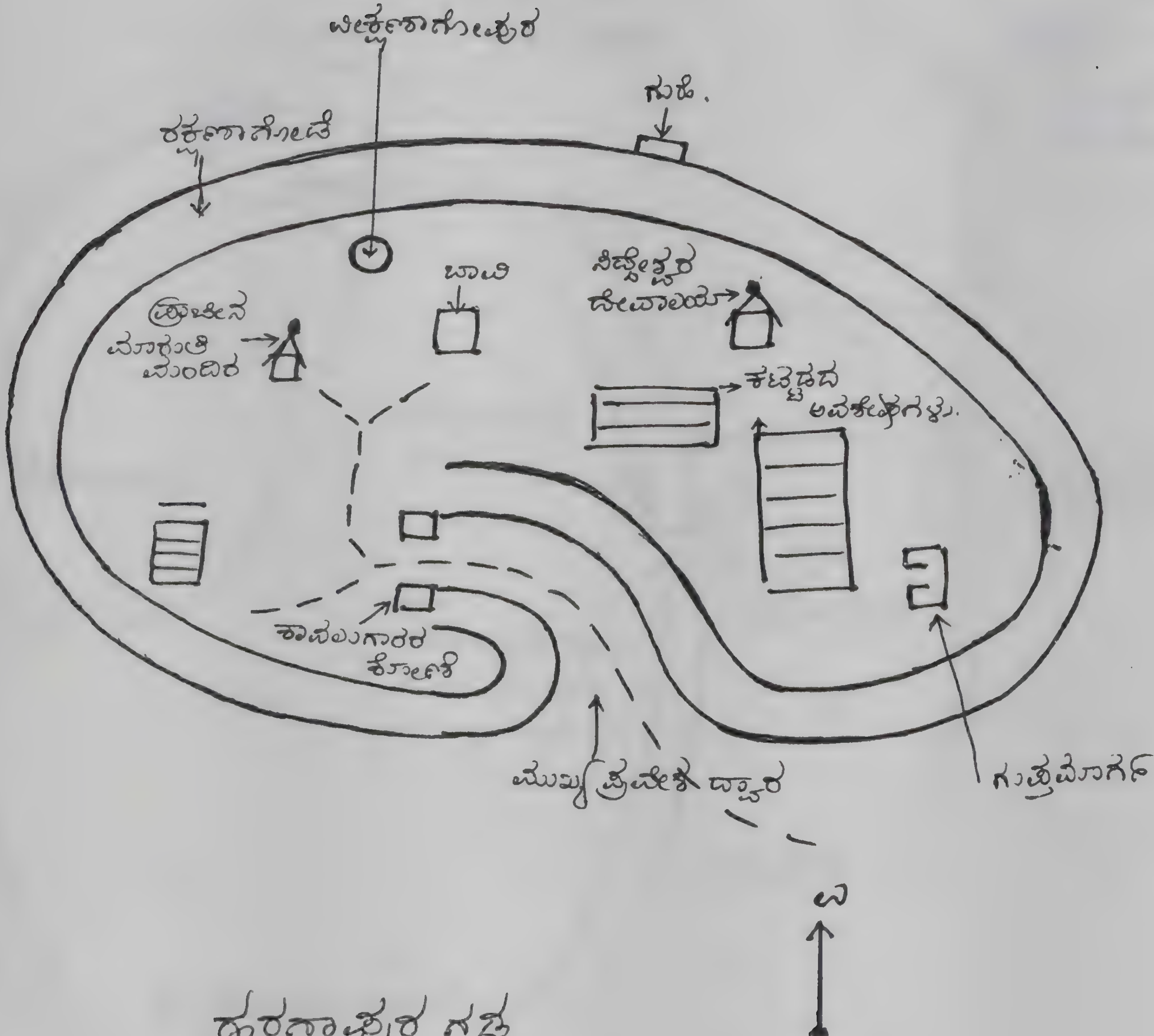

- ಸವದತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ "ಸಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ" -

ಕಾಕತಿ ಕೋಟೆ

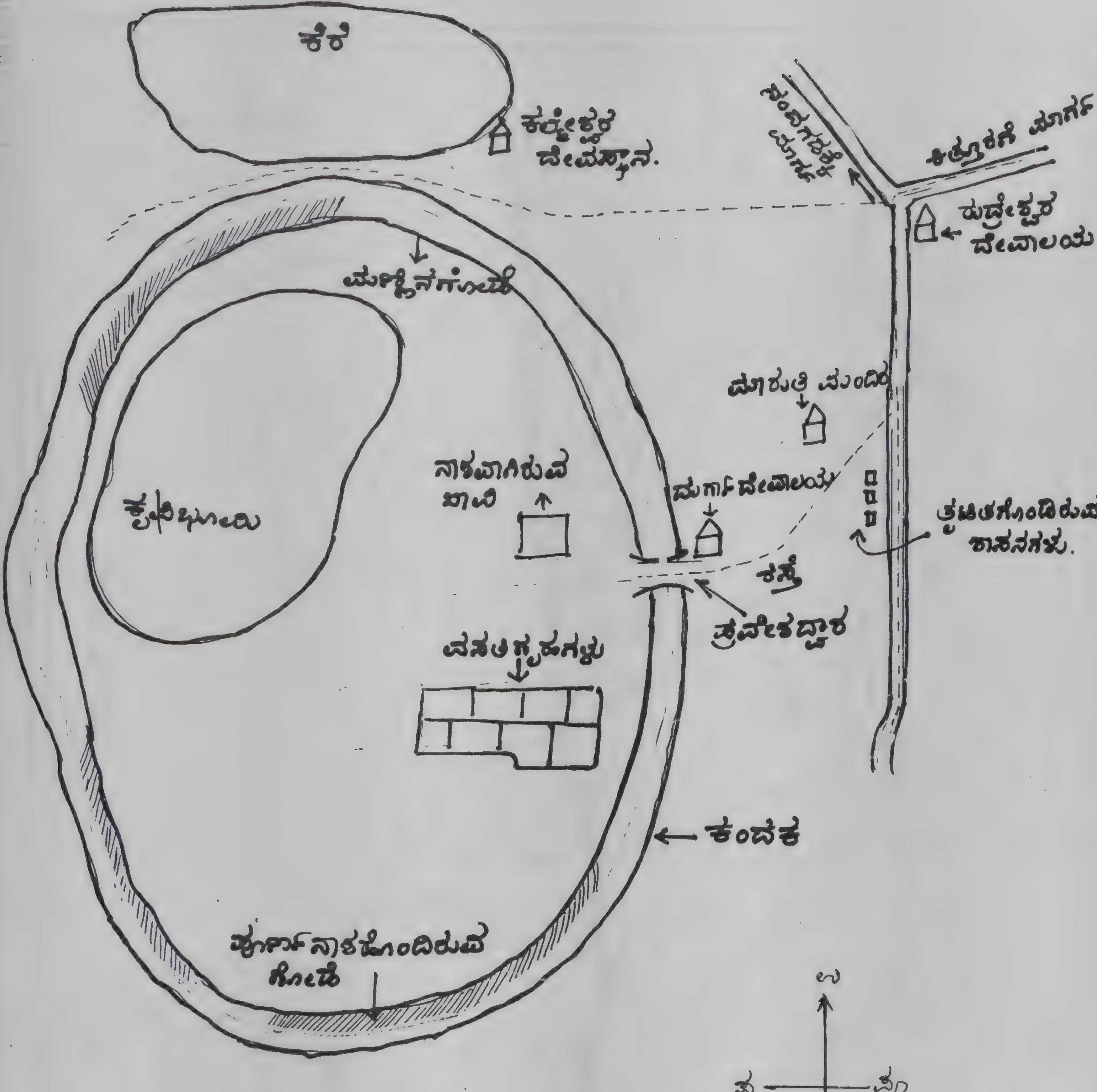
ತಾ: ಬೆಳಗಾವಿ.

NOT SCALE

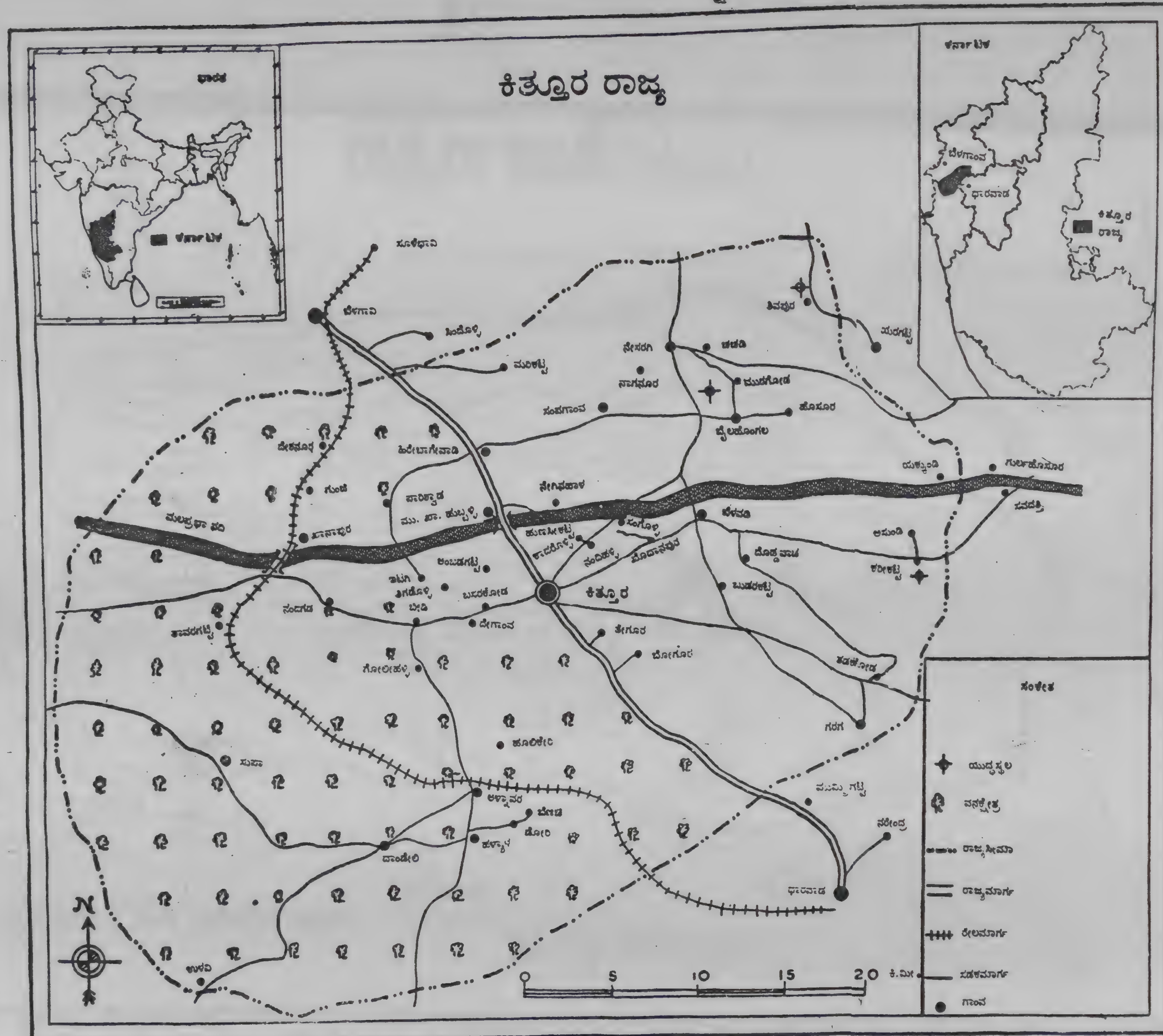

ಹರನಾಪುರ ನಕ್ಷೆ

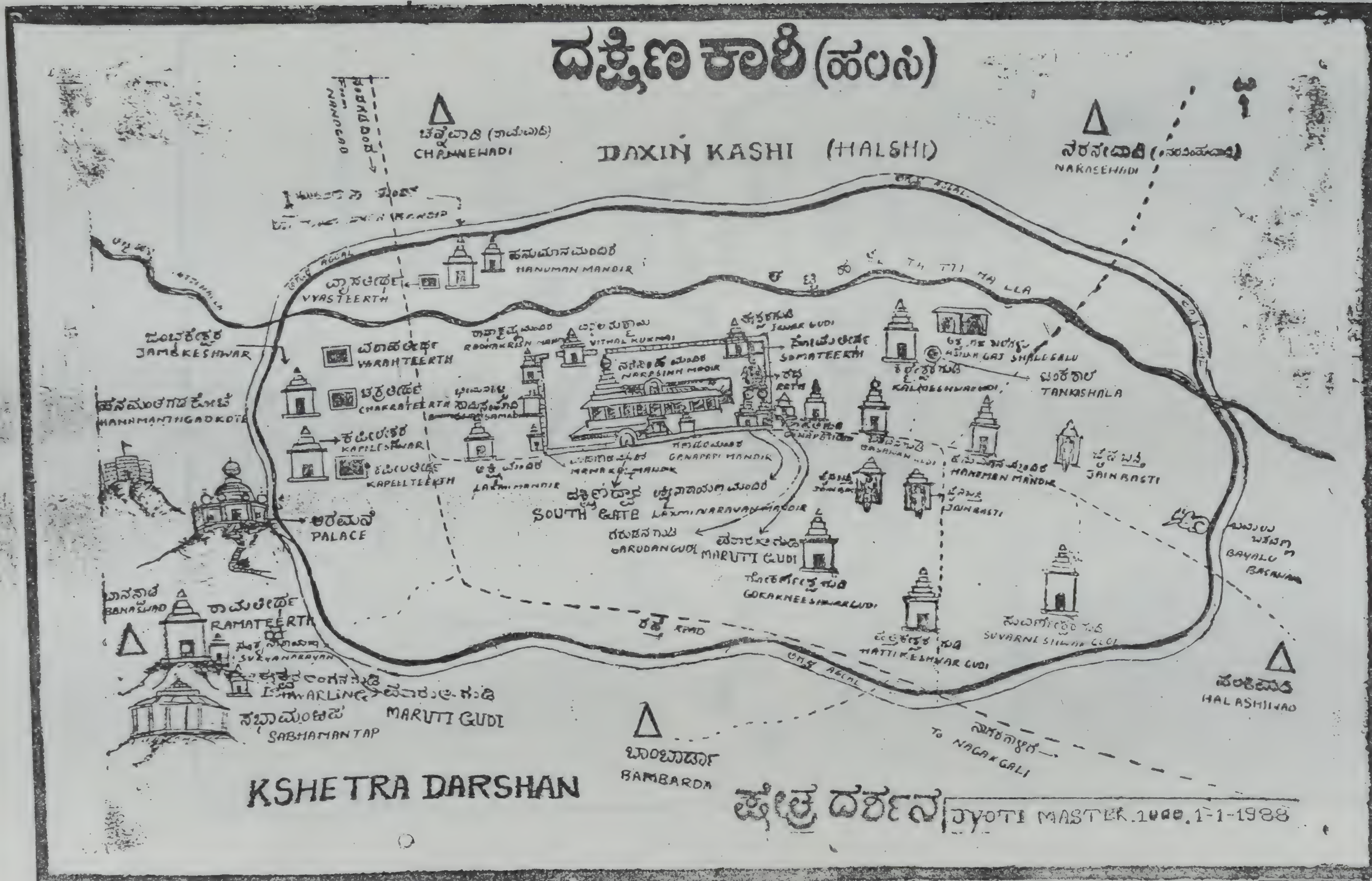
ತಾ: ಹುಕ್ಕೇರಿ.

ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ

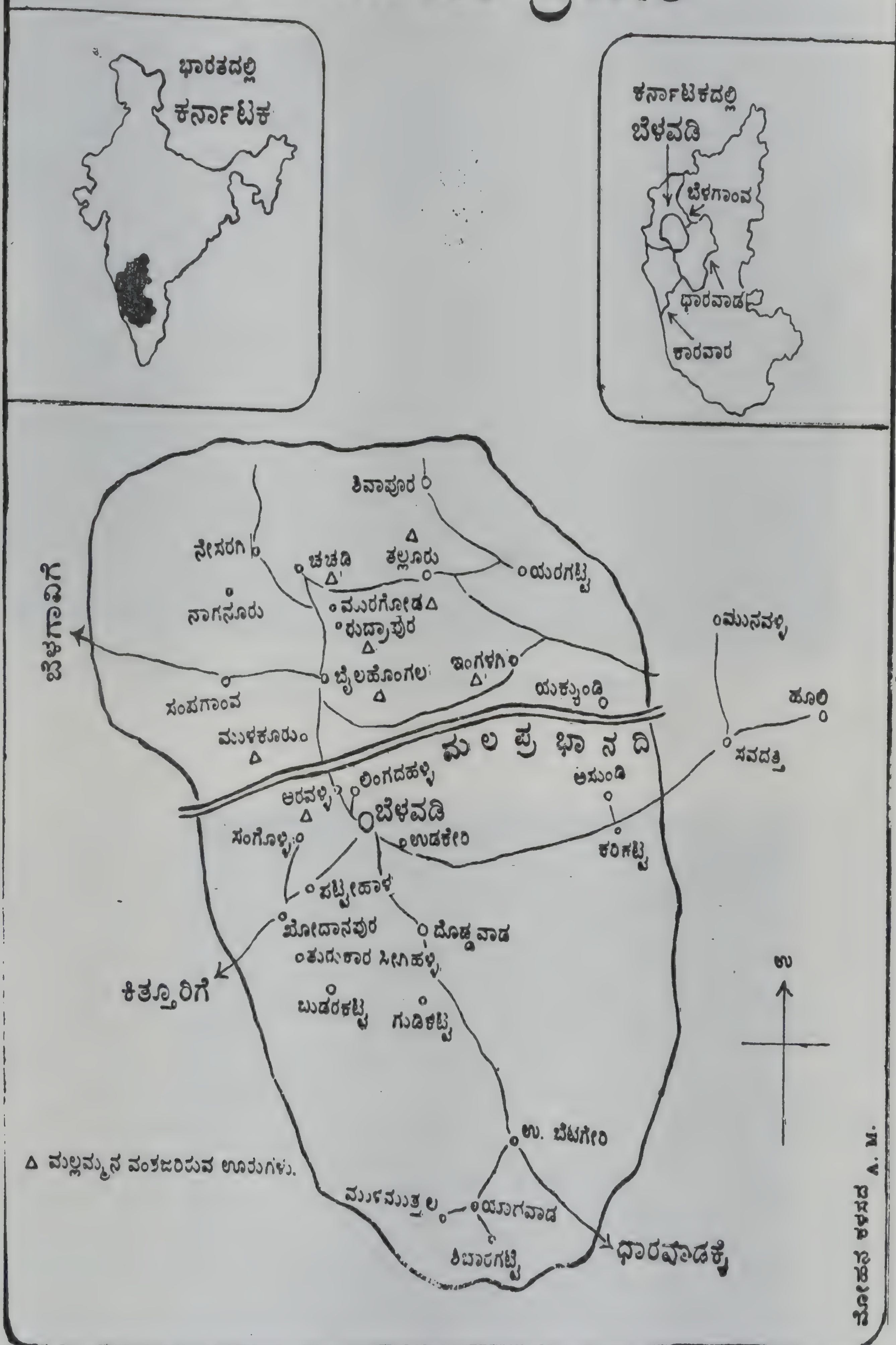
ತಾ- ಖಾನಾಪುರ

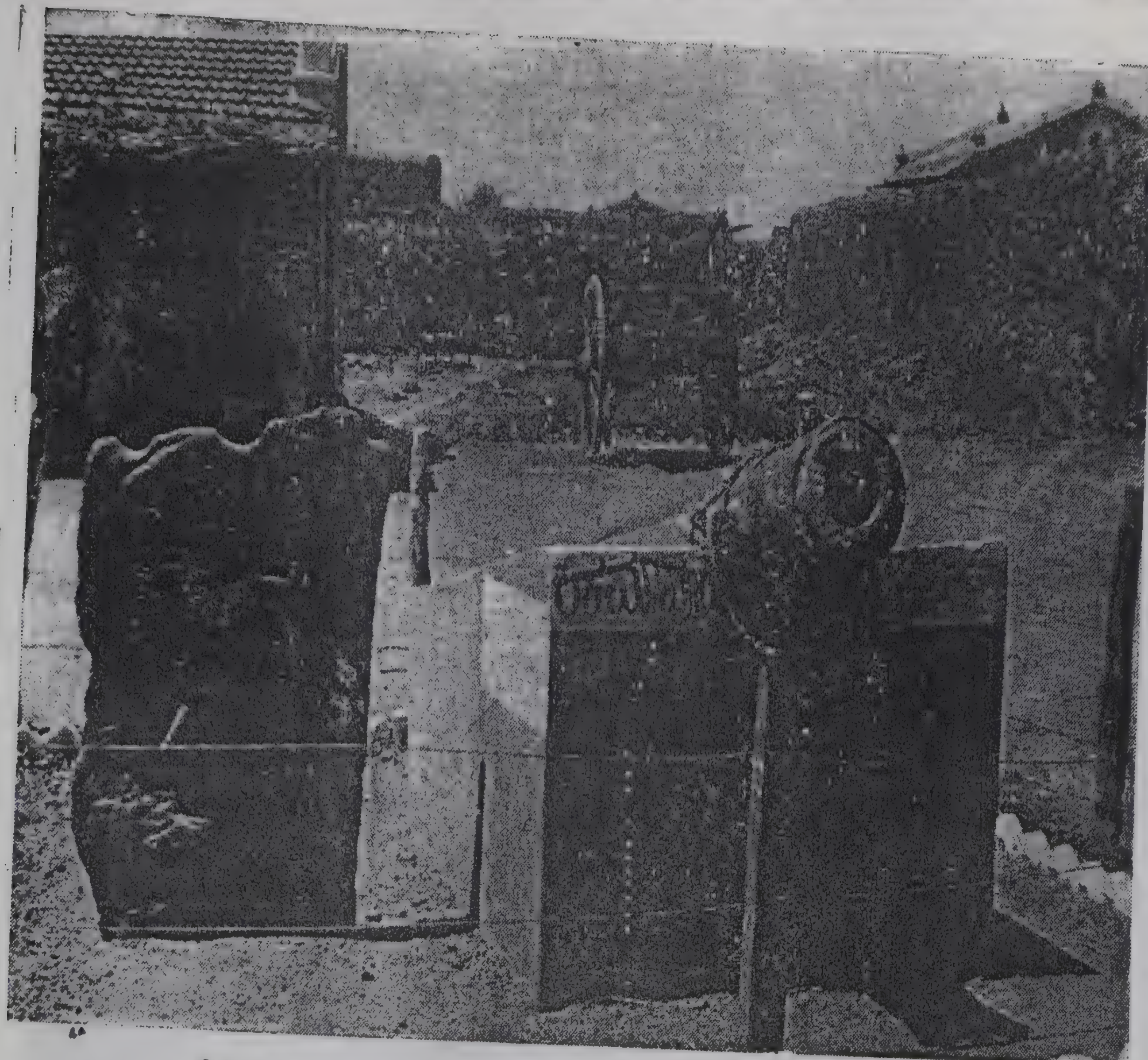

ಕಿತ್ತೂರ ರಾಜ್ಯ
ಭಾರತ
ಕರ್ನಾಟಕ
ಬೆಳಗಾಂವ
ಧಾರವಾಡ
ಕಿತ್ತೂರ ರಾಜ್ಯ
ಬೆಳಗಾವಿ
ಕಿತ್ತೂರ
ಧಾರವಾಡ
ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ
ನೇಸರಗಿ
ಸಂಪಗಾಂವ
ಬೈಲಹೊಂಗಲ
ಖಾನಾಪುರ
ನಂದಗಡ
ಅಳ್ನಾವರ
ದಾಂಡೇಲಿ
ಗುಂಜಿ
ಸಂಕೇತ
ಯುದ್ಧಸ್ಥಲ
ವನಕ್ಷೇತ್ರ
ರಾಜ್ಯಸೀಮಾ
ರಾಜ್ಯಮಾರ್ಗ
ರೇಲಮಾರ್ಗ
ಸಡಕಮಾರ್ಗ
ಗ್ರಾಮ
0 5 10 15 20 ಕಿ.ಮೀ

ಆಧಾರ – "ಶ್ರೀ ಕ್ಷೇತ್ರ - ದಕ್ಷಿಣ ಕಾಶಿ - ಹಲಸಿ" - ... –1988.

ಬೆಳವಡಿಯ ಪ್ರದೇಶ

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ
ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳವಡಿ
ಬೆಳಗಾಂವ
ಧಾರವಾಡ
ಕಾರವಾರ
ಶಿವಾಪೂರ
ನೇಸರಗಿ
ಚಚಡಿ
ತಲ್ಲೂರು
ಯರಗಟ್ಟಿ
ನಾಗನೂರು
ಮುರಗೋಡ
ರುದ್ರಾಪುರ
ಮುನವಳ್ಳಿ
ಬೆಳಗಾಂವಿಗೆ
ಬೈಲಹೊಂಗಲ
ಇಂಗಳಗಿ
ಸಂಪಗಾಂವ
ಯಕ್ಕುಂಡಿ
ಹೂಲಿ
ಮುಳಕೂರು
ಮಲಪ್ರಭಾ ನದಿ
ಸವದತ್ತಿ
ಅಸುಂಡಿ
ಲಿಂಗದಹಳ್ಳಿ
ಅರವಳ್ಳಿ
ಬೆಳವಡಿ
ಸಂಗೊಳ್ಳಿ
ಉಡಕೇರಿ
ಕರಿಕಟ್ಟಿ
ಪಟ್ಟಿಹಾಳ
ಮೋದಾನಪುರ
ದೊಡ್ಡವಾಡ
ತುರುಕಾರ ಸೀಗಿಹಳ್ಳಿ
ಕಿತ್ತೂರಿಗೆ
ಬುಡರಕಟ್ಟಿ
ಗುಡಿಕಟ್ಟಿ
ಉ
ಉ. ಬೆಟಗೇರಿ
ಯಾಗವಾಡ
ಶಿಬಾರಗಟ್ಟಿ
ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ
△ ಮಲ್ಲಮ್ಮನ ವಂಶಜರಿರುವ ಊರುಗಳು.
ಮೋಹನ ಕಳಸದ A. M.

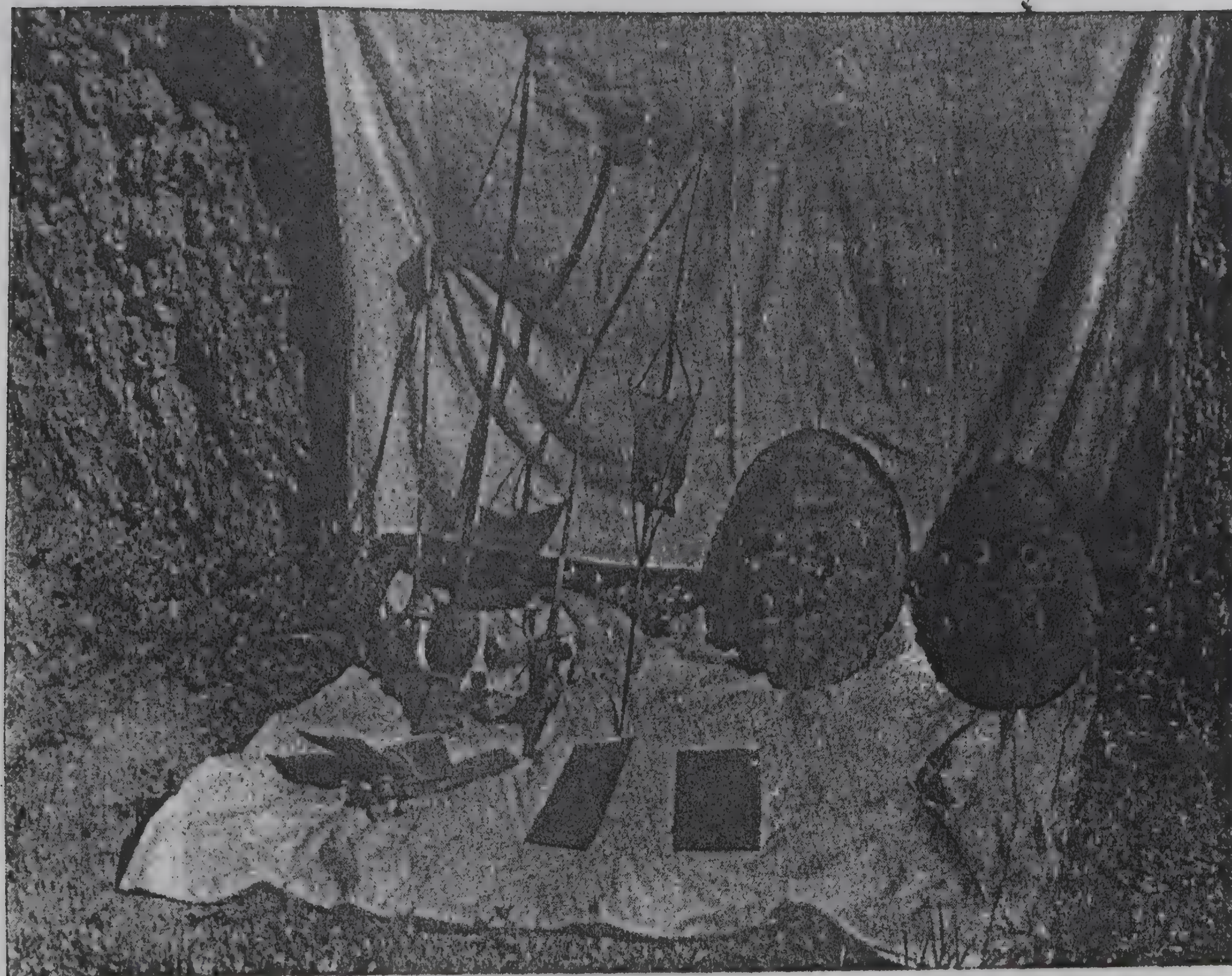
ಬೆಳವಡಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ತೋಫು, ಲಕನಾಪೂರ.

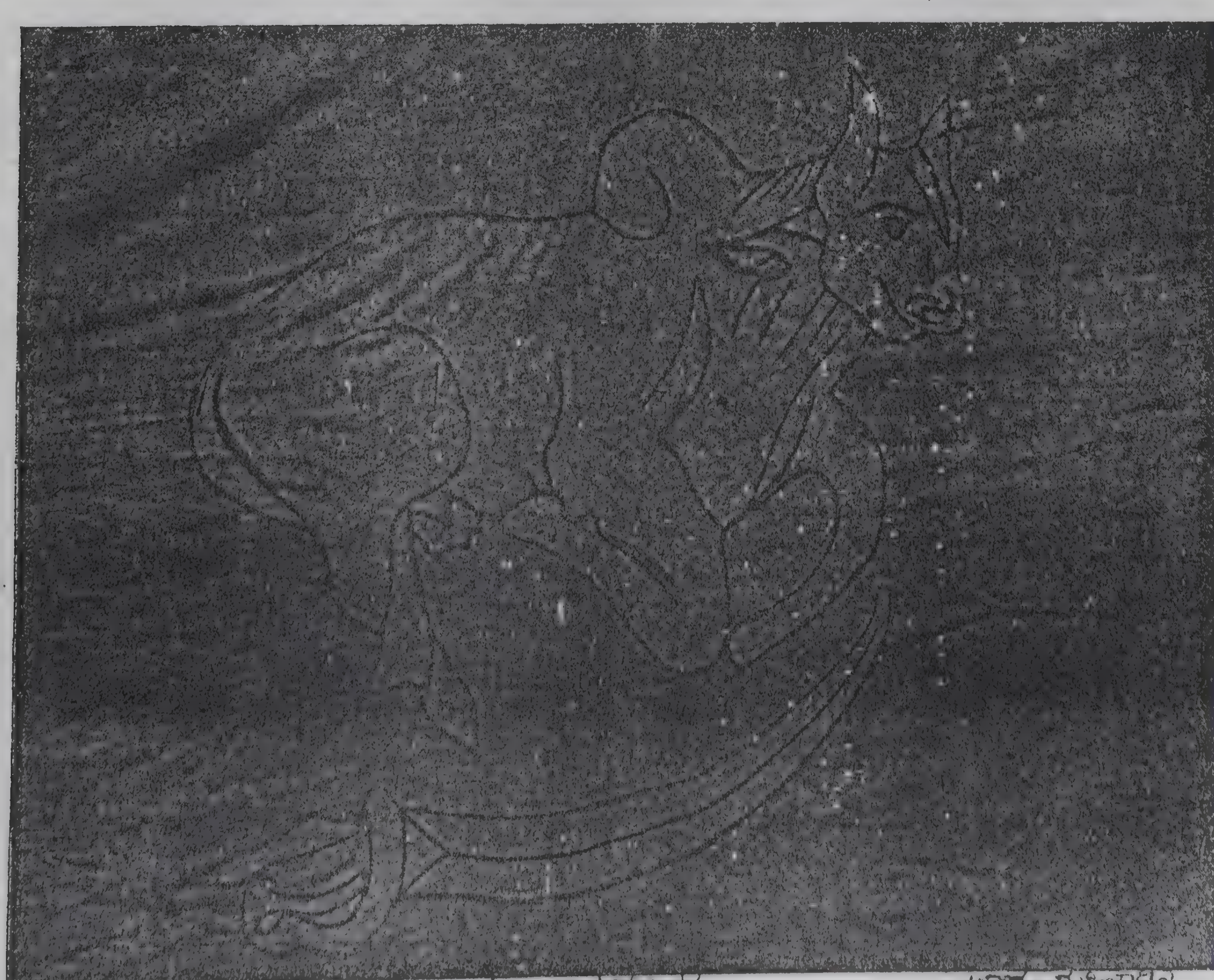
ಪ್ರಭು ಪ್ರಸಾದ (ವಂಟಮೂರಿಯ ಅರಮನೆ)

ಕಿತ್ತೂರಿನ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳು

ಕಿತ್ತೂರಿನ ರಾಜಮುದ್ರೆ.

ಆಧಾರ - [illegible]
[illegible]
ಅಕ್ಟೋಬರ-1965

ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ಕೈಕೊಂಡ ಕೋಟೆಗಳು.

ಅ. ನಂ	ಕೋಟೆಗಳು	ದಿನಾಂಕ	ತಾಲೂಕು
೧	ದೊಡವಾಡ ಕೋಟೆ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮	ಬೈಲಹೊಂಗಲ
೨	ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮	,,
೩	ಬೆಳವಡಿ ಕೋಟೆ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮	,,
೪	ಸಂಗೊಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮	,,
೫	ಬೈಲಹೊಂಗಲ ಕೋಟೆ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮	,,
೬	ದೇಶನೂರ ಕೋಟೆ	೦೯-೦೧-೨೦೦೮	,,
೭	ಸಂಪಗಾವಿ ಕೋಟೆ	೦೯-೦೧-೨೦೦೮	,,
೮	ಕಿತ್ತೂರು ಕೋಟೆ	೦೯-೦೧-೨೦೦೮	,,
೯	ಗೋಲಿಹಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮	ಖಾನಾಪುರ
೧೦	ಹಲಸಿ ಕೋಟೆ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮	,,
೧೧	ಹನಮಂತಗಡ ಕೋಟೆ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮	,,
೧೨	ಪ್ರತಾಪಗಡ ಕೋಟೆ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮	,,
೧೩	ಭೀಮಗಡ ಕೋಟೆ	೧೧-೦೧-೨೦೦೮	,,
೧೪	ಕನಕುಂಬಿ ಕೋಟೆ	೧೧-೦೧-೨೦೦೮	,,
೧೫	ರಾಜಹಂಸಗಡ ಕೋಟೆ	೧೨-೦೧-೨೦೦೮	ಬೆಳಗಾವಿ
೧೬	ವಡಗಾಂವ-ಮಾಧವಪುರ ಕೋಟೆ (ಬೆಳಗಾವಿ)	೧೨-೦೧-೨೦೦೮	,,
೧೭	ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆ (ಬೆಳಗಾವಿ)	೧೨-೦೧-೨೦೦೮	,,
೧೮	ಶಹಾಪುರ ಕೋಟೆ (ಬೆಳಗಾವಿ)	೧೨-೦೧-೨೦೦೮	,,
೧೯	ಕಾಕತಿ ಕೋಟೆ	೧೨-೦೧-೨೦೦೮	,,
೨೦	ಯಮಕನಮರಡಿ ಕೋಟೆ	೧೩-೦೧-೨೦೦೮	ಹುಕ್ಕೇರಿ
೨೧	ಹುನ್ನೂರು ಕೋಟೆ	೧೩-೦೧-೨೦೦೮	,,
೨೨	ಪಾಶ್ಚಾಪುರ ಕೋಟೆ	೧೩-೦೧-೨೦೦೮	,,
೨೩	ಹುಕ್ಕೇರಿ ಕೋಟೆ	೧೩-೦೧-೨೦೦೮	,,
೨೪	ನೇರ್ಲಿ ಕೋಟೆ	೧೩-೦೧-೨೦೦೮	,,

ಅ. ನಂ	ಕೋಟೆಗಳು	ದಿನಾಂಕ	ತಾಲೂಕು
೨೫	ಹರಗಾಪುರ ಕೋಟೆ	೧೪-೦೧-೨೦೦೮	ಹುಕ್ಕೇರಿ
೨೬	ಸಂಕೇಶ್ವರ ಕೋಟೆ	೧೪-೦೧-೨೦೦೮	,,
೨೭	ನಿಪ್ಪಾಣಿ ವಾಡೆ	೧೪-೦೧-೨೦೦೮	ಚಿಕ್ಕೋಡಿ
೨೮	ಕೊಥಳಿ ಕೋಟೆ	೧೪-೦೧-೨೦೦೮	,,
೨೯	ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ಕೋಟೆ	೧೪-೦೧-೨೦೦೮	,,
೩೦	ಕಾಗವಾಡ ಕೋಟೆ	೧೫-೦೧-೨೦೦೮	ಅಥಣಿ
೩೧	ಉಗಾರಖುರ್ದ	೧೫-೦೧-೨೦೦೮	,,
೩೨	ಅಥಣಿ ಕೋಟೆ	೧೫-೦೧-೨೦೦೮	,,
೩೩	ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆ-I	೧೫-೦೧-೨೦೦೮	,,
೩೪	ಕೊಕಟನೂರ ಕೋಟೆ- II	೧೫-೦೧-೨೦೦೮	,,
೩೫	ರಾಮತೀರ್ಥ ಕೋಟೆ	೧೫-೦೧-೨೦೦೮	,,
೩೬	ಅನಂತಪುರ ಕೋಟೆ	೧೫-೦೧-೨೦೦೮	ಅಥಣಿ
೩೭	ರಾಯಬಾಗ ಕೋಟೆ	೧೬-೦೧-೨೦೦೮	ರಾಯಬಾಗ
೩೮	ಗೋಕಾಕ ಕೋಟೆ	೧೬-೦೧-೨೦೦೮	ಗೋಕಾಕ
೩೯	ಮಮದಾಪುರ ಕೋಟೆ	೧೬-೦೧-೨೦೦೮	,,
೪೦	ಖನಗಾವಿ ಕೋಟೆ	೧೬-೦೧-೨೦೦೮	,,
೪೧	ರಾಜಾಪುರ ಕೋಟೆ	೧೬-೦೧-೨೦೦೮	,,
೪೨	ಯಾದವಾಡ ಕೋಟೆ	೧೬-೦೧-೨೦೦೮	,,
೪೩	ರಾಮದುರ್ಗ ಕೋಟೆ (ನಗರ)	೧೭-೦೧-೨೦೦೮	ರಾಮದುರ್ಗ
೪೪	ಮುದಕವಿ ಕೋಟೆ	೧೭-೦೧-೨೦೦೮	,,
೪೫	ತೊರಗಲ್ಲ ಕೋಟೆ	೧೭-೦೧-೨೦೦೮	,,
೪೬	ಕಟಕೋಳ ಕೋಟೆ	೧೭-೦೧-೨೦೦೮	,,
೪೭	ಪರಸಗಡ ಕೋಟೆ	೦೨-೦೨-೨೦೦೮	ಸವದತ್ತಿ
೪೮	ಸವದತ್ತಿ ಕೋಟೆ (ಶಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ)	೦೨-೦೨-೨೦೦೮	,,
೪೯	ಹೂಲಿ ಕೋಟೆ	೦೨-೦೨-೨೦೦೮	,,

ಅ. ನಂ	ಕೋಟೆಗಳು	ದಿನಾಂಕ	ತಾಲೂಕು
೫೦	ಶಿರಸಂಗಿ ಕೋಟೆ (ಶಿರಸಂಗಿ ಸಂಸ್ಥಾನಿಕರ ಕೋಟೆ)	೦೨-೦೨-೨೦೦೮	ಸವದತ್ತಿ
೫೧	ಮುನವಳ್ಳಿ ಕೋಟೆ	೦೮-೦೨-೨೦೦೮	,,
೫೨	ತಲ್ಲೂರು ಕೋಟೆ	೦೮-೦೨-೨೦೦೮	,,
೫೩	ಕಠಾರಿಗಡ ಕೋಟೆ	೦೮-೦೨-೨೦೦೮	,,
೫೪	ಚಚಡಿ ಕೋಟೆ	೦೮-೦೨-೨೦೦೮	,,
೫೫	ಸೊಗಲ ಕೋಟೆ	೦೯-೦೨-೨೦೦೮	,,
೫೬	ರುದ್ರಾಪುರ ಕೋಟೆ	೦೯-೦೨-೨೦೦೮	,,
೫೭	ಮುರಗೋಡ ಕೋಟೆ	೦೯-೦೨-೨೦೦೮	,,

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೋಟೆಗಳ ವೀಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಕೈಕೊಂಡ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅ. ನಂ	ಹೆಸರು	ಊರು	ತಾಲೂಕು	ದಿನಾಂಕ
೧	ಶ್ರೀ ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ಕರೀಸೀರಿ. ವಯಾ-೬೧	ದೊಡವಾಡ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮
೨	ಶ್ರೀ ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ನಾಗಪ್ಪ ಉಪ್ಪಿನ. ವಯಾ-೭೧, ಮಾಜಿ ಚೇರಮನ್ನರು, ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆ-ದೊಡವಾಡ	ದೊಡವಾಡ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮
೩	ಶ್ರೀ ಸೋಮಪ್ಪ ಬಸಪ್ಪ ಸುಬೇದಾರ. ವಯಾ-೫೨	ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮
೪	ಶ್ರೀ ಬಿ.ವೈ. ತೇಗೂರ. ಮೊ.ನಂ: ೯೮೮೦೪೭೬೫೮೮೪	ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮
೫	ಶ್ರೀ ಸೋಮಪ್ಪ ಸುಬೇದಾರ, ಶ್ರೀ ಎಸ್.ಬಿ. ಪಾಟೀಲ. ಮೊ.ನಂ: ೯೪೪೯೨೨೯೨೮೦	ತುರುಕರ ಶೀಗಿಹಳ್ಳಿ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮
೬	ಶ್ರೀ ಸಿ.ಎಂ. ಪೂಜಾರ. ಶಿಕ್ಷಕರು ಬೆಳವಡಿ	ಬೆಳವಡಿ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೮-೦೧-೨೦೦೮
೭	ಶ್ರೀ ಚಂಬಣ್ಣ ಮಾಳಣ್ಣವರ. ವಯಾ-೭೫	ಸಂಪಗಾವಿ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೯-೦೧-೨೦೦೮
೮	ಶ್ರೀ ದ್ಯಾಮಪ್ಪ ಮಾಸ್ತಮರಡಿ. ವಯಾ-೬೦	ಸಂಪಗಾವಿ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೯-೦೧-೨೦೦೮
೯	ಶ್ರೀ ಎಂ.ಎನ್. ಕಲ್ಲೂಗೋಳ. ವಯಾ-೩೩. ಪೋಲಿಸ್ ಇಲಾಖೆ	ಸಂಪಗಾವಿ	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	೦೯-೦೧-೨೦೦೮
೧೦	ಶ್ರೀ ಯಾಸೀನ ಫಕರುದ್ದೀನ ಛಾಪಗಾಂವಕರ. ಮು॥ ಕಾಲೇಜರೋಡ. ನಂದಗಡ. (ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದವರು)	ನಂದಗಡ	ಖಾನಾಪುರ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮
೧೧	ಶ್ರೀ ಪ್ರವೀಣ ಕುಲಕರ್ಣಿ. ವಯಾ-೨೯. ಗ್ರಾಮ ಲೆಕ್ಕಾಧಿಕಾರಿ. ಖಾನಾಪುರ	ಖಾನಾಪುರ	ಖಾನಾಪುರ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮

ಅ. ನಂ	ಹೆಸರು	ಊರು	ತಾಲೂಕು	ದಿನಾಂಕ
೧೨	ಶ್ರೀ ವಿನಾಯಕ ವೆಂಗುರ್ಲೇಕರ. ವಯಾ-೨೫	ಖಾನಾಪುರ	ಖಾನಾಪುರ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮
೧೩	ಶ್ರೀ ಪ್ರಕಾಶ ರೇಣಕೆ. ವಯಾ-೩೨	ಖಾನಾಪುರ	ಖಾನಾಪುರ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮
೧೪	ಶ್ರೀ ನಿಂಗರಾಜ ಮಂಡಿ. ವರದಿಗಾರ. ವಯಾ-೪೦.	ಖಾನಾಪುರ	ಖಾನಾಪುರ	೧೦-೦೧-೨೦೦೮
೧೫	ಶ್ರೀ ಅಪ್ಪಾಸಾಹೇಬ ದೌಲತ್‌ರಾವ್ ಲಾಂಡಗೆ. ವಯಾ-೬೫. ಕಾಗವಾಡ.	ಕಾಗವಾಡ	ಅಥಣಿ	೧೫-೦೧-೨೦೦೮
೧೬	ಶ್ರೀ ರಾಜು ಈಶ್ವರಗೌಡ ಪಾಟೀಲ.	ಅನಂತಪುರ	ಅಥಣಿ	೧೫-೦೧-೨೦೦೮